

Blagr. 3263 u

Q.E. 17757888
70

BOTTYÁN TÁBORNOK ÉLETE.

„A derék nem fél az idők mohától,
A koporsóból kitör, és eget kér.”
(Berzsenyi.)

BOTTYÁN JÁNOS

II. RÁKÓCZI FERENCZ FEJEDELEM

VEZÉNYLŐ TÁBORNOKA.

TÖRTÉNETI ÉLETRAJZ

A KURUCZVILÁG HADJÁRATAIVAL.

IRTA

THALY KÁLMÁN,

A. M. TUD. AKADÉMIA L. TAGJA.

PEST, 1865.

KIADJA RÁTH MÓR.

A 172/1166

**Bayerische
Staatsbibliothek
München**

NAGYSÁGOS

GICZI, ASSA- ÉS ABLONCZ-KÜRTHI

GHYCZY KÁLMÁN

ÚRNAK

AZ 1861-IKI KÉPVISELŐHÁZ ELNÖKÉNEK,

KOMÁROMVÁRMEGYE ÜNNEPELT FIÁNAK,

MÉLY TISZTELETTEL AJÁNlja

MEGYÉJE IGÉNYTELEN FIA

A SZERZŐ.

I.

„Az isteni gondviselés elküldött a pusztá hazába, hogy fegyverre és szabadságra kiáltó szózat legyek. És meghallá e szózatot az ország minden népe.“

Igy szól emlékirataiban ama fejedelem, kiről a láng-lelkű Kölcsey oly ihletve zengé:

„Fejedelmünk hajh! vezérünk hajh!

Magyartok gyászban ül!...“

Valójában, akkor is gyászban ült a magyar, a mely korról Rákóczinak idézett sorai szólanak; de a fejedelem eljőve a szomorú hazába, hogy fegyvernek és szabadságnak riadása legyen, és a mint írja, és a mint történt: meghallá e riadást az ország minden népe.

És elkezdődött a „kuruczvilág“, más néven II. Rákóczi Ferencz háborúja, mely nagy vérengzéssel folyton foly vala nyolcz hosszú éven át, 1703. májusától 1711. június 23-káig, a mikoron utolsót dördült az ágyu a munkácsi várfokon.

Minden korszak megtermi a maga embereit; s rendkívüli idők rendkívüli embereket szülnek.

A kuruczvilág folyamában egész sorát látjuk kiemelkedni a hősöknek, a kik közül nehányról általában, s többről egy vagy más tekintetben önelégülten mondhatjuk el: Ezek is a miéink voltak!

Ilyenek magok a főintézők: Rákóczi, Bercsényi; ilyen Forgács Simon, Eszterházy Antal, Károlyi Sándor, Vay Adám, Petróczy István, Bottyán János; ilyenek a

hú dandártábornokok: Béri Balogh Ádám, Ebeczky István, s a ritka vitéz Bezerédy Imre és Ocskay László — bár e két utóbbinak gyászos végére csak elszomorodva gondolhatunk.

Történelmi kutatásaim tárgyát e férfiak hadi pályája képezi. Jelen művem hősét is az ő soraikból választám. Hősöm a kuruczvilág leghatározottabb katonai tehetsége, a magyar népnek akkor egyik legkedvesb embere, a nemes jellemű férfiú, a sok tekintetben kiváló, eredeti alak: „Generális Bottyán János.”

II. Rákóczi Ferencz fejedelemnek a hosszú háború alatt a brigadérosokon kívül összesen vagy 30 tábornoka vala. De ezek közül sok csak czímlegesen volt tábornok, mások pedig kisebb mérvű, másodrendű szerepeket vivének. A főszereplő ez a hat: gróf Bercsényi Miklós, gróf Forgács Simon, gróf Eszterházy Antal, báró Károlyi Sándor, gróf Pekry Lőrincz és Bottyán János

Bercsényi, a fő-főtábornok, a fejedelem helytartója, a háború éltető lelke: az akkori Magyarországának legelső capacitása volt. Fényes lelki tulajdonságokkal pazurul megáldá az ég. Rendkívül éles eszű, terjedelmes elméjű, bő tanácsú, ékesen szóló, szervező talentoma kitünő, e mellett szilárd, hajthatatlan jellem, nagy tanulmánynyal, széles ismeretekkel bíró fő; erélyes, tevékeny, áldozatkész, és hazaszeretetében rendíthetetlen. Lángelméjét az ellenfél is elismeré, sőt bámulá. Így például maga gróf Haister Hannibál, ki három évig volt a kuruczok foglya, s mint ilyen, Kassán Bercsényinek gyakori vendége, — kiszabadultával nem győzé magasztalni Rákóczi fő tábornagyát. A pozsonyi Labancz Napló ¹⁾ írja 1709. aug. 5-kéről: „Hannibál Haister felől azt

¹⁾ Nemz. muz. kézír. hung. quart. 64.

mondják, hogy csaknem megfűl belé az mint dicséri Bercsényit, és nem tudom micsoda nagy részét veti az világnak hozzá, hogy nincs hozzá hasonlítható értelmes ember benne.“

Ime ez a császár egyik hadvezérének meggyőződése volt, oly emberé, ki a kuruczoknak ellensége, s kinek alkalmá volt Bercsényit igen közelről megismernie. De Bercsényi mind e ragyogó tulajdonokhoz hasonló mérvű hibákkal ellátott vala; mert módfolótt szenvedélyes, nyakas, önnönlelkületét bálványozó; az egy Rákóczit kivéve — a ki iránt példátlan hűséggel, szeretettel, ragaszkodással, sőt ez a másnak hajthatatlan fő önmegadással is viselteték — minden mások iránt büszke, csipős, sértő; fesztelenségében vérig gúnyolódó; komoly dolgokban gyakran könnyelmű; kétes pillanatokban ingadozó. Ha feddenie kellett: keményen és megvetőleg tette¹⁾.

A mi hadvezéri ügyességét illeti, ennek kivált az első években sikerdús próbáit adá; azonban ő inkább a tervezés mint a kivitel embere volt. Azért igen helyesen cselekvé, hogy a Confoederatio megalakulta után jobban csak szervezett és tervezett, s a hadseregeket a távolból: hol Nagy-Szombatból, hol Bajmóczról, Unghvárról honnat kormányozá, a vezénylő tábornokoknak küldött utasítások által, mint fő-főgenerális. És ily minőségben Bercsényi helyén volt. Ha tervezett csatáinak kivitelét másokra bízta: rendesen jobban sikerültek, mintha maga volt a végrehajtó. A háború utolsó éveiben igen elbetegesedett, s a táborozásokban, hadi fáradalmak viselésében e sajnos körülmény nem kis mértékben gátolá.

Forgács Simon tanúlt, reguláris katona; jó lovas vezér; hadait rendben tartotta: de emberismerete és bánásmódja épenséggel hiányzott; nagy barátja vala bor-

¹⁾ Rákóczi emlékiratai.

italnak, dorbélozásnak; azonfelül önfejű, makacs, és különben is csodálatos különzségekkel bíró ember, — meglehetősen adag büszkeséggel.

Eszterházy Antal: maga a megtestesült jó akarat; derék, áldozatkész hazafi; a felkarolt ügy mellett hiven, bár nem egyszer ügyetlenül buzgólkodó; személyére elég vitéz: de mint hadvezér gyakran túl-óvatos; a nép zsarolását nem engedte, ellenben gazdag urodalmaiban főtisztjeit folyton vendégelé; valódi nagy úr, katonái iránt bőkezű — de volt is miből; a lakmározást, tánczot, dinom-dánomot Forgácsként ő is szerette. — Hadi tanácsot tartván: rendesen annak adott igazat, a ki utoljára szólott¹⁾. Tábornokul: sok jó igyekezet — kevés tehetőség. Szerencséje, hogy vagy Ebeczky és Ocskay, vagy Bezerédy és Balogh Ádám majd mindig oldalánál voltak, és így ha némi sikert vívott ki: e kitűnő dandárnokoknak tulajdonítható. Rákóczi ezt írja róla: „Eszterházy Antalt a családjáért a melyből való volt, tábornokká nevezém“²⁾.

Károlyi Sándor a kuruczvilág előtt harcokban soha nem forogván, a hadviselésben teljesen járatlan vala. Ezért eleintén gyakran megverték, kivált Túl a Dunán. De a háború folyamában csakhamar belé okúlt, úgy hogy végül jeles tábornokká nőtte ki magát; mert ő mindenre fogékony, tanulékony fő volt; a hadvezéri tulajdonságok meg valának benne, csak ki kelle fejteni; gyors felfogással, a helyzetet hamar átlátó éles észszel bíra. Továbbá ritka eszélyes, megfontoló, józan ítéletű, és vidám kedélyű. Azonban két nagy hibája volt: először felettébb ambitiosus, és e miatt magát mindgyárt sértve érző; másodszor, hogy hadseregét nem tudta

¹⁾ Rákóczi emlékiratai.

²⁾ Ugyanott.

fegyelemben tartani. Az ő hadteste, mint a fejedelem maga is többször említi, a merre járt: a legnagyobb zsarolásokat, dúlásokat követte el; igaz, hogy szilaj túl a tiszai népből áll, és csak erélyes szigorral, kemény példaadásokkal lehetett volna rendre szoktatni. De ő ezt, hihető, népszerűségét féltvén, nem tette, vagy nem birta tenni.

Pekry Lőrincz minden — csak katona nem. A polgári életre szép tanulmányokkal ellátott, művelt, képzett elme; mit ért mindez? ha tábornokoskodván, egymásután vitte végbe a legkárosabb ügyetlenségeket! Megnyert csatája alig van egy-kettő, elvesztett annál több. A legjobb posztiókat harcz nélkül szokta átengedni. Mikor Rákóczi támadása kitört: ő Erdélyben nagytekintélyű főúr, Fehérvármegye főispánja és Udvarhelyszék főkapitánya vala. Rákóczi hadseregéhez csatlakozván: a fejedelem e rangjaiért nem nevezhette őt ki kisebb méltóságra a tábornokságnál.

Általában félszegsége azon kornak, hogy az előkelő családok ivadékait, akár értettek a hadviseléshez, akár nem: egyszerre megtették vezérekké. Rákóczinak, ki ez intézkedést azért használá, hogy a főúrirendet állandóul megnyerje az ügynek, 30 tábornoka közül több mint 20 gróf vagy báró volt; igaz, hogy ezek némelyike, vezérségre alkalmatlan voltának tudatában, a cselekvés terére majd sohasem, vagy más irányban lépett, s megelégedék a pusztá czímmel. — A főbb szerepet vivő tábornokok között is, mint láttuk, csupán egyetlenegy vala, ki nem mánás: Bottyán János. Annál nagyobb a többenél: mivel ő minden melléktekintet és pártfogás nélkül, egyedül saját érdemei, tehetsége által vívta ki e magas polczot.

Rákóczi egyebek közt ezt írja róla emlékirataiban „Bottyán egykor deák s egy jézsuita klastrom portása

volt. Azonban katonává lévén, oly vakmerő vitézséget tüntetett ki a törökök ellen, hogy ezredességre emeltetett a császár (Leopold) szolgálatában.“ — Később Rákóczihoz állván, ez, mint látandjuk, tábornokká tette, s már mint ilyent, így jellemzi őt tovább: „Józan, éber figyelme, és fáradhatatlan volt; szeretete a népet, s ettől viszont rendkívül (extrémement) szeretettet, mert hadait szoros fegyelemben tartá, de igazságot szolgáltatott nekik mindenben, ha igazuk volt. A ráczok különösen félték tőle.“ Lejebb ismét: „Túl a Dunára Bottyánt küldém: mivel a nép őt igen szerette.“

Imé így emlékezett a fejedelem a már rég elhunyt-ról, évtizedek multán, Rodosztóban. S egyéb kútfőket átbúvárolván, azon meggyőződésre jutunk, hogy mind e szép dicséret teljesen való, sőt még hosszú sora járul hozzá a tényekkel igazolt méltatásoknak, elismeréseknek.

Hadvezéri jelességére igen jellemző azon tény, hogy még az ellenfél egyik legelfogultabb történetírója Wagner is, ki I. József császár életét megírta, nyilván vallja róla: „Bothyanus, quem caecum vocabant, belliger et expertus Dux“¹⁾. Oly dicséret, a minővel ez udvari historicus a kuruczoknak egy tábornokát sem illeti Bottyánon kívül.

Kolinovics pedig, a ki a kuruczvilág eseményeire nézve igen hiteles író, miután maga is azon korban élt, s a hely színén, élő szemtanúk, legtöbbnyire kétségbevonhatlan adatok után írt, Bottyánt „hasonlíthatatlan hősnek“ („heros incomparabilis“) nevezi, s hadierejéről, vitézségéről, és szerencséjéről igen híres-nevezetes férfiúnak mondja. („Vir, militari robore fortunaque nominatissimus“²⁾). Pedig Kolinovics azon

¹⁾ Wagner: „Historia Josephi I. Caesaris.“ Bécs, 1745.

²⁾ Kolinovics: „Epitome Historiae Belli Rakociani.“ Kézirat a nemzeti múzeumban. Továbbá: „Gabrielis Kolinovics Senkiviciensis

párt embere, és azon párt érdekében ír vala, mely a Rákóczi híveit lázadóknak, rebelliseknek tekinté. Tehát mind az ő, mind Wagner szavaiban az ellenfél dicsérete nyilvánul. Annál érvényesebb.

Bottyán jelleme határozott katonai jellem, s mint ilyen: teljes és kerekded. Semmi születési, anyagi előnyt nem élvezve, sőt ifjúságában balsors által sújtatva: arra vala kárhoztatva, hogy egy kolostor szűk falai között, mint szolgálattevő alacsonyrendű ember veszszen el; de lélekszilárdsága, akaratereje feltartóztatta a balsors sújtó karját, s nagyratörő szelleme szétzúzván a nyomor bilincseit, hatalmasul ragadá ki őt a mindennapiság porából a dicsőség mezejére.

Katonává lévén, a törökök ellen a XVII-ik század utolsó negyedében vítt győzelmes hadjáratok alatt annyi jelét adta feltűnő vitézségének, oly sok izben tűntette ki fényesen magát, hogy a bécsi kormány, bár a magyarok iránt a Tököli pártja miatt akkoriban nagy bizalmatlansággal viselteték, úgy hogy főhaditisztségekre közülök igen keveseket, s majdnem kizárólag csak próbált hűségű főrangú családok ivadékait emelt: mindazáltal őt, az egyszerű, csupán saját szerzett hire által támogatott bajnokot ezredessé, még pedig huszárezredessé nevezé ki.

De azon erő, kifogástalan pálya, bokros érdemek, melyekkel magát e magas állásra annyi akadály daczára felküzdötte: nem valának képesek őt megóvni a bécsi minisztérium folytonos gyanakodásától, a melylyel ez minden kitűnőbb magyarra tekinté, mint titkos lázadóra.

És Bottyán nemcsak hogy hirneves magyar: de testestől lelkestől magyar, nemzetét mindenekfölött szerető, s az idegen hadak zsarolásai ellen pártoló magyar volt.

E tulajdonságai, továbbá egy alattomos ellenség árulkodása elégségesek valának arra, hogy a két izben — épen midőn a dynastia érdekében, mint politikával keveset törődő katona, vérét áldozva küzdene — méltatlanul, pusztá gyanúra börtönbe vettessék.

Ilymódon, úgy szólván, úgy üldöztetett át a kuruczok táborába.

Első elfogatását, bár zokon, még csak eltűrte: ámde midőn ugyanez másodszor is ismétlődnék rajta: elkeseredett, s régi vakmerőségét elővéve, csodálatosképen kiszabadította magát börtönéből, hogy Rákóczi oldalán, mint a szabadság egyik főzászlóvivője szerepeljen. E zászlókat a nemzet ép oly sérelmek miatt emelé vala föl: melyek egy forrásból eredének hősünk személyes sérelmeivel. S Bottyán általlátván, hogy a hazában úgy a köz- mint a magán-bajoknak egy gonosz a szülője: saját sérelme összeforrott szeretett honáéval, — s kirántá hatalmas kardját a ma gonosz ellen, a nemzet véren szerzett jogainak, régi szép szabadságának oltalmára. És így emelkedett ő, ki eddig pusztán hős, pusztán hadi hírnévért küzdő hős vala: az eszme, a szabadság hőségé!

A tapasztalt hálátlanság, méltatlan bánás, melylyel régi pártja fizetett neki: csak mélyebben gyökerezteté szívébe azon ritka, önfeláldozó hűséget, melylyel lovagias fejedelme, Rákóczi iránt utolsó lehelletéig buzgólkodék. Rákóczi vezénylő tábornokká tette őt, a ki pár rövid hó alatt a kuruczok egyik legkedveltebb emberévé lőn, daczára, hogy azelőtt — mint hivatali állása parancsolá — ellenök küzdött volt.

Hogy rendkívüli jelenség vala, ki a tömegekre kábitólag tud hatni: új pártjának ezen rohamos meghódítása, népszerűségének ezen gyors megalapítása tanúsítja. Igaz, hogy magyarságában azelőtt sem kételkedett senki; igaz, hogy vitézségét az ország ismeré; igaz, hogy a nép

mint régi pártfogóját soha meg nem szűnt szeretni: mégis, egy az ellenpártról más pártra térő embernek annyira és oly hamar megnyerni új felei vonzalmát, ehhez nem mindennapi tehetség kelle.

A kurucz tábornokok között egy sem volt oly kiváló, oly határozottan katonai tehetség, mint Bottyán. Eszterházy Antal, Forgács, s főleg Károlyi sokat kapkodtak a politikához, Pekry pedig éppen mindig fondorkodott, — ám Bottyán soha le nem tért a maga teréről, politikába nem avatkozék; vérzett szíve a hon sérelmein, át meg át volt hatva a szabadság érzetétől: de jól ismeré Rákóczi magasztos lelkét, tudta, hogy ez egyedül a haza boldogításán csügg: föltétlen bizalommal viseltetett tehát iránta, belenyugovék intézkedéseibe, s mint szívvvel lélekkel katona: teljesíté a harcmezején saját feladatát. Való, hogy itt aztán szeretett önfeje után járni, mert érezte hivatottságát. Kemény ember, harczy zaj közt megöszült bajnok lévén: szerette a szigorú rendet — úgy mint senki; szerette a katonaságot — úgy mint senki; de ha a szükség úgy hozá magával: meg is zaklatta, ki is fárasztotta — úgy mint senki. Ha valami hadi vállalatot erősen föltett magában: kivívására a vért nem igen kimélé. Az ezredesek jól ismerték határozottságát, s rendeleteinek vakon engedelmeskedtek, nem mervén ellenszegülni; — legfőlebb azt emlegeté olykor egyik-másik siránkozóan, „hogy majd számot ad Generális Uram Ő Méltósága ordereivel, ha az regiment elromlik“ ¹⁾. Bottyán ilyesekkel sem törődött; jól tudta: mit cselekszik, s számadásra mindig készen álla fejedelme előtt.

Rákóczi rendeleteit sohasem hágta át, — ám a méltányos fejedelem is tág tért engedett szabad működésének;

¹⁾ Géczy Gábor ezredes levele Gyöngyösről, 1709. mart. 29-kéről. (Gr. Károlyi levéltár.)

azonban Bercsényinek sok baja volt vele, miután ennek 20—30 mértföldnyiről küldözgetett hadi utasításait ha jónak látta, követte, — ha nem: egyszerűen mellőzvé, intézkedett saját belátása szerint. „Bottyánnal való galibám holtáig meg nem szűnik,“ fakad ki Bercsényi, 1709. febr. 22-kén Unghvárról Károlyihoz írott levelében ¹⁾, „miért? ösmeri kegyelmed.“ De azért csak elnézte neki, mert ismerte nagy népszerűségét, vezéri talentomát, és mert önkényűleg követett tervei többnyire oly kedvezőleg sikerültek, hogy nem volt komoly ok őt kérdőre vonni.

Szintén 1709. telén fizetetlenek lévén a hadak: Bottyán saját elhatározásából beszédette a vármegyék adóját, s kiosztotta brigádáinak. Bercsényi fellobbana, hogy híre nélkül, nem tudta: ki rendeléséből ilyesmi történik: s vasba veretni parancsolá az illető hadi biztosokat. És íme Bottyán előáll: hogy az adószedést ő rendelé el; — s most Bercsényi? . . . szépen jóváhagyta. „Az pénzszedésért vasban parancsoltam veretni; Bottyán írja: ő engedte volt meg; s hát már? Már imputatójárúl tettem rendelést, s acceptálni kell, s az brigádák cassájában tollálni az confusiót,“ — írja Unghvárról Károlyinak ²⁾. Sőt megtörtént az is, és ugyan 1709-ben, hogy midőn Bottyán, ki a Dunáninnét egyedül állá a hadak élén: ezeket nem Bercsényi hanem saját tervei szerint kormányozá, s Bercsényi leveleire mitsem hajtana: Károlyi főhadsegédét küldé fel hozzája: beszéljen előszóval a vezénylő tábornokkal, s ha másként nem lehet, intézkedjék külön, Bercsényinek mint főtábornagnak rendeleteire támaszkodván. De Bottyán annyira meg tudá őrizni önállóságát az uralkodni, sőt — mondjuk ki

¹⁾ Károlyi-levéltár.

²⁾ U. o.

— zsarnokoskodni szerető Bercsényi ellenében, hogy a maga nézeteit — ha csak téves voltukról meggyőzni nem bírták — az utóbbinak kedvéért egy könnyen meg nem változtatá. Ezúttal sem mehetett a megbízott hadsegéd semmire. Bercsényi gondolá előre, s megjósolta Károlyinak :

„Most veszem Károlybúl 14. költ levelét kegyelmednek. . . . Az adjutant felmenetele, adja Isten, vihesen szerencsésen sokat véghez; elhiszem, az Bottyánnal nem gondol, de azt is elhiszem, hogy Bottyán még kevesebbet véle, s csak várom már lamentációját“ ¹⁾.

És Bercsényi nem csalódott, mert a küldött nemcsak hogy nem bírhatta más nézetekre Bottyánt, sőt ez nyerte meg őt a maga kivihetőbb, gyakorlatiabb terveinek, úgy hogy a hadsegéd pár nap múlva már Bottyán pártjára kelve irt megbízójának ²⁾.

Bottyán egyébiránt saját terveit rendszerént Rákócziól mint legfelsőbb intézőtől vett egyenes útasításába gyökerezteté, és ezekre hivatkozva hajtotta végre, olykor — mint láttuk — még a hatalmas Bercsényi ellenére is. És Rákóczinak ő nagy kegyében álla. — Komolyabb viszálykodás különben mindezekből sohasem keletkezett, miután a nézetek a lényegeseekben nem voltak eltérők.

De lássuk tábornokunk egyéb viszonyait.

Bottyánt saját katonái igen szerették, mivel — mint Rákóczi is írja — igazságot szolgáltatott nekik mindenben, ha igazuk volt. Ellenben a bűnösöket kérlelhetlen szigorral büntette. Ezenfölül teljes életét táborozásokban töltvén: úgy ismeré a magyar katonaságot, mint önmagát, és ezért könnyen és kedvök szerént tudott velök

¹⁾ Ungtvárról 1709, mart. 18-ikáról. (Károlyi-levéltár.)

²⁾ L. Nagy Gábor leveleit a Károlyi-levéltárban.

bánni. Egy-két rövid szóval új lelket bírt önteni beléjük; ha kifáradva csüggeteggé lőnek: ő az öreg generális, ki közöttük a legelső vala, önpéldájával megmutatta, hogy több szenvedést, fáradságot eltűr, mint a legutolsó közember, s mégis fáradhatatlan, csüggedetlen. Hozzá szokott már ifjúkorától. Oda vegyült közéjük, kikérdezte bajaikat, bízta és segítette őket. Hogy hópénzöket, ruházatjokat, élelmöket rendesen kikapják: arról atyai-lag gondoskodék, sőt ha az ország pénztára kiürült: sajátjából fizette hadtestét, mint pl. 1708-ban a trencsényi harc után. Kedves ezredeit: a legvitézebbeket, hacsak lehetett, a legjobb hadállomásokra osztatta be, kivált tetszakára.

Ha az ellenség az országban dúlt avvagy égetett: Bottyán, boszút állandó, rendesen Szlavoniára, Styriára, Ausztriára, avvagy Dunáninnét Morvára vitte seregeit; és ekkor megengedé, hogy vitézei a harci fáradság-mak némi jutalmául zsákmánynyal jól megtöltözzenek, — ám ide haza a legkisebb fosztogatásért halállal lakolt katonája. A fegyelem a kurucz hadak között az ő parancsnoksága alatt álló seregekben volt a legszigorúbb.

A vitézi s úgy a más renden lévők szeretetének megnyerésére nagyban elősegítte őt vidám modora. Az öreg tábornok tréfálkozó, derült kedélyű volt; még reánk maradt leveleiben is sok helyütt ott mosolyg egy-egy tréfa ötlet, s szikrázik gyakorta erőteljes elméssége, föltetszik humora, mely őt egészen eredeti egyéniséggé teszi, s a mely nyilatkozik — illő alkalmakkor — tetteiben is.

E nyájas modoráért, mely a harcok zordon fiánál épen váratlanul meglepő, tisztársai igen kedvellették; Károlyi Sándor apjává fogadta, leveleikben „Kedves Apám Uram!” s „Kedves Fiam Uram!”-nak szólíttatják egymást, s így írják még a levélborítékokra is. A többi

is, sőt az egész katonaság „öreg após“-nak hította volt. Például Bezerédi Imre, egyik leghíresebb dandárnoka, írja Dunántúlról 1707. január 27-kéről Károlyi Sándor-nak: „Az öreg após vagy on nálunk“¹⁾. Nevet nem is említ; természetesen, az „öreg após“ ki lehetne más, mint — Bottyán János!

S ha szerette őt a katonaság: tán még jobban szerette a — nép. Bottyán neve a történelem lapjain legelőször is úgy fordul elő, mint a szegények, az igazságtalanul nyomorítottak gyámoláé²⁾. És e nemes jellemvonás egész életén fénysúgárként húzódik keresztül. A szegénységnek a katonaság általi zaklattatását, túlterhelését sohasem engedte; ha valakin húzást-vonást követtek el: oly bizonyosra fordult hozzá elégtételért, mint édes atyjához. Ha a vármegyék, községek a közterheket fedezni nem bírták: mint több példa bizonyítja, maga adott nekik kölcsön sajátjából tetemes összegeket³⁾. Másokért ezerekig jót állt.

A hadi rend és fegyelem — köztudomásúlag — korántsem vala azon időben annyira kifejlődve, mint korunkban; magok a főtisztek nem egyszer erőszakoskodtak, a közvitélő rend természetesen annál inkább. A merre táborok vonulának keresztül, vagy épen huzamosb ideig tanyáztak: jaj volt azon földnek! Kiélték, kidúlták. Nem így Bottyán tábora, mely mindenütt példás rendben, kártétel nélkül nyomúla; nem volt nyomában pusztulás, kivéven, ha egy vagy más labanczos város, vidék lakói részéről ellentállásra talált, avagy ellenség földén, mert ott aztán megengedé, hogy a katona legyen az úr. Itthonn saját tűzhelyénél éljen bizton a nép; azért

¹⁾ Gr. Károlyi-levéltár.

²⁾ L. Hornyik: „Kecskemét város története.“ III. k. 123. l.

³⁾ Például Esztergom- és Hontmegyéknek.

van a had, hogy megvédje, nem hogy pusztítsa az országot.

És ezekért szerette a nép Bottyánt oly rendkívül, és nyújtott segédkezet hadi vállalataihoz. S bizony, kivált 1707-iki nehéz hadjáratait a nép eme nagy szeretete nélkül soha végre nem hajthatta volna oly diadalmasan. Minden falusi lakos kémje volt; egyetlen parancsszavára egész vidékek lakói költözének ki helységeikből az erdőkre — tél idején is — az ellenség elől, mely csak pusztá házakat talált; a gabona titkos vermekbe elrejtve, a vonó- s vágó-marhák a rengetegek sűrűjébe hajtva, a takarmány elhordva, elégetve, — úgy, hogy az ellenséges hadaknak az éhség miatt emberei, lovai hulladoztak¹⁾).

Ha a városoknak, falvaknak a fejedelemhez kérelmők volt: gyakran Bottyán Jánost hívták fel pártfogóul, közbenjáróul²⁾), a kit is a néphez folyvást tanúsított igaz szeretetért a dunántúliak „Jóltévő János“-nak hírtanak³⁾).

Másfélszáz év zúgott le azóta; nemzedékek szálltak sírba, halmaikat idők legyalúlták; sok minden feledségbe ment: de a nép hálája maig megőrizé, fenntartá a szeretett tábornok emlékét, apákról fiakra szálló hagyományok által.

Tolnában, Kömlőd határában még állanak a szőlőkoszorúzza hegyek tetején a sánczok, a melyeket egykor ő hányatott, s az utolsó szőlőkapás is tudja róluk, hogy az a „Vak-Bottyán generális vára“⁴⁾). Így Nyerges-

¹⁾ Ritterféle sopronyi krónika. (Kézirat a magy. tud. akadémia könyvtárában.)

²⁾ L. pl. Nagy-Kőrös városa levéltárában a körösieknek 1705-ben oct. 18-kán a fejedelemhez intézett folyamodványát.

³⁾ Gr. Károlyi-levéltár. Bottyán saját levele Károlyihoz 1705-ből.

⁴⁾ E „Bottyán vára“ Lipsky és Schedius térképein is látható.

Újfalu határában a hidfőerőd-maradványait is soká Bottyán-sánczának nevezék¹⁾ s nevezik talán ma is. Esztergom főterén ott áll a szép városháza, földszinti tömör oszlopsorával, melyen az emelet nyugszik, s magas mansard-tetőzetével, 40 öles homlokzatával a főpiacra: ma is büszkén mutatnak a díszes ódon épületre az ott lakók: „Ez volt Bottyán tábornok kastélya!“ Ugyancsak Esztergom határában egy tavat, egy dülő földet, és egy parlagot az ő emlékére nevez az ivadék „Bottyán-tavának, Bottyán-dülőjének, Bottyán-parlagának.“ Egyszerű emlékek, de szebbek sok hizelkedés-alkotta ércszobornál, mert a nép halála által emeltettek.

Bottyán rendkívüli vitézségéről a nép között már saját korában mesésnél mesésebb hírek keringtenek. Szentül hitték, s e hiedelem, mint Rákóczi emlékiratai bizonyítják, országszerte el vala terjedve, hogy Bottyán testét sem golyó nem járja, sem fegyver nem fogja. Innét, midőn 1705. nyarán Duna-Földváron alól Glöckelsberg tábornokkal megütközvén, maga is arczára, homlokára vágást, és czombjába súlyos lövéseket kapott: mint az apákról fiakra szállott dunántúli hagyomány fenntartá, katonái s a nép e sebek miatt elcsüggedtek s kétségbeesve mondogatták: Már mindennek vége; az öreg apó sem sérthetetlen! imé a fegyver őt is fogja! Bottyán azonban, hogy e csüggedést eloszlassa, s ama hiedelmet saját előnyére továbbra is fenntartsa: midőn a levertség e híre elhatott sátorába, igen ügyesen, megparancsolá tisztjeinek: híreszteljék el a táborban, s a nép között, hogy őt nem a németek lőtték meg, hisz' testének, tudják, nem árt a fegyver; hanem midőn Bottyánvára alatt a Dunahidat csináltatván, az ácsok között járkált volna, a bárd alól kipattanó forgács rúgta meg

¹⁾ Pray kézirati gyűjt. XXI. (Egyetemi könyvtár.)

arczát, sújtotta meg lábát; azért se baj; ő nem sokára felgyógyul.

A tábor ezek hallattára újra felvidámult, és Bottyánt szivós természete hamar-időn meg' helyre állítván: ember lett légyen aztán, a ki ama babonás hitet megingassa!¹⁾

De Bottyánnak nemcsak saját katonasága és a köz-nép: hanem az ellenség is rendkívüli, mintegy ember-fölötti erőt tulajdonított. Még hajdan, a törökök ellen: mint Séllye-végvárbeli vitéz, annyira elhiresedett roppant vakmerőségéről s hadi erejéről, hogy gyakorta csak hírének hallása, nevének kiáltása megfutamtatja vala a törököt. És mikoron meglátták őt reájok rontani: sokan közülök ijedtükben szemeiket húnyták bé a rettegett bajnok előtt.

„Bottyanus, Confiniis Turcicis contra Ujvárienses Turcos adeo inclaruít, ut vel fama sui nominis eos quandoque fugaret, ac alii hostium in terrorem oculum alterum ineuntem pugno, clauderunt,“ — írja Kolinovics²⁾.

Midőn pedig Memhet újvári kajmakám idejében, bajtársaival versengvén, azon hallatlan merészségre vemednék, hogy álruhában, egyes-egyedül bémenne Újvárba a sok ezer török közzé, és ott a piacon álló mecset-toronyból a mozlem papot, mikor az órát kiáltaná: a kövezetre aládobá, s az összecsdült törökség között magát szerencsésen keresztül törvén, a kapunál utját álló jancsárt mellbe lóvén, sértetlenül kimenekülne: e nyaktörő tette után nem találkozik vala többé török vitéz, a ki szálkardra, kópiára, ökleletre mert volna véle szállani. Babonás tisztelettel félték őt, mint dzsínekkel szövetkezett.

¹⁾ Dunántúl most is élő hagyomány.

²⁾ Comment. (Lat. fol. 389. stb.)

És e rettegés későbbi, kurucz tábornokkori ellenségeire is átment. Nevezetesen a császári hadseregnek zömét képezett rácok, kik a babonára, kivált még akkoriban különösen hajlandók valának — mindenféle csodálatos mondákat beszéltek róla; esküdöztek, hogy saját szemeikkel látták, mint pattogott le testéről a csatában sűrűn reá lőtt golyóbis. — Egyik szemét Bottyán még hajdanában, a törökök, tatárok ellen vítt harcokban elvesztette volt, és fölötte fekete selyemkendőt viselt. Már maga e körülmény szokatlanná, rémessé tette őt, a kinek másik megmaradt nagy villogó szeme parancsolólag és rettegtetve szórta villámain; a rácok reszketve beszéltek tábornokuknál, hogy e csodaember, ezzel a félszemével vívásközben megbúvóli a vele szemben állót, és aztán levágja; s hogy szeme nézését senki ki nem állhatja, miről Kolinovics is emlékezik. — A tőle való félelem annyira ment, hogy a Szerémségben az anyák síró magzatjaikat az ő nevével ijesztgették. Azonban igaz az is, hogy Bottyán a rácokkal, a magyar lakosságon elkövetett kegyetlenkedéseiket s dúlásaikat megboszulandó, több ízben igen kurtán és keményen bánt. Rettegésöknek tehát volt való alapja.

Bottyánt a labanczok is félve félték, s teste sérthetlenségében hittek. Maga Kolinovics „golyójárhatlan“-nak mondja őt¹⁾. Sőt a német köznép, babonás félelmében, sátánoktól fajzottnak tartotta. Sopronyban, melyet mint ellentállót összebombáztatott, egyberontatott volt, az ottani Ritter-krónika fenntartá a róla akkor szerzett német dalt:

„Vak-Bottyán, du Teuffels-Brut.“

Talán azért nevezték ördög-sarjának: mivel Sopronyra valójában pokoli tüzet ontott vala.

¹⁾ „Epitome Hist. Bell. Rakocz.“

E babonás félelem csak kíséré már kivívott nagyságát, és főleg mint személyes hőst illette; azonban ő mint hadvezér is majdnem hasonló tekintélyben, jeles hírben áll; úgy hogy pártfejei a legkeményebb feladatokat rendszerént ő reá bízák. A kuruczok háromszor vesztek nagyobb ütközetet: Nagy-Szombatnál, — noha ezt, a holtak számát tekintve, ők nyerték meg, csak a beállott visszavonulás miatt mondható elvesztettnek — továbbá Zsibónál, és Trencsénynél. Sajátságos, és egyszerűs mind igen jellemző, hogy mind e három csata után, midőn a többi tábornokok a zavarban úgy szólnak fejöket vesztek, Bottyán küldetett a diadalmas ellenség elé, — üsse nyélbe újra a dolgokat! Nagy-Szombat után ő nyomult át újból a Vágon 24 zászlóalja huszárral, előre a morva végekig; Zsibó után ő hódította meg Túl a Dunát, s villámként csapott Bécs vidékére, hogy a német tábornok Erdélyből visszahíjja; Trencsény után ő áll szembe maroknyi 4000 hadával a győzelemtias ellenséggel, mely az elébb 22,000 ezer embert vert meg és szóra szét.

Az ily válságos alkalmakkor tűnt ki leginkább Bottyán hatalmas vezéri tehetsége, mely mindíg helyén volt, s ott is kitett magáért, a hol mások már csüggednének. Ilyenkor ő páratlan tevékenységet, buzgalmat, fáradozást, önfeláldozást tanúsíta.

Azért 1709. őszén váratlanul bekövetkezett halála nagy csapás vala a kuruczok ügyére, mely annakutána hovatóvább elhanyatlott, — a mint végül bővebben kifejtendjük.

Ez általános bemutatás után lássuk: honnan került elő e nagyjelentőségű hős? s lássuk kalandos életfolyamát, merész hadjárait.

Mielőtt ezek leírásához kezdenék, megjegyzem, miszerint a jelen kötet mintegy előfutárja azon terjedelmes

történeti munkának, melynek már évek óta szentelem csekély erőmet, s a mely magában foglalandja 1. Bottyán tábornok életét, hadi tetteit, fennmaradott eredeti nyílt- és magánleveleit, hadiparancsait, s egyéb kiadványait, szám szerint száznál többet; mert ennyit sikerült immár az ország minden részeiből egybegyűjtenem. 2. Kor- és fegyvertársainak reá vonatkozó levelezését, mint adatokat életéhez. 3. II. Rákóczi Ferencz hadseregének, és hadi-viszonyainak részletes ismertetését, a tábornokok, brigadérosok és ezredesek teljes névsorával, s a nevezeteseknek jellemzésével. 4. Bezerédy Imre bukásának s halálának történetét a börtönből irt leveleivel. 5. Béri Balogh Ádám 1710-iki dunántúli hadjáratát, s lefejeztetését. 6. Sándor László és Sándor Ferencz kurucz ezredesek életét. 7. Érsek-Újvár ostromát, bevételét, és a kuruczvilág végét.

Mind e művek legtöbbnyire oly adatokból lesznek — s részben már vannak egybeállítva, a melyek eddigelé kiadatlanok, sőt teljesen ismeretlenek valának. Legfőbb forrásaim e tekintetben a gróf Károlyi-nemzetség Rákóczi- emlékekben szerfözlött dús levéltára, továbbá a nemzeti múzeum kéziratára, és a báró Palocsayak archivuma ¹⁾. Érdekes adatokat meríték még a magy. tud. akadémia s a magy. kir. egyetem kéziratáiraiból; a kecskeméti, kőrösi, jászberényi, esztergom városi és vármegyei, a pestmegyei, a dömsödi, a győr-, baranya-, és nógrádmegyei levéltárakból, a nyitrai káptalan és szent-benedeki convent, Kőszeg város, a Bezerédy, a sághfalvi Sándor, a Kisfaludy, s több dunántúli stb. család levéltáraiból. Végre, — a mit különös hálával és köszönettel kell fölemlítenem:

¹⁾ Bottyán özvegyét gróf Forgách Juliánát, később, a szathmári béke után báró Palocsay György vette nőül: így kerültek a tábornokot illető irományok oda.

számos eredeti adatot juttatott rendelkezésemre hazánk pályakoszorúzott történetírója: az én nemeslelkű mestere, irányadóm t. Szalay László ur.

Ennyit röviden szerény munkám ismertetéséül, s némi tájékozásul a jelen műhöz.

II.

Bottyán János 1640. táján született Esztergom alsó városában, szegény nemes szüléktől. Családja, mely Görös-Káli és Bottyáni Bottyán-nak írva vala magát, a név rokonhangzásánál fogva össze nem tévesztendő a Batthyányiakkal, kikkel semminémű vérségi összeköttetésben nem állt.

A Görös-Káli és Bottyáni Bottyánok Somogy vármegyének a Balaton partján Marczali közelében fekvő Bottyán pusztájáról — mely hajdan falu volt — vették eredetüket, s talán nevöket is. Miután Szigetvár és Kanizsa török kézre jutott: azon vidék mindinkább ki lőn téve az örökös csatározások pusztításainak; így töröltetett el Bottyán helység is, és a Bottyánok Esztergomba, s Bars vármegyébe költöztenek. — Az öreg Bottyán András Léván szerzett holmi zálogos jószágokat és azokból éle. Három fia közül János Esztergomban lakott. Ennek fia vala a hasonló nevű későbbi híres tábornok, ki mindvégig megtartá szülővárosa iránti kegyeletét ¹⁾.

¹⁾ Mindezeket hiteles, családi és káptalanbéli irományokból s a Bottyán-utódok örökösödési peréből merítém. Egyúttal megczáfolandónak vélem Szirmay Antalt, ki „Notitia Historica Comitatus Zempliniensis“ című munkájában azt állítja, hogy Rákóczi főtisztjei közül Bottyán János (tábornok), Csajághy János (brigadéros), és Czelder Orbán (ezredes) nem nemes szülöktől származának. Szirmay állításai általában igen gyanús hitellűek; innét Nagy Iván is („Magyarország családjai“) már némi kételyét fejezé ki („Ha Szirmay jól értesült...“) a jelen adat iránt. És valóban Szirmay rosszúl volt értesülve. Czelderre nézve nem vizsgáltam, de Bottyánról és Csajághyról kétségbevonhatlan okiratokból győződtem meg,

Bottyán János a latin iskolák elvégzése végett atyja által Sellyére adatott, hol a jezsuiták akkor időtt collegiummal birtanak. Úgy látszik azonban, hogy a fiú nagyon eleven, szilaj lehetett, mert atyja valami sihederkori csínjáért minden atyai örökségből kizárá őt, a

hogy nemesek valának, annyira, hogy Csajághynak családja a XIV-ik századból bir felmutatni adományleveleket, mint már akkor nemes. Bottyán neve pedig az esztergommegyei levéltárban már a XVII-ik században folyvást ott áll a megyei nemesek névsorában, s már atyja mint nemes tesz bevallásokat a szent-benedeki convent előtt. A Bottyánok esztergomi házu-
kat, mint szabad nemesi kúriát bírták. (Esztergom város levéltára). Bottyán még mint főhadnagy „Nemzetes és Vitézlő“-nek — tehát nemesnek — címeztetik a kecskeméti tőzsérek 1685. november 9-én Tatában költ levelében is. (L. Hornyik: „Kecskemét város története.“ III. k. 340. l.). Végre, hogy Bottyán nemes, és pedig a nevezett Bottyánok családjából való volt, — határozottan bizonyítja czímere. Nagy Iván szerint (Magyarorsz. családai) a Barsmegyében lakott Bottyánok czímere: vörös mezőben zöld tér felett egy süveges, félczombig érő dolmányú, sárgacsizmás, kardos vitéz, s a sisak felett ugyanez, török fejet tartván kardján. Kecskemét városa levéltárában van Bottyán Jánosunknak egy 1694. sept. 1-jén Kőrösön költ eredeti levele, — melynek hiteles másolatát t. Hornyik János úr akad. l. tag szívesességéből birom — hasonló pecsétczímmel. Későbbi pecsétjein is ez a czímer látható, csakhogy a vitéz már lóra van ültetve. Bottyán, a szenvedélyes lovas vezér, alkalmasint tréfas ötletből tette ez önkényes változtatást, nem akarván huszár ezredes, s később lovas tábornok létére hajdud viselni czímerében. Ilyféle tréfát ő nem egyet követett el. — Az sem áll, a mit Szirmay ugyanott mond, hogy Bottyán kancsalnak hivatott volna. Ő sohasem kancsal, hanem elvesztett félszeméről — mint száz meg száz adattal bebizonyítható — Vak-Bottyánnak neveztetett. Így emlegeti a nép ma is. Rákóczi világosan írja emlékirataiban: „Bottian le borgne“; B. Palocsay György (eredeti levele) „Botthyanus monoculus“; Bercsényi is előhossa Károlyihoz írt 1709-iki egyik levelében Bottyán félszeműségét. Kolinovics mindenütt nyilván és következetesen „Bottyanus cocles“-nek nevezi. A sopronyi krónikák, Bacskay Ábrahám, Spangár s Kovács János krónikái, a múzeum kéziratтарыában lévő egykorú névtelen Labancz Napló — mind Vak-Bottyán-nak; Wágner hasonlókép „caecus“-nak, sőt még a frankfurti „Theatrum Europaeum“ is „Vak-Bottyán“-nak és „der ein-
augige Botthiani“-nak írja.

szent-benedeki convent előtt tett ígéreteit visszavonván. („Joannes Bottyán omnia promissa filio suo Joanni revocat“). E kemény szülei intés nagyon elbúsíthatta a tüzesvérű ifjút, a ki is, az atyai kegy megvonatván tőle, hogy iskoláit tovább folytathassa, önfenntartásáért kénytelen vala a jézsuiták zárdájának portásságát elvállalni; ezen szolgálataért tanították és tartották aztán a jézsuiták tovább a szegény deákot, kivel e szerzetesek főnöke Kolonovics szerint¹⁾ még lovászi kötelességet is teljesíttetett volt. Így edződött az ifjú a mostoha sors sújtásai alatt nagy emberré, s találá meg tulajdonképeni pályáját, melyre hívatva volt; mert nagyratörő lelke megunván a kolostori rideg életet, s a hozzá méltatlan szolgálattételeket: — katonává lőn.

Érsek-Újvárt, Esztergomot akkor a török bírta, s a séllyei, semptei, galgóczi, nyitrai, komáromi s más vég-házakbeli vitézek folytonos portyázásokban állottak a pogánynyal. Harcaikból nyert zászlókkal, paripákkal s más győzelmi jelekkel térvén vissza: sovár szemekkel nézhette őket az élénk képzelmű ifjú, a ki — hihető — olykor közjök is vegyült, s mohó lelki szomjúhozással hallgatta harci kalandjaik, bajnoki tetteik elbeszélését; és feltámadt szívében a vágy: közdeni az elroncsolt haza helyreállításáért, harcolni a hitetlen, az országdúló török ellen. Felcsapott tehát végbéli lovas vitéznek, s mint ilyen először Séllye, majd Esztergom végvárában katonáskodék.

A végek valának azon időben a legjobb harci iskola. Az örökös csatározásokban, melyeket a végbeliek folytattak, Bottyán is a legügyesebb bajnokká fejlődött. A folytonos lovon-ülés, éjjeli nappali nyughatatlanság, lesbenállás, úzás, riadás, a tábori élet: megedzették,

¹⁾ Commentarii Nemz. múz. fol. 389.

fáradhatatlanná tették, és az örökös tevékenységet vérébe oltották. Ezen időkből gyökerezett meg benne azon sérénység és éberség is, a melyek őt tábornoki pályáján a tevékenységgel párosulva oly kitűnőleg jellemzik. — Teste, mely már természet szerint rendkívül erős alkotással bír vala: s a táborozások, fel és alá nyargalások, tél és idő sanyarai, a harczpróbák között és által még szívósabbá lőn, úgy szólván vassá edződött. Ha sebet kapott: föl sem vette.

Már születésétől mód fölött bátor lélekkel megáldva: e bátorsága szerencsés harczai után vakmerőséggé nőtte ki magát, a mit még abbeli öntudata is fokozott, miszerint oly jeles személyes bajvívó vált belőle, hogy nemsokára e tekintetben társait mind felülmúlja vala, nagy ügyessége, ereje, szóval vitézsége által. Kópiára, szálkardra, már majd senkisem mere ökleletre szállania vele.

E mellett a katonai fegyelmet éveken át megszokván: üdvös voltát átlátta, szerette, — szigorúan gyakorlá is mind holtaiglan. Kalandok utáni vágya azért nem hagyá el. A rendes táborjárásokon, portyázásokon kívül ő még mindig törte valami rendkívüliben fejét, s számos hősi tettet vőn végbe önmagától. És ezek oly szépen sikerültek, hogy általok Bottyán tiszté és híres katonává lőn.

A többek közül egy hallatlan vakmerő bravourját említjük fel, melyet Kolinovicsnál ¹⁾ és egy komárommegyei múlt századi följegyzésen ²⁾ olvasunk. E följegyzés részletesebb, mint Kolinovics, azonban mindkettő teljesen összevág, s így egymás hitelességét kölcsönösen támogatják.

¹⁾ Comment. lat. fol. 389.

²⁾ Gyűjteményemben. Ha nem csalódom, Mindszenty Sámuel révkomáromi prédikátornak, a Ladvoat tudós átdolgozójának kézírata.

Tehát Újvárt — mint mondók — a török birta. Történik vala a kajmakám Memhet aga újvári főparancsnokságának idejében, Bottyánék portára menének Újvár alá. Ott egy közeli erdőben lesben állván, várakozának: ha kijőne a török. De abból semmi sem lőn. Mikor a hosszú várakozás unalmában egymás között hadi tetteikről beszélgetnének: Bottyán nem elégelvén meg addig végbevitt hősiségeit, társai előtt oda nyilatkozik, hogy ő bemegy Újvárba egyesegyedül, a főtéren álló nagy mecsettoronyból a dervist, midőn órát kiáltván, imádkozásra hívja fel a muzulmánokat, aládobja, és mégis épen tér vissza. A törökök, kivált az akkorbeliek vallásbeli buzgóságát, s papjaik iránti határtalan kegyeletét ismervén: e különben is felette vakmerő vállalkozás féltelmességét át fogjuk látni.

Bottyán parasztruhába öltözött, szűre alá pisztolyokat és handzsárt dugván, nagy süvegét jól szemére húzta, s azzal megindult Újvár felé, mint egykor a nagy Mátyás király szintén pörgunyában Bécsbe.

Mielőtt elindult volna, néhány leghivebb bajtársát fölkerlte volt: szép lassan, észrevétlenül lopózkodjanak a Nyitra vize mellett a várhoz legközelebb lévő fűzfaberkegig, tartsák ott kéznél az ő jó paripáját és kardját is. Egyszersmind ha pisztolylövést, vagy a jelszó kiáltását hallják: rohanjanak elő a berekből a vezetéklóval együtt.

Ezek után neki indult a vakmerő levante egyesegyedül, Magyarországnak azon idők szerint legerősebb várának, a sok ezer török közé. Újvárban épen vásár volt; az árus nép járt ki s be. A kapuórzó jancsár figyelemre sem méltatá a pórnak vélt Bottyánt, a ki szép csendesen beballagott. Kinek is jutott volna eszébe, hogy valami katona-ember fényes délben bémerészkedjék a nagy, ellenséges várba?!

Bémenvén azért, a piacon lévő vásáros nép közé elegyedett, s mikor a dervis a minaret erkélyére kijöve, hogy imáját elkiáltta: Bottyán észrevétlenül besuhant a torony ajtaján, s a szerencsétlen dervist, midőn az erkély másik részén ismételné kiáltását: derekon kapá és hanyathomlok hajítá alá a kövezetre. Annak nem volt annyi ereje, vagy bátorsága, hogy ellenfelét a mélységbe magával rántsa, mint Dugovics Titusz az ostromló törököt Lándor-Fejérvárott.

A merész vitéz dolgát ekkép elvégezvén, nagy sebesen rohant alá, s míg az összefutott törökség — természetesen — az első pillanatban a kövezeten szétzúzott dervis holtteste körül csoportosult: Bottyán sietett a vásárosok között a kapu felé. Az örök azonban megüték a lármadobot, s a kapuban strázsát álló jancsár lándzsát szögezett hősünk mellének, talán mert a torony erkélyén megpillantván, felismerte, vagy mivel általában senkitsem akart kiereszteni, míg a riadásnak vége nem lesz.

De Bottyán is készen volt; nagyhamar előrántá elrejtett pisztolyát, s úgy mellbe lövé az útját álló jancsárt, hogy csak elbukott lándzsájával együtt. Ezzel keresztül a dobogón, futott ki a várból. A bástyákról öthat lövés dördült utána, de szerencséjére egy sem találá.

Az első lövés hallattára pedig előrobbanának a be-rekből bajtársai s a menekülő elé ugrattanak. Ez felkapott lovára, s mire a törökök paripákra vethették magokat s utánok kinyargalának: ők már jó tova haladtak. Nem elégedvén meg menekülésökkel, azon igyekeznek vala, hogy a törököt megtréfálják. Azért meg-megállanak, s távulról ingerkedvén velök, mind tovább-tovább csalogatják. A törökök, kik Bottyán tette által vallásukat hívék meggyalázottnak: a rajongás dühével, átkokat szórva a parasztruhás vitéz fejére, vakon üldözik őket.

Egyszerre — midőn Bottyánék már övéik les helyéig csalták az üldözőket — a magyar végbeli lovas ság nagy riadással tört elő az erdőből, s megüté a törököt. Bottyán is ottan megfordula arczczal a pogányra, s nagy sarabolást, kaszabolást vivének végben. A török sem állhatá végre a harczot, s hátat ada a magyarnak, — üldözőből üldözötté lön. Bottyánék pedig egész az újvári kapukig vágták a futamókat, mígnem a várágyukat kezdék reájok kisütögetni, ekkor vonúltak odább.

A törökök veresége csúfos és tetemes vala, mert a támadás a leshelynél formaszerű csatává fejlett, s mind ott, mind az úzésben számos tar elhulla.

A minden remény fölött sikerült diadal után másnap Bottyán néhány száz huszárral Újvár alá lovagolt, most már hadi jelmezében, s jelt fuvatván, nagy felszóval átkiálta a törökhöz; — elmondá hogy ő Bottyán János, a ki tegnap bennt vala a várban és a dervist alá dobá. Most pedig kész párviadalra kelni velök; ha azért vitéznek tartják magokat: a ki bátor, álljon elő!

A törökök ottbennt csak hallgatának. Az agák, bégek egymást biztatták; a kajmakám sok erszény pénzt, jutalmakat ígért a vitézeknek: de mind csak hiába; nagy Újvár vára 5—6000-nyi őrségében nem találkozott csak egy is, ki a vakmerő magyarral meg mert volna víni.

Bottyán azért sokáig hasztalanul várakozván „a várbelieket megcsúfolá,“ s azzal büszkén távozék.

Főntebbi merényét széltére beszélék, magasztalák, s tiszti rangját emelték érette. A törökök pedig ezen és sok más vitézi tetteiért immár annyira rettegének tőle, hogy még csak nevének hire hallása is elégséges vala megfutamtani őket, — mint Kolinovics (u. o.) írja.

III.

Bottyán 1669-ben, mikor már hires katona volt, megházasodott; és ő, az atyai, különben is csekély örökségből kizárt szegénylegény, a kinek nehány paripáján s fegyverein kívül egyebe alig volt: vérével szerzett jó nevének köszönheté, hogy gazdag nőt vehetett: Jósza Pálnak fiatalon özvegyül hagyott nejét: Lakatos Judit asszonyt, kinek tetemes birtokai, ménesei, gulyái voltak¹⁾.

Mihelyt a török 1683-ban Bécs alatt megveretvén, csillaga hanyatlani kezdett, úgy hogy ugyanazon év october 21-kén Esztergomot is elveszté: Bottyán szülővárosa iránti kegyeletből, azonnal ide költözött családjával együtt, s az esztergomi vár lovasságának leve főhadnagya, e szót régies, nagyobb jelentésű értelmében véve, annyi mint főtisztje, vezére. Mint esztergomi főhadnagy állá jót 1685-ben a gróf Csáky László tatai várkapitány által igazságtalan erőszakoskodással letartóztatott kecskeméti kereskedőkért 1200 frt. erejéig²⁾. Akkoriban tekintélyes összeg. Imé már ekkor védnöke vala a nyomorgatott népnek. Ezen szegény kereskedőemberek Tatából hozzá utaztak le Esztergomba mint a megnyomorítottak ismert gyámolyához, s könyörögtek neki: segítene rajtok. S Bottyán nem restelé a fáradságot, fölment ügyökben Tatába, és saját pénzbeli kezessége mellett kiegyenlítő dolgukat Csákyval³⁾, pusztán jólelküségből.

Ugyan 1685-ben augusztus elején Ibrahim budai basa megszállá és keményen törette Esztergomot. Bottyán a védelemben teljes hősiességét fejté ki; a vár meg-

¹⁾ Kolinovics; továbbá a b. Palocsay-levéltárban és a nemzeti muzeumban lévő eredeti iratokból.

²⁾ Hornyik: „Kecskemét város története.“ III. k.

³⁾ Bottyán eredeti levele, a kecskeméti levéltárban.

mentetett, sőt az Esztergom segélyére siető Lotharingi Károly Ibrahimot, — ki eleibe száll és harczot ajánl vala — augusztus 16-kán Nyerges-Újfalunál hatalmasul meg is veré. Ibrahim hadai rendetlen futásnak eredtek a harczhelyről, Batthyányi Ádám és Czobor huszárai s Monaszterli ráczaik által üzetvén; mikor a vár alá érének: Bottyán csapott le rájuk az esztergomi lovassággal, s együtt úzták vágták a törököt Buda felé.

Elnyerék táborát, társzekereiket, és 30 ágyúját, melyekkel a várat lőtette volt. Három nappal később Érsek-Újvár is elfoglaltatott, úgy a következő évben Buda. A háború szinterévé most már a Duna-Tisza köze, s általában az alvidék lőn.

Bottyán részt vett e győzelmes táborozásokban. Küzdött Károly herczeg, Badeni Lajos és Savoyai Eugen vezérlete alatt a déli vidékeken vítt diadalmas ütközetekben, s új babérok és új sebhelyek koszorúzták homlokát. Vitézségét annyira kitünteté, hogy Leopold császár ezredessé és egy magyar huszárezred tulajdonosává nevezé ki a hőst.

Ritka kitüntetés azon korban, midőn magyart a császáriak ily magas katonai rangra — mint érintők — nem igen alkalmazának, hacsak a legelőkelőbb családok valamelyikéből nem született. Köznemes csak rendkívüli hadi érdemek s kiváló vitézség által juthatott ennyire.

Már 1692-ben mint ezredessel találkozunk vele¹⁾; 1694. szeptember 1-jén mint ilyen Kőrös mellett táborozott²⁾; s ezen években, egész 1697—98-ig Kecskemét-, Kőrös-, Czeglédnek és vidékének vala hadi kormányzója. Itt újra széles alkalmá nyílt a szegény elgyötrött magyar néppel jól tennie, az idegen katonaság zsarolásai ellen

¹⁾ Esztergom megye levéltára.

²⁾ Kecskeméti levéltár.

pártját fogván, a mi népszerűségét, jó hírét ismét csak öregbité. Vagyonilag is mind gyarapodott, mivel az akkori nagy győzödelmeken s kiostromolt várakban nyert zsákmányból neki is mint elsőrendű vitéznek és főtisztnek mindannyiszor tetemes osztályrész juta. Azért ekkor tájban egyik jószágot a másik után vevé, s Esztergomban a főpiacz egyik felét homlokzatával egészen betöltő nagy kastélyát építteti vala.

Ám a harcok borostyánai és vagyon mellé számos sebet is kapott e hadjáratokban. De roppant hadi szerencséje és erős testalkata folytán egyik sem volt halálos. Félszemét azonban — mint mondók — végkép elvesztette¹⁾.

1699. január 26-kán megkötötték a karlóczyi béke a hosszú győzelmes háború után, mely a hazát régi ellenségétől a töröktől megszabadította. Hősünk hazavonúlt Esztergomba, kipihenendő valahára a tábori élet viszontagságait. Magányában megemlékezvén a nagy veszedelmekről, a melyekben forgott vala: miként saját szavaival mondja: „hogymagamát az Főlséges Ur Isten eránt háládatosnak bizonyítanám, a ki is engemet az elmúlt háborús időkben s harcok viszontagságai közepett, a török és tatár ellenség kegyetlenségétől ámbátor az harcokban nyert igen sok sebekkel borítatva, életemben kegyelmessen megőrizett:“ a kegyesrendűek nyitrai iskolája számára 3000 frtnyi alapítványt tőn „a gyenge ifjuságnak a kegyességben és tisztességes tudományokban való oktatására“²⁾.

¹⁾ A jámbor s igen katolikus Kolinovics erről egy, alkalmasint a séllyei jezsuitáktól hallott mesét beszél, a mely szerint Bottyánt az Isten azért büntette volna szeme elvesztésével: mivel egy izben Séllyén, Loyola Sz. Ignác képeinek egyik szemét dévajságból kiszurá.

²⁾ Nyitrai káptalan levéltára.

Imé ismét egy szép vonás jelleméből. Három ezer forint akkor időben oly összeg vala, melyen három négy falut lehetne venni; oly jelentékeny adomány, hogy érette a nyitrai kegyesrendüek Bottyán lelki üdveért e mái napiglan minden isten-áldotta napon misét szolgáltattak. És mégis azon férfiúról, a ki ily nagyszerű áldozatot hozott volt a nevelés és tudomány oltárára, az ifjúság képeztetésére: némely kuruczgyűlölő író nem átváltozott azt írni, hogy barbár vala ¹⁾). Iskoláit félbeszakítani kénytelenítettvén, s életét táborban, fegyverzőrej közt töltvén: lehet hogy modorában katonás, tán némely udvari emberek szemében nyers is volt, de hogy a tudományokat szerette — legjobban tanúsítja a fön-
tebbi szép áldozat.

Bottyán nem soká élvezé nyugalomidejét. Kitört a spanyol örökösödési háború, és az 1701-ik év elején ezredével ő is a Rajna mellé rendeltetett. Kár, hogy a francziák ellen viselt hadi tettei részleteikben eddigelé nem ismereteseek, annyit azonban mind Kolinovics ²⁾), mind némely más történetírók följegyzének, hogy vitézségét, vezéri ügyességét ott is kitűntette. A török által már rettegve ismert hírét, nevét, most a nyugot távol országokban, a francziák előtt is ismeretessé tévé.

Míg Bottyán sok ezer magyarral együtt a hazától távol harczola: itthonn nagy dolgoknak magvai indultak erjedésnek. A török nyomás alól valahára felszabadúlt nemzetre még súlyosabb iga nehezűle. A sok alkotmányosértés egymást éré, különféle törvénytelen új adónemekkel, katonaaállításal stb. terheltetett a nép, s mind-ezt az idegen katonaság zsarolásai épen tűrhetetlenné tévék. Az ország forrongani kezdett; kivált a magokat

¹⁾ Wagner: Hist. Jos. I.

²⁾ Commentarii. fol. lat. 389.

nyomva érző protestánsok, Tököli egykori pártja. Az erdőket a katonafogdosás elől bujdosók csoportjai népesíték meg. A mozgalom élére a fejedelmi utód az ifju II. Rákóczi Ferencz állott, hív barátjával gróf Bercsényi Miklóssal. Tervök azonban, mint tudjuk, az áruló Longueval által — a ki leveleiket XIV. Lajoshoz hordá vala — fölfedeztetett. Rákóczi Sárosvárában 1701. april 18-kán elfogatók; Bercsényi Lengyelországba meneküle.

Rákóczival báró Szirmay István, a három báró Vaytestvér (Ádám, László, Mihály), Okolicsányi Pál, Szluha Ferencz, Sárosy István, Orbán Pál is börtönbe kerültek, s számos mások gyanú alá vétetének.

Esztergom várában ekkor báró Kuckländer nevű német vala a parancsnok; fondorkodó, kegyetlen, magyargyűlölő ember. Róla az esztergomi nép ma is rémes dolgokat beszél, s átok között emlegeti nevét, azon hagyományt kötvén hozzá, hogy büntetésül sok gonoszságáért lelkét az ördögök tüzes szekéren hurczolják végig viharos éjeken Esztergom utczáin, és süllyeszti el azon tóba, mely Bottyán-tavának neveztetik. Most is él egy öreg babonás ember Esztergomban, a ki egyszer éjfélkor haza mentében e jelenetet látni vélte.

Kuckländer igen áhítozott Bottyánnak esztergomi szép kastélyára, ottani szőleire, földeire. Ekkor, az országos bonyodalmak közepette, eljöttek hívé az időt, melyben vágyát elérhetné: azért ármányt koholt Bottyán ellen, s meg akará őt ejteni. Nagy titokban jelentést tőn a bécsi udvarnak, épen midőn az említett elfogatók javában folynának, hogy mint bizonyosan megtudá: Bottyán is levelezésben állott Rákóczival; ő is a lázadók között van.

A gyanúra könnyen hajló s a magyarok iránt egyébként is bizalmatlan bécsi minisztérium azonnal kiadá a

parancsot Bottyán elfogatására. És Bottyán csakugyan, minden előleges kihallgatás nélkül őrizet alá tétetett ¹⁾. Mily nehezen eshetett e méltatlan bánásmód a hon háta-
táraitól távol, épen a dynastia érdekeiért vérét ontó had-
finak — elgondolható. Mikor a hadi törvényszék elé
állták, s a vád előtte felolvastatott, nem tudta: bosszan-
kodják-e vagy kaczagjon? Ő a messze idegen tartomá-
nyokban jóformán még hírért sem hallá akkoráig a hazai
forrongásnak, s Rákóczi elfogatásának ²⁾.

Szerencséjére világosan el tudott háritani minden
kétséget, és teljesen igazolá magát, annyira, hogy kény-
telenek valának őt fölmenteni. Ekkor feladójának meg-
nevezését követelte, hogy számolhasson véle. Kérése
megtagadtaték; elégedjék meg, hogy ártatlannak nyilvá-
nítottatott.

De Bottyán nem az az ember volt, a kit könnyű
szerrel el lehetett volna hallgattatni. Tiszti rangjának,
katonai becsületének meggyalázását emlegeté, s ismételve
követelte az alattomos árulkodó nevét.

Mindhiába; Kuckländer nagy kegyben volt; nevét
mély titokban tarták.

Erre Bottyán úgy megharagudott, hogy ezredét ott
hagyta a Rajnánál, s az Impériumnak hátat fordítván —
visszatért honába. 1701. június 16-ikán már köbölkúti
jóságán — Esztergom közelében — találjuk ³⁾.

IV.

Miként menekült ki II. Rákóczi Ferencz német-új-
helyi tömlöczéből, miként eredett Lengyelországba: tudva
lévő dolog.

¹⁾ Kolinovics.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ Nyitrai káptalan levéltára.

S a hazai nép, mely a mind nagyobbodó elnyomatás miatt kivált Felső-Magyarországon hovatovább lázongani kezd: a távolból is a nagynevű, minden szép és jeles tulajdonokkal megáldott bujdosó fejedelemre veté szemét; tőle várta felszabadítását, őt óhajtá vezéreül. Követeket küldöttek ki hozzá, esedezvén: állana a támadás élére, küldene be lobogókat, melyek alá gyülekezzenek; itthon már készen várják.

És Rákóczi, XIV. Lajos által unszoltatva, s pénzzel is segítettve: elkezdett hadat fogadni, a hazába pedig beküldé zászlóit. A nép örömríadva bontogatta ki és emelte föl ezeket, és sietett alájok összecsoportosulni. Rákóczi, Bercsényi május 12-ikén nyílt leveleikben harczra szólíták az egész nemzetet; június 16-ikán maga a fejedelem is átlépé az ország határát, és ezzel a szabadságháború, mint az avarba kapott láng, rohamosan haladt előre.

Az országban fekvő több mint 30,000 főnyi német katonaság ¹⁾, melyet a nemzet féken tartása végett tartottak itt az Impériumban harczoló 14 magyar ezred helyett, elégtelen lőn a fölkelés elnyomására. Mert a nép mindenütt a legnagyobb lelkesedéssel karolá fel a szabadság ügyét. A kormány tehát mindenfelé rendeleteket küldött a nemesség felülésére, s a nemzeti katonaság szervezésére.

Pozsony, Nyitra, Trencsény vármegyék felültetésével gr. Forgács Simon; Nógrád, Hont, Bars, Esztergommal Bottyán János ²⁾; az alsó vármegyékével gr. Koháry István; a felsőkével Gombos Imre; a túl a dunaiakéval gr. Eszterházy Antal fő hadi tisztek bizattak meg, királyi rendelet által.

¹⁾ L. Szalay László: Magy. tört. VI. k.

²⁾ Esztergom vármegye levéltára.

A hadszervezés lassan ment. A nemesség halogatta a dolgot, a nép ingerült vala, s a kuruczokhoz szí-
tott. Rákócziék ellenben gyorsan haladának: Szathmár
városát, Lőcsét, Késmárkot, Szepesvárat, Kállót, Husz-
tot, Szólnokot stb. kiostromolták; Tokajt, Munkácsot,
Kassát körültáborlották; Várad-Olaszínál, Kecskemétnél
megverték a ráczokat; Kassánál két ízben, továbbá
Szamos-Újvárnál, Bonczidánál a németeket. Hadsere-
gök óriási arányban növekedett; a nép, Tököli volt
katonái, s lassanként a nemesség is mind hozzájuk csat-
lakozának.

Igy mindjobban előnyomulván: azon területen is,
melyen Bottyánnak kellett volna szerveznie a királyi ha-
dakát, nagyobbára ők lettek az urak. Nógrád, Hont
már egészen az övék volt; Lévát pedig, Bars főhelyét,
az Impériumból csak imént haza szökött Ocskay László
— ki jól fegyverzett, s elszánt martalócz lovas csapatá-
val még a lengyel széleken Zavadkánál csatlakozott volt
Rákóczihoz — september 17-ikén megvette. Az elégület-
len Korponát is megnyeré a fölkelés ügyének. Gács és
Krasznahorka várak hasonlókép fejet hajtának.

Koháry az alsó megyékben fölszedett magyar hada-
kat, nehogy a kuruczokhoz adják magokat, fölvezette a
Vághoz; ott Forgács pozsony-, nyitra-, trencsénymegyei
néppel, továbbá a gr. Schlick Leopold tábornok vezér-
lete alatt Ausztriából kijött császári seregekkel egyesüle.
Ekkép — Schlickkel is két lovas ezred és néhány század
gyalog jövén — meglehetős sereggel levének. Octóber
27-én egyesülten átkeltek a Vágon Szerednél, 29-én hoz-
zájuk csatlakozék Bottyán a maga népével. Miután ily-
módon megerősödének, elhatározák, hogy támadólag lép-
nek föl. Oct. 30-kán Szent-Benedeknél, 31-kén Új-Bars-
nál táborozának, hol átkelvén a Garamon, Ocskayt meg-
verték, Lévát visszafoglalták.

Rákóczi Ocskay veszedelmének hírére Bercsényi Miklóst jelentékeny hadakkal, és Károlyi Sándort saját és Deák Ferencz, Váradi János Deák, Szőcs János és Borbély Balázs ezereivel azonnal a híúségöket már felajánlott bányavárosok oltalmára indította. Bercsényi Ocskay László, Ebeczky Imre és Réthey Ferencz csapatait is magához vonta, s november 12-ikén Losoneznál egyesült Károlyival.

A királyiak nov. 6-ikán Báthnál, nov. 11-ikén Zólyomnál táborozának, gyarapodván Eszterházy Antal ezredessel. Ekkép ekkoron Forgács, Eszterházy, és Bottyán: későbbben mind a hárman kurucz tábornokok együtt harczoltanak Rákócziék ellen. Mint királyi főtisztok ugyanis, parancsolatjuk ellen nem cselekedhettek, habár talán kedvetlenül teljesítették is ezen katonai kötelességöket.

Schlick a német lovassággal nov. 15-ikén átment Beszterczebányára. Bercsényi pedig Károlyival még az nap este váratlanul Zólyom előtt termett a fűrési szoroson és Detván át, s túlnyomó erejével megüté az épen indulófélben lévő királyiakat. Ezek a harczot elfogadták, de csakhamar visszanyomatának. Bottyán, bár ekkor már a 60 éven túljárt, az ütközet folyamában felette neki hevülete; talán ifjúkori kalandos tettei merültek föl emlékezetében, s csillapodni nem tudó vére újabb merényre ösztönzé; ezért, s hogy a megriadt népbe új lelket öntsön: a harcz tüzében párharczra hívta — Ocskayt.

„Memorabilem fecit hanc pugnam certamen singulare (másutt „monomachia“) incomparabilium heroum: e regiis Botthyanus, e Rakoczianis Ocskaius, ambo globis impenetrabiles“ mondja Kolinovics, a kinél e viadal („Epitome Historiae Belli Rakocziani“ s más munkáiban is) részletesen le van írva.

Ocskay László, a kuruczok leghiresebb személyes bajvivója, a kit a morvai és ausztriai népek úgy híttak

hogy „Rákóczi villáma“¹⁾: ekkor volt élte virágában, férfikora teljes erejében; Bottyán már hanyatló korban, de nem hanyatló erőben, megkoszorúzva régi sebekkel és régi dicsőséggel.

Ocskay eléállott, s intéseikre a seregek széjjelbonták szárnyaikat, tágas tért nyitván középütt a két vívó vezérnek.

Mindketten jó kezes paripákon ülven, először is kopjákat törtenek. Egyik sem bírja a másikat nyergéből kivetni. Többször rohantak egymásra, — mindig hasztalan, mert a támadott elég gyors és ügyes vala a döfést elhárítani. Azért fegyverhordozóiknak adták át a lobogós kopjákat, s szálkardra kelének. Régi, jeles vívók mind a ketten; sokáig küzdtenek: egyik sem tudta ellentársát megsebzeni. Végre kifáradva kardjaikat is hüvelybe dugták, s pisztolyt rántottak. Lovát mind a kettő folyvást jobbra-balra toporzékoltatta, hogy a czélozás ellenfelének annál nehezebb legyen. Először Bottyán lőtt, s biztos keze nem hibázott: Ocskay a dördülés után nagyot hajlott nyergében, — a golyó melle közepét éré, s bár a vért miatt be nem hatolhatott, a behorpadt pánczél vak ütése úgy megcsapá mellcsontját, hogy orrán száján egyszerre kibuggyana a vér, sőt Kolinovics szerint a váll után is három napig hanyton hanyá véré.

A lövés után azonban meg hamar helyreigazodván nyergében, visszatüzele Bottyánra. Ez, a mint paripáját szokása szerint serényen ugratná, Ocskaynak épen oldalt fordul vala, s a golyó oldalát üté meg, s szerencsétlenségére épen ott, hol a pánczél szegélye végződik; nagy erővel befurván azért magát, gerinczsontjában áll meg²⁾.

¹⁾ Kolinovics.

²⁾ Ugyanott.

Mindkét vívót úgy kellett lováról leemelni, s míg Bottyánt sebe bekötése végett Zólyom várába vivék: oda künn a harc megújult. Bercsényi a királyiakat a falak közé viasztörítván, a külső városokat fölégeté.

Schlick a mint ezekről értesült: lovasságával az éj földözete alatt kardcsapás nélkül Körmöczre, s onnat tovább vonúlt a morva végek felé. Forgács és Koháry pediglen, látván hogy a rendes katonaság által cserben hagyattak: kapák magokat, ők meg cserben hagyák Bottyánt.

Néhány napi várakozás után ugyanis — mivel Schlick segítsége csak nem érkezék, és nem Ricsán tábornoké, ki Trencsény körül táboroz vala, de Winkler kuruczai által megveretett — éjtszakának idején kirentottak Zólyomból, és a Garanton át Szent-Keresztnek vették útjokat. A súlyos sebében betegen fekvő Vak-Bottyánt csak 230 főnyi őrséggel ott hagyák az óságos várban.

A kimenekvőkre az osztrolukai szorosokban felállított kurucz hajduság tüzet adott, Bercsényi lovasai is kapdosának bennök Szent-Keresztig, de azontúl nem üzelve nyargalhattak Privigyéig, hol a Bajmóczról oda hátrált Schlickkel egyesültek.

Ocskay újra visszavette Lévát; el-széjjel beszáguldozák a vidéket; Nyitra, Bars, Zólyom — minden békódla Rákóczinak.

V.

Bercsényi Miklós a kuruczok főerejével, személyesen, körül táborlotta Zólyomot. Miután megtudta, hogy Forgácsék kitörése után oly parányi őrség hagyatott benn: kétszerezett erővel látott a vitatáshoz, rövid időn eredményt remélve. November 23-ikán sikerült is az egyszerű fallal kerített várost — nem még a várat —

ostrommal megvennie ¹⁾. Erre a vár lövetéséhez fogott, de előbb felszólítja Bottyánt a békés átadásra. Ez „expertus Dux“ létére tudta ugyan, hogy maga fekvő betegen, s társaitól segéd nélkül hagyatva, sőt segítséget a dolgok állásában nem is remélhetve — mert a kuruczok már egész a Morva vizéig nyomulának elő — sokáig nem tarthatja a régies várat azzal a maroknyi ijedt néppel, mindazáltal tagadólag válaszolt. Meg akart a katonai becsületnek felelni.

Rákóczi főtabornoka tehát elkezdé töretni a porlatag falakat. Két napi kölcsönös lövöldözés multán Bottyán jelt fuvatott, mire az ágyúk elhallgattak, és ő hirnököt küldött ki Bercsényihez. Talán most már oda ígérte a várat? Korántsem! Megtüzene Bercsényinek, hogy ő, Bottyán, kapott sebében betegen fekszik, s hogy erejének visszanyerésére valami jóféle erősítő tokaji borocskát kellene az orvos tanácsa szerint innia; ebben a hitvány odúban pedig holmi lórénél egyéb nem találkozik, — nagy szívesen venné tehát ő excellentiájától, ha vagy egy akó jó bort beküldene számára; körülötte bizonyára akad efféle. Aztán megint folytathatják a lövetést.

Bercsényi mosolyoghatott a kedélyes üzenetre; és mert Bottyánt úgy szólván gyermeksége óta jól ismeré, mivel atyja az öreg Bercsényi Miklós (dunáninneni részek és az Újvár elleni végek kapitánya) alatt vitézkedett volt hajdanában, s udvarában gyakran megfordula: örömmel teljesíté öreg barátja kérését. Beküldött neki a kért egy akó helyett egy hordóval, „úgy hogy az köznémét is igyék belőle“ ²⁾. És ezeket nem sokat kelle biztatni, — bizony megcselekvék.

¹⁾ Lásd ugyan e napról írt eredeti levelét Károlyi Sándorhoz, a gr. Károlyiak levéltárában.

²⁾ Bercsényi levele Károlyihoz 1703. nov. 25-ike éjjeléről Zólyom alól. (Gr. Károlyi-levéltár.)

Ily kedélyesen foly vala az ostrom.

Azonban a töretés újból megkezdett. Bercsényi nem győzé bevárni az eredményt, nov. 29-kén a Vág felé indult, s az ostromot a környékbeli fölkelt nemes-ségre bízta¹⁾. Ezek hiven folytatták azt, míglen Bottyán deczember elején, midőn már a várat épen nem tart-hatá, megalkuvék velők illetén pontokban: Ő és a többi tisztek fegyvereiket megtartván, Esztergomba költözhessenek, úgy a közlegénység is; ha azonban valaki közülök a fejedelem szolgálatába akarna állani: ebben ne gátoltassék. Bottyánnak s holmijének Esztergomba szállíttatására néhány szekér rendeltessék, melléje illendő convoi adatván. E föltételekbe mindkét részről bele-nyugovának. Bottyán átadá a várat, és katonaságának egy részével — mert a más rész, a franczia, tán a Bercsényi borát megszeretvén, kuruczczá lőn — Esztergomba költözött.

Eljött az 1704-ik év; szerencsés esztendő a kurucz fegyverekre nézve, mert a Dunántúlt is elfoglalák, el az egész országot, Buda, Pozsony, Soprony, Komárom, Esztergom, Pétervárad, Szeged, Arad, Nagy-Várad, Szeben, Brassó, s még néhány apróbb várat kivéve, a melyeknek falain kívül föl egész Bécs aljáig mindenütt a kurucz volt már az úr.

Bottyán sebéből kiépülvén, Esztergomban csendes családi életet élt. De alattomos ellensége Kuckländer, a várparancsnok, a ki minden áron szeretett volna szép kastélyába beülni, újból megzavará nyúgodalmát. Mult-kori nem sikerült ármánya után most hívé, hogy jobb alkalom mutatkozik föltett célját elérhetni, miután a kedélyek Bécsben a kuruczok folytonos hódításai miatt még ingerültebbekké lőnek. Új hálót szőtt tehát Bottyán számára.

¹⁾ Szalay L. VI. k. 110. l.

Beárulá, feladá őt a főhaditanácsnál: hogy Zólyomvárát — a bányavárosok kulcsát — czimboraságból adá fel a kuruczoknak, holott még védhette volna (?) A bányavárosok dús aknáí látják el pénzzel a kuruczokat, táplálják a forradalmat; ezek Zólyom miatt buktak, elvesztőkért tehát — úgymint Zólyoméért — Bottyán felelős. Azt úgy látszik, elhallgatá: mily csekély erő álla Bottyánnak Zólyomban rendelkezésére.

Kuckländer addig folytatá vádaskodásait, míg 1704. szeptemberben csakugyan utnak indíttatott Bécsből a rendelet, hogy Bottyánt fogassa el s kísértesse Bécsbe, hol hadi törvényszék elé fog állíttatni, tetteiről számot adandó.

Kuckländernek sem kellett több. Mihelyt megkapta e rendeletet, a mi october 6-kán vagy 7-kén történhetett, a mitsem gyanító Bottyán kastélyát katonasággal körülvéteté s az ezredest elfogatta. A rendelethez képest Komáromon s Pozsonyon át Bécsbe akará kísértetni¹⁾. Másnap délután el is indítá, őreit szoros vigyázatra utasítván.

Ezek az nap Nyerges-Újfaluiig haladtak, s mivel-hogy béestvéledék, megszállának egy parasztházban, hihető a község házában. A féltett foglyot nagy óvatsággal a belső szobába helyezék, míg ők az örök magok a pitvarban s a tornáczon telepedének le.

A falusi pörök azonban, szánakodván a szeretett férfiú rabsorsán, mint a ki velök oly sok izben jót tőn, s Kuckländer gonosz önkénye ellen mindenha védelmezé, pártfogolá szegény községüket: közülök nehányan titkon béosontak Esztergomba, s fölkeresték az ezredes nejét. Elmondák neki, hogy ők elhatározták Bottyánt kiszabadítani; ezt pedig úgy gondolnák, hogy ők még az éjjel szép csendesen megásnák a vályogház falát; a pitvarban,

¹⁾ Zweig selymeczi bányatiszt naplója. (Tud. Gyűjt.) és Kolinovics.

tornáczon lévő örök azt észre nem vennék. A hű nő, képzelhető, ezer örömmel érté a jó, háládatos emberek szándékát, s fegyvert küldvén tőlük ura számára, biztatva, kérve, megajándékozva bocsátotta őket vissza. Más részről molnárokat fogadott, a kik férjének néhány legsebesebb iramú paripáját két hű csatlóssal és lovászszal együtt átszállítsák a Dunán, hogy ezek Nyerges-Újfaluval átellenben a parton készen várakozhassanak; magok a molnárok pedig evezzenek azután Újfalu alá, Bottyánt majd a túlpartra a paripákhoz általviendőik. Mindezt a visszasiető pórokkal is tudatá. Így készíté elő férje szabadulását.

A pórok éjfélutánra haza érkeztenek, s hozzá fogtak a munkához. A ház falát hátulról szép lassan megásván, benyújtották Bottyánnak neje által küldött csata kardját; a fogoly ezredes a gyanútalan örökre gyorsan kirohana, s hirtelen összevagdala, kaszabolá őket¹⁾. Azzal — nehogy a fegyvercsattogásra, haldoklók hörgésére ideje korán több német jőjjön elő — nagy sebesen a partnál váró csónakhoz sietett, a pórok által kalauzoltatva. A molnárok nyilsebességgel eveztek át a megmentett hőssel a tulsó félre, a hol ő aztán paripájára szökék, s szolgálival tova vágata.

Ekkép szabadítá ki Bottyánt a fogságból a nép hála s nejének híisége. A fondorkodás örvényéből kiragadta — a szeretet. Börtönéből való kimenekülése, mint láttuk, nem kevésbé kalandos és merész, miként Rákóczié vala a német-újhelyi tömlöczből; csakhogy Bottyán szabadulását még saját hősiessége is emeli, melylyel magát őrein keresztül töré, lesarabolván e zsoldosokat. És mint Rákóczi menekülése megmentőjének

¹⁾ Kolinovics.

Lehmannak: úgy Bottyán kiszabadulása is szabadítójának: hű nejének — életébe került. . . .

Bottyán a Duna partján lóra pattanván, kísérvivel együtt neki váltott az éjszakának: sólyomást nyargalt, fel a bányavárosok felé. Gyorsan elhatározá ugyanis magában, hogy örökre odahagyja a császári pártot, a melytől hívséges szolgálataiért jutalmúl csak ismételt üldöztest, s most már másodízben méltatlan fogságot kapott.

Ezért egyenesen Selymecz felé tartá, hol akkor Bercsényi időzék, s a fejedelem is a szomszéd vihnyei fürdőben tartá udvarát.

Bottyán éjjel-nappal lovon ülve octóber 10-ikén érkezett Selymeczre ¹⁾, s ott Bercsényivel szemben lévén, felajánlá kardját a szabadság ügyének. Bercsényi rögtön átkocsizott a régi híres bajnokkal Vihnyére, a hol Bottyán Rákóczi kezébe letette a hűségi esküt.

A fejedelem — ki gyakorlott tábornokokban nagy hiányt szenvedett — örömmel fogadá a jeles hadvezért, és azonnal vezénylő tábornokká, s egy reguláris lovas ezred tulajdonosává nevezé ki.

Ezalatt Kuckländer, mihelyt Bottyán meneküléséről híre ment, híre tán arról is, hogy kiszabadításának egyik eszköze hitvese vala: elég lovagiatlan volt e nőt tömlöczre vettetni ²⁾. Ezzel meg nem elégedvén, Bottyánnak esztergomi kastélyát, szőleit, birtokait — sub titulo infidelitatis — magának foglalta, s nagy kevélyen bele ült a kurucz tábornok palotájába, a melyben ennek 3000 db. arany készpénzét, drága bútorait, ezüstös, aranyos, drágaköves sok szép fegyvereit, hadi szerszámain, aranyczafrangos párduczbőrös nyergeit, portai virágos szőnyeget, nagyértékű sok úri arany-ezüst mívét, s az ólaktól hadra

¹⁾ Zweig naplója.

²⁾ Kolinovics.

tanúlt török paripáit stb. stb. prédára vetette, sajátjává tette ¹⁾).

Rákóczi, hogy Bottyán iránt fejedelmi kegyelmességét mutassa: kárpótlásul elvett kastélyáért mindjárt Újvár bevétele után neki adományozá a gróf Serényiek ot-tani nagy jövedelmes, palotaszerű házát, s esztergom-vá-rosi szőleiért, birtokaiért Madar és Szent-Péter falukat Komárom vármegyében ²⁾); azonkívül fejedelmi paripák-
kal, s olyan nagy hadi főemberhez illő drága szép fegy-
verekkel ajándékozta meg.

De Bottyánt mély bán gyötörte feleségeért; azért midőn Újvárt nem sokára megvévén, ott előkelő foglyok esnének kezére, — mindjárt béirt Esztergomba: bocsássák szabadon nejét, ő ezen rabjaival kicseréli ³⁾); vagy, ha kell váltságot fizet érte. Kívánata a gonosz Kuckländer ál-tal megtagadtatott. S a hű férj mindhasztalan törekedék: hitvesét csak a halál szabadítja ki börtönéből. A fogoly nőt a bánat megtörte, mindinkább elbetegesedett, a töm-löcz levegője, nyirkos falai siettették kimulását, úgy hogy a derék hű hitestárs egykét hó múlva, az 1704-dik év végén a börtönből az égbe költözött ⁴⁾).

VI.

A régi vitézség hírével tündöklő Bottyánt a kurucz-ság örömmel üdvözölte hadainak élén. Az új tábornok legelőször saját ezredét szervezé esztergom- és komá-rom-megyeiekből. Azonközben Érsek-Újvár vívását in-téze a fejedelemmel. November elején megkezdődött az erősség lövetése, a melynek falai a törököktől lett vissza-foglaltatásakor tetemesen megrongáltattak, s az akkor lőtt

¹⁾ Esztergom város levéltára.

²⁾ B. Palocsay levéltár iratai.

³⁾ Kolinovics. (Nemz. muz. lat. fol. 391.)

⁴⁾ A szent-benedeki convent levéltára.

hézagok csak czölöpzettel voltak még kitöltve¹⁾. Az őrség egy része magyar; ez s a hely lakossága rokonszenvvel viseltetett a kuruczok iránt. Azért e kedvező körülményeket felhasználván, néhány napi töretés után, november 16-ika éjjelén 1000 hajdú rohamra küldetett; a magyar őrség ezalatt a németekkel egybenvesze²⁾, mások szerint a kuruczokkal érte egyet³⁾ s bebocsátá őket, lerakta fegyvereit; a németeket aztán könnyű szerrel elnyomták, elfogták, s a várat hatalmukba keríték. Az ostromot úgy látszik Bottyán vezénylé: miután a hadi foglyok az ő rabjaivá lőnek⁴⁾. Bottyán a fejedelem jóváhagyásával Ilosvay Imre ezredest tette az erőség parancsnokává, egyelőre 500 gyaloggal és 300 lovassal⁵⁾.

Újvár bevétele roppant eredményt eszközölt a kuruczok részére; mert a labanczok e hírre fölötte elrémlének, és seregestől állottak át Rákóczi zászlai alá. Még a ráczok közül is lőnek ekkor kuruczokká⁶⁾.

Nagyfontosságú nyeresemény vala továbbá azért, mert a Vág és Garam folyók mellyékének állandó birtokát biztosítá, és a kuruczoknak sok éven át, úgyszólván valamennyi felföldi hadjárataik strategiai alappontjául szolgálá e nevezetes erősség.

Bottyán Újvár megvétele után a Tisza-Dunaköz vezénylő tábornokává neveztetvén ki, alá sietett, a fejedelem által a nyár folytán személyesen megkezdett ottani hadjáratot folytatandó. Működését főleg az alvidéki ráczok, s a Buda, Szeged, Pétervárad várakban lévő német

1) Szalay László: Magy. Tört. VI. k. 207. l.

2) Kolinovics. Nemz. muz. lat. fol. 391.

3) „Theatrum Europaeum.“

4) Kolinovics, u. o.

5) Kolinovics, u. o.

6) U. o. stb. •

őrség ellen kelle irányoznia. Legelőször is leszáguldózt egész Titelig, s átúzó a rácokat a Dunán, Tiszán. Miután a földet tőlük ekkép megtisztítá: Szegedtől, Péterváradtól elvágá az élelem szállítást, Földvárnál, Soltnál sánczot építtetett, hogy a dunai közlekedést hatalmában tartsa, és a budaiak s péterváradiak közt az összeköttetést lehetetlenítse. Deczember 13-kán Kún-Szent-Miklósnál táborozék¹⁾. Azután Földvárhoz szálla, s deczember 15-kén innét még egyszer „utolszor“ hódolásra s békén maradásra inté a rácokat nyílt levelében²⁾. Ugyanekkor némi rác hadak is lehettek alatta, — mert pátiensét így kezdi: „Én Bottyán János, Méltóságos Erdélyi Fejedelem Felső-Vadászi Rákóczi Ferencz Kegyelmes Urunk Ő Nagyságának Isten által Magyar Haza mellett fegyvert fogott Magyar és Rác hadainak Generálisa és Tábori Generális Fő-Strázsamestere.“

A fejedelem ezalatt Leopoldvárárt vítta, s Bercsényi a Morvánál állott. A császáriak főereje pedig Haister alatt közeledni kezde, Leopoldot fölmentendő. — Az általános összecsapás elkerülhetlennek látszék. Rákóczi azért Bottyánt is sietséggel fölrendelé. Tábornokunk Duna-Tisza közét jó rendben hagyván, sietett lovasságával a fejedelem tábora felé. Deczember 21-kén a Rákoson Csabán táborozott³⁾, s még az nap odább kele. Kettőztetett menetekben nyomakodott, nehogy elkéssék. És daczára a nagy távolságnak, még jókor egyesülhete a fejedelemmel.

Az ütközet deczember 25-kén történt Nagy-Szombatnál. — A gr. Károlyiak levéltárában, Károlyi Sándor hadseregének mustrakönyveit forgatván, egyikben külön-

¹⁾ Kecskemét város levéltára.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ Dömsödi levéltár.

álló íven egykorú rajzot leltünk: „Nagy-Szombati harcznak delineátiója“ czim alatt. Ott az egész ütközet alaprajza, a legnagyobb részletességgel, s tökéletes megegyezőleg a Rákóczi emlékirataiban foglalt leirással, annyira, hogy az ember bámul: miként emlékeztetett a fejedelem annyi év után is mindenre oly hiven!

A rajzon élénk tárul mindkét csatavonal: Rákóczié és Haisteré, ott az egész környék; a hely, hol a fejedelem álla; ott minden ezred külön-külön megnevezve, s a kurucz részen lévők mindegyikéhez oda írva: előre rohant, vagy helyt állt, vagy megfutott, avvagy átszökött, t. i. a Scharudié. Bottyán ezrede a Galánthai Balogh Istvánéval vala egy tömegbe állítva a balszárnynon, melyről a fejedelem írja, hogy „csodákat mívelt,“ hogy az ellenség hadvonalait áttörvén, egész a táborszerekig hatola előre¹⁾. Bottyán ezredéhez is oda van írva Károlyi térrajzában a „Rajta!“ szó, mely az előre rohanást jelzi; ugyanis minden előre tört ezredhez ez van jegyezve.

A harczot a fejedelem személyesen vezette. A bővebb leirást e helyütt mellőzzük, csak a legrövidebben szólván. Haister nem akart harczot állani, azért seregét fedett vonalokban állítván, azon igyekezék, hogy Leopoldvár elé hatolhasson. A kuruczok jobb szárnyán legszélről Ebeczky István álla, mellette több lovas ezredek. Midőn Haister seregének eleje már egy vonalba érkezett a kuruczok jobb szárnyának végsucsal: Rákóczi, nehogy Haister csata nélkül tovanyomúlhasson, parancsot küldött Bercsényinek: azonnal indítsa meg Ebeczkyt jobbra át, hadd vágjon eleibök a németeknek, ne engedje őket odább vonúlui; egyszersmind parancs adatott a támadás megkezdésére az egész vonalon. Ebeczky gyorsan és oly hatálylyal vágott előre, hogy

¹⁾ Rákóczi emlékiratai.

a német gyalogság rendjeit összezavará, s rajtok átgázolván a társzekerekig hatott, öldökölve, kaszabolva. Azonban hiba történt; mert midőn Ebeczky rohamra megfuvatta trombitáit: a mellette álló lovas ezredesek tudatlanságból azt hívék, hogy nekik is vele együtt támadniok kell; megindultak utána majd az egész jobbszárnnyal, és elég jól harcolának: de helyökből messzire mozdulván jobbkéz felől előre, közöttük és a közép között hézag támadt. Ezt Haister rögtön észre vette, s két lovas ezredet indított oda, hogy a kurucz jobbszárnnyat a középtől elvágja. Mindjárt a kuruczok közepének szélén állá egy német szökevényekből alakult gyalog zászlóalj, Scharudi nevű német ezredes vezérlete alatt. Ez, mikor meglátta az említett két német lovas ezred közeledését: csapatját megfordítá, — tüzet adatott a szomszéd magyar gyalog ezredekre, s azzal zászlóaljastól együtt átszökött a császáriakhoz.

Scharudi váratlan árulása zavarba hozta a kurucz gyalogságot.

A balszárnnyon ezalatt a legnagyobb szerencsével harcolának Bottyán, Balogh István, Ocskay, Buday István és a többi. Tüzes rohanással előre vágató ezredeik egész zászlóaljakat kaszabolának össze, megbonták a harcsorokat, úgy hogy Spangár krónikája szerint: „nem messze vala a német sereg az utolsó veszedelemtől; maga már a főgenerál Sigefridus Haister életének nagy veszedelmébe esett.“ Egy vakmerő kurucz hajdu ugyanis egészen Haister közelébe férközván, fölemelé kardját a tábornokra, midőn gr. Czobor Márk pisztolyától találatan lerogyott.

Mindezek daczára a jobbszárnny mint mondók, ama két lovas ezred közbenyomulása, és Scharudi árulása által a középtől elvágtatván: Rákóczi jobbnak vélte a visszavonulást; azért a patakon túl gyalogságának futóit — a

kikre Scharudi az elébb rátüzelt volt — karabélyosaival rendbe szedte, és hadseregét újabb csatarendbe állította. Azután elkezdett lovasságával — mely csak csekély veszteséget szenvedett — lassan visszavonulni¹⁾).

Haister nem merte őket üzőbe venni, mert maga is iktóztató zavarban volt²⁾ s összekúsált seregeit bajos lett volna oly hamar rendbe verni. Azonkívül sokat vesztett: legalább ezer — ezerkétszáz embert; maga a bécsi német újság 370 halottat (közülök tíz tiszt) és harmadfél száz közlegény s hat tiszt sebesültet vall be³⁾. A Vobezér - ezred majdnem egészen felkonczoltatott. A kuruczok közül, kiknek holttesteit a jézsuiták egyenként kétszer is megolvasták, Spangár szerint összesen csak 180 esett el, köztük Dúló Ádám ezredes.

A harc után Haister Nagy-Szombatra, Modorba, Szent-Györgyre szállította hadait, Rákóczi a Vág mellé.

Ide érkezvén, hogy megmutassa, miszerént bár visszavonult: de megveretve nem érzi magát, s megfélemlítve épen nem, — Bottyánt új támadásra küldé Haister ellen. És Bottyán huszonnégy zászlóalja huszárral s némi fölkelte néppel átkele a Vágon, és föl egész a morva szélekig barangola⁴⁾).

A kurucz hadak vissza se mentek többé a Vág vizén, s Nagy-Szombat is nem sokára ismét kezökben volt.

Igy folya le az ó év.

VII.

A Duna befagytaival Bottyán Kucklándert akará megzavarni; azért Esztergom elejére szálla, s Eszterházy Antallal egyetemben kilenczezred magokkal megrohanák

¹⁾ Rákóczi emlékiratai.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ Szalay L. Magy. tört. VI. k. 216. l.

⁴⁾ Ugyanott. 218. l.

a vízi várost¹⁾. A falakon behatolván tetemes zsákmányt hoztak ki magokkal, mert a vár ágyui ellenében a várost állandóul meg nem szállhaták. Ez ostromon csak 100 kurucz veszett el²⁾. A labanczok veszteségét írónk jónak látja elhallgatni.

A kikelet megnyitával Bottyánt ismét a Tisza-Duna közt találjuk, hol Szegedet, Péterváradot, Földvárt szorongatá, továbbá a solti sánczot igazíttatta és Paks felett a régi római erőd helyére a saját nevéről nevezett Bottyánvárárt építteté vala.

Ugyanekkor Dunántúl Károlyival kergetődzött Haister, s első ízben Kis-Martonnál megveré. Károlyi Bottyánt hitta által segítségre: azonban ez még most nem mehetett, mivel hidja még nem volt készen, s a földváriak lövöldözése által megrongált solti sánczot kelle elébb kijavíttatnia, hogy biztosságban hagyhassa.

Bercsényi írja Rákóczinak Szent-Péterről (Komárom mellett) 1705. mart. 31-kéről: „Haister ha megtér (Dunántúlról) könnyít Károlyi uramon, kinek látom, Bottyánban minden reménsége csak Bottyán menne által!“³⁾.

Ismét april 3-káról Búcsról, Rákóczinak: „Bottyánnak de 24. (martii) kelt levelét veszem; az mint írja: reparáltatott azon lövöldözése a földváriaknak; de még által nem ment vala (Bottyán a Dunán); üzente ugyan szóval, általmegy harmadnapra, — az jó volna. Ha Bottyán átmenne Paksnál: Károlyival megegyezhetne“⁴⁾.

De mikor Bercsényinek ezen levele költ, már akkorra nem Bottyán, hanem Károlyi ment át a Dunán t. i. a balpartra, Kilitinél mart. 31-kén meglepett és szétugrasztott hadainak futó maradványaival.

¹⁾ Szalay L. „Magy. tört.“ VI. k. 219. l.

²⁾ Kolinovics.

³⁾ Károlyi-levéltár.

⁴⁾ Ugyanott.

Mindazáltal Bottyán rövid nap mulva csakugyan átkelt a jobb partra egyedül is, Károlyi nélkül.

Apr. 2-ikán még a Duna balpartjáról Patajról adja ki a következő rendeletét, Károlyi lézengő hadainak öszszegyűjtése s fogdosása érdekében:

„Az böcsületes kecskeméti, kőrösi és czeglédi biráknak ő kegyelmeknek sietve adassék.

Ezen parancsolatomat vévén kecskeméti, kőrösi és czeglédi birák! parancsolom fejetekre száz arany bírság alatt, hogy mivel mostan az Tiszántúl való hadak, melylyek M. G. Károlyi Sándor urammal az Dunántúl voltak, sokan általjöttek s szöktek az Dunán: azért valahol akár mezőn, akár helységtekben tanáljátok, ha tőlem vagy Károlyi uramtúl passussa nem lészen, fogjátok és rabságban tegyétek, mindaddig tartsátok, mig hiremmé nem adjátok és parancsolatomat irántok nem veszitek. Külömben se cselekedjete. Datum Pataj, die 2. Aprilis 1705.

Generális Bottyán János m. k.¹⁾.

Ugyan ezen napról ismét Soltról ily parancsot intéz alezredeséhez, a későbbi ezredes Szekeres Istvánhoz:

(Par Literarum Magnifici Domini Generalis Joannis Bottyán ad Generosum Dominum Stephanum²⁾ Szekeres exaratarum).

„Isten áldja kegyelmedet Obers-Lajdinant Uram! Vévén ezen parancsolatomat, azonnal egy zászlóalja katonával mőnjön el Kőrösre és Czeglédre, s hogyha azon helységek reájok vetett imposítiót liszt, abrak és vágók aránt nem praestálták, vagy halogatást tőnnének, úgy az gyalogokat is ki nem állították: az birákokat fogassa meg, azonnal kocsira rakatván hozassa el magával, s az alatt

¹⁾ Kecskemét városa jegyzőkönyvében létező egykorú másolat. (Hornyik János úr szivességéből.)

²⁾ Tollhibából a másoló által „Joannem“ iratott.

specificált élésnek fogytatkozás nélkül való praestálását éjjelnappal sürgesse.

Nem külömben cselekedjék kecskeméti biróval is, kegyelmednek serio parancsolom, mivel itten feles hadak lévén, élés dolgában szükségben vannak. Azonkívül az minémű hatvan akó bor van Kecskeméten, azt is parancsolja meg kegyelmed, hozassák kecskeméti birák, úgy az mi abrakunkat is. Külömben sem cselekedvén, éjjelnappal mindezekkel siessen. — Ezzel Isten kegyelmeddel.

Költ Solton 2. Aprilis Anno 1705.

Kegyelmednek jóakarója

Generális Bottyán János m. k.^a¹⁾.

Egykét nap mulva Bottyán táborostól általköltözék — miután a solti sánczot már biztosságban hagyta s Imsós és Kömlöd között hajóhídját berakatá. E hídnak balparti védsáncza: az imsósi vagy imsódi sáncz immár szintén készen áll, s a tábornok most a túlsó erődöt, a hegytetőn a római castrum helyére emelt Bottyán-várát kezdé építtetni s fölszerelni. April 10-kéről ezen erősségből tudósítja Károlyit:

„Ajánlom mindenkori kész szolgálatomat

Nagyságodnak.

Isten ő szent Fölsége engedje ezen husvéti szent napokat több következőkkel együtt örvendetesebb hírekkel²⁾ érni el és mulatni, — kívánom Nagyságodnak. — Itten eléggé éjjelnappal szorgosgatom az erősségnek elkészítését, a minthogy jó formában folynak az dolgok körülötte. Vas héával vagyok, az igen szükséges, kérem Nagyságodat, ottan szereztessen két mázsára valót avvagy többet is, Nagyságod kérem adja meg az árát, és én azonnal Nagyságodnak megtérétem. Azonban Szólnokban

1) Kecskemét városa jegyzőkönyvében létező egykorú másolat.

2) Célzás Károlynak kilitii veszteségére.

Barkóczy uramnak¹⁾ vagy Méltóságos Fejedelemnek irjon Nagyságod: bárcsak öt ágyut küldjenek mentül hamarébb. Kecskeméti birónak ne terheltelessék Nagyságod megparancsolni: az ide küldött száz gyalog munkásnak küldjön kenyeret és élelét. — Ezek után kívánom találja friss jó egészségben ezen levelem Nagyságodat. Költ gömlői²⁾ sánczban, die 10. Aprilis 1705.

Nagyságodnak

igaz jóakarója

Bottyán János m. k.“

„P. S. Ma küldöttem portát Földvár alá, és 70 hajdud Pécs felé élés hajtására.“

Kivül: „Méltóságos Gr. Károlyi Sándor Generális uramnak Ő Nagyságának böcsülettel irám.

Kecskemét“³⁾.

Miután a kömlődi sánczczal is legalább nagyjából készen volt, az ágyuk megérkeztek, s gyalogját a fölszerelt erődben hagyhatta: Földvart ostromzároltatá, s lovasságával hétezer emberrel megindula Tolnának és Somogy-nak. Szigetvárig nyomult elő. Ott a várat megriasztva, Pécs felé fordúla. Tulajdonképeni célja az vala, hogy a minduntalan át-átcsapó ráczokat, kik a magyar helységekben a legiszonyúbb kegyetlenségeket, dúlásokat vitték végbe, önnön fészkekben törje meg. Azért átkele a Drá-ván, mutatkozott Eszék előtt, s azzal beszáguldozá az egész Szerémséget, Szlavoniát, le egész a Száváig⁴⁾. Ki be nem hódola, levágotá, s hadainak e zsákmánylók között zsákmánylást engedvén, gazdag prédával tére vissza.

¹⁾ Idősb gr. Barkóczy Ferencznek, a ki akkor Heves és Szólnok környékén parancsnokolt.

²⁾ Gömlő, ma Kömlőd, Tolnában, Pakson fölül, akkor az öreg-, ma az imsósi-Duna partján.

³⁾ Gr. Károlyi-levéltár.

⁴⁾ Wagner. Kolinovics, stb.

Sokan a kurta pórázra fogott ráczok közül Törökországba menekülének előle.

Május 13-ikán már ismét Paks körül Imsóson találjuk, a hová a körül lévő hadakat összegyűlni parancsolja :

„Kegyelmes Urunk, Ő Nagysága minden rendbéli hadi Tiszteinek és Vitézlő Rendeinek, valakik Kecskemét, Kőrös és Pest elein akárhol lésznek, mindenféle nemzetből állóknak ezen orderem által serio parancsoltatik: látván, vévén, vagy híret hallván ezen orderemnek, mindgyárt, minden késedelem nélkül erre Pataj és Imsós felé éjjel s nappal siessenek jönni, úgy kívánván most igen szorossan Hazánk és Kegyelmes Urunk szolgálatja; melylyet siketségre ne véljenek, hogy Hazánkknak kárát magok fogytokozásából ne okozhassák. Sietve. Imsós, die 13. Mensis Maij. Anno 1705.

Generális Bottyán János m. k.¹⁾.

Május 15-kén átellenben, Bottyán-varán van, a honét a kecskeméti, kőrösi és czeglédi városbiráknak levelet ír, 180 sánczásó embert rendelvén oda e három városból, egy hétre²⁾.

Ezenközben Szegedet, Péterváradot és Földvárt mind körültáborolva tartotta, sőt május végén Buda alá indulván, ott június első napjaiban szerencsés ütközetet vívott Glöckelsberg és Pfeffershoven tábornokok ellen.

Hirtelen becsapott ugyanis Budavár tövéhez, s midőn ezek kirendelnék rácz és német badaikat ellene: kemény ütközzettel reájok rohana, és többet nyolczszáznál levágott és elfogott bennök; a többit visszaüzte. Azonfelül feles számú zsákmányra tett szert marhákban, juhokban.

¹⁾ Kecskemét város jegyzőkönyvében létező egykorú másolat.

²⁾ Kecskemét város levéltára. („Datum Bottyán-vára, die 15. Maij. 1705.“).

Ezen a budaiaknak adott kemény csapás után nem kelle egy darabig attól tartania, hogy őt Földvár vívásában kitöréseik által háborgassák. Azért megint Földvár alá szállván, annak két alsó sánczát ostrommal megvevé. A belyárat is keményebben kezdé szorítani.

Brigadéros Berthóthy István írja Bottyán főntebbi harczára czélozván Károlyi Sándornak Szólnok várából 1705. június 4-kéről: „Itten hirdetik, noha még nekem nem irták, hogy az tabáni ráczokban felest vagdaltak le; ha mi bizonyos hireim érkeznek, azonnal tudósítom Nagyságodat“ ¹⁾.

Ez volt a budai harcz első hire. Ugyan Berthóthy István június 13-káról már egész bizonyossággal írja szintén Szólnokról Forgács Simonnak: „Istennek hálá, jó formában vadnak dolgaink. Az elmúlt napokban Buda alá becsapván Bottyán uram, feles marhát, juhot hozott el, az ráczokban és németekben több esett el nyolczszáznál, az rabokkal együtt. Földvárát annyira megszorították (Bottyán hadai) hogy már hatvan naptul fogva egy csepp vízek nincsen; minden marhájával, lovával bennszorult (a német); az alsó két sánczot is elnyerték az mieink“ ²⁾.

Ugy látszik szintén Bottyánnak ekkori Buda alatti győzödelméből valók voltak azon foglyok is, a kikről 1705. június 30-ról Kecskemétről ezt írja Máriássy Miklós Károlyinak: „Tegnapelőtt hoztak az solthi sánczbul az ittvaló tömlöczben 28 rabokat, kik is azok közül valók, melyeket Méltóságos Generális Bottyán János uram Buda alól hozott volt az elmúlt napokban“ ³⁾.

¹⁾ Károlyi-levéltár.

²⁾ U. o.

³⁾ U. o.

Bottyán június folytán bevégeztette Kömlőd mellett Bottyán-várát, mely a Duna kanyarulatánál magas hegyen épült s a hajóhidat védé. E hid védelmére a balparton is erődöt emeltetett, az ugynevezett imsódi vagy imsósi sánczot.

Bottyán hidján Eszterházy Dániel is átvivé túl a Dunára seregét: tíz lovas ezredet és egy gyalog dandárt¹⁾ s elkezdték egyesült erővel Földvárt formászerént lövetni, ostromolni²⁾. E vár már a végső szükségre jut vala, s a végsőre Szeged, a melyet Bottyán annyira szorongatott, hogy parancsnoka báró Globitz már-már lemondott a hely megtartásának reményéről³⁾. Pétervárad is majdnem hasonló helyzetben vala: úgy elvágta Bottyán az összeköttetést mindenfelől, s a Dunát is teljesen hatalmában tartá; eleséget, segédet sohonnan nem vihetének bé⁴⁾.

Glöckelsberg Budán e végveszélyben levő három vár megsegítése végett minden összeszedhető hadat Budára gyűjtött, túl a Dunáról és egyebünnen. A budai helyőrségből és ráczságból is maga mellé vón a mennyit csak lehetett: és ekként tekintélyes sereget alkota. Különösen erős vala tüzérsége, hatalmas réstörő ágyú a budai várból. Volt vízi ereje is: taraczkos, fegyveres sajkák, naszádok, feles puskás ráczokkal megrakva. E hadakkal azért június 18-ka körül Budáról alá indula.

Indulásának hírére Eszterházy Dániel miért-miért nem? mind átvitte a Dunán a balpartra a lovas hadat, ott hagyván Bottyánt magára a gyalogsággal, és saját egyetlen lovas ezerével⁵⁾. Földvár vivását Bottyán tehát abbanhagyván, védelemre készült, s helyzetéről tudósítá

¹⁾ Szalay L. Magy. tört. VI. k. 245. l.

²⁾ Rákóczi levele Károlyi Sándorhoz jun. 15-kéről. (Károlyi-levéltár).

³⁾ Szalay L. Ugyanott.

⁴⁾ Wagner. Kolinovics.

⁵⁾ Rákóczi levele Károlyihoz. (Károlyi-levéltár.)

a fejedelmet. Ez azonnal megindult Eger alól; június 21-kén Árokszállásánál, 23-kán Hatvannál, 25-kén Ságánál, 28-kán Ócsánál volt, Brenner gyalog ezredét pedig sietve még elébb küldé Bottyán segédére. De a segély a német Brenner árulása miatt későn érkezett.

Glöckelsberget első ízben Bottyán, daczára csekély erejének, visszaveré; Rákóczi ezt írja Hatvanból június 23-káról Károlyinak: „Mi ide érkezvén, marsunkat az im-sódi sáncz felé vesszük, a holott aggressiót tett vala ellenségünk, de Bottyán ur által reprimáltattak szerencsés-sen, úgy a Dunán alá czélozó sajkák is confundáltattanak.“

Mindazáltal másodizben szerencsétlenség következett be. Ugyanis Bottyán gyalogságát sáncaiban elhelyezvén, saját egyetlen lovas ezrede élén ugyan június 23-kán eleibe ment Glöckelsbergnek Földvár felé, kémszemlézés végett, hogy az ellenség erejéről személyesen győződjk meg. Miután igen közel értek egymáshoz, egybe kezdetek lövöldözni; s Bottyánt elragadta tüze; a helyett, hogy visszavonúlt volna: elfogadá a harczt Glöckelsberg egész táborával; támadást fuvatott, s karddal vágott be az ellenségbe — egyetlen ezredével. Katonaságában kár nem esett, de maga legelől járván: vágást kapott arczára, s oly kemény lövéseket czombjába, hogy sokáig sántított miattok¹⁾. Ezrede erre visszavivé őt a sánczok közzé.

Glöckelsberg megszálotta reá Bottyán-várát.

Rákóczi írja Károlyinak Hatvan mellől 1705. június 23-káról: „Gróf Eszterházy Dániel úr még ennekelőtte a lovas hadat általhozván: a mi sánczunkat az ellenség formaliter obsideálja és bombázza, de reméljük, Isten jó-voltából megtarthatják, annyival is inkább, ha előre oda küldött Brenner regimentje in tempore elérkezhetik“²⁾.

¹⁾ Rákóczi emlékiratai.

²⁾ Károlyi-levéltár.

Mint mondók, Brenner ezrede későn érkezett. Bottyánváranak erődtései ugyanis nem állhaták soká a nagy ágyuk tüzét; a mellvédeket Glöckelsberg rostává lövette, lehetetlen volt a gyalogságnak magát tovább tartania¹⁾. Bottyán azért június 23-kán este felé jelentéktelen kárral kivonult sánczából a balpartra, s a hidat maga után felgyújtatta²⁾. Kivonulása előtt várát is felégette volt³⁾, s így az ellenség csak romokat talála.

Rákóczi tudósítja Károlyit ugyan Hatvan mellől június 23-káról: „Dunántúl való sánczot a Dunán való hiddal együtt elvesztettük, noha hadainkban alig esett valami csorbulás“⁴⁾. Brenner árulásáért lefejeztetett.

Glöckelsberg elégeté a hidnak még megmaradt hajóit⁵⁾, hasztalanúl lövette a solti sánczot, s azzal Földvárt újból élelmezvén, visszament Budára.

Rákóczi írja Ócsáról június 29-kéről Károlyinak: „Az német felül egyéb új hireink nincsenek, hanem hogy az solti sánczot is a Duna szigetjéből kezdette lőni, bombázni, de azon operációját félben szakasztván, recedált“⁶⁾.

Az imsódi sánczot a melyben a sebesült Bottyán feködött a gyalogsággal: nem meré megpróbálni.

A siker, melyet Glöckelsberg aratott: Eszterházy Dániel korai, indokolatlan átköltözésének tulajdonítandó, mivel túl az egyetlen lovas ezrednél több nem maradt, s úgy látszik gyalogság sem sok, miután Rákóczi épen gyalog ezredet (a Brenner német regimentjét) akart segítségül küldeni. S így bár a hibát Eszterházy követte el: megsebesülését Bottyán mégis saját túlbuzgó-

¹⁾ Rákóczi emlékiratai.

²⁾ Kolinovics. Wagner.

³⁾ Rákóczi emlékiratai.

⁴⁾ Károlyi-levéltár.

⁵⁾ Rákóczi emlékiratai.

⁶⁾ Károlyi-levéltár.

ságának köszönheté. Mert ha már személyesen akart tábornok létére recognoscirozni — a mi, alkalmas lovas főtisztjei nem lévén kéznél, csak dicséretére válik — húzódott volna idejében vissza, ne csapott volna össze Glöckelsberggel. De a vakmerő ember szégyennek tartá a harcot el nem fogadni. Bottyánnak általában az volt főhibája, hogy saját személyét túlságosan veszélyezteté, gyakran pusztán katonai bravurból. Ifjú korában hozzá szokott vala; s hibájának alapja nemes: a bátorságnak túlömlése.

A szivós természetű tábornokot örökös cselekvés-vágya nem soká hagyá pihenni. Alig gyógyultak be sebei annyira, hogy ügygyel bajjal lóra ülhetett: már megint hadakozék. Július 22-kén Bátorkeszi környékén találjuk, egyebek közt saját és Zsámboky ezerével¹⁾. Majd a Duna partján Csenkevártt leljük lovas és gyalog hadakkal, s ágyuteleppel, melylyel a Dunát a császáriak közlekedése elől elzárá, valamint a szárazon való közlekedést seregeivel. Három merész ezredese: Bezerédy Imre, Béri Balogh Ádám, és Hellepront ekkor is túl a Dunán kalandozott, s először Styriába Grécz tájára, majd Soprony környékére csapva, nagy károkat tettenek a németeknek; de a császáriak túlerővel fordulván a vakmerő portyázókra, visszanyomták őket a Balaton mellé. Ezek hirt adának Bottyánnak, a ki rögtön átküldé segélyökre Szekerest ezer lovassal, és saját ezredéből is három századot Széky György, Szalkay Dömötör és Szent-Páli nevű hadnagyai-val (aug. 4-kén); a németek mind jobban reá felesedvén a túlvaló kuruczokra: Bottyán a következő napokon többi lovasságát és hajduságát is annyira általküldözé az ellenség ellen, mindenféle irányban, hogy aug. 7-kére nem maradt több maga mellett 400 lovas és 300 gyalognál.

¹⁾ Rákóczi levelei Károlyi Sándorhoz. (Károlyi-levéltár.)

Ezzel őrizé a révet, hogy csapatai túl ne rekedjenek. Ő maga aug. 6-kán Esztergom alá csapott, s nagy zsákmányra tőn szert, katonái „lovaknak sokát, ökröket, teheneket, juhokat stb. mind elhajtották egész az kapuig, valamit találtak.“ Ez alkalommal a németek közül a csatában „sokan meg is holtak, kik a lövöldözésben elestek,“ továbbá „mindenek azt referálják, hogy van közel száz sebes köztők.“ Szekeresék pedig Igmándnál ütvén meg a császáriakat, hetet levágtak, ötöt elfogtak közülök, s azután is „mindenütt mellettek nyargalódzván, semmitsem félnek túlők“¹⁾.

Bottyán, miután csapatai — Szekerest kivéve, a ki csak később, Pesten alól egyesült vele — Dunántúlról visszaérkezének: aug. 22-kén Csenkevártól megindulván, Érsek-Újvár, majd Esztergom körül vezényelte hadtestét, Herbeville marechal ellen²⁾. S midőn ez őszre kelve 21 regimenttel³⁾ és egy dandár ráczczal megindult volna az egészen kurucz kézre jutott Erdély visszafoglalására, s Rákóczi és Forgács a fősereggel a Karika útján — Zsibó táján — várnák be őt harcra: Bottyán 6000 jó lovassal mindenütt éjjel-nappal háborgatta, csapdosta a tábornagy hadait. Élését, táborszekereit részben elfogdosta, katonáiból is vágott le és ejte foglyokat, szorgalmasan portyázván körülötte. Az elmaradozókat és betegeseket mind rab-ságra vivé. Így kíséré le Herbevillét a Vág-Dunától Vác és Pest felé egész Szegedig, e helyen túl fia-ura: Károlyi vevé át szerepét⁴⁾.

¹⁾ Bottyán eredeti leveleiből, a gr. Károlyiak levéltárában.

²⁾ Rákóczi levelei Károlyi Sándorhoz. U. o.

³⁾ Szalay L. VI. k.

⁴⁾ Szécsényen ekkor tájban tartván országgyűlését a rendek: sept. 20-kán, épen azon napon, midőn Rákóczi mint a „Szabadságért Confoederált Magyarországi Státusok Vezérő Fejedelme“ ünnepélyesen letette tiszti esküjét, s az ország sátorában Bercsényi és Eszterházy Antal által fölemeltetvén, egetverő hármas éljen-riadással, s kürtök, sipok és trombiták

VIII.

Bottyán sebei a sok fáradalom, folytonos fel s alá nyargalások, erőtetett menetek, éjjeli nappali nyughatat-

zendülésével fejedelemül üdvözlötetett: érkezék oda Bottyánnak, mint a hadak élén álló tábornoknak jelentése, hogy az ellenség főereje Herbeville-vel Pest közelébe Gombához érkezett. „*Qua ratione Generalis Antonius Eszterházy e Conventu citissime abiit, ad Regimen suum Bellicum, Germanis obstitutus, nec eos propius missurus.*” (Csécsy János, a Szécsényi gyűlésről irt naplójában.) Eszterházy Antal csakugyan a hadak közé jött s a gyalogság vezérletét átvévén, Hatvanhoz szálla Barkóczyval sept. 22-kén; a lovasságot ellenben Bottyán vezérlé, közvetlenül az ellenség körül, s Herbeville elfogott németjeiből néhány nap mulva Szécsényre is küldte a fejedelemhez egynehányat: „*Comes Simeon Forgács Commando Transsylvaniensis ex voluntate Principis abiit ad armadam suam, Germanis ea in Transsylvaniam tendentibus obstitutus, qui etiam jam sunt moti e statione sua Körös, Kecskemét, cujus etiam et portariis captivos aliquot Germanos huic ad castra hoc die (29. 7-bris) adduxere Hungari milites.*” (Csécsy, u. o.)

Bottyánt, Herbeville ellen folytatott csatározásai alkalmával saját levelei szerint a következő helyeken leljük táborban: Aug. 2. Párkány; aug. 3. Kéménd; aug. 4. Csenkevár; aug. 6. Esztergom alatt; aug. 7. Karva; aug. 22. Csenke mellett, a honnét még az nap indult Újvár felé, a Vág-Dunához; sept. 1. Kéménd; sept. 2. Kéméndről a Duna mellé száll; sept. 7. újra Kéménd; 8-kán innét kora reggel indul a Duna mentén lefelé; 16-kán Pest elején a Rákoson, s innét tudósítja fejedelmét. „Az ellenségnek Pestnél általjöveteli felől, Bottyán ur által ez órában informáltattunk”; írja Rákóczi 1705. sept. 17-kéről szécsényi táborrul Károlynak. (Gr. Károlyi-levéltár). Sept. 22. hat regiment lovassal a baghi mezőn; ezután az ellenséggel valami szerencsés csatája volt, mert sept. 26-káról törteli táborából irt levelében tetemes nyereségről beszél, úgy hogy katonasága a zsákmányból a táboron kótyavetyét tartott; e nyereség Körös táján történt; német dragonyosokat vagdaltatott le, mivel ezeknek gazdátlan, főszerelt lovai, és fegyverei táborában vannak, több elfoglalt hadi társzekerekkel együtt, melyek közül négyet Károlynak küld el ajándékul; mikor épen e levelét írja — tehát sept. 26-kán — értesül, hogy egyik portája a Körösből kiontott három század németet visszaverte és a városig üzte, s innét harmadfél-száz darab kipányvázott

lanság következtében ismét rosszabbúl lőnek; úgy hogy Kecskeméten, october közepén több napig feküdnie kelle*).

lovat nyert zsákmányúl; sept. 27. Abony; 28-kán ugyan onnét a Dunántúlról már visszaérkezett Szekerest küldi el Kecskemétre a németek fölverésére, s az előbbi szerencsés támadásra czélozva mondja, hogy a német most már vigyázó, táborából csak feles számmal jő ki, mert „fél miulta levagdaltuk“; oct. 2. Abony, folytonosan csatározva, egyszerre három csapattal is Kecskemét alá; ezután a Tarna mellé száll Rékas-ra; majd oct. 6. Kécske, a mikor egyik hadosztálya Kecskemétnél Herbeville táborát megcsapván, 2—300 darab vágó-marhát nyer el a németektől. Kécskéről írja: Az ellenségnek „portásaim és magam ezerem utánna vagyok, — magam ezen órában fogok utánna indulni. Az éjjel is portásaim rája ütöttek, sokáig is puskáztak vele, — úgy ma is. Valamelly felé fordul az ellenség: éjjelnappal utánna leszek, és rája csapok szüntelen.“ Másnap azaz oct. 7-kén Alpárig üldözi, s alpári táborából ír: „Már egynihány rendbéli levelemben megirtam Nagyságodnak az németnek Szeged felé megmozdulását, és szüntelen való portásimnak rajtok levését, és csipdezésit; mostan is két rendbéli portásom utánna vagyok, és szüntelen csapdossák és fogyasztják; az minthogy az más éjjel is (Szegedi) Kis Miska egynihányad magával az strázsájok között bélopván magát, egy-nihányat levágott közzülök.“ Oct. 9. Alpár; maga a tábornok sebei miatt fekvő betegen, de huszárai egész a szegedi palánkig járának, a rácczal s némettel csatározván — midőn levelét írja is, csak egyik felekezetben 2000-en voltak oda, ellenség-üzni; oct. 12. Alpár, a honnét Károlyit feddi, hogy nem tart elég rendet, tekintélyt a maga hadai közt: „Nagyságod 11. praesentis (Mező-Túrról irt) levelét ma reggel vettem. Én nem csudálkozhatám eleget rajta, hogy már harmadnapja, hogy az német általköltözött az Tiszán — mellyet tegnapi levelemben Nagyságodnak megirtam — s még Nagyságod portási meg nem vitték hírét. Megbocsásson Nagyságod, de az tisztekkel erősebben kellene bánni az ilyen vigyázatlanság és szófogatatlanságért, mert Nagyságod nehezen mehet előre dolgában. Én megvallom, ha az én tisztem ezt elkövetné: másoknak példájokra tisztibül is kivettetném. Kérem is Nagyságodat, jól vigyáztasson, mert az mint értettem, Debreczenben és az hajdu-városokra igyekezik az német. (Jól volt értesülve). — Mostan Szentá úgy Martonyos felé azon ráccoknak úgy bácskaiknak is distrahálásokra magam ezeremet másokkal együtt elküldöttem. Én csak az ágyat nyomom egészségtelenségem miatt.“

De ő hirtelen fel akart, és fel tudott gyógyulni: mert nagy föladat várakozék reá. A fejedelem által a Dunántúli Kerület főparancsnokává neveztetett ki, s most ezen országrész visszahódításával bizaték meg.

A Dunántúli vármegyéket a kuruczok 1704-ben két ízben elfoglalák vala: de mind a két ízben meg' kiszorítottak. Károlyi 1705. telén újra átment hadtestével, azonban e harmadszori kísérlete sem sikerült, mert mint említők, martius 31-kén Kilitinél Haister által meglepetvén, túl a tiszai seregével átszaladt a Dunán, s a többi kuruczot elnyelte a Bakony, a Somogyság.

Túl a Duna ez ideig általában szerencsétlen föld vala a kurucz fegyverekre nézve. Károlyi Kis-Martonnál, Feketevárosnál s Kilitinél — tehát három ízben veretett meg ott: de ő legalább meg tudá magát boszúlni Rabattán Szent-Gotthárd alatt; nem úgy a Koronczónál lesújtott Forgács, a ki e szerencsétlen harc után Dunántúl minden népszerűségét elvesztette volt¹⁾. Valamint Károlyi és

Másnap, oct. 13-kán egyik ezredét a Tiszán is átküldi Csongrádnál az ellenség után, melynek mozdulatairól szüntelen újabb tudósításokat vesz; ő maga ugyan oct. 13-kán beérkezik Kecskemétre, s itt gyógyítja sebeit a hó végeig, hadaival azonban, mint látni fogjuk, ezalatt is folyvást működött, beteg ágyából osztván parancsait. Mellette egyideig csak száz főnyi lovas diszörtség volt, a többit mind szétküldöze a németekre és ráczokra. Egyik portájáról így ír Rákóczinak, oct. 15-kéről: „Egy rendbéli portásimat Szeged felé küldöttem az Bácskára, kik is jól alá lévén az Bácskaságra: Péterváradjárul Szegedre jövő rácz kocsikat (tábori szekerek) felverték, az ráczokat levágták, rabúl is egynehányat hoztak; hármat azok közül meghagyattam, az többit pedig itt benn is levágtattam. Hiszem Istent, hogy mostani portásim többet is hoznak.“ (Gr. Károlyi-levéltár.)

*) Saját levelei. (Károlyi-levéltár). Én beteges állapottal lévén az lövések miatt, magam gyógyításom miatt 13. praensis jöttem bé Kecskemétre.“ Továbbá: „Igen beteges állapottal lévén, az ágyat nyomom.“

¹⁾ Szalay L. VI. k.

Forgács: hasonlókép megveretett Dunántúl. (Fehérvárnál stb.) a két Eszterházy: Antal és Dániel. S e vereségek után egyikök sem érzett többé kedvet: beleharapni a keserű gyümölcsbe. Rákóczi és Bercsényi nem is biztanak immár Dunántúlra nézve hozzájuk; nagy reménységök volt azonban Bottyánban. Bercsényi írja Károlynak Nyitráról még 1705. april 8-kán, mindgyárt a kilitii vereség után: „Az Bakony és Somogyság nyelte el az kuruczot. Csak menjen által Bottyán uram haddal: meglátja kegyelmed, micsuda fordítást tesz szíveken!“¹⁾).

Ellenben Eszterházy Antal 1705. april 22-kén Kassán költ levelében ekkép vigasztalja a kilitii kudarczát restelő Károlyit:

„Méltóságos Generális, nekem jó Urambátyám!

Hevesrül nékem irott becsületes levelét együtt az occurentiákkal, vettem nagy kedvessen; melyből igen nagy szánakodással értettem az kegyelmed szerencsétlen és véletlen esetit. Mindenekben is, kívánom: Isten ő szent Felsége vigasztalja kegyelmedet, a mint is hogy nem kétkel, megvigasztalódik kegyelmed: mivel efféle esetek történése nem kegyelmeden kezdődött először, és nem is kegyelmeden végeződik; mert ámbátor akárki menjen kegyelmed helyett innét a Dunántúl által: hasonló confusus szerencsétlenségben fog evezni, mert tudom, s mindenkor tapasztaltam magam is, hogy az Dunán túl lévő föld ehhez az földhöz képest respective fatalis terra szokott lenni“ stb.²⁾).

Korántsem volt az „fatalis terra“: csak ember kellett a dolgok élére! A fejedelem átlátta ezt, s azért bizá meg Túl a Duna visszafoglalásával — Bottyánt.

¹⁾ Károlyi-levéltár.

²⁾ Ugyanott.

És ez megmutatta, hogy azt a földet, melyet Forgács — a szintén tapasztalt, régi hadvezér — huszonötezer emberrel nem birt megtartani¹⁾: két hónál rövidebb idő alatt, nyolcz ezerrel, Eszéktől a Lajtáig visszafoglalá, sőt benne a kuruczságot oly szilárd alapra szervezé, hogy csak 1710. végén bírák a császáriak újra meghódítani, — a mikoron Rákóczi ügyei már általában hanyatlásnak indulnak vala.

Károlynak mart. 31-kén Kilitinél történt veszedelme óta Dunántúl jelentékeny kurucz hadtest nem fordult meg, kivéven a Dunának Buda és Paks közti partvidékeit, továbbá azon pár megyén s néhány napig tartó átvonulást, midőn Bottyán a tavasszal 7000 emberrel Szlavoniába nyomakodott.

Az erősségek mind császári kézen valának, a megyék német részre adóztak, be lévén hódolva. A Károlyival april 1-jén, 2-kán átmenekült dunántúli főtiszteket alig követte összevéve pár ezer közvitéz; a többiek az első ijedelem, zavar korában szétoszlának — mint Bercsényi írja — a Bakonyba, Somogy, Zala erdőségeibe; részint övéiknél vonták meg magokat.

Volt tehát a rengetegekben lappangva bujdosó elég: de ellent álló zászlós sereg sehol.

Bottyán még a nyár és ősz folytán át-átküldé néha száguldóképen egy-egy ezreddel hol Bezerédy Imrét, Balogh Ádámot, hol Szekeres Istvánt, vagy Helleprontot, hogy lelket öntsenek a megbúsult népbe: de a szorgalmasan vigyázó gr. Pálffy János és gr. Haister Hannibál császári tábornokok ezeket is meg' visszaszoríták. Legutóbbi áttalküldetésök alkalmakor is elébb Balogh és Hellepront, azután Szekeres, majd az újra átcsapott Balogh, s végre Bezerédy vala kénytelen megint csak visszaköl-

¹⁾ Szalay L. VI. k.

tözni a Duna balpartjára. Tettek egy-egy merész fordulatot: de állandósítani az ügyet nem bírák.

Most azért a nagyhirű tábornok maga akart a dologhoz látni. Serege e célra összesen 8000 emberből állta, alkalmas tüzeri szerekkel, a mi a mezei sугár tarackokat illeti. Voltak nagyobb tábori ágyui és seregbontói is, volt néhány bombavető mozsara, melyeket az egri és szólnoki várból s a solti sánczból hozatott vala ki, azonban résbontó öreg ágyuk nem voltak vele. Kézi gránát ellenben nagy bőségben. Tüzérségét a jeles francia hadmérnöktiszt de la Riviere ezredes igazgatta, mellette még néhány tanult francia mérnöktiszttel. Bottyán főparancsnoksága alatt e hadjáratban ez említetten kívül a következő főhadisztek vőnek részt: gróf Csáky Mihály tábornok, Bottyán helyettese¹⁾, Ebeczky István, Kisfaludy György, Domokos Ferencz brigadérosok, a három első lovas, Domokos gyalog ezredével; Bezeredy Imre, Béri Balogh Ádám, Telekessi Török István, Kisfaludy László, Somogyi Ádám, Ságghalvi Sándor László, Szekeres István, Hellepront János, Kiss Gergely és Réthey György lovas, továbbá Fodor László, Horváth Tamás, Horváth Ferencz, Horváth Mihály, báró Cziráky László, Balogh Ferencz, Lóczy Endre, Séllyey Gergely és Benkő Ferencz gyalog ezredes kapitányok. Végre Borbély Gáspár és Szegedi Kiss Mihály szabad lovas, úgy Gál Márton, Gál András, Kerekes Mihály szabad hajdu-csapattulajdonosok.

Ezek Csákyt, Ebeczkyt, Rétheyt és Lóczyt kivéve mind túl a dunaiak voltak, s Károlynak kilitii veszedelmekor ezredeik széttaszolván, némelyikkel néhány száz, némelyikkel alig 50—60, némelyikkel épen semmi had sem maradt. Legtöbbet hoztak át Balogh Ádám, Szekeres

¹⁾ L. Bercsényi hadi utasításait, a nemz. múz. kéziratárában.

és Hellepront: egyenként 6—800 embert. Bottyán saját magyar dragonyos ezrede, mely az összes kurucz hadsereg egyik legjobb lovas regimentje volt¹⁾ 50 ember híján teljes számu vala: állván ekkor 893 közvitézből és 57 tisztből²⁾. A hiányzó 50 ember úgy látszik az Herbeville elleni csatározásokban hullott el. Ezen ezred Esztergom és Komárom vármegyéből — tehát szintén túl a Dunáról való — volt. Bezerédy, a tábori szolgálatról ekkor tájban lemondott Hatvani Szabó Máté Hatvan vidékén toborzott ezredét kapta saját túl a dunai ezredének maradványaihoz³⁾. A terv szerint, mihelyt a Dunántúl való kapitányok ott ezredeiket kiegészítették: Csáky, Ebeczky, Réthey és Lóczy — a kik most segélyképen adattak melléjük — Dunán innét való ezredeikkel visszaterendők valának.

A hadak fizetése Fodor Lászlónak tétetett kötelességévé, meglehetősen bőven ellátott országos pénztár adatván kezére, hogy Bottyán rendelkezéseihez képest Dunántúl zsoldosokat is fogadhasson, s a jelentkező bujdosó katonaság hópénzeit azonnal kiadhassa. A kincstári javak átvételével, országos jövedelmek kezelésével s az új hadak egyenruháztatásával Szent-Györgyi Horváth Zsigmond az Oeconomicum Consilium tanácsosa, és Török István „Ország Senatora“ bizattak meg, s ez utóbbi célra tetemes mennyiségű posztó küldetett utánok.

Minden ezredesnek kijelöltetett a maga hadfogadó területe, a honnét ezredét kiegészítheti, avvagy újra felállíthatja, az ezelőtt zászlai alatt szolgált katonaságot összeszedvén. Így magának Bottyánnak Esztergom, Komárom; Balogh Ádámnak, Helleprontnak Tolna és Baranya;

¹⁾ L. Gr. Eszterházy Antal tábori könyvét.

²⁾ Bottyán saját levele szerint. (Kecskemét város levéltára.)

³⁾ L. Rákóczinak Kéménden 1705. júl. 17-kén költ levelét. (Károlyi-levéltár.)

Sándor Lászlónak s Horváth Mihálynak, Somogy; Somogyi Ádámnak, Balogh Ferencznek Veszprém; Bezerédynak Soprony; Török Istvánnak Soprony, Győr, Mosony; Kisfaludy Lászlónak, Domokos Ferencznek Zala; Szekeresnek, Sellyeynek Fehér; Cziráknak, Benkőnek, Kisfaludy Györgynek, Kiss Gergelynek Vas; Horváth Ferencznek és Horváth Tamásnak a megyék által kiállítandó portális hajduk — és így tovább.

Az élelmezési biztosokat minden megyére előre kinevezték; a hadi magtárak, prófontházak felállításáról intézkedés tétetett. Számos fizető-, mustra-, tábori szekér-, és szállásmesterek menének velük, hogy a vitézlő rendnek semmiben se légyen rövidsége.

Szóval minden eleve rendbe hozva, kinek-kinek előre kiosztva a maga szerepe: hogy ha harczoló fegyvereiket a szerencse megáldaná, — az elfoglalandó föld, azon rendben a mint meghódítják, vidékenként rögtön szerveztethessék, s a hadsereg felszaporítása gyorsan és zavar nélkül menjen végbe.

Ily intézkedések után adta ki a parancsot Bottyán Kecskeméten october végnapjaiban a hajduságnak, hogy az ott, saját felügyelete alatt készített seregszállító hajókat szekerekre rakatván, induljon a Dunához Földvár felé, és Solt alatt foglalja el a révet. Ideiglenes parancsnokul e hajduságnak Horváth Tamást tevő eleibe — kinek rendelkezésére ágyukat is adott. Ő maga néhány nap mulva volt a derék sereggel utánok indulandó. Jellemző, hogy Bottyán, Földvár bevételét már előre, october 20-ka táján annyira bizonyosnak, bevégzett ténynek tekinté, hogy arról is nyilvánosan rendelkezett: kik fognak őrségül belé helyeztetni. Hatvani Szabó Máté szólnoki várparancsnok írja Károlyinak Szólnokról 1705. october 24-kéről: „Mostanában, Istennek hála légyen, semmi rosz hireink nincsenek; várnók valóban rosszunkat kívánó

német nemzetnek elveszését. — Szintén ma Bottyán János uram Ő Nagysága parancsolatját hozzám küldette, hogy három sűgár taraczkot, jó pattantyúst, puskaport, ásót és kapát és Horváth Tamás kapitány uramot másfélszáz hajduval küldjem utánna, az kik az földvári sánczban fognak rendeltetni, túl a Dunán. Ehhez képpst a praesídium valóban megerőtlenedett, kik helyett szükségképpen mások kívántatnának deputáltatni, mivel Újvárbán is az ittvaló hajduk között egynehányon vadtak distraháltatva. Végláznak sánczoltatása körül éjjel s nappal serénykedvén, Isten által két hét alatt helyrecsináltatom minden fortificatióját¹⁾.

Horváth Tamás — Bottyánnak kedves embere — jól teljesíté megbizatasát. A solti révet az ott talált ráczok elriasztása után elfoglalta, s a hajókat kissé alól az átel-lenben fekvő földvári váron, Dunára bocsátá, elsánczolt ágyuinak, s a partokon felállított hajduságnak földözete alatt. És ez elővigyázat nem volt fölösleges. Mert Bottyán indulásának hírére Budáról fegyveres, taraczkos naszádokon feles rácz hadak kezdének alá ereszkedni, hogy az átköltözést meggátolják. Ezekkel azért kemény harczot tartá Horváth. A midőn golyójáratnyira érkeznének: taraczkokból, kézi fegyverekből erős tüzekeket adata reájok. A hajduság sűrűen puskázott. Mikor már kissé megnyomták vala őket: a földvári német ágyulövésekkel, messzehordó szakállasokkal secundálni igyekvék a ráczot; de Horváthék a vár lövonalán kívül estek. A ráczok tehát hátrább evezének, s midőn kísérleteiket még egy-kétszer ismételték volna: kudarczot vallottak. Mert Riviere ágyutelepének jól irányzott lövései tetemesen megrongálák sajkáikat, s egyet el is süllyesztettek. Mind a lövések mind

¹⁾ Gr. Károlyi-levéltár.

a víz által felesen veszének. Megfordultak tehát s visszaveztek Budára¹⁾.

Horváth Tamás a Pestről s Budáról Péterváradjára, Eszékre aláinduló beteges német hadat is, mely Herbevillettől maradt volt el, elfogá hajóstól, — a Tabánból, Ráczkévéről, Szent-Endréről stb. alá-felé költöző ráczokkal egyetemben, a kik a kuruczok elől menekültek.

Bottyán ezenközben újból két ízben leküldé lovaságát a mozgolódó bácskai ráczságra. Kecskemétről írja october 16-káról a fejedelemnek: „Ennekelőttenni levelemben megirtam vala alázatossan Fejedelemségednek, hogy az németnek az Tiszán által való menetele után mindgyárt magam regimentemet Martonos, Kanizsa és Szentá felé commendéroztam²⁾), kik is immár szerencsésen járván, visszafordultak; sok ráczokat vagdaltak s rabúl is hoztanak. Péterváradjárul is németek ott lévén, azokat is mind levagdalták. Ökröket, más szarvasmarhát is felest hajtottak. Az vitézlő rend közül — Istennek legyen hála! — egy ember kár sem esett, hanem sebben egynehányan estenek, de az sem halálos“³⁾.

Ugyan e hadjáratról, hasonlókép Kecskemétről oct. 16-káról Károlyinak ekképen ír: „Szintén ezen órában érkezett meg magam regimentem Halasra, mellyet Martonos, Kanizsa és Zenta felé portára küldöttem volt; igen szerencsésen jártak, sok ráczot vágtak, rabúl is hoztak; marhát is feleset hajtottak, és Péterváradgyárul némely németek jöven, azokat is levagdalták. Egy ember kár sem esett katonáim között, hanem egynehányot sebesítettek meg közülök“⁴⁾.

¹⁾ Bottyán levelei Rákóczihoz s Károlyihoz. (Károlyi-levéltár.)

²⁾ L. föntebb közlött, oct. 15-kéről kelt levelét, melyben a jelen portáról mint épen elküldöttéről s odalévőről szól.

³⁾ Gr. Károlyi-levéltár.

⁴⁾ Ugyanott.

Másodszor octóber végefelé küldött alá, s e hadjáratáról tudósítja Rákóczit Kecskemétről octóber 31-kéről: „Hogy pedig addig az üdőig (a míg t. i. a hajókat és kompokat elkészíthette) az had híjában ne heverjen: másodszor is Ráczországra küldöttem az hadamat, ki is egész péterváradí sánczig bényargalván, feles ráczokat vágtak, s egy álguyjokat is elnyerték; szarvas-marhát, juhot sokat hajtottak: egy szóval egész péterváradí sánczig az körül s belől levő helységekét s úgy minden-némű jószágokat porrá tették“¹⁾).

Ugyan erről Eszterházy Antalnak Kecskemétről szintén octóber 31-kéről, — miután előbb Horváth Tamásnak a gyalogsággal lett előre küldését megírja: „Magam is, Isten segítsége által, szándékozom megindulnom az lovas hadakkal, és ha Istentől lészen engedve: Bécs táját meg akarom látogatnom rövid nap, és minden kigondolható és végben vihető dolgokat elkövetnem. — Már két ízben portássaim egész Bácskaságot annyira megrablották és égetéssel megpusztították, s marháikat mindenestül elhajtották, hogy azoknak semmiék nem maradott meg. Az búzájok is mind megégett. Magok közül az kik megmaradtak, azok is kik Dunántúl Péter-Váradja tájára, kik az Tiszántúl az török földre szaladtak. Nemcsak azok, de még az Ráczkevi szigetségből és Szent-Endre, Pomáz és Kálóz tájárul, úgy az Tabánbul is mind az víz hátán, s mind szárazon szaladnak Eszék felé alá“²⁾).

Talán fölösleges is említenünk, hogy a ráczok földjének itt felhozott elpusztítása az általok elkövetett hasonló dúlások sőt kegyetlenkedések megtorlásául következett be. Oly végletekre jut vala ekkor a két nemzet közötti gyűlölség, hogy Bottyán, mint oct. 15-kéről irt leveléből

¹⁾ Gr. Károlyi-levéltár.

²⁾ Ugyanott.

láttuk, rácz foglyait Kecskeméten leölette, s túl a Dunára indulásakor parancsot adott hadainak: ha németet fognak, életének kegyelem, a ráczot le kell vágni. És e rendszabály még 1706-ban is tartott¹⁾, sőt az események tanuságából azt következtetni, hogy Dunántúl egész az 1707-ik év végéig érvényben vala. Miután az eleintén több ízben megkísérlett édesgetés, szépséges bánásmód nem vezetett czélhoz: kénytelenek valának a magyarok is ily végsőkre fakadni.

Bottyán, hogy a dunántúli ellenség állapotáról, hol tartózkodásáról biztos és körülményes tudósítást kaphasson: előljáró portaképen legserényebb ezredesét, a hős Bezerédy Imrét octóber vége felé újra átköltözteté — Paks táján, ezredével. Bezerédy fordulást tévén oda túl, szerencsés harczot harczola, melynek hire magával együtt, vagy tán még előbb érkezett vissza Bottyán táborára. Rákóczi tudósítja 1705. nov. 2-káról magyar-egregyi táborából Károlyit:

„Bezerédy újabban szerencsésen viselte magát: Eszterházy Gáspár gyalogjait és az lovassában is felest leváगतott, maga (Eszterházy Gáspár) is csak alig szaladott el“²⁾.

Jó előjáték volt a megnyitandó nagy hadjáráthoz.

IX.

November 4-kén hajnalban maga is megindúlt Bottyán Kecskemétről a lovas hadakkal Horváth Tamás után, és a Dunán még azon éjjel átszállította egész seregét. Már a költözködéskor kiadá a hadi parancsot, hogy a gyalogság készen legyen az ostromra, a mely végre számos létrát, s a Dunaszigetekben sánczok behányására

¹⁾ L. a sopronyi Ritter-féle német krónikát.

²⁾ Gr. Károlyi-levéltár.

való nagy mennyiségű rőzseköteget készíttetett. A hajduság költözött át először, s a tábornok még az éj folyamán alatt fellállítá őket a földvári vár körül. Virradtakor pedig ostromjelül hármat lövetett taraczkokból, megverette a rohamdobokat, mire az elhelyezett gyalog ezredek nagy riadással rohantak az erősségre. A német őrség heves tüzet adott reájuk öreg és apró lövő-szerszámokból: de a neki lelkesített hajduságot ez föl nem tartóztathatá. Egy pillanat alatt a vár tövében, majd fenn a bástyákon valának, gyilkos harczot kezdvén. Odabenn két század németből állá az őrség: azt egy lábíg halomba vágák.

Ekkép vette be Bottyán félóra alatt Földvárt, szerencsés roham által, holott a tavasz és nyár folytán rendes megszállással hónapokig sem juthatott tovább a külső sáncz elfoglalásánál. Győzelméről azonnal tudósítá Rákóczit, a ki ez esemény fölött nem kevésbé örvendett¹⁾.

Földvárnak a kuruczokra nézve fekvésénél fogva különös becse vala. Elzártá e vár a Dunát, el Buda és Pétervárad összeköttetését, a kuruczoknak ellenben biztosított átjáró helyet szerzett. A dunántúli fölkelteknek fő közlekedési vonaluk lőn ez a másik féllel, ezen át kapták lőszereiket stb. az egri és szólnoki várból; azért Bottyán ide később állóhidat is csináltata.

Mostan Földvárát hamarjában jól megerősíté²⁾, őrséget vetett belé Horváth Tamás hajduiból, lelkökre kötven a vár és a szállító hajók megtartását az utolsó csepp vérig. Megnyomatása esetére ugyanis ez lett volna az egyetlen visszavonulási út. S jó hadvezérnek erre mindig kell gondolnia. Egyszersmind rendelkezést tett, hogy Földváron át szakadatlanul szállítsák tudósításait a fejedelemhez, s a fejedeleméit viszont ő utána, folytonos ősz-

¹⁾ L. Rákóczi saját levelét Károlyihoz.

²⁾ Bottyán saját levele Károlyihoz. (Károlyi-levéltár.)

szeköttetésben tartván magokat az általa Kecskeméten helyettes parancsnokul hagyott Zana György ezeredes kapitánynyal¹⁾.

Azzal fölszedette táborát.

Mielőtt utjában követnők: szükség egy pillantást vetnünk az ellenfél állapotára és hadműködésére.

Túl a Dunán császári részről a jeles vezér gróf Pálffy János tábornagy s horvát-tótországi bán, és gróf Heister Hannibál tábornok parancsnokoltak. Uralmukat úgy hívék legbiztosabban fenntarthatni: ha a várakat mindenütt jó karba helyezik, s őrséggel, eleséggel kelően megrakják. Jól tudták, hogy a kuruczok leginkább az ostromszerekben szenvednek fogyatkozást. A nagyobb erősségek: Buda, Esztergom, Győr, Soprony, Kőszeg, Pápa, Fehérvár, Simontornya, Szigetvár, Pécs mindennel bőven el valónak látva. Pálffy ezeken kívül Palotán,

¹⁾ Zana Györgynek ezen rendeletet adta volt ki:

„Nemzetes Vitézlő Zana György Fő-Kapitány uramnak
ő kegyelmének.

Praesentibus parancsoltatik Nemzetes Vitézlő Zana György Fő-Kapitány uramnak ő kegyelmének, hogy itt maradván, czeplédi, körösi, és kecskeméti katonákat öszveszedje, valamellyeket valahol talál, és contrahálja egy corpusban, úgy a szegedieket is kik itthonn maradtak. Bort senkinek se adasson (értendő: a vitézlő rend közül.) Valahol pedig ő kegyelme kaphat lézzengő, passus nélkül járókat: fogassa és tömlőczre rakassa.

Parancsoltatik penig minden Vitézlő és Városi Rendnek: Ő kegyelmét Fő-Kapitánynak ismervén, úgy obtemperáljon mindenben, valamintha magam jelen volnék; mert valakik refractariusok lesznek: Kegyelmes Urunk kiadott Edictuma szerint kemény büntetésemet el nem kerülük. — Praesentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum Kecskemét, 3. 9-bris 1705.

Méltóságos Fejedelem

F. V. Rákóczi Ferencz

Kegyelmes Urunk

egyik Commendérozó Generálissa

Bottyán János m. k.“

(Egykorú másolat Kecskemét városa jegyzőkönyvében.)

Tatában, Kapuvárban, Sárvarban, Szombathelyen, Csesznekben, Csobánczban, Kapornakon, Sümegen, Siklósban, Bottyán-várában, a pannonhalmi zárdavárban, Magyar-Óvártn, Csikvárt, Ruszton, Nezsiderben, Borostyánkő és Fraknó várában, a vázsonykői és kismartoni kastélyokban, sőt több más apróbb váracskáknak is tartott őrséget. És ez őrség többnyire jó német gyalog vala, ráczzal vegyest. Fegyverrel, ágyukkal és a szükségesekkel szabályszerűleg föl voltak szerelve. E helyekből aztán folyvást féken tartották a kuruczokhoz szíttó megyéket és népet, s béerőszakolhatták az adót.

Maga Pálffy november elején a Dunánál táborozott, Győr és Komárom körül, 3000 horváttal és saját vasas német ezredével; Heister pedig 4—5000 ráczzal s a kihozott stájer haddal Vas megyében. Tehát a várakba helyezett katonaságot nem is számítván: mezőben lévő e két rendbéli seregek többre ment Bottyán 8000 emberénél, vagy legalább bőven fölért vele számra.

Bottyán november 5-kén, Földvár bevétele után összes hadai felett szemlét tartott, s másnapra kiadá az általános indulási parancsot. Seregét a következő három hadoszlopra osztá. Felső hadoszlop: Csáky, Ebeczky, Kisfaludy György, Bezerédy, Réthey és Török István. Alsó hadoszlop: Balogh Ádám, Hellepront, Sándor László, Kisfaludy László, és Kiss Gergely. Közép: Saját lovas ezere, mellyből azonban később néhány századot Csáky mellé adott; Szekeres és Somogyi Ádám lovas ezereik, az egész gyalogság, a tüzérség zöme az ostronló szerek nagyobb részével, s a szabad csapatok közül Szegedié, melyet Szekeres mellé rendelt volt. Borbély Gáspárt Bezerédyvel bocsátá.

Az utasításokat így adta ki: Míg ő maga a derék hadakkal Simontornyát, Palotát, Tatát és Pápát beveszi, s Pálffyval Győr táján megmérkőzik: addig a felső had-

oszlop a móri völgyön Komárom elejére felhaladván, bloquádát hagyjon Tata, figyelő csapatot Komárom előtt. Foglalja el Pannonhalmát, törjön keresztül a Pálffy által megrakott Rábavonalon, hódítsa be a Rábaközt, s Kőszeg alatt az alsó hadosztályal egyesülvén, e várat és várost ostromolja ki. Az alsó hadoszlop vegye meg Bottyánvárat, azután Tolnán Baranyán át aláinduljon, Pécsét és Siklóst víjja ki; Hellepront maradjon odalennt a Dráva mellett, Eszékkel szemközt, vigyázóul: nehogy a ráczok a Szerémből átcsapjanak. Szigetvárt bloquádában hagyják, Csobánczot és Sümeget vagy vegyék meg, vagy szintén ostromzárolják. E várak alól fölkerülvén, forduljanak Vas megyének, egyesüljenek Kőszeg alatt a felső hadosztályal, s vegyék e helyet együtt ostrom alá. Az ellenség tüzzel-vassal rajta legyenek¹⁾.

A szabad hajdukat Esztergom háborgatására s Karván át Érsek-Újvárral az összeköttetés helyreállítására a Vértésekbe rendelé. Buda szemmel tartására is küldött némi hajduságot s Szekeres ezredéből két századot; ezek a budai hegyek között tanyáztak, róluk egy erdős zúg ma is „Kruzenwinkel“-nek (kuruczok zuga) neveztetik.

A felső hadoszlop vezérévé Bercsényi akaratahoz képest generális gróf Csáky Mihályt tevén, azonban, mivel jól tudta róla, miszerént jóakaró igaz hazafia ugyan, de a hadvezetésben nem igen tündökölt, s csak grófi czíméért nyert vala tábornokságot, meghagyá ő nagyságának: mindenkben Ebeczky István, Kisfaludy György brigadéros és Bezerédy kapitány uraimék tanácsára hallgasson. — Ezért rendelé e jeles főtiszteket Csáky Mihály mellé. Az alsó dandárnál a fáradhatlan vitéz Balogh Ádám viselte a commendót, míg a derék sereget maga

¹⁾ Bottyán levelei. Bercsényi hadi utasításai. Továbbá e terv szerint végbe-ment rendi a dolgoknak,

Bottyán személyesen vezérel vala, a ki mint főparancsnok az egész hadat vezényel, szakadatlanul küldözvén utánok rendeleteit. — Minden kapitány szigorú fegyelemben tartsa ezredét, mert maga lészen felelős érte; a fosztogatás, templomok fölverése halálos büntetés alatt tilalmaztatik¹⁾.

Majd nyílt leveleit bocsátá szét az egész országrészre, hódolásra híván fel mindeneket. Pátensei így kezdődnek:

„Én Bottyán János, Méltóságos Erdély- és Magyarország Fejedeleme Felső-Vadászi II. Rákóczi Ferencz Kegyelmes Urunk Ő Nagysága, és Szabadságért össze-
szövetkezett Magyarországi Státusok lovas és gyalog rend-
ben lévő Hadainak egyik Fő-Generálissa és Dunán innét
való földnek Commendója“ stb.²⁾.

A nemesség e nyílt levelekben régi szabadsága melletti személyes fölkelésre szólíttatik fel, a megyék, városok behódolásra, s portális hajduik kiállítására, mind-egyiknek tudtára adatván: melyik ezredes zászlai alá tartozik szolgáltatni a maga hadilletékét. — A kóborló katonákat fogdossák el és adják kézhez. Igértetik: ha valamely hadi renden lévő fosztogatáson, zsaroláson, pincze fölverésen stb. kapnak, jelentsék be: generálisi parolájára fogadja, bizony példásan meglakoltatja az olyan Istentől elvetemedettet; sőt a főbenjáró gonoszságok elkövetőit, ha birják: verjék agyon magok, — hatalmat ad reá. Mert ő, Bottyán János, a szegénységet nyomoríttani nem engedi, s példás disciplínában tartja az hadakat. Az ő commendója alatt nem lészen húzás-vonás. Ámde a megyék, városok viszont hódoljanak bé, s tegyék le a hitet a Nemes Ország Confoederációjára. Az ellenkezők mint haza árulói irgalom nélkül eltöröltetnek.

¹⁾ Bottyán pátensei, s hadi instructiói.

²⁾ Eredetiről.

Ekkép intézkedvén, november 6-kán megindulának három hadoszlopban. Zászlait győzelem kíséré, és mivel a merre nyomulának, az elfoglalt vidékeket azonnal szervezék: hadaik nőttön növekednek vala, úgy hogy az ezredek a kik egy két száz katonával jöttek által: 1000-re, 1600-ra gyarapíták föl ezredeiket. A nemesség is mindenütt fegyvert fogott, s táborba szállt velök.

Így mennél tovább haladtak előre: erejük mint a hógörgetegé, annál inkább öregbedék.

Lássuk először a derék sereg működését.

X.

Bottyán Simontornya alá szállott.

E vár a hadi építészet, de kiváltképen a természet által igen erős vala; minden oldalról hozzáférközhetlen mocsárok, vizes árkok környezték bástyaít. Körülötte lőtávolnyira semmi nagyobb emelkedettség. Ágyukkal, elszánt őrséggel, élelmi szerekkel mint olyan nevezetes erősség, bőven el volt látva. Bottyán faltörő öreg ágyukkal, mint tudjuk, nem birt; valának ugyan nagyobb tábori ágyui, de ezekkel a szilárd falaknak majd mitsem árthatott, rést épen nem lövethete. Bombáival egyberontathatta, tüzes golyóival, gyújtó gránátjaival lángba boríthatta a vár épületeit, a minthogy meg is tette: ámde a bombamentes várboltok alatt tanyázó őrség ezzel nem sokat törődött. És Bottyán a várat — melyet a németek 1707-ben és 1708-ban épen nem, s később 1709-ben is csak rendszeres ostrom után, nagy, nehéz ágyukkal réseket töretvén birtak visszavenni — mégis megvívta, néhány nap alatt, — rohammal.

Miként történhetett ez meg? Talány előttünk; de a történelem tanusítja, hogy megtörtént. A „tapasztalt tábornok“, hihető, sok rőzsét, földdel tömött zsákot, fasínát szerezvén, helyenként ezzel töltette meg a mocsárt,

a várárkokat, s azután kézi-gránátokat hajigálva a védők közzé, ostromlétrákon rohant fel hadával. Csakhogy ez, a vár ágyuival s az őrség kézi fegyvereivel szemben, — vakmerő feladat lehetett, mert a császáriak a várat elkeserülten védelmezték, egész a legvégsőig.

A nyaktörő vállalat mindazáltal sikerült; a nagy erős vár — melyben 3000-nyi őrség is volt olykor — november 11-kén virradatkor bevétetett. Bottyán megboszulandó a valószínűleg nem jelentéktelen veszteséget, melybe neki a vár került: a kemény ellentállás miatt fel-dühödött hadai által az őrséget kardra hányatá¹⁾.

Ő maga Károlyihoz küldött egyik levelében így említi ez ostromot: „Simontornyát vérrel megvettem.“ Ugyan e fényes hadi tettről írja id. gr. Barkóczy Ferencz Eszlárról 1705. november 16-káról Károlyinak: „13. praesentis datált levelét vészem Szabó Mátének, melyben írja, hogy a mult szeredára virradólag (nov. 11.) Bottyán János Simontornyát ostrommal megvette; az többit levágván, az commendánsot 17-ed magával elfogták. Az Pálfi németjeit is elszélesztették és semmivé tették“²⁾.

Rákóczi pedig szintén Károlyinak írja 1705. november 22-kéről, kovácsii táborából: „Bottyán írja, Simontornyát ostrommal vévén meg, a németet benne levágatta. Más rendbéli hadaink is (a Csákyval lévőek) az Dunántúl recenter százig való rabot fogtak s feles németet vágtak Isten mind jóra vezérli dolgainkat!“³⁾.

E tételt vigasztalóul írta a fejedelem, mert főereje november 11-kén, tehát éppen azon a napon, melyen Boty-

¹⁾ Wagner. Szalay. Fessler stb.

²⁾ Gr. Károlyi-levéltár.

³⁾ Ugyanott.

tyán Simontornyát diadallal bevette: Zsibónál Herbeville által véres harcban keményen megveretett.

Simontornya megvétele után tábornokunk egyikét napig pihenteté seregét, azonban ő maga azalatt sem pihene. Visszarándult Földvára, hogy az újon felhányt erődítéseket személyesen meg szemlélje, s a munka bevégezését sűrgebbe. Nov. 13-kán Solton leljük őt¹⁾, 14-kén Földvár²⁾, de még ugyan ezen nap ismét hadaihoz tére. 16-kán seregljesi táborából hadfogadó-pátens³⁾ expedíál Kisfaludy László után a zalaiai számára³⁾, 18-kán pedig a következő nyílt levelet küldi szét a vármegyékre:

„Én Bottyán János, Méltóságos Választott Erdélyi Fejedelem Felső-Vadászi Rákóczi Ferencz Kegyelmes Urunk Ő Nagysága lovas és gyalog Hadainak egyik Fő-Generálissa, adom tudtára mindeneknek: Minthogy Isten jóvóltából Nemzetünk által a labancz ellenség Dunántúl megrontatott és megszegyenítettett, mostan pedig hadammal Simon-Tornya vég helyet is túlök recuperáltam nekik nem kevés veszedelmekre, — azért is, még továbbvaló szegény Hazánk⁴⁾nak segítségére minden hadaimmal Vas és Sopron vármegyékre indulok, — onnét Isten által tovább. — Parancsoltatik minden helybeli lakosoknak, városiaknak és falubelieknek, fő-, nemes- és paraszt-renden lévőeknek, hogy senki házátul és jószágátul sohova ne távozzék, hanem kiki az házánál maradjon, egyébaránt az ollyat-tevőeknek nem kü lömben mint ellenség jövei elpredáltatnak⁴⁾. Azomban

¹⁾ Eredeti levelei a kecskeméti városi levéltárban.

²⁾ Eredeti levele ugyanott.

³⁾ Eredetije e hosszú pátensnek jelenleg Zádor György hétszemély-
nök ur ő méltósága gyűjteményében létezik.

⁴⁾ Azon időben a nép az ellenség elöl oda szokta hagyni hely-
ségeit, s az erők⁴⁾re menekülni; ezért tilalmaztatik az eltávozás, a houn-
maradottak jó barátokúl, a tova menekülök ellenségül tekintetvén.

Vice-Ispán és (Szolga-) bíró uraiméknak jószágok vesztése alatt intimáltatik, hogy ezen pátensemet látván és hallván, tízezer lovas és gyalog emberre való elegendő provisiót rendeljenek Csepreghhez, és a hol hadaimmal való megszállásomat értik, azonnal oda adminisztráltassák. Kiben is ha valami fogyatkozás leszen, és az Vármegyéknek az iránt károk következnek: nem egyébnek, hanem a (Vármegye-) tisztek gondviseletlenségének tulajdonítsák. — Íme, akarám pátensemme tudtára adnom a Nemes Vármegyéknek. — Actum in castris Gyarmat. Die 18. Novembris. Anno 1705.

Generális Bottyán m. k.¹⁾

(P. H.)

Simontornyának réstörő ágyuk, rendes ostromlás nélkül történt bevétele, a császáriakat Dunántúl nagyon elémíté, s Bottyán vitézi hírének elöttök nem kis mértékben emelte. Bottyán általában a rohamok nagymestere volt. Hadi pályáján sűrűen találkozunk a legvakmerőbb rohamokkal, a melyek majdnem mindig sikerültek. Mert ő jól ismeré a magyar katonaságot, tudta, hogy ennek főereje — a rohamokban áll; azért ezeket nagy gyakorta használá.

A hadak föllelkesítéséhez — a mi nélkül valamire való roham alig képzelhető — ha valaki, ő legjobban értett, teljes életében köztük forgolódván. Fényes sikerű rohamaira kitűnő példák: a fertő-sopronyi erős sánczolat, a gútai redout, Simontornya, Pápa, Földvár, a fehervári ráczváros, Kőszeg, Tata, Kapuvár, Borostyánkő, a győri szigetváros stb. bevétele s számtalan harczdöntő lovas rohamai. Nem csoda aztán, ha ily ritka sikertől elcsábíttatva — kivált a hadi szerencse fényes napjaiban,

¹⁾ T. Szalay László úr szivességéből, ha emlékezetem nem csal: Kaprinay gyűjteményéből.

— olykor túlmerész kísérletekre ragadá heve: mint a visszavert sopronyi megrohanás (1706.); noha ezt is eredmény koszorúzta volna, ha az egyik vezénylő ezredest — épen azon pillanatban, midőn a zászlót a kivivott vár-fokra feltűzé — véletlenül le nem lövik, a mi a hősieleg küzdő hajduságot elcsüggesztette volt, — mint majd részletesen látni fogjuk a maga helyén.

E kis kitérést Bottyán bővebb katonai jellemzése véggett ítélem szükségesnek. Most kísérjük táborát tovább.

Simontornyát őrséggel megrakván, Horváth Ferenczet hagyta benne parancsnokúl, s azzal, míg egy csapattal Fejérvárt táboroltatá körül, Palota alá szálla többi hadaival. E vár — melyet egykor a kemény Thúry György oly hősieleg megvédett a török ellen — kettős árokkal, bástyákkal, és négy toronynyal vala erődítve¹⁾. Bottyán mielőtt ezen várat vóná: a veszprém-, somogy-, és tolnamegyei parasztságot kirendelteté, s Hidvégen és Fokon — a Siónak a Balatonból kiömlésénél — erős sán-czokat ásatott, franczia hadmérnökeinek igazgatása alatt. E czölöpzettel ellátott redoutokban aztán állandó őrséget tartta, hogy így egy részről az ekkép megerősített Sió-vonal által a Pétervárad és Eszék felől netalán feltörő rá-czoknak utját s a budai németekkel lehető megegyezését elvágja, más részről a Duna túl felén lévő kuruczokkal Fokon, Hidvégen, Simontornyán és Földváron át biztosított közlekedési vonala legyen, a Balatontól a Dunáig.

E jól tervezett védintézkedésnek 1706. elején — mint látni fogjuk — nagy hasznát vevé, s hasznát vette később Eszterházy Antal.

Palotával Simontornya példája szerint hamarjában végzett. Azért ebbe is őrséget vetvén, utána a kis csfk-vári erődöt — Fejérvárnak mintegy elővárát — könnyüi-

¹⁾ Szalay L. VI. k. 464. l.

szerrel elfoglalá. Miután ezenközben hadai egyre szaporodtak, maga is Fejérvár alá szálla. Itt, ugylátszik ostromkészületek tétele, vagy hadainak nyugosztalása végett, valamellyest késett a vár alatt; azonban Bercsényi futárja érkezék hozzá, s megvivé a szomorú hirt, hogy a fejedelem és Forgács által vezérlett sereget Zsibónál megverték; hogy Herbeville benyomult Erdélybe, hol a városokat, vidékeket egymásután foglalja el. Az erdélyi és tiszántúli kuruczság elképpedve, megbódulva; ellenben Bécsben nagy az öröm: azért a fejedelem most egyedül a túl a dunaiaktól vár, s kívánata: hogy Bottyán minél gyorsabban nyomuljon Styria és Ausztria felé, a hová betörvén, rémitse el Bécset, villanyozza fel a csüggedő országot. Bercsényi még Ocskayt némi hadakkal átküldendi a Dunán, hogy e dolog annál hamarább meheszen végbe; sőt későbbben maga is általjövend személye szerént¹⁾.

Bottyán e tudósítás vételével rögtön indulót veretett, sietségre intő hirnököket küldé Csákyék és Balogh Ádámék után: s azzal a csíkvári erődben és Fejérvár szemmeltartására figyelő sereget hagyván, gyorsított menetekben megindult Tata felé.

Utjaközben — csellel vagy ostrommal — megvevé a Bakonyban, meredek sziklára épült Csesznek várát. Abba is vetett vagy száz gyalogot. Tatát már — mint tudjuk — előre ostromzároltatá Csákyék által. Most azért derék hadaival maga is alája szállván, a híres tábornok személyes megjelenése annyira meghódította a várbeli magyar-labancz-lovasságot, hogy kedvet kapott alatta szolgálni. Kijöve tehát ellenkezés színe alatt a várból, és mind

¹⁾ Bercsényi hadi utasításai. (A nemz. múzeum kéziratárában.)

zászlóstól, seregestől kurucczá lőn. „Ki is igen jó katonaság” — jegyzi meg róla maga Bottyán dicsérőleg¹⁾.

A várban magára hagyott német gyalog e hirre elveszté bátorságát, s a különben derék erődöt, mindgyárt az első ostromkor kegyelemre megadá. November 22-kén már Mátyás király egykori várpalotájában szálla meg Bottyán.

Bercsényi írja Károlynak Nagy-Szombatból 1705. november 19-kéről: „Pozsonyban már hire van, hogy Forgácsot fölverték, és 7000 német ment be (Erdélybe), az többi visszagyün, mivel túl az Dunán Bottyán s az többi ébreszgetik ököt, s feljül semmi segítség²⁾).

Ugyan Bercsényi Károlynak november 22-kéről Nagy-Szombatból: „Eröltetem szörnyen (a császáriakat t. i. az ekkor folyó fegyverszüneti alkudozások alkalmával) az Dunántúl való operációkkal, mert már Simon-tornyán kezdve Pécs, Siklós, s a többi mind mienk, kivágták az németjét, s az magyarja mienk még Tatának, Esztergomnak is³⁾); már ma Tatában akart ebédelni Bottyán. Óvár körül őrzi Pálfi az Dunát s Lajtát; most már háta mögé küldtem neki (Ocskayt), magam is holnap Újvárba megyek, Karvánál szállítok több hadat által (Sennyey és Színay gyalogjait); csak munitiót szállíthatnék által, jó volna; de ha előbb nem, a télen meglesz, s tavaszra hidam is. . . . Megveszem Ausztrián az mit Erdélyen vonszon!“⁴⁾.

Gr. Csáky István szintén ez idő tájban így ír Nagy-Szombatból 1705. nov. 29-kéről Krucsay Mártonnak:

¹⁾ Bottyán levele Károlyihoz. (Károlyi-levéltár.)

²⁾ Ugyanott.

³⁾ Tehát nemcsak a tatái, hanem az esztergomi magyar-labancz katonaság is kurucczá lőn.

⁴⁾ Károlyi-levéltár.

„Dunántúl való operatióinknak Isten jóvoltából szerencsés progressusát látjuk; sopronyi, szombathelyi, és Styria széliben lévő feleink, ugyan Bottyán János uram is Simontornyát, Pécsét, és Siklóst reoccupálta“¹⁾.

Bottyán Tatában csak addig késék, míg a várat jó rendben hagyhatta; azután Pápa alatt termett seregével.

Pápának akkor terjedelmes erőssége volt; egyik felől átgázolhatlan széles tó, másik felől kő- és földbástyák, s vizes árkok védték. A várkastélyt a külső erősség egészen magába zárta. Vitéz olasz ember volt benne a parancsnok: báró Miglio Tullius ezredes; az őrség 800 német gyalog, és két század rácz könnyű lovas.

Bottyán két oldalról: a tüzes kapu — a mai tüzes-malom s a várkastély között — és a borsos-győri-kapu felől kezdé a lövetést. De a mezei ágyukkal itt sem sokra menvén, rohamot parancsolt. Miglio készen várá; a seregbontókat felvonatta a bástyákra, és ágyuit kartácsra tölteté. A dobok, trombiták jelére a roham, s más részről a lövés megkezdődött, s Bottyán oly veszedelembe jutta, — csak hajszálon múlt, hogy életével nem adózott. Mert a mint táborkara s testőrszázada élén nagy párduczbőrösen, darutollason lovagolna, a rohamoszlópotkat rendezvén és vezérelvén: ismét elragadá heve, a rohanókkal maga is a várnak vágatott, s az egyszerre kilőtt pusztító kartácstűz közepébe került. „Három helyütt esett rajtam az lövés“, írja maga²⁾; a szétvágódott kartácstördékek vállát sérték meg, nyakát, fejét zsúrolák; mellét hatalmas vértje menté meg a rá ütődött kartácsdaraboktól. Még így is három sebet kapott. S a vakmerő vitéz — mint alább látandjuk — ez ugyan ve-

¹⁾ Nemz. múz. kézír. hung. fol. 167.

²⁾ Károlynak.

szélyes esetéről csakúgy odavetve, sőt gúnyosan, és nyakas halálmegvetéssel szól.

A rohamban Bottyán csak megsebesült: Miglio — elesett. Egy kurucz hajdu halálosan meglövé az elszánt olaszt. És a várbeli németiség, parancsnokát lehullani látván, s megrettenvén a roham erejétől: kitűzte a fehér zászlót, megadá az erősséget, föltétlenül. Közülök vagy 400-an kurucz szolgálatot vállalának. — A többi — a ki az ostrom áldozatjává nem lőn — rabúl esett.

Bottyán e négy százból, a tataiakból, a két szárnysereg által elfogottakból, s egyéb német szökevényekből külön reguláris gyalog ezredet alkotván, a jeles Fodor Lászlónak adá.

A többi elfoglalt várakban is, de különösen Pápán sok löport és annyi fegyvert talált, hogy egész regimenteket szerelt föl vele.

Ezalatt a két szárnysereg is jól betölté feladatát. Névszerént Csákyék felhatolván Komárom elejére: Pannonhalmát, melynek parányi német őrsége előlük Győrbe menekült, egy lövés nélkül elfoglalák; Szőnyön — Komárom előtt — vigyázó sereget hagytak; s bár Pálffy a Rábavonalt szorgalmasan őrzé: Bezerédy tüzes rohammal megnyitá az átkelést, s bár Vöcsejnél nagy erőre bukkanva, egyelőre megnyomatott, később azonban mindannyian a harcza vegyülvén, feles németet levágtak, vagy száz rabot fogtak, és Pálffyt visszanyomták Magyar-Óvár-hoz¹⁾. Pálffy hadából sok elszéledt, a kurucz pedig mindenfelől előzőnlé a Rábaközt. Mert kevéssel ezután Vasmegyében, Hidvég körül, a szintén eléhaladott alsó hadosztály is átjőve a Rábán. Balogh Ádámék ugyanis Földvár alól hogy megindúltanak, legelőször Bottyánvárat vítták vissza, melyet aztán Hellepront ellátott őrséggel;

¹⁾ L. Rákóczinak s Barkóczynak föntebb közlött levelét.

majd beljebb nyomulván, ostrommal megvették Pécsét, a németet belőle kivágva; — Szigetvár elé figyelő csapatot állítottak. A Somogyságból csakúgy özönlött hozzájuk a sok lappangó kurucz. Sándor László ezrede újra helyreállta; Balogh Ádámé, Hellepronté teljesszámuvá nőtt még Tolnában. A jelentkező nagyszámu hajdukat is azonnal szállították illető ezredeseikhez. A három Horváth (Ferencz, Tamás, Mihály) ezerei felnövekedének.

Igy megszaporodván hadaik: míg Balogh, Kisfaludy László és Kiss Gergely Siklóst ostromolták: Sándor László és Hellepront, hogy még többet tegyenek mint utasításuk kíváná: Szlavoniába is átkalandozának. Azonban Siklós tornyain már lobogott Rákóczi zászlaja: Balogh Ádám tehát Helleprontot Eszék és Szigetvár felé vigyázóul hagyá, s többi hadaival tovább indult. Zala — miként az előbbi megyék — behódola, s Kisfaludy László alá nagy készséggel adá katonáit. A zalai várakat: Sümeget, Csobánczot, Kapornakot, hihetően Kisfaludy s a Bottyán által Pápától oda küldött Domokos nyerték meg, mert bizonyos, hogy ekkor mind e várak kurucz kézre jutottak a gyenge erősségü Vázsonykővel együtt, s hogy Kisfaludy László ez alkalommal nem haladt tovább Zalánál, valószínűleg az említett várak vívását intézvén Domokos Ferenczcel. Ellenben Balogh Ádám, Sándor László, és Kiss Gergely Vasba törtek be, s átkelének — Hidvégnél — a Rábán, Csákyékkal egyesülendők. Az egyesülés megtörtént, és Pálffyval, Heisterrel folytatott apróbb csatározások között a terv szerint Kőszeg alá szállottak hadaik. Csatlakozott hozzájuk a Bercsényi által Karvánál¹⁾ átküldött két hajduezer is: báró Sennyey Pongráczé és Színay Jánosé; ezeknek

¹⁾ Kolinovics szerint Gönyűnél, de ez nem valószínű, miután itt sem hidjak sem hajók nem volt, s Bercsényi főttebbi levelében nyilván írja, hogy Karvánál küldi át a hadat.

azonban egyike sem volt teljes, Dunántúl valának fölszaporítandók. Így toldozá ki teljes regimentté Bottyán győzelmi útja közben az oldala mellett küzdő Lóczy Endre hajducsapatát is, mely szintén hiányos vala általmenelekor¹⁾.

Kisfaludy György, Bezerédy Imre, Balogh Adám, Sándor László, Kiss Gergely és Réthely György tehát Sennyey és Szina — ennek neve így is iratik — gyalogjaival együtt december 8-kán Kőszeg alá szálltak²⁾, s Kisfaludy György mint brigadéros vezérlete alatt megkezdék az ostromot. Csáky és Ebeczky még Pálffy foglalkodtatása, s Török István a győri németekre s a rábai révre való vigyázás miatt nem valának jelen.

A kerített városból és várból álló Kőszeget német gyalog, és a város fölfegyverzett purgersége védelmezé. A kuruczok először követeket küldöttek a város alá: alkura szólítandók a bennt lévőket. De a dühös Toppelstein, a vár és őrség parancsnoka, nemcsak hogy főbelövetés alatt megtiltá a polgárságnak az alkuba bocsátkozást, hanem a magyarok követeire, minden emberi és hadi jog ellenére, kilövetett³⁾.

Ez embertelen eljárás szerfölött felbosszantá az ostromlókat, a kik most már irgalom nélküli kardrahányással fenyegették a védőket, fölprédálással, porrá égetéssel a várost. Résbontó ágyuk hiányában csak úgy, minden lövetés nélkül ostromlétrákhoz folyamodtak, s hajduik rendelt seregekben, háromszoros „Uram Jézus!“ kiáltással⁴⁾ egyszerre minden oldalról rohamra menének. A főostrom az ó temető táján intéztetett, de a védelem oly makacs volt, hogy a kurucz gyalogságot két ízben visz-

¹⁾ Bercsényi hadi utasításai.

²⁾ „Kőszeg krónikája“, közli Garádi. (Új magy. múzeum.)

³⁾ Kőszeg krónikája.

⁴⁾ Ugyanott.

szavágták. Ekkor Kisfaludy a lovas ezredeket is leszálltá a nyeregből¹⁾, s a hajdukkal együtt, karddal, kóp-jával új rohamra rendelé. Magok az ezredesek állottak a támadó hadoszlopok élére. És ez elszánt, véres roham most, harmadízben meghozá a várt sikert. A kurucz-ság ostromlajtorjain sebesen gomolygott föl a falakra, feltűzte zászlait, és berontván, bőszyúten konczolá a katonaságot, s a fegyveres német polgárokat. A ki hirtele-nében a belső várba nem menekülhetett: életének nem volt irgalom. Ekközben a várost zsákmányra veték, a győztes had a házakat kutatta. Végre midőn már nem volt kit ölni, s mit dúlni: a várost minden oldalról lángba borították. — Így keserülék meg a kőszegiek a követekre lövetést. Az elesett német katonákon kívül — kiknek számát nem jegyzé föl a történelem — csak városi pol-gár 300-ig való kaszaboltatott le²⁾, s bár Bottyán maga személyében jelen sem vala: Wagner³⁾ mégis őt okozva kiált fel, nagy szörnyűködvén, e teljesen indokolható tettnél: „Homo crudus, et vel suis pro barbaro ha-bitus!“

Imé, ily alaposan vádol ez az udvari historicus!

Toppelstein a kuruczok vakmerő rohamát tapasztal-ván, elveszté reményét, hogy a hajdan, hős Jurisics által a török birodalom főereje ellen dicsően megvédett erős-séget megtarthassa; annálinkább, minthogy egy részét im-már elvesztette. S az imént még oly gőgös ember, ki alkuról hallani sem akart, annyira meglágyula, hogy mi-dőn látná, miszerént a kuruczok már a belső vár köze-lébe hordják létráikat, s komoly készülleteket tesznek en-nek is megostromlására: jónak vélte, végveszélyét elke-

¹⁾ Akkoriban szokásos hadi tény.

²⁾ Ritter-krónika.

³⁾ Hist. Josephi I.

rülendő, kiüzenni, hogy kész a vár átadására. — A mi aztán decz. 10-kén meg is történt¹⁾.

Kőszeg bevétetvén: benne üté fel tanyáját a híres Bezerédy Imre, a ki mint a Rábán túl való kuruczság brigadérosa, innét üzé három éven át dúló harczeit Ausztriára, Styriára.

XI.

Wagner „vérengző embere”: Bottyán, Pápán értesült Kisfaludy gyorsfutárja által Kőszeg megvételéről. A tábornok ugyanis, kartácsokozta sebei és zúzásai következtében néhány napot pihenni volt kénytelen; lehet azonban, hogy egyébként is beárta volna Pápán Kőszeg elfoglaltatásának hírét. Rövid nyugalomnapjait nem tölté haszontalanul: az ezredek felszerelésével s kiegészítésével foglalatoskodék. A Bakonyság és megyék minden részéből jöttön jött a győzelmek hírére a legénység zászlai alá; az ezredesek és hadi biztosok nem különben nagy buzgalmat fejtettek ki a hadfogadásban. Zsoldos katona, önkénytes, és portális hajdu feles számmal tódult. Bottyán saját, Cziráky László, Szekeres, Somogyi Ádám, Lóczy, Horváth Tamás, Séllyey, Horváth Mihály és Ferencz, Fodor László és Benkő ezredét teljes számuvá növelé, Rogoz Ferencznek pedig egészen új hajdu ezredet alakított. Győr vidékén Török István, Zalában Kisfaludy László és Domokos, másutt a többiek szerveződtek, s részint már készen is voltak a hadfogadással. A fegyver az elfogott és leölt ellenségtől szedetett el, s az elfoglalt várak raktáraiból kerüle ki.

Bottyán Pápáról december 9-kéről mégegyszer nyílt leveleket bocsáta ki egész Dunántúlra: újlag felszólítván a még be nem hódolt részeket a hűségeskü letételére. Az

¹⁾ Kőszeg krónikája.

ellenkezőket Simontornya s a többiek példájára figyelemzteté, ellenben a híveknek s megtérőknek oltalmat ígért. A stájer rendeknek tudokra adá: az országot ne égettessék, hogy meg ne bánják; mert bizony megtapasztalják, hogy ő egy faluért tizet perzseltet föl Styriában. — Pátensein meglátszik az oroszlán körme, megérzik a a lőporszag: de nincsenek a büszkeség azon hangján írva, melyre őt folytonos diadalai följososíthatták volna. — Rajtok vagyon jelszava is: „Idem qui semper“¹⁾.

E kibocsátványok, győzödelmek hírének szárnyán röptetve, nagy hatást szültek, s az országrész teljes szervezését tetemesen előmozdították, gyorsították.

Bottyán Pápán létében megkezdé az ottani vár erődítményeinek széthányatását. Kőszeg megvételének hírévén: harmad napra felülőt fúvatott, s megindula hadi rendben.

Csákyéknak a Rábán átmenetelekor Pálffy csatát vesztvén, előlök mint tudjuk Óvárhoz szálla odább, s a Dunát őrizé. De Bercsényi leveléből azt is tudjuk, hogy ez Pozsonynál átküldé Ocskayt Pálffy háta mögé. Ocskay saját, továbbá Somody Ferencz és Köröskényi László lovas ezredeivel jött által. Pálffy erre Óvárt jó karban hagyva, Gyórhöz vonúla.

Ocskay most Pozsony elejétől egész Gyórig száguldozott, és Óvárt vette ostromzár alá²⁾.

Alig érkezett Pálffy Gyórhöz: már Bottyán is ott termett Pápáról. Táborát Gyórral szembe üté fel, s hátát a Bakony legszélsőbb kinyulásának, a nyuli hegyeknek vetvén, erős állást fogott³⁾. Pannonhalma, Csákyék által elfoglalva, már ekkor kurucz kézen volt, benne kis-számu őrség, mely a győri németekre portyázgatott.

¹⁾ L. Soprony-város krónikájában.

²⁾ Wagner; és Bercsényi levelei.

³⁾ Bercsényi hadi utasításai. — Szalay L. Magy. tört.

Bottyán előnyös hadállásában harczot ajánla Pálffy-nak, de ez óvatos volt, nem meré az ütközetet elfogadni, meghuzódott az igen erős győri vár ágyui alatt. Főkép arra ügyelt, hogy Bottyán a Rábán át ne kelhessen: azonban a révet Török István jól tartá, Bottyán pedig magával vitt tábori hajókból hidakat kezde veretni.

Átköltözésének láttára, Pálffy sebesen Sárvár felé vult. Alighogy a bán tova indula: a győri várból Bottyánhoz, nehányad magával egy Wolfart Ádám nevű vitéz labancz lovas főtszt szökött ki¹⁾, a kit az öreg tábornok gyakorlott rendes katona voltaért annyira megkedvelte, hogy saját lovas ezredének alezredesévé tevé, ezredesi ranggal. Wolfart (kuruczosan: Bolfort) később jó szolgálatokat tön a kuruczoknak, mígnem 1709-ben elfogtván²⁾, 1710. elején Heister Győrött fejét véteté³⁾.

Pálffynak Sárvár felé czafolását⁴⁾ részben azon körülmény is eszközlé: hogy Csáky, Ebeczky, Balogh Ádám és a többiek Bottyán parancsára sietve közelegtek Kőszeg felől, hogy a fősereggel a Rába mellett ismét egyesüljenek, és a bán két tűz közé szorúlui nem akart. Az egyesülés végbemene, s Bottyán nehány lovas ezredet küldvén Pálffy után, maga a többi hadakkal a Fertő felé nyomúlt, s Kapuvárt szállotta meg.

Ezen hajdanában nevezetes erősséget a Kis-Rába két ága folyta körül, s nagy árkai voltak⁵⁾.

¹⁾ L. Bottyán saját levelét Károlyihoz.

²⁾ Eszterházy Antal tábori könyve.

³⁾ Kolinovics; a Ritterféle krónika; Fessler.

⁴⁾ Czafolni ma már csak gázolni, tiporni (péld. vetést) jelen-tésében él, azonban hajdan azt is tette: retirálui, visszahuzódni. Őseink leginkább ily értelemben használák. (L. alább Rákóczi levelét 1708-ból.)

⁵⁾ Fényes: „Magyarország Geogr. Szótára.“

Bottyán e vár ostromához a Rábamellyékén s a Hanságon több száz szekér rőzsét vágatott. Nem is sokat lőteté a bástyákat, hanem a Rábát más mederbe vezettette, s azzal a sánczok betöltésére minden hajdunak egy-egy kéve rőzsét adatva, rohamot vezényelt, és az erősséget hatalmasúl elfoglalá. Az őrség megadta magát, s nagyobb részben kuruczezá lőn¹⁾).

Tábornokunk Kapuvárt ellátta őrséggel, Óvár ostromát Ocskayékra, Győr körül táborlását Török Istvánra bízta: s megindult Pálffy és Heister fölkeresésére. Ez utóbbi még mindig Szent-Gothárd táján állomásozék stájer és rácz hadaival, Styriának határait fedezve. Egyetlen hűstette az vala, hogy midőn Bezerédy, Pálffyval egyetértőleg 65 német foglyot kísértetne némi kurucz őrséggel Sopronyba, magyar rabokért kicserélés végett: Heister, Pálffy adott szavának daczára rajta ütött a csekély fedezeten, s belőle néhányat levágtatván s 9-et rabúl ejtván, a német foglyokat megszabadítá²⁾.

Mihelyt Pálffy Bottyán jöveteléről értesüle: Sárvart pusztán hagyá, s minden hadait Szombathely falai közé vonta össze. A kerített belső várost, bástyákat, házakat megrakta gyaloggal, míg vasas német lovas regimentjét készen tartá a kirohanásra. Helyzete igen erős volt, eltökélé hogy Bottyánt itt várja be harczra³⁾. Gyalogsága több vala 3000-nél, s ennek a házakban, falakon, s utczaiviadalra nagy hasznát veheté; ágyuja, löszere bőven; azért a várost még akkor is sok vérbe került volna bevenni, ha Bottyán tüzes golyóbisokkal, gránátokkal felgyújtatja. De sajnálá a jó magyar várost, melynek népe,

¹⁾ Bottyán levele Károlyihoz.

²⁾ Kolinovics. 389.

³⁾ Kolinovics. Wagner.

valamint egész Vasmegyéé, mindenkoron híí volt a kurucz ügyhez, s a legnagyobb áldozatokat hozá oltárára¹⁾.

Jól kigondolt hadi tervvel mégis Szombathely alá szállt, és színleg harcra készüle. Gyalogságát s egyikét lovas ezredét felállítá, és elkezdett lósánczokat vettetni. Maga azonban, valószínűleg az éj vagy a téli nap köde, árnya alatt, hat legjobb lovas ezredével, s némi szekerekre ültetett hajdusággal oldalkanyarulatot tón, és Szombathelyt észrevétlenül mellőzve, háta mögé került, s igetést nyargalvást sietett — Heister ellen.

Szombathely előtt hagyott hadai azalatt folyvást ingerkedtek Pálffyval, a ki bennt mind várta a derék harczot.

Bottyán pedig miután Szent-Gotthárdhoz elérkezék : már megjelenésével váratlanúl meglepte Heistert, minthogy ez, annak tudatában, hogy közte és Bottyán között Pálffy áll alkalmas sereggel s erős had-állásban : teljes biztonságban véle magát; annálinkább, mivel Szombathely felől még harczot jelentő ágyuzást nem hallott, s Pálffytól tudósítást nem vett vala. Azt pedig nem is álmodhatá, hogy Pálffy csatája, illetőleg veszedelme nélkül ő hozzá azon oldalról jelentékeny kurucz erő férközhessen. Alig állíthatta hirtelenében csatarendbe megzavarodott hadait. A tüzelés nem sokáig tartott. Bottyán döntő lovas rohammal megbontá Heister sorait, s a stájerok és ráczok megveretve, teljes rendetlenségben, futásnak eredtek. A diadalmas kuruczok be Styriába üldözték és vágták őket, túl a határokon²⁾. Az egész sereg nemcsak hogy megveretett, hanem szanaszét szóratván, teljesen meg is semmisítettett.

Igy lón a szent-gotthárdi mező a magyar fegyvereknek már harmadszor győzelmi terévé. Először t. i.

¹⁾ Eszterházy Antal tábori könyve.

²⁾ L. Szalay L. stb.

1664-ben a törököt verék meg ott keményen; 1704-ben Károlyi tette tönkre Rabattát, s most 1705-ben Bottyán verte meg és üzte ki Heistert.

Az országrész ekképen megszabadula a labanczok egyik mezőben lévő seregétől. Hátra volt még Pálffy. De ez alig hallotta meg Heister veszedelmét: még Bottyán visszatérte előtt kivonúlt Szombathelyből, hogy menekülési útja el ne vágassék, s mivel horvátjainak harczy kedve Heister fölveretésének hírére lecsökkent.

Bottyán fölhasználandó a rémületet, melylyel Heister veszedelmének híre Horvátországot betölté: lovasságának egy részével fordulást tétete a Dráván túl; a horvátok a Dráva s Száva között, különösen a varasdmegyeiek, nehogy vagyonuk tűzbe bocsáttassék: fizették a hadi sarcot, s — ámbátor csak színre — Rákóczihoz hajolának. Tábornokunk ezután a styriai határokon vevén útját fölfelé, a meredek szirttetőre rakott Borostyánkővárát — közel a stájer és ausztriai végekhez — ostrommal megvivá. Innen Pálffy utolérésére igyekezett, s ennek vasaiból jól lecsapkodván, őt is kiszorítá az országból¹⁾. Ezzel meg nem elégedék; átüldöze a Lajtán, mígnem előle Bruck és Német-Újhely falai közé menekül vala²⁾. Visszaverte Bottyán a darmstadti vasas ezredet is, mely az ausztriai határok védelmére volt felállítva, s most a kuruczok ellen négy mértföldnyi vonalban körül sánczolt Bécs külvárosaiiba helyeztetett be³⁾. Mert Bottyán immár Laxenburgon, Schwechaton felül bocsátá Ausztriát felnyargaló csapatait, melyek egész Bécs külvárosaiig barangoltak, úgy hogy a bástyákról láthatták őket.

¹⁾ Szalay L.

²⁾ Ugyanott és Kolinovicsnál.

³⁾ Kolinovicsa.

Rémítő zavar, futás lőn Ausztriában, ijedelem a székvárosban, hol a zsibói öröm egyszerre mély gyászra változék.

Dunántúl, kivéven két három ostromzárolt várat, nem vala többé császári sereg; — minden Rákóczinak hódolt. Eszéktől fel a Lajtaig magyar zászlók lobogának, s még Erdélyben a városok egymásután hajoltak vissza az uralkodóház hűségére: a császár otthonn, saját székhelyén — úgy szólván — nem vala többé biztos¹⁾. Bécs falai közül ki nem léphetett, menten elfogták volna a száguldozó kuruczok. És ez I. Józsefet különösen boszantá, mert szenvedélyes vadász vala²⁾.

Ígyen mutatá meg Bottyán, hogy a dunántúli terület a kurucz fegyverekre nézve nem „fatalis terra“; a mint láttuk ugyanis hat hét alatt az egész országrészt elfoglalá, szervezé, győzedelmet győzelemre vitt, egyik várat a másik után vette meg, s ő, ki 8000 emberrel jött vala át: most már nem kevesebb mint 30,000 harczos felett parancsnokola; nevezetesen 8000 emberéhez még 12,000 katonát toborzott, s körülbelől ugyanennyi fölkelt nemességgel rendelkezék.

Diadalmainak híre felvillanyozá a nemzetet, a mely most már felocsúdva zsibbadtságából, s feledve a zsibói csapást: új erőt, új bátorságot érzett ereiben, s kétszerezett erélylyel készülé a további háborúra.

¹⁾ Wagner: Hist. Josephi I.

²⁾ Szalay László VI. k., s minden nagyobb magyar történetkönyv. Továbbá gr. Pekry Lőrincz ugyan e dolgokról így ír 1705. decz. 9-kéről Bakóról gr. Lázár Ferencznek: „Az közönséges dolgot penig az mi illeti, Istennek hála, az Dunántúl való föld egészen felült (értsd: lóra ült, hadra szállt) Urunk hűségére; Fraknót, Esztergomot (?), Simontornyát megvették; Bécsből ki nem jöhet az német, mindjárt levágják.“ („A gróf Lázár család.“ Családja számára írta és kézirat gyanánt kiadta gr. Lázár Miklós. Kolozsvártt, 1858. 214. l.)

Bottyán vitézségéről, fényes hadi tetteiről az ország távolabb vidékein is szájról szájra szállt a hír; tekintélye, népszerűsége nagyban növekedék. A túl a dunaiak pedig atyjokként szerették, mivel a hadakat mindenütt szoros fegyelemben tartá¹⁾.

Ezen időből Bottyánról egy magasztaló kurucz ének maradt fenn, mely a jelen mű írója által kiadandó régi dalgyűjtemény számára Szombathelyről küldetett be, holtott egy ó énekes könyv táblájára írva találták.

Maga Rákóczi fejedelem Bottyán előadott hadjáratára czélozván, vigasztaltan írta Munkácsról 1705. deczember 30-káról — tehát néhány héttel a zsibói nap után — XIV-ik Lajosnak :

„Isten kegyelme csodálatos, a ki minket veszteni, de győzni is engedett, s a ki nekem kárpotlásul Erdélynek egy darabjáért, az országnak terjedelmes dunántúli részét adományozá; hadaimat 12,000 harcossal öregbítette, s a fiatal Heister (Szent-Gotthárdnál) megveretése után még a Szerémség s a Dráva és Száva közötti föld lakosait is hozzám hajlíttotta“²⁾.

És mind ez az öreg Bottyán műve vala.

— — — — —

Miután hősünk Pálffyt a parndorfi síkon kiszorította az országból, s a horvát bán menekvő csapatai nem fértek be mind Német-Ujhely és Bruck falai közé: a kinnmaradottakat a bátor Balogh Ádám és Szekeres István — Bottyán felportyázó ezredesei — újra megtámadták, s nagyobbára lekaszabolták³⁾.

Tábornokunk most, míg egyes lovas csapatai Ausztriát felnyargalnák: maga a hadakkal Ruszt alá szálla;

¹⁾ L. Rákóczi emlékiratait, és saját levelét Károlyihoz.

²⁾ „Aktenstücke zur Geschichte Franz Rákóczi's.“ II. 456. l. — Szalay; VI. k. 309. l.

³⁾ Bottyán levele Károlyihoz.

e várost, úgy Kis-Martont és Nezsídert, fölkeretvén — megadáék neki. Ezen közben a kurucz generalissimus gr. Bercsényi Miklós is ájtöve Nagy-Szombathból, magával hozván b. Andrassy Pál gyalogsági tábornokot. Bottyán Ruszton lön vele szemben; kezéhez adatá Babocsay Ferencz egykori kurucz ezredest, ki labanczczá, majd a bevett Pápában Bottyán hadi foglyává lön. Babocsay addig ígért, reménkedett: Bercsényi felszabadítá¹⁾, és ő ettől fogva csakugyan állhatatos hibe lett a szabadság ügyének, s mint brigadéros esett el Romhánynál, 1710-ben²⁾).

Ruszton Bercsényi, Bottyán, Csáky, Andrassy tábornokok, Ocskay, Ebeczky, Bezerédy, Kisfaludy s a többi brigadérosok és ezredek hadi tanácsot tartának. Végeztek: hogy a Lajta-vonalnak Andrassy és Ebeczky által eszközözlendő szigorú védelme, sőt Ausztriába való gyakori beütések mellett, a főerővel a hódolást megtagadott Soprony vétessék ostrom alá, Bottyán személyes vezérlete alatt. Bottyán alatt legyenek Sopronynál: Ocskay, Bezerédy, Riviere, Cziráky, Fodor László, Horváth, stb. Óvár tartassék megszállva. Soprony ostroma után Ocskay Somodyval, Köröskényivel, sőt később a segéül jött többi ezred is, menjen vissza a Vág mellyékére, miután Dunántúl többé reájok szükség nincsen. Csáky Mihály — mint-hogy hadi dolgokhoz nem sokat érte — a főcomissariatús ügyeinek rendezésével bizatott volt meg³⁾. Kisfaludy György és Kiss Gergely a stájer és horvát határokat őrzék.

Azonban Pálffy vagy 600 válogatott vasassal, hihető, kémszemlézés végett, kijöve Bruckból; az éber és serény

¹⁾ Bottyán levele Károlyihoz.

²⁾ Beniczky Gáspár naplója. Kolinovics.

³⁾ L. Bercsényi hadi utasításait. stb.

Ebeczky István észrevette, s Andrássyval együtt reá ütvén, úgy fölveré, hogy maga Pálffy is alig szaladhatott el¹⁾.

Bottyán pedig hat gyalog és két lovas ezreddel ostrom alá fogta Sopronyt. E város akkor tetemesen meg volt erősítve, mint az egykorú Csányi János féle krónikában²⁾, Kovachichnál³⁾, Ritter sopronyi krónikájában⁴⁾, és a frankfurti „Theatrum Europaeum“ köteteiben bőségesen leiratik. Őrségül báró Weitersheim ezredes parancsnoksága alatt álló német és rácز gyalogság vala benne, a néhány ezernyi fölfegyverzett német polgárokkal, s legénységgel. Ágyu, várpuska, kézi fegyver, mindenféle lőszer és eleség — a mennyi kívántaték.

Bottyán a várost decz. 24-kén körültáborolván — mint magok a sopronyi német krónikások vallják — gyalogságát oly előnyösen helyezé el a szomszéd hegyek kővágási üregeiben, hogy a várbeli lövések mitsem árthattak neki. Tábornokunk a róla és hadairól ma is „Kuruczhegy“-nek nevezett halmon — azon időben Lénárt hegye — Riviere által ágyutelepeket állíttatott, rendes sánczolattal, s elkezdé bombákkal töretni a várost. Ő maga az ostrom alatt a városhoz igen közel eső ugynevezett „Nattliche“-malom házában („Nattliche Mühle“), — hol a főhadi szállás fedezésére néhány száz lovas mindig nyeregben ült; — vala szállva, azonban gyakran fölment az ágyutelephez, személyesen szemlélendő ágyui hatását, s osztandó a parancsolatokat: a város melyik részét töressék leginkább? Így pl. decz. 25-kén délután is félórát töltött a „Kurucz-

¹⁾ Bottyán levele Károlyihoz.

²⁾ „Magyar Történelmi tár.“ V. k.

³⁾ „Sammlung kleiner noch ungedruckter Stücke.“ Buda, 1805. 446. l.

⁴⁾ Soprony város levéltárában, és a magy. tud. akadémia kézirat-tárában.

hegyen“ az ágyutelepnél¹⁾. A jelenet nagyszerű volt. Egymásután gyúlladtak fel oda bennt a tüzek, néha egyszerre öt hat helyütt is. Az izzó golyók és bombák megtették hatásokat. Decz. 25-kén egész éjjel mind folyt a lövés. A lakosság rémítő zavarban, félelemben vala; minden lecsapott bomba és tüzes-golyó után az asszony- és gyermeknép jajkiáltása, sirása hangzott fel; a fegyveresek a falakon a kuruczok lövései és az égő házak füstje miatt alig birtak megmaradni; a pócsi kapunál, a tűz oda hatolván, a lőport és gránátokat hirtelen a földre kelle ásniok, különben fellobbantja őket; szóval rendkívüli volt a veszedelem és rettenés, — mint az említett egykoru krónikák beszélnek. Maga Bottyán röviden ezt írja: „Sopronyt megszállván, mind külső s belső várossát tűzzel megemésztettem, bombával pedig nagyobb részt az házaknak öszverontattam; holott is egész éjjel közöttek nagy sirások s kiáltások voltak“²⁾. Mind ezt a német krónikák is igazolják. A veszély Sopronyban nagy vala, még nagyobb a kár. Alig maradt egy-két ház épen, fedett állapotban egy sem, mert a tetőket a le nem égettekről magok verték le; 185-öt pedig a tűz, a bombák romba döntének³⁾. Csak a jézsuiták templomának boltozatát több mint 13 bomba vágta keresztül⁴⁾. Emberélet mindazáltal nem sok esett áldozatul, mivel a lakosság nagy

¹⁾ „ und seye diesen Nachmittag der Vak-Bottyán selbst bey einer halben Stunde auf der Batterie gewest, habe diese Stadt besehen.“ (Két német szökevény vallomása. L. „Theatrum Europaeum.“) A tábor különben az említett Kuruczhegyen és a kővágások üregein kívül a város körüli szőlőhegyeken, a mély utban (Tiefe Weg), s lenn a völgyben feküdt, egész az erdőig. Az Örhalmon (Hutbrigl) és a vesztőhely környékén is (beym Gericht) erős őrség tanyáz vala.

²⁾ Bottyán levele Károlyihoz.

³⁾ Kolinovics.

⁴⁾ Ritter-krónika.

része a pinczékbe költözött, de a gazdag város elhamvadása által okozott kár kimondhatlan vala. Eleség is nagy mennyiségben ége porrá, s így a bennszorultak egy része szükségét szenvedte.

XII.

Soprony, daczára összeromboltatásának, nem hajolt meg, mert a védfalak, bástyák még sértetlenül álltak, — nem lévén Bottyánnak faltörő ágyui. Rohamra készült tehát itt is, bár ez résbontás nélkül, a falak magassága s a védők sokasága miatt fölötte veszélyes feladat, túlmerész vállalkozás vala.

Azonban decz. 26-kán hajnalban a Lajta mellől hirt veszen, hogy Pálffy Horvátországból Styrián át érkezett új hadakkal, s Bécsből kihozott katonasággal erősbülvén: Soprony fölmentésére igyekszik, s már készülődik ki Bruckból. Visszatartására az Andrássyval, Ebeczkyvel lévő katonaság nem elégséges.

E hirre Bottyán még néhány bombának a városra dördítése után fölkerekedett, s szoros ostromzárlatot hagyván a város körül, lovas és gyalog hadakkal megindult Parndorf felé. Pálffyt Ausztriában, Bruck elején ütött táborában találta, s harcöcczal mene rája. Mind ágyumind puskatüzzel sokáig dolgozván, végre Pálffy véres roham által tetemes veszteséggel visszaveretett Bruck falai közé. Kivált ráczai közül sok maradt a csatatéren. Továbbá egész künnltlévő táborát, Sopronyba szánt élelmi szereit, sátrait, társzekereit stb. elnyerték Bottyán kuruczai, kiknek nagy zsákmány juta ott').

') Bottyán levele Károlyihoz, Táczról, 1706. febr. 3-káról: „Prucknál oda fel Pálfinak az ráczait fölverettem, holott is feles nyereségek voltak az katonáknak.“

Pálffynak nem volt többé kedve Bruckból kijőni e kudarcz után, Bottyán pedig nyugodtan folytathatta Soprony ostromát, ez új diadal és nyereség által még jobban neki lelkesedett hadaival.

Ezen brucki csatájára menetelekor, b. Károlyi Sándornak irt levelét íme itt közöljük :

„Mint kedves Fiam-Uramnak

ajánlom kész szolgálatomat Nagyságodnak.

Jóllehet már ennekelőtte is megirtam vala Nagyságodnak, hogy Isten Ő szent Felsege általhozván szerencsésen az Dunán: Földvárát jó passusnak kedvéért megépíttettem, Simontornyát, Pápát, Kapuvárt, Kőszögöt etc. kikben német praesídium volt, úgy szintén Borostyán várát is szerencsésen megvettem. Pálfi pedig Prukkan lévén, künnlévő horvátjait Balogh Ádám, és Szekeres Kapitány Uraimék alkalmasint (értsd: alkalmasan, tetemesen) lecsapdosták, magát pedig bennszorították, — kinn is actu lovassággal és hajdusággal megyek.

Sopron felől azt irhatom, hogy magát meg nem akarván adni, mind külső s belső városának nagyobb részit bombák által megégettem. Mostan pedig ezzel a kárral még egy kis ideig gondolkodásra való üdőt adtam nekik; — rövidnap meg más módját keresem fel.

Itten, — hálá Istennek, szép csendességben vagyon ez az darab föld (túl a Duna), és mind Kegyelmes Urunk hűségére hajlott. A katonaság is jó disciplinában tartatik, semmi húzást s vonyást nem követ el, az mint is engemet nem kártévő hanem jótévő Jánosnak hínak.

Tovább, kérem Nagyságodat, hogy az oda való (erdélyi) német armáda felől engemet is tudósítson Nagyságod, mert ha nem tudósít: magam is Nagyságodraul elfelejtkezem.

Ezzel kívánom, ezen levelem találja jó egészségben Nagyságodat; maradván

Datum Harka, die 27. X-bris. Anno 1705.

Nagyságodnak

igaz jóakarója s apja
Bottyán János m. k.“

„P. S. Én Pápán, bezzeg édes Fiam, csak alighogy el nem rugtam az patkót, mivel az vállamat, fejemet és orczámot csak alighogy el nem vitte az kartács. Az testamentom-tételen sem lehetett volna Nagyságod jelen.“

Imé, így kedélyeskedett az öreg hadvezér leveleiben, s úzótt tréfát magából a halálból is. Jellemző, hogy pápai veszélyes esetét csak mint afféle kicsinységet, az utóiratban veti oda.

A levél külczíme ez:

„Méltóságos Generális Károlyi Sándor kedves Fiam-Uramnak ő Nagyságának. Tiszántúl, ibi ubi.“

Másik oldalon, későbbi írás: „N. b. Ez volt az a híres Vak-Bottyán“¹⁾).

Térjünk át történetünk folyamára.

Bottyán december 31-kén ismét Soprony alá szálla; a Lénárthegyen ágyutelepeit, mitsem törődve a várbeliek folytonos erős ágyuzásával, golyózápór között felállította, s az ostromnak — mint ír — „rövidnap meg más módját keresé fel.“

A bombáztatást a Ritter-krónika szerint 1706. január 2-kán, a frankfurti „Theatrum Europaeum“ szerint 3-kán hajnalban megint új erővel, még nagyobb mértékben elkezdé, mindennap reggeli 4—5 órától fogva csti 9—10 óráig szakadatlanúl lövetvén. A sok behullott bomba rémítően összetöré a házakat. Az utczák füstölő romok-

¹⁾ Gr. Károlyi-levéltár.

kal voltak tele. Gyulladás is újra gyakran történt, s a tűz megemészté a multkor még megmaradt házakat. Kivén a falakon a mellvédek földözete alatt örökös fegyveres népet: egy lélek sem mere a földszinén fölül megmaradni, mindnyájan a pinczékbe költözve sanyarogtak a hideg télben éjjelnappal, a bombák és golyók elől némi biztosságot csak ott lelhetve. A lövetést a tábornok hat bombavető mozsárból és nyolcz nagyobb tábori ágyuból intézé, ez utóbbiakból többnyire izzó golyókkal. Maga Bottyán ismét a közeli „Nattliche“-malomházban volt szállva¹⁾, azonban gyakorta körüllovagoló a várost, s bejárta táborát, ágyutelepét, őrségeit. Merész lovasságát pedig a védők riogatására minduntalan a falak alá nyargaltatá; a kik is magyar bátorságuk mutogatásául, avvagy kíváncsiságból egészen a bástyák tövébe ugrattak, s karabélyaik, pisztolyaik a védők közé tüzelve, megint tova iramodának sebes lovaikon. Eleget lőttek utánuk, — de mindig sikertelenül. Legalább a különben túlzó német Ritter-krónika nem említi, hogy csak egyet is sikerült volna elejteniök e vakmerő ingerkedők közül.

¹⁾ „Der Vak-Bottyán hatte sich vor seine Person in die sogenannte Nattliche-Mühl ohnweit einlogieret, auch dahin alle Stücke, Mörsers, und anderes einführen lassen. — (jan. 1-jén.) In der Nacht aber haben sich die Rebellen abermahlen auf den sogenannten Leonhardsberg gesetzt, sich daselbst die ganze Nacht hindurch verarbeitet, und folgenden Tags, als den 2. dito, damit, ungeachtet unsers dahin unaussetzlich be-schehenen starken Canonierens, unaufhörlich angehalten, eine ziemlich weitläufige Batterie und Kessel verfertigt, folgendes in der Nacht die Stücke und Mörsers gepflanzt; hierauf den 3. dito, mit anbrechenden Tage, aus 8 Stücken und 6 Mörsern den Anfang gemacht, und damit den ganzen Tag angehalten, dass hiedurch nicht nur die noch übrige Häuser in der Vorstadt bis auf etwas wenigen in Brand gerathen, sondern auch durch so häufig eingeworfene Bomben fast alle Häuser der Stadt darinnen, beschädiget; auch sehr grosser Schaden an Mobilien verur-sacht.“

(„Theatr. Europ.“)

Míg a bombázás és ostrom néhány napon át ekképen foly vala: Bottyán aknákat és víárkokat nyitattott, s a mennyire csak lehetett, előre vivé a falak közelébe. Meg akará kísérteni a rohamot a bástyák ellen, résbontás nélkül is. Jó eleve több mint száz ostromlétrát szerzett, s 1706. január 5-kén este kiosztatá a hadak között. Egyszersmind a rohamra menendő hajducsapatokat még ez nap este jól elrendelé a víárkokba, mély hegyi-utakba, és futó-sánczok mögé¹⁾, s hogy annál bátrabban küzdenek: száz forintot ígért mindenkinek a ki a falakra felhatol, és egész éjjel küldöztette számukra a boros, pálinkás hordókat²⁾. Hogy a vakmerő vállalat lehető legkevesebb vérontással menjen végbe: úgy rendelé a dolgot, hogy a hajduk az előretolt víárkokból oly gyorsan a falak alá érhessenek, miszerént a védőknek ne legyen idejük közéjük kartácsolni. Továbbá, hogy ha már kell vérnek hullani: legalább a magyar vér lehetőleg kiméltesék, a rohamoszlopok élére a szökevény németeket, Fodor László regimentjének századait rendelé. A minthogy jobbara is ezek veszték³⁾.

Január 6-kán azért, szokása szerint hajnal hasadtakor, három ágyulövessel és hármas trombitaszóval jelt adatván: a kuruczok három oldalról egyszerre, nagy riadással megrohanták a várost. Az egyik rohamoszlopot maga Bottyán, a másikat Ocskay, a harmadikat Horváth Mihály gyalog ezredes vezérelé⁴⁾.

¹⁾ Ritter-krónika.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ Ugyanott.

⁴⁾ „ . . . es hat sich den 6. dito (január) Frühe nach 5 Uhr bald geäußert, indem die Rebellen durch Beyhülfe der Nacht, an drey sehr vortheilhafte Orte, als in die sogenannte Kramerische Mühl, in Tiefen Weg, und nächst der Streichhauserischen Mühl auf die Spitel-Wiesen, in Graben, mit 6000 Mann zu Fuss, und 2000 zu Pferd — so abgestiegen

A vakmerő nép oly hihetetlen gyorsasággal rohant a falak alá, hogy mire a németek őrhelyeikre futhattak volna: ők már a falakhoz támogatták lábtőikat, s felkuszván rajtok, a lőréseken belövéldöztek a védőkre; ilymódon többeket meglövének közülök¹⁾). Majd a létrákon és falpárkányokon a puska-, kard-, fokos-, és kópja-harcz kezdődött, miután elébb kézi gránátjaikat a védők közé bedobálták. A támadás a mily dühös: a védelem ép oly elkeserült vala. Mindazáltal a kuruczoknak több helyütt sikerült a falakra felhatolniok, úgy hogy itt amott már a bástyatetőkön harczolának. Sőt az ugynevezett „Scharfen-Eck“-nél már a magyarok zászlója is fennlobogott a falon. Mert Horváth Mihály ezredes, a ki ott az ostromot vezénylé, s a Ritter-krónika szerint a hajduságot erővel is nekihajtotta: baljában zászlóval, jobbában kivont karddal maga rohant legelől, s egyik létrán felhatolván, elszánt vitézséggel vágott be az ellenség közé fegyverével; majd bévetette magát az őrség kópjái közé, a

— sich postirt, und bey anbrechendem Tag, nach von aussem beschehenen dreyfachen Trompeten-Stoss und darauf zur Losung in die Stadt geworfenen dreyen Bomben, — mit Anwerfung bey 100 zu dem End bey sich gehabtten Sturm-Leitern, auf einmahl und zu gleicher Zeit an drey verschiedenen Orten: als nahe am Schlipper-Thor bey der einen am Balogischen Garten aufgeworfenen Schantz: welchen Angriff der Vak-Bottján selbst; mehr (weiter) an den sogenannten Scharffen-Eck oder Rundel, am Fodorischen Haus, den ein unbekannter Rebelliger Obrister (Horváth Mihály, mint más forrásból bebizonyúl); und dann am Eck-Rundel nächst dem Wiener-Thor, so der Ocskay angeführet; mit erschrecklichem Geschrey und Einwerfung unzähllicher Hand-Granaten zu stürmen angefangen, und zwar mit solchem Gewalt und Eifer, (s ezt az ellenpárton lévő krónikás írja) dass bereits an ein und anderem Orte die Mauern erstiegen, auch am Scharfen-Eck wirklich ein Rebelliger Fahn auf der Mauer aufgestecket war“ stb. (A frankfurti „Theatrum Europaeum.“)

¹⁾ Ritter-krónika.

hajduság utána, és Horváth önkezelével kitüzé a kurucz zászlót a fokra. De a következő pillanatban halálra talán bukott alá a hős a sáncz árkába¹⁾.

Eleste az eddig oroszlán-módra küzdő kuruczok bátorságát megingatta²⁾; a pillanat első zavarában, miután az ott álló ágyutelep lövegeit beszögezték, ismét leszorítottak a bástyákról.

Bottyán látván, hogy az ellentállás erősebb mint hitte, s nem akarván több vért veszteni: visszára fuvatott, s a rohamoszlopok mind a három helyen egyszerre — azonmódon a mint jöttek volt — visszavonulának³⁾. A roham félóra hosszatt tartott, mely-idő alatt a kuruczok folyvást a legnagyobb bátorsággal állották a várbeliek szakadatlan tüzelését⁴⁾; a visszavonulás is — daczára az őrség sűrű lövöldözésének — a legnagyobb rendben ment végbe, és oly lassan, hogy nemcsak sebesültjeiket, de még halottjaikat is (5—6 kivételével, a kiket a sánczokban észre nem vettek) ráérték összeszedni s magokkal elvinni⁵⁾.

A „Theatrum Europaeum“ a kuruczok vesztességét e rohamnál néhány százra teszi holtakban és sebesültekben⁶⁾; Kolinovics ellenben 760-ra; „nagyított szám, kétségkívül,“ jegyzi meg reá Szalay László⁷⁾: nagyított szám bizonyára, mert más kútfők ily tetemes vesztégről nem emlékeznek. Egy egykorú magyar levél 300-at említ. Egyébiránt a mi veszett is: jobbadán szökevény

¹⁾ Ritter-krónika.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ Theatrum Europaeum.

⁴⁾ Ugyanott.

⁵⁾ Ritter-krónika.

⁶⁾ „Nachdeme derselben in solchem Sturm etliche 100 getödtet und verwundet worden.“

⁷⁾ „Magyarorsz. Tört.“ VI. k.

német veszett¹⁾, miután Bottyán — mint említők — a magyar vér kimélése tekintetéből, ezeket állítá vala a rohamoszlopok élére²⁾.

Soprony dolga a kemény töretés és ostrom alatt már annyira jutott volt, hogy Weitersheim, a parancsnok, nem bírván többé az ellenállást, éjjeli-nappali fáradalmat, nyughatatlanságokat, és az elpusztított városban a téli hideg által okozott iszonyú nyomort: végkép elcsüggedett, s feladásra határozá el magát. Már indulókészen kiállítá katonaságát, maga is lóra ült; a kapu előtt a polgárokhoz bucsuszavakat intézvén, az ágyukat beszegezni, s a telepekből a sánczárkokba aláhajigálni parancsolá, azzal ki akara vonúlui a városból. Azonban a Dobner Ferdinand polgármester által fanatizált német polgárok, kik vagyonuk elhamvadásán mód fölött elkeseredtek, s érezvén, hogy immár nincs többé mit vesztetniök, végső védelemre készülének: visszatartóztatták őt s kitartásra inték. Megszégyenlé magát, s visszafordula. De halljuk magát a Ritter-krónikát: „Der Commendant selbst Herz und Muth sinken liess, und so zu sagen ein Schwaben-Herz hatte; seine Soldaten alle schon mit ihren Raitzen bereit stunden bei dem Stadt-Thor, und nur gewartet auf die Ordre: wo sie hinmarschieren sollen? und die Bürger heraus zu verlassen. Er selbst der Commendant kame zu den Potschi-Thor geritten, allwo vor dem Thor 3 oder 4 Stück Kanonen stunden, und befohlen dieselben zu vernageln und von der Batterie herunter zu werfen, die Munition weg zu tragen, oder zu vergraben; und gesagt: „Es ist nun mehr euer!“ Aber die Bürger haben ihm hernach ziemlich geantwortet, und gesagt: ob das einem Commendanten zu steht!? Er solle viel-

¹⁾ Ritter krónikája.

²⁾ Ugyanott.

mehr die Bürgerschaft anfrischen und zur Beständigkeit ermahnen und sich zu wahren; so hielt er sie nicht allein ab, sondern will selbst auch von ihnen weichen. Allein er soll wissen: dass sie beständig seien, und sich so lang wahren wollen, als ein Athem in ihnen ist; weil sie fasst ihr Hab und Gut so zu sagen, verlieren, also auch ihr Blut daran setzen wollen. Als aber der Herr Bürgermeister Tit. Herr Ferdinand Dobner, so ebenfalls zugegen gewesen, solches angehört, sprach er: „Nun ihr lieben Bürger, ihr thut recht daran dass ihr beständig bleibt, und euch noch ferner treu erzeugen wollet. Ich will bei euch bleiben, und mein Leben auch mit eurem daraussetzen, solange ein Blut-Tropfen in mir ist.“ — Und auf solcheweis hat der Commendant auch selbst wiederum müssen ein Herz fassen, und sich mit ihnen wahren.“

A kuruczok a nem sikerült roham után korántsem hagytak föl Soprony ostromával, sőt annak további szorongatására készülének. E közben a várost még ugyan az nap, január 6-kán, Bercsényi nevében irt levéllel fölkértek. Az ostromlottak két-háromnap meggondolási időt és ezalatt fegyvernagyvást kértek, a mi nem kis örömeikre megadaték. 7-kén folyt az alkudozás; 8-kán a várbeliek Dobner biztatására elhatározzák a további védelmet, mivel szökevény németek által értesülének, hogy a kuruczoknak már fogytán vannak lőszereik, s faltörő ágyukok mégsem érkezett; továbbá Bécsből is folyvást biztatták őket a megsegítéssel. Azért ezen napon délben a bástyákon — ekkorra már a Scharfen-Ecken is új ágyutelepet állítanak — kisüték az ágyukat, jelül, hogy az ellentállást választották. A kuruczok elértették a választ: azonnal újra megdördíték ágyúikat a makacs város ellen, s bombákat is vettettek be. Azonban a lövétést — poruk s egyéb lőszereik csakugyan megfogyat-

kozván — nem folytathatták oly süríen, mint annak-
előtte. Egyenként, kettenként lődöztenek mozsaraikból,
ágyuikból; majd még egy izben beirtak a városba, s
fenyegetődzének: ha meg nem adják magukat, a legvégső
erőszakhoz nyulnak, s akkor az anyaméhben lévő mag-
zatnak sem fog adatni kegyelem! — Január 9-kén más
kísérletet tevének. Bottyán újra riadót verete; a sikátor-
kapun (Schlipper-Thor) kívül álló malmot, mely már
előbb le volt töretve, felgyújtatta, s a bástyák kö-
zelébe nyomulván, az említett kapunál még egyszer rálö-
vetett az őrségre; e mellett a hajduságot rohamoszlo-
pokra rendezé, mintha újra ostromnak akarna menni.
De a fehér zászlót csak nem tüzik ki.

Résbontó ágyuk nem létében, pora, bombái fogy-
tán mit tehetett? Elhatározá, hogy az ostromot —
legalább addig, míg újra kaphat alkalmas lőszereket —
szoros ostromzárlattá változtatja át, s éhséggel és csel-
vetésekkel szorítandja a várost. Visszaparancsolá tehát ka-
tonaságát a táborba. A sopronyiak nem sokára örven-
dezve vevék észre, hogy a kuruczok a Lénárthegy ormán
ágyutelepök sánczán kívül kitüzött lobogóikat beszedik,
s készülődnek az elszállásra. Január 10-kén reggel már
látni lehetett, mint kezdenek megindulni az egyes zászló-
aljok; mint vonják ki az ágyukat az üresen hagyott te-
lepekből; mint vonulnak ki az ezredek hadi rendben a
táborból és sánczokból, felgyujtván magok után táboru-
kat. A vesztőhelynél állomásozott hajduk is elindulának
végre; az ő táboruk is füstöt vetett.

A kurucz hadsereg azonban csak a legközelebb
fekvő falvakig vonult, ott helyezkedett el téli szállásokra,
s szorosan körülzárolá a várost. Ezenkívül mindennap
több izben beszáguldozának a bástyák alá, föl-fölriasz-
ták az őrséget, összepuskáztak velök, s azzal megint tova
nyargaltanak. A kapukon senki sem léphetett ki, —

azonnal levágták; sőt a védők a falakról ezután sem mertek csak egy órára is elmozdulni, több hetekig, folytonosan — de kivált éjtszakánként — rettegván a tömeges roham ismétlődésétől.

Ekképen folyt Soprony ostromlása. — Január végén Bottyán — ki folyvást a szomszéd, Sopronytól csak egy kis órányira fekvő Harkán tartá főhadiszállását — sürgős tudósítást kap alulról Hellepronttól, hogy a rácok Szlavóniából újra át-átesapkodnak a Dráván, gyűjtogatják a falukat, kegyetlenkednek a lakosságon; ő, Hellepront, csekély erejével nem képes többé elégségesen visszatartóztatni őket, annyival inkább, minthogy az eszéki s péterváradi német lovasság által is támogattnak; — azért igen jó volna, ha Generális Uram Ő Nagysága ismét alá jőne, mert ugylátszik, ezek már elfeledték a tavalyi kemény leczkét.

Bottyán jelenté a dolgot Bercsényinek, aztán néhány ezreddel aláindult Rácországra.

Soprony ostromlását egyelőre maga folytatta Bercsényi, majd visszaszólítván őt az ügyek a Duna más felére: Csákyra és Andrássyra bizta, utóbb pedig Forgács Simont küldé át a Rábán túl való földre. Forgács bevette Óvárt, az ismét új hadakkal gyarapodott Pálffyval és Heisterrel csatázott a széleken, s beütéseket tőn Ausztriába, Styriába.

De kövessük tábornokunkat. Bottyán a rácokat általában véréből, lelkéből gyűlölte; most azonban újabb nyugtalankodásaik hírére, ugylátszik, különösen fölgerjede rájuk. Mert meg sem várá, hogy alá érhessen, hogy saját fészkekben kezdje meg a visszatárlást: hanem utjában Székes-Fejérvár alatt megállapodván, ennek mocsároktól — s talán e kemény téli időben befagyva lévő mocsároktól — környezett, kőbástyák és falak által védett ráczvárosát febr. 1-jén, éjtszakának idején megro-

hanta, bevette, és prédára veté¹⁾. A védőket, a kik a belvárba idejekorán be nem menekülhetének, kardélre hányták. A várbeli német és rácز katonaság kitört az ostromlottak segélyére; most Bottyán az éj sötétében ezekkel öldöklő utczaiz harcztot kezdett, mignem sűrű puskaropogás és rohamok között visszaverte őket a belső várba, azonban közülök hadai — mint maga írja — „feles németet és ráczt kinnszorítván, lecsapdostak“²⁾. Itt szerencsésebb vala mint Sopronynál.

A következő napon ott pihenteté seregét a vár ágyui alatt, a ráczok házaiban. A császáriak nem mertek többé kiütni rá, felgyújtani pedig sajnálák a várost, mely a ráczoké vala.

Bottyán megtudá, hogy Fejérvárba az általa a mult novemberben alatta hagyott ügyelő sereg serénykedése folytán nem igen szállíthatván be eleséget: magában a főerősségben is igen megszűküült az élelem és abrak; formaszerű ostromzárlatot vont és hagyott tehát a vár körül³⁾. Azzal Fejér, Tolna és Baranya vármegyén át neki váltott a Drávának. Hellepront készen várta, s hozzája csatlakozék. Átmentek a Dráván. És lőn Szlavoniában nagy zavar, nagy futás. Mert Vak-Bottyánt a ráczság különösen rettegé, és Vak-Bottyán, a rettenetes, rácztörtő Vak-Bottyán ott vala. Két hétig száguldozott a tábornok a Dráva és Száva között⁴⁾, le a török végekgig, és a merre járt: hódoltak, vagy pusztultak előtte. A fegyvertfogók közül néhány százat levágata; sokat török földre szorított, másokat Eszék várába. Tábora zsákmánynyal terhelten tére meg.

1) Saját levele Károlyihoz.

2) Ugyanott.

3) Ugyanott.

4) Szalay L. VI. k.

Földvárhoz készült, hogy most — a Dunáról a jég már eltakarodván — régi terve szerint az állandó hidat megépíttesse s berakassa.

Azonban a császárnak Szlavoniában commendérozó generálisa gróf Herberstein eszéki várparancsnok, báró Nehm péterváradai tábornokkal, saját katonaságukat, az Eszékebe menekült ráczókat, s némi horvátságot egyesítvén, úgy a szigetvári német lovasságot is magukhoz vonván — nem megvetendő hadsereget állítanak össze. — Ágyút, löszert váraikból bőven vihettek magokkal; néhány nagyobb ostromlőveget is hoztanak.

Igy felkészülve utána igyekeztek Bottyánnak, hogy a szlavoniai kemény csapásért boszút álljanak. Céljok vala: megsemmisíteni a földvári hidat, megsegíteni a szorongatott Fejervárt, s felhatolni egész Budáig, a rég megszakasztva levő összeköttetést helyreállítandók.

Bottyán utócsapata Somogyban Igalnál tanyázott; hadainak tetemesb részét már előreküldte volt Földvárhoz, Simontornyához. Ő maga, csupán saját lovas ezeréből való testőrszázadával s Hellepronttal, Paks tájékán volt, hogy Bottyánvára czélszerűbb erődítése iránt intézkedjék.

Herbersteinék Szigetvár felől jöttökben Igalnál összeakadtak Bottyán utócsapatával, s szétugrasztották, ezt, bizonyos számú foglyokat — a Theatrum Europaeum szerint 1 hadnagyot és 50 közvitét — nyervén. Eszterházy Antal tábori könyvében olvassuk 1706-ról:

„27. Augusti. Horváth Ferencz simontornyai Commendánsnak intimáltatott, hogy Tekintetes Nemzetes Vitézlő Bottyán János Commendója alatt lévő, Igalnál rabba esett katona és hajduság kiszabadításáért Simontornyán lévő német és rác z rabokat kibocsáttassa.“

Igalnál úgy látszik főkép a gyalogság szenvedett csorbát; legalább Herbersteinnek Baranyamegyéhez intézett

s e kis győzelemmel szokás szerint tulságosan hivalkodó, dicsekedő leveléből ez következtethető. Baranyamegye 1706. február 19-kén Pécsen tartott gyűléséről olvassuk: „Ab Illustrissimo Dno. Comite ab Herberstein, qui victricibus militiae slavonicae armis, rebelles sub Duce Joann. Bottyan penes Igal profligavit, peditatu eorum totaliter deleto (??), omnemque eorum apparatus militarem reportavit, defectu autem subsistentiae ab ulteriori operatione desistere coactus, mediante suo secretario Inclyti Cotti proposuit, quatenus necessitate et servitio caesareo ita exigente, militiae suo per duos dies usque ad ultiores ordines ab Excell. Dno. Generali de Nehem expectandos, cum pabulo et foeno provideri porsit; — cum ergo idipsum . . .“ etc.¹⁾

A császáriak ezek után gyorsan Paks mellett tettek, s elkezdék Bottyánvárát töretni. Ebben Bottyán említett századán kívül 300 hajdu vala, azonkívül aszszony, gyermek — mindenféle futott nép²⁾. Bottyán, hogy segílyt hozzon, csekély de jó lovasságával szerencsésen keresztülvágta magát³⁾; minden bagázsiaja ott maradt a sánczban⁴⁾. O maga sietett csapataihoz, s utasítá Helleprontot, hogy bár csak addig védje az erődöt, míg ő a hadakat összevonván, segítségére száguldhát.

Ámde a gyöngye védmű nem sokáig daczolhatott a réstörő várágyuk erejével. Hellepront tehát némi veszteséggel kivonula belőle, Bottyánnal egyesülendő. Herberstein ekkép birtokába jutta a sáncznak: a futott népséget, tiz ágyut, négy mozsarat, s málhát találván benne⁵⁾.

¹⁾ Baranya vármegye jegykönyvéből.

²⁾ Kolinovics.

³⁾ Ugyanott.

⁴⁾ Bottyán levele a kecskeméti levéltárban. Kelt Földvárt febr. 19-kén, 1706.

⁵⁾ Szalay L. Kolinovics. Theatrum Europaeum.

A népet — mint a frankfurti „Theatrum Europaeum“ írja — még az ártatlan nőket és gyermekeket is legyilkolák, barbármódra, elvakult dühökben¹⁾). Herberstein Gundacker gróf, e gyönyörű tette után készült tovább Fejérvár és Buda felé.

Hellepront ellenállása Bottyánvárában, megnyert Bottyán számára annyi időt, hogy a lóhalálában Földvárhoz nyargaló tábornok mindig készen tartott csapatait azonnal felültetheté, csatarendbe állíthatá. Miután az érkező Hellepronttól értesült, hogy a sánczot ennek oly hamar oda kelle hagyni: Bottyán az ellenség további előnyomulásának meggátolására hirtelenében igen erős posítiót foglalt el. Ugyanis míg balszárnyával a földvári erődre és így a Dunára támaszkodott: seregének zömét Simon-tornya ágyuinak oltalma alá helyezé, jobbszárnyát pedig a Sióvonal hosszában rendelte el²⁾), úgy hogy nemcsak e folyó, hanem a tavaly hányatott hidvégi és siófoki sánczok is védelmére voltak, s reájok dőlhetett. Így vevé hasznát tavalyi eszélyes, előrelátó intézkedésének, mert ekkép a Duna és a Balaton közötti vonalt teljesen hatalmában, megszállva tartván: elvágta Herberstein útját Fejérvár és Buda felé. Herberstein és Nehm Bottyán erős csatavonalát mind csak kerülgették, nézegették: de tanácsosnak véleik meg nem támadni. Azt hitték: Bottyánt készületlenül, meglepetve találják, s most teljes hadi rendben, igen erős posícióban látván őt magok előtt: annál nagyobb lehete bámulásuk. Ez alkalommal érdekes-

¹⁾ „ wurde mit Weib und Kind darniedergemacht. Dergleichen und andere Scharmützel gingen hin und wieder mehr vor, darbey viel armes und zum Theil unschuldiges Menschen-Blut vergossen wurde.“ A „Theatr. Europ.“ egyébiránt — e tényről eltekintve — az Igalnál és Bottyánvárt történt két különböző eseményt, a helyi viszonyok nem ismerése miatt összezavarja.

²⁾ Bottyán levele Kecskemét városához Földvarról febr. 19-kéről.

nek véljük megjegyezni, hogy Bottyán egész hadi pályáján egyetlenegy eset sem fordul elő, hogy váratlanul meg bírták volna lepni. Ő mint Rákóczi írja, éber figyel-mű és józan, s mint Wagner említi, tapasztalt hadvezér vala.

Herberstein és Nehm átlátták, hogy Bottyán kitünő posíciójával szemben, hátrányban vannak; derék harczot tehát nem mervén állani, felhagytak tervökkel, s visszavonultak Szlavoniába¹⁾.

Az alvidéki császári hadak és a budaiak egyesülése, Fejérvár fölmentése ekként meg lőn akadályozva, Földvár s a híd megmentve, Herberstein, Nehm kijátszva: egy ügyes tábornoki fogás, egy előgondoskodással biztosított hadállás által.

Az öreg kurucz generális néhány könnyű lovas ezredet indított a visszavonulók háborgatására, a melyek aztán Péterváradjáig, Eszékig kapdosának ez utóbbiakban.

Herberstein és Nehm, úgy látszik, eredménytelen hadjáratuk egyetlen vívmányát: Bottyán-várát is üresen hagyták, mert a történelemben többé semmi nyoma, hogy ezen erődben ettől fogva valaha őrség létezett volna. Lehet, hogy sánczait levonatták, s többé soha meg nem építette senki.

XIII.

Míg Bottyán a földvári hajóhidat elkészíttette s a túlsó félre is híd-fő-sánczot emeltetett: a hadakozó felek között fegyvernyugvás jöve létre, mely april 15-kén kezdődött és július 20-káig tart vala. Ennek pontjai szerint Dunántúl a császáriaknak csak Sopronyig és innét a Fertő jobbpartján Rusztig, Nezsiderig, Nezsideredtől a Nyulason át, Gátáig, Gátától a Lajta mentén az Ebeczky kuru-

¹⁾ Bottyán levele Kecskemét városához Földvarról febr. 19-kéről.

czai által üresen hagyott s császáriakkal újból megrakott Óvárig, s az óvári Duna partjáig volt szabad tanyáznio¹⁾. E néhány □ mértföldnyi darab földceskén kívül a többi a szövetkezett magyarok uralmában marada.

A fegyverszünet alatt Bottyán rég nem látott jószágait is meglátogathatá, s miután e javak egy része Hontmegyében feküdt: valószínűleg ekkor kezdődött ismeretése második nejével, a ki a szomszéd Nógrádban tartá lakását.

Hősünk a fegyverszünet felbomlása előtt már jóval, ismét Dunántúl volt. A császári hadak fővezérévé a törökök ellen sokszor vitézül harczott gróf Stahremberg Guido, derék, lovagias katona, s emberséges ember neveztetett ki. József császár, ki a lefolyt őszön s télen át Bottyánnak Bécsig fel-felszáguldozó kuruczai miatt még Laxenburgba sem mehetett ki, hogy magát kedvencz mulatságával a sólyomvadászattal múlassa, július 13-kán e szavakkal bocsátá alá a hadakhoz Stahremberget: „Kövessen el mindent, hogy vadászataimat el ne rontsák a zsiványok“²⁾! Guido gróf Köpcsényhez sietett, hol nyolcz rendes lovas és gyalog ezred vár valareá. Erejének öregbítése végett Pálffy a bánt is magához rendelé. És ez kiindula több ezer féktelen, marczona horvátal és ráczzal, a kik az ország határát átlépve mindgyárt elkezdék a falukat gyújtogatni, rabolni, a lakosokat ölni. Maga Pálffy írja róluk Stahrembergnek: „Emberekim szép legények, de szintoly vadak is, mert gyújtogatnak, fosztogatnak, gyilkolnak, s nincs a ki ellenezhethné. Saját tisztjeikre emelik a puskát, s hogy seregesen meg ne szökjenek: kénytelen vagyok szemet húnyni a rakoncztatlankodásra“³⁾.

¹⁾ Szalay L. VI. Kolinovics. Katona. etc.

²⁾ Rinck: „Kaiser Josephs Leben.“ — Szalay.

³⁾ Arneth: „Das Leben des Grafen Guido Stahremberg.“ 415. l.

Stahremberggel, kinek Kapuvárt Cziráky László csakhamar feladta: egyelőre báró Andrássy István tábornok küzködött a Rábaközben; mert Bottyán Pálffy beütésének hírére saját, Kisfaludy György, Kisfaludy László, s Bolfort Ádám lovas ezereivel és szekereken sietve velök szállított 500 főnyi hajdusággal¹⁾ ügetést nyargalvást ment a bán ellen, hogy a hol éri, megtámadja s ki-verje vad, marczona, égető, prédáló népét az országból. Július végén Zalamegye szélén, közel a határokhoz, Dobrokánál találjuk táborban²⁾. Innét szorongatta Pálffy.

¹⁾ Eszterházy Antal tábori könyve.

²⁾ Ugyanott. Lássuk egyébiránt a Pálffy ezen beütésére és Bottyán expedíciójára vonatkozó levelezéseket. Eszterházy Antal tábori könyvében olvassuk :

„1706. 31. Julii. Generál-Fő-Strázsamester Bottyán János urnak Dobrokánál lévő hadainak vizbéli notabilis defectusán sajnálkodván, az ellenséggel való conjunctiót (t. i. Pálffy conjunctióját) ne engedvén, minden kigondolható móddal üsse meg, valahol találandja.“

„Item. Fő-Colonellus és Brigadéros Kisfaludy György uram conjungálván magát Bottyán János és Kisfaludy László uraimékkal: az ellenséget conjungálni semmiképen ne engedjék; valahol érik: verekedjenek meg véle.“

„Item. Fő-Colonellus Kisfaludy László uram conjungálja magát Bottyán János urammal és Kisfaludy György Brigadéros urammal: üssék meg az ellenséget; arrul teendő genuina informatió éjjeluappal folyjon.“

„Eadem. Bezerédi Imre Brigadéros urnak, hogy peracta actione sibi comissa: Szekeres István uramat küldje Dobroka felé, Méltóságos Generális uram (Bottyán?) után.“

„1. Augusti. Generális Bottyán János urnak, hogy az ellenséggel, ha módját látja, verekedjék meg, mindazonáltal az ötszáz hajdukkal, mellyek kocsikon expedíaltattak, előbb megegyezzek. — Item hasonlót Kapitány Bolford Ádám urnak.“

„2. Augusti. Szekeres István lovas Kapitány urnak serio intimáltatott, hogy jövő szerdán 11 órakor véle lévő haddal rumi mezőben okvetetlenül compareáljon.“ Ugyanekkor meghagyatik Bezerédinek, hogy ő helytt maradjon (Soprony táján), s apró-módra portázzon, de Szekeres

De ez nem meré fegyelmetlen, féktelen csapatait kitenni a harcz koczkájának, kivált Bottyánnal szemben, mint a kitől a ráczok különösen félték. Azért gyorsan megváltoztatá menetének irányát, s balra fordulván, Vas megye sarkán át sebesen vonúlt ki Bottyán elől az országból. Augusztus 4-kén Szent-Gotthárdnál találjuk¹⁾, másnap

„véle lévő haddal együtt minden lehető uttal-móddal Csepreg felé expediálja.“

Bercsényi írja Károlyinak Morvánkáról júl. 26-káról (1706.): „Ma, írja az Méltóságos Fejedelem, rándul (Újvárból) maga is Karvához, s ott fogja deliberálni az operációkat, és hogy az Dunántúl rettenetes sok hír van: az föld sem bírja talám az ráczot; — tudja ördög hogy bírja az Dráva kompja! Az német is nagy erővel indúlt, mind perspectiván nézni is elég volna. Irom Ő Nagyságának (a fejedelemnek): nem újság az Dunántúl! . . . Már megtértek túl az Nyulasrul, Pozsontról és Morvátul portásim, nyelvet, rabot hoztak. Pozsonbúl is vannak bizonyos hireim. Isten szent neve dicsértessék: az fölfulkodott kevélségét az németnek nem szenvedti Isten!“ (Gr. Károlyi-levéltár.)

Szintén Bercsényi Károlyinak Újvárból aug. 3-káról (1706.):

„Eszterházy Antal uram Bottyánnal az projectum szerént ment Kemenyesaljára; azonban kimutatván magát 3000-ed magával Pálfi: Bottyán rajta indult 4000 lóval; vakon ment, — vakon tér meg, elhiszem! (Tréfás czélzat Bottyán félszemére.) Az soproni lineán kívül 8 compánia lovas német telepedett avangardiául: Bezerédi, Szekeres rajtok ment, — tegnap kellett próbálniok . . . Az német darabolva fekszik Hamburgnak és Prukk s Parndorf között. Most megyek vissza Sentére, onnan praedicálni az én böcsületes corpusomnak. Multa haberem ad scribere, de nincs most üdöm.“ (U. o.)

Rákóczi írja Károlyinak Újvárból júl. 28-káról (1706.): „Prukk táján magát lineákban vévén az ellenség, mondatik, hogy horvátot és ráczot vár.“ (U. o.)

Szintén Rákóczi Károlyinak Újvárból aug. 2-káról 1706.): „Eszterházi Antalnak corpusa szép státusban vagyon; Pálfi három ezerezzel magával általjövén az Murán, Bottyánt négy ezerezzel magával küldöttem eleibe.“ (U. o.)

¹⁾ Szalay. VI. k. Rákóczi is írja Párkányról 1706. aug. 14-kéről Károlyinak: „Szent-Gotthárdtól Pálfi az styriai hegyek felé vevé utját.“ (Károlyi-levéltár.)

már Styriában. E tartományon és Ausztrián keresztül sietett aztán a fősereghez. Stahremberg annyira megbotránkozék Pálffy dúló ráczainak fegyelmetlenségén, hogy közülök 1500-at mint javíthatlan gonosztévőket, haladék nélkül visszaküldött hazájokba¹⁾, azon az úton a melyen jöttek; a többit beosztotta a német ezrekbe, ekkép remélvén hadi rendre szoktatni a zabolátlan csordát.

Miután Bottyán Pálffy kiszorítása által Zalát, Vast megmentette az elpusztítástól: sietett Soprony felé, hol nagy munka várt a kurucz hadakra.

A fegyverszünet tartama alatt ugyanis a császáriak Soprony és az ausztriai végek védelme okáért nagy erős sánczokat építének a Fertőtől az osztrák határokig. E sánczokat az alkalmasb pontokon mellvédekkel és czölöpzetekkel ellátott redoutok is erősítették. A vonal a Fertő alján Farkasdnál (Balf) kezdődött, és a sopronyi erődökkel összefolyván, Bánfalva (Wandorf) felett egész Fraknóvára bástyáig, innét a határokig húzódék²⁾. Erős, szabályosan épült védmű vala; hónapokig dolgoztattak rajta a katonasággal, herczeg Eszterházy-féle jobbagysággal, s az ausztriai határszéli pórokkal, kiket ide hajtának sánczot ásni, éjjelnappal³⁾.

Mikor aztán készen állott a védvonal: redoutjait megrakták szakálas-ágyukkal, s összesen 5000 embert helyezének bele őrségül⁴⁾. Ezek közül 3000 jó fegyveres nép magukban a sánczokban s redoutokban vala elhelyezve⁵⁾, a többi, a lovasság, a sánczokon belül, Soprony-

¹⁾ Szalay VI. k.

²⁾ A Sopronyi német krónikák.

³⁾ Ugyanott.

⁴⁾ Kolinovics. Nemz. múz. lat. fol. 389.

⁵⁾ „Sűrű portásim és kémjeim által megvizsgáltattam ezen sopronyi lineát, az kinek defensiójára rendeltetett 800 lovas és 400 gyalog rácz,

tól nem messze táborban ¹⁾). Az egésznek parancsnokául gróf Stahremberg Miksa tábornok — a Guido tábornagy öccse — neveztetett ki.

E sánczolat megostromlására készüle Bottyán, és készüle Eszterházy Antal. A főredoutok a Fertő és Soprony közt valának, mély árkokkal magas töltésekkel s mellvédekkel erősítve, szakálosokkal, várpuskákkal, kézi-gránátokkal, s német és rác gyaloggal megakva. Maga Stahremberg, mint mondók, a sánczokon belül táborozott: hogy akármely pont támadtassék is meg, szabadon segélyére siethessen. E célra a sopronyi lovasság is rendelkezésére állá, mert amaz 5000 ember Soprony őrségén kívül értendő.

Bottyán még a fegyverszünet felbomlása előtt gondolkozott ez ostromról, mert már június végnapjaiban (1706.) előre elrendelé, hogy tetemes mennyiségű rőzsét és fasínákat (földdel töltött sánczkosár) készítsenek ²⁾). Ezeket azért most több száz szekérre rakatván, mint maga Bottyán írja Károlyihoz ³⁾): 3000-ed magával, vagy mint Eszterházy Antal Rákóczihoz írott levelében, s utána Szalay László közli ⁴⁾): 4000 lovassal és 1000 gyaloggal megindult augusztus közepén. A sánczokat néhány napig merész közelségből kitanulá, olykor-olykor össze is puskázott az ellenséggel, majd aug. 18-kán reggel 4 és 5 óra között ⁵⁾) általános ostromot parancsola, és a lovasság is gyalog szállván a hajdukkal együtt tüzesen ro-

s azonkívül 300 dragonyos, és egy bataglion német muskatéros.“ (1200 ember.) E mellett a hat redoutban összesen mintegy 300 ember. (Eszterházy Antal levele Rákóczihoz.)

¹⁾ A Ritter krónika.

²⁾ Eszterházy Antal tábori könyve.

³⁾ Gr. Károlyi-levéltár.

⁴⁾ Magy. Tört. VI. k.

⁵⁾ Eszterházy levele.

hant az erődök golyózápora alá. Három-négy helyütt behányák rőzsével, fasínákkal az árkokat, s azzal a lövésekkel mit sem törődven, karddal, kópiával megvívák az erődöket. A ki meg nem adta magát: kardra hányatott. A ráczoknak azonban — említett kegyetlenkedéseik s égetéseik megboszulásául — általában nem adának pardont, kimélet nélkül lekaszabolák mindnyáját. Majd lóra kaptak, s a pár helyütt hirtelenében levont részeken benyargalva, megüték Stahremberg táborát. Ennek rendeit is megbontották, s a segítségére kijött sopronyi lovassággal együtt megfordítván, egész a város kapujáig, sőt beljebb is úzték, vágták.

De hadd beszéljen a labanczok e veszedelméről maga a sopronyi Ritterféle német krónika.

Midőn — ugymond — a redoutok és a lineák a Fertőtől Fraknóig elkészültenek: jól megrakattak császári katonasággal. „Die Kruzen (a kuruczok) aber thaten täglich wacker herein-flangieren, und versuchten immer zu: wie sie sich der Linie bemächtigen könnten? Thaten auch zu unterschiedlichen Posten(?) als einmahl wollten sie in die Kaiserliche Lager, herunter der Kampischen Mühle einbrechen über die Linie, und bey Wolffs (Balf, magyarul Farkasd; a hol az egyik redout állt és a védvonal kezdődött) auch etlichemahlen angesetzt: aber doch allezeit vergebens, — bis ihnen doch einmahl ihr listiger Ansschlag gelungen“, ugymint aug. 18. reggel 7 és 8 óra között néhány ezer emberrel jővén, a sánczokra törtek, magokkal hozott fasínákkal három vagy négy helyütt betölték árkaikat, gyorsan átrohanának rajta, és „alles, was ihnen unterkam, wurde niedergehauen; der légráder (a horvátok) ihre ganze Bagage, so auf etliche Tausend Gulden geschätzt, (nagy pénz azon időben) wurde erbeutet, und die meisten, so nicht entfliehen konnten, niedergemacht. Die, in den

4 Redouten wollten sich wohl währen: aber war umsonst; in den ersten wurden alle niedergemacht; in der zweiten war ein Feldwäbel, die gaben sich zu gefangen, nahmen auch hernach Dienst bey ihnen. Auf der Potzman-Redouten waren 50—60 Razen (ráczok), denen gaben sie gar keinen Pardon, sondern hauten alle zusammen. In der vierten aber, so in der Mitte war, ist ein Hauptmann gewesen: dieser hat sich mit seiner Leuten ziemlich lange gewähret, und sich nicht ergeben wollen, bis ihm der Bezerédy selbst zugerufen: „Er soll sich nur geben, und mit seiner Leute abziehen können; es ist alles umsonst sein Währen!“ Darauf hat er sich auch ergeben, weil auch keine Hoffnung war eines Succurses; und also zogen sie ohne Gewähr ab, und hat sie der Bezerédy mit seinen Leuten bis ober die Nattliche Mühle herauf-convoiret. Und haben die Kruzen diesermahl schöne Gewähre und Beute bekommen, auch die Doppels-Hacken (szakálas), die auf den Redouten waren. Die Linien haben sie auch gleich auf etlichen Orten, wo ihr Weg war, ziehen lassen, wie auch die Redouten ganz zerschleifen, und die Pallisaten verbrennen lassen.“

Fölemlíti továbbá a krónikás, hogy a futó császáriakat üldöző kurucz lovasok ekkor nemcsak a város kapujáig, de közülök némely vakmerők a futók nyomában a külvárosokba is behatoltak, s az utczákon több németet elfogának, így például a „Neustifts-gasse“-ban egy Neu-herr nevű polgárt, a ki aztán 160 forinton váltá ki magát rabságából.

Bottyan e diadalát így írja le, másnap, aug. 19-kén Fertő-Szent-Miklóson Károlyihoz költ levelében:

„Én, Istennek kegyelmébül, tegnapi napon rajta menvén háromezred magammal az armistitium alatt erigált lineán, — szerencsésen occupáltam. Mellyen is az

Fertőtől fogva Sopronyig hat erős sáncz (redout) volt, gyaloggal megrakva. Ennek hármát erős ostrommal, vérrel megvévén, mind halomban rakattam az népit, hármát pedig hitre feladván, kettejéből rab-ságra hajtattam, az egyikéből pedig fegyver nélkül, az accorda és capitulatio szerént Sopronyban békésérttettem. (Ímé, mennyire egyezik a föntebbi német krónikával még a részletekben is.) Az lovassát pedig (a kik Stahremberggel, belül a sánczokon, táborban voltanak) egész a sopronyi kapuig vágtuk. Esett el az ellenségben több négyszáznál, rabul pedig száznegyvet hoztunk. Az mieinkből alig esett négy vagy öt. Egy szóval, az mieink oly vitézül viselték magokat, hogy minden tartózkodás nélkül rajta mentek; az minthogy még ilyen erős ostromot nem emlékezem, hogy láttam volna, mint ezek tettenek. (Nagy szó ez, az öreg, sokat próbált katona szájából.) Az sánczok erős pallizá-tákkal voltak környülvéve. — Hiszem Istent, nem sokára újabb hírekkel is kedveskedhetem; kérem szeretettel Nagyságodat, engemet is az oda való (tiszántúli) occurrentiák-rul tudósítani ne terheltezzék. . . . Az feljül megírt lineát fasinggal béhányatván, nagy erős ostrommal kellett megvennünk, mivel az német előnkben állott volt — melyben is igen kevés ment el¹⁾.

Eszterházy Antal részletesebben megírja a kuruczoknak e fölötte szerencsés roham alkalmával szenvedett csakugyan rendkívül csekély veszteségét: „A mieinkből elesett egy hadnagy, három zászlótartó, tizenöt közkatona; sebes: száz. — Az ellenségből négyszáznál több esett, — csak az kit én olvastam is testeket.“ (Datum ex castris ad Sz. Miklós positis, die 18. Augusti, circa hora 10 nocturna. 1706.²⁾).

¹⁾ Károlyi-levéltár.

²⁾ Ugyanott.

Az ellenség veszteségét tehát ő is többnek vallja négyszáznál, csupán halottakban; sebesült, természetesen, legalább három négy, annyi lehetett.

A németek részéről ez actuson három tábornok vala jelen: Stahremberg Max, Herberstein, és Ebergényi László, kik a vesztett harcz után Soprony falai között, ágyui alatt lelének menedéket.

A győzelemnek a császáriak vereségén, megfélemlítésén, az ejtett gazdag zsákmányon (Stahrembergnek s Herbersteinnak egész tábora stb.), s az elfoglalt öreg- és apró lövészerszámbeli feles nyereségen kívül az a mérhetetlen haszna volt, hogy az ut Auszriára, Bécs fenyegetésére újra meg lőn nyitva, a sánczok bevétele, a vonal keresztül-törése által.

Bottyán a sánczokat több helyütt levonatta, a redoutokat széthányatá, czölöpzeteiket kivágatá, megégetteté¹⁾ s azután, használendő a győzelmet, s visszaadandó a kölcsönt Pálffy ráczainak zalaszéli égetéseiért: egyikét napi pihenés után néhány ezer lovassal betört Ausztriába, s egész Leobersdorfig vitte diadalmas fegyvereit, jövet menet pusztítván az ellenséges tartomány vidékeit²⁾. Derekas tüzelést mívelének, s dús prédával tértek vissza.

Ezt nyeré Ausztria a ráczok dúlásaiért.

Bottyán leirt diadala annál dicsteljesebb, mivel Stahrembergnek erős sánczokban védve lévő 5000-nyi hadát³⁾ és a sopronyi lovasságot, ő nyílt téren, földetlenül álló, és kisebb erejével: 3000 emberrel ostromolta ki, és verte meg. Eszterházy⁴⁾ 5000-nek említi ugyan a kuruczokat:

¹⁾ Mint Rákóczinak Párkányon 1706. aug. 23-kán Károlyihoz irt leveléből kitünik: 2000 ember dolgozott ezen erődök lerontásán. (Károlyi-levéltár.)

²⁾ Arneth 416. l. Szalay VI. 353. l.

³⁾ Kolinovics.

⁴⁾ Főntebb említett levelében. (Károlyi-levéltár.)

ám a császáriak még így is nagy előnyben voltak, kemény sáncaikban; Bottyán azonban világosan 3000-et ír; lehet, hogy ő szorosán, csak a harcban részt vettek érti, s hogy volt még 2000 kurucz jelen, tartalékképen, de a kikre nem vala szükség.

Így véljük összeegyeztethetni egymással a két tábornok levelét.

Eszterházy és Bottyán aug. 31-kén újra betörést intézésnek Ausztriába, egész Bécs alá. A vitéz Bezerédy Imrét küldék be két ezred lovassal: saját és Eszterházy regimentjével, s Borbély Gáspár szabadcsapatával — előljáróképen. Bezerédy így referál 1706. sept. 1-jén Raidingban írt levelében, végben vitt dolgairól:

„Elmentem velem lévő lovassággal Ausztriában, de nem arra a passusra, mellyet a minapában elhányattam, Sopron felé: hanem Obrak (Rohrbach?) felé, az hova is praevie elküldöttem zászlóstul katonaságomat, hogy ott lévő erős, bévágott sánctól bontsák föl; kik is odaérkezvén, mihelen azon pór németek kik strázsálták az sánctól, meglátták volna: azonnal elszaladtak; ezek pedig mindgyárást néki fogván, utat nyitottak. S azomban magam is oda érkezvén, szerencsésen általmentünk, úgy, hogy ha hiremmé lett volna az mártzi sánctól lévő lovas német: egészen elfoghattam volna, — de észrevén, Fraknóban recipiálták magokat. Lészen gondom reájok ennekutána, de félek, hogy ki nem jön többé; s vettem utamat Fraknó mellett el Német-Újhelynek, az hol is által menvén az Lajtán, fordultunk Újhely előtt, onnénd Podennak (Baden) mentünk Bécs felé, úgy hogy egy óráig való föld voltunk Bécsstől; de mivel pódényi helységei igen puskázván az katonaságra: azért az is neki keseredvén, elígettük; más ígetést nem tettek, mivel igen meg volt tiltva.

Nyereségünk lett ugyan mi kevés, mivel az Lajtán innénd semmi marhát sem engedtem elhajtani; úgy öregestül apróstul valami háromszáz darabig nyertünk. Egyéb kárt nem vallottunk, hanem az magam katonáim közül kettőt s Nagyságod (Eszterházy Antal) katonái közül egyet lúttak meg, de egyik sem halálos; s azonban Nagyságod ezeribül egy lovat. — Igen megfáradtak volt már az lovaink: mivel egy étetéssel huszonnégy óra alatt jártunk husz mértföldet össze. Már innénd szállok az hadakkal Pulákra, az hol is meg fogjuk egy kevésbé nyugosztalni lovainkat. — Más semmi ollyas hireit nem hallottam azon az földön az ellenségnek hogy valahonnénd várhatnánk: hanem hogy az parasztságot erővel hajtják s szedik össze minden ötödik háztul az sáncznak strázsálására; de az sem akar semmi uttal is előállani: látván, hogy előbb regularis nép lévén mellette, meg nem tarthatta, — annálinkább az meg nem tarthatja. Rövidnap mulva leszen gondom, hogy több heleben is elhányattassam (a sánczot), csak az lovaink nyugodjanak egy kissé, — nagy hajtás lévén ez egyszerre¹⁾.

XIV.

Az 1706-ik év Bottyán homlokára az elmondott diadalokénál még több babért is fűzött, különösen az egervári hatalmas győzödelem által.

Előbb kell azonban folytonosság kedvéért említenünk, hogy a tábornok a fertői sánczvonat bevétele után Soprony s az ausztriai végek további háborgatását Bezerédyre bizván, Eszterházyval együtt Komárommegyébe Banára szállott²⁾: hogy a Komáromban lévő gr. Stahremberg

¹⁾ Gr. Károlyi-levéltár.

²⁾ Eszterházy Antal tábori könyve.

Guido hadteste átkelését, és netalán Győrbe s a Rába-közbe hatolását elvágja.

Rákóczi fejedelem ezenközben ostrom alá vevé Esztergomot, s Párkány felől erősen löveté. Rohamoszlopai a dunántúli oldalon voltak felállítva¹⁾. Rákóczinak kémei megvitték a hirt, hogy Stahremberg Komáromból Esztergom felszabadítására készül. Karvánál — a Duna balpartján — a fejedelemnek erős sánczai voltak, melyekben Chassant francia brigadéros parancsnokolt. A valószínűség azt mutatta, hogy Stahremberg, ki a balparton Esztergomhoz e sánczok megostromlása nélkül nem közeledhetett: a jobb parton, Szőny felől fog alájőni.

A fejedelem tehát elrendelé, hogy Bottyán Banáról a lovas hadakkal menjen alá a Duna mellett, Esztergom és Komárom közé. Bottyán ehhezképest előőrseit Komárommal szemközt helyezé el²⁾ maga három lovas ezrededél³⁾ Nyerges-Újfalunál fogott állást, hogy Stahrembergnek Esztergomhoz közeledhetését elvágja⁴⁾. Eszterházy Antal pedig Tatához rendeltetett, hogy harc esetében, míg Bottyán Újfalunál ütközik Stahremberggel: ő az el-

¹⁾ Rákóczi emlékiratai.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ Ugyanott.

⁴⁾ A táborigényben olvassuk:

„Die 7. Sept. Bottyán János Generális urnak adatott értésére, hogy az Méltóságos Fejedelemmel hovahamarább conjungálja magát; a szerdahelyi reportumról, és az talált leveleknek continentiájáról, circumstantiáiról tudósítson.“

„8. Sept. Balogh Ádám urnak missilis: mivelhogy a lovas hadak elcommendőztattanak Bottyán urammal Urunk Ő Nagysága conjunctiójára: azért succursust ezen banai táborral nem lehet küldeni.“

„16. Sept. Bottyán János urnak, hogy De Vent regimentiből lévő furírt szabadítsa meg Csoknai Farkasnén. Tudósítsa Méltóságos Urat a komáromi német iránt; radványi és moci embereket hajtsa ide a (karvai?) hidhoz, és jó vigyázással légyen.“

lenséget, utána nyomakodván, hátulról üsse meg¹⁾); így a németet a hegyek közé beszorítva tönkre tehetik. Mind Bottyán, mind Eszterházy híven végbe vitték a reájok bizottakat. Eszterházy Tatában megszállván, a Vértéseknek Tata és a Duna közötti egyik magasb csúcsára állítá őreit, hogy Bottyán táboráig beláthassanak, s jókor értesíthessék, ha mi történik, vezéröket. E hegyormot ma is Örhegynek, vagy Strázahegynek nevezi a nép²⁾).

Bottyán — ki az erődítésekben kedvét lelé — ekkor a neszmélyi bércek egyikére, a melyen hajdan valami törökvár volt, sánczot vettetett, s őrséggel megraká. Jó erős posztó ezen „Basavára,“ mert meredek és magánálló hegycsúcs, s az ágyúk róla a Duna partját dominálják. A hagyomány szerint volt is itt a komáromi kiűtő császári hadakkal némi csatája Bottyánnak, azonban történelmi adatot eddigelé még nem találtunk erre nézve.

Míg Stahremberg a felett tanakodék: melyik parton lenne könnyebb megsejteni Esztergomot? A fejedelem azalatt bevette azt, s szeptember 14-kén Te Deumot énekeltetett Szent-István várkapolnájában.

Bottyán ezután csakhamar megbetegedék; hihetően ó sebei újultak ki. Bátorkeszire kelle magát vitetnie, kastélyába. A fejedelem, ki hú öreg tábornokát lelkiismeretes tevékenységéért igen szerette: jeles udvari orvost Langenthali Dr. Langot küldé gyógyítására, a ki a szívós életerejű férfiút egy hét alatt ismét lábra állítá.

Mikor még oly gyöngye volt a lábbadozó beteg, hogy önerejéből alig bír vala járni: az esztergomi kurucz vár-őrség — Horváth Tamás magyar és Bonefoux német gyalog ezrede — egybeveszvéen, elkezdett zavarogni. Bottyán féltette, hogy a rút viszály miatt a vár vész el, mert

¹⁾ Eszterházy Antal tábori könyve.

²⁾ S utána a tudományos irodalom is. L. Hunfalvy J.: „A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása.“ II. k. 418. és 450. l.

Stahremberg a balparton előnyomulván, Chassant-t a német szökevények árulása folytán kiostromolta¹⁾, s megkezdendő vala Esztergom vívását. Fölkelt tehát, Esztergomba ment hintaján, s a várhegyen a gyöngeség miatt két hajdu vállára támaszkodva viteté fel magát, hogy a viszálkodók között rendet csináljon, s elszánt védelemre buzdítsa őket²⁾.

Ekkép fáradozott ő még gyámoltalan beteg állapotában is a haza ügyéért; s vakmerő vitézségén kívül ilyes rendkívüli buzgalmaért becsültetett Rákóczi által annyira.

Bottyánt erős természete rövid időn újra teljes erejéhez juttatá. Ez idő alatt a Duna és Érsek-Újvár vidékén vezénylett, többnyire Karván székelvén, a hol a Chassant-tól elfoglalt redoutokat — melyeket Stahremberg levonatott — építteté újból, s a hidat készíttette. Ennek erősségeül a túlparton a Nyerges-Újfalu fölötti hegyen³⁾ nagyobb mérvben megerősíté a hidfőszánczokat, melyeket aztán a nép róla — Pray szerént⁴⁾. — „Bottyán-sánczai“-nak hívott. A Karva melletti erősséget Bottyán „Csenkevár“-nak nevezé el⁵⁾, mivel a csenkei puszta határában feküdt. Romja ma is látható mindkettőnek.

October közepe után a császáriak a Vágon túl fenyegető mozdulatokat tévén: Bottyán egy lövas hadtesttel — az Ocskay és Balogh István-féle brigádakkal s b. Perényi Farkas ezerével — felcsapott ellenök, s 20-ka táján Radostyán, Galgócz és Alsó-Atrak körül (Nyitra m.) táborozék, szorgalmas vigyázással, portázással. Majd alájött ismét Komárom elejére Szent-Péterhez, s míg egy felől

¹⁾ Rákóczi emlékiratai.

²⁾ Bottyán levele Karváról 1706. decz. 1-jéről Rákóczihoz. (Szalay László úr szivességéből eredetiről.)

³⁾ L. Fényes: „Magyarország geogr. szótára.“

⁴⁾ Kézir. XXI. k.

⁵⁾ Bottyán levelei Rákóczihoz.

Komárom várát ostromzárlattal szorongatná, másfelől portyázói a Vágon túl Szered, és Udvarnok tájára száguldozának.

A tábori könyv — az eseményeknél természetesen, a távolság aránya szerint néha egy-két, néha öt-hat nappal is hátrább járva — írja:

„29. Octobris. Generális Bottyán János urnak Radostyánban, hogy Galgócznál corpussával ad ulteriorum dispositionem subsistálván, szorgalmatos vigyázással s portázással az ellenség motusira légyen.“

„30. Octobris. Generális Bottyán János urnak orderében intimáltatott, hogy vele lévő corpussal Alsó-Atrakhhoz sine temporis procrastinatione transferálja magát, elsőben kemény portáját Galgócz eleire praemittálja.“

„31. Octobris. Bottyán János urnak, hogy még az étczaka Szent-Péter eleire szálljon; mihelyest az portázást hallja: üsse meg az ellenséget.“

„Eadem. Bottyán János urnak intimáltatik, hogy Szered és Udvarnok felé bizonyos számú hadakat commendérozson, s szüntelenül portáztasson, vigyázván az ellenség motusira is.“

„Eadem. Bottyán János urnak értésére adatik a jó portázásnak és híreknek folyása iránt való tudósítás.“

„1. Novembris. Generális Bottyán János urnak orderében intimáltatott, hogy Alsó-Atrakhhoz corpusostul transferálja magát.“

„Eadem. Generális Bottyán János urnak adatik értésére, hogy ha az ellenség Szered felé nyomakodnék: kétszáz jó lovas katonával (kiséretül) menjen bé Érsek-Újvárbán Commendánsságra: ha pedig Csallóköznek vagy Pozsonnak menne is (az ellenség): csak bemenjen Érsek-Újvárbán, a hajók reparációjára és Dunántúlvaló communicatio megcsinálására; az Commendót resignálja Balogh István Colonellus urnak; hatalom is adatott 500 vagy

600 hajdut kivinni az (újvári) praesídiumbul, az Dunántúl való communicátiónak folytatására applicálhatja.“

Itt aztán megszűnnek a levelezések egész november 11-kéig: mert Bottyán ez idő közben távol, — túl a Dunán tőn gyors de annál hathatósabb csapást.

Dunántúl ugyanis ezalatt a báró Andrássyak: István és Pál commendéroztanak. De a népnek és katonaságnak több bizalma volt Bottyánhoz. Azért midőn gróf Heister Hannibál Styriából octóber végén rácz és német hadakkal beütött, és Vast, Zalát égetni kezdette: Bottyánhoz folyamodtak segedelemért. És ez nem nézheté a szegény nép veszedelmét összedugott kézzel, rögtön átmene karvai hidján, sietve sietett az ellenség elé. Azonban a távolság nagy vala, a baj pedig mielőbbi orvoslást kívánt, mert a futott nép mindegyre szaporodott, s a ráczok mind sűrűbben kezdék gyűjtogatni a falvakat; azért Bottyán előre küldött futárok által megparancsolá az a táján lévő főtiszteknek: Bezerédy Imrének, Balogh Ádámnak és Kisfaludy Lászlónak, hogy se napot se órát nem várva a hol érik támadják meg Heistert, ne bánják, ha két annyi haddal volna is, csak addig tartsák a harczot míg ő oda érhet, bizony hathatósan megsegíti ő kegyelmeket.

Bottyánnak ez intézkedése egyébként is igen eszelyes volt, s tanusítja, hogy jól ismeré embereit, s hogy szenvedélyeiket ügyesen fel tudá használni. Bezerédy Imre és Balogh Ádám ugyanis túl a Dunán a legjobb főtisztek, hires vitéz katonák voltak, de egymásnak nagy versenytársai. Ha egyikök valami hőstettet vín végbe: a másik nem nyugovék, míg ő is hasonlót nem mívelhete. Most tehát együtt harczolván: váltig versenyezni fognak egymással, melyik tehet túl vitézség dolgában a másikon, melyik nyerheti el a harcz koronáját. Az öreg Kisfaludy Lászlót pedig, ki régi, vén katona volt, s tisztes

koránál fogva magának szerette közöttük követelni az elsőbbséget¹⁾: nagyon bántotta az, hogy a nála sokkal ifjabb Bezerédy brigadéros²⁾, míg ő — ekkor még — csak ezredes vala; bizonyára csak azért is megmutatandja tehát öreglegény létére, hogy mily kemény vitéz volt ő fiatal korában!

Megindula a három dicsvágyó ember nagy sebesen. Heistert Egervárnál találák. Mindegyik magának akarván azért kivívni a borostyánt: rettenetes tűzzel reá rohanának, s nagy kemény harczot tartanak vala.

Mikor Bottyán az első ágyuszo dőrejét meghallotta: nyargalvást indítá hadait az ütközet felé. És jókor oda érkezék, megsegíté őket³⁾. Idejében, mert Heister serege amazokénál számosabb volt, és daczára a kuruczok vitézi harczának, derekasan védelmezé magát⁴⁾. Azonban Bottyán megjelenése döntő vala: új erőt öntött a már lankadókba, s új hadakkal gyarapítá a támadókat. A híres tábornok rögtön átvevé az ütközet vezetését, és oly ellenállhatlan erővel veté magát Heister soraira, hogy ezek szanaszét bomladozva, rendetlen futásnak eredtek. De a kurucz lovasság beérte, és vágton-vágta őket. A hajduk viszont a berkeket vadászták, az oda menekülő német gyalogot, ráczot puskázván. Nagy vala az öldöklés, és a győzödelem nagyszerű és teljes, mert Heisternek egész hada semmivé tétetett⁵⁾; 3000 ellen holtteste borítá a csatatért⁶⁾. Magok a németek 2500 halot-

1) L. Eszterházy Antal tábori könyve.

2) 1706. folytán neveztetett azzá.

3) Kolinovics, Nemz. múz. kéziratár. lat. fol. 389.

4) Ugyanott.

5) Szalay VI. k. 369. l.

6) Rákóczi írja Fülekről 1706. nov. 13-káról Károlyinak: „Az Duanántul való nyereségből huszonhét rácz és német zászlót hoztanak, három-ezer ember veszedelmével az ellenség részéről.“ (Károlyi-levéltár.)

tat vallanak be. Meg nem menekülhete összesen több 6—700 rácznál, a kik a vidéket ismerték, s elbujkáltak. Magát Heister tábornokot számos főtisztjével együtt élve elfogák. Heistert Kolinovics szerint, a mint menekülni akart volna, a hős Bezerédy Imre saját kezével fogta el, és rántá le lováról.

Ekkép lőn Bezerédy, Heister Hannibál Scípiójává, — jegyzi meg elmésen Kolinovics. Az ellenségnek minden ágyúja, táborszerei, huszonhét zászlója, rablott zsákmánya, rézdobjai, kézi fegyverei s lőszerei, stb. mind a győzők kezeibe jutottak.

A diadal örömére a kuruczok váraiban, városaiban „Téged Isten dicsérünk“-öt énekeltenek, s háromszorosan kisütögeték az ágyukat. Bottyánnak, Bezerédynek, Balogh Ádámnak, Kisfaludynak szerencse-kivánó levelet küldött a fejedelem, Bercsényi, és küldöttek a főbb tábornokok.

Bezerédy győzelem-ittasan öt mértföldnyire nyomúlt be Styriába¹⁾, Bottyán pedig a fogoly Heistert rabtársaival Újvárba, s a nyert zászlókat és rézdobokat diadaljelekül a fejedelemhez indítván²⁾, ismét Karvához sietett, hol Ebeczky István dandárnok parancsnokola távollétében³⁾. Karváról Bátorkeszire ment, hogy a győződelem után lakodalmát ülje jegyesével. Mert a bár koros de erőteljes férfit másodszor nősüle, mégpedig magához és neve híréhez méltóan. Ifju és szép menyasszonya, a ki e mellett, mint fennmaradott levelei bizonyítják, ritka műveltséggel, kedvességgel s oly költői lélekkel birt, hogy még számvételi papirosainak üresen maradott részeit is dalokkal

¹⁾ Kolinovics.

²⁾ Eszterházy Antal tábori könyve.

³⁾ Ugyanott.

jegyezé be¹⁾: Magyarország egyik legfényesebb, ősi, gazdag családjából származott. Neve: Ghymesi gróf Forgács Juliána, a gróf Forgács Farkas leánya²⁾. Bottyán két falut és néhány pusztát kötött le neki hitbérlevelében³⁾.

Szegény zaklatott tábornok, annyira igénybe vevék a haza dolgai, hogy még mézes heteit sem tölthetné nyugalomban. Dunántúl ugyanis az Andrássyak gyenge kormányza alatt Stahremberg és Ebergényi hadai mind lejjebb nyomakodának, úgy hogy a Lajtától a Rábáig való földet már majdnem egészen ők bírák. Csak a hős Bezeredy küzködött velök, fel-felcsapdozván, de teljes visszatartóztatásukra, saját brigádájával elégtelen vala. Erélyes tábornokra volt szükség, a ki az egész hadaknak impo-

¹⁾ Például 1711-ben, midőn első férje halála után báró Palocsay-val jegyben járt, úgy látszik némi neheztelés alkalmából, e gyönyörű költeményt írta egy ily papirosra, Eger várában:

„Élj kedvedre — szerelmedre,
Immáron nem bánom;
Érted való türt kinomat
Hidd el, szivből bánom.
Hogy mért kellett engemet utálnod,
Hívségemért ezzel szolgálnod!

Emlékezzél, ki szeretett,
És kit szeretél,
Kinek számos hetek után
Kinnal fizetél.
Emlékezzél, hogy Isten megvér —
Az mint nekem sokszor esküdtél!“

(A b. Palocsayak levéltárában levő eredetiről.)

²⁾ Források: B. Palocsay-levéltár. — Bercsényi levelei. — Eszterházy Antal tábori könyve stb. Nagy Iván „Magy. orsz. családai“ a Forgácsok származék-rendjét közölván, Forgács Juliána férjének Bottyán Jánosnak nevét Batthyányi Jánosnak írja, vagy sajtóhibából, vagy tévedésből, mint sokan. Például Rákóczi emlékiratainak magyar kiadásában is (Pest, 1861.) mindenütt Batthyányi-nak iratik Bottyán. Lényeges hiba.

³⁾ Palocsay-levéltár.

nálni tudjon. A túl a dunaiak minduntalan sürgeték a fejedelmet, hogy ők az ő „Jóltévő Jánosukat“ Bottyánt óhajtanák kormányzójukul, méltóztatnék azért őt minélelőbb átküldeni Ő Felsége. S a fejedelem el is rendelé Bottyán azonnali átmenetelét, a minthogy gr. Eszterházy Antal tábori könyvében olvassuk már 1706. november 20-káról: „Generális Bottyán János urnak értesésre adatik missiliter, hogy omnibus aliis suppositis az Dunántúl való földnek kormányozására Urunk parancsolatjából általmenjen, hágván maga helyett portusnak (a karvai révnek és erődnék) őrzésére Generális Eszterházy Dániel uramot.“

De Bottyán, Dunántúl Heister megveretése után egyelőre nagyobb veszélyt nem látván, nem olyan veszélyt, a melynek orvoslása némi időhalasztást ne tűrhetne: ezuttal nem nagyon sietett, — a mi olyan új házasembernek megbocsátható.

Két nap mulva már ismét sürgeti őt Eszterházy Antal: „Generális Bottyán János urnak irattatott, hogy az Dunán általmenetelre resolválja magát; az dragonyos regiment (Bottyán saját kedves ezrede) melléje adatik. Hannibál Heisternek megtartóztatása igen jól esett; az zászlóknak — a melyeket t. i. Bottyán Heister megverésekor nyert volt — Kegyelmes Urunkhoz küldetése approbáltatik.“

„Eadem: Ebeczky Tamás nyitrai commendans urnak missiliter ordereztetik, hogy az ráczon esett triumphusért (az egervári győzelem) „Te Deum laudamus“-t celebráltatván, az álgyukat háromszor lövesse ki.“

„Eadem: Török István urnak Sümegre: Hannibál Heisterrel minémő muníció volt, vitesse az várba; kinek is megveréséért „Te Deum laudamus“-t celebráltasson. — Balogh Ádám urnak is: örvendezés szerencsés trium-

phusán, heroicus actusán, melyért recommendáltatni fog¹⁾).

Bottyánt december 7-kén újra sürgetik az átmene-
telre²⁾), melyet a mézes hetek miatt még mind halogat
vala. S decz. 13-kán: „Andrási Pál és István uraimék-
nak order az általjövételre, s hogy Bottyán János urnak
resignálják a commendót, és az mostani állapotokrul tel-
jes információjokat adják³⁾).

E napokban Bottyán végre csakugyan általköltözött
volt, mert 16-kán már ez iratik Újvárból: „Bottyán János
Generális urnak adatott értésére, az cassának érkezése,
mely alá a tulsó félről hat vasas szekereket rendöl-
tessen⁴⁾).

Bottyán alighogy átkelt, alighogy ismét erős kezeibe
vevé azon kerület kormányát: mindgyárt kezdé a császária-
kat szorítani fölfelé; seregeivel szerencsésen harczolva
nyomúla előre. — Ugyan a tábori könyv tanusága sze-
rént megiratik valakinek Bajmóczról december 25-kéről
„Bottyán János Generális ur által expedálása, s már is
szerencsés progressussa.“ Mert Bottyán december
közepén általköltözvén: azonnal összevoná a hadakat, és
saját személyében álla élökre. Áttört a Rábán, Stahrem-
berg Guidot, Ebergényit visszaverte egész a határokig, s
újra meghódíta mindent; hatalmas kezekkel visszafoglalá
Köszeget is, melyet az Andrássyak idejében Stahremberg
megvett volt; továbbá Pálffynak telelésre haza igyekvő
ráczait két ízben megtámadta s megverte szép diadallal,
mind a kétszer 600-at levágatván bennök.

¹⁾ Eszterházy Antal tábori könyve.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ Ugyanott.

⁴⁾ Ugyanott.

És mindezt alig két három rövid hét alatt, mert, Eszterházy Antal már január 15-kéről (1707.) írja Károlynak Érsek-Újvárból: „Generális Bottyán János uram Rábaközbül alkalmasint kigyomláta az ellenséget; Kőszögöt is recuperálta, az hazamenendő ráczokban két ízben hatszázig valót lecsapatván; dicséretessen viselik magokat, éppen semmit nem akarnak félni“¹⁾.

Imé ily fordítást tőn az ügyeken oda által a kemény tábornok.

Bezerédy Imre írja Károlynak 1706. decz. 25-kéről Kőszegről:

„Az német ki akart rekeszteni Rábán innend való földről, de azon voltunk ugyan több itt lévő Méltóságos Generális Uraimékkal (Bottyán és a két Andrassy), hogy végben nem vihette; mert öszveszedtünk valami másfél-ezer hajduságot az innend (Dunántúl) való lovas ezerekkel egy corpusban, és Kőszög tájékára nyomakadtunk, az hol is Ebergényi lévén, úgy hétszáz német lovassal s négy száz gyaloggal erőssen sánczoltatta magát: megértvén otlétünket alattomban elment, s Nyékre s Keresztúrra szállott, azt hasonlóképen sánczoltatja, — de reméllem, onnend is elmegyen alattomban, és Sopronon felül, az lineánál fogja magát kvártélyban venni; mellyet nem igen akarnánk: mert inkább magunk akarnánk azt is elfoglalni, csak hadakat küldjenek által, mellyek eránt mind az Méltóságos Fejedelemnek, Méltóságos Beresényi, és Esterhas Antal uraiméknak is irtunk, hogy küldjenek bizonyos számu hadat, kikkel azon földöt occupálhassuk, mivel az lineán innend való földöt egészen elpusztította az sok ígetéssel s pusztítással (az ellenség)“²⁾.

¹⁾ Károlyi-levéltár.

²⁾ Ugyanott.

A császáriak boszúságokban, hogy az ország szélére, sánczaikba szorítottattak: az 1707-ik év január havában is ki-kijártak a kurucz részre hódolt helyeket égetni, dúlni, hallatlan kegyetlenségeket követvén el; természetes, hogy kurucz részről is kemény visszatorlásra fakadának. E kettős tényre nézve érdekes Bezerédynek Köszegről 1707. január 18-kán kelt következő levele:

„Itt lévő ellenség Széplak, Keresztúr, Nyék, Kabold, és lakonpaki (Lackenbach) várakban vagyon, a holott is erőssen bésánczolta magát, és gyakorta kiütvén, az lineán innend, részünkrül való helységeket igen pusztítja; az minthogy csak mostanában is Német-Kövesd nevű falut fölégette és mindenibül fölralotta, az asszony-embereket mezítelen hagyván, mindenekbül kifosztotta; az férfiakat, kiket kaphatott kegyetlenül megkinozta, az mi legnagyobb: némellyeknek az szemérmes testit kimetszette — s meg kölltetett halni. Ezen istentelenségeket akarván revancsolnunk, egyet értvén Méltóságos Andrassy Pál Generális urammal, conjungálván magamat az ezerekkel, elmentem Soprony eleihez, a hol is kopházi falut — ki is az reája vetett impositát hadaink számára nem akará praestálni — földulattam; némely háztul négy — öt puskát is hoztanak ki katonáim. Azon láрма alatt küldvén Szegedi Ignác kapitán-lajdinantomat kétszáz lóval az sopronyi redoutták között által, a ki is Klimpa (Klingenbach) nevű falut fölégette, és 16 szekeret, kik Sopronban provísiót akartanak vinni, elnyert, — onnan szép nyereséggel visszatért. Másfelől pediglen Szekeres uramat command. (commandérozták Generális Uraimék) által az lineán; ő kegyelme is Nagy-Martont fölégette. Nem kicsin lármát csináltunk német uramnak; bárcsak 2000 gyalogunk volna: hiszem Istent, azon elfoglalt heleket (Széplak, Keresztúr, Nyék) rövid üdön visszavennénk

tűlök. — Mindezeket Istennek hála, két ember kárával végben vittük, azok sem holtak meg, hanem ki fognak gyógyulni¹⁾).

Ekkép fizeték vissza az öreg tábornok és vezérei, a labancznak a gonosz égetést. De mindez még csak kezdete vala a boszúnak. Mert Bottyán és alatta Bezerédy, január 20-ka után jó lovas seregekkel rárontván Styriára: Hartberg városától le Burgauig a környéket mind elpusztították, fölégeték, — s gazdag zsákmányt nyertek.

Eszterházy Antal tábori könyvében iratik Köbölkútról, 1707. január 30-káról:

„Bottyán Generális Urnak értésére adatik az németnek (Rabutin) Budánál való állapotja, cum aggratulatione, hogy revancsot tett Styriában; recommandáltak tovább is, kérettetvén.“

Károlyi Sándor pedig ugyan ez év február havában (hozzá a hír ekkorra hatott el) ezt jegyzé naptárába: „Bottyán Generális nagy égetést tött Styriában“²⁾.

Kolinovics ugyanez égetésről írja:

„A kuruczok Styriába beütvén, Hartberg mellett sok stájerit leölnek, tizenhat helységet hamuvá tesznek, s gazdag zsákmánynyal térnek vissza“³⁾.

Kolinovics csak abban hibázik, hogy ez eseményt 1707. martiusra teszi, holott, hogy már januárban megtörtént: a fönntebbi kétségtelen adatokon kívül Bezerédy Imrének Károlyihoz Kőszegről 1707. jan. 27-kéről irt ezen eredeti levele is tanúsítja, mely a részletekre bővebb világot vet:

¹⁾ Károlyi-levéltár.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ Nemz. muz. kézír. lat. fol. 389.

„Az ellenség most is Széplak, Keresztúr, Nyék, Lakompak és a kaboldi várokban vagyon; ellene éjjel-nappal, szüntelen portáinkat folytatjuk.

Elkezdé ugyan az minap az égetést, rablást, és az szegénységen való istentelen nagy crudelitást: de én is azon rossz cselekedetiért Sopronyhoz tartozandó két helységet fölégetttem, és az engedetlenségért fölraoltattam, — kit német uram nem kicsin despectusnak is tartott. Sopronyi városiak — mondhatnám, az Generálisság consensussából — mintegy könyörgőképpen láttató levelet irtak ki hozzánk, (Bottyánhoz mint vezénylő tábornokhoz), hogy az égetéstől supersedeáljunk; az minthogy az ellenség semmi excursiót azulta nem is tett; excusálván levelekben magokat azon, hogy nem az Generálisság parancsolatjából lett azon égetés, hanem csak némely rossz soldat követte legyen el. Mindazonáltal én most újokban két ezerezzel magammal bécsapván Styriában: Harpergh-től (Hartberg) fogva egész Purghóig (Burgau) gréczi Regium jószágát mind fölégetttem és raboltattam; a hol is semmi egyéb ellenség az egy pórságon kívül nem találtatott, hanem Purgóhoz közel lévén posterumban (postirung) Heister vörös regementjébéli Kengyel Ádám (bizonyosan valami német névből van elkuruczosítva, mint Wolfartból Bolfort) nevű kapitán egy compánia ráczczal; kire is katonáim reá ütven, megüzték, harminczig valót le is vágtanak, és három rabút hoztanak portásim, Kengyel Ádám pediglen csak negyedmagával alig vihette be az zászlóját Harpergh nevű városban. Onnand alkalmas nyereséggel szerencsésen megtértem; egy részt az hadaknak hagytam vigyázóképpen Lápincs mellett (határválasztó patak), nagyobb részt pediglen az többivel együtt szállítottam az ellenség eleibe, ki ellen is — csak nagyobb ereje ne legyen, vagy Nagyságtok

(Károlyi) az erdélyi németet (Rabutin) ne bocsássa által, — megtartjuk ezen darab földet¹⁾.

Ekkép bocsáta Styriára veszedelmet Bottyán. „Vice pro vice reddidi tibi Vicine!”

XV.

Bottyán az egész 1707-ik év folytán Dunántúl vezénylett, mint főparancsnok, mégpedig egyedül, más tábornok segítsége nélkül, csak hű brigadérosaival és ezredeseivel²⁾. És ezen év reá nézve súlyos megpróbáltatások éve vala, de egyszersmind annál dicsteljesebb, mert elvégre is győzelemmel megtartá a gondjaira bizott országrészt; egy talpalatnyi tért sem engede át belőle, pedig egymaga ellen három híres császári tábornagy: gr. Stahremberg Guido, gr. Rabutin du Bussy, és gr. Pálffy János — mindhárom korának kitűnő hadvezére, — továbbá nyolcz tábornok: gr. Stahremberg Miksa, Kreuz, Nádasdy Ferencz, Virmond, Draskovics, Prayner, Czigányi és Ebergényi működött.

A császáriak ugyanis látván, hogy hadtesteikkel egyenként nem vívhatnak ki jelentősebb, állandó eredményt: elhatározták, hogy Stahremberg Guido, Rabutin, és Pálffy hadtesteik vállvetve próbáljanak, s először is túl a Dunát foglalják el, egyesült erővel. E végből a Debreczenben telelő Rabutin január közepe előtt elindula Pest felé.

És Dunántúlt ekkép háromfelől fenyegette a veszély: Stahremberg Guido öccsével Miksával, Nádasdyval, Czigányival és Ebergényivel Bécs felől, Rabutin, vele Vir-

¹⁾ Gr. Károlyi-levéltár.

²⁾ Hogy Eszterházy Antal is oda át lett volna vele: tévedés; mint a napról napra vezetett tábori könyv datumaiból világos: Eszterházy folyvást a Vág és Nyitra vidékén vala, s csak december közepén (1707.) ment át Dunántúlra.

mond, Kreuz, Prayner Buda felől, Pálffy pedig Draskovicssal a horvát szélekről valának — mind tetemes haderőkkel — betörendők.

Bottyán e hármassal veszedelem közeledtére minden óvó intézkedést megtett, hadait lehetőség szerint szaporította és készen tartotta; mindazáltal oka volt attól tartania, hogy a túlnyomó erő, — mégpedig kitűnő hadvezérek által vezetett túlnyomó erő — ellenében a dunántúli hadak nem lesznek elégségesek. Segítséget sürgető leveleket írt tehát Rákóczinak, Bercsényinek, Eszterháznak: három lovas és három gyalog ezred átküldését kérvén¹⁾. Akkor, ugymond, jót áll, hogy diadalmasan megmérkőzik a hármassal ellenséggel.

A fejedelem azonban nem küldhetett ennyi hadat, de meg jól ismeré öreg hadvezérét, bizott vitézségében, s tudta hogy a nép őt rendkívül szereti, és a nép szeretete fölé egy hadsereggel. Megírta azért Bottyánnak, Győri Nagy János, Réthely György lovas és b. Révay Gáspár gyalog ezereit Karvánál a Dunán idejében áttárván: „imé által-ordereztem az kívánt hat regiment helyett — mivel többet mostan nem lehet — hármat; igaz, nem sok, de javából valók, jól alkalmazhatják őket kegyelmed. Azért ne csüggedezzen kegyelmed, és másokat is csüggedezni ne engedjen, — jó az Magyarok Istene, bizony jóra vezérel bennünket! Mi azért erőssen bízunk kegyelmed szokott dexteritásában, és sokszor megtapasztalt serény aktivitásában, hogy az kezénél lévő néppel is ruinalni fogja az németet; az melyet is adja Isten, nemzetséges igyünk nagyobb boldogulására. — Ha mindazonáltal nem itélné az maga erejét elégségesnek kegyelmed: aperto Marte ne periclitálja az hadat, hanem éjjelnappal körülötte portárván, kapdosván — ezen módon

¹⁾ Rákóczi levelei. — Eszterházy tábortábori könyve.

igyekezzen tenkre tenni az császár népét; élését is fogassa el“¹⁾. (Dat. 3. Febr. 1707.)

Ily utasítás és a három ezred megérkezte után Bottyán hozzá fogott a nagy munkához. — Győri Nagy Jánost és Rétheyt felküldötte Bezerédy mellé Kőszegre, rendeletet indítván a dandárnokhoz, hogy ha Stahremberg alá-induland: a maga és Nagy s Réthey ezerével szüntelenül oldalazza, éjjel-nappal háborgassa, csipkedje az ellenség hadoszlopait, s így kísérje le egész addig, míg az ő (Bottyán) személyes vezérlete alatt álló fősereggel nem egyesülhet brigadéros uram.

Kisfaludy László és Kiss Gergely — kik Styria és Horvátország széleit vigyázták — szintén ily utasítást kaptak a netalán betörendő Pálffyra nézve.

A többi ezredeket Bottyán összegyűlekeztetvé a Mezőföldre magához, arra fordulandó, a honnét a veszedelem leginkább fenyegető. Ezen ezredek voltak: saját dragonyos ezrede, Balogh Ádám, Kisfaludy György, Somogyi Ádám, Török István, Sándor László, Szekeres István, Hellepront és Goda István lovas ezredeik. Ezek közül Balogh Ádámot és Kisfaludy Györgyöt sietve teendő csapásra — úgy azonban hogy hamar visszatérjenek — Szlavoniába, Eszékhez küldé²⁾, mert a rácok is mozgolódtak. Győr, Komárom, Szigetvár, Buda, Eszék szemmeltartására is kellett hátrahagyni mind e várak előtt pár száz lovast a többi

¹⁾ Rákóczi levele. — Eszterházy tábori könyve hasonlóképen, febr. 6-káról: „Generális Bottyán János urnak az ellenség ellen való szüntelen portázás recommendáltatik, ellenben aperto Marte megütközés tilalmaztatik.“ (Datum Kőbölkút.) Azonban a körülmények javultával már így ír: „Generális Bottyán János urnak. Ha az vitézlő rendnek látná inclinációját: aperto Marte is az ellenségnek gyöngébb erejével desperate confligjon; holott nem tapasztalná kedveket: protestáljon.“ (Kőbölkút, febr. 26. 1707.)

²⁾ Eszterházy Antal tábori könyve.

ezredek, valamint saját váraikban is, a szükséges kiportázások végett. Gyalog ezredei voltak: Domokos Ferenczé, Fodor Lászlóé, Révay Gáspáré, Cziráky Lászlóé, Benkő Ferenczé, Séllyey Gergelyé, Horváth Ferenczé, Móré János vagy Lászlóé, mely új vala és csak ekkor kezdték alakítani, fölszerelni; továbbá Balogh Ferenczé. Ezek közül — melyek, valamint a lovas ezredek is, nem mind valának teljesek — Domokosé, Horváthé, s részben Séllyeyé és Balogh Ferenczé, Simontornya, Sümeg, Földvár, Tata, Csesznek, Csikvár, Csobáncz, Palota stb. várak és a siófoki s hidvégi sánczok őrségét képezték. Simontornyán Horváth, Sümegen Balogh Ferencz, a siómenti sánczokban Séllyey volt a parancsnok, az öreg Domokos Ferencz eleintén Csikvárt, majd Csobánczban vezényelvén. A többi erődökben kisebb tisztek valának¹⁾. A néhány száz főnyi szabad hajduk Esztergomot, Budát vigyázták, és háborgatták; a négy-öt század szabad lovas részt maga Bottyán, részint Bezerédy mellett volt.

A várakat Bottyán jókor elláttatta élelemmel bőven; némi őrhadat vetett a helyre igazított Somlóvárba is²⁾, biztosított élestarakat helyezvén mind e, mind a többi várba, külső hadai számára. A prófontházakat azonkívül mindenütt telisdedteli hordatta eleséggel, hogy seregével soha meg ne szíküljön.

Ily intézkedések közepette hirtelen Székes-Fejérvár alá szálla, és e várat bevette, feladás útján³⁾. A Rábán túl való kuruczok ugyan ez idő tájt Óvárt szorongatták, ostromolták⁴⁾.

Midőn Bottyán Rabutinnak Pestről Budára költözködését s másfelől Stahrembergnek is indulását megértette:

¹⁾ Eszterházy Antal tábori könyve.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ Kolinovics nemz. muz. kézír. lat. fol. 391.

⁴⁾ Ugyanott.

kiáltványok által inté a vármegyéket s népet a hazához és a felkarolt ügyhez tartozó hűségre, állhatatosságra. A lakosoknak megparancsolá, hogy gabonájokat ássák el rejtett vermekbe, vagy hordják ki a takarmánynyal együtt az erdők sűrűjébe, hogy a császári had sohol élelmet ne találhasson. A mi szénát szalmát el nem hordhatnak: inkább égessék el előre magok, — mert az elenség tábora ugysis fölemésztené. A mint a németek közeledtét hallják: magok is családjajkkal együtt hagyják oda falvaikat, házaikat, s értékesb holmiikkal vonúljanak az erdők: a Bakony, a Vértes rengetegeibe.

És a szegény nép annyira szerette Bottyánt, oly hű volt az ügyhez: hogy mindezt megcselekvé. Daczára a téli kemény hidegnek, hetekig ott künn sanyarogtak az erdőkön, hevenyészett gunyhókban. Gabonájokat laposra vert vermekbe rejtették, marháikat erdőkbe, titkos helyekre hajták. Az akkori császári tábornokok levelei telve vannak bámulattal „e nép makacs gonoszsága felett;“ falus-tul elfutnak, ugymond, előlünk, gabonájokat, barmaikat elrejtik, szénájokat, szalmájokat elégetik, s mi koplalhadtunk üresenhagyott hideg házaikban, ha a szünet nélkül rajtunk portyázó kuruczok ezeket is fejünkre nem gyújtának. Katonáink, lovaink — fegyver, éhség, hideg miatt hullanak.

Rabutin sokat szenvedett hadával, melyet főleg a rendkívüli hideg igen megsanyart, január 21-kén érkezett Pestre¹⁾. Serege állott saját vasas ezredéből, Salm, Tollet, Virmond, Pálffy, Neuburg, Althan, és Thirhaimb császári ezredeiből, és 6000 számot tevő négy dán regiment-

¹⁾ Berthóthy István levelei Károlyihoz. Eszterházy tábori könyve, stb. — A frankfurti „Theatrum Europaeum“ s utána Kolinovics hibásan teszük Rabutin Pestre érkezését február 21-kére. Az első alkalmasint sajtóhibából cselekedte, s a második utána ment. A napok száma egyébiránt helyes nálok, csak hogy mindenütt az előttevaló hónap értendő.

ből: Harboan, Osten, Malczan és Endom¹⁾). Átköltözésök a Duna zajlása miatt lassan haladt, úgy hogy csak február 3-kára volt oda át az egész hadtest. Azonban Budáról eleség és szénaszerzés végett erős csapatot küldöttek ki Prayner vezérlete alatt; Bottyán annyira elhordatá a környékből az élelmet az erdőkbe: hogy e csapat eredménytelenül érkezett vissza. A had tehát egészen kiélé a budai és pesti várórség eleségét. Különösen takarmányban oly nagy vala szükségök, hogy e miatt több mint 1000 darab ágyu- és társzekér-vontató lovuk, ígás barmuk veszett el²⁾). Tüzelőül pedig, hogy meg ne fagyjanak, mind leverték s fölégették a pesti és budai házak, sőt még a nagy kincstári sóraktárak földézetét is³⁾).

Stahremberg Rabutin Pestre érkezése idejében alá jöve Sopronyból Győrbe, és innét némi lovasságot vezérelt február első napjaiban Rabutin elé, hogy őt tovább segítse Budától.

Bottyán nem látá czélszerűnek Stahremberg és Rabutin begyakorlott sorkatonaságával — ezeket a kuruczokénál hasonlíthatlanúl nagyobb tüzeri erő is támogatván — döntő ütközetet kísérteni; könnyű lovasai, füрге hajdúi ugysis sokkal alkalmasabbak voltak a portyázásra.

Rendszere tehát ez volt, és ezt gyakorolta nemcsak e téli és tavaszi, de az egész 1707-ik évi hadjárataiban: a merre Rabutin, Stahremberg és Pálffy — ha ez t. i. velök vala, mert ennek ráczaival külön könnyen elbánt — vonultak, ő, miután a lakosok, parancsára mindenütt elfutának s az eleséget eltakaríták előlük, negyed vagy félmértföldnyi távolból kísért két oldalról hadaikat. Ha csatarendbe állottak: ő is azt tevő, de nem ütközött, leg-

¹⁾ Kolinovica. 389. és 391. fol.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ Ugyanott és a „Theatrum Europaeum.“

főlebb néhány lovas ezreddel, melyeket rövid összeadás után meg visszaparancsola, ha a németeket már megriasztá. Hogyha a császáriak élelemszerzés végett egy-két ezredet kiküldöttek: ezt minden oldalról megtámadá, vágatá, és visszaverte; maradozóikat, társzekereiket elfogdostatta. A főtebbi módok által minden eleséget elzárt előlök, úgy hogy katonáik, lovaik masírozás közben éhség miatt hulladozának. Ezenfölül nem volt nap, nem éjjel, hogy véletlenül meg ne támadtatta, föl ne riasztatta volna őket apróbb csatározások, egy-két ezred, sőt néha csak egy-két század könnyű lovas által, melyek nagy lövöldözve, riadva csaptak reájok, mintha egész dandárok rohannának; hirtelen megütötték őket, 40—50-et levágtak, s mire amazok harczrendbe állottak volna: gyors lovaikon ők meg' visszarepültenek. Éjjel reájok gyújtatta a házakat, a sátrakat; ágyuztatni kezdett, s vak-támadásokkal örökösen nyugtalanítá, fárasztá. A szoros és erdős, berkes helyeket megrakta hajdusággal: és a mikor nem is álmodták volna, két oldalról beléjük puskáztatott. Két nagyobb harczban pedig: Pápánál és a Balatonnál keményen megveré vala őket. Csobáncznál is nagy csúfot valla Rabutin. Ha ezek folytán ez utóbbi s Pálffy égetni, pusztítani kezdtek: Bottyán Ausztriába, Styriába s a rác falukra küldött néhány ezredet, a kik tízszeresen visszadák a kárt. Ily czélokra leginkább a felköltött nemeséget használá, a kik a jó prédáért örömet megtették.

Rabutin február 6-kán indult ki Budáról, s a Győrből alá-jövő Stahremberg segélyhadaival 8-kán Bicskénél egyesüle¹⁾.

Azután Fejérvárhoz szállott, melynek várát Bottyán úgy látszik nem látá el őrséggel, tán mert kevés gyalogja vala. Innen Simontornya alá mene Rabutin; azt

¹⁾ Szalay L. VI. „Theatrum Europaeum.“ Kolinovics.

hihet, hogy e várat ő is eltudja rohammal foglalni, mint 1705-ben Bottyán. Megkísérté tehát, de 70 embere vesztésével visszaveretett alóla. Ment a Balaton felé, a kuruczoktól mindenütt körülrajozva. Bottyán már Buda és Fejérvár közt is tetemesen lecsapdosott embereiből és bagázsijából, a Balaton mellett azonban nagyobb erővel támadván reá: 400-ig való emberét levágatta. Szintén ily rosztul járt Csobáncz alatt.

E magas hegytetőn épült sziklavárba a vidék nemességéből többen menekültek be értékesb holmiikkal, meg lehetős kincset halmozván ott egybe. A hír ezt még nagyította, és Rabutin rá éhezett. Alája szálla a kis sziklafészeknek, melyben csak 30 jó hajdu volt, körülbelől ugyanennyi bemenekült nemessel, úgyhogy a benntlévő férfiak száma Kolinovics szerint¹⁾ a 60-at meg nem haladá. De e benntlévő nemeseknek hőselkü nejeik is voltak, a kik mint látni fogjuk, vetélkednek az egri hölgyekkel.

Rabutin a kurucz fogságból nem rég kiváltott Kreuz tábornokra bízta az ostrom vezetését. Ez hármasszobban, ostromlétrákkal ellátva, fel is hatott a nagy meredek bércezen, a vár tövébe. Erősen lőttek ki reája, legördített szikladarabokkal is sodratták alá katonáit. Kreuz e fölött feldühödve, elkezdett a falak alatt kiabálni: hogy ha a várat elfoglalja, az őrséget és minden benne lévőket élve megsüttetendi!²⁾ Egyszersmind lábtóit a falnak támogatattván, karddal is reá hajtá az ostromra katonáit; más részről a várkapuját petárdával belövette, s hadai borohantak. De a vitéz kurucz hajduk a kapu közében harczolva, visszavágták a németeket; a falakról pedig midőn Kreuz dühös kiabálását hallanák: többszörösen reá tüzelének; az egyik golyó homlokon találá s le-

¹⁾ Nemz. múz. kézír. lat. fol. 389.

²⁾ Ugyanott.

teríté a generálist, a kire most kövek is hullottak alá. Rögtön meghala¹⁾). Odafenn pedig a férfi-bátorságu amazonok köveket folyton hajigáltak, s forróvizet öntöttek alá a vivókra, a kiket a hajduk s a nemesek golyói is ugyancsak öldösének. Majd férfiak és nők közös erővel roppant gerendákat emeltek föl és dobtanak alá, a melyek a németeket lábtóikkal együtt összetörve lesodorák. Az ostromlók közül csak egyetlenegy juthatott fel a falte-tőre: az amazonok azt is alá hajták a mélybe²⁾).

Erre a nagy veszteséget szenvedett németek szaladni kezdettek le a bércezen; ekkor az őrség Kolinovics szerént kövekkel rakott szekereket, a most is élő zalai nép-hagyomány szerént pedig — mely ezen hősi védelmet maig fennen-emlegeti — hosszú gerendákkal mint tengely-lyel összekapcsolt malomkőpárokat gurítottak le utánok, s csakúgy söprették le, zúzatták össze őket. Kolinovics a kurucvilág utáni években — 10 évvel művének írása előtt — járt azon vidéken, és Gyula-Keszin személyesen beszélt ezen csobánczi amazonok egyikével, a ki elmondá neki a hősi védelem részleteit, s a ki még akkor is — ámbátor már öreg volt — gúnyosan emlékezik Rabutin e csúfos esetéről, visszavert hadairól, és büszkén Cso-bánczról³⁾). Kolinovics csak abban téved, hogy e két-ségkívül 1707. mártius első napjaiban történt eseményt 1706-ra teszi. 1706-ban Rabutin nem járt Dunántúl. Egyébiránt a becses adatokért e kis tévedés — melyet más források után biztosan helyreigazítunk — könnyen megbocsátható.

Kreuz tábornokon kívül elesett Rabutinnak Csobáncz alatt 50 tisztje s 300 közlegénye, mint Eszterházy Antal

¹⁾ Kolinovics. 389. Továbbá M. Bonbardi: „Topographia Magni Regni Hungariae.“ (Bécs, 1718. 78. l.)

²⁾ Nemz. múz. kézír. lat. fol. 389.

³⁾ Ugyanott.

irja. Kolinovics így fejezi be a jelen történetről irt sorait: „Ekkép Rabutin nagy veszteséget szenvedvén, szégyennel és gyalázzal terhelve czafolt el Csobáncz alól, a remélt kincsek helyett, a melyeket a kuruczok oda betakarítának, s a melyeknek szomjáért ők leginkább neki mentek az ostromnak. E szégyent még növelé az, hogy inkább nők ereje által veretett vala vissza¹⁾).

Rabutin Csobáncztól, — Sümeget csobánczi kudarcza után meg sem mervén próbálni, Pápa felé tartott. Bottyán mindenütt nyomában, éjjel-nappal csapdozva, úzve, fárasztva irtóztatóan elnyomorodott hadait, melyek közül kivált a dánok roppant sokat szenvedtenek. Bottyán főtisztjei között a császáriak egyik legserényebb és legvakmerőbb háborgatója a híres vitéz dandárnok Bezerédy Imre vala. Rabutinnak Csobáncz alól elvonúlta után történt, hogy seregéből egy óriás termetű és erejű rác kapitány annyira felboszonkodék Bezerédyre, miszerént nyilván megesküdött, hogy Bezerédyvel megvív, és őt hacsak szerét teheti, élve elfogja. Mikor azért Sümeg és Pápa közt a két tábor igen közel állana egymáshoz: az óriás rác előnyargal, és nagy felszóval párviadalra szólítja Bezerédyt, a seregek előtt. A kis termetű, de rendkívül ügyes és rettenthetlen Bezerédy előugrat, s miután pisztolyaikat egymásra eredménytelenül kilőtték volna: karddal vágtak össze. A kis Bezerédy igen ügyesen baloldálára kerüle a rácznak, és keményen vítt vele, de az mesterileg felfogá kardja csapásait, sőt egyszer, olyat sújtott Bezerédy kardjára, hogy ez kettétörött. Az óriás rác kapitány most balkarjával derékon ragadta a hozzáképest törpe termeténél fogva is nagy hátrányban lévő s most már fegyvertelen embert, saját lovára emelé, s azzal jobb kezébe kapva a kantárszárt, villámgyorsan

¹⁾ Nemz. múz. kézír. lat. fol. 389.

kezdett nyargalni becses zsákmányával a császáriak táborra felé. Bezerédy azonban e különös helyzetében, a levegőben lóggva sem veszté el bátorságát: jobbájában maradt kardmarkolatával oly erővel sújtotta meg a rácz fejét, hogy ez, erejét veszelve megingott; Bezerédy ekkor kiragadá magát karjai közül, az óriást is magával rántva a földre. Itt hirtelen felugrék, kihúzta ellenfele pallosát, s levágta véle gazdájának fejét. Így lovagolt vissza a kurucz táborba nagy győzelmesen, a megölt óriás lővén ülven, és annak saját kardjára tűzött nagy véres fejét hozván magával diadaljelül.

Ezen Kolinovics által leirt vitézi tett emlékezete a Bezerédy-utódok között is fennmaradt mint családi hagyomány, mindazáltal némi eltéréssel. E hagyomány szerint ugyanis a leirt párviadal Fertő-Szent-Miklós és Szerdahely között történt volna, a mezőn, egy kis csermely partján, mely a szerdahelyi határt — Bezerédy-birtok — a szent-miklósitól elválasztja. E patak mezején, a szerdahelyi határban, körülkorlátolt téren rohant volna össze a hős Bezerédy az óriás rácczal. Vivásközben Bezerédy kardja tőben eltörvén, a rácz dühösen csapott a védetlenre, hogy őt levágja; de Bezerédy, ki rendkívül jeles lovas vala, kisíklott előle, s könnyű paripáját a korlát mentében folyvást oly ügyesen forgatá, hogy a rácz sohasem birt közelébe jutni. E forgolódásai közben Bezerédy egyszer a korlát azon részéhez talált közeledni, a hol kívülről saját fegyverhordozója szorongó kebellet szemlélé ura veszedelmét. A hű ember kapva a jó alkalmon, oda szóla Bezerédynak: „Vitézlő Uram! oda-akasztottam ám a fokost is a nyeregkapára!” Erre Bezerédy, ki folytonos üldöztetése, forgolódásai mellett is elég ügyes volt a fokost leoldani, jobbába kapá ez ősi fegyvert, s egyenest visszafordulván a ráczra, úgy vágá vele nyak-

szirt, hogy ennek óriás teste azonnal lélektelenül zuhant le lováról¹⁾.

Bezerédy Imrének egy ezüstből művészileg készült fokosa Ménfőn (Győrmegyében) őriztetik utódainál, — tán ugyanaz, melylyel a ráczot megöle.

Érdekes emléke a ritka vitéz, roppant hadi szerencsés, s mégis oly szomorú végű brigadérosnak.

E szép hősi tett is nem kis mértékben hathatott csüggesztőleg Rabutin katonaságára, míg a kuruczokat még jobban föllelkesíté.

XVI.

Rabutinnal Bottyán Pápánál mártius elején megütközött, s kivált gyalogságát igen megveré. A győzelem az ő részéről sem volt vér nélküli, de szép nyereség jutalmazá vala.

Midőn e vereség híre elhatott Sopronyba: Stahremberg Miksa alaposan tartván attól, hogy Rabutin most már önerejéből át nem bír hatolni a Rábán, Ebergényi és Cziginyi tábornokokkal eleibe indul vala Sárvárhoz²⁾. Rabutin e segítséggel csakugyan át is költözött, s még a kuruczok elé — a Rábavonalt erősen megszállván — ama három tábornok pihent seregei állának: az ő megroncsolt hadai pihenőre felvonúltanak, s márt. 15-kén értek Soprony alá³⁾. Nyomorúlt, kiéhezett, megfáradt, elrongyollott volt e had; különösen a dánok — kikből sok el is veszett, elannyira, hogy ezeket Bajorországba küldék fáradalmaikat kipihenni⁴⁾. Rabutin hadaiból Bottyán — mint Eszterházy Antal Rákóczinak írja — Budától a Rábáig leg-

¹⁾ Deák Ferencz nagy hazánkfia ő nagysága, és Bezerédy Miklós püspök ő méltósága szives szóbeli közlései után.

²⁾ Ritter-krónika.

³⁾ Ugyanott.

⁴⁾ „Theatrum Europaeum.“

alább másfélezeret levágotott. Sokat el is fogtak. Az elégség szűke miatt saját lovaikat öldösték le és falták föl, társzekereik fája tüzénél sütvén meg; míg a kuruczok jól védett magtáraikból és váraikból élvén: semmiben szükségét nem szenvedének, s előttük a nép is feltárá gabnás vermeit.

Rabutin elkényszeredett hada szidta, átkozta tábornagyját, tiszteit: miért hozák ily országra, ily nép közé őket! Maga a sopronyi német krónikás (Ritter) írja róluk: „Sie haben auf den Rabutin ziemlich gescholten und geflucht, dass er sie so hereingeführet hat, und so viel Hunger und Noth ausstehen mussten; und viele Pferde und Ochsen, so an denen Wagen angespannt waren, zu grunde gehen mussten; und die Pferde — wie man erzählet — so wo nur ein Stück Holz bekommenen, oder wo sie an denen Wagen angespannt waren, dieselben abgenaget, und gefressen haben, denn keine Foutrage war zu bekommen, weilen auf allen seiten wo sie herauf marschiereten, die Kruzen (a kuruczok) standen, und allso nirgends etwas bekommen konnten. Sie gingen von hier nach Wien hinauf“¹⁾.

Rabutin Budától jöttében mindenütt, de kivált a Balaton mellett és Pápa táján kegyetlenül prédált és égett; ennek megboszulásául most Bottyán, addig is míg Ausztriába beüthetne: Balogh Ádám hadai által Pétervárad táján két rácz falut pusztította el; a férfi-lakosokat kiirták, a nőket, gyermekeket rabúl vivék. A péterváradiak marháit is elnyerék vala.

Maga Bottyán pedig áttöré a németek által jól megakott Rábavonalt, s a császári hadakat, mint Ritter krónikája mondja, sokakat levágván belőlük, keményen nyomta fölfelé, úgy hogy Pütkösdre már Soprony ágyui alatt

¹⁾ Hasonlóul ír a „Theatrum Europaeum.“

volt kénytelen meghúzni magát a császári sereg; még ott sem mere szabadon tanyázni a győzelmes kuruczok előtt, hanem elsánczolá magát. Katonáik közül naponként szökdöstek át a kuruczokhoz, s e miatt spanyol lovasokkal kelle őriztetni őket. Sopronyt Bottyán oly szorosán ostromozá, hogy a falak közül kilépni nem vala bátorságos¹⁾. És így ismét az egész országrész Bottyán kezében volt, a ki most már Ausztriára is küldé derekasan tüzelő portáit, keresztül a császárfak lineáin. Így tört át például Bezerédy 1000 lovassal, és Schwarzenbach s Frauenkirch mezővárosokat kizsákmánylá, elpusztítá. Ilyes portázások gyakran estenek.

Egyébiránt lássunk némi egykorú, részletesb adatokat: Károlyi Sándor naptári jegyzeteiből, Rákóczi, Eszterházy Antal, Bottyán, Bezerédy, Pálffy leveleiből, Kolonovicsból, és a nemzeti múzeumban lévő azon negyedrétt, névtelen, egykorú naplóból (hung. quart. 64.), melyet Pozsonyban s vidékén valami labanczos magyar ember, hihetően gr. Pálffy Miklós, vagy az Illyésházy grófok tisztje, vezetett vala.

Károlyi jegyzetei: „In Februario. Az Rabutin ereje Székes-Fejérvárnál feneklett meg, Guido Stahrembergé Nyéknél (Sopronymegye) az sánczokban. — Botytyán Generális nagy égetést tött Styriában, Rabutin bagázsijában is jól lecsapdosott.“

Bezerédy írja Károlynak datum nélkül, azonban minden valószínűség szerint 1707. február elején: „Soprony táján lévő ellenség most is in loco vagyon; az erdélyi német is már szintén Budára s főlebb is penetrált; hogy nem tudta Nagyságtok az Tisza vagy az Duna viziben ölni! — már az is minket fog persecuálni, és szegény földünket pusztítani! . . . Itt az az híre, hogy

¹⁾ Ritter-krónika.

Dunántúl elunta Nagyságtok, kegyelmetek az németet tartani, már mivelőnk fogja tartatni, quasivero nem volt kit tartanunk! — Itt az sopronyi német ki-kicsap, s fölveri az falukat; én is Soprony fölé föl-fölcsapatok: Klimpát földulattam és föl is égettettem, most újobban Medgyest verettem föl¹⁾.

A névtelen Labancz Napló: „Febr. 14. Ollyan hír volt ma, hogy az magyarokat Budánál megverték, az kik Rabutint akarták megütni; azonban Guido (Stahremberg) és az Bán (Pálffy) hátul kerülték meg az magyarokat, az kit ők nem is reménlettek. Tegnap penig azt beszélleték, hogy Rabutint verték meg az kuruczok.“

Febr. 21.: „Rabutint Fejérvár felé hirdetik menni.“

Károlyi jegyzetei: „In Martio. Generális Rabutin maga corpussával Balaton mellyékén felmenvén, mindeneket elpusztított, Rábántúl conjungálván magát az felső erővel.“

Eszterházy Antal írja Károlyinak Emőkééről (Nyitra megye) 1707. mart. 11-kéről: „Rabutin legelsőben is Simontornyát tentálván, ott többet vesztett el hetven emberénél, s követjét béküldvén a várban, azt tömlőczben tötték (hihető, Rabutin kegyetlenkedéseiert, dúlásaiert); s annakutánna onnét cum longo naso recedált Csobáncz felé, melyben extra omnem spem et dispositionem (?) harminczig való puskás hajdu bémenvén, ellenek formaliter obsideálta Rabutin, s ostromot tentálván, fegyverrel és kövekkel 300 gregáriussát és 50 tisztit vesztette el alatta; ugyannyira viselte azon 30 hajdu magát, hogy már a kapuját is belővén (a várnak) az ellenség, — belőle vágták ki, mint azt ím Domokos Ferencz uram Csobánczbul irott levelébül kitanulhatja kegyelmed. Egy szóval minden napon hadaink túl a Dunán két-három ízben az egész

¹⁾ Károlyi-levéltár.

armádát megütvé, úgy elnyomorították és rettentették, hogy ha Starnberg friss, nyugodott néppel eleiben nem jött volna: bizonyosan soha Németországban nem mehetett volna; mert már általmenvén a Rábán, egymással magokat conjugálván, reménlem ekkorig a lineát (Sopronynál) is meghaladták, s úgy látom azon belől kívánja népét megnyugosztalni . . . Rabutin is Csehországba készül, noha nem kevés kárral: mert Dunántúl csak elveszett közzúlek másfélezer.“

A Labancz Napló: „Mart. 4. Rabutin Dunántúl az kuruczoknak jószágait sok helyütt fölégette.“

„Mart. 12. Rabutin gyalogjait (martius első napjaiban) Pápánál igen megverték az kuruczok; nagy kár esett magokban is, de ugyan övék volt az nyereség.“

„Mart. 14. Kőszeg várának egy részét elhányták az kuruczok. Bezerédy Imre Rumnál, Bottyán Sümegnél van; gyakran esnek aprólékos csaták.“

Megjegyzendő, hogy e jegyzetek mindig 5—6 nappal későbbiek mint az esemény, a melyet elbeszélnek.

„Mart. 15. Pápánál megverekedtek, és mind a két részülr alkalmas csorba esett. Sopronynál valami polgárokat fogdostak el az kuruczok. — Az kuruczok Rabutin corpussából három vagy négyszázat leöltek az Balaton mellett.“

„Mart. 15. Feldabl felesége gyűtt Bécsbül, azt mondja, hogy Ausztriában megint crudelitást követtek el az kuruczok.“

„Mart. 18. Rabutint Szombathelynél hirdetik lenni, és hogy Bezerédyt az Kemenesalján fogták volt el, de száz arannyal négy dragonyost corruptálván, eleresztették.“

„Mart. 21. Pápa táján szintén úgy pusztított Rabutin, mint az föl-földön.“ (1706-ban t. i. Rabutin Kassa, Mis-

kolcz, Szikszó és Tokaj vidékét égeté vala; a miért aztán viszont Morva szenvedett meg.)

„Mart. 26. Olyan híre van, hogy Rábutin emberei igen hálnak. — Az Fehérhegy alatt sok kurucz van, Morvába akarnak csapni.“

Miután Bottyán a Rábavonalt a császáriak kezeiből mártius közepén kiragadta, és ezeket mind nagyobb vereséggel nyomta föl egész Soprony falai alá, elsánczolt táborukba¹⁾: ismét a Rábán túlvaló föld lón a háború főszínterévé, s az maradt az év végéig. Soprony folyvást szoros ostromzárlat alatt tartatott a kuruczok által²⁾. A császári hadak belé és ágyui alá valának szorítva.

A császár azért, dolgainak jobbra fordítása végett Stahremberg Guidot nevezte ki összes magyarországi hadainak főparancsnokává, Bécsben aprilis 5-kén³⁾. Ez, april 16-kán Köpcsénybe érkezett, a melynek környékén és a Csallóközben 15 regiment várakozott reá. Túl a Dunán Pálffy és Rabutin valának hat gyalog, és négy lovas ezreddel, s a ráczokkal működendők. Alattok Ebergényi, Draskovics, Czifányi, Nádasdy, Prayner s több tábornokok. Mivel Stahremberg Leopoldvár megsegítését vevé czélba, s így a Duna balpartjára volt átmenendő: Bottyán mindgyárt Rabutinnak s a többi német tábornokoknak Soprony alá szorítása után visszaküldte Eszterházy Antalnak Győri Nagy János és Réthey György ezredeit; a nagyobb veszedelmet már győzelmesen kiállotta, többé ez ezredekre nem vala szüksége. Csak Révay Gáspár hajdú-ezere marada még nála, de e helyett viszont Fodor ezerét küldötte át Eszterházyhoz⁴⁾.

¹⁾ Ritter-krónika.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ Arneth.

⁴⁾ Eszterházy Antal tábori könyve.

A Volfskehl-féle császári chevaux-legers ezred, mely Szombathelyről Stahremberg Guidóhoz Köpcsény felé igyekezett: Bezerédy által utjaközben megrohantaték; Bezerédy közülök 80-at véres harc közben levág, a többi megfutamtatja. Ugyanekkor a császáriak támogatására Horvátországból Herberstein vezérlete alatt feljövő rác csapatok, velök szemben-találkozó 1000 kuruczot szétugrasztanak, három zászlót nyervén. Mind e két eseményt Kolinovics írja¹⁾; a föntebbre vonatkozólag megjegyezzük, hogy Bezerédy alkalmasint jóval több kárt tőn 80-nál ama császári lovasságban, mert Kolinovicsnak megvan az a szokása, hogy a császáriak elesetteinek számát mindig kisebbiti, sőt gyakran egészen elhallgatja, ellenben a kuruczokét meg szokta kétszerezni, ha ezek vesztek. És a jelen két esetről a kuruczok veszteségéről egészen hallgat; bizonyága: hogy részökről majd semmi kár sem esett.

Károlyi jegyzetei: „In Aprilis. Innét az Dunán M. Generális Gróff Eszterházy Antal, túl penig Bottyán János éjjeli nappali portázással fárasztják a németet. Rabutin Generális Bécsben az elveszett armádiáért számadásra attraháltatik, kinek helyében Guido Stahremberg praeficiáltatik magyarországi commendónak.“

Stahremberg hadaival csak juniús elején ment át, akkor sem véglegesen, a Dunán; addig aprilisben saját, úgy Rabutin és Pálffy hadaival újra megrakta a felső Rábvonalt, de azért Bottyán minduntalan általcsapkodott, sőt hadainak egy része Bezerédyvel a németek háta mögött túl a Rábán marada, és Soprony ostromzárlatát, s az ausztriai beüteseket folytatá.

A Labancz Napló: „April 9. Valami hradistyai ember gyűtt Bécsbül, azt mondja, hogy tegnap gyűvet

¹⁾ Nemz. múz. lat. fol. 389.

három tüzet látott Ausztriában, hogy szerencse, ha kurucok ne füstöltek megint.

„April 10. Rabutin és Guido corpussa Szent-Gottárdtul egész Kapuvárig csinált lineát; eo non obstante 2000 kurucz 2. Aprilisban általcsapott az Rábán, három németes embert vitt el rabul, és három németet, az kik convoi voltak az németes embereknek.

„April 12. Tököli, az ráczok generálissa és az patriarchájok (Csernovics) azon instálnak most Bécsben, hogy pro fidelibus servitiis Ő Fölsége egész Csallóközt, Rábaközt és Muraközt nekik adja, és nem koronátul dependenter, hanem immediate az udvartul. Tökölinek aranylánczot adott Ő Fölsége, de az többit nem resolválta.

„April 13. Az magyarok megint általcsaptak az Rábán, és az németeknek való provísiót általvittek az Rábán.

„April 17. Az kuruczok a budai, ó-budai, és az péterváradi marhát elhajtották, és Péterváradjánál két rácz falut rablottak föl, az férfiakat kardra hányták, az asszonyokat és gyermekeket rabúl hozták el.

„April 19. Az hol Rabutin járt: 30 forint méreje az gabonának. (A nagy pusztítás miatt.)

„April 20. Az 6000 dánusbul alig tért 6000 hazájában; ergo eshetett azok közül Rákóczi rabságában is. Imé mily óvatosan jegyzi föl észrevételét a labanczos ember a dánok megfogyásáról, de el mégsem hallgathatja.

„April 24. Pápanak egy részét actu demoliálják. Eszterházy tábori könyve is említi ez időről, hogy Botytyán Pápa erődítményeinek maradványát — melyet t. i. 1705-ben le nem romboltatott — ekkor széthányatá, nehogy a császáriak helyre állítsák és őrséget vessenek bele.

April utolsó napján Bezerédy Imre a ráczokat, — Libény - Szent - Miklósnál, majd Mosonynál keményen

megveré, s a várost fejeikre gyújtatá. Sok esett el a harczon, sok égett oda a házakban. Május első napjaiban pedig Bottyán a főszereggel maga is átmenvén a Rábán, Óvárnál Secula regimentjét tönkre tette, s a többit is alkalmasan megzavará. A kuruczok eláraszták a Rábaközt; Soprony és a Lajta vidékén is mind hatalmasabbúl csapdosának.

Rákóczi írja Károlynak 1707. május 13-káról Szerencsről: „Hogy Dunántúl lévő ellenség Erdélynek harmarában succurrálhasson: módját nem láthatom, — mivel Óvárnál Secula regimentjét füvellésben Bottyán fölvervén, alkalmas confúsió esett közöttök“¹⁾.

A Labancz Napló: „Május 9. Az kuruczok olyan szándékkal vannak, hogy Morvát három felül üssék meg, és Ausztriát látogassák meg. Az novellákban van, (Újságok, melyek Bécsben jelentek meg) hogy az ráczoikat Mosonyvármegyében megverték. Rabutin regimentjének már csak az száma vagyon meg, de sok híjja volna, ha számlálásra szállna az dolog.“

„Május 10. Rábaközben sok kurucz vagyon. — Az országpusztító ráczokkal s horvátokkal última aprilis Lébennél (Libény-Szent-Miklós) igen megjáratá Bezerédy Imre az áprilist, — feleset lenyakasztatván benne. De 7. Maji így ír György öcsém (Kis Martonbul): Mosont szorították az kuruczok, az ráczoikat ott paszkolták meg, rájuk gyújtván az várost: felénél több égett el.“

„Május 18. Erdélybe 10 regiment készül Rabutinnal.“

„Május 20. Ebergényi uram egynihány lovát és Pálffy s Ádám (Draskovics) lovait per totum elhajtották az minap az magyarok.“

¹⁾ Gr. Károlyi-levéltár.

XVII.

Stahremberg Guido június első napjaiban 12,000 emberrel átment a Dunán, hogy a Vág mellett hadakozzék. Erre Bottyán kuruczai, mitsem törődve Rabutin és Pálffy hadaival, átsaptak a sopronyi lineán, s egész Bécs tájáig felszáguldozának. Sopronyt s alatta Ebergényiéket úgy közre szorítva tartották folytonosan, hogy a falak közül kilépniök sem lehetett. A kik ezt tenni merészlették június 3-kán, a kuruczok által elfogattak, közöttük tekintélyes, gazdag polgárok, a kiken aztán busás váltságdíjakat vonának a magyarok, pénzben s posztóban, hadaik számára¹⁾. Bottyánt magát június 4-kén Pápán²⁾ de pár nap mulva újra Rábaközben találjuk, hol a császáriakat annyira szorongatta, hogy Pálffy a horvátoktól Varasdon tartott gyűlésükön új segédet vala kénytelen kívánni. Ezek 1200 határórt ajánlottak, a kikhez szerémségi ráczok s egyéb csapatok is járulván, a bán június második felében hetedfélezer emberrel indulhatott által a Dráván, Rabutinnak s többi tábornok-társainak segítségére.

Károlyi jegyzetei: „In Mense Júnio. Az Rabutin corpussa rábai passokon lévő postérungokon subsistál Dunántúl; kiken is szép szerencsés próbákat tött Beze-rédy Imre brigadéros.”

A Labancz Napló: „Jún. 4. György 1-jérül írja (Kis-Martónból): Guido általgyütt 12,000-rel az Dunán.”

„Jún. 5. Az magyarok Bécs táját megint feljárák; rabokat is vittének magokkal.”

„Jún. 15. Sopron, Vas, és Moson vármegyékben az magyarok akkor futosnak, az mikor akarják; 7-kén az sopronyi kapu elől hajtottak el néhány ökret.”

¹⁾ Ritter-krónika.

²⁾ Saját levele a dömsödi levéltárban.

„Jún. 25. Bán uram (Pálffy) közelít az rácokkal, — Bezerédy eliben ment volna. (Úgy van; hogy Rabutinnal egyesülhetését elvágja.) Maximilián Staremborg 12-kén szállott Kopházához (Soprony és Czenk közt); valamerre mégyen: mindenütt kuszáltatja az vetéseket. Bécs táján csaknem mindennap lárma vagy on, kedve szerént gázolván az kuruczság az lineákot; megint marhát is hajtottak el az herczeg (a labancz Eszterházy Pál) jószágából, és Rohrbachnál csaknem fertály mérföldnyire portázták föl az lineát.“

„Jún. 29. Bán uram Sopronhoz közelít 6000 emberrel, és az Dunántúl való földön Ő Nagysága fog commendérozni (az Erdélybe menendő Rabutin helyett); Rabutin bagázsíája is Sopron felé indult; úgy hirlik, hogy Guidóval fogja conjungálni magát.“

Míg Bottyán Bezerédyt Pálffy elé indította, s a sopronyiakat körültáborló és Ausztriára sűrűn küldözött portyázó csapatai által foglalkoztatá: maga merész vállalatot kísért meg. Ugyanis hadainak többi részével: 3000 gyaloggal és saját lovas ezredével június 23-kán éjjel¹⁾ váratlanul megrohanta és bevette Győrnek Sziget külvárosát s miután az ott őrségül szolgált két rác ezredet részint lekaszabolá, részint neki hajtá a Rábczának, a Sziget erődítéseit kezdé széthányatni, s hajduival a várnak átellenében fogott állást²⁾. Az elfoglalt városban gazdag zsákmányra tón szert, lőszerekben, posztóban és egyéb értékes dolgokban. De bár az ügyesen, véletlenül intézett ostrom úgy szólván vérbe sem került: a dús prédát vérrel kelle megfizetnie. Mert Tollet a várban parancsnokló német ezredes, összeszedett népével éjjel után 2 és 3 óra között a vár hídján át kiütött, és a hajdusá-

¹⁾ Kolinovics. lat. fol. 391.

²⁾ Szalay L. VI. k.

got véres utczai harc közben kiszorítá a Szigetből. Ezen túl ugyan nem nyomúlhatta, mert Bottyán lovasságával s a többi hajdukkal — csak Révay Gáspár ezere vala a Szigetben — visszavágta. Mindazáltal Révay ezeréből néhány száz részint elhullt részint a Dunába veszett. Kolinovics összesen 800-ra teszi a leöltek és vízbe ugrasztottak számát, de szokása szerint kétségkívül túlozva; mert hogy a veszteség legfőlebb 4—500-ra mehetett, tanusítja a Révay-ezred állapota; Eszterházy Antal írja b. Révay Gáspárnak 1707. július 13-káról: „Constál már előttünk az hajduságnak győri casussa; még ugyan alkalmasint megmaradott ezere notabilis kár nélkül, hanem azokat conserváltatván, szolgáltatasson velek“¹⁾.

Károlyi Sándor így jegyzé föl ez eseményt naptárába: „Bottyán Generál Nagy-Győr külső várossát felverte, holott noha nyert, de vesztett is.“

Rákóczi pedig így ír szerencsi táborából 1707. július 6-káról Károlynak: „Isten jóvoltából mind innét, mind penig túl az Dunán szerencsés portázási vадnak hadainknak, a mint is Bottyán Győrnek külső várossát felveretvén, a Nyulas mezeire (a Fertőn fölül) szállott, Bezerédy penig Sopron táján infestálja naponkint sok szép nyereséggel az ellenséget, kihez mostan nyomúl Pálffy 16 rácz és horvát zászlóalja (6400) haddal; melynek is conjunctióját impediálni igyekeznek hadaink. Áldja Isten mind ökö, mind kegyelmedet ügyünk előmozdítására sok jó szerencsékkel!“²⁾.

Bottyán harmadnapal Győrből kinyomatása után csak közelében, Libény-Szent-Miklós mellett táborozék, mert innét bocsáta ki 1707. június 26-kán költ pátensekert a Dunántúli kerület lakosságához, rendeletet a

¹⁾ Tábori könyv.

²⁾ Károlyi-levéltár.

megyékhez ¹⁾). Majd felszállott a Nyulas mezejére: a Fertő és a Lajta közé, hogy Ausztriát személyes hírével fenyegetse, és az alá igyekvő Rabutint készen várja. Más részt nagy zsákmánylásokat, pusztításokat is tétetett Ausztriában és a Lajta s Lápincs melletti német, horvát falukban, viszontorlásul Pálffy viseletéért, mert ennek vad népe mióta a Drávát átlépé, a legnagyobb dúlásokat, iszonyatosságokat követte el, sok más helységgel együtt Szombathelyt is elhamvasztván. Maga a pozsonyi névtelen Labancz Napló írója ezt jegyzé fel Pálffy féktelen hadáról július 5-kén: „Az Bán uram is hogy már kigyűtt (Horvátországból); az emberei sok rosztat követnek el: valamerre járnak rontják az gabonát, hajtják az marhát, az fehérnéppel is rútul bánnak.“

Nem csoda, ha ily eljárás kegyetlen, véres boszúra indítja vala a kuruczokat.

Károlyi írja naptárjegyzeteiben: „In Mense Júlio. Rabutin corpussa az sopronyi és ausztriai lineákban retirálván magát: az Dunántúl valók (Bottyán hadai) azonnal occupálták az Rábán túl való egész földet.“

De most szükség a keleti részekre is egy pillantást vetnünk.

Szekeres István ezredes már huzamosabb idő óta körül táborlotta, és annyira szorongatta, kiéheztette Székes-Fejérvárt, melybe Rabutin a télen Guckel ezredes parancsnoksága alatt őrséget vetett volt, hogy Guckel a budai tábornoktól Pfeffershoventől nyakra-főre segédet szorgalmazott ²⁾). A veszedelem elhárítására tehát Pfeffershoven lovassága s gyalogsága színét-javát hajókra szállítván Ercsinél kikötött, s július 2-kán Szekerest Pákozdnál meglepte és hadait szétugrasztotta ³⁾). Meglepte:

¹⁾ Mindkettőt lásd Kolinovicsnál lat. fol. 391.

²⁾ Szalay L. VI. k. 464. l.

³⁾ Ugyanott.

mert Szekeres, minthogy Buda előtt szabad hajduság és néhány század lovas áll vala: nem számíthatott, hogy ezek jeladása nélkül véletlenül megrohantatik. Azonban az eszélyes Pfeffershoven kijátszotta őt, nem a szárazon, hanem a Dunán jöven alá, hogy a budai hegyekben tanyázó kurucok észre ne vegyék. Miután Szekerest megveré, és a tőle nyert zsákmánynyal Fejérvárt meg' felüdítette¹⁾ Palota alá szálla. E várat erős ellentállás után — még a nők is köveket hengergettek alá az ostromlókra — elfoglalta, s felgyújtotta²⁾. Azután a Bottyán által segélyül küldött Balogh Ádám elül hirtelenül, a mint jött, visszament Budára.

Szekeres újra összeszedé hadait s lassanként megint körülzárolá Fejérvárt, de a mely most már el vala látva darab időre. — Bottyán pedig ismét fölépíttette Palota várát s őrséggel ellátva, rabtartó helyül használá³⁾.

Lássuk ismét a „Névtelen Labancz Napló“ jegyzeteit július haváról:

„Júl. 2. Rabutin bagázsiája is Soprony felé indúlt, Bán uram is Sopronyhoz közelít 6000 emberrel, és az Dunántúl 6 Nagysága fog commendérozni.“

„Júl. 3. Hirlik, Bán uram is maga hadával hogy Rabutinnal conjungálta magát.“

Az egyesülés valóban megtörtént; nem vigyázott-e Bezerédy eléggé? vagy nem volt elég ereje Pálffy és az eleibe siető Stahremberg Miksa nyomulását meggátolni? nem tudható; de részünkről, ismervén Bezerédy serénységét, éberségét, az utóbbi esetet tartjuk valószínűbbnek. Pálffy ugyanis hetedfélezer, Stahremberg két-háromezer emberrel vala: Bezerédy legfőlebb háromezerrel. Boty-

¹⁾ Wagner. És a „Wienerisches Diarium.“

²⁾ Szalay.

³⁾ Eszterházy Antal tábori könyve.

tyánnak Rabutinnal, Ausztriával és Óvár ostromzárolásával volt dolga.

„Júl. 5. Guido Budáig fogja Rabutint kísértetni. Az Bán uram is“ stb. (A mint a 164-ik lapon ezen datum alatt eléadatott.)

„Júl, 25. Bécsből azt írják, hogy Bán uram Rabutin embereinek egy részével, és az ráczokkal s horvátokkal Rábaközben ment, de minthogy Soprony táján szaporodnak az kuruczok, némely helyeken az lineákat is elkezdik áthágni azon kuruczok, az kikkel Ebergényi uram nem birhat: arra nézve revocáltaték Bán uram.“

Imé Bottyán ügyes taktikája, a ki, ha a császáriak lefelé nyomultak: mindjárt Bécs környékére csapdosott, — tudva, hogy ezáltal amazokat tüstént visszahíjja.

Szintén júl. 25-kéről: „Ez napokban Pruckig (Bruck, a Lajta túlsó partján) volt ezer lovasbul álló kurucz porta; az Nyulasrul 2000 darab marhát hajtottak el, Parnдорfrul is nagyobb részét Harrach ménésének és marhájának.“

Rabutin, a ki személyében aug. 6-kán jött le Bécsből¹⁾, hogy hadaiból 7000 válogatott vitézzel az erdélyi németek megsegítésére induljon: 12-kén már megindította e hadat, 14-kén Pápánál, 16-kán Körmendnél, azután Győrnél, 23-kán Esztergomnál, 26-kán Ó-Budánál vala, s 30-kán a budai és pesti ágyuk által védve átköltözött²⁾. Miért ment vissza Pápáról Körmendre? Nem képzelhető, hacsak a táján fekvő hadak magához vonásáért, vagy a Pápától ismét fölfelé vonúlt Bottyán után nem. Annyi azonban bizonyos, hogy útjában a merre mene, mindeütt dúlt, égetett, — ez a kegyetlenségben az öreg Heister-

¹⁾ Szalay VI. k. 472. l.

²⁾ Ugyanott.

rel vetélkedő mord ember. Pápát s Tatát is fölégette. Pápánál még Pálffy is vele volt — a ki később Óvár ágyui alá húzta vala magát — s ha a részrehajló frankfurti „Theatrum Europaeumnak,” s a „Névtelen Labancz Napló”-nak hihetünk, ott Bottyán tőle némi csorbát szenvedett. Sajátos, hogy épen Pápánál, hol a tavasszal ő veré meg Rabutint. E csatavesztésnek, ha ugyan vesztés volt — mert más kútfők nem említik — augusztus 14-ke körül kelle végbe mennie, miután Bottyánt 16-kán már Karakón (Jánosháza mellett, 20-kán pedig ismét Sopronymegyében a határokon találjuk.

Ugyancsak az ő megszorítása végett Stahremberg Guidó is által jött a Dunán, de czélt nem érhetvén, megint visszamene. Bottyán elég ügyes vala mind a három hies tábornagyot kijátszani.

A levonuló Rabutin után néhány jó lovas csapatot (Szekerest s Somogyit) küldött; ezek háborgatták utjában a tábornagyot, a kinek katonái közül többen szökösének a kuruczokhoz, nem lévén kedvök a messzi Erdélybe menni. A kísérő kuruczok pedig Esztergom és Buda között Rabutin táborára csaptak, és a sereg élelmezése végett magával hajtott vágómarhákból nagy számmal elnyerének. A mint zsákmányukat fölfelé hajtánák, a kiűtő esztergomi parancsnok aug. 24-kén 65 darabot visszanyere ugyan tőlük¹⁾: de a többi falka csakugyan az ő nyereségök maradt.

Rabutin elmenetele után Dunántúl vezénylettek császári részről: Pálffy, Ebergényi, Stahremberg Miksa és Nádasdy Ferencz. Ezeket Bottyán csakhamar Sopronyba és Óvárba szorítá, Pálffy ráczait megveré, s azzal folyvást égette, rablotta Ausztriát, Styriát, mindegyre becsap-

¹⁾ Kolinovics. lat. fol. 391.

kodván két hónapon át; így vőn azért keserű bosszút Rabutin és a rácok mordásaiért.

Aug. 16-kán krakai táborából (Vas megye) intéz fölkelési parancsot Sopronyvármegye nemességéhez: nem harczra, hanem szabad nyereségre, zsákmányolásra.

Pálffyékkel Bottyán Rabutin elvonulása után annál könnyebben végezhetett, mivel a horvátok bátorsága nagyon lelohadt a rendes német seregek nagyobb részének távoztával; a rácok pedig hópénzeik hátramaradása miatt fölzendültenek, s bár a többi Bécsből sietve küldött pénzzel maradásra bírták, de 600 csakugyan hazament Szerémbe.

Soroljuk azonban elő a „Labancz Napló“ adatait:

„Aug. 1. Bán Uram Óvár felé gyűtt; Rabutin is arra felé ment.“

„Aug. 21. Sopronnál recenter volt valami összecsapás, az hol mind az két részülr circiter 60 ember veszett. Rabutin corpussa pedig Pápánál van (azaz volt 14-kén), és hogy Vak-Bottyánt megverte; Rabutin Erdély felé megyen, Vak-Bottyán Jánosháza felé szaladott.“

„Aug. 25. Bezerédy Sopron alá csapván, Ebergényi is kiment; volt valami aprólékos csatájok, de szerencse ha több kár nem esett az Ebergényianusokban. Rabutin Pápa táján van, Bottyán elébb állott előtte. Pápa táját szerencse ha föl nem égették. — Balogh de 20. Aug. írja, hogy Rabutin, Bán urammal Pápa táján vagyon, Vak-Bottyán és Bezerédy commendója alatt lévő magyarok pedig Köpcsén táján (Pozsonynyal átellenben), — Höfflein, Puntkirchen és sok más helyet Ausztriában fölégtek, ember is sok égett meg az házakban.“

„Aug. 26. Ausztriában láttak 18 tüzeket; sok malmokat is rontottak el az kuruczok. Az égések Ausztriában 18, mindjárt öt órakor láttattak. Dévényben, Haim-

burgban és Petronellában lőttek ágyukkal.“ (Jelül a népnek menekülésre, minthogy a kuruczok betörnek vala.)

„Sept. 3. De 19. aug. írja Menyhárt, hogy Vak-Bottyán a Fertő-melnyékére adta magát, és sarczoltatja az (német és horvát) falukat, hogy föl ne égettesse és föl ne raboltassa. — Darázs de 24. aug. írja, hogy az Feldmarsalk (Stahremberg Guido) Sopronnál van, és hogy Vak-Bottyán viritim való insurrectiót parancsol az vármegyéknek, és szabad nyereséggel biztatja őket; azonban némelyek azt vélik, hogy vagy Sopront, vagy Kis-Martont akarja megszállani.“

„Sept. 4. Guidot Sopronnál, Rabutint Budánál, Bán uramot az horvátokkal Óvárnál, Ebergényit Sopronban, Viardot a Morva vizénél írják lenni de 25. aug. Az ráczokat fölverték. Az királyfalvai kastélyt (Pálffyé) hogy, Szent-István király napján fölégették az kuruczok. Vak-Bottyán hogy Pápa táján az (Rabutin és Pálffy által) fölpörkölt malmokat épétteti. (Ő maga ekkor Sopronymegyében táborozott.) Bán uram staphétát küldött Bécsben, hogy eloszlanak az horvátok s ráczok.

„De 25. aug. írja György Kis-Martonbul, hogy Ebergényi 23. aug. volt ott, és mutatta Vak-Bottyán pápensét (költ aug. 16-kán), melyben az sopronvármegyei nemességnek insurrectiót parancsol: véle együtt Ausztriában mennek szabad nyereségre. — Rabutint ő Budánál, Guidot Leopoldnál (Leopoldvár) írja. — Az kuruczok Révfalunál (Győrrel szemközt) két hidat vetettek. — György írja 30. aug.: Draskovics János 13 ezer forintot vitt az horvátok és ráczok kifizetésére, az kik közül hogy 600-ig való ment el M. Bán mellől, az ki az Lajta mellett vagyon.“

„Sept. 5. Rabutin válogatott 7000 emberrel megyen actu Erdély felé.“

„Sept. 6. Guido igen csendessen viseli magát, Rabutin ellenben valahol elmegy: mindenütt éget, pusztít. Bezerédy felől olyat hirdetnek, hogy Styriában éget.“

„Sept. 9. Rabutin Tatánál van; Erdély felé szándékozik, de sokan az hadából az kuruczokhoz szöktek, nem lévén kedvük az erdélyi uthoz.“

„Sept. 15. Guido nem Pozsonnál, hanem Csallóközön ment által (Lipótvár mellől Túl a Dunára), hogy Rabutin és Bán urammal conjungálván magát, Vak-Bottyánt szoríthassa meg valahol. Bécsből írják, hogy igen sajnálják a Generálok, hogy így sétáltatják őket az magyarok.“

Stahremberg Guido ekkori átmenetelekor, Eszterházy Antal Bottyánnak segély gyanánt átküldé saját (Eszterházy) dragonyos ezredét, Palásthy Ferencz főstrázsamesterének vezérlete alatt; úgy Fodor László hajdúit is visszaküldötte, a Bottyán által még augusztusban Újvár tájára átköltöztetett Révay Gáspár-féle gyalog ezred helyett. Mind a dragonyos, mind a Fodor-ezred költözése szeptember végén történt, a karvai hidon keresztül¹⁾, a melyen a kuruczok folytonosan közlekedének egymással. Bottyán a lőszereket, pénzt, posztót stb. is ezen az úton kapta a hadak számára.

Eszterházy Antal tábori könyvében olvassuk:

„Sept. 28-kán Újvárból: Palásthy Ferencz dragonyos főstrázsamester²⁾ urnak orderében intimáltatik, hogy idővontatás nélkül az egész regimenttel s bagázsistól az Dunán költözködjék által, transferálván magát Brigadéros Bezerédy ur mellé; immediate dependentiáját ő kegyelmétől várja.“

¹⁾ Eszterházy tábori könyve.

²⁾ Mai elnevezés szerint: őrnagy.

„Item 28. Oberster Fodor László urnak orderében intimáltatik, hogy egész regementestől és bagázsiasztól transferálja magát által az Dunán, Generális Bottyán János ur commendója alá, a hol is ő kegyelme teljes dispositiójától várjon.“

Ez vala tehát a segély Bottyán számára Stahremberg Guido ellen; tulajdonképen csak az egy dragonyos ezred, mert Fodoré túl a dunai volt.

XVIII.

Szalay László Stahremberg ezen újból átjövetelet Túl a Dunára, következőleg indokolja: Stahremberg a morva széleken hagyván néhány ezredet, a többi hadaival augusztus 24-kén Nyitra vivásához fogott „melylyel mindazonáltal a Dunántúlról jött aggasztó hírek folytán, meg' felhagyott rögtön“¹⁾.

Nevezetesen Dunántúl a ráczonek és horvátokon kívül az utóbbi hónapokban működött tíz serezből Rabutin 7000 válogatott embert elvitt magával; Pálffyval tehát 6000-nyi horvátján és ráczákn kívül maradt saját vasas ezrede, és Soprony körül Ebergényivel mintegy 3000 német; azonkívül a várakbeli katonaság. A Lajta-vonalt őrzé még egy chevaux-legers ezred, de ez Ausztriából ki nem jöve, s nem áll a Pálffy rendelkezése alatt. A bán ezen haderőkkel nem vala képes ellenállani Bottyánéknak; tetemesen szorongattatott, és így irt Stahrembergnek: „Vak-Bottyán hétezer emberrel Szombathelynél ütött tábort, Bezerédy háromezerrel Kőszegnél; a Rábaközbe kilencz zászlóalj (3600) kurucz érkezett; Székes-Fejérvárnál újból jelentkeznek Szekeres hadai. Nekem mindössze nyolczszáz vasasom van kikre támaszkodhatni, mert a Herberstein által hozott hatszáz ráczt fellázadván s állo-

¹⁾ Szalay VI. k. 462. l.

mását a Fertőnél odahagyván, vissza Szerémbe ment, és a horvátoknak nem nagy harczyi kedvök van, ha német ezredek nincsenek velök. Bottyán és Bezerédy, ha egyesülhetnek, csak Bécs külvárosaiban fognak megállapodni¹⁾. Stahremberg e tudósításra abban hagyta Nyitra vívását, Komáromba, és onnét hadainak tetemesb részével Dunántúlra, Pálffy segítségére sietve.

Mielőtt átérkezhetett volna, Bottyán bevette és feldúlá herczeg Eszterházy Pál várkastélyát Kis-Martont, s kuruczai sept. 8-kán Bécs-Újhelyig száguldoznak és a Lajta környékét rémüléssel töltötték el²⁾.

Stahremberg Guido Pálffyval egyesülvén, a kuruczokat a Tóközből — s nem a Rábaközből — egyelőre kiszorítá, s Csepregnél táborozott³⁾; Szombathelyt Pálffy újra fölprédálta, s ő, vagy Stahremberg rabúl vín onnat úgy Kőszegről többeket; a Rába árpási révet elfoglalták⁴⁾. De mind ez csak pár napig tartó előny volt, mert a „Labancz Napló“ szerént Pálffyt sept. 14-kén a kuruczok már újra Óvár alá szorították, s az árpási kelőt a Tóközzel együtt nem sokára meg visszahódították; más részről 1500 kurucz Nagy-Höfleinig felbarangolt, s az ottani ménest elhajtotta. — Bottyánt sept. 22-kén Móriczhidánál találjuk táborban, hol az ostromzárolt győrieknek bizonyos összeg fizetésért megengedte szőlőik leszüretelését⁵⁾; de néhány nap mulva már a Fertőn felül jára, honnan a császári sereget Bécs-Újhelyig felnyomván, szeptember végnapjaiban

¹⁾ Szalay VI. k. 465. l.

²⁾ Kolinovics. Szalay VI. k. 466. l.

³⁾ Szalay.

⁴⁾ „De 17. sept. Darázs írja, hogy Kőszegről s Szombathelyről nem tudom melyik Feldmarsalk egynehány embert vitt el magával, és Szombathelyt hogy felprédálták; az árpási kelőt hogy az kuruczoktól megvette, és Tóközből kikergette őket.“ „Labancz Napló.“

⁵⁾ Sajat levele a győrmegyei levéltárban.

velök e város előtt csatározott¹⁾. Ezen közben portáit egyre mást küldözé be Ausztriába, Styriába, s a helységek ott egymásután hódoltak bé neki, fizetvén a tűzváltságot (Brandschatzung), nehogy mint ellenség birtoka elhamvasztassanak. A melyik megtagadá a fizetést: fel dúlták s üszköt vetének belé²⁾.

Tehát Stahremberg segítségének sem volt sok foganatja.

Bottyánnak octóber 2-kán Soprony alatt lőn győzelmes csatája, a városba zárkózott Nádasdyt és Ebergényit kicsalván. Ő maga így emlékszik e harcra, Szluha Ferencznek Pápáról octóber 17-kén irt levelében:

„Mi Sopronnál 339 horvátot, 60 németet levágván, derék tiszteket fogtunk, kiknek ime specificióját megküldöttem. Azon csatán Budacski, karlóczy Generálisságbul való Vice-Colonellus elesett, több főtisztékkel együtt; német sok esett sebbe, kiket az hajduság lúdözött³⁾).

E harcához Kolinovics is szolgáltat némi adatot, de különösen érdekes részleteket ír le a sopronyi Ritter-krónika; úgy, hogy e két forrást egybe vetvén Bottyán levelével, világos és egyező képet nyerünk a csatáról. Kisértjük meg leírását.

Octóber 2-kán reggel Bottyán, mint Kolinovics⁴⁾ írja négy ezreddel — ketteje lovas, ketteje gyalog — Soprony alá Német-Keresztúrhoz szálla; vele volt Bezerédy is. Hajduságát Keresztúrra, a házakba s kerítések mögé elhelyezé, lovasságát pedig a Soprony és Keresztúr között lévő erdőkhöz, berekbe állítá föl, mindegyiket lesben, eltakarva. Ezzel egy csapat jó lovaszt kiválasztván,

¹⁾ A Labancz Napló.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ Gr. Károlyi-levéltár.

⁴⁾ Lat. fol. 389.

megparancsolá, hogy csapjon közvetlenül a város falai alá, ejtsen ha lehet zsákmányt, s az üzőket vezesse a lesre.

Soprony városában — írja az említett krónikás — 2-da 8-bris, vasárnapi napon, prédikáció alatt riadás tá-mada, lármát vertek; egy csapat kurucz nyargalt a város alá s jó számú marhát hajta el. A császári katonaság, s különösen a ráczok és a sopronyi „Freyreiter-Husarn“ lóra kapnak, kiütnek reájok. Amazok hátat adnak, s midőn utánok a császáriak már jó messzire kimentek volna: egyszerre csak kiömlik vala reájok a berekből a lesbe állított kurucz lovasság — Bottyán, Bezerédy, — s megfordítá, majd bekeríté, és annyira összevagdala őket, hogy csak igen kevés menekülhete belőlük¹⁾. Mikor a várbeliek hirt kapának övéik veszedelméről: Kolinovics szerint Nádasdy két császári regimenttel (Ritter csak úgy írja: nagyobb erővel) kinyargalt segedelmökre. Midőn a mészárlás helyére érkezett, Bottyán jól kigondolt terve szerint ezeket újabb cselbe vinni akarván: ott harczba sem állá velök, hanem visszavonulót fuvatott, megfordítá csapatait, és a kuruczok gyors lovaikon oly sebesen száguldának Keresztúr felé, hogy a nehezebb német lovasság semmi kárt sem tehete bennök. A helység előtt Bottyán bevárá a németet, színre harczot ada, de csakhamar ismét megfordult, s keresztül a városkán. A németek utána. Erre az elrejtett két ezred hajdu a házakból, kerítéseik mögűl egyszerre két oldalról gyilkoló tüzet adott közējök. Sokan lehullottak, sokan sebesültek, a fegyverek torkába jutván. A császáriak, úgy látszik, némi ostromot próbáltak: de semmire sem mehetének; felgyújták tehát a várost, s ekkor a hajduságnak ki kelle a házakból vonúlania. Kivonulásuk közben szabdaltak le közűlök: „Die Talpatschen aber verschlossen sich in die Häuser, und gaben Feuer

¹⁾ „So zusammen gehauet, dass gar wenig davon kommen konnten.“

heraus, und konnten die Kaiserlichen nichts mit ihnen richten, bis sie den Markt anzündeten, und sie (a hajduk) aus den Häusern heraus mussten, und was sich nicht verbergen konnte, wurde zusammen gehaut; und sollen die Kruzen diesmahl 4 Regimenter stark gewesen sein.“

Bottyán azonban a lovassággal ismét megfordítá és visszaűzte Nádasdyt, s a csatatérnek ő maradt ura; ugyanis mint fentebbi leveléből látjuk, szám szerint megolvastatá a németek halottait, minthogy nem hozzávető számot mond, hanem biztosan megírja: „339 horvátot, 60 németet levágván.“

De látszik ez a Ritter-krónikából is, a mely közvetlen ez esemény után leírja, hogy Sopronyt a kuruczok oly szorosan ostromzárva tarták ezután is, miszerént a várósiak velők szüretjök behordhatásáért nagy összeg pénzben valának kénytelenek megalkudni. Ugyan a Ritter-krónika említi e csatáról: „A ráczoknak, kik leginkább utána mentenek a kuruczok amaz előcsapatának, sok tisztyjök elveszett, Oberst-Lajdinantjok is“. Budacski, kit Bottyán megnevez. Igazolja Bottyán levelét.

Kolinovics a kuruczok veszteségét is 400-ra teszi ez alkalommal; szokása szerint nagyítva.

Octóber közepén ismét szép győzelmet vivott Bottyán Kőszeg és Csepreg között a Sopronyból kiűtött vagy tán ismét kicsalt Nádasdy felett. E harczról írja Csajághy János Pásztórol Károlynak oct. 18-káról, 1707: „Csepreg és Kőszeg tájékán az mi Dunántúlvalóink most szép actust vittek végben: Nádasdyt megverték; horvát és német több veszett háromszáznál, rabot száznál többet fogtak, — többire mind officéreket; Nádasdy elszaladott“¹⁾.

¹⁾ Gr. Károlyi-levéltár.

Vagy e levél talán a Soprony alatti szerencsés harcokra vonatkoznék?

Tábornokunk ezekután egy ideig rendes főhadiszállásán, Pápán tanyáza. De lajta-melléki hadai folytatták portyázásaikat. Például Kolinovics írja, hogy Bezerédy 2000 emberrel a lineán Mattersdorfnál átmenvén, Pentzing, Sickendorf, Stinckenbrunn, Tormafalva stb. Lajta és Vukapatak melletti helységeket fölprédálá és elhamvasztá.

A Névtelen Labancz Napló: „Nov. 7-kéről írja György, hogy az kuruczok szabadon járnak az lineákon innend (az az Sopronyon felül), és Sandorf nevü falut fel-dúlták.“

Maga Bottyán octóber végén — ha Kolinovics jól tudja — Bezerédyvel együtt néhány ezred magával Fejérvárt vette ostrom alá; azonban a várparancsnok ki-ütött, és 100 emberét leölte¹⁾. Ennyit Kolinovics; de más kútfők ez eseményről mitsem tudnak. Eszterházy Antal tábori könyve csak arról emlékezik, hogy Bottyán ezen várat bloquadában tartotta, — mégpedig időnként felvál-tott csapatok által. E körültáborló hadak hol Szekeres, hol Somogyi Ádám lovas ezere, és a csikvári sáncz haj-dui valának.

Octóber végén a császáriak megint néhány ezred segítséget küldének Túl a Dunára. A tábori könyvben olvassuk :

„25. 8-bris. Bottyán János urnak missilis, mely-ben tudtára adatik, hogy a német bizonyos számú hadat általküldött a Dunán, — azért jó vigyázásban legyenek.“

A jó vigyázás meg vala, mégpedig eredménnyel. Szluha Ferencz írja 1707. october 26-káról Újvárból Károlyinak, hogy „Dunántúl horvát tisztek estek rab-jaivá Generális Bottyánnak.“ Ismét novemb 2-káról:

¹⁾ Nemz. muz. kézír. lat. fol. 389.

„Péterváradi Commendáns által praetendált rácز rabok kezem alatt nincsenek . . . Generális Bottyán János urnak vannak rácз rabjai“¹⁾).

Bottyán a német-segítség érkezéneк lirére november elején ismét átment a fősereggel is a Rábán, és megint a Fertő északi felén, a Nyulas melléki ellenséges falvakban fogott állást, fel-felportyáztatván Ausztriára²⁾).

A pozsonyi Labancz Napló: „Nov. 17. Gróf Pálffy Miklós uram írja (Bécsből) Sándor Gáspárnak, hogy az Dunántúl szabadjában gázolják az magyarok az földet, annyira, hogy Sopronyban sem mehetni mindenkor bátran Bécsből.“

„Nov. 20. György Fraknóbul írja, az kuruczok hogy szörnyen gyülekeznek.“

„Nov. 23. Az kuruczok Soprony vármegyében gyűttek az lineán által; károkat tettek.“

Eszterházy Antal pedig ezt írja Károlyinak Újvárból, nov. 22-kéről: „Szombathelyről 8. Novembris írják, hogy két regiment (német) Óvárhoz érkezett, az nyulasi defenzióra; Pálffy János ordereztetett Sopronban, Nádasdy Óvárban, Ebergényi Kőszegre. (Itt azonban kuruczok tanyáztak.) Az mostani sopronyi quardizon erősebb regimenttel változik. Az budai német megsegíttette Fejérvárat éléssel. (Ez még júliusban történt.) Az (kurucz) hadaknak némely része Győr, Fejérvár, és Rábán felül kvártélyoz. Bezerédy uram próbára indulván Sopron felé, nyertessen is járt, mivel egynehány standárt elnyert az ellenségtől, 60 vagy 70-ig valót rabosságra vitt közüllök, s egynehány száznál többet levágotott“³⁾).

¹⁾ Gr. Károlyi-levéltár.

²⁾ A tábori könyv.

³⁾ Gr. Károlyi-levéltár.

Mig maga Bottyán a Fertő és Lajta mellékén hadakozék: seregének balszárnnyát november 10-ke után beküldé Styriára. Parancsára brigadéros Bezerédy Imre, Béri Balogh Ádám és Kisfaludy László 3000 emberrel magok után hagyván a Pinka és Lápincs vizét, betörték a stájer földre; Friedberg és Hartberg kerített városokat ostrommal bevették; a bennök volt őrségből a németeket lefegyverzék s elbocsáták, de a ráczokat felkonczolák. Azután mind a két helyet prédára vetették Grafendorffal s sok más helységgel egyetemben. Tágas vidéket bényargaltak s elpusztítának.

A stájerek riadása nagy lőn¹⁾.

A „Labancz Napló”: Nov. 17-kéről írják Fraknóbul: „Styriában bécsapván az magyarok, Friedberg nevű várat megvették, az dragonyosokat az kik benne voltak elbocsáták, de az ráczokat föláldozták. — Zutlakel (?) uram azt mondja, hogy nagy károkat tettek megint az magyarok Styriában.”

Hartberg vidékén a kuruczok az 1707-ik év folytán tehát kétszer dúlának; először a télen januárban, s másodszor novemberben. Kolinovics, mint a téli hadjárat leírásakor idéztük, az első dúlásról emlékezik, a melyet Károlyi Sándor szintén idézett naplójegyzete, Bezerédy közlött levele, s a tábori könyv adata kétségtelenné tesz; akkor 16 hely égettetett föl Hartberg környékén: mig magok Friedberg és Hartberg várak a másodszori, őszi berohanás alkalmával vétettek be és dúlattak föl. — Ezen két eseményt, melyeket tíz havi időköz választ el egymástól, a történeti hely azonosságánál fogva eddigelé adatok hiányában több történetíró összezavará; azonban a Kolinovics és Wagner által említett időpontok közti

¹⁾ Wagner. És „Hist. des Rev. de Hongrie.”

tetes különbségre már Szalay figyelmessé lett VI. k. 466. l. 2. számú jegyzetében.

Felhozott új adataink, azt hiszszük, eléggé felvilágosítják a dolgot, s e két különböző berontási tény nem fog többé összezavartatni.

Bottyán nov. 14-kén, a Lajta mellől visszatértében Csornán táborozék; odavivék utána az ostromzárolt Esztergom lakói rendes évi hadi-sarczuknak — a melyért Bottyán szöleik szabad mivélését megengedé — még hátralevő részét. Erről ekkép értesíti a várost:

„Illendő dolgokban szolgálók kegyelmeteknek. Parolája szerint kegyelmeteknek az hátramaradott restantiát percipiáltam, kirül is General-Adjutantom Nemzetes Vitézlő Szalai Mihály fogja quietálni kegyelmeteket. Hogy pedig külső városiak szöleiket szabadon mivelhessék, s úgy egész határjokat usuálhassák, megengedtetik, s kívánom is protegálnom. Belső városiaknak pedig szabadságot én nem adhatok, azért, hogy fegyverviselőkkel laknak; ha mivelik szölejeket s usuálják határaikat: az ő jó szerencséjük; ha kik pedig a külső városra kijönek közülök, — egyenlőképpen usuálhatják. — A kóborlókat s tolvajokat, hacsak kezemben nem kerülnek, lehetetlen hogy remedeáljam s inhibeálhassam, — zászlós katonáknak pedig azt nem cselekszi. Datum Csornae, 14. Novemb. Anno 1707.

Kegyelmeteknek

jóakarója

Bottyán János m. k.“

Kíviül: „N. Esztergami városi lakosoknak ő kegyelmeknek közönségessen adassék. Esztergam“¹⁾.

¹⁾ Eredetije Esztergom város levéltárában. Szép bizonyága e levél emberséges modora és tartalma annak, hogy tábornokunk még az ellenségnek behódolt népet is, ha magyar volt, a mennyire tehetette, pártfogolá.

Bottyán a főntebb elbeszéltek után, a Rábántúl nehány ezred magával Bezerédyt hagyván, a hadak nagyobb részével visszamene Pápára, hogy seregeit téli szállásokra bocsássa. Imént közlött csornai levele már ezen utjában kelt. Alig jöve által a Rábán: Pálffy kilépett Óvárból, és Sárvárba, Kapuvárba, Gyórré eleséget szállított. Azzal megint visszatére.

A „Labancz Napló“: „De 25. Novembris irja György, Bán uram hogy megprófontolta az Rábán innend lévő postírunghan lévő heleket, és visszament Óvár felé.“

Ezen közben Bezerédy ismét szép diadalokat vítt, és újból beütött Ausztriába, hol csaknem elfogá magát József császárt. De hadd beszéljenek saját szavai: „Itten énnékem nem kevés fáradságom vagyon; az sok éjjeli és nappali nyughatatlanság, és szolgálat szüintelen rajtam; — most recenter tévén Styriában egy fordulást, a hol is Isten segítségibül háromszázig való fegyveres ráczot és németet levágtunk, hetvenhármot pediglen rabúl hoztunk, egy öreg (nagy) zászlóval együtt. (Ezek, úgy látszik a hartbergi s friedbergi eseményekre vonatkoznak.) Azalatt Pálffy lejüvén Sopron-tul Sárvárhoz: mind olyan fáradsággal viszont Ujhel (Német-Újhely) felé fölcsaptam; Nagy-Martonban lévén háromszázig való lovas német és rácz, s annyi gyalog ellenség: kiken is rajtok ütvén hajnalkor — ötvenig valót lecsapkodtunk, egy német strázzsamestert pediglen ötödmagával rabul hoztunk; kit meghallván Pálffy: sietett visszamenni Sopronyhoz, gondolván aztat, hogy engemet mellettem való hadakkal Ausztriában szorítson; de nem telhete kedve benne, mert mire ú Sopronyhoz ment: én akkorra meg is tértem minden kár nélkül, szép nyereséggel. — Nagy-Martont pediglen fölraoltatván és egy részét el is égettettem az városnak; az ellenség pediglen az cemeteriumban recipiálván

magát, tovább nem tentáltam, hanem egyenesen Ausztriának eredvén, a hol is katonáim szintén Újhelig és Padonyig (Baden) nyargalódzottak; az császár szintin vadászaton levén ide ki: sietett Újhelben szaladni.“ — Kelt Kőszegen, decz. 6. 1707.¹⁾

Bottyán nem soká pihene Pápán; értesült ugyanis, hogy Pálffy kijött Óvárból, és Sárvártól Bezerédy miatt Soprony felé sietvén, Ebergényivel együtt 3000-ed magával²⁾ a Nyulasra szálla, a Fertő és a Lajta közzé (december elején); erre Bottyán elhatározta őt — csak hogy egyszer már váron kívül kaphatja — megtámadni. Fölveré tehát téli szállásaikból hadait, és seregét összevonván átköltözött a Rábán, hogy Pálffyt megüsse. A Kőszegen tanyázott Bezerédy, hihetően Soprony felül lett volna Bottyán támadását secundálandó. Azonban a folytonos nagy őszi esőzések rendkívül megáraszták a folyamokat, s a kuruczoknak a most nagygyá nőtt Rábcza vizén nem vala hidjok. Neki úsztatának azért, de az ár módfelett nagy lévén, vissza kelle térniök.

Eszterházy Antal írja Bercsényinek 1707. december 25-kéről: „Generális Bottyán János uram ő kegyelme az elmúlt napokban contrahálván az egész hadakat, az Nyulason lévő és postérungban helyheztetett ellenségnek próbálására nézve, az Rábczán kezdte vala az hadakat költöztetni: de az Rábcza vizének nagy áradása miatt, egynehány lónak s katonának veszedelmével, vissza kellett térni“³⁾.

Bottyán ismét Pápára ment, s a hadakat újra elhelyezé téli szállásaikra⁴⁾.

¹⁾ Gr. Károlyi-levéltár.

²⁾ Gr. Eszterházy Antal tábori könyve.

³⁾ Ugyanott.

⁴⁾ Ugyanott.

Béri Balogh Ádámnak azonban a Rábcza árja daczára is sikerült valahogy áthatolni; vagy tán Soprony felé, a Fertő jobb partján mene föl? Annyi bizonyos, hogy e bátor ezredes egyedül is meglátogatta Pálffyékát, és pedig szerencsével járt.

Eszterházy Antal írja deczember 23-káról Károlynak: „Ennekelőtte circiter negyednappal Colonellus Balogh Ádám ur maga ezerivel az Nyulason Draskovics János Szolnok nevű helységnél heverő bagázsiájára insperate rajta csapván: dicséretessen úgy annyira fölverte, hogy minden társzekereit, s bagázsiabeli lovait, fegyveres paripáit, udvari eselédjének nagyobb részét, s ingérjeit (hadmérnökeiket?) cum requisítis, musicussait is mind elfogván, ezüstmívét elnyervén, az mellette lévő lovas és gyalog feles számu horvát és ráczságot mind elfogatván — egynihány gyalogja salválta csak magát az nezsideri templom kerítésiben — két ember kárával szerencsésen vissza is tére (Balogh). Isten naponként illetén aprólékos szerencsékkel megáld bennünket¹⁾).

Balogh Ádám ezen nyeresége, mint Eszterháznak Bercsényihez intézett decz. 25-iki leveléből látható, igen jelentékeny lehetett, annyira, hogy belőle Balogh — kinek Eszterházy a valóban megérdemlett brigadérosi rangra emeltetését sürgeti vala — Bercsényinek, sőt magának Ő Felségének (Rákóczi) is kívánt kedveskedni, szép fegyveres paripákkal, drága, nagyúri ezüstmívekkel.

Balogh ez expedíciójából a Rábántúlról hamar visszatérvén, deczember 25-kén már Sümegen jára. A tábori könyvben olvassuk:

„Tandem Isten kegyelmébül ad diem 25. (Karácsony ünnepére) felverradván, Nemzetes és Vitézlő Balogh Ádám uram egy nyert standárral, hat ráczczal compareált Süm-

¹⁾ Gr. Károlyi-levéltár.

meg; engedjen Isten több szerencsét is ő kegyelmének!”

A dunántúli kurucz főtisztok Karácsony ünnepeire, tanácskozások végett jobbára összejövének Sümegen, Pápán. Mert főparancsnok-változás vala. Rákóczi akartából Bottyán új évtől fogva az érsek-újvári generálisság kormányozásával — melyet 1707-ben Eszterházy Antal vezetett volt — bízott meg, Túl a Dunát pedig Eszterházy Antal vevé át. Szóval kerületet cserélének¹⁾. Eszterházy e célból már decz. 15-kén átköltözött Karvánál²⁾; 16-kán, 17-kén Dadon találjuk, 18-kán, 19-kén Táp-Szent-Miklóson, 19-kén délután Ugodon, honnét 20-kán bement a már akkorra a Rábczától visszaérkezett Bottyánhoz, a szomszéd Pápára. Az nap itt és Ugodon, 21-kén, 22-kén, s 23-kán Devecserben értekezett egymással a két tábornok; s Bottyán átadá a kerület ügyeinek vezetését Eszterházyinak, mindenről teljes információt tévén utódjának³⁾. Decz. 24-kén átmentek Sümegvárába, s az ünnepeket együtt tölték. Azután Bottyán testőrszázada és két regiment gyalog (a Cziráky és Mór-féle ezredek) mint tiszteletőrség kíséretében⁴⁾ megindula a Duna felé, s Karvánál átkele 1708. január első napjaiban. Már 10-kén oda át volt.

Eszterházy írja Sümegről decz. 25-kéről Bercsényinek: „Bottyán János Generális ural már úgy végeztem,

¹⁾ Bottyán már 1706. őszén meg volt kintálva a Vág- és Újvár-vidéki tábornoksággal. A tábori könyvben olvassuk:

„11. Novembris. (1706.) Generális Bottyán János urnak feles hajók procuratiója, a Dunán túlsó-félicnek általköltözése, és a Vág-Dunaközi ugy az újvári commendó recommendáltatik.“ Azonban, mint tudjuk, a fejedelem akkor őt Dunántúlra rendelé, mivel ott nagyobb szükség vala reá.

²⁾ Tábori könyve.

³⁾ Ugyanott.

⁴⁾ Ugyanott.

hogy ünnepek után még új esztendő előtt az Dunán általmenetelre innend megindulhasson, hogy bagázsiasztul általmenvén az Dunán, transferálja magát Nyitra felé, az hol Andrássy István urtul teljes informatiót vévén, kormányozza az ottvaló hadi dispositiókat¹⁾.

XIX.

Mint a közlött adatokból látjuk, Bottyán e súlyos év folytán, mely hadvezéri képességére nézve méltán nevezhető a megpróbáltatások évének, folyvást ritka kitarással, csüggedetlenséggel s szerencsével működött. Daczára hogy oly jeles hadvezetők harczolának együtt, s egymaga ellen, mint Stahremberg Guido, Pálffy, Rabutin, s alattok a sok tábornok: a kemény kurucz vezér elvégre is mindnyájokat kiszorítá területéről; harcokat nyert, dulasokért boszut állott, és egy talpalatnyi tért sem engede át. Mikor átvevé a parancsnokságot, a Rábán túl való rész ellenség kezén volt; mikor pedig utódjának által adta: a császári tábornagyok vállvetett erőfeszítéseinek ellenére is, mind az egész földet adhatta által, fel Sopronyig s a Lajtaiág. Az ellenség a határokra lőn szorítva, sőt még Bottyán járt fel Bécs alá, és Styriában városokat vett be. Pedig Túl a Duna ügyét 1707. elején Rabutin átmenelekor már magok a kuruczok elveszettnek tartották, tudván, hogy Bottyánnak nincs olyan ereje, hogy Rabutin, Stahremberg s Pálffy egyesített erejével megmérkőzhessék. Eszterházy Antal annyira ment, hogy még Rabutin átkelte előtt átszállíttatta titokban saját titkárát Szőke Mihályt, ki jószágaira oda át gondot visele, már mindent veszve hívén.

Emőkéről (Nyitramegye) 1707. január 23-káról iratik a tábori könyvben: „Szőke Mihály secretáriusnak sub

¹⁾ Tábori könyv.

rosa intimáltatott a Rabutinnak általköltözködése; ha lehet, sine larma transferálja magát és némely jó katonákat is.“

Sőt nemcsak Eszterházy, de maga a rettentetlen Bezerédy is úgy szólván kétségbe vala esve üggyök felett. Kőszegről 1707. január 27-kéről így ír Károlynak: „Az mint hallom — mivel csak közhir nálunk — az erdélyi német nemcsak megindult, de az előjárója már Pest elején is vagyon; általlátom, hogy teljes szándoka, hogy erre az földre általjűhessen, és magát az ittlévővel conjungálhassa: ki ha úgy leszen — lehetetlen subszistálnunk, és ezen darab földet (Dunántúlt) conserválnunk. Azért Nagyságtok tovább is méltóztassék ezen szegény darab országunkat megsegíteni, és jó hírekkel consolálni“¹⁾).

Már az ijedtségben a túl a dunai kuruczok családjai is kezdenek általköltözni. Eszterházy Antal írja Köbölkutról, január 26. 1707.: „Bottyán János Generális urnak, hogy ha tulsóknak cselédek erre által akarnának gyűnni: ne tartóztassa; és az hadakat jó reflexióval egy corpusban conserválja“²⁾).

S Köbölkutról febr. 24-kéről: „Balogh Ferencz sümegei commendansnak, hogy ad ultimam sangvinis-guttam meg ne adja a várot; ha pedig vagy valamimódon földadja, vagy elvész: életéhez semmit ne bizzék“³⁾).

Imé, a várparancsnokokat életök elvesztésével kelle fenyegetni: de Bottyán úgy forgolódott, hogy Rabutin Sümeget meg sem meré próbálni, hanem csobánczi kudarca után szégyennel, meg nem állva vonúlt el alatta, hogy Pápánál újra megveressék.

¹⁾ Károlyi-levéltár.

²⁾ Tábori könyv.

³⁾ Ugyanott.

Eszterházy Antal a túl a dunai kuruczság sorsa fölöött kétségbe esve, 1707. febr. 26-kán Köbölkutról így ír Bottyánnak, már csak a Dunán átmenekülésre gondolván:

„Ha teljességgel extremitásra fakadna az dolog: Dunáninnénd való hadakkal a Dunát közelétse, egy részét Pakshoz, az holott kompok elrejtve találkoznak, más részével a karvai passushoz nyomúljon maga is“¹⁾.

És Bottyán megmutatta, hogy nem nekie, de Rabutinnak kelle megronsolt hadaival Stahrembergék által segítettve menekülnie; megmutatta, mint láttuk, saját erélye, vitézsége, s a népnek iránta való szeretete, az ügyhez megbizonyított hűsége által.

Bottyán helyzetét még az is nehezíté, hogy míg ellene az év folytában összesen három marechal és nyolcz tábornok harczott: ő egészen egyedül vala; szivesen marasztotta volna maga mellett b. Andrassy István tábornokot: de Eszterházy Antal maga mellé kíváná és áthivatta ezt, úgy testvérét Pált is Nyitrára, azt irván Bottyánnak, hogy „Andrassy Pál uramot, ha bonis nem akarna: akaratja ellen is küldje által az Dunán“²⁾. Így tehát egészen magára maradt; az alatta szolgált brigadérosok és ezredesek közül is csak kettő: Bezerédy Imre és Balogh Ádám birt kiválóbb katonai tehetséggel. De Bezerédyt nagy ambíciója miatt Bottyán nem igen szerette. Szegény Balogh Ádám volt jobb keze.

Maradtak fenn továbbá adatok, melyek azt tanusítják, hogy Bottyánnak az 1707-ik év nehéz hadjárataiban nemcsak az ellenséges tábornagyokkal kelle küzdenie: hanem gyakran némely megyékkal, és a nemesség egy részével is meggyúlt baja. Mert a császári hadvezérek, különösen Pálffy: ígéretekkel, pénzzel, rettentéssel, min-

¹⁾ Tábori könyv.

²⁾ Ugyanott.

dent elkövettek, hogy a vármegyéket s a nemességet a kurucok mellől elállásra, s császári behódolásra bírják; elannyira, hogy kivált a határszélen valók (Soprony, Mosony stb.) nem egyszer ingadoznak; nem úgy Vas, mely vasszilárd vala.

Ily kísértések ellenében Bottyán határozottan lép vala föl; az ingadozók irányában kemény bánásmóddhoz folyamodott: sic volo, sic jubeo, — ha nem teszed: bilincsbe veretlek, fejedet és vagyonodat veszted! — Az idők így parancsolták. —

És e rájuk ijesztés, e katonás elbánás annyira használt, hogy ismervén az öreg tábornok vasjellemét: fenyegetése nem marad pusztá szó, — nem merének elhajolni, sem ellenszegülni. Legalább nincs példa rá, hogy fenyegetéseit valósítania kellett volna. A szó is megtette hatását az ő szájából, nem várták be hogy tettere kerüljön.

Mutatványképen imé itt közlünk egy-két példáját ily eljárásának.

Libény-szent-miklósi táborából 1707. június 26-kán kiadott nyílt parancsát, mely az egész országrész lakosságához szólt, a vármegyékhez intézett következő comitívával kíséré:

„Jó akaró Vice-Ispány és Szolgabíró Uraimék! Mikrül kívántam magamot informáltatnom, az accludált currensbül meg fogja érteni kegyelmetek. A miért is Vice-Ispány és Szolgabíró Uraimék, ezen accludált pátenlevelemmel járják bé az magok processusokbéli falukat, s azokat jól megvizsgálván, az kik ezen currensben foglalt parancsolatom ellen véteni mérészelnének: az ollyatén lakosokat minden késedelem kívül kegyelmetek hozzám (rabúl) küldeni el nem mülassa. Ellenkezőt cselekedvén, kegyelmetek magok is keményebb mediumokat fognak magok ellen megtapasztalni, mivel bizonyára belincsekbe veretvén, Murányban

fogom küldenem, és az Fölséges Fejedelemnek és Confoederált Statusoknak az ilyen Haza-árulóit repraesentálnom; mellybül azért ugyanazon büntetést várhatják magokra, az ki recenter Túrócz vármegye Vice-Ispányát éré, az ónodi Ország-gyűlésén¹⁾; nem óhajtanám penig, hogy kegyelmetek közül valaki illy büntetésre méltónak ítéltessek. — Egyébiránt maradok, ex castris ad Libén-Szent-Miklós positis, die 26. Junij, Anno 1707.

Kegyelmeteknek

szolgáló jóakarója

Bottyán János m. k.“

Felső-Büki Nagy Mihály sopronyvármegyei alispánynak pedig ezt írja 1707. aug. 16-káról Karakóról: „Krakai táborban, 16. Augusti. 1707.

Jóakaró Vice-Ispán Uramnak,

ajánlom szolgálatomat kegyelmednek.

Az ellenség Pápa tájára való érkezésével, tudom, a föld népe nem kevésbé consternáltatott, sok pusztítása, s égetése után²⁾. Már viszont megtér Győr felé. — Azért kegyelmed az egész helységekre in gremio sui küldje ki mindenekelőtt currensét. Az szegénység csak lászon a maga dolgához s takarodásához.

Most mutatá ki Pálffy foga fejrét, midőn egymást-érő leveleiben, — a midőn senkisémet kényszerítette — és esküvel is mentette magát: hogy az ő hada posítíve és ex ordinibus nem égetett, hanem a mi történik, per modum excessus történik; melynek mostani cselekedeti (Szombat-hely, Pápa etc. fölégetése) világos ellenkező bizonyság, — elhitesse a lelkével!

¹⁾ Rakovszky Menyhártot érti, a ki árulásáért összevagdaltatott a fölgerjedt rendek által az ország sátorában.

²⁾ Rabutin és Pálffy, mint láttuk, utjokban, merre jártak, mindenütt égették, pusztították az országot.

Ha tudom revancsolni: bizony ezerszerte revancsolom. Hogy azért ezen dolog annál jobban procedáljon: míg magam is jobb rendelést teszek a mezei hadak közt, kegyelmed *ex officiis sibi incumbenti*, minden nemességet — senkit ki nem vévén — *donatim et viritim* insurgáltasson; hogy mást állítson valaki maga helyett: absolute meg nem engedem; s olyan assignatióval és készüllettel, hogy két hét alatt Isten által leendő hadi operációk után, parolámra fogadom, azonnal visszabocsáttatnak; — és hogy nem ellenségre, hanem prédára, szabad nyereségre vitetnek. — Ebben pedig kegyelmed semmit ne kételkedjék, hanem, valamint böcsületét szereti, Urához, Véréhez, és édes Hazájához köteles: olyan szorgalmatos légyen ennek effectuatiójában. Másként, ha kegyelmed vagy processualis szolgabiráji vétsége miatt az Ország szolgálatja *notabilis defectust* szenved: kényteleníttetem, kedvetlen mediumhoz nyulván, vasra veretnem, s által küldenem Újvárba kegyelmeidet; mellyet is nem vélem, hogy kegyelmeitek akármelylyik is, tapasztalt igaz hazafiúságát tudván, magára várjon.

Csak vehessem pedig *proxime* tudósítását kegyelmednek: miképpen kívánják a Nemes Vármegyék effectuálni nemesi szabadságok mellett egyedül közönséges jóra czélozó Haza-szolgálatját: teljes instructióval expediálom Pullyai György porkolábomat a *compulsoria per fas et nefas*, és a kit *renitensnek comperiál* lenni: minden jószága felprédáltatik, sőt élete is *periclitátik*, annyira, hogy *renitens* nemes uraiméknak váltságon marad az ízi szájokban. *In reliquo* maradok kegyelmednek

szolgáló jóakarója

Bottyán János m. k.“

Hogy e szigorú de szükséges intézkedések mellett más részről Bottyán mint szerette, pártfogolta a szegény

népet, ellenben a prédáló, égető, marczona ráczokat mint gyűlölő, érdekesen tanúsítja Pápáról 1707. oct. 17-kéről Szluha Ferencznek az újvári fő hadi biztosnak küldött levele:

„ Örülök azon, hogy az magát elbízó esztergomi labanczoknak megütötték az órrát, és az istentelen Iliának (rácz hadi főnök) elfogatásán; mivel annakelőtte fogva lévén, azt fogadta hitire, lelkére, hogy ellenünk soha többé fegyvert nem fog, hanem aláméggyen Rácországra. Kit is az Isten bűne szerint büntete; hanem kegyelmed ötet stricte vasban, belincsben tartassa, csigáztassa, — és akármelly rabon ki ne adja: hadd szenvedjen a kutya, mert gonosz a szegénységre!

Az mi pedig esztergomi lakosok szegénységhez való kegyetlenségét illeti: kegyelmed kitanulván, írja meg; azon lészek, hovahamarébb rajtok küldhessek.“¹⁾

Ekkép tartá meg hűségben Bottyán a nehéz napok alatt az ingadozókat, s ekkép pártolá az állhatatosokat és a népet, a melynek hozzá való rendületlen ragaszkodása és áldozatkészsége hatalmas segédkezet nyújt valának Stahremberg, Rabutin, Pálffy törekvéseinek megghiúsítására, hadaiknak kiszorítására.

Mielőtt Bottyánt tetteinek új színterére az újvári generálisságba kísérnök: meg kell még említünk, hogy saját igen jól begyakorlott, híres vitéz lovas regimentjét, melyről „igen nagy opinióban vala“²⁾, Eszterházy Antal felszólítása folytán, elcsesrelé Eszterházy Dánielével. Kedvetlenül tette ezt, de főleg Bercsényi kedvéért mégis csak megtette; mert a fő-főtábornok nem akará, hogy Bottyán a maga ezredét — mely Dunántúl a legjobb —

¹⁾ Gr. Károlyi-levéltár.

²⁾ Eszterházy Antal tábori könyve.

onnét magával átvigye, tetemes csorba fogván ezáltal esni a dunántúli hadakon; tudta más részt Bercsényi azt is, hogy Bottyán régi, fegyelemszerető katona létére, rövid idő alatt csak úgy begyakorolja, s oly vitézzé edzi Eszterházy Dánieltől átveendő új ezerét, mint régi híres regimentje. A csere tehát megtörtént; Bottyán ezredét túl a Dunán hagyta az Eszterházy Antal mellé átment Eszterházy Dániel számára, hogy ezét meg Újvár táján átvegye. Elbucsúzó régi vitézitől, de kedves testőrszázadától nem bira megválni: azt átvitte magával az Eszterházak minden ellenzése daczára¹⁾.

Am új ezredét az 1708. év tavaszáig annyira begyakorlá: hogy hasonmása lón azelőtti nagyhirű ezerének²⁾.

XX.

Az újvári vagy vág-garam-mellyéki generálisság állott azon időben: az Érsek-Újvár, Nyitra, s Csenkevár (Karva) nagyobb, és Sempte, Séllye, Sasvár, Detrekő, Eleskő, Szomolány, Csejte, Beczkó, Galgócz, Tapolcsány, Ugrócz, Temetvény, Léva, Csábrág, Szécsény, Gács stb. kisebb erősségek, s az Esztergomot, Komáromot, Pozsonyt, Lipótvárát, Trencsényt körül táborozó s az ausztriai és morva végekre vigyázó hadak fölötti parancsnokságból. A Morva vizétől, le egész a Mátraig, s a bányavárosok mentén föl Trencsényig terjedt. A bányavárosok külön commandó alatt voltak.

Bottyánnak mint újvári vezénylő tábornoknak alatta állának az idő szerint Ocskay László, Ebeczky István, Galánthai Balogh István, Babocsay Ferencz, Esze Tamás és Berthóthy István brigadérosok; Géczy Gábor, Turóczy Gáspár, Bokross Pál, Ebeczky Tamás, Somody Ferencz,

¹⁾ Eszterházy Antal tábori könyve.

²⁾ Kolinovics Rákóczi legjobb ezredei egyikének mondja.

Zsámboki Nagy István, Luzsénszky Sándor, Mikházy György, Köröskényi László, Színay János, Lóczy Endre, Révay Gáspár, Réthely György, Réthely János, Gőcze Gábor, Vajda András, Szalay Pál, Guldenfinger János stb. ezeres kapitányok.

Midőn Bottyán a vezényletet átvevé: a Vág mellyéke ugyan kurucz kézben vala, de már túl az Alsó-Vágon s a Csallóközben Szeredtől le Komáromig német hadak fekvének téli szállásokon, több helyütt, például Szerednél, Gútánál, redoutokkal, kemény sánczokkal védett hadvonalakban, a mint őket Stahremberg Guido elhelyezte volt. A Vág és Morva vize között fekvő apró hegyi várak Stahremberg 1707-iki nyári hadjárata óta labanczkében.

A generálisság központja, főerőssége, legbiztosb helye: a Rákóczi hadmérnökei által újabban még hatalmassabbúl megerősített, s aknarendszerrel is ellátott Érsek-Újvár volt. Bottyán többnyire e várban, vagy Nyitrán, avvagy bátorkeszii kastélyában székelt, némi kényelmére szolgálván azon körülmény, hogy saját és neje jószágai többnyire mind e generálisság területén feküdtek.

Bottyán — mint mondók — 1708. január első napjaiban érkezett át, 60 császári foglyot is hozván magával Újvárba¹⁾. Legelőször megsejmlélé Csenkevárt és őrségét, azután szemlét tartott a téli szállásokban, vigyázó állomásokon, s védvonalakban künn elhelyezett hadak fölött, majd Újvár, Esztergom-eleje, és Nyitra megvizsgálására vala menendő. Előbb Újváron kezdé.

„Generális Bottyán János Uram ezelőtt harmadnapal ide beérkezett,“ — írja 1708. január 28-káról Újvárból Szluha Ferencz, Károlynak²⁾. Febr. 3-kán Bátor-

¹⁾ Eszterházy Antal tábori könyve.

²⁾ Gr. Károlyi-levéltár.

keszin volt, az Esztergomra figyelő hadakat szemlélvén. Miután értesüle, hogy az esztergomi várparancsnok a körülfekvő falvaktól, a hová kezei el nem hathattak is, hadi sarczúl „bizonyos pénzbeli quantumot kíván:“ ugyanezen napon Bátorkeszről beirt Esztergomba ő is, viszontorlásul sarczot követelvén, azon fenyegetéssel: ha minélelőbb meg nem adják „ollyas modalitást keres megvételében, hogy duplummal is fogják tapasztalni kárát“¹⁾. Ekkép fordítá el ama falukról a sarczfizetést. — A továbbiakat a mi illeti: ugyancsak Szluha írja Károlynak Újvárból február 19-kéről, a mikor Bottyán már Galgóczot s a lipótvári bloquádát is meglátogatván, Nyitrára érkezett:

„Itten már Generális Bottyán János uram a com-mendó, postúrungban (hadállomás); Andrassy István uram ő Nagysága Dunán által megyen, az holottan per capi-tulationem kezünkbe jutott Körmönd vára, s demoleál-tatik“²⁾.

A Bottyán hadtestét képező dandárok pedig ez idő-ben így feküvének: Ocskay László brigádája a Felső-Vág partján, a morva határok mentében, föl egész Tren-csényig, — mely várat Luzsénszky Sándor bloquirozá — s le Szeredig, mert ezen alól a jobbparton a németek had-vonala kezdődött; Balogh István és Esze Tamás brigá-dái Nyitrán és környékén, le Újvárig; Berthóthy Istváné Újvárott, Komárom elején, Csenkevárott; Ebeczkyé Esz-tergom előtt, s a Garam és Ipoly vidékein; Babocsayé Lipótvárát zárolá el, s Galgócz, Sempte őrseget képezte.

És bár nagyobb csaták, most, a tél keménysége miatt nem vivattak, az apróbb összecsapások a sűrű portázá-sok folytán napi renden valának. Mert a kuruczok nem-

¹⁾ Eredetije Esztergom város levéltárában.

²⁾ Gr. Károlyi-levéltár.

csak hogy a néha átcsapó császáriakat mindannyiszor serényen visszaverték, hanem — kivált mióta Bottyán vette át a vezényletet — áttörvén vagy osonván a császáriak hadvonalain, egész Pozsonyig, Nagy-Szombatig fel-feljárának, míg Ocskay emberei a Fehérhegyeken túl való tájakat, s olykor Morvát is meglátogatók. Ha nagyobb tömegek által meglepetvén úzóbe vétetének: 24 óra sem telt belé, — már ismét harczállomásaikon, övéik közt termettek könnyű lovaikon. A kurucz lovasság gyorsasága valóban minden fogalmat túlhalad. Például Eszterházy Antal 1708. febr. 27-kén — mint Bercsényinek Rohoncztól maga írja mart. 1-jéről¹⁾ — néhány lovas ezreddel 24 óra alatt tizenhat magyar mértföldet lovagolt „egy végben, a lova zabláját ki sem vetvén.“ Bezzerédy Imre pedig 1706. aug. 31-kén 2000 lovassal Kőszeg tájáról beütvén Ausztriába: 24 óra alatt husz magyar mértföldet szágulda bé; „egy étetéssel huszonnégy óra alatt jártunk husz mértföldet öszve“²⁾. — Ilyen volt a kurucz lovasság, melynek serénysége magasztalásával Kolinovics, Babocsay, („Fata Tarcaliensia“) stb. írók művei telve vannak. Az egykoru külföldiek is csodálkoznak ezen magyar serénységen. „Nem hinnéd mily gyorsak ezen kuruczok — írja egy Tököli korabeli német újságíró — a lovaikra magok megé ültetett talpasokkal (hajdu) három nap alatt negyven mértföldnél többet kalandozván be“³⁾.

A mostani lovasság ily tettekre aligha volna képes, valamint az idegen lovasság akkor sem volt az, felényire sem. A kuruczoknak főereje hallatlan serénységökben áll.

De térjünk vissza tárgyunkhoz.

¹⁾ Tábori könyvében.

²⁾ Eredeti levele a gr. Károlyiak levéltárában. (Főntebb közlöttük volt.)

³⁾ Szalay L. V. k. 191. l.

Bottyánnak egy ily felszáguldó kis számú portája, mindgyárt az újvári generálisság átvétele elején oly kitünő bátorságot tanúsított, és oly fényes sikerrel járt, hogy szerencsés esetének híre nemcsak Magyarországot, hanem a távol külföldet is betölté¹⁾.

Kolinovics részletesen, az élő szemtanúk, sőt tettesek után beszéli el ez érdekes epizódot, melyet mi még több rendbeli egykorú levelezéssel vagyunk szerencsések fölvilágosíthatni.

A császárnak Magyarországon vezénylő főparancsnoka gróf Stahremberg Guido, a Spanyolországban küzdő hadak élére rendeltetvén: helyére magyarországi fővezérré testvére gróf Stahremberg Maximillián neveztetett ki²⁾; ugyanaz, kit Bottyán a fertő-sopronyi sánczvonalból kivert volt. Miksa gróf — a ki melleleg mondván, igen elbizott, kevély ember vala — a császártól Bécsben átvevé kineveztetési okmányát, s a kincstárból tetemes összeg pénzt, a hadak fizetésére: s azzal 1708. február elején alá indúla Pozsonyba, hogy a hadak vezényletét ténylegesen általvenné. Pozsonyban nem sokáig késsett; dolgainak rendbevitelével Nagy-Szombatba készüle. Figyelmeztették őt: nagyszámú katonai fedezet nélkül utra ne induljon, mert bár a Csallóközben és az Alsó-Vág innenső felén a császáriak fekszenek: mindazáltal egyes merész kurucz csapatok minden untalan keresztül csapkodnak, úgy hogy miattok az utazás sohasem biztos.

Stahremberg, ki az ellenfél iránt kicsinylést akara mutatni, megvetőleg válaszolá: „hogy ő mitsem fél az efféle lurkóktól!“³⁾.

¹⁾ L. a frankfurti „Theatrum Europaeum“-ot.

²⁾ Kolinovics.

³⁾ Ugyanott.

Ezzel hadi főpénztárnokával együtt február 16-kán reggel hintójába veté magát, s 20—25 lovas német kíséretében megindúla nagy maga-elbíztaiban.

Azonban :

„Quem dies vīdit veniens superbum :

Hunc dies vīdit fugiens jacentem.“

Bottyán tábornok hadvonalainak vizsgálata közben február 10-ke táján érkezett Lipótvár alá. Ott a Babocsay-brigáda, s az ostromzárlati intézkedések fölött szemlét tartván, néhány nap mulva Nyitrára folytatta útját, hogy a várat és a Balogh s Eszedandárokat megtekintse.

Nyitrán febr. 15-kén kiválasztá egy igen bátor és ügyes huszárörmestert a Galánthai Balogh István ezeréből, hogy a Vágon általküldje Pozsony és Nagy-Szombat tájára, — biztos tudósításokat szerzendő a németek hadállásairól.

Bornemisza János — így hítták az őrmestert — jól ismeré azon vidéket, minthogy réthei, pozsonymegyei születés vala; katonái is mind a tájia: Balogh István ezrede pozsonyvármegyei lévén.

Midőn azért megkapá a tábornok parancsát: Kolinovics szerint 14, Szluha Ferencz szerint 23—24 elszánt legénynyel még azon éjjel megindula. A Vágon és a németek hadvonalán szerencsésen általvergődött.

A pozsony-nagy-szombati országutban Szencz, Sárffő, és Boldogfalva között akkor valami csepőtés, bokros hely létezett, talán ma is megvan még. Bornemisza reggelre ezen bokros helyet elérvén: a berekben állitá föl embereit.

Egyszerre hintó közeledik 20—25 főnyi vasasnémetből álló kísérettel. Bornemisza jelt ad harczkész embe-
reinek; ezek egyszerre előtörnek leshelyeikből, s nagy

túzzel rárohannak a kíséretre, egyszersmind a hintós lovak istrángjait kardjaikkal elvagdadják.

A hintóban a császári hadak főgenerálisa gróf Stahremberg Miksa ült, a mit azonban a kuruczok még ekkor, természetesen, nem tudnak vala.

A kíséret védé urát a hogy tőle kitelt: de a kuruczok mind jó válogatott vitézek valának: néhány percz alatt lekaszabolák őket, ötnék kivételével, a ki megadá magát; el egy sem futhatott a serénylovú magyarok elül. Bornemisznának Fekete Mihály nevű közvitéze maga négy németet vágott le, mint a különben labancz-érzelmű Kolinovics vallja. A hintó ajtajához legelőször Végh János nevű kurucz közvitéz férkőzék; a csata zajára Stahremberg megragadta, s lövésre készen tartá pisztolyát. A mint Végh az ajtót ki akarja vala nyitni: Stahremberg kitüzelt reá, de Végh a lövés pillanatában elég ügyes volt a kitartott pisztoly végét kardjával annyira felvágni: hogy a golyó melle helyett kalpagját hordá keresztül, bár üstöke táján fejét is megsértette.

Erre Végh kirántá a kocsiból és lefegyverzé Stahremberget s a főpénztárnokot. Míg a többiek — kik közül egy Rácz Miska nevű, komáromi labanczból kuruczczá lett híres kóborlót ismerünk — a hintó motozásához fogának: Bornemisza, Szenczi Lányi János, Mészáros Mátyás, Karácsony Ferencz és még néhány más kuruczok a csaltatba vitték foglyaikat, s elkezdék vallatni. Stahremberg konokul tagadta kilétét, tagadták félrevitt és külön vallatott alattvalói is. Ekkor oda érkezik vérző fejével, átlőtt kalpagjával Végh János, és káptott sebe miatt feldühödten — arczúl ütötte a császári hadak főgenerálisát¹⁾, — a kurucz közlegény. Sőt sebe

¹⁾ Kolinovics.

vérdfja fejében Stahrembergnek drága zsebóráját is elvevé¹⁾).

A főpénztárnok azonban, s Miksa gróf komornyikja, kiket agyonlövással fenyegettek, ha meg nem vallják urok kilétét: végre engedének félelmöknek, s megmondák Bornemiszáéknak, hogy az elfogott és Végh által oly gonoszúl tractált egyéniség nem más — mint gróf Stahremberg Miksa, a főtábornok.

A kuruczok megörülván a jó szerencsének, ottan közül-akarattal elhatározzák, hogy megvetve életök minden veszedelmét: Stahremberget, akármiként, de elviszik — keresztül saját hadvonalain — Nyitrára, Botytyánnak. Ha kell: karddal vágnak utat magoknak, elhullanak mellette — de mégsem bocsátják ki markaik közül.

Lovuk elég volt: saját paripáikon kívül a levagdalt németek lovai, s a hintó fogata, mind rendelkezésükre állának. A főpénztárnokot, a komornyikot s az öt megmaradt németet tehát fegyvertelenül felültették egy-egy vasasnémet-lóra: Stahremberg alá azonban saját könnyű magyar paripáik egyik legjobbját adták, hogy üldöztes esetében lova lassúsága miatt a császáriak utol ne érhessék.

Gondolkodásra nem sok idő vala: mert attól tarthattak, hogy a megrohanáskor váltott lövések hallattára a szomszéd falvakból német hadak, vagy őrzérek fognak jelentkezni. A kocsiból azért a hadi pénztár tartalmának megtalált részét magokhoz vévén, ügetést nyargalvást elindulának. Stahremberget közre vették; egyik oldalról egy kurucz kivont hegyes-tőrrel, másik oldalról pedig egy másik, felvont karabélylyal lovagolt mellette;

¹⁾ Kolinovics.

tudtára adák, hogy a legkisebb segélykiáltásra vagy jelre — azonnal halál-fia¹⁾).

Igy nyargaltak tovább, mindenütt német hadakkal rakott falvakon át. Először Sárfőre érének, onnan Német-Gurab mellett el, s a puszta-födémesi nemes falun keresztül, hol a házakban sok német katona dorbézola²⁾). Innét Vizkeletre mentenek, mely faluban egy császári hadnagy állomásozék 50 katonájával. Ezen hadnagy épen elküldött volt egy leányt egy nagy kancsóval a korcsomára, borért. A kuruczok az utcán végig-vágtatván, találkoznak a leánynyal, a mint a bort hozza. És Bornemisza úgylátszik, nem volt bor nem isza; a mint az öblös kancsót megpillantá, kedve kerekedék a jó fogásra az áldomást meginni, — ott az ellenséges hadak közepette. A vakmerő kurucz csapat megállott, megállítá s kikérdezé a leányt és az összecsoportosult falubelieket, s azzal ott a nyílt utcán megivák a német hadnagy borát; nemcsak, hanem vakmerőségüket még azzal akarák tetézní, hogy a hadnagyot is elfogják, és magokkal vigyék. A falubeliek azonban — mint a kik a hadnagy otlétét megmondák — elkezdnének nekik rimánkodni-reménkedni: az Istenért ne tegyék, mert a császáriak a hadnagy följelentéseért ő rajtok állanak boszút, prédára vetik, porrá égetik helységöket. A kuruczok meghallgaták őket³⁾, s kinyargaltak Vizkeletből. Szerencsén keresztül-vágák magokat a Dudvág hidja elé állított császári őrségen, s azzal sólyomást vágtattak odább. A Vág partját elérve, Farkasd és Negyed között holmi halászbárcára tőnek szert; ezen Stahremberggel együtt, egy részük által kele, lovaikat a vizben a csónak után

¹⁾ Kolinovics.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ Ugyanott.

usztatván. Midőn ladikjok ismét visszament a többiekért, s ezek belerakodának: az üldöző császáriak zúgása már közélről hallatszék. A Dudvágnál szétugrasztott őrség lármájára ugyanis a császári hadak mindenünnen egybesereglenek, s a hirre, hogy Stahremberg fogva van: egész lovas osztályok vágattak a Vág felé, a kurucz csapat után. A csónak másodszori útjában még a Vág közepéig sem ér vala: a mikor 500 német és ugyanannyi rácz lovas már a folyam jobb partjához érkezett, s tüzelni akart a kuruczokra.

Ezek azonban feltalálák magokat; Stahremberg szívének kardot szegezve kényszeríték őt: kiáltson át a túlsó partra, s parancsolja meg tábornoki tekintélyével a császáriaknak, hogy ne lőjjenek¹⁾; egyszersmind őt állíták legszélről, hogy a lövéseknek leginkább ki legyen téve. Miksa gróf át is kiáltott, vezényelvén, hogy karabélyjaikat ereszszerk le, s ne lőjjenek, hisz saját tábornokjokat lőnék meg legelőbb²⁾.

Azok belátták, hogy a dolog csakugyan így áll, s engedelmeskedének. A csónak, ott szemeik előtt, bántatlanul a balpartra érkezett.

Most a kuruczok együtt lévén, újra lóra kaptak, s vivék foglyaikat az előbbi rendben. De okuk volt a miatt aggódniok, hogy a fölvert németiség valahol kompokat kerít s tömegesen utánok jó. Oly gyorsan iramodtak tehát, a mint csak birták már kissé megfáradt paripáik. Továbbá, hogy a netalán átköltöző császáriak nyomukat veszítsék: neki nyargalának a sűrű nádasoknak, mocsároknak, s ezek tekervényes útain, gázlóin haladtak sokáig, a tájat, járást jól ismerők. Hideg tél lévén, át

¹⁾ Kolinovics.

²⁾ Ugyanott.

meg át fáztak s áztak, mert olykor derékig kelle a vizekben úsztatniok gázolniok¹⁾).

Végtére, midőn már jó távol, biztosabban érezték magokat, s mind magoknak, mind lovaiknak okvetlenül kelle némi pihenés: valami félreeső fűzfa-berkes helyen megállapodának, s tüzet raktak szárítkozni, melegedni.

Nyavalyás Stahremberg, a ki az ily kemény strapációt, az ily kuruczos lovaglást (Sárfőtől idáig többet 10 mérföldnél, egy végtében) és magyar nyergen való ülést nem szokta vala meg: nagyon rosszúl, megtörtnek érezé magát. Midőn a tűz már javában lobogna: ő is le akara tehát szállani nyergéből, — fáradt, vizes tagjait nyugasztalni, melengetni. Ama haragos Végh János azonban, a ki sebe miatt Stahrembergre még mindig dühös volt: odaugrék, s visszatartóztatta őt nyergében, sőt széles fringája lapjával nagyokat csapkodott a főtábornok grófi hátára²⁾).

És a büszke gróf mindezt megalázva túrni kénytelenítettet, azoktól a lenézett „lurkóktól.”

„Quem dies vídit veniens superbum:
Hunc dies vídit fugiens jacentem.”

XXI.

A vakmerő kurucz csapat kalandos vállalatáról még az nap éjjel szerencsésen megérkezett foglyaival Nyitrára. Huszonnégyszáz óra alatt Nyitrától Szenczig, s innét Negyeden át meg vissza: legalább húsz mértföldet bejártak. Ez a kurucz serénység.

Megérkeztökkor képzelhetni mily nagy lőn az öröm Nyitrán. Stahremberget átadák Bottyánnak, ki azonnal

¹⁾ Kolinovics.

²⁾ Ugyanott.

gyorsfutárokat indított az örömhírrrel: Kassára a fejedelemhez, és Bajmócra Bercsényihez. Foglyával Bottyán, mint nemesjellemű ember, rangjához illőleg bánt; kényelmes lakást rendele számára a várban, és saját asztalához ülteté. Sőt megérkeztekor lakomát is csapott.

Ugyanis másnapra fényes ebédre hívatta meg Bottyán Bornemiszát valamennyi emberével együtt, a kik a szerencsés expedícióban részt vettek; és vitézségeket, sérüléségeket jutalmazni akarván, a mellett, hogy hópénzeiket megkettőztette: saját tábornoki asztalához ülteté ez altiszteket s közlegényeket. A ki ismeri a magyar katona természetét: tudja, mily nagyra becsülhették e közemberek ezen megtiszteltetést. Ily tapintatos apróságok által nyeré meg Bottyán annyira a katonaság szeretetét.

Az asztalnál a főhelyen maga az öreg tábornok üle Stahremberggel, lejjebb Bornemisza s legénysége, és több kurucz főtisztek. A büszke Stahremberg, kiállott fáradsalmi után hatalmasan evett-ivott, a kurucz közlegényekkel egy asztalnál¹⁾. Ezt sem gondolá, bizonyára, még csak egy nappal előbb is, a mikoron ezeket a „lurkókat” úgy megvetette.

Miksa gróf azutánra is Bottyán asztalához vala hivatalos, mignem őt az utóbbi február 24-én felküldé Bercsényinek, Bajmócra, a hol szintén előzékenyen fogadtaték. A pompaszerető Bercsényiné — gróf Csáky Krisztina — bajmóczi várában tartá ekkor fényes udvarát, s fársáng ideje lévén, fejedelmi tánczvigalmakat ada. Ezekben a fogoly Stahremberg is részt vőn, s büszkeségét most már annyira feledé, vagy a lovagias bánásmód által annyira

¹⁾ Kolinovics.

lefegyvereztetett: hogy csakúgy megadá Bercsényinek az „excellentiás“ czímet, mint magok a kuruczok¹⁾.

Martius 13-kán Kassára küldetett a fejedelemhez, s később Szepesvárra.

Bottyán pedig Bornemiszt szép ajánlólevéllel látta el Rákóczihoz, s az ő és derék társai megjutalmaztatását Ő Felsége született kegyelmességébe hathatósan ajánlá. Mely levéllel Bornemisza Stahremberggel együtt Kassára ment; ott a fejedelem őt az udvar és külföldi követek előtt ünnepélyesen fogadá, s társaival egyetemben fejedelmi bőkezűséggel megajándékozá, saját képére vert nagy ezüst-éremmel is kitüntetvén a merész vitézt²⁾.

Stahremberg elfogatását Bottyán következő játszói levélben tudatta Károlyival:

„Méltóságos Generális, Fiam Uram!

Köteles szolgálatom ajánlása után, mostan újonnan concredált commendóban (Károlyi ekkor neveztetett ki Erdély vezénylő tábornokává) kívánok mindennemű jó szerencsét Fiam Uramnak.

Csudálkozom rajta, hogy hogy' lehet oly feledékeny a fiú, hogy ingyen se legyen emlékezetben nála az atyja; Dunántúl létemben nem annyira csudálkoztam rajta, hogy az odavaló (túl a tiszai) occurentiákrul tudósítását Fiam Uramnak olly gyakran nem vehettem. Ha tovább is illy feledékeny lészen Fiam Uram: káptalanba kénteleníttetem recurrálnom s Fiam Uramat denegálnom.

Irhatom új hírül: szintén béeérkezésemmel a vágmelylyeki postérungokban, legelső portám is Isten kegyelmé-

¹⁾ Kolinovics.

²⁾ Beniczky Gáspár naplója. — Kolinovics. Bornemisza később, a szathmári békekötés után, visszatérvén szülőfalvába Réthére, egy ízben fölment Bécsbe s meglátogatta a már elébb kiszabadult Stahremberget. Ez, a nyitrai lakoma viszonzásául ebédre hívta őt meg, s neje száz aranyal megajándékozva bocsátá hazájába férje egykori elfogóját.

bül ollyas szerencsével járt, hogy Vágon túl, Szencz táján, Maximillian Staremperg elfogattatott, ki is actu most ebédel velem. — Adjon Isten édes nemzetünknek ilyen s ennél nagyobb szerencsét is!

Én tovább is az idevaló occurrentiákrul szüntelen fogom tudósítanom Fiam-Uramot: csakhogy a fiú is obligátióját tartsa meg. — In reliquo kívánom: levellem találja szerencsés állapottal Fiam Uramat.

Sub dato Nitriae, die 22. Febr. Anno 1708.

Fiam Uramnak

kötelessen szolgáló apja

Bottyán János m. k.“

„P. S. Tatár volt nem fiú az ki az ő atyjáról olly hamar elfeledkezik mint Nagyságod! —

Max Storomberket hetedmagával hozták kezemhez, az többit levágták; Bécsbül jött volna postán, Vágon túl az hadak közé. Holnapután fölküldöm Locumtenens Fő-Generális Urunknak“¹⁾.

Ugyanez eseményről Szluha Ferencz így tudósítja Károlyit Újvárból febr. 29-kéről:

„16. praesentis 23 vagy 24 személyből álló portánk szerencsésen Vágon túl járt, az ki Szencz táján Max Stromberget Pozsonyba (helyesebben: Pozsonybul) való útjában elővéén, quárdiáját felverték, magát Generálist negyedmagával (ezt Szluha nem jól tudta) elfogták, szerencsésen által is Negyednél gyűttek, és bevitték Nyitrára“²⁾.

Megjegyzendőnek vélem itt, hogy Kolinovics, ki Stahremberg elfogatását különben mindenben igen híven beszéli el: egyben téved. Abban tudniillik, miszerént ő azt állítja, hogy Bornemiszaékat Ocskay küldte ki, s

¹⁾ Károlyi-levéltár.

²⁾ Ugyanott.

hogy Stahremberget ők Ocskaynak adták át Nyitrán, és ez által vendégeltettek meg. Ocskay neve itt tévedésből áll Bottyáné helyett, mert 1. Bottyán maga írja, hogy az ő portája fogta el a generált s ő hozzá vitte Nyitrára, a hol is az ő vele ebédele. 2. Ocskay ekkor Nyitrán sem volt, hanem a Vágmedlyékén, sőt túl rajta, a morva végek felé. 3. Ocskaynak — ki egy rangban álla Balogh István dandárnokkal — joga sem lett volna ennek katonáit bárhová is küldeni. Ezt csak Bottyán tehetette, mint vezénylő tábornok.

Ily nyomós okok mellett részletesb czáfolat Kolonovicsnak vagy másolójának e tollhibája ellen fölösleges.

— — — — —

Bottyán Eszterházy Antallal folyvást összeköttetésben állott; gyakorta tudósították egymást az eseményekről, hogy a Duna két partján összefüggőleg működjenek.

Eszterházy tábori könyvében olvassuk:

Devecser, 1708. jan. 5. „Generális Bottyán János urnak Méltóságos Magyarországi Locumtenens és Fő-Generális ur ő Excellentiája levelei, más dunántúli hírekkel transmittáltattak.“

Rohonc, mart. 1. „Bottyán János urnak Körmendnek megvétele s több interveniált occurrentiák adatnak értésére, s recommendáltatik gyakori dunántúli hírek tudósítása.“

Devecser, mart. 11. „Méltóságos Generális Eszterházy Dániel urnak Méltóságos Magyarországi Locumtenens és Fő-Generális ur s Bottyán János ur levelei accludáltattanak, az új hírek megolvasására.“

Ez új hírek pedig ezek voltak: Bottyán Beczkó városát a hajdusággal megrohantatván bevette, és prédára bocsátá; továbbá mihelyt a Vág úja kissé leapada, martius első napjaiban beküldé Ocskayt Morvába, a hol is

ez szép nyereséggel járt, tetemes kárt tévén az ellen-ségben.

Eszterházy Antal írja Devecserből 1708. mart. 13-kán Bercsényinek: „Örvendezve olvastam Excellentiád méltóságos leveleiből, hogy a vizeknek egy kevésbé lett apadásával már is Morvába béportásván a mieink: zászlókat, dobokat, kapitányokat több tisztekkel együtt fogtanak légyen; de legfőképpen Max Stahrembergnek elfogattatását. S hogy tovább is Isten ő szent Felsége ilyen örvendeztető hirt engedjen hallanunk: szívem szeretint kívánom“¹⁾).

Egy másik esemény továbbá ez vala: a németek által megerősített Vág-Újhely városát szintén Ocskay dandára mart. elején megrohaná, bevév, s mint ellenállót nagy dühösséggel elpusztította. Mire a császáriak Morvából, honnét segílyt küldhettek, megérkeztek volna: Ocskay bántatlanul kivonúla zsákmányával²⁾).

Még több e táján történt érdekes eseményt találunk följegyezve a pozsonyi névtelen Labancz Naplóban; lássuk tehát ennek 1708. január elejétől martius végéig Bottyán parancsnoki területéről szóló jegyzeteit:

„Jan. 3. Ferenczffy azt írja (Póstyénből), hogy az németek Szombatbúl és Galántárul Senténél általmenvén az Vágon, egész Tapolcsányig penetráltak, az kire nézve is a póstyéniek is elébb-állottak volt, de hamarjában összeverekedvén az kuruczok, rajtok mentek, elnyervén minden impedimentumit, hat álgyujokat. Hornyák azt mondja, hogy Radosnya táján verekedtek, és annyira, hogy igen sok kár esett az németekben, és ha az talpasság érkezhett volna együtt az lovassal, hogy számos³⁾)

¹⁾ Tábori könyv.

²⁾ Kolinovics.

³⁾ Számos = igen könnyen megszámlálható, azaz kevés. A számtalan-nak ellentéte. Ódon iratokban többször előfordul.

ment volna el az németekben; egész Récséig úzték őket. Elhiszem, Románfalván is volt zajgás.“

Jan. 4. és 5-kéről csak annyi van följegyezve, hogy a németek Pozsonyból Vág-Újhelybe indultak, lisztet és egyenruhákat szállítván oda.

„Jan. 6. Az vice-rector azt írja (Trencsényből), hogy olyan hir van Trencsényben, hogy az ilavaiaiak (német őrség) próbálni akartak, és Miska nevű lajdinant tizenegyed magával elveszett; hogy az parochián és czihteremben 400-an vonták volt meg magokat (a kuruczok), az kiknek Winkler (Rákóczi egyik gyalog ezredese) és Moselnik (?) volt előljárójok; ha valami leány nem adott volna hirt az németeknek: hogy odavesztek volna mindnyájan. Stornberg Maximillián hogy Radosnyán van, és Ugykánig (?) mentek volt az emberei, de vissza köllött térniök; visszamenet I ezot¹⁾ fölgették.“

„Jan. 9. Max Stornberg általcsapván az Vágon és kevés ép helyt (helységet) kapván, alkalmas ráczoknak elveszésével visszatért.“

„Jan. 11. Az Vágontúl való (német) portát fölverték, elhányván az sentei hidat előttök; valamit nyertek volt az németek: mind visszanyerték tőlök; hihető, hogy olyan is esett, az kit meg nem irnak.“

És ezt a labancz naplóíró jegyzi meg.

„Jan. 12. Az németek meggyüttek, de még semmitsem hallottam.“

Itt lihetően a Vág-Újhelyből megtért császáriakat érti a naplóíró.

„Jan. 13. Stahremberg Maximillián Nagy-Tapolcsány táján volt minap, de praevie nagy taxát vetvén az falukra, otthon nem érte őket, és hogy aligha annyi ökröt hajtott az nyereségből, az mennyi németet s

¹⁾ Olvashatlan. Talán Isztricza?

rácztot hagyott ott. Egynihány élékes szekerét is nyerték el, az egyikén 1200 forintocskát is találtak.“ (Ugy írják a naplóírónak Tapolcsány tájáról, levélben).

„Jan. 17. Olyan hír van, hogy Beczkónak mind belső s mind külső várossát fölégették az kuruczok, hogy az kalastrom is megégett, és azonkívül hogy egynihány falut is fölégették, hogy az németeknek annál kevesebb provísiójok lehessen. Ferenczfői írja (Póstyénből), hogy félnek igen az kuruczoktól hogy nagy erővel kétfelől akarják az Vágon innend lévő földet invadálni. — Pál írja de 9., hogy az minapi portát (Stahrembergét) Kis-Helbintul (?) az Vág vizéig vágták; ki száznak ki kevesebbnek, s ki többnek is, vagyon olyan, az ki háromszáznak is mondja hogy veszett el az németekben. Bánkát, Eörcistyéket (?) hogy fölverte az német. — Az beczkói casusra nézve, az melly lovasok gyűttek volt az éjjel, nagyobb része visszament, de csak könnyű szerrel, itt hagyván az szekereiket.“

„Jan. 18. Kapitány Ritt azt mondotta, hogy az újhelyi lovas németek az trencsényi hidakra kerülván, Beczkó segítségére mentek. Simsó pedig azt mondja, hogy Ujhelyből írta valami zsidó, hogy az németek hírért hallván az kuruczok, elszaladtak Beczkó alól; az várbul gyújtották meg az Beczkóvárost, az németek hogy Oroszlánkő vára alá mentek.“

„Jan. 19. Beczkó felől olyan hír van az zsidók között, hogy elszállottak alóla, az németek hogy Oroszlánkő felé mentek.“

„Jan. 20. Pál 12. költ levelében írja: az Vágontúl hogy megint ment porta.“

Jan. 21. Az vice-rector írja (Trencsényből) hogy az kuruczok valami foglyot vittek Oroszlánkőbe s „Bán táján és abban az processusban Andrási, Ocskai, Rétei,

Szalai, Bertóti, Révai vannak; Nagy-Tapolcsány táján Luzsinszky, Illaván (?) Winkler, Moszelnik (?), Marsovszky. Az Trencsényben lévő rác kapitánynak az minap, az utolsó égéskor Ujhelyben az ott lévő lovai megégtek.“

„Jan. 22. Az melly németek minap visszamentek volt az kvártélyokbul, ma visszagyűttek, Ilavát prófontolták meg; úgy mondják, hogy az obsídió alkalmatosságával harmadfélszáz embert vesztettek el Beczkó alatt; nyereséget nem sokat hoztak, nem tudhatni még azért-e hogy az embereket nem kapták házoknál, vagy meg volt tiltva, hogy ne bántsák.“

„Jan. 23. Az németek ma is itt vannak (Pozsonyban); még többet várnak (Vág-) Újhelyből, de itt is marad benne.“ (Tavarnok várkastély.)

„Jan. 24. Pál 16. költ levele gyűtt; azt írja, hogy minap nem égették föl Zacsót (?), hanem Tavarnokot verték föl.“

„Jan. 25. Ferenczffi levelét ma is vettem; azt írja, hogy nagy istentelenséget követtek el az kuruczok Beczkóban; hogy az oltárokat minden ruhából megfosztották, az kelyheket, monstrantiát elszedték, az ciboriumbul az földre vágták az Úr testét és lábaikkal taposták¹⁾, casulákat és minden papi öltözeteket elvittek, az ki az földben volt is ásva, abban is megtalálták. Az várbul lehánynván az pummákat, az kalastrom mégis meg nem gyulladott, és hogy el volt végezve, hogy kivágják az lakosokat is: de parancsolatjuk ment, hogy ne öljék az embereket, csak prédálják. Szunyoghné asszont kivitték az városbul, és anyaszült meztelen hadták s úgy úzták meztelenen vissza a városba; egy asszont gyerme-

¹⁾ E tényeket — melyek bizonyára nagyítva adatnak elő — a túl a tiszai kálvinistákból álló Esze Tamás-féle gyalogdandár követhette el, a melylyel Bottyán megrohantatta és bevette a németekkel megrakott és ellenséges Beczkó városát.

kével együtt az tűzben vetettek (?). Az kalastromot két tiszt oltalmazta volna, azokat, hogy az talpasok (gyalogok) megölték. — Bán uram (Pálfi) Újhelyben van.“

„Jan. 26. Galántán szaporán hálnak az németek. Balogh Imre azt írja, hogy Karácson napján ő is Tapolcsántt volt; visszamenet az lovászsztát két lovával elnyerték (a kuruczok), az vezetékjén az köntöse és pénzecs-kéje volt; 300 forintra becsüli kárát. Bán uram visszament Újhelybül.“

„Febr. 5. Viard irt ide Újhelybül, hogy Illava felé sok kurucz gyülekezik.“

„Febr. 12. Volt olyan hir, hogy Setin tájára (Morvában) csaptak volna az kuruczok, — de nem bizonyos.“

„Febr. 16. Ma olyan hir volt, hogy Puchónál sok kurucz vagyon; az ittvaló németek vagy Trencsény vagy Újhely felé mennek, csak éjjél után indulnak meg.“

„Febr. 17. Ma is ment egynihány commendérozott német Újhely felé, munftiót vittek oda.“ Továbbá a kuruczoknak beczkói s most újabban vág-újhelyi nyereségéről (Ocskay említett szerencsés rohama) beszél, de igen homályosan, s az írás is olvashatlan.

„Febr. 18. Újvárhoz sok kurucz gyülekezik.“

„Febr. 20. Az kik Trencsénben voltak, megtértek. Pruszkín (?) feles gyalog kurucz van.“

„Febr. 21. Lubinai emberei gyűttek, az kik azt mondják, hogy Pozson felé takarodik az kurucz.“

Ezt naplóíró Hradistván (Ungarisch-Hradisch, Morvában) írta, a hová kirándult volt, de megint visszatéरे Pozsonyba.

„Febr. 26. Napkeletkor indultunk, és 9 óra tájban értünk Rompurgra Generális Lewenburg (Löwenburg) uramhoz, az ki azt mondja, hogy bátorságossan járhatunk, sohol sem hallani hírét az kuruczoknak.“

Febr. 29-kén délelőtt érkezik vissza Pozsonyba, a hol értesül, hogy „ez elmúlt pénteken Max Starmberg Szombat felé akarván menni: Szencz és Cseklész között leskődvén egynehány kurucz — az kik előljárója valami komáromi katona, az ki elsőben labanczосkodott, Rácز Miska nevő — elfogta, s általvitte az Vágon.”

„Mart. 9. Ma azt beszéllették, hogy az karvai révén sok kurucz takarodik által az Dunán, és hogy Illavát megvette.”

Mart. 10. Ugyan e hírek ismételtetnek, és hogy egy császári postírungot a kuruczok megütöttek, de semmitsem nyerének. Továbbá: „M. Bán uram hogy olyan ordert küldött Viard Oberstnek Újhelyben, hogy Illavánál az kuruczokat üsse meg; úgy mondják, hogy circiter 2000 emberrel el is indult — ha post festum nem érte oda.”

„Mart. 11. Ollyat beszéllettek, hogy az németek Ocskai persecutiójára mentek által az Vágon.”

„Mart. 12. Ma nyolecz zászlót küldött Viard, Beczkón (?) verte föl Révai Imre hajduit; úgy referálja Pápai Ádám, hogy 400-at vágtak le benne, és 190 rabot hoztak. — Semmi sincs benne, hogy Illavát megvették volna. — Van most 300 kurucz innend az Vágon, az ki leskődik imitt amott.”

„Mart. 14. Malaczka táján 300 kuruczot mondanak lenni.”

„Mart. 17. Az Fehérhegyen túl mondják, hogy kuruczok voltak az napokban.”

„Mart. 21. Ma ollyan hir volt, hogy Ausztriában egynihány falut égettek föl, és hogy Morvában is tizenkét ezeren mentek bé.”

E beütéseknek megfelelőleg a Duna túlsó felén ugyanazon időben Bezerédy Imre tört bé 3—4000 emberrel Bécs tájékára, s nagy bódulást okozott.

Mart. 22-kén csak azt jegyzi fel tárgyunkra vonatkozólag, hogy hihetően a kuruczoknak Morvában léte miatt — mind Hradistyáról (Hradisch) mind Borodból (Magyar-Bród) elmaradt a rendes pósta.

„Mart. 23. Galántánál mondják, hogy levagdaltak a németekben.“

„Mart. 28. Generális Heister érkezett bé ma (Pozsonyba); Bán uramnak is decretoma érkezett, hogy a commendót assignálja Heisternek.“

Stahremberg elfogatása után ugyanis ideiglenesen Pálffy vezényelt, a míg t. i. Heister Sibert Pozsony tájára érkezhett.

„Mart. 29. Heister ma mene el az postírunkokat meglátni. Az kuruczok felől olyan hirt mondtak, hogy noha nagy a Vág vize: de hat zászlóalja általgüött Verbó felé.“

„April 2. Bán uram mondotta, hogy Újvárhoz feles magyar gyülekezik.“

E följegyzés ugyan már aprilban kelt, de a történt dolog, a melyről szól, még martiusi.

És ezzel vége a pozsonyi Labancz Napló följegyzéseinek, az 1708-ik év három első haváról.

Merítsünk egyéb kutatókból.

Martius közepe táján, miként Szluha Ferencz írja Károlyinak, Újvárból, 1708. mart. 21-kéről, még a következő eset is történt: „Újvári katonaság Séllye alá csapván 16 ráczot levágtak, 12-őt alkalmas paripákkal és nyereséggel behoztak (rabúl)“¹⁾.

Szintén martius közepén Bezerédy Imre Dunántúl Ausztriában jára, azonban Ebergényi, Nádasdy segítségére 2000-ed magával Sopronyhoz érkezvén, neki készültek, hogy utját állják. Erre Eszterházy hirtelen visszahívá

¹⁾ Gr. Károlyi-levéltár.

Bezerédyt, a ki némi apróbb csatározással szerencsésen haza is érkezett, éjtszaka áttörvén Nádasdy vonalát; prédáját mindazáltal hátra kelle hagynia¹⁾. Eszterházy Antal ekkor Ebergényi revocáltatása végett Sümegről mart. 19-kéről így irt Bercsényinek:

„Parancsolja meg Excellentiád Bottyán János urnak, hogy a Vágon által tegyen valamelly excursiót az ellenségen, melynek alkalmatosságával Pozsonyig is penetrálhat“²⁾.

Az excursiót Bottyán meg is tette. Ocskayt újra beküldé Morvába, hol ez megint jó sikerrel jára, Ebeczkyt pedig Pozsony felé, ki is e városon felül Stomfánál két század császári hadat semmivé tett, és foglyokat hozott.

Rákóczi írja Kassáról 1708. ápril 16-káról Károlynak: „ Éppen eddig irván leveletem, vettem Bercsényi úr levelét, az melyben írja, hogy mindezen sáros, vizes időkben is Ebeczki portája általmenvén az Vágon, Poson elein Stomfának fordult, és ottan két compániabéli labanczot egészen eltörlött, s egy kapitánt 18 rabbal elhozott. Ocskai is hódoltatott Morvában“³⁾.

A császáriaknak ekkor a Dunán innet és túl összesen körülbelől 30,000 emberök vala⁴⁾. Fővezérök Stahremberg Miksa elfogatása óta ismét a kegyetlen, magyargyűlölő öreg Heister (Sibert). Ez a hadak legnagyobb részével a Csallóközben feküdt, hol a Vágnak a csallóközi dunaágba ömlésénél, a gútai ó földvár helyére erős sánczokat építtete az újváriak ellen; hasonlókép Nagy-Magyarnál, Pozsony eleje és a sziget védelmére.

Ápril haváról kevés adatunk van. Legfőlebb a pozsonyi Labancz Napló jegyeztet föl néhány aprólékosságot:

¹⁾ Saját levele a Károlyi-levéltárban.

²⁾ Tábori könyv.

³⁾ Gr. Károlyi-levéltár.

⁴⁾ Kolinovics.

„Apr. 4. Bán uramnak tegnap két lovát kapták el Csalóközben az kuruczok.“

„Apr. 16. Győri asszony együtt Kis-Tapolcsánbul, azt mondja, hogy Bercsényi ott van.“

„Apr. 19. Csalóközben Ebergény urnak egynihány ökrét kapták el az kuruczok; Duffni general-adjutantnak három lovát s két marháját Récsén túl kapván, azokat is elvitték.“

„Apr. 21. Eszterházy József ökreit is mondják, hogy elhajtották az kuruczok, de még nem bizonyos.“

„Apr. 23. Csalóközből mondják, hogy kitakarodik az német.“

„Apr. 27. Ujvárhoz hogy sokan gyülekeznek (kuruczok), és undecima praesentis egynihány hintóval ment bé valaki az ki eleiben másfélszáz válogatott kényes lovas ment volt; bémenvén az várban, az újbári ágyukot háromszor lőtték ki bemenetelekor. — Túl az Vágon sok szekereket és provisiót parancsolnak.“

„Apr. 28. Ma olyan hír volt, hogy Karvánál (?) általgyűttek az kuruczok; az ott lévő sánczbéli németnek valamely részét levágták, egy része sajkákon salválta magát.“

Mindezekből látható, hogy a portyázások e hóban is szorgalmasan folyának, s a kuruczokra nézve szerencsével. Fontosb esemény nem történt.

Május elején Heister átmene Sopronyba némi lovasággal, s hirtelen Kőszegre csapva, a külső városon a kuruczok javait zsákmányra veté, és Bezerédy Imre nejét (!) fogva vivé magával. A belső várost is megrohanta volt, de véres fejjel, s több mint száz emberének veszedelmével visszaveretett. Kurucz csak 14 esett el.

Bottyán, hogy Heistert revocálja, s Kőszeg fölprédálását megboszúlja: azonkívül hogy Bercsényi rendeletére Szluha által Bezerédynéért minden található labancznét

összefogdostatott s Bajmóczba küldött volt: átkele hadaival a Vágon. Beütött egyszerre három felől Morvába; maga 8000 kuruczczal Setín várát, hová sok német összecsődüle ostrommal bevév, a parancsnokot — ki morva gróf volt — 500 főnyi bennlévő védőkkel kardra hányatván¹⁾.

Más részről Ocskayt a ki 2700 emberrel a határokon állott, küldé be; a ki is Stampsen helységet fölégeti, ott chevaux-legerseket fog el, s prédájával megtér²⁾.

Másik szárnya seregének Stuelnig, Vesternig száguldozván, e két várost elfoglalja, s a lakosságot — mert ellenállott — felkonczolja³⁾.

Ezekután Bottyán zsákmánynyal bőven megrakodva, visszatér a Vág mellé. De itthon véletlen szomorú eset hire vár. A fejedelem által is annyira kedvelt Esze Tamás gyalog brigadéros — nem volt többé az élők sorában.

A dolog így történt.

Nyitrán, részint benne a városban, részint táborban a város alatt, ekkor három ezred fekvék. Galánthai Balogh Istváné (lovas), pozsonymegyei katolikusok és reformátusok, vegyest; Esze Tamásé (gyalog), szathmár- és bereghmegyei reformátusság; és Lóczy Endréé (gyalog), nyitrámegyei katolikusok. Történik vala, egyik vásárnapon az ezredek az isteni-tiszteletet hallgatók, a Balogh- s Lóczyfélék benne a várban a püspöki templomban, az Eszefélék pedig künnt a szabad mezőben, e célra felvont nagy sátorban, kiki a maga módja szerint.

Mikor a katolikusok a mise végeztével kijőnének a táborra: a reformátusság épen akkor özönlék ki a sátorból, az ő isteni-tiszteletök is bevégeződván. Kölcsonösen kérdezték egymást: nos ti mit hallottatok? hát nektek mi uj csodát mutogatott a papotok? Így lassan-

¹⁾ Kolinovics. 389. (A „Labancz Napló“ 700-at ír. L. alább.)

²⁾ Kolinovics. Ugyanott.

³⁾ Ugyanott.

lassan egyik a másik papjára, vallására gúnyolódni kezd, s keményen összezördülének. Eleintén csak szóval pörlekedtek, majd fenyegetődzések következének, végre iszonyú láрма, zsvaj között birokra-kelés; sőt a képtelenül felzavarodott tömeg dühösebbjei kardot, fokost is használnak vala. S azzal kard-ki-kard! lón véres vagdalkozás.

A vezérek a bajnak elejét veendőék, ott termettek, s különválni, szétoszolni parancsolák a rajongó népet. Egyedül Balogh katonái engedelmeskedtek. Lóczy és Esze ezredei ott maradának, folyton veszekedve, verekedve. Tisztjeik közibök elegyedvén, parancscsal, szép szóval igyekezének őket lecsillapítani. Mind hiába. Lóczy látván, hogy igyekezete semmitsem használ, ott hagyá csapatát. A szegény fölötte-lelkiismeretes Esze Tamás azonban tovább is ott marada a zajongó, vérengző tömeg közt, s békítette őket. De a vérontás mind nagyobb kiterjedést kezdte venni.

Azért a dühös csoport szétrebbentésére, a várparancsnok vagy Lóczy rendeletére, avvagy talán Balogh István parancsából? két seregbontót¹⁾ hoztak alá a várból, s a fölzendült csapat közzé lövének. Esze köztük létéről valószínűleg nem volt tudomásuk. Ám a lövés oly szerencsétlen vala, hogy a többek közt e derék dandárnokot — ki éppen egy csapat Lóczy-féle gyalog között beszélt — holtra találá.²⁾ A hajduság a lövésre, de még jobban a népszerű vezér elestére megrettent és szétugrott, Esze holttestét magával ragadván.

Ekképen vesze véletlenül szegény Esze Tamás, a ki mind a háború legkezdeté óta nagy hívséggel, serény-

¹⁾ Régen kartács helyett használt lövészerszám. Mint az orgonának, sok csőve vala, melyekhez egy gyújtó lyuk szolgált.

²⁾ Kolinovics.

séggel forgódik vala. Kolinovics „csaták paizsá“-nak nevezi őt, kinek halálát meghallván a fejedelem, rögtön elküldé Nyitrára Máriássy Ádámot, főauditorát, — tartson vizsgálatot a zavargás és különösen Esze halálának okozói felett, s lásson törvényt a bűnösökre¹⁾.

Megjegyzendő, hogy tudtunkra ez az egyetlenegy eset a kuruczvilágban a katonaságnak vallási ok miatt viszálykodásba keveredésére. Annál sajnálatosabb, hogy oly férfiu esett áldozatául, mint a hű Esze Tamás.

A morvai betörésről, a kőszegi eseményről, s egyéb Pozsony és a Vág táján történt dolgokról a Labancz Napló ezeket írja:

„Május 13. Morvából vettem leveleket: sokat csinalankodnak az kuruczok. Setint talám meg is égették — az várát —; tizenöt ember híjjával van az úr (Pálffy Miklós? Lichtenstein?) vára. Palmát (?) nem tudják: elvitték-e vagy levágták? Az volt huthói Hajtman ment volt oda Hajtmanságra, azt megölték; föld népét hétszázig valót kit megölték, kit rabúl vittek.“

„Május 15. Azt mondják, hogy Bezerédi Imrénét elhozták az németek Kőszegrül, és az mijét ott találták, prédára hánták. — Heistert Sopronban mondják lenni.“

„Május 16. Rákóczi felől olyan hir van, hogy valamennyi német pribékje volt: azokat mind az svécziai királynak (XII. Károly) adta, és azokért annyi svékust adott neki az király²⁾. — Heister az elmúlt szombaton indulván el Bécsbül, vasárnap improvise találván és nagy

¹⁾ Kolinovics és Beniczky naplója.

²⁾ E csere nem valósult, s csak azon érdekes tényért közöljük, hogy a keresztyénből lett törökök elnevezését (pribég) őseink az egyéb szökevényekre is átvitték.

bátorságban Kőszegen az kuruczokat, úgy hogy az kaput sem vonták föl; Bezerédi Imre maga is ott volt, de észrevénén magát, enynihányad magával mégis elillant; az mije ott volt, az feleségével együtt prédára költ.“

E kőszegi hirt Draskovich János vivé Pozsonyba, de csak mint hirt, úgy, hogy maga a naplóíró kétségét fejezi részletei iránt, a minthogy másnap meg is érkezék a valódi hiteles jelentés, ekképen:

„Május 17. Kőszegi casusrul ma ilyen relatio gyűtt, hogy Bezeredinét igenis elhozták, Festeticsné asszont is¹⁾; de hogy tizennégy kurucznál több el nem vezett, — német száznál is több. Ha valami hírmondó nem érkezett volna Kőszegre az német hirrel: rosszul jártak volna Kőszegen, s Bezerédit magát is ott szorították volna, s az hogy kiment az táborra Laflajhoz (?); az kuruczok az várban recipiálták volt magokat, és az ostrom ellen is megoltalmazták. Az mikor az Generális (Heister) elgyűtt, csaknem Sopronyig késértgették. Bezerédi megírta az sopronyiaknak, hogyha meg nem szabadítják az feleségét, az szüiretre számot ne tartsanak. — Az németekben egynihány tiszt is vezett el.“

„Május 19. Morvából írják, hogy Blatnicza és Borchiz (?) táján az marhát hajtogatják, hódoltatják az falvakat, pátenseket küldöznek az kuruczok.“ Továbbá, hogy Ocskai több rabokat ejte.

„Május 29. Az Szombatban (Nagy-Szombat) lévő németeknek ordert vittek, hogy menjenek ki onnand, az Vág mellékére-e? vagy másuvá? és hogy Szombatnak megengedte az udvar az neutralitást, de az az kérdés: ha az kuruczok acceptálják-é?“ (Ez ügyben az udvar pár nap mulva irt is Rákóczinak. U. o.)

„Május 30. Ma némelyek azt mondák, hogy Szombatbul kigyűtt az német, és az kuruczok mindgyárt be-

¹⁾ Festetics Pálnét, Béri Balogh Ádám nejének anyját érti.

szállottak, Pyber Ferenczet s nem is tudom kit mást hogy elvitték. — Az hegyaljai (a Fehérhegy-aljai) városokból már kijöttek volt, de contramandálván őket, megint visszamentek. — Dávid György uram az németekkel együtt ki Szombatbul: ergo igaz. Az galántaiak, (t. i. az ottani német őrség) és iek¹⁾ is elgyűttek. Nagy-Magyarnál mondják, hogy vannak. —

Egynihány száz embert hajtának öszve (a németek); az akasztófa táján²⁾ akarnak valami ásást vagy sánczot csinálni.“

Májusról olvassuk még Eszterházy Antal tábori könyvében Bottyánt illetőleg:

Devecser, Máj. 8. „Generális Bottyán János urnak Dunán-innend való hírek adatnak értésére, viszont hasonló communicatiónak continuátiója recommendáltatik.“

Sümege, Máj. 26. „Méltóságos Generális Eszterházy Dániel urnak Generális Bottyán János ur levele in paribus megküldetik, s túlsó constitutiók értésére adatnak.“

Bottyán már ekkorra visszatért volt Morvából, és míg hadaival Nagy-Szombatot, Galántát stb. elfoglalá, s mind előbbre hatolt: hadmérnökeivel a karvai hidfő ut sánczokkal erősbítteté.

XXII.

A németek főereje még mindig a Csallóközben vonta meg magát, a dán segélyhad érkezését várva. Heister azonban, kit Bottyán morvai működése visszatérített volt: hogy Pálffy ráczait is magához vonja, most újból átesapott túl a Dunára. Átköltözése a pozsonyi Napló szerint Nagy-Magyarnál május 31-kén történt.

¹⁾ Olvashatlan helynév.

²⁾ A pozsonyi vár átellenében levő helyen; most Szamárhegynek hívják. E sánczokat a kuruczoktól féltőkben hanyatták.

Bottyánt június 2-kán Újvárbán találjuk, honnan e napon egyebek közt így ír Károlynak:

„..... Vágon túl való német minden helységekből öszvevevén harmadnapja magát: általment a Dunán, Szeredben, (Vág-) Újhelyben, és Sellyén hagyván valamelly gyalogságot s lovast is, a kik defensíve legyenek. . . . Innét ugyan bizony distractiót nagyot csinálók néki; az híd is, az Vágra való, készen vagy on — egy nap végben megyen az erectiója. — Kuckländer actu Komáromban vagy on; örömetst menne ha mehetne Esztergomban; de olyan sánczot erigáltattam a Dunaparton, minden communicációjokat impediáltam. Már passust kért tőlem a lemenetelre; a feleségének ugyan talám fogok adnom: de magának nem¹⁾).

Imé, az öreg katona nők iránti lovagiasságát még halálos ellenségének nejétől sem tagadá vala meg.

Június 3-kán Karvára mene, hogy ott Eszterházy Antallal találkozzék, s ennek nejét — született gróf Nigrelli-leány — Újvárba kísérje. Eszterházy neje ugyanis megbetegedvén, Újvárba készült dr. Lang kúrája alá, s férje Kisfaludy lovas és Balogh Ferencz gyalog ezredével s két ágyúval Nyerges-Újfaluig kíséré őt, hogy Karvára átszállítsa. Csesznekről június 1-jéről — midőn Antal úr már utközben volt — olvassuk a tábori könyvben: „Kisfaludy László Lázirul 3 compániájával induljon. Pap Istvánnak (hajósmester) megiratott: Vasárnap (jún. 3.) délre mentül több hajókkal s securitással az Dunaparton legyen. — Berthóthy Istvánnak megiratott, hogy mivel gyarló dispositióval légyen Pap István, ha olyan hajók volnának (Újvárbán) keze alatt: szekéren küldje el a Dunához, és beszélje rá Bottyán uramat, hogy

¹⁾ Gr. Károlyi-levéltár.

pro majori securitate, mellette lévő compániáival a Dunához rándulni ne terhelteessék.“

Mindez megtörtént, s Eszterházy megint visszatére Pápa tájára. Június 7-kéről már Devecserből ír Botytyánnak:

„Generális Bottyán János urnak Sopronbul Heisternek kimozdulása, Sárvárhoz telepedése, annak sánczoztatása, és több efféle ellenséges constitúciók s novítások hírül adattanak, s egyszersmind adhortáltatott Fő-Generális Gróf Bercsényi Miklós úr ő Excellentiája instructiójára is, hogy a midőn az ellenség itt operálódna: annak revocálására Generális úr (Bottyán) Dunántúl ellenkező motusokat indítson“¹⁾.

Bercsényi utasításainak ez emlékezetbe-hozására nem vala szükség, mert Bottyán a mint megtudá Heister újlag átcsapását, rögtön, mielőtt még Eszterházy jelen sorait megírta volna, berakatta hidjait Sóknál a Vágon, s a Komárom és Gúta előtt álló figyelő zászlóaljokat kivéve, egész hadtestével átnyomúla ezen folyón. Szerencsésen járt. Pozsonyig és a Morva vizéig elfoglalá azon földet, s Csallóközben is háborgatta ellenségét.

Vág-Újhelyt formaszerént ostromzároltatá, Pozsony körül is folyvást lest állának lovasai, s jún. 3-kán elkapták és elhajtották a városi gulyát, melyért aztán 9000 forintyi váltságot nyerének. Nagy-Szombat után Szent-György, Modor, Bazin városokat is elfoglalák, a Fehér-hegyeken túl levő falvakat behódoltatták egész Szakolczáig, s Morva helységein is megvonák a sarczot.

Egyébiránt lássuk a Labancz Naplót.

„Jún. 3. Az ittvaló (pozsonyi) csordára ma kétszáz lovas kurucz leskődött, de látván, hogy nem hajtják messze,

¹⁾ Tábori könyv.

Récse felé fordultak, s az mint mondják meg is sarébol-tatták őket.“

„Jún. 4. Hogy tegnap az kuruczok itt voltak, az bizonyos, el is hajtották volt Eszterház József uram ökreit, — de kiváltották. Valami szent-györgyi ember volt itt, azt mondja, hogy Balogh István (Bottyán lovas brigadéros) volt ott tegnap, s bízatta őket, hogy szabadon járhatnak ide, de hogy ez napokban egynihány ezer kurucz száll Királyfalvához, az ki Pozsont fogja megszállani.“

Jún. 5. Az városon kívül lévő pajtákban az minémő prófont-széna vagyon: egynihány kurucz kerülgette, hogy meggyűjthassa, de az istrázsa miatt nem tehetette szerét. — Az kuruczokat mondják, hogy hidat vetettek az Vágon.“

„Jún. 9. Reggel 8 órakor 30-ig való kurucz mutatatta magát az akasztófa táján; az vármegye katonái megpuskáztak velek, de messzi az akasztófát nem hadták.“

„Jún. 12. Simonyi nevü pap jött Nagy-Szombatbul, azt mondja, hogy Sóknál két hidat vetettek az kuruczok, és ma háromezeren mentek az Fehérhegyen által.“

„Jún. 13. Heister Sók felé elküldött volt (hadakat), hogy az kuruczoknak hidjait égessék el: de nem succedált; hogy kárt is tettek az németekben (a kuruczok).“

Jún. 14. Heister parancsára Pozsonyban kidobolják, hogy a mely kuruczoknak ott feleségeik, gyermekeik volnának: menjenek ki az uraik után.

„Jún. 18. Körtvélesnél is láttak ma két zászlóalja kuruczot.“

„Jún. 23. Pallugyai Ádám ma gyött meg az kuruczok rabságából; rab lévén, nem sokat hallhatott. — Az melly marhát elhajtottak minap (a kuruczok Pozsony alól), kilenczezer forintban alkudtak meg érette.“

„Jún. 24. Kuruczokat ma is láttak Köpcsén táján, de Eszterház József uram katonái fölverték benne Földemes táján, talám ugyan lovat nyertek tőlök, egyenlányat megöltek, s el is fogtak. — Már Újhelyben (Vág-Újhely) senkitsem bocsáttanak az kuruczok.“

„Jún. 29. Az mely kocsisok Szúnyogh Lászlóné aszszonyomat vitték volt el: visszagyüvet Czifernél mind az tíz lovokat elvették az kuruczok.“

„Jún. 30. Ollyant hirt beszéllettek, hogy az kuruczokat Suránnál mustrálták meg, és valami töltést is adtak nekik.“

Eddig a pozsonyi Napló június haváról.

Bottyán június elején történt diadalmas csatározásairól más egykorú kútfőkben is találunk följegyzéseket.

Például Beniczky Gáspár naplójában olvassuk:

Egri tábor, 1708. június 12.: „Mái nap a Vág mellől való corpustól érkezett kurír (Rákóczihoz), jó hírekkel.“

Gróf Csáky István pedig ezt írja Károlynak Léváról 1708. június 15-kéről: „Bottyán uram Sóknál verekett hidat a Vágon; Csalóközre portáztat, és Pozsonyig a földet elfoglalta.“

Heister ezek folytán visszasietett szorongatott övéinek segélyére, s Pálffyt is magával hozá a Csallóközbe. Innét a karvai sánczok ellen készülének kitörni, hogy Bottyánt ezáltal visszahívják, s más részről Komárom és Esztergom között a közlekedést helyreállítsák. Tervökről Eszterházy Antal kémei jókor értesültek.

Eszterházy tábori könyvében olvassuk:

Devecser, jún. 21. 1708. „Generális Bottyán János úrnak missiliter repraesentáltatott az karvai sáncznak eltörlésére való ellenség szándéka, kihezképest az defecusok is jelentettek, mellyek hosszas defensiójában azon sáncznak volnának akadályosok; tudniillik keskeny árku

és nem nagy mélysége; azonkívül az bennlévő számos hajduságnak szűk spatiumja, úgy hogy bomba előtt semmi refugiumja nem lévén: 24 óra alatt vége lenne az históriának, hacsak kívül nem secundáltatik.“

Bottyán azonban bízott Komárom előtt hagyott számos lovasságában, mellyel ágyuk is voltak, bízott a sánczok erejében, — és nem tarta Heister kitörésétől.

Ezért tovább is a Vágon túl marada. Kisfaludy Boldizsár írja tompai táborról 1708. június 29-kéről bátyjának Kisfaludy Györgynek: „Bercsényi uram ő Excel-lentiája hada Barsnál fekszik, Bottyán uram Vágon túl vagy on“¹⁾.

És valóban, Heister nem meré megkísérteni Csenkevár megtámadását.

A fejedelem ki az újonnan pompásan egyenruházott s felszerelt főszereggel régebb idő óta Eger alatt táborozék: ezenközben megindul vala fölfelé. Titkárja Beniczky Gáspár, Egerben 1708. jún. 14-kén ezt jegyzé naplójába:

„Virradta előtt készülvén minden ember, lassan-lassan előre mentenek veres lobogókkal, a szolgák kvártélymes-terrel, és a bagázsia is utánok, szekérmesterekkel. Ő Felsége pedig párducz bőrössen és forgóssan megjárván az egész tábort, és megvárván míglen a gyalogság megindúlt: annakutánna az egész fejedelmi udvarával a városra templomban bément, és a templom körül processiót járván, misét nagy devotióval hallgatott. Mise után az oltár előtt letérdepelvén, az egri püspök (Telekessy) benedic-tiót adott Ő Felségére, kívánván, hogy jelenvaló tábor-jarást az Ur Isten szerencséssé tegye; és keze-fogva, föl-emelvén Ő Felségét M. Fő-Generális urral, (Bercsényi), M. Generális Pekri Lőrinczczel, és több udvari szolgákkal

¹⁾ Vasmegyei nemesi levéltárból.

elbucsúzáván az püspöktől, megindult, előre menvén egy karabélyos compánia, utánna nemes compánia¹⁾, Urunk vezetékei, maga Ő Felsége kornéta előtt, kornéta után sézák, annakutánna zászlók alatt szolgarend, és retro-guardiában egy karabélyos sereg.“

A fejedelem tervéhez képest lassan haladt táborával előre, majd Selmezcze az új bányaművek megtekintésére, s onnét a vihnyei fürdőre szállott, gyengélkedő egészsége helyreállítására.

Bottyán, minthogy a fejedelem az ő generálisságába vala érkezendő, július elején üdvözetére személyesen eléje sieté, hadait brigadérosai alatt jó renddel Vágon túl hagyván.

Beniczky Gáspár írja: Vihnyén 1708. július 6-kán: „Külöm-külömféle dolgokban M. Fő-Generális urral, és a hadi dispositiók körül is Ő Felsége foglalatoskodván: superveniált Generális Bottyán János is, az kivel sokáig diskurálván Ő Felsége fejedelmi asztalához leült.“

Másnap megindúla Rákóczi Bercsényivel, Bottyánnal stb. Zsarnócza felé, onnét Szent-Benedekre, Uj-Bányára, s 8-kán Tassárhoz a táborba, — „hova dél tájban érkezvén, fejedelmi asztalához sok hadi Generális (Bercsényi, Desalleurs, Pekry, Bottyán, Vay Ádám, Gyürky Pál, Berthóthy Ferencz stb.) és főtisztekkel leült.“ 9-kén Rákóczi helytt maradt, Bercsényi Verebélýnél lévő maga táborára mene; 10-kén a fejedelem is oda indula, és a hadak felett szemlét tartott.

Július 11. „Verebélýrül megindulván Kérnél lévő armádiát megmustrálta, holott is elsőben háromszori álgulövéssel excipiálván Ő Felségét, annakutánna az egész had is lött. — Érsek-újvári határban érkezvén . . . ki-

¹⁾ A fejedelem nemes ifjakból álló testőrző-serege.

jöttek érsek-újvári katonák egy zászlóval, annakutánna ismét Commendáns ur (Berthóthy István), Praefectus ur (Szluha Ferencz), és az incsenérek több tisztekkel is, — ki ki köszöntvén Ő Felségét; annakutánna a várban is háromszori álgylövással excipiálták. Beérkezvén Ő Felsége Érsek-Újvárban, ebédel M. Fő-Generális gróf Bercsényi urral és több várbéli tisztekkel; azután ugyan ő Excellentiájával, Bottyán, és francia Generálissal (Desalleurs) conferálván, kiment az vár mellé, holott is az incsenérek valamely tüzes szerszámokat mutogatának.“

Július 12. „Felkelése után Ő Felsége ismét Méltóságos Fő-Generális urral ő Excellentiájával, s a francia Generálissal és Bottyán urral conferált; azután kiment, a várot megkerülte, honnan is bėjöven s ismét az említett urakkal conferálván ebédet is együtt evett, — és délután egy gyalog regimentet Gútahoz commendérozott Bottyán urral portára.“

Bottyánnak e személyes kémszemlészete a gútai erődöknek ismételt pontos szemügyre vétele és annak meg tudása végett történt: nem mozdultak-e ki a császáriak Csallóközből? — Ezek még csendesesen valának; s tábornokunk, feladatát bevégezve, meg visszaérkezett.

Bottyán úgy látszik a Csallóközben Gúta körül valami sánczot is — tán Gútának elő-erődjét — ostromolt meg ekkor, mert a pozsonyi Labancz Naplóban már másnapról olvassuk:

„Júl. 13. Csallóközben valami sánczbul vágták ki az németet az kuruczok.“

Ugyan e napló még néhány érdekes adatot szolgáltat július elejéről tábornokunk egyéb hadainak működéséről. Nevezetesen e hadak Pozsonyt folyvást körülrajongván, a Morvának a Dunába ömlésénél Dévény végvárosát júl. 5-kére virradó éjjel megvevék és fölverék. Ugyanez nap reggel Pozsony alatt a hóhér rétjénél 40 német

muskatérost semmisítették meg, s azután a Csallóközben vagdaltak le többet. Thuróczy gyalog ezredes pedig, ki Szomolyán várát már régebb idő óta szorongatta: a Pálffyak stomfai kastélyát s városát megszállá.

„Júl. 5. Ma reggel Magyarul 25 egészséges muskatéros 15 beteg németet kísértett volna bé ide Pozsonba: az kuruczok az hóhér rétje táján rá akadván, fölverték; 20-nál több testet hoztak bé, sebesset hármat; egynihányat elvittek benne fogva, s egynihány az Kis-Dunában (Csallóközi Duna) ugrott, s úgy holt belé. Dévén városát is fölverték az éjjel. Hir olyan volt, hogy az éjjel egynihány ezer kurucz gyűtt által az Vágon. Bánkánál is hidat akarnak csinálni: vasat, köteleket kérnek az nagy-szombatiaktól. Pyber uram, az püspök, Szombatban van.“

„Júl. 6. Olyan hir van, hogy némely németek, az kik Csallóközben vannak, ma indultak meg státiójokbul, és némellyek Gúta felé mennek.“

„Júl. 7. Az németek már megindultak Gúta felé. — Az mely lajdinantot minap elfogtak (a kuruczok), Bazinban holt meg.“

„Júl. 11. Azt is igaznak mondják, hogy ez napokban lecsapdostak egynehány németet Csallóközben.“

„Júl. 14. Ma egynihány kurucz mutatta magát (Pozsony alatt), az vármegye embereivel meg is puskázzott; az vármegye embereiből három hajdu szökött el. Olyan hir is van, hogy Thuróczi feles gyaloggal van Stomfánál. — Délután 3 órakor az kuruczok bécsaptak (a város alá), egynehány tehenet, juhot, és disznót elkaptak; egy, kilövdödvén az puskát, azt egy mészáros bé akarta volna hozni, azomban az kapuban lévő káprál meg akarván ölni, hozzá lőtt az kapuból, — és az mészárosnak az kezét lőtte által; az eleresztvén az fékszárat

az mellyen fogva hozta: az kurucz is recoligálja magát, visszafordult s el is ment.“

Most térjünk vissza Újvárba, Rákóczihoz.

A főntebb említett és még azután is folytatott gyakori conferentiák a következő vélemény-szétágazások miatt folyának:

A fejedelem kimondá, hogy Sziléziába akar betörni, hogy e tartomány elégyületlen lakosait fölzendítse a császár ellen. E célra már a kiáltványok is készen voltak, lefordítva idegen nyelvekre. A telet Rákóczi ezen tartományban vala a hadakkal töltendő. — De a betörésre még elég idő volt; addig, hogy a sereg hiába ne vesztegelen, s harczy tüze fölhasználtassék, valami jelentősb eredményt akartak kivívni.

A fejedelem a Bottyán huzamos körültáborlása folytán élelem dolgából igen megszorult s a szökevények előadása szerént már végső csüggedésre jutott Lipótvára megvétele óhajta. Bercsényi és Bottyán a mellett voltak, hogy Csallóközbe törjenek át, s verjék tönkre Heistert, mielőtt a dánokkal és a Morvából készülődő Viarddal egyesülhetne. Most még gyenge — úgy mondának — könnyű lesz tönkre tenniök, de ha amazokkal megerősödik: bizony, dolgot ad. — A fejedelem azt veté ellen, hogy Csallóközbe át lehetne ugyan menni: de hiába, mert Heister azonnal Komárom ágyui alá menekítlend előlök. Bottyán — kinek Újvárban tengelyeken tetszés szerénti helyre szállítható mindenféle hajói valának — ez ellenvetésre azzal felelt, hogy ő sajkákon éjjel észrevétlenül átkelvén, az ellenség előörseit elfogdossa¹⁾: és így hadaikkal meglephetik s megverhetik Heistert, mielőtt Komárom alá vehetné magát. — A lármás, és Pálffy által valószínűleg ekkor már titokban megnyert Ocskay pedig

¹⁾ Rákóczi emlékirataí, hol e tervezésekről részletes szó van.

— mert a brigadérosok is meghivattak a hadi tanácsba — mind azt vitatá: hagyják Lipótvárt, az a kuruczokra nézve szerencsétlen táj, már két csatát vesztek el miatta; inkább vegyék ostrom alá az általa már keményen megszorongatott, s mint ottani magyarok írják, a feladás-hoz közel álló Trencsényt. E vár a sléziai határokhoz vivő uton fekszik, és így ha elfoglalása által a betörésre nemcsak szabad, hanem biztosított vonaluk lesz, nagy előnyükre váland.

A vitatkozások több napra haladtak, mialatt ők táborostul Nyitra és a Vág vidékére nyomulának.

A fejedelem mind csak Lipótvár ostromlását akarja vala; azonban szerencsétlenségre, udvarmestere Ottlik György levelet kap Trencsényből, melyben az ottani magyarok tudaták, hogy a vár az élelemhiány miatt már végsőre juta; s hogy Viard parancsot kapott megsegítésére. De ha ez utóbbi néhány napig nem férhet az erősséghez: a parancsnok kénytelen lesz megadni magát. E hirre a trencsénymegyebeli tisztek már benn képzelve magokat a várban, igen kérék a fejedelmet, s Bercsényi is a Trencsény alá szállást, s Viard feltartóztatását javallá; ezt javallák Vay Ádám kivételével mind a többi jelen voltak; s a fejedelem, hogy a hadnak kedvét el ne vegye, kénytelen-kelletlen beleegyezett a különben is sok alapos ok által támogatott tervbe¹⁾.

De Bottyán tervét mégsem akarván egészen mellőzni: e hű tábornokát 4000 emberrel — a Balogh-brigádával — a Vág-Duna mellett hagyta: azon utasítással, hogy keljen át terve szerint a Csallóközbe, vegye be a császáriak gútai sánczeit, és zárja el Komáromot. A gútai redoutok kiostromlására Újvárból vihet öreg-ágyukat; rövid nap alatt Ocskay ezrede is vissza fog hozzá kül-

¹⁾ Emlékiratai.

detni, a melylyel együtt aztán nyomakodjék a fejedelem után, — ha feladatát végben vitte. Sőt Kolinovicsból úgy látszik, hogy Rákóczi akkép egyeze meg Bottyánnal, miszerént visszatértéig döntő ütközetet nem fogadand el.

Bottyánnak többi hadait: az Ebeczky, Ocskay, Babocsay, Esze brigádakat mind magával vivé a fejedelem. Berthóthy dandára az erősségekben maradt helyőrségül, Baloghé Bottyánnal Gúta felé indult, ennek saját lovas ezredével egyetemben.

Ezzel Rákóczi a 22,000-nyi fősereggel fölfelé nyomúlt; július 23-kán Ocskaynak Bánkánál épített hidján átkele a Vágon, s La Motte francia hadmérnökkari dandárnokkal erős portát küldött előre a vág-újhelyi sáncz alá. 24-kén virradtakor keményen ágyuztak a sánczból e kémszemléző portára. La Motte jelenté, hogy a sáncz nagyon jól védhető állapotban van.

Rákóczi ugyanekkor hirt veszen, miszerént Viard Morva felől átlépte a határt, s Szakolczába vevé magát, hogy Heisterrel, — a ki Trencsény veszedelmének hírére szintén kiindula 9000 emberrel¹⁾ a Csallóközből — egyesüljön, s Trencsényt együtt felszabadítsák. Ocskay, ki már ekkor a császáriakhoz hajlott²⁾, igen ajánlá magát, hogy Viardot kicsalja, s lest vetvén neki, megveri, vagy legroszabb esetben beszorítja a gyarló, árok nélküli kőfallal kerített Szakolczába; ott a fejedelem aztán könnyűszerrel kiostromolhatja s elfoghatja őt, mind seregestől. A terv tetszett; csak Rákóczi szóllt ellene, mert jól tudja vala, hogy Viard jeles lovas vezér, s nem menend bele

¹⁾ Kolinovics.

²⁾ Ugyanott.

Ocskay lesébe, sem beszoríttatni nem engedi magát¹⁾. A többiek azonban igen akarák.

Rákóczi tehát 5000 jó lovast: Ocskay, Ebeczky, Babocsay, Szalay Pál s tán még Nikházy György ezredeit júl. 25-kén elindítá e vállalatra; velök alvezérül Ocskayt, s főparancsnokul — Bercsényi kértére — az 1707-iki erdélyi őszi hadjárata óta méltán kegyvesztett Pekryt bocsátá: hogy alkalma legyen magát kitüntetnie²⁾. De mivel lovasságának e virágát nem akará a döntő harc-
czok előtt koczára tenni: Pekryt úgy utasítá, hogy csatába ne ereszkedjék; ha a les, vagy körülkerítés nem sikerül: menten jőjjön vissza.

Maga Rákóczi azalatt míg ezek oda járnának: júl. 26-kán lövette s 27-kén válogatott gyalogságával ostrommal bevév Csejte várát; a parancsnokot s őrséget, az ostromot vezénylő De la Motte foglyúl ejté.

Pekryék pedig Szakolcza alá értenek; azonban Ocskay vagy árulásból vagy ügyetlenségből olymódon állítá lesbe az ezredeket: hogy a valamely csekély harczechdő csapat által a városból csakugyan kicsalt Viard menten észrevette, s a helyett, hogy a csapatot üzván, hálójukba ment volna: a város előtt csatarendbe állott.

Most azért hirtelen Pekry is ugyanezt tevő, figyelemre sem méltatva azon mély árkot, mely seregének két rése közzé esék.

Viard nem támadott, — Pekry sem. Így néze farkas-szemet a két sereg reggeltől egész délutánig. Egyszer Ocskay — megint Ocskay — figyelmezteti Pekryt az említett árokra, mely akár ők támadnak, akár az ellenség, rájuk nézve alkalmatlan lehet. Pekry igazat ad neki, s minden elővigyázat nélkül elkezdi seregének az

¹⁾ Rákóczi emlékiratai.

²⁾ Ugyanott.

árkon túllevő részével az országot felé huzódni, hogy áthozza. Viard felhasználá a kurucok csatarendjének e mozdulását; rögtön megtámadta őket. Pekry — utasítása szerint, hogy harczba ne keveredjék — általános visszavonulót fuvatott, s megtámadott utócsapatát meg sem segítvén, visszavitte hadait Rákóczihoz. Mivel lovassága kitünő, s hátrálása elég rendes és gyors vala: a veszteség nem lőn jelentékeny, — csakhogy a vele volt java katonaság nagyon lehangoltatott¹⁾.

A fejedelem júl. 28-kán Luzsénszky Sándort könnyű lovassággal portára küldé Vág-Újhely alá; ott azonban alkalmasint Heister által Morván át. előre-küldött tetemes császári hadak tanyáztván: Luzsénszky csapatából — ha Kolinovics nem nagyít — 400 levágatott, 80 elfogatott. Rákóczi ezek után Ocskayt a maga ezredével, hogy Bottyánhoz csatlakozzék, hátrahagyta: s júl. 31-kén újra átjőve a Vágon — Trencsényt megszállandó.

Viard pedig egyesülhetett Heisterrel, Pálffyval, a kik most már együtt 14 — 15,000-nyi rendes katonából álló hadtestre felszaporodottan, megindultak Trencsény segélyére. Viardot előre-küldék, hogy észak felől törekedjék az élelmi szerekkel a vár alá.

Bottyán ezenközben Ujvárbán réstörő ágyukat vőn magához, szekerekre rakatá hajóit, s feladatához képest átköltözék a Vág-Dunán. Míg hátát a vizek fedezték: saját lovasezredét Komárom elé állította, hogy a gútai redoutokban lévő német őrség a várból segélyt ne kap-hasson, s menekülése el legyen vágva. Majd hozzá fogott az erőd ostromához. Csakhamar alkalmas réseket töretvén: rohamot veretett, és a sánczokat szerencsésen meg is vette. Az őrség részint kardélre juta, részint mint fogoly Ujvárba kísértették.

¹⁾ Rákóczi emlékiratai.

Bottyán levonatta ezen a kuruczok által vizenyős fekvésénél fogva csúfságból Békavárnak nevezett¹⁾ erő-sítmény töltéseit, fölégette czölöpzetét, s azzal Komárom alatt bloquádát hagyván: átszállíttatta a sánczban nyert ágyukat, fegyvereket, zsákmányt, Ujvárra. Innét haldéktalanul megindúla hadaival a fejedelem után, hogy vele minélelőbb egyesüljön.

Ámde míg ő Gútánál diadallal harczolt s új babért aratott: a Kárpátok között, a Vág völgyében a magyar nemzet jajkiáltása hangozék; nagy veszedelem éré a szövetséges rendek seregeit. Sic fata tulere.

XXIII.

A hadak aug. 2-kán estve érkeztek Trencsény alá, s meglehetősen alkalmatlan, szakgatott környéken tábort vertenek. Bercsényi azon ügyes előgondoskodással éle, hogy az országutnak az úgynevezett Vöröshegyen való átjáratánál csapatot hagyott jó tiszt vezérlete alatt, hogy ha ellenség mutatná magát: tüzeltesen reá, s kísérje oldalvást. És ez intézkedés igen sikerdús volt, mert más-ként a kurucz tábort könnyen meglephetik vala. Ugyanis másnap, aug. 3-kán hajnal-hasadtakor erős fegyverropogás hallatszék a Vöröshegy felől. Az ellenség előcsapatai megtámadák az ottlévő kuruczokat, a kik azonban igen jól tartották magokat, és velök sokáig ellenkeztek, mind-addig, míg a német egész hadtestével hozzájok nem nyomula²⁾; ekkor kezdtek oldalvást vonulni övéik felé. A fejedelem mindgyárt a fegyverropogás kezdetekor riadót veretett, és míglen az előörsök csatája tartá: ideje volt egész erejét Turna és Barát-Lehota között csatarendbe

¹⁾ L. Rákóczinak 1708. máj. 2-káról Szerencséről Károlyihoz írt levelét stb. A gútai nép ma is fenntartja e nevet.

²⁾ Beniczky naplója.

állítani. A közepet ő maga, a balszárnyat Bercsényi, a völgyre dülő jobbszárnyat Pekry vezénylél. Mert Trencsénynél más főbb tábornok jelen nem lévén: az egyik szárny vezérlése rangjánál fogva Pekryt illette meg. És a trencsényi ütközet főleg Pekry Lőrincz gyámoltalansága miatt vesze el. Rákóczi ismeré e tábornokának gyöngeségét: azért brigádérosai egyik legjobbját a derék Ebeczkyt rendelé melléje. — Az országút választotta el a jobbszárnyat a középtől; e széles út mellékén — mint legkeményebb ponton valának felállítva a legjobb lovasezredek. A balról lévő magaslaton partos árok nyult el, mely a La Motte vezérlette gyalogságot meglehetősen fedezé. Mögötte rét terült: ezen állá az idegen lovasság. A tartalékot a harcztvonala mögötti dombon a karabélyosok képezék. Rákóczi és Bercsényi ez emelkedett pontról szemlélik vala a harczt.

Mihelyt az ellenség lőtávolyhira érkezett: megkezdődött a tüzelés. A császáriak jobbszárnya azon falu felé nyomúla, mely a kurucz balszárny előtt volt a völgyben. Rákóczi azt hívé: oldalt akarják seregét fogni a csalitos völgyön át: azért három zászlóalj hajduta küldött oda, hogy elrejtőzvé a bokrok közé, sövények mellé, tüzeljenek az ellenségre. E működés támogatása leendett a jobbszárny lovassága' támadásának; mert a fejedelem egyidejűleg Pekrynek is parancsot ada, hogy lovasságával — mely az ellen vonalát egészen túlszárnyalá — vegye oldalba a császáriakat. Ezek most ügyetlen ellenmozdulattal balra kanyarodtak, az országutára; Pekry pedig megindult, s egy tó megszakadt töltésén egyenként kezdé előrementében átvezetni lovasságát. A töltés tulsó oldalán csatarendben állott Ebeczky odanyargalt, s figyelmezteté őt, hogy a hátuk mögött levő megszakadt gát nagyon veszedelmes, és hogy a fejedelem, midőn kiadá parancsát, lihetően nem ismeré a

helyiséget. Pekry ezzel, tovább se kérdve se hallva, abbanhagyá a megtámadást, sőt lovasságát a gáton megint visszavezeté. E visszavonulás képzelhető, hogy lehangozta, megzavará a harczvágyó népet. A császáriak ezalatt megtámadák az országot körül álló kurucz ezredeket; de ezen vitéz csapatok rohammal visszavágák őket. A völgy berkei között lévő gyalogság is jól viselé magát, középről és felülről az ágyuk erős tüzelése, hátulról az idegen lovasság által támogatván. Heister már csak a visszavonulásra gondolt. Ekkor történt Pekry boldogtalan hátramoszdulása. A szemes Pálffy észrevette ezt, s figyelmezteté Heistert, hogy a kuruczok azon részének magatartása nem látszik a leghatározottabbnak, nem ártana tehát ellenök még egy támadást intézni. Heister beleegyezik, s Pálffy előre parancsolja a német lovasságot és a ráczokat. Most a Pekry vezette jobb szárny — hihető, vezérében való bizodalmát vesztvén — minden egyéb ok nélkül megzavarodik és futni kezd. Rákóczi ezt látva, rögtön arra felé vágatott, hogy a rendet helyre állítsa. Életét nem száná, valódi hős hadvezérként működött¹⁾. Az árok mögötti tér azonban egy pillanat alatt eltelék futókkal — mivel a jobbszárny megbomlása más ezredeket is zavarba hoz vala — s a zűrzavar oly nagy lőn, hogy a fejedelem csak karabélyosai segélyével véle a rendet helyreállíthatni. Gyorsan rohant tehát ezek felé, keresztül a vizmosta hegyszakadékokon. Testőrseregéből: a nemesi compániából a ki birt, ment vele. A fejedelem „Pandur“ nevű híres drága lova, mely már két vizmosást ugrott vala át, a harmadikban, mivel a másodikhoz igen közel feküdt, megbotlék, és bukfenczet vetve, nyakát szegé. Rákóczi szerencséjére oldalt veté magát esésközben, azonban bal-

¹⁾ Kolinovics.

szeme fölött nagy zuzást kapott, s eszméletét veszte. A császáriak egy lovas csapata ekkor már oly közel hatola hozzája, hogy csak a vizmosás medre választá el, melyen ez utóbbiak nem birtak átugratni¹⁾. A fejedelem mellett legelőször a 19 éves gr. Bercsényi László — a későbbi francia marechal; Miklós gróf fia — termett, Ghylányi Péter, Ilosvay János, Dániel Péter és Simándy Mihály nemes compániabeli társaival, s főlemelék az elesettet; ott termett Berzeviczy Ádám, Rákóczinak egy „Bambucci“ nevű astúriai vadászparipájával, a melyen egykor a német-újhelyi börtönből menekült volt a fejedelem; most is azért erre felültetvén, tovább vitték. Egy hű arnótja még „Pandur“ fejedelmi diszú kantárját is elhozta.

A hadak a mint a fejedelem elbukását látták: megremülve általános futásnak eredtek, annálinkább, minthogy Bercsényi is megsebesült, sőt az elfogatáshoz oly közel jára, hogy immár érdesi vala karját a magyar ruhájában a kuruczok közé vegyült és ezek által kuruczoknak nézett Eszterházy József-féle labancz-kapitány: Vas Pál, mígnem kísérői a dolgot észrevévén, a merész üldözőt keresztül szurák. Ez a Vas Pál Vág-Szerdahelyre való volt²⁾. Három ezred azonban, megemlékezvén régi dicsőségéről, helyt állta, és kétségbeesett harczot vítt, minden oldalról körülkerítette. A báró Prínyi Miklós, Czelder Orbán gyalog-, és Luzsénszky Sándor lovas-ezredei voltak ezek. Azért ott összevagdaltattak, alig menekülhetvén belőlök — ha Kolinovicsnak hihetünk — több 50-nél. — 3000 halott s 400 fogoly kurucz, 14 ágyu, 40 zászló marada a csatatéren. Még nagyobb baj volt, hogy, a katonaság, s legkivált a hajduság mind széteszlott az erdőkben, övéihez, hazájába futván. Zsákmányúl semmit

¹⁾ Kolinovics.

²⁾ Ugyanott.

sem vesztettek, mert Rákóczi a tábori társzekereket szerencsére más uton küldé, és így ezek megmenekülhetének.

Maga a fejedelem a hadaktól elszakadván, említett hű testőrijei, néhány udvarnoka, és mindenféle csapatokbeli tisztekből álló, körülbelül 100 főnyi kísérettel Bán felé menekült, s onnét Nagy-Tapolcsányon át éjszakára Nyitra-Szerdahelyre. Itt kötteté be sebét.

Bánban történik vala, hogy a fejedelem kissé megpihenvén, az utcán épen akkor éneklő deákok haladtak, Jacoponinak a „Világ hívságairól“ irt himnuszát zöngedezve. A méla hangokra Rákóczi kitekinde ablakán, s íme azon pillanatban midőn kihajolt, véletlenül az ének e sorait hallá:

„Quam breve festum est

Haec mundi gloria!“

(Mily rövid e világ dicsősége!)

A fejedelem szemeibe könnyek tolulának¹⁾.

A gútai győzedelméről visszatérő Bottyán aug. 2-kán érkezett Újvárba²⁾), hogy a nyert hadi szereket és zsákmányt a várba helyezze; s még az nap indult fölfelé, a fejedelem után. Egyszersmind a Vág mellett állott Ocskayt is előre rendelé. Aug. 3-kán már Nyitrát is meghaladta volt hadtestével: midőn késő délután a legelső futókkal találkozék, a kik megbeszélék neki a szomorú hirt, hogy a harcz szerencsétlenül elveszett, a szép sereg szétszórátott, s a fejedelem megsebesülten menekül — ha ugyan el nem fogták

Képzелhetni e hírek lesújtó hatását Bottyánra, a ki saját feladatát győződelmesen végbe vívén: most diadalérettel sietett a főszereghez, még nagyobb győződelmeket

¹⁾ Kolinovics.

²⁾ Eredeti levelének kelte.

reménylő. Mindazonáltal ő volt most is, a ki az általános zavarban fejét el nem veszté. Hadainak — melyek fele részben gyalogságból álltak — meghagyta, hogy csak folytassák útjokat utána, a futók összegyűjtésére, az ellenség feltartóztatására. Ő maga pedig saját ezredéből kiválogatá a legvitézebb, legserényebb 600 lovast, s ezen elszánt csapattal megindula előre, vágtatást, a mint csak bírta. Célja volt: a szeretett fejedelmet akárhol fölkeresni, s megmenteni; ha pedig már fogva volna: kivágni az ellenség közepéből is, vagy elvérezni érette.

Mikor már az éjszaka beállta: érkezett bé fáradt csapatával Nyitra-Szerdahelyre, melynek utcáin valami szomorú, mindenféle ezredekbeli hadtöredék lézenge. Tőlük tudá meg, hogy ők a fejedelem kísérete, a ki e városkában van; egyszersmind elmondák a harcz részletesebb folyamatját s a kétségbeejtő helyzetet. A hí tábornok a busongó fejedelem szállására mene, s érzelmeit nem bírván visszatartóztatni: keserű szemrehányással, nehéz kifakadásokban tört ki előtte, hogy miért fogadta el a harczot az ő (Bottyán), és vele volt legjobb csapatai távollétében ¹⁾. S bizonyára, ha az ütközetben a jobbszárnyat boldogtalan Pekry helyett a határozott, kemény, és vakmerő Bottyán, e kitiű lovas vezér vezeti: a koczka megfordítva dől el; mert az ő tüzes rohamát az ellenség ki nem állta volna, míg a tétovázó Pekry csak habozék. Azonkívül Bottyánt a katonaság szerette, Pekryben pedig semmi bizodalma nem volt, mivel örökké csak harczot veszte, vagy hátra kertelt az ellenség elül.

¹⁾ Kolinovics: „Accedit sub vesperum a Guttam excursionem reddux Bottyanius, cum 600 equitibus, graviter expostulans, quod se, suisque turmis optimis absceutibus, certaminis aleam Rakoczius jecerit; quos tamen Praetorianorum vice, in villae circuitu pro excubiis locat.“

De már mindennek vége volt.

Megbotránkozott továbbá Bottyán a sebesült fejedelem körüllevő tisztek azon gondatlanságán, hogy sehol a város körül egyetlen őr sem vala felállítva, s ő is a nélkül nyomult be hadával, hogy észrevette volna valaki. A szegény megbódult kíséret a boldogtalan zagyva futásban erről egészen megfeledkezett. Igaz, hogy csak vagy százan voltak, de azért őrség ennyiből is került volna. Az üldöző császáriak bármely perczben ott teremhetnek, és egy puskalövés nélkül elfoghatják vala a szövetkezett rendek fejedelmét. Bottyán azért 600 lovasát személyesen felállítá a város körül őrségül¹⁾; őrscapatot vetett a Nyitra folyám hidja elé, s száguldókat indíta Nagy-Tapolcsányon túl, a trencsényi utra, hogy biztos hirt kapjon az ellenség előljárójának hollétéről.

Azután ismét visszamene a fejedelemhez, s nagy tanácskozások, bús gondok közt átviraszták az éjt. Reggelre megérkezett némi összevergődött hadakkal Bercsényi is, a ki Ocskayt még a csata napján, menekülése közben előtalálván²⁾, ezredével a visszszavonulás földözésére, az ellenség ellen rendelé.

Nagyobb biztosság kedvéért Kis-Tapolcsányba mentek át, a hová a tisztek nagyobb részint összegyülekezének. Szomorú kép volt az. A gyalog-ezredesek szekéren hozták megmentett zászlóikat, s letevék a fejedelem lábaihoz, jelentvén hogy a hajduság szétoszlott az erdőkben³⁾.

Rákóczi Tapolcsányban tábornokaival hadi-tanácsot tartott. Elhatározzák, hogy a vármegyéken rögtön álta-

¹⁾ Kolinovics.

²⁾ Ocskay épen estebédjét költötte Isztriczán, a szlavniczai Sándorok kastélyában, előtte két énekes ifju, kiknek gyászdalait egyedül, mélézva hallgatá, — midőn Bercsényi belépett. (Kolinovics.)

³⁾ Rákóczi emlékiratai.

lános személyes-fölkelést hirdetnek; s valóban, a fejedelem erre vonatkozó pátensei, még az nap, aug. 4-kén, és onnat szétküldettek. Továbbá: hogy Rákóczi Egerbe menjen, Bercsényi a Garamhoz, ott gyülekeztetvén csoportra a szétszórt hadat. Eszterházy Antalnak Túl a Dunára gyorsfutár által parancs küldetett, hogy mennél nagyobb erővel lehet, üssön Bécs tájára, s ottan mindenféle ellenkezést kövessen el, az ellenségnek diversiót okozandó: hadd tapasztalják meg, hogy a kuruczok hatalmának még nincsen vége. Itt — s ez vala most a legnagyobb feladat — a hadak élén maradni Bottyán vállalkozék, hogy a mellette lévő csekély erővel tartóztassa, szüntelenül kapdossa a győztes ellenséget, tegyen beütéseket ha lehet Pozsony s Morva felé, s a mi fő: szedje, gyűjtse az elszéledt katonaságot. Egyedül, maroknyi, szive-vesztett haddal, megrémült nép földén, diadal-ittas ellenség ellenében, mely még ezután uj erővel: a dán hadtesttel öregbedett; valójában igen súlyos állapot. Lón is annyi baja-búja, hogy mint maga írja, „talám gyermekségétől fogvást sem éle ily gonddal;“ de lelkesíté a hazaszeretet.

Heister, a ki elül a föld népe kibujdosott helységeiből, Rákócziék hadi-tanácsakor már Nyitra-Szerdahelyen volt. A fejedelem pedig 5-kén csakugyan megindula Eger felé. Bercsényi a Garamhoz és Sághe tájára gyülekezteté a hadakat. — Beniczky naplójában olvassuk:

„Hogy történhető valamelyfelé való irruptiója az ellenségnek az elszaladt hadak miatt ne következessék: Ő Felsége a bányavárosoknak s Garam mellett való földnek atyaiképen prospiciálván, Méltóságos Fő-Generális urat, Generál Bottyánt és Ocskay Lászlót feles (?) hadakkal a tájára commendírozott.“

Maga Rákóczi írja emlékirataiban: „Két lovassági dandárom maradt még, melyeket Bottyán vezérlete alatt

Érsek-Ujvárnál hagytam, körülbelül 4000 emberből állottak; rögtön hozzám rendelém, és az ellenség figyelemmel tartására küldém Bercsényit csekély sereggel a Garam partjainál hagyám, magam pedig Egerbe mentem.“

Ugyan a fejedelem így ad kifejezést érzelmeinek Károlyihoz Erdélybe, Kis-Tapolcsányról 1708. aug. 5-kéről irt levelében:

„Nincs kétségem benne, hogy sokan sebbe-esésemet avvagy halálomat is hirdették, az mely noha, megvallom, kedvesebben esett volna ily gyászba öltözött sorsomnál, és édes nemzetem gyalázatja szemlélésénél s veszedelménél, — de mivel az mindeneket kormányozó s mindeneket szabad de igazságos ítéleti s akaratja szerint rendelő Istennek meg tetszett életemet még tartani, tengődök az szerencsétlenség és bú habjai között lebegő életben, s tökéletesen reménlem annak szent kezeitől való vigasztaltatásomat, az mellyektől eredett látogatásom. — Hogy azért kegyelmednek mindenekről bőv informatiója lehessen, magát fegyverhordozómat a végre küldöm, hogy mindeneknek circumstantiáirul informálhassa kegyelmedet, s legkiváltképpen azokat, az kiknek szívek megcsüggedezhetnék, és hazánk boldogulásában való reménségek habozhatna. De lássa kiki közzülök mit cselekszik; nem első példa igyünknek akkoron való felmagasztaltatása, az mikor legkevesebb vala reménségünk. — Én jól tudom, hogy kegyelmed oly státusban nincsen, hogy ide segítséget küldhessen; de egyedül csak azon kérem kegyelmedet, hogy maga operációit úgy folytassa, hogy mind az két felől egyenlő szerencsétlenség ne érjen bennünket“¹⁾.

Megitélhető e levél fájó hangulatából, mily nagy vala azon napokban a trencsényi csapás okozta levertség.

¹⁾ Károlyi-levéltár.

XXIV.

Bottyán a dolgok e szomorú állásában megkezdé súlyos feladatát: 4000 csüggedt harczossal tartóztatni Heister, Pálffy, Viard egyesült seregét — mely elég erős vala Rákóczi főhadtestének megverésére, széjjelszórására. És most e hadak még új erőkkel szaporodtak; a dán segélycsapatok, 6000 ember, már a határokon valának, hogy Heisterékkal egyesüljenek. Bottyán, ki a császári hadsereg körül éjjel-nappal serényen forgolódék, s háborgatta, csipdeste őket: a dánok hírére a Vág felé sietett, hogy egyesülésöket emezekkel elvágja, vagy legalább a császáriakat is arra vonja. És e mozdulata által egyelőre megmenté a fenyegetett bányavárosokat; mert Heister, ki már Kis-Tapolcsányig nyomult volt elő: tudósíttatván, hogy Bottyán a Vághoz indul, ott hagyá a bányavárosokat, s visszavonult a Vághoz, az érkező dánok elé.

Rákóczi írja Károlynak Egerből, 1708. aug. 22-kéről:

„Még Szécsénben létemkor (aug. 6-tól 9-kéig volt e helyen) értvén az ellenségnek Kis-Tapolcsántul az Vág felé való nyomulását: az hadak szaporább öszvegyűjtése kedvéért ide Egerben gyűttem, Bercsényi uramot Léva, Bottyánt Érsek-Ujvár tájékán hagyván“¹⁾.

Heisternek át kelle mennie Nagy-Magyarhoz a Csallóközbe, hogy a dánokkal — a kik Pozsony alól, Bottyán átcsapó kuruczai elül a vizek közé vették magokat — egyesülhessen. Onnét ő maga fölmenne Pozsonyba; seregét Sopornyanál, s a dánokat Gútánál hagyta, újra elkészíttetvén a lerombolt erődítéseket. Helyette Pálffy, s míg a hadi tanácskozásokra ez is Pozsonyba jára, Ebergényi parancsnokolt császári részről a Dunán innét.

¹⁾ Károlyi-levéltár.

Bottyánnak csekély táborához az elszéledt hadak igen lassan gyülekeztek, szivárogtak vissza.

A trencsényi ütközet híre rendkívül elrémíté, megbódítá azon földet. A rézpénz kelete tökéletesen lecsökken, s a szétoszlott katonák otthonn maradtak, attól tartva, hogy az ellenség most már könnyü-szerrel elfoglalhatván a bányavárosokat, az ország nem lesz képes zsoldjaikat fehér-pénzben fizetni.

Bottyán átlátta, hogy oly kevés erővel semmire sem mehet, fájlalá a haza veszedelmét, azért személyes áldozatra száná el magát. Nyílt-leveleket bocsátott ki, meghirdetteté, hogy csak gyűljenek mihamarább zászlai alá az elszéledett hadak, s hópénzeik még akkor is rendesen ki fognak járni, ha az országeből nem telnék; ő Bottyán kötelezi magát nekik: hogy a fizetéseikre szükséges pénzt sajátjából is előteremti; itt vannak jószágai: Bátorke-szi, Köbölkut, Nagy- és Kis-Bény, Kigyós-Gyarmath, Gyiva, Béla, Jánd, Madar, Szent-Péter, Alsó-Szúd, Ujfalu, Vinár, Bagonya, Varsány, Csata faluk és puszták, s az alföldön Nyáregyháza, Felgyó, Szántó; ezeket és újvári nagy házát zálogba veti: s hadait abból fogja fizetni.

Ily nemes áldozatot a haza, a szabadság oltárára egy kurucz tábornok sem hozott. Rákóczi, mikor e tetről értesüle, örömmel, hálával telt bé fejedelmi szive hív tábornoka iránt; Bercsényi utján azonnal tetemes összeg pénzt küldte a hadak számára, Bottyánhoz pedig következő ünnepélyes alakban és modorban irt köszönő-levelet intézett:

„Spectabilis ac Generoso

Fidelis Nobis syncere dilecte!

Salutem et Principalis Gratiae Nostrae propensionem. Kegyelmed két rendben küldött levélbeli tudósítást kedvesen vévén, azt leginkább köszönjük, hogy nemcsak maga kimélése nélkül fáradozik az hadak

összevgyűjtésében, hanem maga hazafiuságos szeretetinek nyilvánvaló bizonyosságára olly assecuratióval is kezdette őket édesgetni, hogy maga jószágit is Kegyelmed zálogképpen distrahálván, s ezen úton fizetésekre kívántató pénzt szerezvén, minden bizonynyal kész lenne contentálni; melyre ugyan — minthogy Méltóságos Fő-Generális ur kezéhez az hadak fizetése kiosztására nézve alkalmas summa pénzt küldöttünk — Kegyelmed nem fog szorulni, s nem is kívánjuk Kegyelmedet arra juttatni: mindazáltal ebből Hazánk közjávához való szívbéli hazafiuságos szeretetit, és hozzánk való tökéletes hívségét mértékelvén, Kegyelmedet mi is affidáljuk, hogy ha tapasztalt dexteritása szerint az hadakat egyben-gyűjti, és ellenségünk ellen való actiókra készen tartja: speciális reflexiónkban és kegyelmeségünkben — Isten benntünket megsegítvén — fogjuk Kegyelmedet részeltetni¹⁾. Caeterum eundem benevalere desideramus. Datum ex Castris Nostris ad Agriam positus, die 13. Mensis Augusti, Anno 1708.

Franciscus Princeps Rákóczi m. p.

Franciscus Aszalai m. p.“

Kivül:

„Spectabili ac Generoso Joanni Bottyán, Exercituum Nostrorum Generalis-Vigiliarum-Praefecto, et unius Regiminis Equestris Ordinis Colonello, Fideli Nobis sincere dilecto“²⁾.

¹⁾ És ez meg is történt; jutalmul Komárommegyei terjedelmes jószágokat adományozott neki a fejedelem, és generálissága területén a harminczadokbéli jövedelmeket bizonyos időre néki engedé. (Palocsay-levéltár.)

²⁾ Palocsay-levéltár.

Megható bizonyossága e levél mind Bottyán igaz hazafiságának, mind annak, hogy Rákóczi fejedelem mily szépen ismeré el az érdemet; tanusítja továbbá, mily szeretetben, kedveltségben állá Bottyán Rákóczi előtt.

A fejedelemtől utnak indított pénz lassan érkezvén, Bottyán, csakhogy a hadat annáljobban összetartsa, s ösztönözze, csakugyan saját vagyonához nyula, aug. 17-kén 5000, s aug. 19-kéig 7000 forintot fizetvén ki nekik fejér-pénzüi, sajátjából, mint a lejobb olvasható nyugtatóvány és saját levelei tanusítják. Hétezer forint ezüstben akkor volt annyi, mint most 40—50.000.

Ily feláldozó intézkedések, s Bottyán „maga kimé-
lése nélküli fáradozásai“ folytán csakugyan szaporodni
kezdének körülötte a hadak; eleinte lassabban, majd mind
tömegesebben, a miképen e két levélből is kivehető:

Rákóczi írja Károlynak Egerből, aug. 26.: „Az el-
lenség egy része általment az Dunán Heisterrel, az más
része Pálfiival mondatik, hogy Ujvárt akarja obsideálni; . . .
az gyalogja az dánussal Csallóközben van, s valóban
könnyű volna most megrontani, ha volna kívül; de ha-
marább gyűlnek mostan az vármegyék mintsem az vi-
tézlő rend, noha van jó 10 regiment, az ki az harczon
sem volt, mégis eloszlott. Bottyán ugyan körülötte
kavarog az ellenségnek, de lassan szaporodha-
tik; való ugyan, hogy megyen felfelé az had, de
elég ha még ottan nincs“ ¹⁾.

Bercsényi következő levele már a had tömegesebb
öszvegyültét tanusítja:

„Az Kegyelmed levelét — írja a főtábornagy Zim-
berről sept. 7-kéről Károlynak — veszem Károlybul;
ugy látom, megérzette Kegyelmed is, az mi mindnyájunk-
nak fáj. — Elhiszem, eddig az Főlséges Fejedelemmel is

¹⁾ Károlyi-levéltár.

lehetett Kegyelmed szemben, és így az fatalitásbul esett casusunkrul informáltatván magát, vagy csak azért is fatalitásnak fogja hinni Kegyelmed — hogy meglett. Istennek áldott légyen szent neve azért is, mert úgy lett az mint akarta.

Most már az Isten alkalmasint összevezetett bennünket. Az német általtakarodott az gyalogja Gúthához, Pálfi az lovasnak egy részivel Sopornyanál fekszik, az többivel Heister általment az Dunán¹⁾.

Bottyánnak Rákóczihoz írott néhány szép levele maradt fenn e nehéz napokból; íme itt közöljük, mert mind megannyi becses történelmi okmány, s azonkívül tábornokunk jellemét és helyzetét a leghivebben tünteti föl.

Az első levél, mely az alább közlendő nyugdtatvány nyal egy napon kele, s azzal tartalmilag is összeegyeztet, így hangzik :

„Felséges Fejedelem!

Érdemem felett jó Kegyelmes Uram!

Recenter is alázatos kötelességem szerint kívántam Felségedet az ellenség constitútiójárul informálnom. Sopornyin fellyül mindeddig csak helyben nyugodt az ellenség tábora; közönségessen foly a hire, hogy Bécsben conferentiára mentek főtisztjei; az ugyan constál, hogy Ebergényi maradt vélek. Mindeddig is — tegnapi portáján kívül²⁾ — ki nem jött táborárul, hanem futrasérossa jár

¹⁾ Károlyi-levéltár.

²⁾ Ez lesz azon 600 emberből álló porta, melyet, mint a pozsonyi Labancz Naplóból látandjuk, Bottyán kuruczai összevagdalanak. A jelen levél mellett a következő csatolvány található.

„Specificatio Captivorum.

Primo. Baron Biller kapitány Najburg regimentjébül.

Secundo. Falkenberg Lajdinantius Pálffy regimentjébül.

Tertio. Nikolaus Malt Strázsamester Pálffy regimentjébül.

Quarto. Három corporalis.

Quinto. Najburg, Pálffy, Lefelholz és Virmon regimentjébül négy frajter.

Mocsonok felé szüntelen, kétezerig; tegnapi portája felől mit irjon az én portám: méltóztatik Felséged megérteni accludált levelébül¹⁾. Én eddig in omnem fortunae eventum megütöttem volna futrasérossát: de félek attúl ha valami non putarem történnék, ezt az eddig nagy kinnal összevert hadat semmi lett úttal össze nem venném s az elsőnél²⁾ nagyobb confúsió lenne az utolsó. Isten látja, most is minémű nyomorusággal conserválom, s hanemha tegnap magam sajátombúl minden személyre harmadfél forintot fizettem volna fejr pénzül: éppen már nem conserválhattam volna. Éjjel-nappal rajtok lévén az portázás — az út is az nagy szárazságban kemény — anynyira vannak lovaik, hogy éppen szolgálatot nem tehet sok; bárcsak Felséged az bányákrúl mostani szükségre kívántató vasat parancsolna szállíttatni. Igen jól esnék az is: előre csak propter formam ha érkeznének valamelly hadak, míg Isten Méltóságos Főbb-Generális (Bercsényi) uramat ő Excellentiáját hozná a több hadakkal.

Ezzel ajánlom született kegyelmességében magamat, s maradok érdemem felett-való jó Kegyelmes Uramnak
Felségednek

alázatos igaz híve s méltatlan szolgája

Bottyán János m. k.“

„P. S. Kérem Fölséged, patkót vagy vasat parancsoltasson mennélhamarabb, mivel pénzér sem találunk; az száraz útban félnyomra az katona nem mehet.

Ma reggel kezdtem fizetni az hadnak, harmadfél forintjával. Még azon pénznek hírit sem hallottuk, mellyet

Sexto. Két dobos.

Septimo. Harmincznyolcz muskatéros.“

Talán e rabok is ama császári porta veszedelmekor fogattak el. Különbén névsoruk aligha volna a jelen levélhez csatolva.

¹⁾ E melléklet, fájdalom, elveszett.

²⁾ A trencsényit érti.

Fölséged írja, hogy küldött ¹⁾. — Bárcsak két vagy háromszáz hajdut parancsolna ide Újvárbán Felséged jőni.

É.-Újvár, dje 17. Aug. Anno 1708.“

Kívül: „Felséges Erdély- és Magyarország Confoederált Statusi Fejedelme F. V. Rákóczi Ferencz érdemem felett való jó kegyelmes uramnak Ő Felségének, tartozó alázatos engedelmességgel írá^m“ ²⁾.

A második levél, két nappal későbből:

„Fölséges Fejedelem!

Érdemem fölött jó Kegyelmes Uram!

Tartozó alázatos kötelességgel szolgálók Fölségednek. — Szintín ez órában hozák hírül, köbölkuti plébánusom, ki Esztergamban, és Dallos Imre, ki Komáromban volt, hogy Budárúl tizenhárom pumma-hányó ³⁾ mozsárt és négy öreg ágyut vizen, Komárom felé, Gútához szállítottak; közönséges hír, hogy Ujvár megszállásához készülnek. — A tábor most is Sopornyinál helyben vagyon. Itt az nép nagyon megbódult az obsídió félelmétül, eddig is ha itt nem lettem volna, Isten tudja mire fakadtak volna. Ahhozképpest az Istenért is alázatosan kérem Fölségedet: erre felé valamelly hadakat nyomíttani méltóztassék, — hadd bátorodjék ezen itt lévő kevés milítia.

Ezen végházbeli Commendans Uram ⁴⁾ isten-nyomórtja: az ágybúl sem kelhet fel; ide penig mostani időhöz képest sörény és resolutus ember kellenék. Hajdu kevés vagyon, ki van is, már rosszul kezd beszélni. Fölséged méltóztassék hamarjában csak valami háromszáz jó magyar hajdut békülden, kihez bízhas-

¹⁾ L. Rákóczinak aug. 13-kán egri táborrúl költ levelét.

²⁾ Eredetiről, t. Szalay László úr szivessége által. Az aláírás és az egész utóírat Bottyán saját keze vonásai; a többit úgy mondotta tollba.

³⁾ Bombahányó.

⁴⁾ Berthóthy István.

sunk. — Sugó uram négyezer ezüst- és négyezer forint réz-poltura pénzzel érkezett, de a rézpénzben senki csak egy polturát sem vészen el, úgy megbomlott; mivel valamennyi sót ezen földre szállítottak, a szegénységnek rézpénzen nem adták, hanem ittvaló Commendáns Uram passusával kit Komáromban s kit másuvá ezüstpénzért béiktatták; ez mostani confúsióra nézve nem is lehet senkit elvételére erőltetni. Én az magam pénzt hétezer forintot az ittlévő milítiára kiadtam, minden gregariusnak harmadfél forinttal fizetvén, de a tiszteknek egy pénz sem jutott belőle; eleget kedvezek ezen milítiának, s mégis szöktön szökik. Éjjel-nappal sörényen portáztatok, kit valóban megún ezen kevés had. Soknak patkótalan az lova; se patkót se vasat pénzen nem kaphatni, hanem az mint előbb is instáltam: méltóztassék megparancsolni Fölséged, valahonnét az bányákrul provideáljanak vasat az milítia szükségére, máskint fogyatkozás léssen az portázás dolgában.

Ebeczki István uramnak semmi katonája nincs seregen, hanem az Garam körül Verebély, Sarló és Bars táján szlftiben járják s prédálják az szegénységet, utakat állanak, s fosztogatnak; eleget megfogdoztatok benne, kit is úgy hallok, Ebeczki uram apprehendál: nem tudom mit gondol ő kegyelme, hogy nem sérénkedik az öszvehajtásban, — holott most kellenék egyszer a szolgálat! Én elég búval, galyibával vagyok, úgy hogy talám gyermekségemtől fogvást sem éltem illy gondnal, mégis kívánok tehetségem szerint Hazánknek s Nemzetünknek boldogításában mindeneket elkövetnem. Valamerre érkezem, eleget fogdoztatom az szökevényeket és szaladókat.

Fölséged méltóztassék gyakran kegyelmes leveleivel vígasztalni; — az mint is Fölséged kegyes grátiájában

ajánlván magamat, maradok utolsó csepp vérem kion-
tásaig

Fölségednek

alázatos engedelmes szolgálja
s híve

Ujvár, 19. Aug. 1708.

Bottyán János m. k.⁴

Kívül: „Fölséges Erdély- és Magyarországi Vezérlő
Fejedelem Fölső-Vadászi Rákóczi Ferencz Kegyelmes Urunk
Ő Fölségének tartozó alázatos hűséggel és engedelemmel
írák. — Szécsen, vel ubi¹⁾).

A harmadik levél még ugyan ez nap estve kelt:

„Fölséges Fejedelem!

Érdemem felett jó kegyelmes Uram!

Ma reggel írott levelemben is declaráltam az rézpoltura
pénznek teljességgel való megcsükketését, úgy hogy senki
már el nem veszi, mivel semmit rajta nem vásárolhatni;
az praesidialis hajduk, kiknek azzal fizettek: az utczákon
mint az polvát széll-szórják; tizenhárom, tizennégy, sőt
tizenöt forintot is lehet egy ezüst-forinton venni, — de
úgy sem kell²⁾); nem is lészen circulatiója, ha az ország-
ban termő és találandó jószágot érette nem adják, sőt
penig, vagy marhát, kit onnét belől erre szállítanak, azon
a pénzen áruban sem eresztik; az ország korcsmáin is
mind ezüst-pénzen folynak a borok. Fölséged azért méltó-
táztassék kegyelmessen megparancsolni, hogy valamelly
ország-sójtát szállítsák erre a földre és rézpénzen adják, a

¹⁾ Eredetiről, t. Szalay László ur szivessége által.

²⁾ A rézpénz ekképen teljesen elértéktelenedvén, Bercsényi Kassán
egy nagy várágyut öntetett merőben rézpolturákból, s ezen találó fel-
íratot téteté reá:

„Numus eram Patriae, nervus belli, atque moneta:

Nunc Libertatis vindico jura boans.“

Ezen ágyu aztán Újvárból hirdeté a szabadság dörgő ígéit. (Kovács
János: „Magyar krónika“; Pozsony, 1742.)

borokat is azon árulják; máskint haszontalan az milítiát azzal kedvetleníteni, sőt jobb is véle nem fizetni, midőn semmi böcsi és kelete nincs, hogysem azzal idegeníteni. Remélem, Fölséged bölcs ítélete szerint annak megorvoslandó cursusát Hazánk javára promoteálni fogja, vagy minden jót végez.

Ajánlván Fölséged szokott kegyelmes reflexiójában magamat, maradok

Ujvár, 19. Augusti, Anno 1708.

Fölségednek

alázatos engedelmes szolgálja, híve

Bottyán János m. k.“

„P. S. Alázatossan kéröm Fölségöd: bárcsak három- vagy négyszáz kósót parancsoljon ide küldeni egy Comissáros által, hogy az piacon veres-pénzen adja: mindgyárt fog az veres-pénz kelni“¹⁾).

Kívül: „Fölséges Erdély- és Magyarországi Fejedelem Felső-Vadászi Rákóczi Ferencz Kegyelmes Urunk Ó Fölségének tartozó alázatos hűséggel és engedelemmel irám. — Szécsen, vel ubi“²⁾).

A negyedik levél, midőn már a német táborostól megindula:

„Fölséges Fejedelem!

Érdemem felett jó Kegyelmes Uram!

Alázatos kötelességem szerint értésére adom Fölségednek, hogy jóllehet Heister Sopornytúl mintegy háromezer válogatott lovassal általment az Dunán: mindazonáltal Pálfi János circiter négyezerez magával jött tegnap³⁾ Sopornyihoz, dánusnak pedig négyezer gyalogja Gúttához érkezett. Leopoldnál az galgóczi hidat megcsinálták, és

¹⁾ Ez utóirat a tábornok saját kézírása.

²⁾ Eredetiről t. Szalay László úr szívesége által.

³⁾ Pozsonyból, új hadakkal. (L. a pozsonyi Labancz Napló adatait, alább.)

hogy azon által falrontó ágyukat hoztak a táborára, referálják¹⁾). Csak bizonyos, hogy valamelyik praesídiumot megszállja; az kettő közül nem tudhatni: ha ezt-é, vagy Nyitrát? Elég az, hogy nagyon készül várszálláshoz.

Recenter minémő Pozsonyban lakó Kákonyi nevő embert fogtak portásim, ki is cseklészi postamester volt, az voltaképpen meg tudja mondani; elhiszem Méltóságos Locumtenens Uram Ó Excellentiája (Bercsényi) Fölségedhez fogja küldeni²⁾).

Midőn ezen levelemet íram: imé újabban hozzák hírül, hogy Sopornytól az németnek lovassa megindulván Nyitra felé marschérol, az gyalogja Gúttánál csak helyben vagyon. Azért az hadakat szükség sörényen csoportra verni, hogy éjjeli s nappali portázásokkal mortificálhassuk (az ellenséget). Én utolsó csepp vérem kiontásáig kész leszek körülötte forgolódnom és portáznom. — Tovább micsoda occurentiák lesznek: megírni el nem múlatom. Fölséged kegyelmes grátiájában ajánlván magamat maradok, Ujvár 21. Aug. 1708.

Fölségednek

alázatos engedelmes szolgálja s híve

Bottyán János m. k.“

„P. S. Az nagy Istenért, Fölséged ócsúdjék, és az hadat gyűjtse! mert periculum in mora. Én ezön corpusommal előtte forgok“³⁾).

Kívül: „Felséges Erdély- és Magyarország Confoederált Statusi Fejedelme F. V. Rákóczi Ferencz, érdemem felett való Kegyelmes Uramnak Ó Felségének kötelessen,

¹⁾ Bottyán jól volt értesülve; e faltörőket Pálffy táborára Nyitra vára szándékolt lövetése végett vitték.

²⁾ Kákonyit Bottyán katonái Pozsony és Cseklész között fogták el. (L. a pozsonyi Labancz Napló aug. 20-iki följegyzését, alább.)

³⁾ A tábornok saját kezével írva.

sietséggel ajánlom. — Szécseny, vel ibi ubi. — Cito. Cito. Cito. Cito. Citissime. Citissime“¹⁾).

Élénken tükrözik vissza e levelek, mily áldozatkészséget, tevékenységet fejt vala ki e súlyos időben Bottyán; mily sürűen küldözé éjjel-nappal kémszemlésző csapatait, hogy minden pillanatban újabb-újabb hirei érkezének; mint értesülve volt az ellenség minden mozdulatáról, ugy szólván szándokairól; mint terjedt ki éber figyelme a legnagyobbtól a legkisebbig, például a katona-lovak patkótalanságáig, mindenre; mint gondoskodott hadairól, Újvárról, Nyitráról stb. Láttatják továbbá lángoló hazafiságát, mellyel utolsó csepp vérének is felajánlja hazájának, nemzetének, urának.

A kurucz hadak lassan-lassan mégis annyira összegyülekezének, hogy aug. 20—25-ke táján már Bercsényinek volt a Garam és Ipoly mellett — igaz hogy jó részt egészen rendbe nem szedett — 5000 embere, s ugyanannyi Bottyánnak is a Vág körül. Tábornokunk mint láttuk, aug. 19-kéig 7000 ezüst-forintot fizetett ki sajátjából közkatonáinak, harmadfél forintjával. Volt tehát 2800 közkatonája, kikhez hozzá adván tisztjeiket, számuk többre megyen 3000-nél. Ezeken kívül volt még saját és Ocskay lovas ezere: 2200—3200 ember, tehát összesen 5400, természetesen a várakbeli katonaságot ide nem értve. Ezen a császáriakéhoz aránylag csekély hadtesttel küzködött az öreg tábornok Heisterékkal a Vág partjain. Aug. 17-kétől 25-kéig Ujvárnál találjuk őt, levelei és két nyugtatvány szerint, melyeknek egyike, a Pápay Pál vicekapitány (alezredes) és Andreánszky Zsigmond főstrázsameszter (örnagyz) Balogh István ezredbeli főtisztké igy szól:

¹⁾ Eredetiről, t. Szalay László úr szivessége által.

„Tekéntetes Nemzetes és Vitézlő Galánthai Balogh István Brigadéros uram ő kegyelme brigádája alatt levő jelen strázsamester, furér, tizedes és közkatonáknak, mindenikének az mostani fehér-pénznek elevatiója szerint harmadfél forinttal számlálván, ugyan fehér-pénzt melyet Méltóságos Generális Bottyán János Uram Ő Nagysága maga itt kezünkhez adta, kézről kézre így exolváltatott Ujvárnál 17. Aug. Anno 1708.

T. Balogh István uram ezerére pro

personis 412 fl. 10.30.

T. Somody Ferencz uram ezerére

pro personis 606 fl. 15.15.

D. Martini Tot 145 fl. 362. den. 50.

T. Nikházi uram ezerére pro

personis 251 fl. 628.

T. Géczi Gábor uram ezerére pro

personis 361 fl. 802. den. 50.

M. Groff Csáki (Mihály) uram

ezerére pro personis . . . 265 fl. 662. den. 50.

Summa exoluta fl. 5000. den. 50.

Erről az Méltóságos Generális Bottyán János Uramat Ő Nagyságát quietáljuk. Ujvár. die ut supra, et Anno.

Pápaj Pál, Vice-Kapitány m. k.

(P. H.)

Andreánszky Zsigmond,

Főstrázsamester m. k.

(P. H.)¹⁾“

E nyugtatvány pontosan mutatja az ezredeknek akkori csekélyre leolvadott tényleges létszámát. Tehát ezen

¹⁾ Palocsay-levéltár.

hat ezredből álló dandár állott ekkor tulajdonkép összesen 2040 lovas vitézből, 6000 helyett. És a trencsényi harcz után sok ezred és sok brigáda volt így, sőt még roszaabbul. Bottyán és Ocskay ezerei azonban teljes létszámuk valának, vagy csak igen kevés hiányzott belőlük.

Pálffy Sopornyától aug. 21-kén elindulván, 22-kén Nyitra várát szállotta meg; e kis hegyi-várban élelem és hadi-szer elég volt, ágyu 30, őrség: 400 hajdu, b. Révay Gáspárral. Ez — miután Pálffy a leégetett külső és belső várost ostrommal megvivta, s 180 bombát belévettetett a várba ¹⁾ — noha tarthatta volna magát jó ideig, állítólag az őrség némely részének fölzendülése miatt, nagyhamar megadá az erődöt.

A feladási szerződés szerint Révay 300 hajdujával fegyveresen, zászlóstul kivonult ²⁾, a negyedik száz labanczczá lőn. Pálffy 900 embert helyezett őrségül a várba. Révay e tettéért Kassán két évig raboskodék ³⁾.

Bottyán, ámbár a Vág - Duna és Pozsony körül Ebergényi hadaival és a dánokkal el vala foglalva, daczára csekély erejének: meg akará segíteni az ostromolt Nyitrát. Egyik legjobb lovas regimentjét: Ocskay régi harczedzett ezerét rendelé oda, s megparancsolá vezérének, hogy az ostromló Pálffyt rohanja meg, hogy így két tűz közé kerüljön. De Ocskay — ki a bán által már, mint mondók, meg volt nyervé — most eljöttek hivé az alkalmat, árulását kinyilatkoztatni. Titkon tudósítá Pálffyt, s a helyett, hogy az ostromlókat megtámadná: Nyitrához közel, Elefánt nevű falunál ⁴⁾ az ellenség közepébe vezeté mitsem gyanító ezredét ⁵⁾. Ez körülvétetett, s la-

¹⁾ Kolinovics.

²⁾ U. o.

³⁾ U. o.

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ Rákóczi emlékiratai.

banczságra állani kényszerítették. Később mindazáltal a java, — vagy 400-ig — való, módot talála visszazöknöni, s a többi is szöktön szökdösik vala. Ocskay nem soká élvezheté hitszegéséért történt gazdag megjutalmaztatását¹⁾: mert a következő évben elfogadván az újváriak által — feje vétetett. Mindazáltal most, átszökése folytán Bottyán táborába ismét érezhetőleg gyengült, — ezrede régi harczpróbált legényekből állván. A kuruczok nagyon elkeserültek ellene.

Bercsényi írja róla, sept. 7-kéről Károlynak: „Ocskayt az átkozott állhatatlanság labanczczá tette; vagy háromszázig való katonáját adta el, kikben Beleznai (János, ezredes) sokat levágott, és az többi jobb részint már is visszagyüött. Azt hitette el vélek: megvan az békesség, azért késérik bé Pyber püspököt; melynek (Ocskaynak) cselekedetén összezajdult mind az táboron az vitézlő rend, s újra összeesküvének; nem különben Ujvárban Nyitrának példája újra megkeményítette szíveket“²⁾.

Bercsényi tévede abban, hogy Ocskay csak 300 emberét vezette volna át: mert Rákóczi emlékiratai, Kolinovics és a pozsonyi Napló egész ezredét említik.

Bottyán nemcsak Ocskay által akará megsegíteni Nyitrát, hanem más rendbéli portáival is háborgatá a várvivókat; így aug. 25-kére virradó éjjel megütvén táborukat, feleset összevagdaltata közülök; sőt aug. 25-kén Ujvár alól maga is kimozdula egész táborával, továbbá Rákóczinak szivrelhatólag írta ez ügyben, tetemesb erő küldéséért. Levele itt következik:

„Édes Fejedelmem!

Érdemem felett jó Kegyelmes Uram!

Az ellenség harmadnapja Nyitrát megszállván, actu bombardérozza, tegnap estve elkezdvén; faltörő ágyut

¹⁾ „Theatrum Europaeum.“ Kolinovics, stb.

²⁾ Károlyi-levéltár.

egyét sem vitt alája, ezzel (t. i. a bombázással) instituálta első próbáját. Istennek hála, mégeddig a miéink magokat dicséretessen jóllehet viselték: mindazáltal biznak a succursusban. Azon ellenség, a mint nekem világosan constál, igen kevés¹⁾, nagy részét expediálván Dunán által; Gútánál lévő corpussa eddig még mind helyben vagyon. A vár (Nyitra) alatt lévő infantériája nem több tizenkétszáznál. Az én portásim ez étczaka is megcsapván mind külső strázsáját s mind corpusa szélén álló prajsoffját (Bereitschaft): felesset öszvegazoltattanak benne; igen tudna az, Kegyelmes Uram, félni — csak volna kitül!²⁾ Az Istennek sz. haláláért kérem alázatosan Felségedet: siettesse Méltóságos Főbb-Generális uram ő Excellentiája közelíttését, avvagy hogy csak hadak expediáltassanak, hogy in tempore succurálhassunk. Tudom Felséges Uram, hogy garam-mellyéki hadak gyülekezetre reflectálja magát Felséged, — de abban semmi sincs. Én mindenfelé patentális leveleimet küldöttem, kényszerítván mindeneket Felségedhez s nemzetekhez való szeretetekre s hazafiúságokra, ha valaha szolgáltak hazájoknak: most van az ideje; de azzal semmitsem efficiálván, expressus emberem által megjáratam a brigádákat, az hol Szent-Györgynél Ebeczki urané sok ha kétszázbul álló, s más helyeken igen kevéssebb. Mi lehet az oka, hogy nem gyűjtik?! Isten ne adja, hogy senkit is credentiájában denigrálni kívánék, bölcsen általláthatja Felséged. Velem lévő kevés hadakon szakadhatatlan a szolgálát. Ezen órában is-

¹⁾ Négyezer lovas és ezerkétszáz gyalog volt Pálffyval Nyitránál, a többi részint átment Heisterrel túl a Dunára, részint Ebergényi alatt a galgóczyi hidat őrizé, s Bottyán portyázó hadaival küzködött a Vág, Nagy-Szombat és Pozsony környékén. A dán hadtest Gútánál pihené hosszú útja fáradoalmait.

²⁾ Az öreg tábornok nem tagadhatá meg természetét, ime még e bús, gondteli napokban is humorizál.

mét magam is velek együtt killyebb nyomulok, — ha valamikép összeverhetem őket ¹⁾, ott Szent-György vagyis Vezekén táján. Azalatt pedig munkálkodik Felséged a több hadak küldését; illy szántszándékkal ne rontsuk régi szabadságunkhoz közelgető állapotjában dolgaink folyamatját. Felségedhez s nemzetemhez való buzgó szeretetemet szintén nem projectálom is: eleitül fogva experiálhatta; a mennyire Istenem segít, sem erőmet, sem elmémet, sem értékemet nem kiméllem, — csak remélhetem is, hogy valakit azt használhatok. — Bárcsak tizezerre szaporodhatnánk: Isten áldását meg nem vonván tőlünk, egy étszaka könnyen összevázoltathatnánk (az ellenséget).

Ezek után a midőn kívánva várok jót, maradok

Nagy Kegyelmes Uramnak Felségednek

alázatos igaz hive s méltatlan szolgálja

Raptissime Ujvaríni Bottyán János, m. k.“

dje 25. Aug. 1708. ²⁾).

„P. S. Szintén levelem végzésével érkezék hozzám Tardoskedi Páter, a ki tegnap német táboron lévén, beszélt magával Hajszerrel is, s úgy referálta, hogy már nyitraiak in accorda voltak. — A nagy Istenért, Ujvárrúl gondolkozzunk! Bárcsak ötszáz jó magyar hajdut hamarjában hozhatnánk bé!“

Kivül: „Felséges Erdély- és Magyarország Confoederált Statusi Fejedelme F. V. Rákóczi Ferencz jó Kegyelmes Uramnak Ő Felségének alázatos kötelességgel, sietve íram. — Ibi ubi. — Cito. Cito. Cito. Cito. Citissime. Citissime“ ³⁾).

¹⁾ Ebeczky s a többiek szétszórt dandárait érti.

²⁾ Oly sietve íratott e levél, hogy a sürgölődésben tollbotlásból „707“ áll „708“ helyett, — azonban kétséget nem szenved, hogy a levél 1708-ban kelt.

³⁾ Eredetiről, t. Szalay László ur szivessége által.

Mire tetemesb hadak érkezhettek volna: Nyitra már fel vala adva, és Ocskay elárulá ezredét.

A fejedelem Nyitra dolgáról Egerből aug. 30-káról így értesíté Károlyit: „Az idevaló dolgokat kegyelmed semminek ne vélje, mert az ellenség ezelőtt circiter 7 nappal Nyitrát megszállván, harmad vagy negyed-napi bombarbérozás után meg is vette. Révay Gáspár volt benne az commendáns, ki ellen az vice-commendáns Szabó Mátyás száz hajduval pártott ütött, és az mint mondja, kintelenítette az feladásra; amazok ugyan labanczczá lettek, emez pedig fegyveresen kibocsáttatott. Evvel az német általköltöztvén az Nyitrán, Emőkéhez szállott⁽¹⁾).

Két nap mulva ismét így panaszkodik a sok csapás által elkeseredett fejedelem:

„Már hallani is nem győzőm az sok zűrzavart Ocskai ezereztől labanczczá lett; Pálfi Bajmócz felé indúlt háromezer lovassal, az többi Nyitránál van. Csak azon kérem kegyelmedet: (Károlyit) sürgettesse Szemere és Bessenyei²⁾ ezereinek gyűvetelit, mert bizonyára mutata rerum facies; nincs mit példázni az nagy-szombati, veresküi, zsibói confusiókból³⁾. Énnem már se előlmenni, se czafolni: mert rajtam az egész ország szeme; ha csudálatossan Isten nem consolál bennünket, csak egyedül az az reménségem, hogy még talám az országban találkozik négy — ötezer olly igazlelkű magyar, a ki inkább kezén akar meghalni, mintsem tovább nemzetünk gyaláztatját szemlélni.“ (Eger, sept. 1. 1708. ⁴⁾).

¹⁾ Károlyi-levéltár.

²⁾ Szemere László brigadéros; Bessenyei Zsigmond ezredes.

³⁾ Hogy t. i. azok után a kuruczuk megint dicsteljesen helyreállának.

⁴⁾ Károlyi-levéltár.

A kurucz ügyek javulása elébb bekövetkezett, és pedig Rákóczinak még Kis-Tapolcsányból Dunántúlra küldött parancsa által, mint talán maga a fejedelem hitte volna. Mert mikor iménti levelét írta: Heisternek már jóval azelőtt át kelle mennie a Dunán, s így a császáriak ereje megoszlott.

Eszterházy Antal ugyanis vévén a fejedelem említett sürgönyét: aug. elején, s 16-kán újra 10, mások szerint 14 ezer emberrel beütött a parancshoz képest Ausztriába, felhatolt egész Schönbrunnig, Simeringig, a fegyvertfogottakat levágatá, ezernél több rabot ejte, sok helységet zsákmányra vetett, s oly roppant prédával tért haza, hogy a két izben csak lábas marhában 11,000 darabot hajtott el¹⁾. Ezenkívül Rusztot és Nezsidert megvevé²⁾.

Ugyan e dologról írja id. gr. Barkóczy Ferencz Kassáról aug. 23-káról Károlynak: „Nem régiben Soprony alatt lévő Bezerédi uram portája majd ötszázig való ellenséget kit levágván, s kit elevenen hozván, más porták pedig Ausztriában három felé is dicséretessen próbálván, sok szép nyereséggel gyűttek vissza“³⁾.

A dunántúliak e rohamos beütése nagy zavart okozott Ausztriában, s annyira megriasztá magát I. Józsefet, hogy futva meneküle előlük Laxenburgból Bécsbe, és Heisternek azonnal parancsot küld vala: menjen által rögön a hadak egy részével. Ez aug. 20-ka táján át is kelt. De a dunántúliak a szét sem bocsátott szép sereggel készen várak. Heister azért két módhoz nyult megtörésökre; parancsot küldött Szlavoniába, hogy a rácok keljenek föl, s az eszéki, és péterváradí német lovassággal csatlakozván, törjenek be az országba, ő vele s a szintén

¹⁾ Kolinovics. Eszterházy levele Károlyihoz.

²⁾ Eszterházy levele.

³⁾ Károlyi-levéltár.

kirendelt horvátsággal egyesülendők. Más részről mint Pálffy Ocskayt: ő viszont Bezerédyt nyeré meg, titokban, nagy ígéretekkal, s 2000 embert akara keze alá adni, hogy azzal először is saját ezredét vagdalja össze ¹⁾. Azonban Bezerédy árulása Horváth István zászlótartó és Nemeskéri Kis Pál vagy közönséges nevezete szerint Kis Palkó főhadnagy által a valószínű napja előtt kinyilvánula. Eszterházy Bezerédyt négy társával egyetemben vasra vereté, s átküldé Rákóczihoz; az országgyűlés által aztán halálra ítéltetvén, Sáros-Patakon feje vétetett a rettenthetlen brigadérosnak, alezredesével Bottka Ádámmal együtt²⁾.

A rácok ezenközben felgyűltenek 5000-en, 700 főnyi német lovassággal; s míg Heister Simontornyát sikertelelenül ostromolná: ők Tolnán át hozzá sietének. S bizonyára, ha a két sereg egyesülhet: nagy baj következhetik be. De Béri Balogh Ádám dandárnok vitézsége megmenté Dunántúlt, s a trencsényi csapást jó részben visszatorolá. E bátor és igen ügyes brigadéros ugyanis Kölesdnél 3000 lovassal, 1000 gyaloggal, és a zalai fölkelt néppel rajta ütött a ráczon, s véres ütközetben teljesen semmivé tette. Több mint 3000 rácot, 3—400 németet vága le; 3 ágyújokat, 24 zászlójokat, 500-nál többre menő megrakott társzekerüket, táborszereiket, zsákmányukat elnyeré, a németek alezredesét Fluckot, s a rácok egyik főkapitányát elfogá³⁾. A többi rácot részint rabul ejté, részint által üldözté a Dunán s Dráván. E fényes diadal új lelket öntött a Bezerédy árulása által meglepett és megzavarodott országrészbe, Heistert pedig annyira megdöbbenté, miszerént tartván attól, nehogy a diadalmas Balogh Ádám

¹⁾ Eszterházy tábori könyve. — Ritter-krónika.

²⁾ Beniczky naplója. — Csécsy János kézirati műve a pataki könyvtárban. Kolinovics. stb.

³⁾ Eszterházy tábori könyve. A pozsonyi Labancz-Napló.

most már őt vegye oldalba, s így Simontornya ágyui és a kurucz tábor kettős-tüze közé kerüljön: menten abbanhagyá az ostromot, s nyakra-főre sietett fölfelé. Utjában Csesznek alatt megállapodék, mivel azt hívé, hogy e kis sziklavárat könnyűszerrel beveheti. Ostromot parancsolt; de odabenn kemény hajduk valának, csobánczimódra fogadák. Seregbontókkal, gránátokkal, ritkíták s kövekkel lesöprették a rohamoszlopokat. S Heister Csesznek, miután „feles németje hagyta alatta fogát:“ ¹⁾ hasonlóképen kénytelen lőn szégyennel odahagyni. Csesznek alól a Muraköz felé igyekezett: hogy legalább a szintén kirendelt Draskovich Jánossal Légrád táján táborozó 3000 horvátot vonja magához. Utközben Pápán két napig pihenteté hadát. Ezalatt Eszterházy Draskovichékat megtámadja, közülök az al-bán fiával Jellacsics Gábor alezredessel együtt többet ötszáznál levágot, a többit a Murába ugratja, vagy szétszórván, be Horvátország belséjébe úzi; az üldözésben is sokat leszabdaltat, Horvátországból nagyszámu méneseket, gulyákat elhajt, Kottori várát beveszi, Légrádot szorongatja. Heister most már második reménységében is csalatkozván, s tartván a non putaremtól, hogy ha Eszterházy Balogh Ádámmal egyestül: őt magát is az elébbi két hadsereg módjára tönkre tehetik, — visszavonult, elébb Győr, azután Komárom ágyui alá. Ez utóbbi helyen találjuk őt szeptember közepén ²⁾.

Dunántúl ekkép nem sok babért arathattak ezuttal a császári fegyverek.

Különben Heister visszavonulására befolyással lehettek Bottyánnak a Fehérhegyek körül folytatott következő szerencsés hadműveletei is:

¹⁾ Eszterházy tábori könyve.

²⁾ Rákóczi levele Károlyihoz. stb.

XXV.

Mihelyt Heister a hadak egy részét általvivé túl a Dunára: Bottyán mindgyárt hatalmasabban működhetett, nem lévén ellenében többé oly túlnyomó erő. Továbbá az Ebeczky-brigádát is sikerült összegyűjtenie, s Beleznay, Réthey és Vajda András ezredeivel szaporítnia hadait.

Azért míg egy részről Pálffy Nyitra táján tartóztatta: maga 5000 emberrel átmene a Vágon, át a Fehérhegyeken; Modort, Bazint újra elfoglalta, a császáriaknak egy hadát a Morva síkján Szakolcza körül veré meg, belőle 400-at levágatott, és szép nyereségre tőn szert. Az ausztriai és morva határokat megint betölté a kuruczok rémhire.

Bercsényi ez öröndetes eseményeket külön futár által tudatá Rákóczi-val.

Beniczky Gáspár naplójában olvassuk: Eger, sept. 18. 1708. „Ez nap Méltóságos Fő-Generális ur kurírje jött: labanczok fölveretése Fehérhegyen túl való öröndetes hírrel.“

A pozsonyi Labancz Napló pedig így ír:

„Sept. 15. Bazint, Modort Rétey fölverte Ötezer kurucz ment által az Fehérhegyen.“

A pozsonyi Napló ezenkívül mind Bottyánnak ez újon kivívt előnyeire, mind pedig Nyitra ostromára, az Ujvár és Csallóköz, úgy a Fehérhegyek környékén előbb történtekre, az ausztriai beütésre, magára a tencsényi harczra s tábornokunknak Pozsonyon fölül felportyázó csapataira nézve sok érdekes adatot tartalmaz, melyeknek közlését lehetetlen elmulasztanunk. Lássuk tehát időrend szerint:

„Aug. 1. Pálfi Miklós uram irá de 29. Júlii, hogy Szomolyánt 28 napig ostromlotta Thuróczy; az kik bészöktek az várban, Zay András (kurucz) regimentjéből

való dragonyosok¹⁾ voltak, s azok referálták, hogy Viárd (Szakolczánál) Pekri embereit csapta meg, az kiknek tarackjaik is voltak, de elvitték. Viárdnak nem az föld népéből, de Hajstertől volt succursussa.“

„Aug. 4. Hajster azt írja, hogy Csejtevárt megvették az kuruczok, és az németek az kik benne voltak, ötvenen hozzájuk állottak. — Tegnap Óvárrott is, az ki Hamburgon túl van (Német-Óvár), két embert vágtak le az kuruczok; olyan hír is volt ma, hogy Pruck felé 6000 kurucz nyomakodott.“

Aug. 5. Midőn a trencsényi harc felől az első gyorsfutár megérkezék, egyszersmind Bécsből „Hajster után kurír ment, hogy gyűjjön vissza,“ — mivelhogy „az másik éjjel nagy darabon fölgázolta tizennégyezer kurucz Ausztriát; Simering nevű faluig voltak, az ki csak előtte van Bécsnek; többet hajtottak el három ezer marhánál. Ő Felsége (I. József császár) kevésben mult, hogy az lármára nézve az Favoritusbul²⁾ az városban nem ment; az lineákat (Bécsnél) nem volt kinek őrzeni, hanem az hacsérosoknak³⁾ köllött beléje menni. — Az kuruczok Nezsider is megvették, az benne való németekben 40 hozzájuk állott, az többet Sopronban késértették.“

Aug. 7. Eszterházy Antal kuruczai „Feketevárost, Széleskutat, Fehéregyházát fölrahlották, Ausztriából ezer embernél többet vittek rabúl, s talám kétezzer szekér nyereséget. Nezsideren kétezzer forintot, s Ruszton is annyit vontak. — Az ausztriai státusok igen impatiensek, hogy adóztatják s nem oltalmazzák az job-

¹⁾ A naplóíró téved, a mennyiben Zay Endrének nem dragonyos, hanem lovas-granátos ezere volt.

²⁾ Most Bécs külvárosa („Favoriten-Strasse,“ Schönbrunn felé); akkor császári mulatóhely.

³⁾ „Hatschierer-Garde,“ császári testőrség.

bágyaikat. Minap, az mikor Pottendorfon tizen . . . ¹⁾ standáralja németiséget vágtak le: az Eugenius ²⁾ regiméntjéből ugyanaz nap másutt ötvenet.“

Aug. 8. (A Trencsény alól hozott diadaljelekről). „Délután egynéhány szekéren együtt bé egynéhány német, az ki két pár rézdobot és 40-ig való zászlót hozott bé, ex contemptu az paraszt emberrel verették az dobokat; az zászlót ki többnek s ki 36-nak mondja, — nagyobb részt gyalog-zászló.“ Az ütközet, ugymond, Trencsénytől délre egy órányira Turnánál volt; a kuruczok erejét azon harczon ő is 22,000 emberre, vesztességét hadi-szerekben 14 ágyura és két pár rézdobra teszi. Tovább így ír: „Kétezer dánust, hatezer ráczot mondanak hogy gyün. Bercsényit mondják hogy sebben esett. (Trencsény-nél) Andrási Pált és Prínyi Farkast hogy megölték“ ³⁾.

„Aug. 9. Azt mondják ma, hogy Rákóczi halálos ⁴⁾ sebben esett. Eo non obstante hogy megnyakgatták úköt: az vöröskúii és detrekői dominiumokban sarczoltatják az szegénységet ⁵⁾, Csalóközben is járkálnak, Püspökinél valami németeket is kaptak el. — Az zászlókat az éjjel vitték el — (Bécsbe).“

„Aug. 11. Hajster nyolcz óra táján estve együtt meg, az várban egynéhányat lőttek ágyukból eleiben; azt mondják, hogy túl az Vágon Senténél vannak az emberei.“

„Aug. 12. Tegnap négy zászlóalja dánus együtt (Bajorországból), ma az utolja. Hajsterrel bán uram ⁶⁾, Gombos uram ⁷⁾ együtt; az németeket Sopornánál had-

¹⁾ Olvashatlan.

²⁾ Savoyai Eugen herczeg.

³⁾ Az Andrásyról s Prínyiről való hír nem volt igaz.

⁴⁾ Az első hír nagyítása.

⁵⁾ Pálffy János jobbágysáit.

⁶⁾ Pálffy.

⁷⁾ Gombos Imre császári ezredes.

ták; szekereket parancsoltak az táborra. Hajster Bánnak ment, onnand Kis-Tapolcsány felé. Az falukat pusztán találta, de türhető az minémő commendót tartott. Az veszedelemben (Trencsénynél) az gyalognak volt nagyobb része, de most is ki egy s ki másképpen szól felőle, ki hat, ki nyolcz, s ki hét ezernek mondja hogy veszett; de az veres ráczokban, horvátokban, József úr (Eszterházy) katonáiban, kevés lovas német is veszett, úgy mondják, ezerig elveszett benne. József urnak egy kapitánya is, az Vas Pál elveszett¹⁾; úgy mondják, hogy azt is és veres ráczot is felesset az németek lövöldöztek meg kurucz helett²⁾. Az harcztot úgy mondják, hogy Rákóczi el akarta volna kerülni, de Bercsényi tartott ellent benne. Most azt mondják, hogy Nagy-Tapolcsánynál gyülekeznek megint azok az szégyent-vallottak.“

„Aug. 13. Az dánusok általgýütték ma az Dunán, az lovas az városon marsolt, tíz zászlóval vannak; az gyalog az külső-városon marsérolt nyolcz zászlóval. Ugymondják, hogy vannak két ezeren. — Az melly jezsuita az táborral oda volt, olyan relatiót tett, hogy úgy itéli, hogy hatodfélezeren elvesztek, és hogy az Isten verte meg ökököt.“

„Aug. 14. Hajster, úgy mondják, hogy maga mondja, hogy Nyitra alá megy. Rákóczit mondják hogy Bajmóczbul küldözi az biztató pátenseket. — Pro majori consolatione ma azt hallottam, hogy az minapi turnai harczon se nemesse se parasztja nem volt az vármegyéknek, egészen fúzetett had volt³⁾. Az harczt nem Turnán, hanem Turna és Barát-Lehota között volt.“

¹⁾ Ez akarta Bercsényit elfogni. (L. Kolinovics.)

²⁾ Ez nyilván csak „úgy mondják“ volt.

³⁾ Való.

„Aug. 15. — Az fölső templomban¹⁾ „Te Deum laudamus“ tartatott; váradi püspök Csáky Tamás uram pontifikált. Lichtenstein az Commissarius csak maga ült az nagy oltár előtt oldalt; Palatinus, Hajster és Bán uram, s más urak s asszonyok az kik itt vannak, jelen voltak. Az praetextus olyan, hogy arra az victoriára nézve tartatott ezen solemnitas, hogy Eugenius és Marleburg (Marlborough) minap Odernánál verték meg az francziát: de re ipsa Hajster victoriájára nézve való volt, mert az jesuvita is sok szóval depraedicalta ezen victoriát, sokszor említvén az rebelliseket. Az ki legszebb, az franczia veszedelmét azzal is szépétette, hogy az anglusokat és hollandusokat (protestansok) az Boldogságos Szűz segéttette az (katholikus) francziák ellen. — Az várban háromszor lötték ki az ágyukat, az muskatérosok egyszer adtak salvét. — Az residuitása az dánusoknak ma estve felé érkezett, de még nem hallottam: mennyin vannak? — Aligha Ujvár alá nem megy Hajster. — Az harc felől megint azt mondják, hogy három ezerig való, az ki elveszett a kuruczokban. — Esterhás Antal hogy azért nem gyühetett által az Dunán, hogy hidgyokat (Karvánál) az sajkások elrontották²⁾.

„Aug. 16. Az dánusok felől, az kik tegnap gyüttek, azt mondják, hogy két annyian nincsenek mint az kik azelőtt gyüttek, de hogy azoknál alábbvalók is, mert sok iffiacskák vannak közöttök³⁾. Ma 80 kurucz rabot hoztak bé⁴⁾. Hajster felől azt mondják, hogy olyan ordere gyütt Bécsbül, hogy az hadakkal általmenjen az Dunán, az kit sajnál is, az mint mondják.“

¹⁾ Szent-Márton koronázási egyháza.

²⁾ Ez esemény azalatt történt, míg Bottyán Nyitra-Szerdahelyre mene a Trencsénytől menekülő fejedelem elé.

³⁾ Az egész dán segély-hadtest ekkor 5—6000 emberből álla.

⁴⁾ A Trencsénynél elfogottakból.

„Aug. 17. Tegnap az dánusok közül hét, és ma hat muskatérost akasztottak föl. Hajster felől azt mondják, hogy holnap indul; az Dunán megyen Komáromban. — Az kuruczok megént Ausztriában csaptak, (aug. 16-kán); Ő Felsége, úgy mondják, hogy szaladva ment Laxemburgból Bécs felé; nem tudom hová való tőzséreknek ötezer s egynihány száz ökreit hajtották el (a kuruczok).“

„Aug. 18. Bán uram Királyfalva felé mene ma délután, Hajster pedig délután az Dunán ment le. Az dánusok felől ki azt mondja hogy Pálfi urral, ki azt, hogy Csalóközben mentek, — az kik közül husznál is többet kötöttek fel, meg akarták szaggatni¹⁾ őket, de nem állottak reá. — Hajster azt kérdezte ez napokban, hogy Turócz és Árva vármegye messze van-e Nyitrához? nyilván nem ok nélkül, mert most is van olyan híre, hogy aligha ottan nem hagyja mind Nyitrát mind Ujvárt, hanem az Dunán túl való földre megy, noha maga megint mondta, hogy Nyitra alá megy, és negyven mozsárral bombáztatja. Volt olyan hír is ma, hogy azokat az kikkel Bán uram elment, megütötték az kuruczok; még nem constál.“

„Aug. 19. Az trencsényi plébánus azt irta Hradistyára, hogy az holttesteket maga is látta, az nem írja háromezernél többnek²⁾, és rabokat négyszáznak. Rácok gyűttek az táborrul, azt mondják, hogy az tábor az mocsonoki erdőnél van; hogy Mocsonoknál akadván az két részről való porta össze: az magyaroké lett volna az nyereség. — Gútánál vérhasban halnak az muskatérosok.“

¹⁾ Azaz a német ezredek közé szakgatva beosztani.

²⁾ Ez lesz a leghitelesebb adat, bár utóbb még kevesebb mondatik.

„Aug. 20. Ollyan hir van, hogy Bezerédi Styriában csapott. — Kákonyi az cseklészi póstamester megbízta magát, kiment volt Cseklészre; reá akadván az kuruczok, elvitték szegént.“ Hajstert ekkor Nagy-Magyarnál mondja hogy volt, Dunántúlra készülöben.

Aug. 22. Azt beszélük, hogy Hajster az árpási kelő (rév) felé ment. „Pálfi uram még túl van az Vágon, s Nyitra felé szándékozik, s ugyis hirdetik, hogy általgýütt, mert 600 emberbül álló portát küldvén Ujvár felé, azokat úgy fölverték, hogy kettőnél több nem gyütt volt el benne. Bezerédit is hirdetik, hogy Nádasdi uram embereivel megént megvásárlott. Ollyan szó is volt, hogy Hajster ollyan ordert adott Bán uramnak, hogy Nyitra várát öt óráig bombardéroztassa, ha annyi idő alatt föl nem adnák, gyűjjön el alóla.“

„Aug. 23. Pálfi uram már Nyitra alá ment.“ (A táborról érkezett katona hozza e hirt.)

„Aug. 24. Mégis hirdetik, hogy megverték az portát, de nem is portának mondják, hanem hogy valami francia Ujvárbül irt, hogy menjenek oda s föladjja, — azokat verték meg. Az francziát hogy karóban vonták az bástyán, hogy kilátszik az mezőre is.“

„Aug. 25. Séllyei emberek voltak itt, s azt mondják, hogy hallani az nyitrai lövéseket. — Bezerédi felől ollyan reménségben vannak, hogy regementestül áll az Ő Fölsége hívségére; Ocskairul is vannak ollyan reménségben.“

„Aug. 26. Egy kapitány az ki Labor regimentjébül való, hozta ma Éva 20. költ levelét; azt írja, hogy Trencsénybül gyütt ember mondja, hogy már csak másfélezerre szállott az minap elveszteknek az száma, az kik megholtak, és az rab hogy több négyszáznál; az németekben is hogy holt meg (a ráczokon, horvátokon kívül?) másfélszáz, és sebes is van annyi Trencsényben.

— Az ürögi plébánus tegnap vagy ma érkezett; azt mondja, hogy csütörtökön kezdtek bombardézni Nyitrát; az kalastrom háta megett valami helyről hányták az bombákat, — az várbul is az szerént; mind alsó s mind felső várossát az obsidió előtt égették föl magok az kuruczok; úgy mondja az plébánus, hogy 300-an vannak benne, az kanonokok közül csak hárman; páter Faliarkovics csak Prileszkit tudta nevezni közülök. Mind Hajster mind Bán uram ott vannak; az tábor Köröskénynél¹⁾; Újvárnál 5000 kuruczot mond lenni²⁾; arrul az portárul az kirül az napokban volt az hir, semmitsem mond, hanem azt mondja, hogy 30 emberbül álló (újabb?) portát csapdoztak le. Rákóczi Egerben, Bercsényi Szécsénben van, az kiktül még senkisem tért vissza az hívségre. Az Szent-Mártonnál lévő jezsuiták ollyat mondtak, hogy Bán uramon seb esett. Nyitra alatt untalan csiripelnek az kuruczok az németen, Hartleben generális adjutantját vágták le, kétszáz aranyat találtak nála. Nyitrának az alsó várossát Pálfi uram minden kár nélkül vette meg, az felsőt is megvette, de arrul hallgatnak: hogy kár nélkül ment volna végben; ha igaz, hogy Pálfi uramon seb esett: hihető, hogy ott esett valami. — Elefánti kalastromot fölverték³⁾. Tegnap Pruckban lövések estek: Nádasdi uram seregestül Feketevároshoz gyűtt, azonban másfelé is bécsaphatnak Ausztriában, de azt mondják, hogy Bezerédi ide áll.“

„Aug. 27. Jeszenszky Miklós tegnap estve gyűtt meg Bécsbül; azt mondja, hogy Nyitráról menő kurírt talált elé, az ki ollyan hirrel ment, hogy Nyitrát föl-

¹⁾ Nyitrához közel, délfelé.

²⁾ Jól tudá Bottyán seregének létszámát.

³⁾ Mint később kiderül, Pálffy rácza.

adták. Azon kurír nem gyűtt Pozsonba. — Generál Schönborn irt ide az embereinek, hogy Nyitrához sies-senek az bagázsiájával, mert Nyitrát földadták, és onnand tovább mennek. — Nyitrán az németek Hajsterhez állot-tak, az magyarokat kibocsátották.“

„Aug. 28. Az herczeg azt írja, hogy Bezerédinek már az grationalissát is subscribálta Ő Főlsége, Hajster által is ment az Dunán, hogy Bezerédivel conjungálja magát. Nyitráról Morócz István írja, hogy azokat az kik benne voltak, Ujvárbán bocsátták, hanem Révay Gáspár vicéje (alezredese) Szabó Mátyás nevő, egyne-hányad magával az Ő Főlsége hívségére állott, Pálfi uram penig az hadakkal Bajmócz felé ment. Motesicz-kyné asszont az elefánti kalastromban egy ingben had-ták az ráczok, másokat is sokakat. — Ujvárnál mond-ják hogy vannak azok az szégyentvallottak, de nem mondják hogy mennyin. Van olyan hír is, hogy Rá-kóczi irt volna Nyitrára, hogy csak három hétig tartsák, hogy megsegíti.“

„Aug. 30. Az vármegye katonáit¹⁾ fölverték ugyan Somorjában, de négynél többet meg nem öltek benne, elevenen is egy-kettőt fogtak rabúl, és egy jóakarattul ment el velek, az többinek elvitték az lovait, Palugyaiét²⁾ hármot; maga gyalog gyűve meg ma. — Az ittvaló vice-ispánnál volt ma olyan szó, hogy Ocskai regimentestül ide-állott és Bajmócz s Tapolcsány várát földadta Bán uramnak. — Csak confirmáltatik azon hir, hogy Ocskai ide-gyűtt és Tapolcsány, s már most nem Bajmóczot, ha-nem Ugróczvárát mondják hogy földadta“³⁾.

¹⁾ Pozsonyvármegye t. i. néhány század labanczot fegyverzett föl a kuruczok ellen.

²⁾ Ez volt tisztjök.

³⁾ Ez utóbbi hír a való. Az áttért Ocskay a nagy-tapolcsányi és ugróczi kastélyokat adatá vala föl. (Kolinovics.)

„Aug. 31. Pálfi uram Köröskénynél van; Ocskai 1200 lóval conjungálta Ő Nagyságával magát; Pyber uram is ott van¹⁾, azt mondják, ő kegyelme volt eszköz benne, már három esztendőtil fogva fáradván abban.“

Sept. 1. „Pyber urammal feles nemes uraimék gyűttek Bán uram mellé: Sándor Menyhárt, Hunyady András, s egyebek. — Valami levelet vévén ez napokban Bán uram Köröskénynél: azonnal indult Újvár felé az hadakkal. Blaskovicsot²⁾ hogy Ocskai fölverte, az lovait is elnyerte, azután gyalog ment Vereskőben, grátiába.“

„Sept. 2. Blaskovicsot Esterhás József uram már akkor verte vagy verette föl, az mikor már visszagyűtt volna az hívségre.“

„Sept. 4. Hajster . . . Pálfi urhoz ordert küldött, hogy Sopornyátul Gútához menjen az hadakkal.“

„Sept. 5. Ocskai embereiben hogy már visszaszöktek. — Az pozsonyvármegyei visszagyűtt nemesek az kuruczoktól való félteekben nem gyűhettek el az tegnapi gyűlésre.“

„Sept. 6. Az mint mondják, az kuruczok Ocskai marháját elhajtották, és hogy az katonái szöknék.“

„Sept. 7. Hajster Rábaközben van; Bezerédi talám csak holnap is conjungálja magát az Ő Főlsége embereivel. Pálfi uram mégis Sopornyánál van.“

Sept. 8. Részletesen előadja, hogy Bezerédy áru-lását a kuruczok kitudván, őt elfogták, rabúl vitték; hogy Heister Fehérvár felé megy, a falukon mindenekkel kíméletlenül bánik, s éget, pusztít — még a labanczok például Eszterházy Ferencz jószágain is. Továbbá: „Az nyit-raiak felől azt mondják, hogy csak az kapún sem

¹⁾ A püspök.

²⁾ Blaskovics Márton, azelőtt Ocskay alezredese.

mehetnek ki bátorságossan, hogy szüntelen csiripelnek az kuruczok rajtok, szaporán vágják s fogják őket. Az popule között olyan hír is van, hogy Ocskai az éjjel ezen ment postán Bécs felé.“

„Sept. 9. Blaskovicsot mondják hogy itt van; az emberei hogy Ujvár alá voltak portára, de semmitsem vittek végben, gyalogokra akadtak valahol, azok puskázták el. Azt is mondják, hogy Ocskai szekereit fölverték Tapolcsán táján, az mit kóborlott volt, megint fölprédálták mások; az felesége is kevésben múlt hogy kézben nem akadt, de ő elhadta volna valamennyire az szekereit. — Bán uram hogy már Gútánál van. — Paster (?) Ádám uram Blaskovicscsal Stomfa felé ment.“

„Sept. 10. Olyan hír van, hogy az Fehérhegyen túl tíz zászlóalja kurucz vagyon, nyilván azokra nézve ment el Paster. — Marcsi ma érkezett; mondja, hogy Pöstyént és Zácson (?) tizenöt zászlóalja kurucz vagyon, és hogy ma erős német porta ment Tapolcsán felé. Az Nyitra mellett rakva vannak az faluk kuruczokkal, minden embernek prédálják az jószágát, azért hogy Ocskai folszedte volt az hívségre magával. — Ocskait kevésben múlt hogy el nem fogták az kuruczok, csak annyiban, hogy az melly hadnagy már érdeste, megesett az ló alatta. Azok közül az kik elgyűttek volt: már sokan visszamenetek. Húznak-vonnak mindenfelé, ki kurucz, ki labancz képében; ide is béhoztak ma az vármegye katonáiban, az kik kurucz-képében fosztogattak. Az kuruczok szüntelen csípdesnek az németeken.“

„Sept. 11. Az (pozsonyi) kalmárok visszagyűvén az szombati vásárrúl, kétszáz kurucz Senkvicznél ütött reájok, ezer forintot kérvén túlök (sarczúl); ezekkel egynehány német is volt, és hogy Szomolyánbúl gyűtt (német, segítségül), — az szekereket összevonták, és jól megpuskázták az kuruczokat, el is hozának egyet benne

rabúl; talám meg is öltek benne. Az melly kuruczok felől van az szó, hogy az Fehérhegyen mentek által: azt mondják, hogy azok Blaskovicsot keresik. — Ujvárrúl mondják, hogy aligha lesz valami benne, hogy megszállják ez idén.“

„Sept. 12. Bán uram ment bizonyos hadakkal Heister mellé“¹⁾).

„Sept. 13. Ma ollyat beszéllettek, hogy Antal úr kétezer rácznál többet vágatott le Simontornyánál²⁾. Az kuruczokat úgy írják Gyórrúl, hogy Balogh Ádám, Somogyi (Ádám) és Szekeres voltak az magok ezereivel, és kétezer talpas; az rácok hogy ötezeren voltak; az gyalogját az rácznak hogy egészen eltörlötték, harmincz zászlójokat nyervén el, az lovassát hogy most is persequálják.“ Ugyanezen harczon háromszáz németet is levágtak, a kik — mint mondja — eszékiek voltak, s Fluckkal jövének ki.

„Sept. 14. Ollyan hír volt, hogy az melly katonákkal Paster Ádám és Blaskovics volt az Fehérhegyen túl, magok ketten Szakolczán lévén, az katonái az falukon: Vajda András nevő kurucz kapitány rájuk ütvén, fölverte őket, és három vagy négyszázbúl alig szabadulhattak el ötvenen, az többbit kit levágták, kit elfogták³⁾; kilenczen azon katonákbúl ide is gyűttek.“

„Sept. 15. Bazint, Modort hogy Rétei fölverte, úgy mondják.“

„Sept. 17. Éva írja, hogy Ledniczében most is benne vannak az kuruczok, hanem Oroszlánkóbúl mentek ki; kuruczok hogy Zsolna táján is vannak, Bajmócznál is.“

¹⁾ Komáromhoz.

²⁾ Balogh Ádám kölesdi győzödelmének hire.

³⁾ V. ö a főnntebb e tényre nézve közlöttekkel, péld. Beniczky Gáspár napló-jegyzetével.

„Sept. 18. Ma egynehány kurucz marhákat confuirozott ide (Pozsonyba); hogy az fáradság hejában ne legyen, talám kétszáz darab marhájokat hajtották el az pozsonyiaknak. — Ollyan hir van, hogy Szakolczából kivették Paster Ádámot az kuruczok, — de nem hiszem.“

„Sept. 19. Tegnap az ursulíták teheneit is elhajtották az kuruczok; ma egynihányat visszahoztak benne.“

„Sept. 20. Vajay fia gyött Szakolczárúl; azt mondja, hogy megint ötezer kurucz ment által az Fehérhegyen.“

Most térjünk vissza Ujvárhoz, hol fontos események vannak készülóban.

XXVI.

Bottyánt a Fehérhegyeken túlról Heisternek újra átérkezése hívta vissza, és komáromi kénjeitől nyert azon biztos értesítés, hogy ott Heister nagyban készül Érsek-Ujvár ostromához. Tábornokunk tehát sietve visszatért a fenyegetett erősségbe, mely az ő gondjaira vala bízva ¹⁾. Itt minden intézkedést megtőn a vár megtarthatására mindenekelőtt külön hirnők által tudósítván a fejedelmet, a kuruczság legfontosabb várának veszedelemben forgásáról; ő — írá Bottyán Rákóczinak — nem akarván a nagybecsű pont oltalmát senki másra bízni, maga a várba zárkózik, s kész azt az utolsó csepp vérig védeni; az ország iránti hűségében a legsúlyosabb körülmények között sem fog eltántorodni: de más részről könyörög Ő Felségének, ne engedje tygyöknek ezen legerősb bástyáját, s leghívebb szolgáját elveszni, hanem annak idején segítse meg ²⁾.

¹⁾ Kolinovics.

²⁾ U. o.

E levelét elszánt embertől küldé el: Ujváry Mihály, Géczy Gábor ezredéből való zászlótartótól. Ujváry utra kele, s midőn éjtszaka egy faluba érkezvén, egyik társát élelem, a másikat a falu birája keresése végett elküldötte volna, s a három lóval egyedül maradt: egyszerre valami lovas csapat jövetelének zaját hallja vala. Pálffy németjeinek gondolá, de nem veszté el bátorságát. Sőt feltalálva magát, a sötét éjszakában elkezdé lovait dobogtatni, nyihogtatni, kardjával csörömpölt, s mintha egész ezredet vezényelne: nagy, emelt hangon commendérozott: Föl a zászlókkal! Sipos, fújd a tároгатót! Rajta magyar!

Amazok megijednek, megállanak. Ujváry pedig folyvást vezényelve, nagy bátorsággal fel s alá nyargalódzott. Egyszerre megpillantja az ellencsapatot a homályban; s keményen rájok rivall: Ki vagy? Azok, azt hívén, hogy már körül vannak véve, annyira megrettentek, hogy nem merének szólni. Ekkor Ujváry nagy vakmerőn felkiáltja egyedül-létére is, hogy ő kurucz, és Bottyán vitéze. Amazok erre üdvözölni kezdik, mert ők meg Bottyán egyik portyázó csapata valának. S midőn Ujváryt vezényelt ezrede, zászlótartói, siposai, dobosai hollétéről kérdeznék: ez oda mutatott a két gazdátlan lóra — ihol vannak, ugymond, egyéb seregem nincsen. Amazok azért hangos kaczajra fakadának¹⁾.

Alig ment tovább a bátor hirnök két társával: új veszedelembé keveredett. Párkány táján 11 szökevény kurucz lovassal találkozáék, a kik Esztergomba igyekeztek a császáriakhoz, s hűségük jeléül az előltalált Ujváryt el akarák fogni, s körülvevék. De e vitéz ember két társával karabélyhoz kapott: s mind a 11-et elkergeté²⁾. Így jutott el aztán Rákóczihoz.

¹⁾ Kolinovits.

²⁾ U. o.

A fejedelem biztató, reményt-adó tudósítással küldötte Ujváryékat vissza, a kik szerencsésen el is érnek ismét Ujvárba. Rákóczi nem engedé meg, hogy Bottyán, — ki nek híúségét, serény fáradozásait igen köszöné — saját személyét Ujvárban maradvá veszélyeztesse; utasítá őt, hogy az őrséget — melynek erősbitésére még Radics hajdu-ezredét küldé el b. Limprecht ezredessel, s vagy 500 lovast, összesen 2000 embert — esküdtesse fel újra, s élelmet szállíttasson be eleget; lőszer vala bőven. Az őrség a beküldött 2000 emberrel s a karvai sáncznak is a várba bevont hajduival most már fölment 5000-re. Parancsnokul az erősségre nézve Berthóthy Istvánt, a lovaságra Géczy Gábort, a gyalogságra Limprechtet, a pénzügyekre Szluha Ferenczet nevezé ki, olymódon, hogy egymás tudta nélkül mitse intézhessenek el, csak közülakarattal, — hogy árulás ne következhessek be. A tüzéséget Rothenstein nevü igen híres tiszt igazgatá ¹⁾. Mind e főtiszteket szintén újra fölesketé Bottyán halálig való védelemre. Más részt tudatá velök, hogy Bercsényi és ő, kívülről lovasságukkal szüntelenül az erősség körül leendnek, és háborgatandják Heistert, segitendik a várat. Ily intézkedések után hagyá odabenn a föllelkesített, elszánt népet, hogy a Garamnál Bercsényivel egyesüljön.

Heister sept. 20-kán nagy hadakkal, kiváltkép számos gyalogsággal, és Komáromból hozott nagymennyiségü ostromszerrel, faltörő ágyukkal — szóval erős készülettel szállott a vár alá. Ujvár vára a Nyitra vize mellett szép sikságon fekvék; erőssége hat kiszögellő nagy bástyájával csillag-alakban épült, s körülbelöl akkora vala, mint a komáromi öreg-vár. Körülötte vízzel teli-bocsátható mély árkok futának; falai, bástyái erősek, gyöptetejü, hatalmas, bombamentes boltozatokkal, rajtok 100 ágyu.

¹⁾ Kolinovics.

E várat Rákóczi jeles francia hadmérnökök terve szerint 1704. óta igen megerősítetté, s nagyszerű aknarendszerrel is elláttatta. Volt egy külső erődje is, mely a Nyitra vizén lévő nagy malmot védelmezé. És bár Heister a várat sept. 21-kétől kezdve octóber 12-kéig éjjel-nappal minden lehető módon ostromolta, 40 mozsárból több mint 3000 bombát vettetett belé, 16 falrontó ágyuval törette, tűzakkákkal, gyújtó-koszorúkkal, petárdákkal rongálta, négy ízben rohantatta meg: mindazáltal semmire sem mehet. A védelem, kivált a gyalogság részéről bámulatosan hősiek vala, s a tüzérség is kitünően működött¹⁾. Bercsényi és Bottyán lovas csapatai hatalmasan támogatták őket kívülről, az ostromlók ellen irányzott gyakori támadásaik által. E vállvetett kemény harcizlésnek köszönhető, hogy míg a védők alig szenvedének valamelyes veszteséget: Heister tetemes kárral s még tetemesebb gyalázzal vala kénytelen az ostromot abbaahagyni.

De szóljanak magok az egykorú kútfők. Lássunk először is három labancz ember irta krónikát.

A jezsuita Spangár ekképen szól: „A császár népe Szent-Mihály havának 21-ik napján megszállja Érsek-Újvárt, és ugyan Szent-Mihály napjától fogva tized-napig éjjel-nappal ostromolja bombákkal, három ezer ötven tüzes golyóbist bocsátván abba. Seraphicus-Szent-Ferencz napján (oct. 4.) a várbéliek nagy örömet indítanak Rákóczi-Ferencz neve jeles napja kedvéért. Az ott való malmot nagyon oltalmazták vala azon várbéliek, és minekutánna ott sok német veszett volna, felgyújtják, elhagyják, a petárdát is ott hagyván. Mindszent havának 12-ik napján Generál Heister Érsek-Újvár alól elmegyén.“

¹⁾ Kolinovics.

Kolinovics egyebek közt így ír: „Heister Érsek-Újvár alá szálla, s ostromolni kezdé; azonban e vár erősebb volt, semhogy ez első ostromlásra bevétethetett volna, és ama nagyhírű tüzér Rothenstein által igen jelesen védetett. Az év is immár tél felé hajol vala azért Heister, miután az érseki malmot, melyet a várbeliek lelkesen védelmezték, haszontalanul ostromolta, s az erősségbe 3000-nél több nagy tűzgolyót (bomba) vetetett volna: minthogy a védők épen nem csüggedtenek, sőt octóber 4-kén Seraphi Szent-Ferencz napján, Rákóczi fejedelem neve ünnepét valamennyi álgylók kisütésével, és sípok, tombiták harsogtatásával nagy vidámon megülék: néhány nappal később, szándokával felhagyván, siker nélkül eltávozott¹⁾).

Kovács János krónikája: „Generális Heister Érsek-Újvár alá szálla, aztot bloquirozta, és keményen bombázta, de kevés haszonnal; mivel a bennelévők a házak födeleit leszedték, és az utcák köveit fölvelték²⁾), s magokat derekassan oltalmazták. Azért vélek semmit nem tehetvén: alólla elméne.“

Sokkal érdekesebb és részletesebb Bercsényi levele, melyet mindgyárt melegében, 1708. oct. 12-kén — Újvár felszabadulása napján — ira Károlynak, a „teregnyei táborbul.“ E levél így hangzik:

„Melly dühödt szándékkal fogott vala Ujvárnak obsidiójához az ellenség, tudom, hallotta kegyelmed; melyet is midőn majd három egész hétig éjjeli-nappali szüntelen való kemény bombarbírozással continuálta volna: Isten Ő Szent Fölsége annyira bátorította belső hadaink

¹⁾ Rothenstein vitézségét Beniczky Gáspár is említi:

„Nagy-Károly nov. 4. 1708. Mái nap Rothenstein nevű, Ő Fölsége incsenérje érkezett, a ki az újvári obsidióban dicséretessen viselte magát.“

²⁾ Hogy a bombák a földbe fúródjanak.

szívét, hogy nemcsak dühösködésétül nem irtódzottak, de szép egyességek, kemény resolútiójok által nem utolsó kárát is vallotta az ellenség; mert nemcsak az külső malomnak háromszori ostromának alkalmatosságával feles népét elvesztette, sőt az harmadikán, midőn petárdával kívánta volna az ajtóját kivettetni, — **győzedelmessen** repellálták az mieink, petárdáját s egyéb elkészített öszközét elnyervén. Negyedik ostromjátul sem kívánván desistálni: sánczot vettetett, hat ágyuval lőtte falát (a malom-erődnek); akkor osztán azon lövés alatt megrakván szalmával, fával, belől az malmot: otlévő hajduk minden kár nélkül kijöven, felgyújtották; azután az vár felől lévő falait onnan belől lelőtték. Megvételeivel az ellenség magának semmi hasznot, a várnak semmi ártalmat nem okozott. — Vetett bé (a várba) háromezerig való bombát. Olly kiváltképpen való gondviselése volt Istennek rajtunk: mindenestül asszonyokkal s gyermekekkel együtt husz ember kárt nem tehetett; — kiért áldassék Istennek szent neve! Ellenben penig az ellenségből mind az belsők által, úgy az külső, szüntelen körülötte csapdozó kemény portáim által notabiliter vészett; úgy járt, mint Kassánál Rabutin. (1706-ban.) Végtire levele által kéretvén Heister a várot, — huszonnégyszáz órát vetett terminust; kire néki a várbul huszonnégyszáz ágyuval keményen válaszoltak. Látván keménységeket, kapja magát Heister, munitióját s bagázsiját elszállítja, maga is táborostul ma megindult, s vette utját Suránynak, kiből conjiciálhatom — a mint közhirrel is beszélük — Nyitrának; onnét a bányák felé lenne szándéka, és netalántán az Garamot vetné lineául, hogy minket az újvári communicatiótul elrekeszszen, és a mit tüzzel véghez nem vihetett: éhséggel akarná helyre-hozni. De hiszem Istent, valamint Újvár alatt maga hatalmát rajtunk elkezdette: azon fegy-

veriünk-vezető irgalmas szent Istenünk maga szent hatalmát s kegyelmét tovább is rajtunk kijelenti; kit előre praevideálván — tettem is olly rendöléseket: Isten által, feltett szándékában feltartóztathatjuk és impediálhatjuk az ellenséget¹⁾).

Bercsényi az újvári ostromban Heistert kívülről háborgató lovas csapatokat csak czímlegesen vezérlé, mint főttábornagy: mert ő ez idő alatt Hontvármegyében Füzes-Gyarmatnál táborozott, és a Garamot sohasem lépte át. A tulajdonképi vezér Bottyán vala, a ki mióta kijöve a várból, szüntelenül körülötte forgott, rá-rácsapott lovaságával az ostromló seregre, ekkép lelkesítvén a bennt-lévőket; továbbá Pozsony és Morva felé is kemény portákat jártata, hogy az ellenség figyelmét másfelé vonja. Miután az ostrom első 5—6 napi folyásából alkalma vala meggyőződnie, hogy a védők keményen és vitézül viselik magokat, s egyelőre legalább, nem tarthatni nagyobb veszedelemtől: lovasságát Ebeczky István, Babocsay Ferencz, Szemere László, Balogh István és Szent-Péteri Imre brigadérosok vezérletére bízva, ő maga elrándult egyikét napra az udvarhoz. Utazásának célja volt, hogy személyesen fejezze ki köszönetét azon fejedelmi kegyekért a melyekkel őt Rákóczi példás hűségéért, érdemeiért újabban elhalmozta; továbbá, hogy számot adjon az intézkedésekről, melyeket Ujvár megtartása érdemében tön, s végre tanácskozás, és utasítások vétele a jövő hadjáratokra nézve.

A fejedelem ekkor Szerencs kastélyában tartá udvarát. Bottyán sept. 29-kén érkezett oda.

Beniczky Gáspár naplójában olvassuk:

Szerencs, sept. 29. „Pósta-nap interveniálván, a Felséges Fejedelem levelek dictálásában és secretáriusok

¹⁾ Gr. Károlyi-levéltár.

által tett propositióknak resolválásában egész délig foglalatoskodott, annakutánna Generális Bottyán János póstán a felső táborrul superveniálván, azzal magánossan szólván, fejedelmi asztalához leült. — Máí nap Kassáruł Bácsmegyei Ádám (tüzér főtiszt), más, franczia incsenírrrel póstán jött az udvarhoz; Oberster Szent-Iványi János és Generális Buday István ur is.“

Sept. 30.: „A Felséges Fejedelem szüntelen való irásokban egész délig foglalatoskodván: fejedelmi asztalához M. Groff Pekri Lőrinczczel, Generális Bottyán Jánossal, Generális Buday Istvánnal, és több főember-szolgáival együtt leült.“

Octóber 1-jén Bottyán már ismét visszasietett, vagy az ez nap vadászatra ment fejedelemmel együtt vadászott és másnap utazott el: mert Rákóczinak meg másnap oct. 2-kán tartott hadi-tanácsában, melyben Pekry, Vay Ádám, és Orosz Pál vőnek részt: már ő nem volt jelen.

Midőn a Garamhoz visszaérkezett, s újra átvevé dandárnokaitól a hadak vezényletét: Újvár ostroma még javában tart vala, és ő még egy héten át segíthette Heister rongálásával a védőket.

Oct. 12-kén pedig, mikor a császáriak az erősség alól nagy veszteségeket, kudarczot vallva elvonúltak: Bottyán portyázó lovasságával egész Nyitraig elkíséré, háborgatva, kapdosva őket. A fejedelem írja Károlyinak: „Heistert táborostul Nyitraig visszakisérték portásink“¹⁾.

XXVII.

S most lássuk a pozsonyi Labancz Naplót, mert ez Ujvár ostromáról s a Vág és Pozsony környékén ez alatt folyt eseményekről kiválólag sok érdekes adatot tartott fönn.

¹⁾ Károlyi-levéltár.

„Sept. 17. Újvárbán kétezer kuruczot vittek bé.“

„Sept. 18. Ma olyan hír gyűtt, hogy Heister alája ment Újvárnak, és negyven mozsárbul akarja bombardérozni.“

„Sept. 19. Sickingen¹⁾ ma vette Heister levelét, az kiben parancsolja, hogy három hatos (hat evezős) és egy hetes hajón küldjön le (Gútához) gömbölyü köveket, az mellyek öt és hat fontossak legyenek²⁾, — azonkívül gyapjat³⁾ — de nem írja: hány mázsát? — és zsákoknak való vásznat, ötödfélszáz borona-fát⁴⁾, fűrészeltesse mindeniket négy-négy felé; és négy haubitz-ágyut. Tegnap volt recognoscálni az artolériabéli (artilleria) tisztekkel Újvárat, — ma köllött alája szállani.

„Sept. 20. Balogh azt írja, hogy igen közel vagyon egymáshoz az két armáda, hogy óránként várják az kurírt.“

„Sept. 21. Heister már alatta van Újvárnak; még semmi operációkhoz nem fogott, hanem pozsonyiaktul 900 mázsa gyapjat kér, — még 300-nál többet nem találtak. Ugy mondják, hogy olyan szándékkal van, hogy Nagy-Tapolcsányig extendálja postírungekban az cavallériát, az míg maga az infantériával Újvár alatt foglalkodik.“

„Sept. 22. Az munítiót nem tegnap, hanem ma viték alá az Dunán; valami kurucz hir lévén, arra nézve hármat lőttek ágyukbúl az várban, hogy azok is az kik az munícióval mentek, s az magyarai sánczban lévő németek is vigyázzanak.“

„Sept. 23. Balogh írja, hogy Muraközben Jelacsics nevü horvát tisztet hatszázad magával vágtak le az ku-

¹⁾ Altábornagy, és ekkor Pozsonyvár parancsnoka.

²⁾ Kőgolyók, lövöldözésre?

³⁾ A sánczokat betölteni, s az ágyukosarakat teletömni.

⁴⁾ Sáncz betöltésre, s a tábor megerősítéséhez.

ruczok; Csáktornyanak s Légrádnak volt impetítiója. Osztroluczky uram gyűtt Bécsbül, azt mondja, hogy ezer-nél is több horvátot nyakaztak le. Az újhelyi németekben is húszig valót vágtak le az kuruczok Ujhely és Csejte között, az trencséni katonákban is ötvenig valót vágtak le. — Heister operátiói felől ma semmi hir sem volt, de azt mondják, hogy nincs igen messze tőle Bercsényi. Ollyan hirt is beszéllettek, hogy Ujvárbán ezer lovast vittek az kuruczok, a végre, hogy ha látnák, hogy csakugyan meg akarják szállani: körülbelől égessék föl az falukat, szénát, szalmát egynihány mértföldnyire.“

„Sept. 24. Az kuruczok Légrádnál 2000-nél is több horvátot vágtak le, és hogy néhány ezer kurucz megy Horvátország felé.“

„Sept. 25. Ma ollyan hir volt, hogy az elmúlt szombaton szállott Heister Ujvár alá. Ocskai valami németekkel és az maga embereivel az Fehérhegyen általment. — Eszterház József uram írja, hogy Ocskai az maga regimentjével és 300 commendérozott némettel általment az Fehérhegyen, hogy az kuruczokat kiszorítsa onnand, és hogy Bán uram 22. praesentis négy regiment némettel és horvátokkal és ráczokkal Ujvár alá szállott, és hogy az gyalogság Sókon alul szállott ugyanakkor, az is ollyan szándékkal, hogy az is oda menjen.“

„Sept. 26. Az Dunán mind tegnap mind ma feles munítiót vittek alá. Az Fehérhegyen túl, mondják, hogy megént vertek föl valahol kuruczokat. Csalóközben három zászlóaljával mentek az kuruczok. Azt is mondják, hogy Varasdót fölverték az kuruczok.“ (Valamint arról is volt szó, hogy Heister és Pálffy, a keményen szorongatott Horvátországnak segélyére menendők, abbanhagyják Ujvár töretését.)

„Sept. 27. Valami deák indúlt volt Bár felé az Fehérhegyen túl: az kuruczoktól való féltében visszatért.“

„Sept. 28. Egy románfalvai ember gyűtt, azt mondja, hogy most is nagy húzásvonyás vagyon ottan, és az szegénység nagyobb nyomorgatásban van most az kuruczok miatt mint azelőtt¹⁾. Az tábor²⁾ hogy még most sincs Ujvár alatt, hanem Keszi és Surán között. Az kuruczok hogy kétszázig való ráczot vágtak le. — Bercsényi hogy Bán táján vagyon, Rákóczit az Ipoly mellett mondják lenni. Budárúl gyűtt volna Amadé János urfi és Mecséri uram valami bort hozó hajókkal, azokra kétszász talpas ütött, az kikkel szekereken hajók voltak. Ezek is oltalmazkodtak az míg lehetett, de azután övig való vizben kellett ugrándozniok; szerencséjekre más hajók érkeztek, — úgy salválhatták magokat. Muraközben esett casus felől azt írják, hogy Keglevity Péter uram commandója alatt háromezer horvátot hirdetnek ott hogy igen megtéptek, az Mura vizében is sokan belehaltak, az Vice-Bán fia³⁾ is hogy abban holt volna.“

„Sept. 29. Ma Csáky (Tamás, váradi püspök) uramnál lévén, ott olvastatták velem Keglevity Ádám uram levelét, az kiben confirmálja az horvátok veszedelmét. Ujvár felől azt mondják, hogy három helyen szállotta meg az német. Horvátországban hogy most is ötezer kurucz vagyon, és hogy Antalt (Eszterházy) még nyolczezerrel várják magokhoz. Keglevity Gábor uram is ir olytat, hogy bizony nem kicsiny lármát⁴⁾ csinálának; akkor az mikor megverték az horvátokat, jól bémentek volt, s valami kurta várat is megvettek s fölprédáltak.“

¹⁾ Mivel ezen falvak császári részre behódoltak volt: most a felső vidéket egész a Morva vizéig elfoglalt kuruczok azért bántak kiméletlenebbül velök, kivált ha lakóik császár-párti urak jobbágysai valának.

²⁾ Pálffy táborát értheti, mert Heisteré már rég vítta Újvárt.

³⁾ Jellacsics Gábor, alezredes.

⁴⁾ Riadást, ijedelmet.

„Sept. 30. Ma úgy mondják, hogy már lövik Ujvárát, és Heister hogy azt írta Ő Fölségének: hogy ha 12 nap alatt meg nem veszi a dato obsidionis, becsülete ne legyen Ő Fölsége előtt. Bizonyosnak mondják lenni, hogy benn vannak az kuruczok Horvátországban, Verocsiticzot (?) égették föl.“

„Oct. 1. Tegnap olyan hirt is beszéllettek, hogy az melly öt hajó fát, gabonát, követ, talám munftiót is vittek le az Dunán, hogy fölverték az kuruczok; az fát hogy megégették, és az hajókrul az Dunában hánták az mi ollyas volt az kit el nem vihettek, és az hajókat elmerítették.“

„Oct. 2. Valami lajdinant beszéllette, hogy Ujvárbán 3000 akó bort vittek, 600 ökröt hajtottak, az melyiknek háromszázát füstre hánták, háromszázát penig bésózták; — és ezer talpast vittek bé. Az Commendáns három benne, az kik independenter vannak egymástúl, és ollyan az végzés közöttük, hogy mindenik úgy viselje magát, hogy csak suspícióra való okot se adjon, mert ha csak suspíció lesz is valamelyik ellen, ollyan az végzés hogy — elevenen nyúzzák meg¹⁾. Paluska azt mondja, hogy tegnap délig sok lövés hallatott.“

„Oct. 3. Esterház Ferencz uram embere azt mondja, hogy kicsapván az újváriak, kétszáz németnél többet vágtak le.“

„Oct. 4. Az mái hirekben²⁾ az gyüött, hogy ha meg nem vehetik Ujvárt: teletszaka bloquádálni fogják. — Ruttkay uram írja: Ujvár alatt nem kétszáz, de talám két annyinál is több német veszett. Az melly malom felül volt az minap az szó, hogy az port kivették alóla az mínábúl, — hogy abban most is benne vannak még

¹⁾ Ezt úgy látszik az elbeszélő német hadnagy toldította hozzá.

²⁾ A bécsi hírlapokat érti, melyeket akkor vagy „Novellák“-nak, vagy „Nyomatott hírek“-nek, avvagy csak egyszerűen híreknek híttak volt.

az kuruczok, és az váron kívül is egynihány helyen tartanak istrázsákat. Azt is confirmálják, hogy ezer talpast vittek bé.“ Még ugyan e napon mondatik, hogy a kuruczok a fiscalítások jövedelmét Sárffőre hordatják össze, — tehát folyvást hatalmukban tarták a Fehérhegyek, Pozsony és Nagy-Szombat táját.

„Oct. 5. Naszvadi uram Ujvár alul gyüött, de még az elmúlt héten gyüött el onnand. Azt mondja, hogy bőven hányatja Heister az bumbákat, de kevés kárt teszen véle, mert régiek az bumbák, az kik még Buda megvételekor is készen voltak, azért vagy bé nem mennek az várban, hanem az vár árkában esnek, s az ki béesik is, kevés operációkat teszen, némely az lebegő égben szakadozik el; már hat pattantyúst tétetett árestomban az Generális, nékiek tulajdonítván hogy rosszúl succedál. Faltörő ágyu egy sincs véle¹⁾. Naszvadi öt mozsárt hozott el, az kik elromlottak; még akkor az mikor ő ott volt, az malmot sem vették volt meg, még háromszáz kurucz volt benne, erős sánczok van; akkor készült hozzá, hogy kifüstölje belőle. Az még ott volt Naszvadi, sok asszonyokat hajtottak oda, az mellyek zsákokat varrottak, az mellyekben gyapjut akartak tömni. Bercsényit Füzes-Gyarmatnál mondják háromezer emberrel lenni. Ugyanő küldte volt Szent-Miklósit oda; vagyon olyan hiszemben Heister, hogy az öcscsét Szent-Miklósin szabadíthatja meg. Azon Szent-Miklósi penig jász-berényi lakos, az kúnok (tán jászok?) Vice-Kapitánya volt. Most Rákóczit Egerben mondják hogy van. Ujvár alatt egy faltörő ágyu sincs²⁾; belől szaporán lönek olyanokkal ki, és az bumbákat sem kémélik, az ittvaló Stock-Hauptmannt is ágyu-

¹⁾ Nem vala az ostrom első napjaiban: azonban nem sokára ilyeneket is, és jobb bombákat is bőven vitetett Komáromból, Győrből.

²⁾ L. a föntebbi jegyzetet.

val lőtték el. Csúz, Szemere, és a tájára futrasírolnak az németek, Nyitra felé nem. Heister béüzent volt Ujvárbán: hogy miképpen gondolkodnak felőle, hogy föl nem adják, mert rossz lesz az vége! Berthóthi olyan választ adott, hogysem mint olly gyalázatosan adná föl mint Nyitrát: készebb volna egy bumbára ülni maga is, úgy kilövetni magát.

Azt is beszéllek, hogy Ocskai az Fehérhegyen túl Réteit verte föl, 200-at vágott, 80-at fogott, sok lovat nyert. Most Nyitrán van Ocskai, és 400 németje is van¹⁾.

„Oct. 6. Ujvár felől egy ingenfr azt írja ide, hogy nem találtak Nyitrára! mivel már 500 bummát vetettek bé, s mégsem használ, s az mikor ott benn vendégeskednek, trombitáltatják is magokat, s az németekhez ágyukból lőnek; nem az írja, de mások mondják, hogy elég kárt is tettek benne. Azon ingenfr Gútára ment, több munftióért. Mondják azt is, hogy tizenhat faltörő ágyut parancsolt Heister oda, és az táboron megtiltotta, hogy senki ne firkáljon onnand. — Az újváriak felől ma is azt mondták, hogy gyakran vagdalják le az németeket az approsban.“

Oct. 7. Amadé írja Ujvár alól: „Az approsával hátrább köllött szállani, mert nem győzték az sok hesítát(?); az külső recselenket (?)²⁾ sem vették még meg, kiből hogy erumpáltak, bizonyosnak írja: kétszázat (németet) vágtak le, s annyi sebesset vittek Komáromban. — A novellákban vagyon: Ujvárnál prima praesentis rajta ment Dufini az újvári malmon, az kinek megvétele 24 óra alatt ígérte Heisternek, úgy, hogy ha addig meg nem veszi: gyalázatosan csapassa ki az armádából; — meg nem vehette, hanem harmincz s egynehány németet vesz-

¹⁾ Miután saját elárult ezrede már nagyobb részint visszazsökött.

²⁾ Az erődített malmot érti.

tett alatta, és hatvan sebben esett, s az minémü petárdával akarta megvenni, azt is elnyerték tőle. Nem tudom mint lesz dolga, de ilyen kárral re infecta ott hadta az malmot. — Méltóságos Bán uram de 6. Nyitráról ír M. Pálfi Miklós urnak, hogy Ujvár alá vivék az hirt, hogy Tapolcsánhoz gyűlnek az kuruczok; az kire nézve Ő Nagysága (Pálffy János, a bán) bizonyos németekkel Nyitrára menvén, és ott maga mellé vévén az ott való kevés német lovasokat és Ocskait, az maga katonáival éjjel ment Nagy-Tapolcsánra, — de már Balogh István és Réthely György elment volt előtte, által az hegyen, csak Bokros Pált találta ott az maga új regimentjével; az, hogy mitsem tudván benne, hogy rajta-mennek, maga, és az Oberst-Lajdinantja Gellért Imre, egy kapitány, három strázsamester, barbély, trombitás, két kurucz Commissárius, és ötven közönséges katona esett rabbá; tíz új zászlót nyertek; mind az tisztekben s mind az közönségesekben levagdalták az többit, de igen kevés, ki elment s ki elszaladt¹⁾. Ő Nagysága visszament Nyitrára, és hogy már két nap nem hallani az újvári lövéseket.“

Oct. 8-kán érkezék Pozsonyba Tolvaj Gábor (később báró), a ki a kuruczok rabja lévén, eleintén kezességre szabadon bocsájtatott, s utóbb kurucz rabokkal kiáltatott; most Rákócziól fegyverszüneti pontokat vín Bécsbe, s Bercsényivel oct. 1-jén Füzes-Gyarmaton lón szemben, Heisterrel Naszvadon. Azután Sentén keresz-

¹⁾ Mennyi való s mennyi nagyítás e dologból? más adatok hiányában teljességgel nem tudható. Bokros Pál hajdu-ezere a trencsényi harcokor szétszóratván: ezredese most újra-alakítá — azonban aligha volt még teljes, miután ez időben épen a gyalogság volt legkevesebb. A zászlók száma a zászlóaljak tényleges létszámával ily megzavart időkben ritkán azonos. — Hogy Bokros Pál rabbá esett, az tény, mert 1709-ben váltá ki őt a fejedelem más rab-fő-tisztársaival egyetemben, német fő-rabokon.

tül Nagy-Szombatba, s oct. 8-kán este Pozsonyba utazott. Tolvaj — kivel naplóírónk személyesen beszéle — „Rákóczi és Bercsényi hadait nem mondja soknak, azok is hol áradnak s hol apadnak; az mikor Turnánál fölverték, azt mondja, hogy igen megrémültek volt. Vak-Bottyán felől azt mondja, hogy Rákóczi (Szerencsről) Bercsényihez küldte, hogy valami ordert ad neki. Pyberre igen haragszik mind az kettő (Rákóczi és Bercsényi); ötet okozzák, hogy ő vesztette eszét Ocskainak is s az többinek is.“

„Oct. 9. Az németek még Ujvár alatt vannak. Az malom alatt nem annyi az mennyit vasárnap hirdettek, hogy veszett alatta, de azt mondják, hogy ezernél is több. György öcsém azt hallotta valakitül, hogy az újváriak az malmot magok vettették föl, és hogy abban semmi sincs, hogy Bokrost elfogták volna (?). Heisterrül megént azt mondják, hogy husz ágyut vár magához.“

„Oct. 10. Ma az Dunán harmincznál több hajó ment le, prófontot, deszkát s holmit vitt le. Ki azt mondja, hogy Ujvárat akarják bloquálni, ki hogy talám az fölföldi szüretre készülnek, mert Esztergomnál vagy hol siettetik az hid megcsinálását. — Egy rippényi ember gyütt ide, ma-e vagy holnap lesz két hete hogy Füzes-Gyarmaton volt, tizezer emberrel mondja hogy van ott Bercsényi; Ádámot¹⁾ Ebeczki Istvánnál látta. Az hová ráérnek az mi földünkön²⁾ az kastélyok és udvarházak pusztítására: mind egy s mind más felekezetbéliek pusztítják; valahol valami darab vasat éreznek, kiszedik. Tegnap Prácsán³⁾ mondják, hogy zászlóstul voltak az kuruczok, ma pedig Óvár táján s azon innen mondják hogy szá-

¹⁾ A naplóírónak kuruczoknál lévő fiatal rokona.

²⁾ Nyitramegye északnyugoti vidékeit érti.

³⁾ Prácsa (Weinern), Pozsonytól 1 1/2 órányira.

mossan vannak. — Ma is beszélnek arról, hogy Ujvár alul elszállott Heister.“

Még ekkor csak készült elszállani.

„Oct. 11. Az éjjel Köpcsénben kuruczok voltak.“

„Oct. 12. Valami horvátok gyűttek az táborról, azt mondják, hogy Ujvár alul elszállott Heister, és Esztergonnál megyen által az Dunán, hogy Horvátország felé succurráljon. Ujvár felől pedig némelyek azt mondják, hogy már jobban víjják mint eddig, mert ágyukkal¹⁾. Pyber püspök uram tegnap érkezett Althan generálissal; azt mondják, hogy igen megbombardérozták Ujvárat, de csak ott hagyják, és bányavárosok felé mennek; postérungokat fognak csinálni, Bodok is az lesz, Tapolcsán is.“

„Oct. 13. Ma egyéb hír nem volt, hanem hogy continuálják, hogy Ujvár alul elgyűtt az német, talám az Vágon is általgyűtt eddiglen gyalogja.“

„Oct. 14. Gyórrül írják, hogy valami sebes Oberst-Wachtmeister (őrnagy) ment Ujvár alul oda, az ki azt mondja, hogy Ujvár alul elszállott az német; az lovassa az Garam felé ment, hogy Bercsényit szorítsa meg, és hogy az gyalogjának is eddig utánna köllött menni. Az falukat (Ujvár körül) két mértföldnyire fölégették, és az népet Komárom s Győr felé parancsolta Heister hogy takarodjék. — Az követ azt mondja, az újonnan gyűtt, hogy az (gyalog-) német már Komáromnál vagyon.“

Ujvár felszabadulása után Bottyán, miután az elvonuló Heistert Nyitra-váráig kísérte háborgatva, és előtte vigyázó seregeket hagyott: kettős munkához kezdte. Egyik a háborúnak a Vág jobbpartján, a Fehérhegyekben és Morva határain nagyobb mérvben való intézése — hogy ezáltal a császáriak ereje legalább jó részben elvo-

¹⁾ Azaz faltörő ütegekkel, mint fölebb láttuk.

nassék a bányavárosoktól; — másik: Ujvár élelmezése, és a kemény ostrom alatt az erődítési műveken esett rombolások helyreállítása.

A mint a németek elszállának Ujvár alól: Bottyán mind több több lovasságot küldé át a Vágon, Pozsony és Nagy-Szombat elejére; s még Ottlik György és Winkler Trencsény várát szorongaták, és a táján üldözik a labanczokat: tábornokunk más részről Morvába csapatott. Nyílt leveleket bocsáta a morvaiakra, hogy a tűzváltást fizessék meg, különben fölégeti, raboltatja tartományukat, mint Heister fölégeté Ujvár szomszédságát, s raboltatja a Garam mellékét. Az Ocskay által régebben kiadott hit-leveleket újakkal parancsolá fölcserélni. — Berohanó csapatai meg is vevék a busás tűzváltást, mely aztán a hadak fizetésére fordíttatott. A védlevelek is kicseréltek, az áruló Ocskayéi immár semmiseknek tekintetvén.

Bottyán egykét nap mulva maga is átmene a Vágon néhány ezer emberrel, s elébb Szenczre, és a Fehér-hegy alatti városokra: Nagy-Szombatba, Modor, Bazinba szálla, Pozsonyt szigorúan körülzárolá, majd ez utóbbi várostól északra: Récsére tette át táborát, a honét a Morva vize mentén Szakolczáig minden hatalma alatt álla, s kurucz részre adózott az egész darab-ország, a Morva, Vág és Garam folyók között; különösen a labanczok birtokai, herczeg Eszterházy, a Pálffyak, Czoborok, Illyés-házyak urodalmi rovatának meg. Ez adókból és sarczokból Bottyán tömérdek életet és vágó-marhát vásároltata össze, s hordatá Ujvárba, — Szencz, Diószeg, Nagy-Szombat, Tapolcsány, Zsámbokrét, a Csallóköz, sőt még a Fehérhegyeken túli Morva síkja vidékéről is. Összesen vagy 800 szekér gabonát, lisztet vitete bé az ostrom alatt már meglehetősen megszűkült erősségbe, hosszú időre fölszerelvén újból a szabadság ügyének ezen

legfőbb védbástyáját. Az élelmi-szerek szedetését nyiltlevelek által hirdeté meg, s a vágó-marhák ingyért, a labanczok meghódított javaiból kerülének ki, mint hadi zsákmány. Ezenközben az újvári erősségnek az ostrom alatt szenvedett csorbáit is kijavíttatá.

Bottyánnak ezen előnyomulása nem esett meg csaták nélkül. Mert előbb a Nyitrától Verebély felé Bercsényi ellen nyomúlt Heister utócsapatát csapdozá meg, számos zászlót is elnyervén, azután Eszterházy József ezredest — a ki saját ezredével és mellé adott németekkel vigyázott a Vág jobbpartján — veré ki Galántából. Eszterházy veszített csatája után, jól megtépett embereivel Sente várába meneküle. — Az elsánczolt Nagy-Magyarón — Csallóközben — táborozó németekre Bottyán rágyújtatá a helységet — úgy füstölé ki őket.

Lássuk mit jegyzett föl hősiünk ezen hadműveleteiről a pozsonyi Labancz Napló írója:

„Oct. 13. Éva írja (Morvából Magyar-Bródrul), hogy az kuruczok megént currentaliter parancsolják Morvában, hogy hódoljanak, és az Ocskai hitlevelei helyett más leveleket váltsanak, s ha el nem követik, fenyegetődzenek.“

„Oct. 14. Az hradistyai (Nyitravármegye) páter azt írja, hogy Ottlik és Winkler megént hostilitásokat tesznek Trencsén vármegyében, Pruszkát hogy föl is verték s föl is égették, az kalastromot is.“

„Oct. 16. Ma egyéb hir nem volt, hanem hogy feles kurucz ment által az Dunán.“

„Oct. 18. Az postérung már Galántán is benn van.“

„Oct. 19. Esterház József uram levelét vettem, kit Galántáruir, az hová az maga regimentjivel és más commendérozottakkal is rendeltetett, azért hogy az vármegyében kóborlókra (értendők a járókelő kurucz porták) vigyázzon, és arra, hogy Ujvárnak ne succurrálhassanak; az első meglehet, az második nem tudom miképpen ké-

szül meg, mert Újvár jó tova vagyon Galántátul. — Noha az Úr (Eszterházy) ott van, de mégis azt írja, hogy látnak némelly heleken hogy járkálnak az kuruczok.“

„Oct. 20. Azt mondják, hogy valami erős portát vertek föl az kuruczok Kis-Tapolcsánhoz csak közel. — Antal felől azt mondják, hogy Styriában csapott volna.“

„Oct. 21. Ismét ez utóbbi hír confirmáltatik.“

Oct. 22. Gr. Pálffy Miklós mondja, a bántól kapott levél szerént: „Nagy-Magyart fölégették az kuruczok. Ugyan Miklós ur mondja: az Fehérhegyen túl megént járkálnak az kuruczok. Ocskait is mondják, hogy fölkolompozták valahol, az regimentje is hogy igen megkevesedett, úgy mondja (Pálffy Miklós), hogy talám másfélszáz katonájánál sincs már több. Antal úr (Eszterházy) még 16-kán is benn volt Styriában 8000 emberrel.“

„Oct. 23. Ducsonyi együtt Bazinbúl, azt mondja, hogy Heistert fölverték az kuruczok, és hogy Ujvárban 17 német zászlót vittek, de Szent-Györgybül is gyűttek emberek, s azok semmitsem mondanak felőle. Palugyay Ádám is Bazinbul irt, az is hallgat. Mások úgy mondják, hogy Bán uramat verték föl. Tarlósrul és Vezekénrül az újváriak elhajtották az marhát, azért hogy az mit kívántak túlök, nem praestálták, — az pedig attúl van, hogy (a császáriak a lakosoknak) mind fejek vesztése alatt tiltják, hogy ne (adják meg a kuruczok adóját.) Botytyánt felesed magával mondják hogy gyűtt által az Vágon, Szenczen két ezeret mondanak hogy van most is, Récsén is. Esterház József uram is ott hadta Galántát, Sente várában recipiálta magát; mondanak ollyat is, hogy talám annak is megtéptek az embereiben. Nedeczky későn estve érkezett Bazinnbúl; azt mondja, hogy Galántát fölégették az kuruczok¹⁾),

¹⁾ Lehet hogy tán ekkor is lángot kapott egy-két ház, de a fölégetés — mint látandjuk — vagy egy héttel később történt.

Józsefet (Eszterházyt) az maga embereivel egész Szeredig késérgették.“ (Azaz hogy üldözték.)

„Oct. 24. Valami hajósok gyűttek, azok is azt mondják, hogy Heisterben belékaptak az kuruczok, s hogy kárt is tettek az embereiben. Lévánál (?) lett volna ezen összecsapás. Az hajósok Komáromból gyűttek. — Itt penig (Pozsonyban) az akasztófán túl, feles lovakat és ökröket fogtak ki az szekerekből; ki gabonát, ki bort hozott volna Erdődy urnak; Hochperg (?) uramnak emberei is úgy jártak, és egynihány landkutszer is. Lőttek is hozzájuk (t. i. a kuruczokhoz), de nem tudom: ha az várbul-e vagy az sánczbul?¹⁾ Prácsát már délután égették föl. — Mondják, hogy valami kurír ment volna Bécsben, de igen csendessen; úgy vélekednek az emberek, hogy talám valami rossz hírrel ment.“

„Oct. 25. Az trencsényi vice-rector tegnap estve érkezett bé; azt mondja, hogy az kuruczok között olyan hír van, hogy félesztendőre való armistítiumnak köll lenni²⁾; az trencsényi rabok közül 300-nál többet hoznak talám csak ma is bé, Komáromban viszik szabadulni³⁾. Vak-Bottyán Kraunernek (?) azt irta, hogy mindgyárt menjen el Modorbul Szombatban — az mint-hogy el is ment — és ott 4000 lovasra, és az hegyaljai városokban penig 4000 gyalogra csináljon províziót.“

„Oct. 26. Bottyán Ujvárban (Ujvárba) parancsol élést. Az nem igaz, hogy ma harmadnapja annyi marhát vittek volna el az kuruczok az boros szekerekből,

¹⁾ Ez a várral szemben, a hajdani akasztófa mellett, a mai Szamár-hegyen állott. Mikor készült? említettük.

²⁾ Tolvaj Gábor közbenjárásának hire. A fegyverszüneti alkudozás a két fél között komolyan foly vala ekkor.

³⁾ Újvárban tartott német rabokon.

noha elvittek ugyan valamely darabbal, de türhető ahhoz képest, az mint hazudták volt. Ma is azt mondták, hogy nem tudom hol megént 60 németet vágtak le.“

„Oct. 29. Ma olyan hír volt, hogy az kuruczok Morvában csaptak.“

„Oct. 30. Újvárbán nyolczszáz szekér élést vitetett Vak-Bottyán. Rác Miska nevű kurucz kapitány az napokban három-század magával volt Nagy-Szombatban, azzal fenyegetődzött: ha 400 forintot nem adnak neki, hogy az várost fölégeti; — csak meg köllött adni.“

„Oct. 31. Ez éjjel egynihány kurucz volt Szuhán“¹⁾).

XXVIII.

Míglen Bottyán ekkép működnék Újvár és a Vág körül: a bányavárosok védelmét Bercsényi vezette — kevés szerencsével. Hadtestében a trencsényi harc óta nem volt többé elég számos gyalogság, a mi pedig a hegyes vidékü bányahelyek védelmére leginkább kellett volna. Három oldalról volt megtámadva: Heister Nyitra, Pálffy Bajmócz, és Ocskay Korpona felől fenyegette. Lehetetlen vala mind e pontokra elégséges hadakat rendelnie. Azért a fejedelem parancsolatjából meghagyá az őrségeknek, hogy a hol már tovább nem tarthatják magokat: égessék föl és hagyják oda az illető várost, hogy az ellenség csak romokra találjon, s ne lehessen oka győzelmen örövendeni. Ily elkeserűlten folytaták a harcot.

Heister, minekutána a rácokat s Cusani tábornok németjeit a mocsonoki, galántai, bodoki, tapolcsányi, sentei stb. erődökbe vetette, s hátra hagyá Újvár további háborgatására: néhány napot pihenve Nyitrán, megindula Verebélynek. Áthatolt a Garamon, s a gyöngye erősségü

¹⁾ Dürnbach, Nagy-Szombat mellett.

Lévát, miután a kuruczok elébb elhamvasztották volt, megvevé, s csatlakozék gyalogságának nagyobb részével, melyet Gútától és Komáromtól hajókon küldött alá Esztergomig. A bányavárosokat már csak véres küzdelemmel vívhatá ki, de kivívta. A kuruczok a parancsolathoz híven, Zólymot, Beszterczét, Körmöczöt stb. porrá égeték, s úgy hagyák oda¹⁾. Selymeczen és Körmöczön pedig, hogy a császáriak a dús bányáknak semmi hasznát ne vehessék: a vízemelő gépeket, bányaműveket szétrombolák, s az aknákat tele bocsátották vízzel. Évek mulva, nagy költséggel, fáradsággal lehetett csak aztán e bányákat újra művelhetőkké tenni.

Ocskay Korpona alá szállván, a várost fölkéri; de az oda érkezett 4000 kurucz²⁾ válasz helyett kitör rája. Harczba elegyednek. Ocskay viasszaszorítja őket — ha Kolinovics szokása szerént nem nagyít — 300-nyi veszteséggel. Azzal ezek felgyűjtják és odahagyják a várost. A kuruczok az üresen állott véglesi régi várba őrseget akarnak vetni: azonban ebben Heister által megelőztetnek³⁾. Ugyan e tábornagy Windschachtnál (Selymecz előtt) sánczot kezd építtetni a bányák oltalmára; ezt, és a városokat gyalogsággal megrakja s Leffelholz tábornokot hagyja ott parancsnokul⁴⁾, a kivel 2000 lovast is hágy a táján⁵⁾. Maga felsőbb rendelet következtében visszamegy Nyitrára, hogy a Bottyán által immár egészen meghódított Mátyusföldét megsegítse, Ausztria és Morva határait biztosítsa, Pozsonyt, Nyitrát, Sentét stb. fölmentse a szorongattatás alól, és Újvárt — a mennyire lehet — körülzárolja.

¹⁾ Rákóczi levelei Károlyihoz, s Kovács István krónikája.

²⁾ Kolinovics ennyit említ.

³⁾ Rákóczi levelei Károlyihoz.

⁴⁾ Kolinovics.

⁵⁾ Rákóczi levelei. (Gr. Károlyi-levéltár.)

A bányavárosi hadjáratról — melyet rövideden előadánk — a pozsonyi Labancz Napló így ír:

„Oct. 18. Heistert Komáromnál mondják hogy ment által az Dunán, Bán uram Léva felé. Dunántúl az hol Cusani jár, hadait az vetésekre szállítja, az házakat nemcsak kívül pusztítja, de ajtót, asztalt — noha otthon vártta meg az szegénység — és más házi eszközöket égetteti, az vermeket nyittatja, üreséti, nagy adókat vet, — egy szóval utolsó pusztulásra akarja juttatni.“

Ezt boszúlta meg aztán Eszterházy Antal Styrián.

Oct. 19. Eszterházy József írja a naplóírónak: „Az tábor (Heisteré) Újvártúl Verebél felé, onnand az bányavárosok felé ment, az mellyeket meg akarják fűzetetni, és azon alkalmatossággal az népet — de nem írja: hol? — postérungokban helyeztetni. — Volt ma olyan hír is, hogy meghallván az kuruczok, hogy arra felé mennek az németek: Lévát magok égették föl.“

„Oct. 20. Olyan hír van, hogy Generál Steinvill Léva táján verekedett meg az kuruczokkal, — de nem bizonyos; az melly hír onnan eredett, hogy arra felé lövéseket hallottak; — de József uram (Eszterházy) erről semmit sem ír.“

„Oct. 22. Pálfi Miklós uram de 17. költ levelét vette az Bánnak Lévárul; azt írta, hogy indulófélben volt akkor Szécsén felé.“

„Oct. 25. Heister felől azt mondják, hogy visszafelé gyün, és sok marhát hajt.“

„Oct. 26. Az németekről azt mondják, hogy már az bányákon vannak, némellyek azt, hogy revocálják. Dufini is megérkezett, mondják hogy betegen.“

„Oct. 28. Heistert vagy Léván vagy Szent-Benedekben mondják lenni, Bán uramat pedig Beszterczebányán, de egyik sem bizonyos.“

„Oct. 30. Duffni azt mondja, hogy Heister semmitsem vitt végben, az országot pusztítja¹⁾, az hadakat ruinalja, s Léva táján várja az gyalogját, hogy Szécsény felé vihesse; aligha az is vissza nem dobol az alkalmatlan időre; noha beteg sok van, naponként hal is, és lova vész: de valamerre jár, pusztítja kéméllés nélkül az földet.“

Nov. 2. A korponai esetről először e napon, s azután több napokon emlékezik a Napló; összefoglalt tartalma: hogy Heister a várost fölkérte, de a kuruczok kiütvén, jól levagdalának a németekben, Ocskait majd elfogták, süveg nélkül szaladott el; Heister erre nagyobb erőt küldvén, kinyomták a magyarokat Korponából. Egyebekről így ír: „Paluska írja, hogy az kuruczok a táján az hol jár az német, minden valamire való embert elvittek magokkal, sőt az bányákrul az egész munkásokat, feleségestül, gyermekestül elhajtották. — Heisterrel igen malecontentus az Cardinalis, hogy elpusztította az jószágát, az kit az kuruczok is conserváltak volt²⁾. Korpona felől azt is mondják, hogy fölégettette Heister.“

Naplónk a bányavárosok népe elhajtásáról s a bányáknak a kuruczok által, mielőtt odahagyták volna, elrontatásáról ismételve szól, s hozzá teszi: „hogy elrontották az bányákat, rész szerint Heisternek köszönhetni; tudván hogy megént alkuban fáradnak³⁾: miért ment oda?!“

„Nov. 3. Pálfi uram tegnap staphetaliter küldte azon hirt Bécsbe, hogy az bányákon már benn van az német.“

¹⁾ És ezt a kegyetlen tábornagnak saját tisztje vallja be!

²⁾ Ez is igen jellemzi Heistert.

³⁾ Tolvaj Gábor dolga.

„Nov. 4. Az szeredi Commendant írja, hogy Heister ma Söprúsnél lesz, és hogy Bercsényi 3000-ed magával Rima-Szombatnál van.“

„Nov. 5. Csalóközben prófontot készítenek; ma is van olyan hír, hogy Heister oda-gyün“ ¹⁾).

„Nov. 6. Az Commendant azt mondotta, hogy Heisternek tegnap kellett volna Nyitrára érkezni.“

„Nov. 7. Ez éjjel Oberster Schenborn érkezett Heister-től — Födémestül-é vagy Nagy-Magyartúl; azt mondja, hogy Ebergényi Ocskaival Zolnánál van, Pálfi ur Bajmócz táján, Leffelholcz Beszterczén vagy Selymeczen, Viard Zólyomban. Nagy- és Kis-Tapolcsánt, Szent-Benedekben, Léván, Korponán, Báuba is, s nem tudom hol, mind lesznek postíruniban, Szombatban is lesz. Az kuruczok Kékkőt, Korponát, Zólymot és Bozókot magok égették föl, és az lakosait elhajtották, de az korponai égetésben utol-érván az erre az részre valók, egynihányat levágtak benne. — Bercsényit Rima-Szombat táján mondják lenni. Tolvaj 2. praesentis volt szemben Heisterrel Nyitrán. — Hellenbach is elment Selymeczrül. — Se horvát se rác nem maradt túl az Vágan.“

Bottyán jókor értesüle Heister visszafordulásáról, s nehogy háta mögött, hadműködésének támpontjától Újvártól elmeteszessék: hirtelen visszatért a Vág balpartjára. Oda túl csak egyes szétszórt guerilla-csapatok maradtak, melyek leginkább a Fehérhegység erdőiben tanyáztván, onnét csapdosának le Pozsony, Nagy-Szombat, és Trencsény környékére. Ezeket — mivel nem jártak rendes hadi zászló alatt — a császáriak, s így pozsonyi naplóírónk is, kóborlóknak, lézengőknek, czikázóknak, vagy gyakran tolvajoknak nevezék, minthogy a hol lehetett, a labanczoknak kárt tőnek. Mint az ily zavargós időkben

¹⁾ Már nov. 1-jén ott vala.

szokott, természetesen megtörtént az is, hogy több ízben kurucz képében valódi tolvajok s szökött katonák garázdálkodának, — az ilyeneket azonban ha megkaphatta, mind a két fél egyenlő szigorral bünteté.

Bottyánnak ezen Újvárhoz közelebb vonulásától fogva: a Vág jobbpartján túl, leszámítva az újváriaknak gyakran átszáguldozó lovas csapatait, állandóul csak az említett guerilla-szerű kurucz csapatok tartózkodtak, — egész a jövő év tavaszáig.

Mihelyt tábornokunk általhozá seregét a Vágon: a túllevő németek azonnal könnyebben lélekzének. Eszterházy József kijöve Sente-varából, s beszálla elébbi állomáshelyére Galántára. Nagy-Szombatba, Bodokra is úrséget vetének ¹⁾).

Heister a bányák körül jártában Bars, Hont, Zólyom megyékben a kuruczokkal elmenekült nemesség és községek marháiból a mit kaphatott elhajtatta, s most hozá magával, hogy Nyitrát és a túl a dunai magyar hadak által szorongatott Sopronyt e szerdékkal megélelmezze. E végből idején irt Cusani tábornoknak, a ki hadakat küldé által a szállítmány elkísérése végett. Heister, mivel későbbben maga is Dunántúlra szándékozik vala menni: a Sopronyba szánt tetemes szállítmánynyal saját tábori bagázsaijának nagy részét is Cusani hadainak fődözete alatt indítá el, míg maga Nyitrán pihentetné megfáradt seregét.

Elindulának azért Cusaniék a mondott marhákkal s a tábornagy mállháival, — át is jutának a Vágon szerencsésen.

Bottyán, kit már oct. 29-kén s 30-kán, saját nyugtatványainak keletezése szerint ²⁾ Újvárott találunk: kémjei

¹⁾ A pozsonyi Labancz Napló.

²⁾ Palocsay-levéltár.

és fűrge portásai által mindgyárt értesüle Cusani dolgáról. Azonnal fölkészül, néhány ezer jó lovassal átkel a Vágon, s november elsején vagy másodikán Cusani táborát Galánta előtt utoléri. Heves harcz keletkezik. Bottyán beszorítja a császáriakat a mezővárosba. Ott utczaik harcz fejlődén, a pattogó gránátoktól meggyúlad és elhamvad a város — Eszterházy Pál nádor birtoka. Cusani kivonúl belőle: de Bottyán Heister podgyászának egyrészét, s a nagymennyiségű vágómarhát elnyeri tőlük, s különösen az Eszterházy József labancz regimentjéből jól lecsapdos. Mig Cusani a kurucok portyázói által háborgatva Nagy-Magyarra s onnét a Dunán átsiet: Bottyán az elfoglalt gazdag zsákmányt szerencsésen beszállítja Ujvárbá, s így mégjobban fölfrissíti erősségét a Sopronyba szánt élelemmel. — November 3-kán már ismét Ujvárbán találjuk őt ¹⁾).

A galántai harczból további dolgok fejlődének. A trencsényi ütközet óta magát mód felett elbizott, elgőgösödött Heistert rendkívül felingerlé e kudarcz; annyira, hogy régi kegyetlenségét elővéve — a melyért már egy ízben (1705.) maga az udvar elmozdította őt a vezénylettől — Bottyán tábornok négy katonájának, kik Galántánál foglyúl estek, barbármódra orrát, füleit levágatta, s úgy küldé vissza Ujvárbá ²⁾). E Caraffához méltó cselekedet nemcsak az emberiség, de a császáriak és Rákócziék közt évek óta fennálló, Anglia s Hollandia közbenjárásával kötött és ünnepélyesen biztosított szerződvény ellen is volt, mint a mely szerint a foglyokat a hadakozó felek kölcsönösen kicserélni tartozának. Heister ezen

¹⁾ Palocsay-levéltár.

²⁾ Kolinovics. Eszterházy Antal tábori könyve, és a pozsonyi Labancz Napló, mely nov. 7-kéről így ír: „Heister az hol kóborló kuruczot kaphat: orrát, fülét metélteti el; csak valakin meg ne adják az kölcsönt az kuruczok, mert ha megkaphatják az olyant az ki elszökött, fölköttetik.“

a kuruczok által egyszerűen csak „cartela“-nak nevezett szerződéssel nagy maga-felfuvalkodottságában mitsem gondolván, véghez vitette az embertelen cselekedetet, s a négy szegény megcsónkított által Nyitráról, 1708. november 5-kén kelt levelet küldött Bottyánnak ¹⁾. E levelet nem címmezé, mint különben a hadviselő felek között és azelőtt közöttük is bevett szokás vala, Bottyán teljes tábornoki czimére, hanem sértőleg ezt írta reá: „Bottyán Jánosnak, a rebellisek egyik Coripheusának.“ A levélben éktelenül dühösködik: hogy a kuruczok rablók, mert ő tőle Galántánál elrablották azon marhákat; s gyűjtogatók: mert Galántát a nádor jószágát felgyűjtották; azért imé méltólag akarván őket megbüntetni: a közülők elfogottaknak orrukat, füleiket levágatta; s fenyegetődzik: hogy ha még ezentúl átmerészkednek a Vágon, avvagy általában, a császár gráciáját el nem fogadván még tovább is makacsul ellen-állanak: kiket közülők foglyúl ejtethet: karóba vonatja, bitóra kötteti ²⁾. Kiváltkép pedig dühösen fenyegeti Bottyánt, a ki ellen vitézségeért különösen föl vala gerjedve — hogy csak foghassa el: elevenen, máglyán égetteti meg ³⁾.

Bottyán méltósága alattinak tartá ilyen levélre választ adni; átküldé Bercsényinek. Ez aztán — mint látandjuk — keményen megfelelt. Egyszersmind kijelenté s tudatá Heisterrel, hogy öcsce az elfogott gr. Heister Hannibál a fenyegetett Bottyán tábornok rendelkezésére adatik; úgy kegyetlenkedjék tehát ennek katonáin, s úgy fenyegetse őt kinos kivégeztetéssel, hogy saját testvérén fog végrehajtatni a kurucz tábornokra kimondott ítélet. A vérhüdött Caraffa-utód ezek folytán nem kevésbé megjuházodott. Bercsényi pa-

¹⁾ Eszterházy Antal tábori könyve.

²⁾ U. o. és Kolinovics.

³⁾ Eszterházy tábori könyve.

rancsára továbbá, viszontorlásul szintén négy német előbbkelő fogolynak orra, füle levágatott Ujvárbán, s e nyomorútlak által küldetett meg Heisternek a kurucz főtábornagy következő merénydörgő válasza:

„Notítia, Heisteri Responsi Loco Perferenda. Minekutánna cs. k. Commendérozó Generális és Plenipotentiarius Heister külömbféle cselekedeti, sőt pátense által is, saját, a magyar nemzet ellenében viseltető, veleszületett halálos gyűlölségéhez képpest a neki adott császári teljes hatalmat a maga zabolátlan kénnye-kedve szerént nyilvánvaló tyrannusságra csavará el, s a magyar nemzet kiirtására, keresztyén népek között kárhozatos módon, immár nem — mint eddig — a hadi jus megtartásával, hanem megvetőleg dühösködik, s ezen just nem csupán lenéző, és ellenségek között is szokatlan mocskolódásokkal, csúfolódásokkal legyalázza: hanem még a Cartelát is — mely a közbenjáró Hatalmasságok authoritássával minden solemnitással elláttatott, és a szokás által is mégerősített — megvető-módon megsértette, és az újváriaknak hadi vitézségét — csakhogy a maga dicsősségének kedvezzen — legyalázni, és a még ellenségek között is dicséretre-méltó heroicus virtust hibának vagy gonoszságnak bélyegezni, és őket — mintha ahhoz neki jussa volna! — a Cartelából is kirekeszteni vakmerősködik; rebellisek és gyujtogatók, s más kárhozatra-méltó gonosztévők nevezetét: a maga tyrannusi cselekedetiről és gyujtogatásiról megfejtkezvén, ama pátensei által hiába és igazságtalanul reájok kenni igyekezett; Generális Bottyán János ur Commendója alatt lévő hadaink közül nehányakat megcsonkéttatott, magát ezen Generális urat pedig injuriose Coripheusnak nevezvén, máglyával, megégettetéssel, átalkodott és vakmerő módon fenyegette:

Annakokáért a föntebbi cselekedet által, mi Confoederált Magyarok is, hogy a kölcsönt visszaadnók, hasonló

eljárásra provocáltatván, hasonlatosképpen omni jure et facto felszabadíttatván: mi is azért az ellenség által megvetett Cartela ellenében ugyanannyi császári rabot fogunk megcsonkíttatván elbocsátanunk, — és hogyha az ellenség kegyetlenkedése tovább is folytattatván a mieink ennekutánna is meg fognának béníttatni, felakasztatni, avagy karóba vonatni: ugyanez, mi általunk is kétszerezsen sőt háromszorosan fog az övéiken — mégpedig a nagyobb condícióban lévő férfiakon és tiszteken — végrehajtatni.

Továbbá ugyancsak Heisternek — a ki a maga tyrannusi dühösködésében fönnnevezett Bottyán Generálisurat még ellenségek között is illetlen titulussal Coripheusnak nevezé, és őt a szabadon lévő, és hatalmába nem esettet, már is máglyára és megégetésre kárhoztatá — emlékezetébe hozatik kezeink közt raboskodó öcsce gróf Heister Hannibál, a ki is Isten kegyelméből nektünk már hatalmunkban vagyon; ennél fogva Heister tudja meg, hogy a maga tyrannusi ösztönéből a mi Generálisunk és tiszteink ellen kimondott igazságtalan, illetlen, infámis, dühös, hóhéri sententiáját egyenessen maga saját öcsce és vére ellen hozta. Máskülömben sincsen oka Heisternek mit kevélykedni azzal, hogy cselekedetei által császári Plenipotentiárius létére tyrannusságban keresse dicősségét. Lőn már a legnagyobb fenevad is a legkisebb férgnek eledele. Az igazságos fegyvereknek folyamata, nem pedig kimenetele szokott fatális lenni. A tűz ha ingereltetik: annál magasabbra felcsap. Nem minden napnak szállott még le napja. Az igazságos Istennek ítéletéből hány császári Generálisnak gőgös lelke jutott már kezeink közé! azért higgye meg Heister, hogy még ő is meglátogathatja nálunk Hannibál öcscsét, s kezébe eshetik ugyanazon Bottyán Generálisnak, a ki ellen föntebb mondott fenyegetéseit kibocsátá, — és akkor az ő

ellene hozott sententiát maga is megpróbálhatja, vagy kiállhatja még.

Datum Ujvaríni, Die 20. 9-bris, Anno Dni 1708.

Ad Mandatum Domini Domini Supremi per Confederatos Generalis ac Locumtenens per Hungariam Comitís Nicolai Bercsényi de Székess etc. etc.“¹⁾.

Ez erélyes hangon irt válasz nemcsak Heisternek küldetett meg a négy hasonlókép megcsónkítva elbocsátott német rab által: hanem pátensképen is kinyomatván, Heister nagy gyalázatjára országszerte szétküldöztetett, meghirdettetett²⁾.

Sőt az Eszterházy Antal-féle tábori könyvben még egy másik, ezen esetre vonatkozó irat másolatát is találjuk. Ez iratot Szluha Ferencz tette föl, mint a kit a rabok dolga az újvári generálisság területén illetett; benne Heisternek keményen szemére hányatik felfuvalkodott dölyfe, s különösen abbeli illetlen tiszteletlensége, hogy „Méltóságos Generális Bottyán urat, az ennél még nagyobb czímre érdemes bajnokot“³⁾ Coripheusnak nevezé. Leczkézi Heistert a négy foglyon elkövetett képtelen kegyetlenségéért, s kérdezi: valjon ki mondhatja meg: ki égette föl Galántát a csata közben? Bottyán hadai-e vagy a császáriak? A magyarok vezérei — ugymond — a haza és a szabadság oltahnazói lévén, nem engedik az országot -- saját hazájokat — pusztítani, s nálók szabály: a kegyetlen, dicstelen, s könynyű — mert rabokon való — öldöklés mellőzése. Ama barmokat pedig a kuruczok Cusani hadaitól nyerték el, tehát rendes harczy zsákmány. Sőt a császáriak jutottak azokhoz törvénytelen módon. Heister olyannal vádolja

¹⁾ Eszterházy tábori könyve. (A nemzeti muzeumban.)

²⁾ Kolinovics.

³⁾ Illustrissimus Dominus Generalis-Vigiliarium-Praefectus Bottyán, miles titulo dignus meliore.“ stb.

az újbárákat: a mit magok a császáriak vittek végbe a magyarok ellen; mert ők semmi ollyast nem tesznek, a mit a császáriak már meg nem tettek volna; csak a kölcsönt adják vissza. stb.

A kuruczok a visszatörést tudták miért teszik. Tanultak a régi példán. Még 1676-ban ugyanis, mikor az öreg Petróczy István, az ősz Szuhay Mátyás és Weselényi Pál vezérelték vala a bujdosókat: Kobb generál Kassán csaknem naponként nyakaztatá, nyársoltatá elfogott kuruczaikat; elannyira, hogy egyedül a kassai piacon 40 kurucz fejeztetett le, és 22 — köztük 9 híres vitéz ember — vonatott karóba ¹⁾). Azért amazok is elkeseredének, s csoportra vervén magokat, Tisza-Lúcznál megszorítják és fölötté igen megtörik vala a németeket. A közembereket mind levágják, vagy a Tiszába ugratják: a tiszteket elfogdossák élve. Keresztesre viszik őket, és ott a Vereshalmon szám-szerént 31-et sorjában karóba vonnak, kalapjaikat is fejeikbe szögezik. A 32-iknek orrát, füleit levágják, s miután végig-nézették véle társai halálát: elküldék Kassára hirmondónak ²⁾). Megtüzének egyszersmind a generálnak: valamíg ő a kuruczokkal oly kegyetlenül bánik: minden elfogott német tiszt így járand. Elszörnyűködének ezek, s megrettenvén, az egész császári tiszti kar beadja lemondását. Az udvar kénytelen lón Kobb generált visszahívni, s a foglyok gyilkoltatását megtiltani. Caraffa idejéig aztán nem fordula többet elő hasonló kegyetlenkedés.

A kuruczok kemény visszatörésének s fenyegető pátenseinek most is meglón eredménye: mert bár Heister nem hivatott is vissza, de nincs nyoma többé a történelemben, hogy hasonló-módon kegyetlenkedni mert volna. Valószínűleg félt, hogy fogoly öcsését rossz sors éri.

¹⁾ Horváth Mihály. „Magy. tört.” IV. k. 109. l.

²⁾ Babocsay: „Fata Tarzaliensia.”

A Bottyán katonáiért megcsonkított németek később Pozsonyban valának. A Labancz Naplóban olvassuk 1708. december 26-káról: „Ma három vagy négy német volt az Cardinalisnál, az kiknek Ujvárbán az orraikat elmetélték és úgy bocsátták el; az mint mondják, egynihányat föl is akasztottak az német rabokban. Azt azért cselekedték, hogy az nyitrai Commendant kezdte el; elválik: követik-e el tovább is?“

Hagyjuk most már e sötét képeket, s térjünk át a háboru további folyamára.

XXIX.

A galántai szerencsés esemény után miben működött tábornokunk, legjobban tájékoz saját levele, melyet Ujvárból 1708. nov. 6-káról Bercsényinek írt:

„Méltóságos Főbb-Generális, Locumtenens,
mindenkori jó Uram!

Míg bányák felé mulatozott¹⁾ az ellenség, a mint nehányszor Nagyságodnak megírtam: én ugy megprófontéroztam Ujvárt, hogy esztendeig s tovább is könnyen subsistál az benne levő quardizon; fábul legnagyobb szüksege vagyon, most azon munkálodom, hogy abból is fogyatozás ne légyen. Heister maga az dánus hadakkal általment az Vágon, Pálfi penig Ocskaival Bajmócz tájékán vadnak valahol. — Ezeket az dánusokat eléggé hordják katonáim; csak bár legalább vagy háromszáz más regimentekbeli jó lovassat méltóztatnék Nagyságod ezen felfődi hadak helyett mellém comendérozni, másként is ezek éjjel-nappal csak szöknek, ezekkel kevés emberséget tehetni. — Postérungjárul penig az ellenségnek ilyenképpen méltóztassék Nagyságod informáltatni: Szent-Kereszten, Zsarnóczán, Szent-Benedekben, Kis-Tapolcsánt inpostérálta, s még mint gondolom

¹⁾ Értsd: késlekedett, időzött.

Russót; a Nyitra mentében pedig Szalakuszt, Apont, Kovarczot, Szerdahelyt, Lefántot (Elefántot), Bossánt, Ludánt s más kastélyokat is, valahol gondolta, hogy subsistálhat. — Dunántúl semmit per absolutum nem érthetek, — ha Nagyságod méltóztatik tudósítani, alázatosan vészem. — Ujvár, 6. Novembris 1708.

Excellentiádnak

alázatos igaz szolgálja

Bottyán János, m. k.“

„P. S. Ha Nagyságod jóvá hadgya: egy olykor vagy Békavárt ¹⁾ vagy Séllyét tüzes-szerszámmal megpróbálom. — Az kívánt lovasokat pedig igen akarnám ha lennének, mert ez ²⁾ egy szóval csak tolvaj, semmirevaló nép.“

Kivül: „Méltóságos Székesi Gróf Bercsényi Miklós Erdély és Magyarországi Főbb-Generális, Locumtenens nagy jó uramnak Ő Nagyságának alázatos kötelességgel ajánlom. — Losoncz vel ubi“ ³⁾).

Miután a bányavárosok császári kézre kerültek, s Leffelholz és Viard által védetének: Pálffy Bajmócz várát vevé ostrom alá, s azt november 8-kán erős lövés és viztartóinak lecsapolása után meg is adák neki. A várat vitéziül védett őrség és parancsnoka Marsiczky János a capitulatio szerint Bercsényihez bocsáttatik. Marsiczkyt azonban utja-közben Ocskay és emberei a lazányi erdőben, daczára a szerződésnek, kirabolják, és egész pusztáingéig kifosztják ⁴⁾). — Pálffy pedig őrséget vetvén a várba,

¹⁾ A trencsényi harc idejében Bottyán által lett lerontatása után a dánok által újra erősített gútai sánczot csúfolták így a kurucok, mint már fölebb említettük.

²⁾ A mellette lévő felső-vidéki tót ezredeket érti. Ő csak a magyart szerette vezérelni, azzal tett emberséget.

³⁾ Eredetiről, t. Szalay László ur szivességéből.

⁴⁾ Kolinovics.

Ebergényivel és Ebermonttal Trencsény behódítására indul. A nagy Facskó-hegyen átvivő utat a kuruczok hét helyen bevágják, ledöntögetett fákkal eltorlaszolják, s védelmére alkalmas pontokon 600 hajdut helyeznek. Ebergényi mindazáltal nov. 12-kén hajnalban ostromnak indulván, egész napon keresztül küzdve, harczolva, végre késő estére áthatol a hegyen, a mi különben 3 órányi ut. Pálffy és Ocskay németekkel, ráczokkal, labanczokkal, utána nyomulnak.

Trencsénymegye védelme Réthey János lovas és Thuróczy Gáspár gyalog ezredesekre vala bízva. Ezek a Zsolnára vivő utban fogtak állást, alkalmas helyütt. Azonban Thuróczy már ekkor titokban meg volt nyerve Pálffy által a császáriak részére, — Ocskay módjára ¹⁾. A mint a Zsolna felé törekvő császáriak a kuruczok hadállásához érkeznek: ezek s különösen Réthey, a terv szerint, hevesen megtámadják őket. Thuróczy a harcz közben kinyilatkoztatta árulását, s kivéve a társzekereinél hagyott 50 hajdut, egész ezredét a császáriak közé vezeté, sőt, ezekkel együtt Réthey ellen fordula. Ez, gyalogság nélkül hagyatva és elárultatva, a túlnyomó erőnek természetesen nem állhat ellent, s a Vágon át a szomszéd Varínig visszavonul. Thuróczynak amaz 50 hajduja elámul vezérének árulásán, s a társzekerekkel együtt Budetin várába akar menekülni, de Pálffy lovassággal elejökbe vág, bekeríti, s megadásra kényszeríti őket.

Budetin vára kisdud, óságos fészek; 107 hajdu volt benne, 4 ágyuval, 50 mázsa lőporral. Pálffy fölkéreti, a parányi őrség azonban mind puskákkal, mind különösen ágyukkal vakmerően védi magát, s végre midőn rendszeres megszállást kezdenek a gyarló váracska ellen: szerződés mellett megadják magokat. A legénység haza bocsáttatott ²⁾.

¹⁾ Kolinovics. „Theatrum Europaeum.“

²⁾ U. o.

Igy vesze el Trencsény-vármegye Thuróczy Gáspár árultatása által. De a sors büntető keze csodálatos. Elmondtuk, hogy Bezerédy dolga kinyilvánulván, fejét veszté érlette; hogy Ocskayt az újváriak 1709-ben elfogták és lefejezték; Thuróczy sem jára jobban. Mert 1710-ben, midőn az Ujvárt ostromló császáriak között forgódnék: egy napon sátorában vígan lakván, megrészegedek, és a vár közelébe méne; a kuruczok ottan úgy meglövék, mindgyárt meghala ¹⁾). Így lőn azért végök egymásután csakhamar mind hármokuak, a kik hűtelenül elhagyák zászlóikat.

Bercsényi november közepén, az országgyűlésére indulván, oda hagyá a tábort. November 19-kén már Sáros-Patakon leljük őt ²⁾). Most már tehát nemcsak az Ujvár és Vág-vidéki, hanem a bányavárosok körül táborozó seregek gondja is egyedül Bottyán vállaira nehezedett. A fődolog a még birt föld megtartása, s a császáriak által folyvást figyelemmel tartott Ujvár segítése vala. Bottyán Bercsényi eltávozta után a Garam és Ipoly tájaira mene, hogy a bányahelyek császári őrsege ellen a hadakozást közelebből s biztosabban vezethesse, s egyszersmind a téli hadállomásokra oly védvonalban helyezze el csapatait, hogy az újváriakkal való összeköttetés is lehetőleg biztosítva legyen.

Lovassága nem volt sok: hajdusága épen kevés, mert a legtöbbjét és javát Ujvárban kelle hagynia. A kuruczok seregei a szerencsétlen trencsényi harcz óta kivált gyalogság dolgában nagyon meg valának fogyatkozva; a fejedelem az országgal épen ezen napokban ajánltatott meg Patakon 12,000 hajdut, de ezek csak a tavaszra valának és lehetének kiállítandók.

¹⁾ Kolinovics.

²⁾ Beniczky naplója.

A kuruczoknak a Garamon Csatánál állóhidjuk volt, hídfősánczokkal erősítve, melyek egész Bényig huzódnak. Még ma is láthatók. Ezen át közlekedtek Ujvárral. Hogy a közlekedés biztosítva legyen: Bottyán legvitézebb két dandárnokát: Ebeczkyt és Balogh Istvánt helyezé el ezredeikkel Ujvár és Csata közé: Jászfalu, Kürt, Csúz, Fűr, Ölyved, Bény, Kéménd és Zseliz falvakba; ezek aztán jó csapataikkal folyvást portyáznak a mocsonoki, selylyei, nyitrai, és az Ujvárt körülrajongó németekkel, olykor egész Tapolcsányig felhatolván. Ha segélyre volt szükségök: Bottyán a csatai hid felől succurrált; e hid vala visszavonulási utjak is. De Bottyánnak, hogy a Garam-vonalt Szent-Benedektől a Dunáig hatalmában tartsa: vissza kelle foglalnia a Heister által megvett Lévat. S ez, a hely gyöngéje miatt, nem járt nagyobb nehézséggel, s még novemberben megtörtént. Bottyán később, mivel belerakni való hajdusága nem volt: a vár falait leromboltatá, árkait betölteté¹⁾, nehogy a császáriaknak még valaha védhelyül szolgálhasson.

Léva megvétele után katonaságát védvonalakba ekkép helyezé el: Ujvár felé, mint mondók, Ebeczkyt és Baloghot; s a Garam mentén Esztergomtól Szalka, Börzsöny stb. érintésével Csatán, Léván, Ó-Barson át Szöllősig; innét Báthton, Almáson, Bágýonon, Szitnán, Szebeklében, Szuhányon, Szenográdon, Turopolyán, Oroszin át föl Véglesig; azontúl le Divényre, Gácsra, mely vár kurucz kézen vala. E helységekben mindenütt volt vigyázó csapata, melyek egymással és vezénylő tábornokukkal folytonos összekötetésben állának, s szüntelenül portyáztak az ellenségre. Ha valamelyiket nagyobb erő támadá meg: hirt adtak egymás által Bottyánnak, a ki legtöbbnyire Szécsényben tartá főhadiszállását: s a mellette tartott hadakkal azon-

¹⁾ Károlyi-levéltár.

nal megsegíté őket. Olykor aztán annyira elküldözé hadait a fenyegetett „postírungek“ erősbítésére, hogy Szécsényben maga mellett alig maradt egy-kétszáz ember. Tulajdon ezrede Szenográdon és a tájékán őrállomásozék. A szomszéd Gömörben Andrásy István és Csáky Mihály vezényeltek: ezekkel folytonos érintkezésben állott, valamint a Pest elején vigyázó hadakkal is, le egész Kecskemétig¹⁾. Ilyen vala Bottyán védrendszere.

Hadtestét ezen tábornokok, brigadérosok és ezredesek regimentjei képezték: Bercsényi egyik ezrede, Bottyán ezrede, gr. Csáky Mihályé, Ebeczky Istváné, Balogh Istváné, Csajághy Jánosé, Szent-Pétery Imrée, Szemere Lászlóé, Géczy Gáboré, Köröskényi Lászlóé, Somody Ferenczé, Győri Nagy Jánosé, Guldenfinger Jánosé, Szalay Pálé, Nikházy György, Zsámboki Nagy Istváné, Kókay Mártoné (a nemes jász ezer), Vajda Andrásé, Pásztói Horváth Istváné (Bezerédy híres ezredének maradványa), s Losonczon Orosz Pálé.

Ezek a Divényen tanyázó Csajághyét kivéve mind lovas ezredek. Egyébiránt volt még némi más ezerekbéli — tán Révay és Lóczy-féle — hajdusága is, valami kevés. Az ezredek közül teljes létszámú csak Bottyáné, Ebeczkyé, Baloghé, Csákyé, Géczyé és Csajághyé volt, a többiek annyira meg valának fogyatkozva, hogy az összes hadtest alig állott 10—12000 emberből, abból is Ujvárbán lévén Balogh ezerének java, s Géczy ezeréből 600. Egy tekintet a térképre, s az említett védvonal hosszúságából megítélhető, hogy e kevés erő az elősorolt hadállomások betöltésére is alig volt elég, nem hogy egyéb támadó-működési czélokra jutott volna. A mellett éjjelnappal vigyázatban, czirkálásban kelle lenniök, künn a téli havon tanyázzván, csak nagyritkán felváltathatva.

¹⁾ Hatvan táján Szemere László, a Rákoson Beleznay János, Kecskeméten Sótér Tamás ezere tanyázott.

És Bottyán ez ügyesen felállított védvonalát nemcsak hogy egész a jövő évi nyári hadjáratok megnyitáig hiven meg bírta tartani: sőt még Ujvárt is többször megsegíté, az ellenség blopuádáján harczolva bevitt élelmi-szállítmányokkal; s ráért e célra Szécsényben, Ságón, Balassa-Gyarmaton fölállított hadi magtáraiban tetemes mennyiségű gabonát egybehalmoztatni, több ezer darab vágómarhát összeszerezni és a várba behajtatni; az Ipolyra, Garamra új hidakat építtetni, stb. stb. Szóval, fáradhatlan buzgalmat, tevékenységet fejt vala ki e nehéz napokban, midőn annyi mások fő-lehajtvá csüggedének, avagy mint a siralomházban lévő ember, a kétségbeesés erőtetett vigságába temeték bújokat.

Miután Bottyán 1708. november közepén e védrendszerét megalkotta: míg parancsára némely csapatjai Divény és Végles felől Zólyomig, Beszterczebányáig felkalandozának, hogy az ellenség figyelmét arra vonják: ő maga velök egyidejűleg — november végnapjaiban — Selymecz visszafoglalására tőn a postírungek ből összevont hadakkal kísérletet. Hevesen megtámadtatá a Windschacht melletti sánczokat; azonban hajdusága kevés lévén, s az ellenséget erősebbnek találván mint hitte volna: megvisszatére védhelyeibe, de azért a bányavárosokat sűrű portyázásai által folyvást fenyegeté.

A frankfurti „Theatrum Europaeum“ írja, az említett budetini várfeladás elbeszélése után: „... Dargegen liessen sich die Rebellen bey Chemnitz und Neu-Sohl stark sehen, setzten auch an der erst gedachtem Orte bey dem so genannten Windschacht heftig an, jedoch wurden sie bald darauf mit Verlust zurückgetrieben.“

E veszteség nagyon csekély lehetett, különben, ismervén a „Theatrum Europ.“ modorát, bizonyára ott állana előtte a „mit grossen“ vagy legalább is „ziemlichen

Verlust.“ Sőt Bottyán újból oly kemény és fenyegető állást foglalta el a bányavárosok alatt, hogy a novemberben lovasságával és a dánokkal Soprony élelmezése végett a Dunán átment Heister, most sietett vissza, a veszélyezett bányavárosok, illetőleg Leffelholz és Viard segélyére¹⁾. Megérkezvén, az őrségeket szaporítá, az erődítményeket erősbítetté, szóval mindent elkövetett, hogy a kuruczok ellen e helyeket továbbra is megtarthassa²⁾.

Heister maga december 20-ka után érkezett vissza, azonban jóval előbb előreindítá Steinville tábornokot, hadakkal és élelemmel.

Hartleben Mocsonoknál parancsnokolt, s Pálffyval, Ebergényivel és Ocskayval egyetemben Ujvárt iparkodék lehetőleg körülzárolva tartani: míg Heister, Leffelholz, Viard, Steinville, Tollet a főerővel a bányahelyeken feküvének. Ezek szerint a császáriaknak Heister visszatérével legfőbb ereje: két tábornagygyal s hét tábornokkal ismét Bottyánra egymagára dült.

Lássuk a pozsonyi „Labancz Napló“ följegyzéseit a november elejétől fogva eddig történetekről:

„Nov. 8. Ma érkezett az rippényi ember; azt mondja, hogy már Bodokon is benn van az német, hatvanat vertek le az én disznaimbul, az szegény emberek marháját is vágják, az házát fölégetik, az tulsó soron már csak Holinszky háza van fönnt; az inmentső részét sánczolják az falunak. Az majorokban csak az szobákat hadták meg, az többit mind elégették. — Bajmóczvárát hogy még föl nem adták. Az kóborlók lappangva mégis járnak, hol tíz, hol több, s hol kevesebb. Heistert mondják hogy az dánusokkal általment Süpütsnél az Dunán.“

¹⁾ „Theatrum Europaeum.“

²⁾ U. o.

„Nov. 9. Heistert azt mondják hogy Óvárott ¹⁾ van. Az dánusok még sem akarnak szakadozni, de hálá Istennek Magyarországbán sem akarnak telelni, hanem Ausztriában vagy Morvában kíváncsoznak.“

„Nov. 10. Jeszenszky Miklós együtt meg Óvárul, Heisternél is volt; Heister aztmondotta, hogyha elébb nem is, pro 16. praesentis bizonyossan meg lesz az armistítium. — Tegnapelőtt Szent-Péter nevű falut verték föl Mosony vármegyében az kuruczok, az kin megharagudván Heister, Kaczor nevű régi rabját, az ki fölső-büki nemes-ember volt, kivitette és meglövéldöztette. Az trenesényi rabok most is Rajkán vannak, az kikkel igen keményen bánik, még csak vizet sem adnak eleget szegényeknek. — Már harmadnapja, vagy talán még azelőtt, Nyitránál kuruczokat vertek föl, 16-ot levágtak benne, s 14-et elfogtak; szerediek voltak, az rabokat Szeredben vitték, s ott mind az 14-et felakasztották; úgy mondják, hogy az kuruczok pátense jött aziránt, hogy az czikázókkal úgy bánjanak.“ Tehát amaz elfogottak fosztogató szökevény-katonák valának, s a kuruczok megegyezésével végeztettek ki, mint a szegénység húzóvonói. Ily példák későbbben is fordulnak elő, mert a tolvaj gazzép hol kurucz, hol labancz képében rabola; azért a mellyik fél megkaphatta, — felkóttette.

„Nov. 11. Pálfi (Miklós) uramnak azt üzente ma valaki, hogy Bajmócz várában erőssen viseli Winkler (?) magát, hogy sokat lövet ki. — Az kuruczok Senkvicez ²⁾ táján megint valami németeket vagdaltak le. Egynehány falut is megsarczoltattak az kuruczok.“

Nov. 12. Heister Köpesénybe, onnat Bécsbe ment.

„Nov. 14. Az dánusok semmiképpen nem akarnak Rábaközben menni, hanem Ausztriában. — Bercsényit

¹⁾ Magyar-Óvárrott.

²⁾ Nagy-Szombat közelében.

sokadmagával hirdetik Ujvárnál lenni, az pátenseket onnét bocsátja az vármegyékre ¹⁾). — Leffelholcz Generális azt írja az feleségének Körmöczről, hogyha két hét alatt meg nem leszen az armistítium, ott köll hagyni Körmöczöt. — Valamellyik Simonyi azt írja Medgyánszky urnak de 10., hogy 8-va föladták Bajmócz várát, sok nemesség tette le az homagiumot, az kik benne voltak, Bán uram előtt, az nyitra- és barsvármegyei nemesség közül.“

„Nov. 15. Az dánusok felől olyan hir van, hogy Sopron vármegyében fognak kvártélyozni. — Kirchpaum (tábornok) azt írja Gréczből, hogy az kuruczok Styriából 8000 szarvasmarhát és 6000 lovat hajtottak el. Lotombergi borokbul is vittek el.“

„Nov. 16. Heister Rábaközben ment; az dánusokról most is mondják, hogy nem akarnak Magyarországbán kvártélyozni, azt allegálván, hogy az capitulatiójok is azt tartja. Eugenius regimentjét mondják hogy az Ualóközben lesz kvártélyban. Ma az románfalvaik gabonát hozván ide, hat lovokat vették el az tolvajok; ittvaló (pozsonyi) két purgert is elfogtak az kuruczok, és 300 frtban sarczoltatták meg“ ²⁾).

„Nov. 17. Heister Rábaköz felé indult volt, de megrekesztették az kuruczok az vizeket, és nem mehetett bé; az dánusokban is bé akart volna vinni magával, de olyan választ adtak, hogy ők már elvégezték az campániát, ők bizony nem mennek. Leffelholczot mondják, hogy már Körmöczből ki köllött gyünni, mert nem volt mit enni³⁾). Ocskay felől is megént van olyan hir, hogy Zsolna táján fogták el az kuruczok.“

¹⁾ Bottyán lehetett az; Bercsényi már akkor utban volt Patak felé.

²⁾ Ezek valának az említett fehérhegyekbeli guerillák.

³⁾ A kuruczok, a szorongatott bányavárosoktól minden élelmet elfogának.

(Előbb ismét hasonló hír, hogy Korpona táján; saját-ságos sejtelve, jóslata a közhangulatnak, mígnem végre csakugyan beteljesüle, miután vagy tizszer hirtelék.)

„Nov. 18. Bán uram ollyat ír az bátyjának (Miklós grófnak), hogy ottan (Bajmócson) ollyan hír van, hogy azt mondotta Bercsényi: hogy ha oda-vannak az bányavárosok, hogy már neki az armistítium nem köll.“

„Nov. 19. Az bányavárosokon mondják hogy lassan van az milítia.“ Továbbá, hogy Heister fennyen dicsekedett, miszerént még ez idén beveszi Sümegyet, azonban megcsalatkozik, mivel még csak a Rábáig sem mehet a kuruczok miatt.

„Nov. 20. Az Fehérhegyen túl az vármegye katonáit mondják hogy valami tolvajokat vertek föl; Szilágyi nevét ötödmagával megölték s talán hatot fogtak el közölök, az egyik az, az ki Max Starnberget fogta volt el.“ (Tehát ezek sem tolvajok, hanem kurucz portyázók valának.)

„Nov. 21. Megént szaporán beszéllek, hogy ha ki nem gyűttek is az németek eddig Körmöczbül, de ha meg nem segítik, ki köll gyűnniek, mert premálják (szorítják) őket; kenyérbül, fábul és másokbul is szűkölködnek.“

„Nov. 22. Az Cardinális azt mondja, Zay Lőrincz is hogy labanczezá lett. — Az tolvajok imitt-amott kóborolnak.“

„Nov. 25. Heister az dánusoknak nagyobb részét Soprony városában akarja szállítani. Vagyon ollyan szó is, hogy az bányavárosokra Pozsonybul viszik az prófontot. Heister hogy éget az Dunántúl, most is vagyon ollyan szó.“

„Nov. 26. Óvárott (Mosony vármegye részéről) gyűlésnek köllött volna ma lenni, de Török István ezere általgýúvén, nem mehetett végben. Bazin táján mondják hogy apró-puskalövéseket hallottak.“

„Nov. 27. Ma azt mondják, hogy az Vágon egynihány zászlóalja kurucz gyűtt által; az Dunántúl egynihány falut sarezoltak meg. Bán uramat mondják hogy Turócz s Liptó vármegyék¹⁾ hódítására ment. Az óvári com-mendant az lajtmelléki falukra irt, hogy vigyázzanak magokra, mert feles kurucz gyűtt által az Rábczán; fél-nek Ausztriában; az ő németjeiben is lecsapdostak, és egynehány falut megsarezoltattak.“

„Nov. 28. Az kuruczokat Püspöki²⁾ táján vitték va-lahol által az Dunán, — Köpcsén felé nyargaltak; visz-szafelé megént ugyanott általhozták. — Az selymeczi ad-ministrator, Dicent nevő commissariussal ma indula meg bányavárosok felé; száz mázsa ólmot vittek el, s más szükséges eszközöket az bányához. Leffelholez Generális felesége is elment vele. Az comitíva száz gyalogbul s ugyan (annyi) lovasbul áll. A dánusok számára feles lisztet vittek ma Pruck felé. — Roznó-³⁾ bányáru! hogy az németeket kivágták, volt olyan szó, de nem bizonyos. Hellembachnak Viard ötezer aranyát emelte föl (a föld-ből) Selymeczen; némellyek azt mondják, hogy öt rejtek-helyét üresítették ki, némellyek csak háromnak mondják; valami arany, köves gombokat csináltatott volt Rákóczi számára, az kikben ötszáz arany volt, azokat is hogy Vi-ard emelte föl.“ (A bányavárosok e dolgait naplóírónk-nak Prileszky nyitrai és Nyitráról ekkor érkezett kano-nok beszélé. B. Hellenbach Rákóczi bánya-igazgatója volt.)

„Dec. 1. Cusani az maga bagázsijával tegnap Köp-cséntt beszállott az várban; az hadak postérungokban szál-lottak; az dánusokban négy regiment gyün Mosonyvár-megyében, az többi Sopronban marad. — Valami em-ber Turóczbul gyűtt; az ottvaló váraeszkákat is praesi-

¹⁾ Helyesebben — mint láttuk — Trencsény és Turócz.

²⁾ A Csallóközben, mindgyárt Pozsony alatt.

³⁾ Tán Breznó, mert Rozsnyót a kuruczok bírák.

deálta az Ő Fölsége népe, — Petróczi elment. — Árvát mondják, hogy Ebergényi szállotta Ottlikra.“

„Dec. 2. Heister ez éjjel ment Bécs felé, de se erre, se Köpcsénnek nem ment, hanem egyenessen Prucknak.“

„Dec. 8. Az dánusok közül öt regiment gyűn be Pozsony vármegyében, az hatodik Sopronban megy. Eugenius regimentje Csallóközből kimegy.“

„Dec. 10. Ma Pozsony vármegye gyűlése van az dánusok iránt.“

„Dec. 13. Heister együtt Bécsből. Az kit azelőtt nagy erővel is az egész német nemzet végben nem vihetett, azaz, hogy az magyar nemzetet arra inducálhatta volna, hogy valami szép szín alatt olyanra beszélhette volna, az kit valaha allegálhatott volna, hogy az már végben ment, az ki az 1687. esztendőbéli articulusban van föltéve — prout conventum fuerit — most Nyitra vármegyének tizenöt-ezer portiót vetettek az nyakában ¹⁾). Sopron vármegyének tizenkétszázat (tán tizenkétezeret?), most Heister abban mesterkedik, hogy az statusok gyűljenek össze, és ő is jelen lesz, s azok csinálják az dislocutiót. Boldog Isten, ne hadgy el bennünköt!“

„Dec. 14. Az dánusok már Moson vármegyében vannak. Bossányi Miklós volt ma nálam, azt mondja, hogy az pöstyéni korcsmának már csak az falai állanak, az egész fáját elhordták az tapolcsányi németek.“

„Dec. 15. Az bányavárosokon hogy nem igen jól vannak (a németek), és Heister hogy Rosenberget emlegeti; ugyan ő mondja, hogy Tolvaj azt irta, hogy az kuruczok másképpen nem kívánják az armistítiumot, hanemha az bányavárosokrul elgyűnnek az németek. — Tegnap volt olyan hir, hogy gyülekeznek az kuruczok. Heister azt mondja, hogy húszezer aranyban fölfogadja,

¹⁾ A commendérozottakon és recrútakon kívül egy portára 185 portió esett.

hogy megtartja az bányavárosokat. — Az dánusok ma maséroltak az külső-városon; az kik látták, mondják, hogy igen megösmerszik rajtok, hogy nincsenek annyian az mennyien in ingressu voltak¹⁾. Mosonyvármegyében mondják, hogy meglehetősképpen viselték magokat.“

„Dec. 17. Ollyan hír van, hogy az bányavárosokon levő németekben és az zolnai praesidiariusokban lecsapkodtak. Az hrozinkói völgyön²⁾ megint zászlóssan voltak circa decimam praesentis az kuruczok.“

Dec. 18. Az egy-két labancz vármegyére rótt 80 egynehány ezer portió repartícióját Heister veszi magára. Továbbá: „Ma ollyan hír is volt, hogy az bányavárosokról valami porta ment volna feljebb (Liptó felé?), hogy az kuruczok elszaladtak.“

„Dec. 19. Ocskai katonái szöknek; Heisternek ma köll vala elmenni, de kornyadozása miatt mégis itt van, holnapra van az szándék, ha el nem halad megént.“

„Dec. 20. Heister ma mene el délután.“ (A bányavárosok segélyére).

„Dec. 21. Tegnap Bajmócz tájárúl rakott szekerei gytívén erre felé Bán uramnak, Récsénél fölverték (a kuruczok); oda száz vég posztó s nem tudom mennyi vas és bronz.“

„Dec. 28. Tolvaj uramat mondják, hogy bizonyosan gyün³⁾ és hogy Ujvárbúl irt Trautsonnak. Tolvaj felől azt írja Kohári uram szolgája, hogy Tavarnokon

¹⁾ Vesd össze Bottyánnak legközelebb közlött levelével: „Ezeket az dánusokat eléggé hordják katonáim.“

²⁾ A Trencsényből Morvába vivő völgy.

³⁾ Sáros - Patakról a magyarok országgyűléséről, a fegyverszüneti alku pontjaival.

voltak az Generálisok ¹⁾ szemben véle; az ki biztat az armistitiummal, csak Bécsben ne rontsák el. Steinvill feles commendérozottal megy az bányavárosok felé, és ágyukot is viszen magával.“

„Dec. 29. Kohári uram szolgája írja az urfinak Tavarnokrul, hogy Tolvaj uram ott érte Heistert, és biztatja az embereket az armistitiummal, de azt is hozzá teszi: hogyha Bécsben el nem rontják az dolgokat. Heister mindgyárt akkor bocsátott kurírt Bécsben.“

„Dec. 30. Antal urrul olyan hir volt az napokban, hogy contrahálja az embereit, mintha bé akarna csapni Ausztriában vagy Styriában. Ma olyan hír is van, hogy Ocskain és az emberein valami esett, és talám az bányavárosok táján is. Ujfalusiné asszonyom azt írja, hogy Litavát földták bizonyosan.“

XXX.

Ezek után ideje a bányavárosok felé tekintünk, melyeknek Bottyán által kifárasztott, kiéheztetett őrségét az imént oda érkezett Heister, Steinvill és Koháry tetemes hadi erővel és élelemmel fölfrissíték. Most már a császáriak lőnek ott ismét túlsúlyban, s a háború új mozzanatokban vala fölmerülendő. Azonban megkezdődvén a rettenetes tél, melynek keménységre nézve, a krónikák szerént, akkor élő emberek mására nem emlékeztek: december közepén kivált ott a nagy hegyek között olyan irtóztató havak hullának, hogy a katonák lovai eldűledeztek ha az utról leléptenek. Ily időben természetesen nagyobbyszerű hadjáratokról szó sem lehetett. Mindegyik félnek nyugodnia kelle szállásain. Ám azért Ujvárba sikerült olykor-olykor egy-egy ételmi-szállítmányt bejut-

¹⁾ Heister, Steinvill és Koháry István, mert Pozsonyban ez utóbbi is Heisterhez csatlakozék.

tatnia Bottyánnak, Ebeczky vagy Balogh István földözete mellett.

Karácsony tájára elvégre utakat történek lassanként, a jégkéreggé fagyott havon is könnyebb lőn a járás-keelés; a hadi mozgalmak is mindgyárt föléledtek.

E napokban Pálffy kezdé összevonni a német lovas hadakat, hogy Leffelholcz-czal Liptóba beüssön.

Rákóczi írja Munkácsról jan. 3-ról 1709. Károlynak: „Ujonnan polonkázni akar az német; Zolnárul, Selmeczrül, honnan mind contrahálta Pálfi János az lovas hadakat“¹⁾.

A fejedelem ezekhez képest, hogy a felvidéki hadakozások folyamát dunántúli diversiók által is könnyítse: megparancsolá Eszterházynak, nyargaltassa fel Bécs táját, s tegyen valamely derekas csapást. Antal úr tehát mindjárt az új esztendő beálltával összevoná hadait, s míg maga a Fertő mellett a németek ballai sánczát ostromolta meg és vette bé a gyalogsággal: Béri Balogh Ádámot jan. 3-kán 3000 lovassal Ausztriába küldé. E vitéz dandárnok egész Bécsig felhatola, mégpedig oly hirtelen, hogy a császár testőrségének is (Hatschierer-Garde) egy részét, künn szorítván, szerencsésen elfogta. Egyéb foglyokat is ejte, s azon egész környék népe roppant zavarban, nagy futamodásnak erede előtte. Igen szép nyereséggel tére vissza.

Eszterházy pedig a ballai sáncz bevétele alkalmával többet 100 német gyalognál levágotott, a többi éj idején a belső sánczot türesen hagyta s elszökék. De a szintén menekülni akaró 80 Savoyai Eugen herczeg ezredebeli dragonyost észrevevék a kuruczok, utánok eredének, 18-at elfogtak, s a többbit úgy levagdosák, hogy 10 — 12-nél több el nem szaladhata²⁾.

¹⁾ Károlyi-levéltár.

²⁾ Eszterházy levele Bercsényihez. (Tábori könyv.)

Bottyánra az új év (1709.) a szécsényi várkastélyban viradt fel¹⁾.

A dolgok ez idő tájban, kivált Ujvár körül, még meglehetősen jól mentenek, daczára a császáriak nagyban túlnyomó erejének. Berthóthy István írja Ujvárból 1709. január 14-kéről: „Minket az ellenség kemény porták által gyakran látogat, noha Istennek hála, mégeddig mindenkor notabilis kárával ment el innen, nekünk pedig semmi kárt nem tehetett“²⁾.

A bányavárosok körül azonban a beszterczei lovasnémet a szenográdi kurucz őrséget kinyomta állomásáról. Bottyán is gyorsan segítséget küldte, s az ellenséget, 50 emberét levágván, élelmet-szállító szekereit elfogván, meg' visszaverte, s őrségét újra Szenográdra helyezé.

Rákóczi írja Károlynak Munkácsról 1709. jan. 17-kéről: „Tegnap vettem vala Bottyán levelét, hogy az Beszterczén maradott lovas német a szenográdi postírungot kinyomta vala; melynek is visszaveretését minden profontszekerei elnyerésével, és ötven ember kárával e mai levelében adta tudtomra“³⁾.

Pálffy és Leffelholz január első felében benyomúlt Liptóba. Itt kurucz részről a Varántól idehuzódott Réthey János lovas, Czelder Orbán és b. Andrassy Pál gyalog' ezerei voltak; ez utóbbiak, különösen Czelderé, nagyobbára német szökevényekből állók. Ott volt még b. Révay Mihály is, Eszterházy Antal dragonyos ezerének alezredese, egy század dragonyossal. Ennek már rég át kellett volna mennie a Dunán, ezredéhez, de mind csak halogatta, — immár titokban Pálffy embere lévén. A minthogy Pálffy Liptóba nyomulásakor nyilván labanczchá is lőn 80 dragonyossal, s a turóczi és liptói nemes-

¹⁾ L. 1709. jan. 1. Szécsényben kelt saját levelét Nógrádvármegye

²⁾ Károlyi-leveltár.

[leveltárában.

³⁾ Ugyanott.

ség egy részével. Példáját követte a Czelder és Andrassy ezerének német része. Pálffy erre Árva vármegyébe is felcsapott, s Árva várát bloquádába vevé. Hadjáratát nem kis mértékben segíté elő Lubomirszky herczeg, a ki 4000 válogatott lengyel lovassal tört be, a császáriak segélyére, mignem Berthóthy Ferencz által megveretett vala¹⁾. Bercsényi így ir ez idő tájt Károlynak: „Révay Mihály az átkozott, labanczczá lett 80 dragonyossal, az turóczi és liptai nemességgel; az Urban (Czelder) és Andrási gyalogjaiban is sok lett s elállott; soknak keze, lába fagyott, úgy hogy mind az kettőben sem hiszem 5 vagy 6 százat lenni“²⁾.

Mihelyt Bottyán értesüle, miszerént e napokban Pálffy és Leffelholz Liptó elfoglalására mentenek, hogy őket visszahívja, megparancsolá Csajághy János Divényben vezénylő brigadérosának: szedje össze a körülötte lévő őrségbeli hadakat, és törjön át Zólyomba, zárolja körül a németek ott lévő erődjeit.

Csajághy ennek folytán jan. 13-kán a fűrési szoroson keresztül 800 lovassal 200 hajduval — ennyinek írja ő maga — beütött Zólyomba, s bloquádát állíta Végles, Zólyom, Besztercze előtt. A kuruczok beütésének hírére az ellenség Liptóból harmadnapra visszatér — a magyarok célja ezzel el volt érve — és Garamszegnél megtámadja Csajághy előőrseit. Ez Ocsováról megsegíti őket, s Viardot megúzi, ölvén, fogván népéből; mignem Ribárnál maga Heister, Steinville, Viardot megsegítve, nagy erővel megrohanja Csajághyt. Ez megfordúl, a szűk szoroson hajduságával beléjök tüzeltet, de mégis visszanyomatik. A kuruczok nem vesztettek többet 20—30 embernél, s vagy 40 lónál, melyeknek gazdái az erdő-

¹⁾ Kolinovics.

²⁾ Károlyi-levéltár.

ségben, s nagy hóban gyalog menekültek át a fűrési hegyszorulaton.

Heister Divényig nyomúla, de jan. 20-kán megint visszatért, s a kuruczok újra elfoglalák előbbi hadállasaikat, pár nap alatt összeszedvén a szokás szerént részben megoszlott katonaságot. Egyébiránt az eseményt legjobban leírja maga Csajághy, a ki személyére nézve nagy veszedelemben forgott, s vitéz-módra pisztolyával menté meg magát, bár paripája oda-marada. Levele, melyet Losonezról 1709. jan. 21-kéről valamelyik tábornokának irt, így hangzik:

„Én az Liptóban ment ellenségnek revocátiójára szándékozván, tegnap egy hete Zólyom vármegyében általmentem, Orosz Pál, Szalai, Nikházi, és Bezerédi-féle (most Pásztói Horváth István) regimentekkel, s circiter kétszáz hajduval, de mindnyájan se voltunk ezen¹⁾: mégis Viglest, Zólymot bloquádálván, Beszterczén Heistert, Steinvillet is úgy megszorítottuk, hogy sem élést nekik nem vihettek az körüllevő strázsáim miatt, sem penig kétszernél többször kijönni nem mertek; akkor is mindenkor levagdaltunk s fogtunk benne. Csütörtökön estvére Liptóból revocáltatván Heister az cavallériát, csak az Volfeskehl regimentjének némely részét hagyta oda; pénteken reggel Beszterczéről kijött erre 1400 lovassal és öt compánia gyaloggal, s két taraczkkal, Garanszegen lévő strázsámat felverte vigyázatlanúl; azok egy ember kárral, az hogy szaladván, hirt nem tehettek, és az német progrediálván, ha Zolna felé bocsátott portámra nem akadott volna az Vor-Truppokkal Viard: Ocsován is mind az Szalai, Orosz Pál, s s Nikházi uraimék regimentjeit fölverte volna. Arra mindjárt Ocsovára hir esvén az puskázásbul: reá szaporodott

¹⁾ Az ezredekől természetesen az őrállomásokon is kellvén hagynia.

az ellenségre az katonaság, és egész Ribárig üzték, vágták, fogták az ellenséget; ott Heister, Steinville, az öreg Truppokkal superveniálván, az mieinket megtolta: két hadnagy maradott Szalai uram regimentibül fogva. Ocsovárul Gyetva felé nyomakodván az három regiment az ellenség előtt: azokat az passusra bocsátván az gyalogság után, magam Bezerédi regimentivel az ellenséggel¹⁾ öszvekaptam, ugyanott Gyetvánál, Viardot keményen megtolván, — hullottanak el benne, magát is kevéssé, el nem fogtuk; ott is Heister, Steinville, sebesen jöven, megtolt, de semmit bennünk nem ejtven mindenütt az hátunkon jött, egész az hajdukig; kiket utolérven, az erdőben béállítottam, ott velek hátul (hátra) maradván, az katonaságot előre küldöttem az passus felé Horváth Istvánnál és két három tisztekkal. Azzal megfordulván az ellenségnek: egyszer tüzet adni parancsoltam az hajduságnak az németre; kinek is az hátulja tüzelni kezdvén, Viard nem hátra fordult azzal, hanem keményen puskáztatván reánk, az katonaság (értsd: lovaság) hátára hajtott. Ott mellőlem elugorván Horváth Istvánék, magam maradtam, és nagy dült fák, sűrű berek mellé esvén, az lovamon lévő czafragot két felől megfogván, magamat is rángattak, csak kardommal repelláltam; azalatt én is lovamrul lefordulván, Viard pardónírozására az félpisztolyt kaptam, s azzal salváltam magamat — az német mellyének vetvén; úgy az sűrű berek közt az nagy hóban nehezen evadálhaték, sok salvét adván reám. Akadtam aztán gyalog az hajduim közzé az hegyek közt, és egy rest lovon Gácsig hoztam circiter 90 hajdumat, kiket az praesídiumban bétettem, és magam tegnapelőtt idejöttem az futott katonaság megcsuportoztatására, mert azoknak osztán az hátokon egész

¹⁾ A visszavonulást fedezendő.

az Bezerédi regimentje postírunkjáig jött az ellenség; mégis Divénben általmenni nem mert: mert mind egy lábíg ott fogta volna el ott hagyott hajduimat, tiszteimet, zászlóimat, magam lovaimmal együtt. Azok is onnand osztán magokat erre Losonc felé retirálván, étczaka kár nélkül eljöttek; s most már gyűjteném az katonaságot, de Nikházi s Szalai uram regimentjei csak elmentek aláfelé, Orosz Pál uraménak is egy része, — az többi főstrázsamesterekkel (főstrázsamesterökkal) Szitnán postéruniban vannak. Bezerédi-regiment is mind alá ment, zászlóikat, tiszteiket most küldöm utánnok öszveszedni, itt hagyván circiter százíg valót belőlök: ez már most az országszabadító had itt mellettem! Tegnap osztán Heister visszament által az (fűrési) passuson; úgy hiszem, Bécsben mégyen, mert még ma egy hete el kellett volna mennie, ha Beszterczén nem szorult volna. — Nekem nem vészett talám csak egy hajdum is, katonaságbul circiter 20, de lovok maradott (oda) harminczíg — negyveníg való. — Két rendbéli ordináriát hozván Viard és Heister után még Vámosfalván voltak: azokat interceptáltattam, és nyolcz dragonyossát levágattam velek. Az mely rabokat fogtunk, azokat holnap el fogom indítatni Eger felé. Ma visszamegyek Divénben ismét¹⁾.

Csajághy ez eset után a fűrési szorost ledöntögetett fákkal eltorlaszoltatta, bevágatta, nagyobb biztosság kedvéért²⁾. Az eléadott zólyomi esetet Szemere László is említi Károlyihoz intézett levelében, felhozván, hogy ez alkalommal Csajághynak granátos százada labanczczá lett volna, a mi azonban nem valósula, minthogy maga Csajághy erről egy szóval sem emlékezik.

¹⁾ Károlyi-levéltár.

²⁾ Saját levele Károlyihoz.

Ir még e tárgyról Szent-Pétery Imre dandárnok is Szent-Péterről 1709. jan. 25-kéről és 26-káról, ekképen: „A mieink általmenvén az fűrészi passuson, megszállottak Gyetván az gyalogokkal Csajági uram, az lovasok Ocsován; az németnek lovassa indult volt Báth felé; az mieinknek oly szándékok volt: Beszterczét üssék meg. Addig várakoztak több hadak után: az német után hír menván, visszafordult, az portásokba akadván Mező nevű hadnagyát Szalai uramnak megölték, vicéjét (az alhadnagyot) elfogták; addig Csajági uram az gyalogsággal az hegynék eshetett; az lovast annak az szoros passusnak hajtotta volt az ellenség. . . . Divényhez általjöött (a német), az ottvaló faluknak marhájokat, jószágokat elvitte, s harmadnap mulva visszatért. Nagy bódulásban lévén ez föld népe, Rima-Szombat s Putnokig szaladott . . . Csajági uram, az mely hajduja megmaradt, visszaszállott Divénybe, de igen megoszlott; az mint ő kegyelme írja: az mieinkben nem igen vesztenek többen 25 vagy 30. Addig se penetrált volna az német: de az divényi tisztartó Feja János levén áruló, ő megvárta őket, s el is ment az németekkel“¹⁾).

Heisternek Divény tájára nyomulása, s a Garam és Újvár között lévő falvak széna-szalma dolgában kipusztultsága miatt Bottyánnak Ebeczky és Balogh ezereit át kelle hívnia a Garamon, minek következtében a mocsonoki és nyitrai német mind lejobb csapkod vala, egyesülvén olykor az Esztergomból kitörővel. Így akarák Bottyánt Újvártól lehetőleg elrekeszteni. Ezenkívül ugyan január közepe táján az esztergomi német Börzsönyig hatolván: az ott állomásozó kurucz csapatot meglepte és megverte. Szemere László írja Hevesről jan. 26-káról Károlynak:

¹⁾ Károlyi-levéltár.

„Az Esztergomban lévő ellenség Bersenben lévő gyalog és lovas hadat felverte, felest levágván, és rabul is eleget elvitt Most hozták hírvül, hogy Visegrádnál az Dunát (jégét) szalmáztatja az ellenség“¹⁾.

XXXI.

A dolgok ezen állásában, lehetetlen lőn Bottyánnak, miután az ellenség mindenfelől ennyire nyakára szaporodék, a Szécsényben, Gyarmaton hol nagy fáradsággal összehalmazott élelt Újvárba beszállíttatnia, a nélkül, hogy kockára ne vesse: miszerént az ellenség fölvervén a csekély hadat, melyet kíséretül adhat, elnyerje azt, gazdag zsákmányúl. Akkor aztán könnyű lenne Ujvárt kiéheztetniök. Más részről a folyamok jegei még szilárdúl állván: a szállítás, sőt más, nagyobb hadi vállalatok próbálása is alkalmas lett volna: ha lett volna — kivel. A Duna is keményen be volt fagyva; Eszterházy Antal a dunántúl való kurucz hadakkal ha átjöne: egyesülhetnének, s viszszahódíthatnák a Csallóközt, vagy egyéb vidékeket.

Bottyán e terveit január közepén megírá Rákóczinak, Bercsényinek, s az eleség Újvárba szállíthatására segélyhadakat kért, mielőbb, a jegek felolvadásáig, mert azután — a hegyekben roppant hó lévén — tartós folyam-áradásokra, a közlekedés teljes megszakadására vala kilátás.

A fejedelem igazat ada neki, s rögtön megparancsolá Károlyi Sándornak, hogy a túl a tiszaiakkal, menél több haddal lehet, azonnal induljon Szécsény felé. Megparancsolá Eszterházy Antalnak, hogy seregét készen tartsa, miszerént ha a Bottyánnal egyesülendő Károlyi által tudósíttatik: azonnal átjöhessen a Dunán, s együtt hárman vigyenek végbe valamely jeles hadi dolgot, miután ilymódon tekintélyes erőt fognak összpontosítani.

¹⁾ Károlyi-levéltár.

Mindezen intézkedésekről Bottyánt is értesíté a fejedelem, úgy hogy örvendeztető válasza már jan. 20—22-ke körül kezeiben volt az öreg tábornoknak.

Bottyán az iménti tervről azonnal, nagyobb biztosság okáért két rendbeli irat által értesíté a maga részéről is Eszterházy Antalt, mellékelvén egyszersmind a fejedelemnek ő hozzá (Bottyánhoz) küldött levelét, melyben a részletek, — közöttük a túl a dunaiak általrendelése — elő voltak sorolva.

Eszterházy Szombathelyről — mert ott telelt — február 3-káról válaszol Bottyánnak; ő, úgymond, vett már Bercsényitől erre vonatkozó rendeletet, s mihelyt Károlyi és hadteste feljő, és ő tudósítását veendi: azonnal sietend hogy velök egyesüljön, és együtt a mit lehet végben vigyenek ¹⁾. A fejedelem mellékelt levelét visszaküldé.

Egyuttal személyes fölkelést hirdete a túl a dunai nemes vármegyéken, és a brigadérosokhoz, ezredesekhez Szombathelyt 1709. febr. 6-án kelt ily rendeleteket küldé:

„Méltóságos Generális - Marschallus Károlyi Sándor úr az Dunamelléki és Vágon túl való operációkra maga feles számu corpusa rendelkezésével Generális Bottyán János úr népe, hamar üdön oda-érkező conjungállásával indítják meg hasznos operációjokat ő kegyelmek; Colonellus uram azért oly reflexióban tartsa maga ezerét, hogy az mozdítandó tulsó operációkhoz képpest dum et quando oda az hova az Haza szolgálatja hozandja magával, megindulhasson; egy corpusra verődvén, e diametro magyar vérünket szomjuhozó s hazánkbul kiveszteni kívánó erőszakos ellenségünkre megindulván: egy szivvel-lélekkel, hazánkért, nemzetünkért hiven, confoederatiónk megtartásával ne szánjuk életünket feláldoznunk, és vérünket kiontanunk!“ ²⁾ Az irat további részében kárhoztatja né-

¹⁾ Eszterházy Antal tábori könyve.

²⁾ Tábori könyv.

mely tisztelt „csüggedezését végső hazafiuságokban“; Ocskayt a „nemes confoederatiótul elszakadott hitetlen pártos“-nak nevezi; végre biztatja, lelkesíti a túl a dunaikat, hogy a Duna-balparti országrészt ők segítsék fegyvereikkel ismét helyreállítani.

A fejedelem pedig Munkácson 1709. jan. 20-kán kelt levelében így sürgeti Károlyit:

„Kegyelmed légyen azon minden tehetségével, hogy mentül felessebb számmal mehessen, mivel most is minémü levelét vettem Bottyánnak, pro informatione accludálom kegyelmednek¹⁾; melybül meg fogja kegyelmed látni, hogy még azon erősség (Ujvár) prófontizálásában is kegyelmednek kell segíteni. Az mi az hajduság elszéledését illeti: azt addig is tehetsége szerint hajtassa össze Bagosi²⁾, és tartsa készen pro omni eventurum Orosz Pálnak a Tisza-Duna közé való menetele hasznosabb lesz az itt való léténél, kihez képest kegyelmed magával elviheti . . . Ujonnán is csak azon obtestálom kegyelmedet, hogy mentül több hadat vigyen magával“³⁾).

Bercsényi viszont ekkép biztatja Károlyit, Kassáról, január 26.: „Az Ujvárban rendelt élés, pénz, posztó micsoda, mind ott van Szécsényben; nem meri megindítani Bottyán: az esztergami s nyitrai német összejár; kegyelmed utja közben jó lesz beszállítani azt is, s többet is . . .

Megirtam Antal urnak (Eszterházy), hogy előbbi leveleimhez képpst ő kegyelme is csak Csallóköz felé instituálja operációját, úgy, hogy communicatis consiliis Duna mellékére való érkezésével kegyelmednek, úgy disponáljon kegyelmeitek az következő progressusokrul,

¹⁾ Fájdalom, a gr. Károlyi-levéltárban ma már nincs meg.

²⁾ Pál, derék hajdu-brigadéros, Károlyinak atyja fia. Nem sokára ezután — február vége felé — hirtelenül meghal pestisben.

³⁾ Gr. Károlyi-levéltár.

a mint legalkalmatosabbnak s hasznosabbnak fogja itélni¹⁾).

Továbbá Unghvárról február 5.: „Bottyán levelébül is csak azt látom, az mit mindenkor láttam s jelentettem Munkácson is (a fejedelemnél): hogy erős helyeken lévén postírunlja az ellenségnek, s annyi, az kivel ottvaló hadaink nem birhatnak: s ugyanazért rendeltetett vala az Fölséges Fejedelem által ilyen titkossan az kegyelmed indulatja, hogy maga hirivel zavarhassa meg kegyelmed postírunjait, és arra ébredjenek mindenütt; mind Bottyán, s mind Csáky Mihály és Andrási Pál uraimék másfelül; az mint is már én jó móddal expedáltam KassáruL Liptó felől való dispositiók iránt, és Andrási István uramot Muránban küldtem pro communicationem observanda, és hogy kegyelmedtül s indulásátul várván, in tempore indulhassanak azok is. . . . Ugy parancsolta az Fölséges Fejedelem²⁾).

Károlyi Sándor Debreczenből január 25-kéről tudósítja apja-urát Bottyánt, hogy indul³⁾). S elég gyorsan jöve, mert jan. 31-kén már Hevesen találjuk⁴⁾). Hogy jövetelére valóban szükség volt, látjuk Bottyánnak Szécsényből jan. 30-káról hozzá irt válaszából, mely „Hatvan vel Heves“ címeztetik, s benne, szokásos enyelgései után fiaurával, egyebek közt így ir a tábornok: „ Feles hadak jönnek Fiam-Urammal, hacsak immediate nem megyünk vélek egy notabilis próbát tenni, vagy közülök némely regimentekkel postérungokat felváltatni: itt e tájon levő teljességgel kipusztult vármegyékben annyi hadnak subsistentiája éppen nem lehet; másként a succur-

1) Károlyi-levéltár.

2) Ugyanott.

3) Bottyán válasza e levélre, jan. 30-káról.

4) Eszterházy Antalhoz irt levele.

sus igenis kívántatik. Vágon túl s úgy Nagy-Tapolcsány táján mindenütt imposterálta magát az ellenség, s újvári portásinkban is, a midőn e mult napokban már midőn vissza nyereséggel tértek volna: utolérván, felvertek; az (újvári) praesídium is igen szűkül, én jóllehet feles éllést öszveszerezettem, mindazáltal sok felé való szüntelen excursiói miatt az ellenségnek nem tudhatván eddig is hova kapnom: meg nem indíthattam. Tegnap napon is újonnan, kevés kárral ugyan, mindazáltal barsi postérungot selymecziek kinyomták; ez mult napokban Börsönben gyalogságunkat is megoszlatták. Hacsak mostani fordulásunkkal nem efficiálhatunk — Isten Nagyságodat hozván — valamit: az ellenség naponként mind jobban-jobban dilatálja magát, s munkás abban, hogy Újvártul elszoríthasson bennünket“¹⁾.

A tiszántúli hadak jövetelére azért is nagy szükség vala már, mivel Bottyán ezredei az örökös patallérozásokban, örködésekben, s kivált a lovasok a takarmány szűk volta miatt is, nagyon megsanyarodának; ideje vala, hogy legalább némi részben felváltassanak. Bezerédy régi híres ezere már 700 főre szálla alá, abból is 100 lovatlan volt. Ekkori ezredese Horváth István írja Pásztoról febr. 1-jéről Károlynak: „Csajági János commendérozó brigadéros uram ő kegyelme ordereit immár háromszor vettem, kivel mostan is két zászlóalja (200) katonám divínyi postérungban vagyon; írja ő kegyelme, hogy Méltóságos Fő-Generális uramnak ő Excellentiájának parancsolatja, hogy viszont azon postérungban, mellettem lévő katonasággal compareáljak. Én igen kevesed-magammal, ugymint circiter háromszáz lovas közkatonákkal, és kik az elmúlt veszedelmes állapotunkban

¹⁾ Károlyi-levéltár.

gyalogokká estek, mintegy százakkal compareálhatok“¹⁾).

Sokkal siralmasabb állapotra juthat a nemes jász ezer, mely Szobellében volt őrállomáson. Parancsnoka Kókay Márton ezredes ekkép ír vala Bottyánnak Szobelléről 1709. febr. 2-káról: „Méltóságos Generális, nékem mindenkor nagy Uram! Új híreket Nagyságodnak nem írhatok hanem hogy mindennemű szénabrákbeli takarmány ezen nyomorúlt postérungban is teljessen elfogyván, lovainkat tovább nem sustentálhatjuk; hanem ha Nagyságodnak úgy tetszik — hogy éhvel lovaink el ne veszzenek — lovainkat Nagyságod gráciájából haza küldözöm a Jászságban; magam vélek hajdui sort viselvén kéntelenítettém vélek a postérungot oltalmaznom. Az ellenség ugyan kiizengető agyarkodásával retgett bennünket: de még eddig előtte s tőle való féltünkben ki nem szállottunk; csak a takarmány szűk volta engedné, mind ennyi nyomorúságos, sűrű, és pihenés nélkül való szolgálatunkkal a Nemes Hazát szolgálni készek volnánk, és előtte féltünkben ki nem szaladnánk, de mint ellenségnek: jobban a szükségnek golyóbisa turbálást térszen közöttünk. Mellynek orvosságát egyedül Nagyságod úri gráciájára alázatossan bízom, s kegyes jó válaszat alázatossan el is várom. Caetero Isten tartsa Nagyságodat szerencsésen sokáig. Maradván Nagyságodnak mindenkor kész alázatos szolgálója

Kókay Mártony m. k.“²⁾).

Bottyán, jan. 30-ki levelével egyetemben egyik ezredesét Zsámbokit is elküldé Károlyihoz, hogy élő-szóval mindenről bőven értesítse tábornoktársát.

¹⁾ Károlyi-levéltár.

²⁾ Ugyanott.

Károlyi azután február első napjaira feljöve Dejtárra, s Bottyánt meglátogató Szécsényben, ez viszont őt Dejtáron. Úgy egyezének meg e tanácskozásaik alkalmával, hogy Károlyi menjen a hadak egy részével az élés-szállítmány fedezése végett Újvár felé, Bottyán pedig maradjon helytt, a bányavárosok felé vigyázandó. De saját ezredét némely más katonasággal, továbbá két legjobb brigádérosát: Ebeczky Istvánt és Baloghot adja szintén a magok ezredeivel Károlyi mellé, hogy ezek közreműködésével a hadvállalat annáljobban sikerüljön. Ezzel megkezdék a vármegyéken a szánok összehajtatását, hogy a Szécsényben, Gyarmaton, Ságón, Dolányban stb. felhalmozva lévő gabonát, lisztet, szalonnát, bort, pénzt, posztót beszállíthassák, mennél többet s mennél hamarabb lehet. Vágó-marha is vala 800, melyből 500-at Bottyán pénzért vetetett össze, 300-at pedig a vármegyék ajánlottak, adó fejében. Ezeket is be kelle hajtatni a várba.

Az élelemre ugyanis szükség volt már ott, mivel azon 800 szekér liszt, gabona, s néhány száz vágó, melylyel Bottyán az erősséget mindgyárt az 1708-iki ostrom után megélelmezé: immár fogyatékán vala, ámbátor a tábornok egyelőre azt hivé, hogy — mint Bercsényinek 1708. nov. 4-kéről írta — vagy egy évig el fog tartani. Oka pedig e hamarábbi elfogyásnak az: hogy Újvárban a kiportázások végett most sokkal nagyobb őrséget tartottak mint azelőtt, továbbá az eleség, bor stb. kiosztásával a parancsnok kissé bővebben bánt, hogy az igen vitéz őrséget legalább ilymódon jutalmazza.

Bottyánt és Károlyit kissé odahagyván, lássuk a pozsonyi Labancz Napló 1709. január haváról szóló adatait, a mennyiben a bányavidéket és az újváriak tetteit illetik.

„Jan. 4. Johannes gyűtt ma Verbórrul; azt mondja, hogy olyan hir van, hogy Ocskai katonái közül alig

maradott meg valamelly, hogy mind visszaszöktek az kuruczokhoz. “

„Jan. 5. Ma semmi hirt sem beszéllettek egyebet, hanem, hogy bán uramot Árva alá küldte Heister; elvállik, az havas és erős idő miatt mit vihet Ő Nagysága végben. Magát Heistert várnák, de még nincs hire. — Az Duna beállott. “

Jan. 8. és 10. a rettenetes nagy hidegekről beszél; „az emberek szaporán fagynak“, Pozsonyban „az külső városban egy szegény asszony gyermekeستül fagyott meg az ágyban, az urát is holt-elevenen találták mellette.“ A kóborló farkasok úgy elszaporodtak, hogy még a Csallóközben is több embert ettek meg, egy dühös csorda pedig Szeredről Pozsonyba törekvő 25 német muskatérost szakgatott szét. A hó igen nagy. — Képzeltető ily időben a hadakozás!

„Jan. 15. Prileczky (kanonok) írja Nyitráról, hogy az nyitrai commendant Báthoz (?) ment Heister eleiben; hogy az kuruczok az bányavárosok felé mentek volt, de az régi szokás szerint elébb-állottak.“ (Ez, mint mondók, Heisternek segítségül odaérkezte miatt történt. „Az nyitravármegyei nemesek közül az kik vissza akartak volt gyünni (a labanczokhoz), Rosemberken (Liptó) vannak árestomban.“

„Jan. 16. Heistert mondják Báthban van (?); az kuruczok az bányavárosok felé indultak volt, de meghallván Heister készületit ellenek: visszamentek.“

Jan. 19. Nyitramegyéből érkezett emberek hozzák hirül, hogy „kétszáz németet vágta le valahol Tapolcsánon túl az kuruczok, de Tapolcsánra is kurucz rabot vittek, egyet.“ Ez az újvári porta dolga lesz.

„Jan. 22. Pálfi (Miklós) uramhoz hoztak valami német tiszttül egy levelet, az kiben írják, hogy Heister árvai expedíciójában háromszázharmincz egynihány

embert vett meg az hideg, specificálván: hányan holtak meg közülök, s hánynak lába, orra, füle fagyott el.“

„Jan. 24. Kellaróczi ember gyűtt, sok szekeret talált elő idegyüvet, az mellyeket forspontnak hajtottak azok alá az németek alá az kik Árvában és Liptóban voltak; hogy kigyűnnek onnand.“

Rákóczi és a császár biztosai ez idő tájt értekezének a fegyverszünetről, melyet naplóíró igen óhajt, s róla a legcsekélyebb hirt is följegyzí. 25-kén egyebek közt így ír erről: „Olyan szó is van, hogy Heister impediálni kívánja az armistítiumot, és az fiát is azért küldte Bécsben, s hogy ma Leopoldban száll (Heister); de ez még nem bizonyos; adja Isten: legyen hazugság!“

„Jan. 27. Heister csütörtökön ment Tavarnokra; igaz fog lenni, hogy impediálni kívánja az armistítiumot, — talám azért hozza az ördög!“

Jan. 28. Heister Pozsonyba érkezik. 29. „Heister elmené Bécs felé póstán; az vármegyéket oly szépen alleválta, hogy megént több portiót vetett mindenikére.“

Alább ismét, ugyan e napon: „Heister felől ma olylyat mondtak, hogyha másért nem is, de az bánya-városokon lévő németekre nézve akarja ő is, hogy legyen meg az armistítium, mert nem volnának a nélkül se békével, se nem élhetnének.“

Ezzel térjünk vissza tábornokainkhoz.

Károlynak gyalogságát az erdélyi szorosokon: a Karikán, Zsibónál, s a Körösvölgyén Sebesvár körül kelle hagynia, Bagossy Pál brigadéros alatt, az erdélyi, és a sarkadi sánczban az aradi németre vigyázás végett; de sebesen is akarván feljönni: hajduságot ez okból sem hozhata; továbbá lovasságából is három ezred: a báró Palocsay György, Bóné Endré, s Domahidy Lászlóé Nagy-Várad körülzárolását folytatandó, helytt maradt; e szerént maga csak hat regimenttel jöhet: saját, Kárándy Mihály, Pikó

Dömötör, Nyúzó Mihály, Bikk László, és Bessenyei Zsigmond ezereivel. Bottyán a maga hadtestéből mellé adá tulajdon egész ezerét, Ebeczkyét is egészen, Géczyéből a künnlévő 600 embert, a nemes jász ezernek, Bercsényi és Vajda ezerének egy részét, Balogh Istvánéból mindazt a mi benne nem volt Ujvárbán; s néhány nap múlva Zsámbokit is a Garamig bocsátá ezerestül, a kit eleintén azért tartott vala vissza, mert Buda felől ellenség kezde gyűlöngetni; később azonban, miután ez ellenséget Vácztól visszanyomá, elégségesnek itélé ellene Csáky és Szemere ezereivel örködni. Ekkép Károlyi mellé adott először vagy 4000 lovast, s később ismét 1000-et.

Hogy Horváth István ezere is Károlyival küldetett-e? nem tudhatni bizonyosan; sőt az elébbeni rendeleték szerint Divény tájára kelle mennie. Horváth így ír Sós-Hartyánból febr. 5-kéről Károlyinak Bujákra vagy Szécsénybe: „Sós-Hartyán táján tartóztattam az katonaságot, Excellentiád ordere szerint. Excellentiádot kérem ezen katonáim által, méltóztassék újobban parancsolni: mitevő legyenek? kiváltképpen mivel Méltóságos Generális Bottyán János uram Ő Nagysága által némely vádlások iránt meg vagyok határozva, s parancsolatom vagyon Ő Nagyságától, hogy ezen holnapnak tizenkettődik napjára Ő Nagysága eleiben compareáljak. Ha Excellentiád Ő Nagyságával szemben lészen: kérem alázatosan Excellentiádot, méltóztassék kegyelmes jó uram lenni“¹⁾.

A katonaság néhány száz szánat hirtelenében összehajtván, ezek folyvást rakodtak az eleséggel az éléstáraknál, míg nem Károlyi, kit febr. 5-kén még Szécsényben találunk Bottyánnál, febr. 7-kén megindúlhatott 10,000 huszárral. Ebeczkyvel és Balogh Istvánnal erős dandárokat küldé előre. Balogh febr. 8-kán Báthra érkezett,

¹⁾ Károlyi-levéltár.

de hadait még azon nap a Garamon túl Tapolcsányig és Nyitraig száguldoztatá. Febr. 9-kén Barson volt, s onnét írá Károlynak: „Báthban semmi más hírét az ellenségnek nem értettem, hanem hogy a szent-benedeki kijött volna; kihezképpest pro recognítione commendéroztam Főstrázsamester (őrnagy) Szabó János uramat Kovácsi felé; ki is reportumot küldvén, semmit hírét és gyülekezetit az ellenségnek nem experiálta; s arra való nézve is, hogy jobban kitanulhassa a dolgokat, földet: utját fogja continuálni Tapolcsán felé és Nyitra felé is. — Eddig folytatván írásomat: hallatott tarackzlövés; elhiszem, feljülirt portának hire ment Szent-Benedekben. — Köz-hirűl hallatik: Ocskay László Nagy-Tapolcsánnál gyülekezne, de nem bizonyos“¹⁾).

Más részről Ebeczky Csatánál átkelvén a Garamon, febr. 12-kén Fűr, és Kiürt s a táján levő falvakra érkezett, s Ujvárig kíséré a befagyott folyamok jegén átszállított gabnás-szekereket s egyéb szállítmányokat.

Balogh ugyan ezt tévé, s febr. 14-kéről Fűssről — honnét ekkor saját gabonáját hordatja vala — írja meg a már 9-kén Zsilízre, Farnadra érkezett Károlynak, hogy Bottyán más rendbéli hadai: Horváth István és Illavay Mátyás (Bercsényi ezere) kapitányok alatt febr. 14-kén reggel Szent-Benedek alá csaptak, s kicsalván az ottani labanczokat, úgy összevagdalták, hogy több közülök 4-nél nem szaladhatott el²⁾; azonkívül 11-et elfogtak, a kiket Balogh bekülde Ujvárba. Ez erősségbe nagyban folyt az élelemszállítás, Géczy Gábor pedig kihozá ezerének benntlévő felét, a kiüntvultat viszont behelyezé. Károlyi maga Jászfaluig hatolt, de személyesen meggyőződván a rettenetes havakról, tudósítá Bottyánt, miszerént a Csalló-

¹⁾ Károlyi-levéltár.

²⁾ Károlyi-levéltár, a honnét ezen egész hadjárat adatait nagyobbára merítém. A külön meg nem nevezett adatok mind ebben léteznek.

közbe és a Vágon túlra való nyomulásról a havak olvadásáig szó sem lehet, mert az utakon kívül lovas haddal lehetetlen járni. Ugyanezt Berthóthy István is írja Ujvárból febr. 6-káról: „Valóságos dolog, hogy ha az havak valamennyire olvadnak, könnyű volna akár az Nyitra felől való németet, akár az Vágon túl-valókat megrontani, mert nagyobb részint mind falukon vagyon . . . az Vág jege, Dunáé mind jó, még fel nem fakadott: de az hó olyan itten, hogy nincs olyan ló, ha kitér az utbul, hogy el ne düljön.“

Ily körülmények között természetesen, szó sem lehetett az idő változásáig az ő csupa lovasságból álló hadaikkal, formaszerű, nagyobb hadi-működésekről, s be kelle érni egyelőre Újvár megsegítésével, a mi különben is igen fontos nyeremény vala, mert bele hordhattak e napokban vagy 10,000 mérő gabonát, azon fölül tetemes mennyiségű bort, lisztet, fát, szénát, szalmát; behajtottak 6—800 darab vágót stb.

Károlyi maga, Ebeczkyre bizván 4000, Baloghra szintén 4000 embert, febr. 14-kére visszazamene Zsilfzre, 16-kára Dejtárra.

Eszterházy Antalnak e napokban mind ő mind Bottyán levelét vették, hogy a hadakkal készen van a Dunán átjövételre, csak a hó miatt jöhetne, de jobban szeretné, ha Károlyi menne által, s együtt Horvátországot foglalná el; Bottyán ez utóbbi vállalatnak nem volt pártolója, s újra a Vágontúl, s Nyitra táján való vidékeknek s a Csallóköznek visszafoglalását sürgette és itélé hasznosabbnak. De a havak miatt mindegyik tervre nézve várakozni kelle.

Míg a kurucz vezérek tehát a havak olvadását lesték-várták: addig a császáriak a folyamok jegének megindulásáért óhajtoztak, hogy a dunántúliakkal Károlyiék — a Duna felszikkadván — ne egyesülhessenek, továbbá

a Garam és a Zsitva által Újvártól is el legyenek választva. „Leffelholz német Generális száz forintot ígért, a ki Garam jegének veszedelme hírét fogja neki elsőben vinni“ — írja Balogh István Fűssről febr. 14-kéről Károlynak. És a kuruczoknak ekkor már annyira hanyatlott szerencse-csillaga: hogy a végzet még ebben is a császáriak óhajtasát teljesíté. A folyók jege sokkal előbb felszakadozék mintsem a nagy hó elment volna.

E közben a németek Nyitrából kijöttek, de Emőkénél tovább közeledni nem merének. Nyúzó Mihály azért elibök ment, s ott Emőkénél összepuskáza vélek. Balogh emberei pedig — míg Ebeczky 4000-ed magával folyvást convoirozá a szállítmányokat — a Vágon innét egész Nagy-Tapolcsányig, sőt a Vágon túl is jártak.

Maga Balogh István febr. 14-kén még 100 jól megpakott szán élést kísér be Újvárba, s meg kijő Fűssre új szállítmányt küldendő: de már ezen napon a Garam jege tetemesen megromladozván, ő hogy túl ne szorúljon, 15-kére virradó éjjel hadával átkel rajta; két szélén a folyamnak már hasig való vízben kelle lovaikkal gázoltatniok. A Zsitva jege pedig annyira megroskad vala, hogy Nyúzonak Emőkéről ugyanezen éjjel visszatérő portája midőn átjöne rajta: három katona és hét ló beleveszett. A Duna jege már néhány nappal azelőtt megindult.

A folyamok zajlása s megáradása miatt Ebeczky is átjött a Garamon, s az Ipoly mellé szálla, hol a kuruczok Visknél hidat verettek. Mihelyt a császáriak észrevék Ebeczkynek és Baloghnak a hadakkal a Garamon a balpartra visszaszállását: Komáromból azonnal kiűtött 3000 német, s Fűssre szállván Balogh jószágát kezdte dúlni, s febr. 15-kén utólagosan Újvárba indított buzájának egy részét elnyeré. A többi szerencsésen be-mehetett. Csatánál azonban állott a Garam hidja: Zsám-boki hadai őrizék, két jó sугár taraczkkal. Szécsény

felől még egyre érkezének a szállítmányok, s Ebeczky és Zsámboki még febr. 22-én is megindítottak erős lovas kíséret mellett egy sor szekeret, de a kiöntött Zsitva annyira elborította volt már a tájat, hogy Bajcstól vissza kelle térniök. Némely merész lovasok a Géczy Gábor ezredéből lovaikra kötöztek egy-egy zsák lisztet, s úgy akarának keresztül úsztatni, — de lehetetlen vala. Azért az egész szállítmány visszahozatott a Garam hidján innen, szerencsésen. Szerencsésen, mondjuk, a németek miatt is, mert ezek, mióta a kuruczok nagyobb erejének át kelle mennie: mind jobban közeledének, úgy hogy Fűssön velök a Somody Ferencz ezerebéli porta tüzet váltott.

Zsámboki két levélben írja febr. 22-kéről Kis-Gyarmatról (a Szincze mellett) Károlynak Détarra: „Az mint tegnap Excellentiád tapasztalta a víz mivoltát: most ugyan jóval kissebb. A melly summa szekerek elérkeztek, szerencsésen is általkelettem; egy kevés pihenésre megállítottam a csatai hidon túl, de mindgyárt megindítottam, s meghagytam, hogy egész éjjel menjenek. Küldöttem is mindkét oldalt járókat jó instructióval: mitévők legyenek Elindíttatván az élést, jó darabot is ment volt már: de az nagy vizekre való nézve meg kellett térniök, tovább az bajesi templomnál nem mehettenek, mert a víz egészen mindenütt elburította. Voltak ugyan némely újvári katonák is, kik csak lóháton akartak bémenni, de semmiképpen el nem mehetvén, azok is visszatértenek. Még az, hogy igaznak mondják lenni azt is, hogy most is Fűssön légyen a német. A szekereket azon okokra mégtérítettém, s túl a Garamon — tartván, netalán valami szerencsétlenség történjék rajtok: nem hagytam túl maradni. — Éppen magam előmben jöttek Géczy Gábor uram bizonyos katonái, a kik is hasonlóképpen a víztől bé nem mehettek, s a német is Fűrre, Csúzra, Ölyvedre ez étczakára igyekezik jönni, — a mint sok

helyek nagy rémülésben vannak miattok, s el is szaládott némely falu. Bizonyos, hogy Kurucz Balázs uram Csehi körül rabbá esett.“

Másnap, ugyanonnét: „Mindenek bizonyítják, hogy a német még tegnap estve felé is Füssön benn volt; falukról élést hajtattott magának Füssre. Az Zsitvának pedig olly árja vagyon, hogy lehetetlenség rajta általmeletni, ha már ellenségtől féltő nem volna is. Több szerket azért arra dirigálni nem kell. — Somodi uram ő kegyelme hadnagya ezen órában érkezett meg; verificáltatott, hogy az német még most is ugyan Füssön van.“

Maga Zsámboki összesen 3359 pozsonyi szapu lisztet és búzát juttatott be Újvárba, s 86 darab vágót. Bottyán másnap új próbát tétete: Beleznay néhány századának lovaira zsákokat köttetvén — elindította; neki úsztattak a Zsitvának, s szerencsésen általvergődének. Erre Ujvárból szekereken hajókat szállítván e folyamhoz, a második, szánokon küldött szállítmány ilymódon költözék által, hasonlókép a harmadik. Mikoron vissza igyekeztek volna: a Csehi és Füss felől nyomakodó német két oldalról megtámadá a kísérőket, egy hadnagyot, három közvitézzel, 19 üres szánnal elfogott, s a csatai hidat miután a kuruczok rajta szerencsésen átmenekültek, elrombolá. Bottyán így ír ez esetről Bercsényinek: „Egymásután három csapatban feles élést küldöttem Ujvárba, melly szerencsésen bement, hanem kijövet az utolsók közül 19 lovas-szánót és egy hadnagyot negyedmagával a confuirozókbul (convoi) elfogott az ellenség; azon nyomban az Garamig jött, és a csatai hidat elhányván, lábait kivágván, megégette; az miéink salválták magokat.“

Ezután a Garam partjain is messze túl áradott; semmimódon sem leheté rajta többé által-közlekedni.

A császáriak pedig — miután az újváriak által hirtelenül a Zsitvára vetett hidat is elrombolák — Fűr, Ólyved,

Csúz s a táji helységekre szállának, s Jászfalun a birót a falu közepén lefejezék: miért nem adott nekik hirt a kuruczok legutóbbi Ujvárbá indulásáról¹⁾! Köböl-kutat, Bottyán birtokát is megszállák, és elpusztíták, s Bottyánnak ott levő jószág-gondviselő öcscsét, tábornok-bátyja iránti boszúból, vagy rejtett kincsek kicsikarásáért, kegyetlenül megkinozák: lábánál fogva felakasztván²⁾).

Miután a havak elolvadását a folyamok jegének megindulása szerencsétlenül megelőzi vala: a dunántúli hadakkal való egyesülésből semmisem lőn. Lássuk tehát mint folyának a dolgok a bányavárosok körül

XXXII.

Megjegyzendő, hogy 1709. január végétől május közepéig Bottyánnak csaknem napról napra maradtak fenn levelei, s a gr. Károlyi-levéltár különben is igen gazdag az ezen három-négy hónapi időköz eseményeire vonatkozó egykorú adatokban, melyek a legkisebb részletekig kiterjednek. Mindazáltal a jelen mű terjedelmével nem egyez meg, hogy ez adatok ezuttal mind felhasználtassanak; csak oly arányban irunk tehát, mint a január végétől eddig terjedő eseményeket vázoltuk, a teljes részletességet későbbi, terjedelmesb munkánkra halasztván.

A császáriak, kiknek főereje gyalogságból álla: a nagy havak miatt a hegyek közt is könnyebben mozghattak, mint a lovas kuruczok. Liptóból januárban Csajághy Beszterczéig hatolása által visszahivattak ugyan, de február elején megint fölmenének, s azon vármegyét megszállák. Csajághy János írja Divényből 1709. február 8-káról: „Szintén most érkeztek Beszterczérül embereim,

¹⁾ Egykorú eredeti levelek a Károlyi-levéltárban.

²⁾ Bottyán levele 1709. mart. 2-káról Szécsényből, Károlyihoz.

az kik referálják, hogy készül valahová az bányavárosi ellenség, és hogy ugyan ezelőtt negyednappal négy taraczkokkal bizonyos gyalogság ment által Liptóba. Eljött vala Vígles tájára ez napokban ezerig való lovas, az ki által akart jönni az Ostruskán, de az nagy hó és vágás (a hegyi szorost bevágatták a kuruczok) miatt nem jöhetett, értvén azt is, hogy az mi hadaink szaporodtak e tájon.“

Sőt nemcsak Liptót foglalák el a császáriak, de Viard Szepesbe is felhatott; a lőcsei kuruczok jól megpuskázták ugyan, s Károlynak fölrkezése és az Ujvár felé menetel hírére vissza czafoła: de látván, hogy a nagy havak miatt a magyarok lovasaikkal nagyobb hadi-vállalatba még nem kezdhetnek: csakhamar ismét felkészül vala. Azért mind Rákóczi mind Bercsényi arra sürgették Károlyit, hogy mivel a vizek áradása folytán Ujvártól ugyis el van rekesztve: tegyen meg mindent a bányavárosok fenyegetése által, hogy a császáriak Liptóból revocáltassanak.

A fejedelem még febr. 13-káról írja Károlynak Munkácsról: „Az ellenség mivel nemcsak Liptót de Szepesnek is nagyobb részét elfoglalta: minden szándékát és tehetségét kegyelmed arra fordítsa, hogy aztat vagy revocálja, vagy visszaverje . . . mert az felső vármegyéknek nem kevés bizodalnok levén az kegyelmed fölmeneteliben: ha megtorpadását hallják, és másfelől az ellenség előbbjövételit látják — tartható, hogy desperáció ne kövesse az megcsüggedezéseket.“

Hogy Bottyán hadai csupán a védállomások megtartására elégségesek: mind Rákóczi mind Bercsényi igen jól tudák, azért rendelték az iménti czélra Károlyi hadtestét. Bercsényi e dologról egyebek közt így ír Károlynak: „ . . . hacsak kegyelmed nem succurrál: se Bottyán, se más azt véghez nem viszi; sőt csak az postírungekban elterjedt hadakkal (Bottyán hadteste) mit

tehetnék magam személyében, is több had nélkül: elítélheti kegyelmed; sine contractione militiae totius lehet-e azon had elégséges kettős munkára!“

Ugyancsak Bercsényi így ír Károlyinak Unghvárról febr. 13-káról: „Igen jó Ebeczky uram expedíciója is (Ujvárba), de azt is tudni kell kegyelmednek, hogy már Viard Lócse körül nyargalódzott némely nap; ott jól megpuskázották Lócse alatt, azolta hova lett? nem tudom azt azért kegyelmeteknek vagy vissza kellene húzni, vagy vissza kellene verni.“

Ismét később, midőn a német másodszor készül Szepesbe: „Az német készül Szepesben; igen félem, ott ne lepjék az városokon gyalogjainkot; az kik hasonló kenyeretlen boldogtalanságban vadnak. (Mint a Szécsény táján lévő kiélt földön fekvő hadak.) Nem tudok merre fordulnom; pénz, posztó, fegyver forog az fejemben; megvallom, hogy nem tudom: ha lehet-e csak gondolni is valami módot az confúsió tollálására; hanem az a vizasztalásom, hogy magában szül az confúsió jót! Dum humana deficiunt remedia: divina succurrunt. Ámen, ám ugy légyen!“

Ilyen bús merengésbe esett már a szilaj-kedélyű Bercsényi is.

Egymást érék e napokban Rozsnyóról is a tudósítások b. Andrassy Istvántól, Bottyánhoz, Károlyihoz. Először febr. 9-kén ír Andrassy Bottyánnak: „Méltóságos Generális Urnak kegyelmednek kötelessen szolgálók. Mit írjon Babocsay Ferencz uram az ellenség Szepesben való menetele felül, kívántam kegyelmednek megküldeni, — melly is bizonyos. Kérvén, hogy Méltóságos Generális Károlyi Sándor uranumal ő kegyelmével is ne terheltesék kegyelmed communicálni.“ stb. Ismét, Rozsnyóról febr. 12-kéről Bottyánnak: „Ennekelőtte is tudósítottam kegyelmedet, hogy már negyednapja mult az ellenség

Szepes vármegyébe való menetelinek, holott most is még-
eddig ott volt, Káposztafalva nevű faluba, és a körül; a
mieink két mértföldnyire tőle Vogendrez felé.“ Másnap,
febr. 13-káról Rozsnyóról Károlynak: „Ugy vagy, hogy
Méltóságos Fő-Generális uram (Bercsényi) ordere azt tartja,
hogy az e tájékán eshető occurrentiákrul gyakor tudósí-
tásokat tégyek Szécsénybe Generális Bottyán urhoz, —
az mint el is követtem. Az elmúlt pénteken Liptóbul
mintegy kétezerig való német, nem sok labanczczal
együtt (Ocskay-, Thuróczyfélék) bójóvén az Szepességre,
Káposztafalvára, és a közelebb való helyekre, a mieink
penig két-három mértföldnyire retiráltak magokat Vogen-
draz, Hedlár felé. Tegnap penig (febr. 12.) újjabban az
kijött nyomán visszafordult Liptóba. — Mi itt e táján
nem reménlhetvén egyéb remediumot történhető excursiók
ellen, nem lévén semmi bizonyos hadunk, hanem az passu-
sokat vágattam bé, — lesz is valami haszna míg a nagy ha-
vak tartani fognak, melyek az mi hadainkat is nagyon im-
pediáltak az portázástul is, nemhogy valami ütközetet te-
hettek volna, mivel ott is az uton kívül nem mehet az ló.“

„P. S. Még tegnap Bethlenfalvánál volt az német
Liptó szélibe, noha azon hely még Szepesben van.“

Viardnak Szepességből való visszafordulását elősegíté
azon körülmény: miszerént Babocsay Ferencz Gömörből
épen ez idő tájban indul vala brigádájával Árvaországba,
az árvai vár őrségének élelmet viendő. Viard méltán
tarthatott attól, hogy az Árvából visszatérő Babocsay
látba veszi, — sietett tehát vissza. Ámde most meg újra
készüle: szükséggé lőn azért a Károlyi-Bottyán hadtestek-
nek a bányavárosok fenyegetésére nyomulniok. Vezérek —
miután Károlyi Jászfalutól febr. 16-kára Dejtárra vissza-
tért — itt és Szécsényben tanácskoznak, és megegyeztek.
Míg Szent-Pétery Imre a megpusztúlt ezredeket szedé
rendbe s egészítgeté ki az újonczok beosztása által: a

többi három brigadérosra: Ebeczkyre, Baloghra, Csajághyra mindgyárt febr. 17-kén parancsot küldének a tábornokok, hogy a legészakibb őrállomásokra nyomuljanak, sőt a mennyire lehet, portyáztassanak be Zólyomba is. Csajághy hajdu-dandára — melyhez a vármegyeék részéről megajánlott 12,000 portális hajduból 2210 esett — szépen felszaporodék: mert ekkor már több zászló alatt volt e mennyiség felénél. S a vármegyeék teljesen fölszerelve: fegyverrel, ruhával állíták ki e hajdukat. Danczkából a conföderált magyarok ez év tavaszán több ezer darab puskát hozattak, Lengyelországon át; s hogy a lovassági újonczok is fölfegyvereztethessenek: a kassai kardgyár — melyben a fejedelem által XII. Károly királytól magához fogadott jeles svéd művesek s ügyes magyar csiszárok műfködének — aprilis elejéig 8000 darab jó aczéllal lón készen, ama jóféle, széles, görbe szablyákkal, melyek ma is oly becsesek és keresettek. Ismertető jelük: markolatjokon a kassai magyar kardgyár jegye, s pengéjük egyik lapján nap, félhold, csillagok rajzai, a másikon e felirat: F. R. I. N. G. I. A. Azaz: „Franciscus Rákóczi In Nomine Gentis Insurgit Armis.“

Mig Csajághy a hajdukkal Végles tájára bocsátgatá portáit: Balogh és Ebeczky a Garam és Korpona vize partjain nyomultak előre. S épen jókor, mert a szállítmányok fedezésére — mint irtuk — Bottyán hadtestéből is 5000 lovas Ujvár felé küldetvén: az őrállomásokon meggyérült katonaságra a bányavárosokból a németek mind jobban kezdenek lecsapkodni. Örményi Kiss Pál — Vajda András ezredes egyik főhadnagya — Pajojtáról febr. 17-kéről sietve írja Bottyánnak, hogy a mult éjjel a selymeczi és zólyomi német Szenográdon Réz István főhadnagy-társát véletlenül fölverte, zászlaját elnyeré, hadában vágott, s fogott is.

Kókaynak a táján Szebellében hagyott két százada szerencsére, segélyül sietett, mire aztán a németek visszahuzódának. Kókay így ír erről febr. 18-káról: „..... Postérungalis helyünkben Szebellében visszaordereztetem a nemes jász regimenttel, és szintén ma estve érkeztem bé Szebellében, és itt postérungalis helyünknek custódiájára hagyott hadnagyintul értem, hogy selymeczi, zólyomi némettel megegyezvén, Vajda András kapitány uram Szenográd nevű postérungjára ismét harmadszor is irumpálván, ott hagyott két zászlóalja militiáját felverte; egy zászlójakat, circiter 12 lovakkal együtt elnyert; sokakat egy ingben s lábravalóban a fehér hóban kiugratott. Mikor már praedam positis visszaindult volna ezen ellenség: postérungonban hagyott két zászlóalja katonám succursussokra azonnal ott termett; eleget puskáztak vélek, de a sas körméből a karvoly a prédát el nem nyerheté; hanem a kapott prédácskával visszament az ellenség maga postírunkjában.“

Különben hogy e katonaság mennyire el volt már lankadva az ősztől fogva való folytonos örökösben, s lovaik a sok fárasztás, és eleség hiánya miatt mennyire el valának csigázva, látszik Kókay Márton leveleiből:

„Praeterea kérem az urat alázatossan — írja ezen ezredes febr. 18-káról Szebelléről Balogh István dandárnoknak — ezen szegény elkallódott, megunatkozott, kedvetlen militiára könyörületes szemmel egyszer reá tekinteni méltóztatnának a Méltóságok; hadd szenyvedne már kvártélyban megnyugodt militia is egy keveset, hogy ezek is valami pihenést vehetnének szegények. Másként, hacsak nyugovásuk nem lészen: az ellankadás miatt jövőendő hadakozásra vékony reménység lehet felőlök. Azért kérem alázatossan, a Méltóságok előtt eziránt pártfogással lenni ne terheltelessék az úr.“

Továbbá Károlyinak, ugyanazon napról: „Praeterea kérem alázatosan Excellentiádat, ezen meglankadt militiát megváltani méltóztatnék, hogy a jövőendő hadakozásra is alkalmas lehessen.“ Ugyancsak Kókay, később, Szent-Pétery Imre dandárnoknak: „Arra pedig igen szeretettel kelletik az urat kérnem, hogy vétessék már respectusban annyi nyughatatlanságunk, s éjjeli-nappali szüntelen való szolgálatunk, s valahova valamelly kis nyugalomra mehessünk, mert egyáltalán fogva annyira jutottunk, hogy immár portára való katonát alig állíthatunk; ha a Méltóságok rajtunk nem könnyebbítenek, éppen deficiálunk Mostan is Generál Bottyán János uram Ő Nagysága Lévára fárasztott bennünköt pusztá kőfalt rontani¹⁾, melly utbúl visszatérvén, ad minimum 40 katona hajtotta előtte a lovát.“

S ilyen elcsigázott hadnak kelle a védvonalakat oltalmazni.

Bottyán előre tartott azért a védvonalakbeli katonaság kivitelétől, s figyelmezteté Károlyit, még Ujvár felé indulásuk előtt; midőn pedig a szebellébi fölveretés bekövetkezett, Szécsényből febr. 17-kéről így ír Károlyi után, mellékelvén Örményi Kiss Pál említett levelét: „Szállásomra érkezésemmel vészem ezen accludált levelet, kiben is nékem mit irjanak — méltóztassék Generális Uram, megérteni. Én még az postérung kivitele alkalmatosságával is megmondottam, hogy nem jól esik a dolog, mert gyakor instructióm szerint hogy secundálhatuk volna egymást? Nem volt kivél. Azonkívül penig Vajda András Colonellusom is elmenetelirül semmi hirt sem tett; többi postérungokat is én nagyon félttem attul. . . . Panaszkodnak azonkívül az kik többi postérungok-

¹⁾ Bottyán a lévai várat azért rontatta le, mert a császáriak bele akarák fészkelni magokat.

ban maradtak is: éppen subsistentiájok nem lehet, hacsak intertentiójokru! másunnét nem provideáltatik. Míg pedig erről provideálnánk is: szükséges volna mindennekfelett azon postérungokat megerősítenünk, . . . hogy az Haza szolgálatja tapasztalhatóbb fogyatozást ne szenvedjen, mert mint most is értettem, már másunnét is azon ellenség ki-kicsapott; elég kevés volt: csak lett volna kivel resistálni, meglehetett volna Kérem tudósítson Fiam-Uram sietve.“

Károlyi belátta, hogy Bottyánnak igaza van, azért Ebeczkyt, de különösen Balogh Istvánt — mint mondók — sietve bocsátá a Garam mellől a bányavárosok felé, s az őrállomások hadát is visszaküldötte illető helyeikre.

Baloghot 4000 emberrel febr. 18-kán már Lissónál Báth mellett, találjuk, honnat egész Selymeczig, Zólyomig küldözé merész portáit. Ugyan ő e napról így ír a Dejtáron lévő Károlynak: „Excellentiád tegnap későn estve Nyúzó uram által küldött parancsolatját effectusban venni kívánván: mellettem lévő hadakkal ma Szemeréden át megegyezvén és fölvelt utamat késedelmeskedés nélkül folytatván, értettem volt selmeczi ellenségnek Lissó névő faluban létét; kire nézve a midőn immár azon helhez nem messze lettem volna: érkeztek Kókai uram katonái — mivel ő kegyelme előbb beszállott postérungjában — mondván, hogy Lissótul jöven, ottan nem is volt volna az ellenség; és így e tájékán, az honnét mindenfelől vigyázással az ellenség ellen lehet lenni és excursiójának obviálni is, megszállítván az hadakat, ismét Gundelfinger uram katonái olly hirt hoztak, hogy Almáson volna; melly mivel bizontalan, és csak hallomás-mondás: ahhozképpest mindjárt Selmecz, Zólyom, és most jelentett hel felé is pro recognitione portákat küldvén, még reportumom nem jött. — Vajda uram Ebeczki István urammal lévén commendérozva, még sem ment postérungalis helyében.

„P. S. Minthogy sebessen jöttem, alkalmasint a roszt lovas katonaság elmaradt, kiváltképpen Nyúzó uram regimentjéből.“ (Teszér.)

Két nap múlva, febr. 21-kéről Alsó-Rakoneczárul ír Balogh, ki elől a németek visszavonulának falaik közzé: „A mint Excellentiádnak immár minapi leveleimben megírtam: az ellenség, minekelőtte ezen földre érkeztem volna az hadakkal, annakelőtte megtért; azőtétül fogvást pediglen olly heleken vagyok az hadakkal, hogy akár-möly felé tenne is excursiót, obviálhatnék nékie, de iránta más hirem nem jött, hanem, tegnap Selmeczre egy német kapitány circiter 50 vagy 60 lovassal érkezett volna. Tovább mit méltóztatik Excellenciád parancsolni: alázatossan ide elvárom, az hol ha tovább lészen kérésünk, a lészen a vége, hogy a postérungban lévő hadaknak élését megemésztjük, és annak a szükség s fogyatzkozás miatt el kölletik oszlani, és a postérungot üresen hadni. — Hogy pediglen Excellenciád holnapi napon igyekezik Teszér — a kitől fél mért földnyire vagyok, és az hadak ott és körülötte — vagy Szemerédnél mellett lévő hadakkal megegyezni: okát nem tudom; ha próbát akar tétetni: oly nagy havak vannak az hegyekben, mihelezt az utbul kihág az ló, tovább nem progrediálhat; a minthogy minapi excurrált német is úgy jött, hogy két lovas után mindgyárt két gyalog volt, más különben útnak alkalmatlan volta miatt ő sem continuálhatta volna kijövetelét.“

Valóban, lovas haddal ily körülmények között bajos lévén működni: Károlyi, Balogh e tudósítását vévén, nem is jöve fel; megelégedék azzal, hogy Ujvár legalább három hónapra ellátatott élelemmel az ő és Bottyán hadainak közös fáradozása folytán, továbbá, hogy a védállomásokon ismét elégséges had van, és a császáriak Balogh odanyomulása hírére visszahuzódtak védhelyeikre.

Károlyit még febr. 22-kén is Dejtáron leljük. Másnapra Baloghot az Ipoly mellé Hidvégre rendelé, — hogy a tiszántúli ezredeket tőle átvehesse.

Balogh írja Alsó-Rakonczárul febr. 22-kéről Károlynak: „Tegnap napon vett Excellentiád Méltóságos parancsolatja szerint, hogy ma Excellentiáddal megegyezzek: mellettem lévő hadakat ma jó reggel meg fogom indíttatni, és szállítom további Excellentiád dispoztíója vételéig Hidvég tájára és azon helységben, az hol Excellentiádat fogom várni. Tegnapul fogvást az ellenség felül semmi hírem nem jött.“

Miután Balogh a Garam és Korpona vize között lévő védállomásoktól az ellenséget elriasztá: ez, erődjéből ismét kicsapván, a Korpona, és Gömör széle közötti részeket, vagyis az Ipoly vidékeit kezdé fenyegetni. Botyán febr. 22-kén erre nézve egyszerre két tudósítást is kapott: kedves brigadérosától Csajághytól, és Győri Nagy János ezredesétől. E levelek így szólnak:

1. „Bizodalmas kedves Generális Uramnak, ajánlom kegyelmednek köteles szolgálatomat.

Eljövén tegnap kegyelmedtől, az utban igen rosszul kezdettem volt lenni, most is csak rosszul vagyok. — Szintén most jöve két emberem Vígles tájárul, az kik referálják, hogy Ocsovára s Szalotnyára szállott Beszterczérül s más helyekről összehcsoportozott mind lovas és gyalog némettség, kinek noha nem tudhatom melyre (merre) van szándékja: erre-é mi felénk? (Divény felé), vagy Szenográd felé? mindazáltal az mint peskócziak által tegnap az zólyomi bíró nekem izente¹⁾ aligha erre nem szándékozik kicsapni. Kire nézve most is portát küldék azon ellenség felé, és ha mi bizonyosabb hírem

¹⁾ Ime, még az ellenség által megszállott s pedig nem is magyar helyek előljárói is a kuruczoknak kémjei voltak, ügy-szeretetből.

leszen, kegyelmedet tudósítom, készen tartván én is itt az hadakat; tudom, kegyelmed fog mindenfelé parancsolni. Ezzel maradok kegyelmednek, Divín, 22. Febr. 1709.

köteles szolgálja

Csajági János m. k.“

Kivül: „Tekintetes Nagyságos Bottyán János Uramnak, Kegyelmes Urunk Ő Felsége hadai Generálissának, bizodalmas nagy jó Generális Uramnak ő Nagyságának. Szécsény.“

2. „Mint nagy bizodalmas Generális Uramnak, ajánlom kész köteles szolgálatomat.

Ezen órában érkeztek meg az portásim Selmecz felől, kik is bizonyossan hozták, hogy az német kijött Zólyom felé; de merre mégyn? bizonyossan nem tudhatom; gondolom, hogy ez étczakán ki fog csapni valamely felé. Selmeczről jött ki bizonyos szenográdi ember, a kik az szenográdi birót vitték ki onnét kezességen, kik előtt azt mondotta az selmeczi Obester, és meg is esküdt, hogy ezen corpust ezen az héten még az Iplyon is általhajtja, — de néki szabad beszélni! . . . Bornemisza uram is elérkezett¹⁾ mintegy negyvened magával együtt, estvére ő kegyelmével az mint legjobban tudom az vigyázást, úgy folytatom. Isten megtartván, tovább is tudósítom Nagyságodat. Ezzel maradok Nagyságodnak, Dat. Szukhán (Szuhány), Die 22. Febr. Anno 1709.

alázatos szolgálja

N a g y J á n o s m. k.“

„P. S. Vagy mireánk (szuhányiakra), vagy pedig Turapolára, vagy Lestre minden szándéka (az ellenségnek), az mint beszéllették.“

Kivül: „Méltóságos Generális Bottyán János Urnak, Felséges Urunk Ő Fejedelemsége egyik Commandérozó

¹⁾ A ki Stahremberget elfogta volt.

Generálissának, nékem jó Kegyelmes Uramnak írásm. Szécsény. Cito, cito, cito; citissime, citissime, citissime.“

A másik oldalon: „Falusi birák! életetek s fejetek vesztesége alatt vigyék Szécsényben.

Nagy János m. k.“

Bottyán e két levelet vévén, rögtön irt Károlynak: bocsásson a mellette levő hadtestekből valamely hadat „azon börzenkedő ellenség eleiben.“

E czélra Ebeczky brigádja alkalmaztatott, s míg Bottyán csapatai az egész vonalon s kivált a bányavárosok felől folyvást portyázásban maradának az ellenséggel: Károlyi a maga hadtestével február végnapjaiban visszafordult a Tiszántúlra, hogy majd mire a folyamok árja a közlekedést lehetővé teszi, s Bottyán újra gyűjt össze feles élest — ismét feljőjön.

Bottyán csak Nyúzó ezerét marasztá vissza néhány napra tőle, s elküldi vala Kecskeméten parancsnokoló saját ezredesével Sötér Tamással együtt a Szent-Endre és Pest táján összecsoportosult ráctság széjjelszórására.

A „Labancz Napló“-nak február haváról tárgyunkra vonatkozólag kevés följegyzése van, a nagy rettenetes havak, jegek, vizáradások miatt a pósták gyakran napokig nem járhatván.

„Febr. 11. Ma estve nálam lévén Jeszenszky István uram, azt mondja, hogy ma Heisternél lévén, túle hallotta, hogy Liptó-Ujvárból irta neki az commendánt, hogy az kuruczok (Babocsayval) nyolczszázan gyűttek Szepesbül által, Árva várának akartak succursust vinni; észrevévén az alatta bloquárában lévő Oberst-Bochtmeister, megkerülte, és kilencz rabot fogott, ötven lovat nyert tőlök.“ Ez mind lehet, de az is bizonyos, hogy Babocsay az eleséget mégis bevitte Árvába, sőt a németeket azon alkalommal meg is veré; erre czéloz ugyanezen

napló mart. 6-iki följegyzése is: „Ferenczffi azt írja, hogy Árva táján megverték az németeket.“

„Febr. 15. Antal (Eszterházy) az Muraközben gazdálkodott. Heister abban fárad, hogy miképpen rekeszt-tesse meg jobban az úJVáriakot.“

„Febr. 19. Olyan hír van, hogy Károlyit megverték az bányavárosok táján; némellyek úgy mondják, hogy szántszándékkal tette ott az lármát, azomban másfelől háromszáz szekér élest bevitt Újvárban. Az németek (Viard) hogy sexta indultak az Szepeesség felé.“

„Febr. 22. Az városok igen félnek Austriában az kuruczoktól; olyan-hír is van, hogy az lineánál (a kuruczok) 6000-en vannak.“

„Febr. 23. Tegnap Német-Ujhelyben lövések estek; hihető, a táján voltak az kuruczok.“

Febr. 27. Hogy a kuruczok a Lajta mellyékén szaporán járkálnak; azt már előbb is írja, hogy Sopronyt annyira szorongatják, miszerént a kapukon sem léphetnek ki a benntlévők.

Mart. 1. (De még februárról.) A kancellártól hallja, hogy Károlyi már elment Ujvártól. „Az herczeg emberei azt mondják, hogy Heister impatiens ez miatt az idő miatt (árvizek, nagy olvadás); hogy már operációkhoz kezdett volna.“

Mart. 2. Szlavniczai Sándor Menyhárttól értesül, hogy „az úJVáriak az királyi, üröghi, újlaki — s talám az románfalvai — szarvasmarhákot elhajtották.“

A következő jegyzeteket később.

XXXIII.

Rákóczi fejedelem maga ezt írja emlékirataiban Károlyi hadtestéről: „Ezen hadtest tiszántúli csapatokból állott, kik elég bátrak voltak, de fegyelmetlenek, fosztogatók.“ Erről mi is emlékezénk oda-elöl, Károlyi

jellemzésekor. S most e szilaj, fegyelmetlen nép január végétől martius elejéig, tehát egy hónapnál tovább időzék Nógrád, Hont, Bars, Komáromvármegyéken, mely vidék már a hosszas hadakozások, Ujvár élelmezése, s az ellenség pusztításai folytán különben is ki volt élve. Még hozzá, ott töltött idejük épen farsangra esék: kétszeres alkalmat találának tehát a dorbézolásra, szegénység zaklatására. Éjjelnappal folyt a dáridozás a túl a tiszai hadak között, a kik képtelenül zsarolák, prédálák a lakosságot, s ki-pusztították mindenéből.

Képzeltető, mennyi bosszúsága lőn e miatt Bottyánnak, a ki a szegénység nyomorgatását sohasem tűrhette, és saját hadtestét szigorú rendben tartja vala. Egyre-másra jött a panasz hozzá Károlyi hadai ellen; e baj őt nagyon keseríté; alig van ez időből levele Károlyihoz, melyben a szegény nép érdekében édes-atyailag szót ne emelne, ama fegyelmetlen katonaság rakonczátlankodásai ellen.

Mindgyárt febr. 8-iki levelében olvassuk: „Nagyságod hadaira rettenetes siralmas panaszok jönnek: melly kegyetlenül bánnak az szegénységgel, húznak-vonnak, prédálnak. Kérem alázatossan Nagyságodat: Istenre tekintvén, méltóztassék tiszteit megfenyíteni — ne engedjék annyira ruinálni az szegénységet!”

Jellemző, hogy a nép, daczára, hogy Károlyi hadai rendetlenkedének: nem ehhez, hanem Bottyánhoz fordult sérelme orvoslásáért. Bottyánt a szegénység mindig leg-hűbb pártfogójának tekinté, és ő, ki egész életén át az is vala, most sem tagadá meg magát, s ott a hol maga nem tehetett: mint láttuk, legalább szó-szólójuk volt, sőt könyörgött érettek.

Febr. 20-káról ismét, Károlyinak: „Minémü desperatióbul irott memorialist adott nékem bé egy nógrádbéli paraszt varga: kivántam Fiam-Uramnak, kegyelmednek

transmittálnom. Hacsak nagyobb kategóriában nem tartatik az had: magunk magunkat igen szépen elpusztítjuk, kit bizony mikor az ellenség meghallja, igen fogja örülni. — Másfelől is jöttek olyas hireim, hogy visszatérésével (Ujvártól), kegyelmed hadát sohol bé nem várják (a lakosok), rettentvén őket mások példája. Ezekkel hogy kölletik alkalmatlankodnom, nagyon követem; de mivel nem szenvedhetem a sok szegénység lamentációját: akartam repraesentálnom.“

Ezen keserű, és meglehetősen erős szavak után még ugyan az nap újra ír a szegény nép ügyében: „Az szegénységnek sokféle lamentációja végett mai levelemre reflectálok magamot; én nem tudom: megyen-é oda kegyelmedhez (Károlyihoz) panasz vagy nem? Én nyughatatlan vagyok miattok. Kérem, ne engedje annyira zaklatni a szegénységet az hadaknak!“

Később ismét nehány hozzá folyamodó „szegény sziráki lakosokat“ vesz pártfogásába, Károlyi zsaroló kvártélymesterei ellenében.

S jellemző, hogy míg a lakosság javainak pusztítása ellen ily meleg kebellet síkra lép: saját maga jószágainak veszedelméről, melyeket először Károlyi hadai, azután az oda hatolt németek pusztítanak el, csakúgy gunyolódva, félvállról emlékezik: „Köbölkúti jószágomig penetrálván az ellenség: a mi a sáskátul megmaradt, megette a hernyó.“

Károlyi népe ellen a vármegyék Rákócziig, Bercsényiig vivék panaszaikat. Bercsényi írja Károlynak Unghvárról mart. 15-kéről: „Az hol élést szerezni kellene: ott emészt most az kegyelmeddel való had; az vármegyék csak az panaszt appellálják; azt hagytam vala: kevesebb kvártélylyal et subsidio, már az is kicomputálja magát, még penig az pénzt is hogy exigáljuk: az nem lehet; keményen irtam Szemere László úrnak,

még kegyelmed voluntérjai iránt is; mert azok kezdették.“ stb.

Sőt nemcsak a vármegyék: maga Bottyán kénytelen volt Bercsényinél jelentést tenni a tiszántúli hadak kiméltetlen kihágásai, prédálásai ellen, s annyira megszaná a szegénységet, hogy — mint látni fogjuk — utóbb azon kéri vala Bercsényit: inkább ne is jöjjön fel többé segítségül Károlyi, mert végkép elnyomorítja azon földet, s nem lesz Ujvárt honnan élelmezni.

Károlyi úgy látszik, kissé zokon vette Bottyán gyakori őszinte kifakadásait, hadainak fegyelmetlenségét illetőleg; s a kettős parancsnokság is mindegyikökre nézve kellemetlen vala; a mennyiben a hadaknak olykor akaratlanul is kétféle, néha egymással ellenkező rendeletek adtak, kivált ha még hozzá veszsűk, hogy Bercsényi is külön ordereket küldözgete a brigadérosoknak. Károlyi már február 16-káról panaszkodik Dejtárról Bercsényinek, hogy ő neki nincsen a hadakhoz szollója Bercsényi febr. 22-kéről válaszolja neki Unghvárról: „Csodállom, azt írja kegyelmed: az hadakhoz nincs szollója kegyelmednek; talám Bottyán uramot considerálja kegyelmed? Hiszem tudja kegyelmed: egyenlők az dispositiók. Ha kegyelmed vétket lát, hogy nem rendelésem szerént van valami — miért nem lehetne ahhoz szollója kegyelmednek?!“

Sokkal több baja lön Bottyánnak. Mert az ő szoros rendben tartott, s az örökös vigyázásban, portázásban az őrállomásokon sokat szenvedett hadai közé oda jöven a Károlyié, a mint e szilaj nép elkezdett dáridózni, nagy vígan farsangolni, borozni, a szegénységet étel-italért zaklatni: eleintén irigyleni kezdék ezek vig életét, s panaszkodni a magok sanyarúsága felett. Majd a Károlyival Ujvár felé vele adott Bottyán-féle ezredek együtt táborozván a túl a tiszaiakkal: reájok is kezdé elragadni

a dombérozás; különösen a Géczy Gábor ezrede szilajúlt neki. Tisztjeik is kényelmesebbnek találák a víg életet, legalább farsangon, s miután a Garam áradása miatt veszedelemtől az újavári oldalról nem volt mit tartani: Bottyán rendeleteire, a ki őket a bányavárosok szélén kifáradt őr-ségbeli katonaság rendszeres fölváltására parancsolá: Bercsényi, Károlyi más utasításaival kezdék magokat egy-két ízben mentetegetni.

Ezekhez járult a már ekkor javában pusztító döghalál is (pestis), mely a Rákóczi-háboru egyik főmegbuktatója vala. Bagosy Pál, a derék hajdu-brigadéros már ebben hala meg, ebben később Radics Endre és Orosz Pál tábornokok, sok főtiszt, nagyszámu katonaság. E vész a kuruczok táborait az 1709. és 1710. évek folytán jobban szorítá és csökkenté, mint maga az ellenség. Kivált a várakból erősen szökött, széledt miatta a had, s nagyobb seregeket épen e ragály miatt nem leheté összeverni, egymás elől bujdokolván az emberek, mivel a kór nagyobb tömegekben, természetesen, jobban terjedt. E fölött még erkölcsi hatása is igen nyomasztó vala a katonákra, demoralizálá a hadsereget, melyben már ekkor, 1709. elején, ily elvek kapának lábra: ugyis maholnap meghalunk, vigadjunk hát a míg élünk! Aztán a pestis rovására neki adták magokat a nagy dorbézolásnak, részegeskedésnek.

Bottyánt mind e szomorú körülmények rendkívül elbúsíták: alig várta, hogy eltávozzék Károlyi a tiszántúliakkal, hogy ő ismét a régi rendre szoktathassa saját hadtestének némely elkapatott ezredeit. Egy nehéz pillanatában ekkép önté ki panaszos lelkét, Bercsényihez Szécsényből irt mart. 8-iki levelében:

„Már egynéhányszor alázatosan requiráltam Excellenciát az idevaló fogvatkozásokról, és az postérungoknak felváltatásáról: de semmi consolatio nem nyújtatott. —

Miben legyen Ebeczky István, Balogh István brigadéros uraiméknak, úgy Somody Ferencz uramnak instructiójok? csak azt sem tudhatom; midőn ő kegyelmeket az Haza szükséges szolgálatjára requirálom, csak az vállokrul irnak, s azt felelik: tudják ők, Excellentiádtul micsoda orderek legyen, ahhoz tartják magokat. Mi haszna hát, ha én magam itt vagyok: ha az hadak nem pareálnak! — Az mint látom, Méltóságos Generális Károli Sándor uram ő Nagysága máskint, brigadéros uraimék máskint ordereznek. Én itt búval, gonddal ölöm magamat: s mások vendégeskednek és nótát fújnak kedvekre.

Azért tovább is alázatosan kérem Excellentiádot: méltóztassék azon obersterek vagy brigadérosok túlem való függések iránt az ordereket kezemhez küldeni: kik lesznek kezem alatt? olly parancsolattal, hogy túlem függjenek, — az én gondom leszen a többi!

Mert hogysesem magam itt legyek, senki túlem ne függjön: Isten úgy áldjon meg, — ha szintén árestomban is — de vagy Excellentiád, vagy Fölseges Urunk mellé megyek. (Azaz: ott hagyja a hadsereg vezényletét.)

Szemere László brigadéros uram is Hatvan táján lévén, semmi dependentiáját túlem nem agnoscálja Az Istenért: Károlyi Sándor uram hada többé erre ne fordíttassék, mert ha még egyszer erre jön — semmivé leszen ezen föld!“¹⁾

¹⁾ Teljes összhangzásban áll e levéllel Szent-Pétery Imre brigadérosnak ugyanonnét (t. i. Szécsényből) s ugyanazon napon (mart. 8-kán) Bercsényihez intézett következő tudósítása:

„Tegnap sietve irtam vala Excellentiádnak, hogy ide érkezvén, Excellentiád parancsolatja szerint kívántam volna az regimentek reducióját véghez vinnem; az minthogy Méltóságos Generális Bottyán urral beszélvén, örömet admittálta volna, de éppen akkor hozván az ellenség hírért, hogy érkezik az Garam felé, tegnap az posta elmeneteli után újabbán hozák bizonyosan Ő Nagyságának (Bottyánnak), hogy az csatai hidat

Máskor ismét az Ujvárbán lévő Berthóthy Istvánnak — ki ekkor tájban kapott tábornoki czímet — jogtalankodásaiért expressus futárt küld a fejedelemhez, s erre fakad, Berthóthyt „ispotályban való Berthóthy István“-nak nevezvén: „félek rajta, hogy sok cselekedett injuriájáért rosztul járok véle, mert sok már a kit ellenem competenter cselekedett, sub titulo Generalatis nagyot praejudicálván magának; mellyet tovább nem szenvedhetvén, kényszerítettem alázatosan irt levelemben s úgy expressus emberem által is repraesentálnom Fölséges Urunknál, olyan ember által mint Berthóthy, tetinjúriáimat; mert készebb vagyok fegyveremet ketté-törnöm s a Dunába hajítanom, hogysesm neki elszenvedhessem.“

elhányatta, lábait kivagdaltatta; azon regimentek pedig ott a tájon vadnak: Guldenfinger uramé Báthba, Kókai uramé Zebeledbe (Szebelléb), Méltóságos Generális Csáky Mihály regimente Nemes-Oroszi táján. Ezeken kívül kevés had lévén ott, ha most hozzá fogok (a reductióhoz) — kit Generális Bottyán uram sem javalhat — jóval több kárt teszek mint hasznot, mivel látom Generális Bottyán uram Ő Nagysága mindenfelé irogat, de kevés foganatja; ki azzal menti magát: Excellentiádtul más ordere, Méltóságos Generális Károlyi Sándor urtul más vagyon; ha így lesz, — nem tudom Ő Nagysága hogy subsztál itt is, ha az ellenség nyomakodása léssen: ha tiszt uraimék nem obtemperálnak. — Én ugyan érette leszek, hogy reducálhassam az regimenteket, de ha tovább is az Garamon való passus oda léssen: nem jól esik, Érsek-Ujvár részirül máskint is megpusztulván az föld, kivált most Méltóságos Generális Károlyi ur Ő Nagyságával való feles had alkalmatosságával.

Bottyán uram volna azon, hogyha hajduságot verhetne együvé, az hidat reparáltatná: de most olvadozván az jég, az ellenség is kívánja praepediálni, — nem tudom, hogy megyen véghez; gyalog pedig igen kevés, a nélkül nem lehet pedig (a hidat beállítani s megtartani). Ha azért úgy tetszenék Excellentiádnak, méltóztatnék más regimenteket ide commendérozni, ezek elmehetnek Pest eleire; — máskint az föld szük volta miatt annyira veszen lovok, szolgáltatot nem tehetnek. — M. G. Csáky uram sem akarja elereszteni ottvaló borsodvármegyei seregeket, míg egriek oda nem mennek, — Bottyán uram is most az egrieket nem akarja.“

Bercsényi ezen levelet is eredetiben megküldé Károlyinak.

Bottyánnak főntebbi leveleit Bercsényi eredetiben elküldé Károlynak, egyszersmind meghagyván ez utóbbinak a szigorúbb fegyelem-tartást, és azt, hogy ha Ujvár további élelmezése végett ismét fölnyomuland: vigyen magával saját hadai számára az alföldről elégséges élelmet, nehogy azon kiélt Garamvidék teljes pusztulásra jusson. Meglőn tehát foganatja Bottyán többszörös felszólalásainak. S csakugyan Károlyi másodszori fölmenetele alkalomával seregeit jobb rendben is tartotta, mert többé nem igen merülnek föl reá panaszok. Károlyi újra fölmenetelére pedig azért vala szükség, mivel Ujvárt, melyet februárban júniusig való éléssel láttak el: oly mértékben akarák fölszerelni, hogy egész a jövő évig meg ne szorúljon, ha ostromzároltatnék is; szükség vala továbbá, hogy a benne fekvő gyalog had egy részét friss hajdusággal váltsák fel, névszerént Radics ezerét Csajághy felszaporo-dott brigádjának felével.

Mindezek természetesen csak a vizek rendkívüli áradásának multával lőnek lehetségesek.

Bottyánnak Rákóczi s Bercsényi által megküldettek a kívánt parancsnoksági felhatalmazások: és ő, mihelyt bajai orvosoltatának, megint a régi lőn; amaz elkapatott ezredeket rendbe-szedte, kemény fegyelemtartással. Most már újra egyedül vezényelhetett. Ezenkívül ismét fáradhatlanúl gyűjtette fő-hadi-biztosa Darvass Ferencz által az élelmet Szécsénybe, Ságbra, Gyarmatra, és a falukra, hogy majdan legyen mit beszállítani a várba. A csatai hid helyett új hidat sőt hidakat akarván birni: éjjel-nappal faragtatott ácsaival Szécsényben, s annyi hídhajót építtete, hogy a Garamot két helyen is áthidaltathatá, csak a folyam árja medrébe visszatérjen.

Az Ipolyra is több helyütt hidakat vettethete.

A folyamok állapotát szüntelenül vizsgálá és vizsgáltatá, s a portyázásokat szorgalmasan intézi vala a

bányavárosok felé, sőt olykor kompok segélyével a Garamon át is. Az újváriakkal ügyes kémek által szakadatlan összeköttetésben, levelezésben állá.

Károlyi mart. végére jött fel újra. Addig a védálmásokon mindenütt szerencsésen folyának a dolgok; alig egy-két baleset fordula elő; nevezetesen Szuhányon, Vajda András ezredes, hihető, vigyázatlansága miatt, meglepték. Ez esetet Zsámboki így írja meg Hidvégről mart. 24-kéről: „Negyednapja szuhányi falura rajta ment a németység, körülfogta, bennszorítván Vajda András uram ezerit; alkalmasint vesztek el benne, s lovat pedig 200. vettek el. Ugy szintén tegnap báthi postérungbul a mieinket kiverték.“ Ez utóbbi helyen Gundelfinger ezere feküdt volt.

Egyébiránt ezen hegyes vidék szorulatait a lovas kuruczoknak igen nehéz is lehetett védelmezni, a tetemes gyalogsággal bíró németek ellen. Csak 3 — 4000 hajdu kelle vala itt őrségül: s a lovasságot a síkon szép operációkra használhatják; — de ha nem volt. Az egy fűrési szorost kivéve — hol Csajághy feküdt — a többi őrállomást az egész télen át mind lovas védé; s a lovasság ily szűk, sziklás, erdős helyeken mindig hátrányban van.

Maga Rákóczi írja emlékirataiban az ezen évi téli hadjáratról: „Ámbár nagyon kemény tél volt nemcsak nálunk, hanem egész Európában: az ellenség mégis hatalmába ejtette a bányavárosokat (1708. november), s onnan Liptó és Árva vármegyékre szállván (1709. január, február), Árva várát ostromolta, s a tavaszra el is foglalta. Nagyon könnyű lett volna az e vidékbeli szorulatokat megvédeni: de sehogysem lehetett többé gyalog hadtestet összeszedni; még a várak helyőrségeire sem volt elegendő gyalogságunk.“

Bottyán Szécsényből mart. 23-káról irt levelében így jellemzi hadainak martiusi helyzetét: „Az ellenségén semmi notabilis operatiót tenni nem lehet: mert az mindenütt erősségekben lévén, akkor jön ki, mikor tetszik; rajta nem mehetni: az havak bányavárosok körül és másutt az hegyek közt igen nagyok.“

Majd az Ujvárt illető állapotokra tér át: „Az ellenség (a Garam mellől) ugyan eltávozott, a miatt lehetne Ujvárba élést szállítani, de már minden kis patak megindulván, a vizek nevelkednek. A Duna kiöntött majd egy fertály mértföldnyire. Az Iplyon (még) hid nincsen; Garamon és Szinczén elrontotta, lábait kivagdaltatta, és megégezte az ellenség. Lehetetlen elmenni Ujvár felé, valameddig hidat nem csinálunk. Én ugyan deszkákat hozatván, hajócsináltatásban fáradozok; három-négy hajót gerendákkal és hidpallókkal elkészítvén, szekereken oda viszem a hová szükség, és egy félnap alatt áthalve-tem, mikor akarom, fel is veszem; hanem annak manutentiójára bárcsak hatszáz hajdura tehetnék szert: az én gondom lenne a többi; mert jól tudom, reá jön az ellenség, midőn megérti az hidnak készületit. — Minémő buzát ennekelőtte elkészíttettem vala, (Újvárba a Garam zajlása miatt bé nem vihetvén), sokáig az szekereken mosta hó és esső; mind elázott és megcsirázott, — azt most száríttatom lapos tót-kemenczéken, — Nagyságod (Károlyi) eljövetelekor az is készen lészen. — A Zsitván elkezdtek vala az mieink Bajcsnál az hidcsináltatást; rajta-menvén az ellenség: valamennyi szegénységet ott kap-hatott — igen megverette. A Zsitva nagy; módját sem-miképpen nem látom az élésszállíttatásnak.“

Ujvár körül a német had 1709. martiusban mindin-kább kezdett csoportosúlni: azonban még sem oly szoro-san, hogy a várbeliek ki ne járhattak volna. Portásaik

olykor Szeredig, Mocsonokig, Nyitraig barangolának ¹⁾. De a vizek az ellenségnek szorosabban körülzárák az erősséget.

„Az ellenség — válaszolja Berthóthy István Újvárból mart. 20-ka táján, Károlynak Nagy-Károlyból mart. 12-kén költ levelére — mindaddig nem tágította az Garam mellyékét, valameddig az csatai hidat el nem rontotta. Az Zsitvára is hidat csináltattam vala; azt is felégették és öszvevagdalták; a ki nagyobb, az rettenetes jegek s árvizek miatt az Nyitrán való hidunknak is az közepit egészen elvitte, még az hidláboakat is kimosta. — Már most Nyitrán megszáporodott az lovas német, Lukácsi ²⁾ nevű falut is megszállotta. Csak nehezen járhat az katona kinn; hacsak Isten nem gátolja: bloqueálni fog bizonyosan az ellenség bennünket. Együnnen is, másunnen is apródonkint szállíttatom be az élést: de a hol kevés vagyon, keveset hozhatni. Excellentiád elmenetele után valahol talált minden vermetet felszedett az ellenség, és az egész falukat (a Vág és a Garam között) semmissé tette. Midőn az jég meggyengült: visszamentek Esztergomban; azomban az vizek megáradván: sem ide bé nem jöhetnek (a váron kívüli kuruczok), sem innen ki nem mehetünk. Újra szükséges lészen az élésnek admaturatiója, de nehezen hiszem, hogy meglehessen, mert az mely német hadak Trencsény és Nyitra vármegyékben oda-fel voltak, igen szivárognak Nyitra táján lévő falukra, és így, ha megfelesednek: nehezen hozzák bé az élést.“

Bottyán élés-bevitelre a vizek nagyságának daczára is tőn kísérletet Zsámboki által, mart. 24-kén; 160 zsák lisztet válogatott jó lovasok paripáira kötöztetvén, ezeket

¹⁾ Berthóthy levele.

²⁾ Ma: Luka.

Beleznayval neki usztatá a Garamnak, és beküldötte Újvárba. Így írja Zsámboki Nagy István ezredes.

Ekkép állanak a dolgok hadállomásokon és várban, martius vége felé.

Ide csatolhatjuk még a „Labancz Napló“ egy-két aprólékos adatát martiusról:

„Mart. 7. Ugy mondják, hogy egynehány kurucz általgyiütt volt az Vágon; egynehány lovokat elnyerték, de magok békével mentek vissza.“

„Mart. 16. (Hradischon, Morvaországban.) Hradistyában mentem volt; megént félnek az kuruczoktul Morvában; hogyha az németeket az postírungekban hagyják: mezőben senkisésem lehet; ha kiviszik: az kuruczok az hátok megett oda mennek az hová akarják.“

„Mart. 20. Vicë-Rector levelét vettem (Trencsényből); azt írja, hogy Ebergényi ágyukot s mozsárokat kér, de nem tudják: hova? Hihető hogy Árva alá.“

XXXIV.

A másodszor feljövő Károlyi mart. 25-kére érkezett Hevesre hadaival, s még april elején is ott időzék. Mindgyárt mart. 25-kéről tudósítá Bottyánt fölrkeztéről, s hogy gabonát felest hozott magával hadai tartására, sőt még Újvár számára is, azért most nem lészen rendetlenség. Bottyán Szécsényről mart. 28-káról válaszolá:

„Hevesről 25. praesentis irott Nagyságod úri levelét ezen órában vévén, értem újabb információ kívánását. Meg se gondolja Nagyságod, hogy az vizek szállanának, vagy az Iplyon és Garamon valahol gázlóban által lehetne menni, mert az Ipoly olly nagy, és most is nevelkedik, hogy valahol hid volt — mind elhordta; az mal-mok félig állanak az árvízben, sohol sem foroghatnak; itt is csaknem az bástya alá bėjött (az áradat). Az Garamnak hasonló nagy az árja: azért nemhogy az Garamon,

de még az Iplyon sem mehetni másként, hanem csónakon. Ezen árvíz, ha ily meleg idők járnak: legalább eltart három — négy hétig, mert az hegyek még rakva vannak hóval, melyek naponként olvadván, szaporítják az folyókat.

Az ellenségnek Garamon túl való kalíjzolása (kalé-
zolása) ugyan nem hallatik; azon tizenkét standáralja
(4800) maga státiójában, úgymint Nagy-Tapolcsántt, Nyit-
rán, Kis-Tapolcsántt, és Szent-Benedekben vagyon; há-
rom-négy nap alatt mindenkor öszveveheti magát, ha
akarja.

Az hajós-híd csináltatása igen nagy gondom lévén,
mind éjjel-nappal, sőt ünnepnapon is csináltatom; már
ma is felállítottam egyet; többi is utánna készülnek,
kiknek alkalmatosságával a fünek kijövedele előtt suc-
currálhatunk Újvárnak. Az ezer hajdu igen jó remén-
ség, sokat is ér ha jelen lehet, melly nélkül az hidat
általvetni s manuteneálni nem látom lehetségesnek. . .
Hogy Nagyságodnak zsákja, buzája elég vagyon: az
igen jó; e táján is kitelik alkalmas liszt és buza, — de
gázlórul nem is kell gondolkodni.“

A hidakat Bottyán, az ország pénztárából nem
telvén rá, csakhogy a haza-szolgálatja szükségét ne szen-
vedjen: saját pénzén csináltatá; iménti levelének utóira-
tában oda veti:

„P. S. Az hajókat éjjel-nappal csináltatom, de költ-
séget senkisémet adott reá. Ámbár költséget ne
adnának is: csak az magam sajátját ne húznák.“
(Czélzás Berthóthy Istvánra, a ki Bottyánnak csak az
ősz óta 2800 frtnyi magán-pénzét vontatá volt el. Akko-
riban ugyancsak tetemes összeg.)

Ugyane napokban Nagy Gábor, Károlynak Szé-
csényben Bottyán mellett levő táborkari főhadsegédje
több ízben tudósítja urát; levelei teljesen összhangzanak

Bottyánéival, mindazáltal néha új részleteket is találunk bennök. Így például mart. 24-kéről írja: „Élés Ujvárbán oly kevés van, az mint az listát transmittálták Generális Uramnak Ő Nagyságának (Bottyánt érti), hogy két hónapnál tovább be nem érik vele; innen pedig mind az németek, s mind az marháknak roszléte miatt lehetetlen vinni, nagyobb részi mert már ennek az vármegyének, az marháját Heves tájékára elhajtotta, az szalmának nem léte miatt; itt közel már csak egy szekér szalmát sem talál az ember.“

Mart. 27-kéről szintén Szécsényből: „Az vizek itt kiváltképpen megáradtak, annyira, hogy az Ipoly Visknél és Pöstyénnél is elszaggatta az hidakat, az laposokra kifolyt. Az elmúlt napokban Limpert (Limprecht, gyalogezredes) is megindult, de semmiképpen el nem mehetett. Itt, valamíg csak az vizek meg nem szállanak: semmi operációt sem Excellentiád, sem más véghez nem vihet. Itt Méltóságos Generális Uram, haszontalan tölti az ember az időt, az vizeknek nagy volta miatt; Isten tudja mikor apadnak meg!“

Másnap, mart. 28-káról: „Itt az vizek igen kiváltképpen nagyok, ugyannyira, hogy az réteken is úszó az víz az Ipoly körül, az Garan vizének pedig nagyobb az árja mint az Ipolynak; mellyre való nézve Excellentiád onnan (Hevesről) mindaddig az hadakval meg ne induljon, míg az vizek meg nem fognak szállani, mivel itt már szalma sincsen, hacsak az házfedelet nem etetik. — Az mi azon ellenségnek dolgát illeti: szintén ezelőtt való nap illy információt vettem, hogy 17 standáralja, melly is igen kevés számmal vagyon egy-egy standár alatt. Ezen német-ség egy corpusban nincsen, hanem Nyitrán, Kis-Tapolcsánt és Szent-Benedekben vadnak; ennél több — úgy referálják — nincsen az ki portázik Újvár felé . . . Az

hajókat készítteti Generális Uram Ő Nagysága (Bottyán) serényen.“ (Szécsény.)

Ismét másnap, mart. 29-kéről: „Az ellenség — mint egy háromszázbul álló — már kétszer volt ez héten Korponán, borokat vitt onnan; melly után is Horváth István uram menván, kilenczet fogott, kiket is behozván meg fogom examinálni . . . Zólyomban egy kriptát felvert az ellenség, mellyben is az egész város java volt (elrejtve), s felpredálta . . . Itt az vizek semmit sem szállanak, sőt nevednek. Generális Bottyán Uram Ő Nagysága kéreti Excellentiádat, hogy éjjel-nappal küldene vagy 10 fenyűszálat, ha többet nem lehet is küldeni; Ő Nagysága valóban rajta van az hajók csináltatásán. — Itt az ellenség igen néki izeledett, hogy Vajda uramat már vagy kétszer felverte; most is készült, hogyha az vizek meg nem akadályoztatták volna, valamellyik postírunгон megszállt volna; az minthogy írja az zólyomvármegyei vice-ispán¹⁾, hogy feltették, hogy se víz se hó meg nem tartja őket, fognak próbálni.“

Mart. 29-kéről Géczy Gábor is ír, Gyöngyösről, hol ezredének hat századával feküdt, Károlyinak. Mint lát-szik, Bottyán őt már két izben át akará küldeni a Garamon, de az áradat miatt nem lehetett: „ . . . Már is két rendbeli orderit vévén Méltóságos Generális Bottyán János uramnak, kétszer Újvár felé megindultam az seregeimmel, de nem mehettek. — Magam három holnapig voltam az hat compániámmal Újvárban, most megint Ocskay Sándor Oberst-Lajtnant uram vagyon hat compániával Újvárban, — nem is hiszem, hogy megváltanák kikeletig.

Azt is akarám Nagyságodnak alázatosan tudtára adni: ne strapaczeróztassuk az katonaságot oly mód nél-

¹⁾ Imé: a németeknek behódolt vármegye alispánja értesíti titokban a kuruczokat; ennyire ragaszkodott a nemzet Rákóczi ügyéhez még 1709-ben is.

kül, mert már hiában fáradott kétszer Ujvár felé; inkább megcselekszem azt, hogy minden három avvagy két hétben azon felé küldöm egy bizonyos tisztemet, az utakat vizsgálni: hogy az árvizek miatt hol lehetne általmenni, megvizsgálván; akkor azért mind bevilhetjük az élest. Azon alkalmatossággal valami próbát tehetnénk. — Hogyha pedig lehetne, azonnal alázatosan instálok Nagyságodtul, más regimentekkel: úgymint Balogh István uraméval, vagy, Somodi Ferencz uraméval megváltatni Ujvárbán Ocskai Sándor Oberst-Lajtnant urammal levő hat compániát méltóztatnék, hogy jobban rendben vehetnénk az 12 compániát, hogy az jövő campániához jobban késülhetnénk.“

Másnap, mart. 30-káról Nagy Gábor: „Az hidat lehetetlenség megcsináltatni mindaddig, míg az vizek meg nem szállanak; széltiben vannak az vizek mindenütt az réteken. Az mi az ácsok és faragó emberek dolgát illeti: mihelyen Excellentiád parancsolatját vettem, azonnal az itt körülbelől lévő helységeiknek parancsoltam, hogy minden késedelem nélkül jűjjenek; melly helységekből is ha nem jűnnének: be fogom hajtatni őket katonákval, — csak az szálfák érkezenek, mesteremberekből nem lészen fogyatozás; lészen is szükség reá, mivel hidnak való fánk mindedig nem volt, hanem az deszkákbul serínyen csináltatja Ő Nagysága (Bottyán) az hajókat. Az falukon szárított életnek nagyobb része már lisztűl vagyon. Generális Uram Ő Nagysága, Nagyságod ajánlása szerint várja az deszkákat az hajókhoz; Ő Nagysága roszúl vagyon.“ (Szécsényből, Károlyihoz.)

Ezen levélhez mellékelt részletes kimutatásból látható, hogy a Károlyi lemenetele óta Bottyán által Ujvár számára újlag összeszerzett liszt és gabona mennyisége a balassa-gyarmati prófontházban és a falukon 3824 kila (= 7648 p. m.) volt, ezenkívül a szécsényi magtárban

600 kila (= 1200 p. m.) liszt, úgy vermekben 1000 kila (= 2000 p. m.) gabona. Összesen 5424 kila, vagyis 10,848 pozsonyi mérő kész liszt és örletlen élet. Be volt már szállítva Ujvárba 3359 kila (= 6718 p. m.) liszt és búza, két hordó szalonna, 86 darab vágó-marha. „Még az falukon lészen 34 vágó.“

Ugyanezen napról (mart. 30.) Bottyán maga is ír Károlynak, — újabb levelére válaszolván: „Az hid elkészül, csak az árvizek miatt lehessen bévinni az Garamra, mert mind az Ipol s mind a Garam széltiben öntötte az réteket; gázlót pedig az Garamon előbb nem remélhetünk aratásnál; sőt bátor az hajós-hid kész volna is: megköszönném ha két hét alatt reá vihetném az derék Garamra; az Iplon hajó nélkül is kész lehet az hid, (lábakra.) Faragók és fejszés molnárok elegen vannak, a fenyőszálak elérékezése nem árt. Nagyságod jövelete is kedves lészen: de hogy valamit a szándékban vihessünk végbe, mostanság semmi utját, módját nem látom.

Hid alá kívántató vecturában az ökörszekereket is bévehetni, mert az ló most erőtlen, gyenge; — másként is, az hajókkal se nem iget, se nem nyargal, ollyformában az ökör is oda ér hova az ló.

Sámboki uramnak megparancsolom, hogy az Ipol hidjának megcsináltatására gondja legyen. Most semmi ártalmas (ellenséges, fenyegető) hireim nincsenek.

„P. S. Orvossággal élván igen gyenge állapottal érzem magamat.“ (Szécsény.)

Bottyán betegsége, melyet ugyan e napról, mint látuk, Nagy Gábor is említ — mind roszbabra fordult; úgy hogy maga a tábornok april 3-kán, mikor már jobban kezde lenni, ezt veti Károlynak irt levele után:

„P. S. Az napokban csaknem elrugtam az patkót; de igazán mostoha fiú az, ki atyjának látogatására olly halálos állapotjában nem jön.“

Ihol, a kedélyes öregnek mire egészsége helyre állt: már kedves játszásága, hümora is megjöve.

Nagy Gábor mart. 31-kéről újra ír: „Jóllehet az Ipoly kezdett apadni, mindazáltal az Garam még igen nagy, úgy hogy az csatai hid táján az innentső faluig jár. Generális Bottyán uramnak ez intentiója, hogy meginduljon Újvár felé az vizeket megjárni: micsodások? S magamnak is parancsolt, hogy Ő Nagyságával menjek. — Az mi az szálfák dolgát illeti: Ő Nagysága azt mondja: mi szükség azt hidnak megfaragtatni? mint viszi el az ember ha ily sárosok az utak? Ha megcsináljuk is az hidat: az ellenség azonnal felégeti. Én ugyan már ácsok iránt s faragó emberek iránt kiküldtem, holnap reménlem be is jönnek, csak az fák érkezzenek.“ (Szécsény.)

A főhadsegéd ettől fogva april 8-káig nem irt Károlyinak: mivel Bottyán őt, maga megbetegedvén, egyedül is elindítá a Garamhoz, a vizek megszemlélésére, s aztán april 3-kán — mikor újra vissza érkezett volt — elküldötte Hevesre, hogy Károlyinak mindent élőszóval beszéljen el:

„Nagyságod Generál-Adjutantját, Nagy Gábor uramat — írja Bottyán tábornok-társának Hevesre 1709. april 3-káról Szécsényből — olly teljes instructióval küldöttem Nagyságodhoz, hogy mindenekről — valamint szintén magam — informálhatja Nagyságodat. Hanem Nagyságodat azon kérem: mindenekfelett az hajduságnak ideküldését vagy megszerzését munkálkodni ne terheltessek, — mert a nélkül semmit végben nem vihetünk. Az hid készületinek az ellenségnél mindenütt nagy hire vagyon; kétség nélkül, mihelyest az hidat vetjük — reá jön; azért az Garam mellett hajduság securitására mindjárt sánczot kell vetni, máskint nem remélhetem az

hidnak állandóságát. Az hajduság mennél több: annál jobb léssen; itt is (Szécsényben) másfélszázig való kitelik.“

E hajduság pedig, melyet Bottyán sürget: Csajághy János brigádája. Szükség vala rá, hogy a Garamra vetendő hidakat az ellenségtől megoltalmazza; e czélból a brigáda egyik fele — vagy 1200 ember — az ezen hidfők erősségére vonandó sánczokban vala maradandó, míg a másik felét Ujvárba szánták a Radics-ezred fölváltására. Ugy egyeze meg azért a két tábornok, hogy a divényi commendót rögtön vegye át Galánthai Balogh István, a maga ezredével, hogy Csajághy alá indulhasson hajdúi összeszedésére, s menjen velök a hidak felállításához. És Baloghot már april első napjaiban csakugyan Divényben találjuk, honnan april 5-kéről immár mint ott vezénylő főtitst küldi jelentését tábornokainak. Csajághy pedig leindula a Mátra-aljára, s szedte össze gyalogságát. April 13-káról Fülekről ír: „Én az mint tegnapelőtt az Mátra-aljára érkeztem: nem találtam egyéb hajduságot az többi mindenfelől most gyülekeznek. Aprilis 15. visszatérek, addig alkalmasint Tar és Pásztó táján (Heves) lések.“ Valóban még april 23-kán is Gyöngyös-Pásztón leljük őt, honnét hajduságát már megindítá, s utolját másnap vala megindítandó a Garam felé.

Hogy bennt Ujvárban mint valának: látható Berthóthy Istvánnak april 3-káról Csajághyhoz irt leveléből: „Itten már az vizek apadnak, de az hidakat mind elrontották; legnagyobb kárunk vagyon az vámhidban: az közepein még az hidlábokat is kiforgatta töviből s elvitte (az árviz). Az ellenség valóban készül az bloquádához, a mint ma hallom, talám csak egy hét alatt is meglészen; nehezen fog kegyelmed bejöhetni.“

Mint látni fogjuk, e körül táborlás nem valósult, sőt a kuruczok a császáriak sűrű portyázásai daczára is folytonos összeköttetésben állának a várral, nemcsak levelezés,

hanem lovas hadaik ki- s bejárása által is. Így jöve ki például april 10-ke táján Ujvárból Bottyánhoz 600 lovassal Ocskay Sándor: Lászlónak öccse, és ekkor a Géczy Gábor ezerének alezredese.

Bottyánt april 3-kán Szécsényben hagytuk. Három nap mulva ugyanott leljük; 6-káról írja Károlynak Hatvanba: „Szintén most, délután négy óra tájban veszem Nagyságod úri levelét. Nagyságod idejövetele nálom ugyan mindenkor kedves: de jól tudom, most haszontalan, mert az mint ezen inclusából kitetszik: a Garam úgy kiöntött, hogy csak az fák teteje látszik ki. Lehetetlen Ujvár felé menni; most is itt vannak recognítióra embereim; azomban fűsi emberek is érkeztek hozzám, jelentvén az Zsitvának nagy voltát. Ujvári uraimék semmitsem gondolnak hidcsináltatásrul... jó volna magamnak arra bérándulni, és a Zsitva hidját végben vitetni. Nagyságod udvarlására igenis kész volnék mennem; de csak olly emberem sincs, kire bizhatnám az dolgot, a postérungot penig indisposite nem hagyhatom.“ (Tábornokunk ugyanis folyvást személye szerént vitte a fővezényletet a bányavárosok körüli védvonalokon, tisztjeinek napról napra vévén jelentéseit, és osztogatván parancsait.)

„Az hidhoz kívántató hajók készek: akár két helyen is általhidaltam az Garamot, csak az kiöntött árja szállana bé. Semmi baját már nem tudom (a hidnak.) Csajághy uramnak szólló levelet per expressum elküldvén, Darvas Ferencz uramnak is adtam hirt, hogy Nagyságod után siessen. — Semmi új hirekkel nem kedveskedhetem; hanem minémő német az Garamon túl kóvályog: három ezerbül vagyon commendérozvâ, de alig vagyon hatszáz.

Kérem Nagyságodat, ne nehezteljen egy-két órára való beszélgetésekre idefordulni: mert igen nagyon szük-

séges Nagyságod iderándulása, s nagyon is fog használni Ujvárnak; — de csak kevesed magával, hogy hire se legyen.“ (Szécsény.)

Az ezen levélben érintett csatolvány Zsámbokinak következő levele Bottyánhoz :

„Méltóságos Commendérozó-Generális,

nékem nagy uram!

Nagyságod parancsolatja szerint küldtem volt Micsinai főhadnagy uramat mind a viski hidnak megcsináltatására, s mind Garam és Ipol áradása tekintésire; ki ezen órában érkezék meg. A viski hid helyben vagyon; hanem most az Ipol vize kezdett ugyan áradni, a Garam pedig olyan, hogy minden rétjei tele vannak, semmi más nem látszik, csak a fák. Nem hiszem, hogy most hamarjában megapadjanak. Én szombaton, Nagyságod engedelméből, megindulok Gyöngyösre, de onnan visszasietek; a midőn visszatérek, Nagyságodat alázatosan megudvarlanom el nem múlatom; adja Isten, tanáljam friss jó egészségben Nagyságodat! Maradok

Nagyságodnak

Patak, (Nógrádmegye) 4. Apr. 1709.

alázatos szolgája

Sámboky Nagy István m. k.“

Kívül: „Méltóságos Commendérozó-Generális Bottyán János nekem régi nagy jó Uramnak Ő Nagyságának alázatosan írák. — Szécsény.“

Másik felől: „Falusi birák sietve küldjék Szécsénben.“

XXXV.

Károlyi főhadsegédje Nagy Gábor april 8-kán ismét Szécsényben volt Bottyán oldala mellett, és e napról így tudósítja főnökét — Hevesre: „Levelem elküldése után érkezvén Ujvárbul Berthóthi uram levele, melyet is Generális Bottyán uram ő Nagysága felszakítván, kezemhez

küldött, melyet is Excellentiádnak ezen expressus katonájától mennél hamarébb kívántam megküldeni; melyből mind az vizek mind az ellenség és élés dolgát Excellentiád megértheti. — Itt az vizek valóban kezdenek nevedni, de csak az Ur Isten megfordítja az időnek folyását! Az Ipoly is annyira megnevekedett, hogy az réteken usztatva kell járni míg az hidat éri az ember. — Csirke Báthrul jöven ide, ki is beszéli, hogy két egész hétnél több miolta az bányavárosokban való ellenség Excellentiádnak erre az földre való jövetelit halotta, és igen nagy félelemben vagyon.“

Másnapról apr. 9-kéről maga Bottyán ír Károlynak:
„Méltóságos Fiam - Uramnak kötelessen szolgálak
kegyelmednek.

Ezen órában veszem kegyelmed levelét, melyből értem Teleki uram¹⁾ jövetelit, s ugyan az ellenség Bajához való gyülekezetit, s azokra az okokra kegyelmed nem lehets jövetelit. Éppen nem capiálhatom: mimódon verhessen magának mostanában azon ellenség csoportossan tábort; azt is tudom: már azon a földön jobb mező lehet mint nálunk, — de ha szintén valamenten jobb lehet is: de ugyancsak subsistentiája nem lehet (azon ellenségnek); ha pedig csak fűvellő-formában vagyon: nagyon könnyű mód lehetne felferésében.

Itt az vizek valamenten kezdtek volt szállani, de ismét olyan újulások vagyon most: még olyan nagyok nem voltak.

Magam aggregatus tiszteim kik Ujvárbán expediáltattak, még vissza nem tértek, óránként várom őket; akkor mindenekről újabb informatiót tehetek. Medio tempore irt Szluha uram tudósítását (Ujvárból) ma vettem; írja nekem ő kegyelme: olyan árja volt a Nyitrának,

¹⁾ Gr. Teleki Mihály erdélyi tanácsúr; ekkor Nándor-Fejérvárról jött vissza, török követségből.

a hidjoknak a lábait is egyik végén az árviz és jég elszagztatván felforgatta; az Zsitván is erigáltak volt lábas hidat: az ellenség reá felesedvén, azt is elrontotta. Újabb, hajókra való hidat, írják, hogy készítnék ők is, és valamikor lészen az élésszállításnak alkalmatossága: csak harmad-negyednappal tudják, mindenkor késszen lesznek.

Darvas Ferenéz úgy tudom, már régen kegyelmed udvarlására ment. — Ugy veszem észre, a mint az vizek viselik magokat: mind hid erectiójára s mind másra reá értünk; mindazáltal akármikor lehessen, — a taraczk, ha jó sugár lészen, kettő igen fog kívántatni. (A Garam-hid-fősáncz védelmére.)

Báthi postérungot én fel nem váltattam; szintén ma volt nálom Gunderfinger Oberst-Wachtmeister, ki is referálja: alig lehetnek hatvanon; éppen lehetetlenség subsistálniok szalmának szüksége miatt, azért úgy eloszlotak. Haszontalan volna, ha oda több hadat küldenék.

Irhatom bizonyosan azt is kegyelmednek: az dánusokat feles magyar labanczokkal együtt elvitték, összebékóztván az labanczokat¹⁾. Átallatni abbul is: nem kevés szükségék van ott is²⁾ nekik könnyű hadra.

Raptim Szécsény. 9. Apr. 1709.

Méltóságos Fiam-Uramnak

kötelessen szolgáló apja

Bottyán János m. k.“

Ezen levelek beszélék el leghivebben az illető napok történetét.

A dánok fölmeneteléről szóló tudósítást Balogh Istvánnak Divénnyről april 11-kéről Károlyihoz intézett levele is megerősíti: „Jóllehet, nem kétlem, Excellentiádnál is constál: dánus, német császárnak intentiója s reménsége

¹⁾ Minthogy jószántukból nem akartak menni.

²⁾ Künn az Imperiumban, a franczia ellen.

kívül bagázsiástól fölment, maga országabéli principalisának akaratjából.“

April 10-kéről nincsenek leveleink. 11-kéről Zsámboki ezt írja Gyöngyösről Károlynak: „Bottyán Generális Uram Ó Nagysága engedelmeiből ide fordultam Gyöngyösre; el nem akarom mulatni, hogy circumstantiákat az Garam és Ipol árájárul alázatosan ne tudósíttanám. Mégeddig az vizek nem apadtak. Az Iplyon ugyan még az hid mindeddig megmaradott. Esztergomi és komáromi úgy több végházbeli gyalog és lovas ellenségek Győr felé túl az Dunán felmentek¹⁾. Az zólyomi pedig mondják hogy leszállott, ki is Szent-Kereszt felé ügyekezik, ágyuit is kihozván. Innen arra visszamegyek Szécsénben.“

Bottyán ugyan e napról (apr. 11.) Bercsényinek ír:

„De 11. írja Bottyán: — értesíti Bercsényi Unghvárból apr. 15-kéről Károlyit — Mocsonoknál sánczol az német, s az vizet nem járhatni, sem szalma, sem fű; az Istenért, hogy disponáljak. Ha Szent-György nem disponál: én nem nevelek fűvet Megírtam neki: ha fűvellésnek gyün ideje, úgy gondolom, hogy Balogh maga brigádájával Losoncz körül, Ebeczki Szécsényen alól, Szent-Péteri Hatvan táján verné az fűvellő táborát, kiki maga brigádájával; az Fejedelemnek is úgy vala tetszése. — Csáki uram (Gömörből) próbának indult — eddig elvált kezdeti, segétené az utját kegyelmed; maga Breznyónak ment, Babocsai Árvának viszen élést.“ (1709-ben már másod-ízben.)

Ugyan Bercsényinek Unghvárról apr. 19-kéről Károlyi Hevesen apr. 8-kán és 10-kén költ leveleire adott

¹⁾ A császáriak e hadmenete a Béri Balogh Ádám által erősen szorongatott Soprony vidéke és ausztriai határok segítségére volt irányozva. Balogh Ádám ugyanis ekkor tájban a Lajta mellett szép csapásokat tön; egyebek közt — mint Eszterházy Antal írja Berthóthy Istvánnak — „Nagy-Martonnál 200 labancz és rácz katonákat vagdaltatott le.“

válaszában is akadunk új részletekre: „Jó dispositióit az províziók iránt vélem kegyelmednek, de jól fejezi bé kegyelmed levelében: hogy nehezebb az bévitele (Ujvárba); s már annyival is nehezebb lesz, hogy nemcsak Mocsonoknál az sánczot vetteti Hartleben: de Esztergomnál is talán elkészült eddig az hidja, s Vallis Surányban (Ujvár közelében) akar szállani, hová már valami gyalog is ment az bányákrul.“ Bercsényi ezen hireit Bottyánnak a fedelemhez ő hozzá is megküldött jelentéseiből vette; ugyan-ezen dolgokat tudatá tábornokunk Károlyival is, következő levele által:

„Méltóságos Fiam-Uramnak ajánlom szolgálatomat kegyelmednek.

Ujvárban expediált aggregatus tiszteim már hozzám érkeztek. Az Mocsonokhoz szállott ellenségnek hire csak verificáltatik, és hogy maga Generál Heister benn két regiment lovassal már jóformában be is sánczolta magát, várván óránként gyalogot hozzája; a lovassa a Játón füveleni akarván, Vallis, ki ezelőtt nyitrai commendans volt, Surányban igyekezik. — Húsok a mieinknek (Ujvárban) most vagyon elégséges, hatszázig való marhát hajtottak a Játórul. — Egy fegyverneki ember, ki hatodnapig közöttük volt az németeknek Mocsonokon, beszéli, hogy minden bizonyossan Lévát is meg akarja szállani¹⁾ s a Garam-mellyékét valamely helyen másutt is inposterálni. Esztergomban is verificáltatik, hogy hidhoz való apparamentumokat készítnék; mi végre s hova? nem tudatik. Ezt az Istenért is kegyelmed tréfának ne vélje. Jóllehet én repraesentáltam mind Felséges Urunknak, s mind Méltóságos Locumtenens úrnak, de tartok attul: csak még penetrál is levelem, s mennyivel

¹⁾ Ennek meggátlására rontatá tehát le e napokban Bottyán Léva erődtményeit. (L. Kókay Mártonnak Szuhányból apr. 23-kán költ levelét.)

inkább az eránt miként disponáljon ő Excellentíája: az ellenséges conjuncturák addig véghez is mennek. Hanem mind azon collectált hajduságot jó rendben vétén és csoportra vervén — siettesse ide rándulását; Isten hirivel mit vihetünk: végben vigyünk, mert periculum in mora.

Az vizek áradási egy órában szünnék, másikában újulnak. — Dunántúliak Csíkvárt dicséretessen visszavették, harminczig való német rabot életben megtartván, többet feláldozták.

Ezzel ajánlom kegyelmed jó akaratjában tovább is magamat, és midőn közelfítését s annyival inkább érkezését hovahamarébb várnám, maradok

Raptim Szécsény dje 12. Apr. 1709.

Méltóságos Fiam-Uramnak.

kötelessen szolgáló apja

Bottyán János m. k.“

„P. S. Az Istenért kérom Nagyságodat: siessen ide éjjel-nappal jönni, mert periculum in mora. Kérom Nagyságodat, csak postai alkalmatossággal jőjjön Nagyságod maga, ne haddal, mert semminémő provisio sincsen (lovasság részére). Ha lehetséges léssen, vagy másfélezer hajdut az javában parancsoljon jönni, és három taraczkot.“

Valóban a dolgok ezen állásában Bottyánnak főleg gyalogságra és ágyukra volt legnagyobb szüksége, mert csak kevés lovassági ágyúja vala, az is mind lövészerszámok nélkül nem hagyható helyen: a védállomásokon.

Károlyi Bottyánnak ezen levele következtében rögtön felrándult Szécsénybe, hogy a hadi teendőkről tanácskozzanak. Azután visszamene a Mátra alá, Bottyán számára hajduságot, taraczkokat küldendő. Mikor ezek már indulóban voltak: Bottyán elejökbe ment, hogy jöвете-

lőket annáljobban siettesse, s egyszersmind visszalátogassa Károlyit. Ott ismét rosztul kezdé magát érezni, mindazáltal erőt vévén betegségén: nyeregbe üle, és négy ezred lovassal, s a hirtelenében összeszedhetett gyalogsággal megindula a Garamhoz. Célja vala az Esztergom vagy Léva felől nyomuló ellenség visszaverése, s a vizek állapotról való személyes meggyőződés.

Károlyit talán a ráczoknak Tisza-Duna között való gyülekezése még mindig Heves és Hatvan körül tartá, pedig az ezen év rendkívül nagy hóeséseiből keletkezett tartós árvizek valahára már apadni kezdenek. Nagy Gábor írja Károlyinak Szécsényből ápril 17-kéről Hevesre: „Már az Garam is partjában szállott, nagyobbat egy singnél; úgy más vizek is megapadtak derekassan Generális Uram ő Nagysága nem tudja mire vélni, hogy Excellentiád ide való jövetelivel késik. Az ellenség Mocsonoknál az sánczot keményen csináltatja. Oberster Sámbocki uram is már ideérkezett, azon van, hogy az Garam felé menjen, és általmenésre helyet keressen, míg Excellentiád el fog érkezni. Az hajókhoz való köteleket mindeddig el nem hozták. Ocskai Sándor uram katonái mostan érkezvén Újvárból¹⁾, kik is hozták hirül, hogy mindennap labanczot, németet fognak; melly németek is beszélnek, hogy az labanczot felvitték oda-fel²⁾. Az Sitva csak térgyig ér; az Garamnál ugyan az lapossain vannak vizek afféle fenekekben, de tőrhető.“

Az ekkori Újvár körüli állapotokat tükrözi Berthóthy Istvánnak ápril 21-iki levele is: „Az innen való németnek egy része derekassan besánczolván magát Mocsonokon, azt is hirlelik, hogy táborostul Lévához igye-

¹⁾ Bottyán Somody Ferencz hat századával váltatta fel őket.

²⁾ V. ö. Bottyán ápril 9-iki levelével.

keznék szállani. (L. Bottyán april 12-iki levelét.) Ez elmúlt napokban feles német bécsapván ide (Újvár alá), az marháinkat el akarja vala hajtani: de megcsalá magát: semmit nem nyert egyebet golyóbisnál; tizenöt közönséges emberének és egy kapitányának el-esésivel szégyennel ment el innen.“

A Tisza-Dunaközi dolgokra, s ama ráczok csoportozására világot vet Sötér Tamásnak, Bottyán Kecske-méten parancsnokoló ezredesének tábornokához küldött jelentése, melyben némi magán-ügyek is vannak ugyan, de azok is elég érdekesek, hogy itt e parányi tért elfoglalják:

„Méltóságos Generális Uramnak, Nagyságodnak
ajánlom mindenkori kész szolgálatomat.

Szécsénybül 14. praesentis nekem irott Nagyságod levelét vettem illendő becsülettel, és mit irjon Nagyságod: megértettem. — Az mi az lónak állapotját illeti, úgy véllem, hogy nem kisebb staturáju mint az Nagyságod csepreghi fekete lova, de annál vastagabbnak kell lenni, az mint megnéztem. Az való dolog: szépségére és termetire nincs az az úr, az ki istállójában nem köttethetné; kantáros olyan, hogy sebessen az mint az embernek neki rugaszkodik, akármelly kézre mint az kárka, az ember mellett megfordul. Mindazonáltal nehéz látatlanban jószágot venni; nem tetszenék Nagyságodnak — azután rajtam maradna, most pedig magamnak is vadnak lovacskaím, többre nincsen szükségem; mert ha pénzes ember volnék: én magamnak bizony az harmincz aranyért el merném venni, ha csak vezetéken előttem hordoztatnám is; de arra mostanában nem érek, mert értékem szegény. — Az mi pedig illeti az sárga karmazsínoknak vásárlását: itten bizony mostan nem kaphatni; hanem veres kettő vagy három vagyon: de abból nem mérészeltem venni

Nagyságod számára, mivel sárgát kíván Nagyságod¹⁾).

.... Itten elég munkánk vagyon az vigyázásban és portázásban csaknem mindennap. Az elmúlt kedden is Szücs István hadnagyomnak, többekével együtt elhajtották az szegedi labanczok hetvenig való marháikat Pestre. Mink ide alá kerestük az pusztán, ők azonban felfordultak.

Itt- való maradásomat nem reménlem, és nem is akarom, mert az pestis két vagy három házhoz bejött ide is; bánnám, mostani háborús idővel döggel kellenék meghalnom... Sasrul mai nap hozták hírül, hogy valami ráczság gyülekezik Szegedhez, mellyet magam sem hihetek; mindazonáltal alattomban kétfelé bocsátottam portáimat, és postát is, ha valamit érthetnék. — Ezzel Nagyságod grátiájában magamat ajánlom, és maradok Kecskeméten die 19. Aprilis, Anno 1709.

Nagyságodnak

mindenkori kész szolgálja,

Sőtér Tamás m. k.“

„P. S. Itten az alföldön az Duna-mellékit az nagy árviz mind elfogta, sok falukban nem is lakhatnak, Kalocsán alól által kellett menni nekik az Dunán; mind mezei vetéseket, mind az földben levő vermes életeket, mind kívül az mi volt, az nagy viz elvette szegényektül. Tudom, elég éhelhalál leszen közöttük. Kalocsai páter uram nálam lévén mai napon, beszéllette: sok apró gyermek is holt az házakban az vízben; nem tud-

¹⁾ A sárga-karmazsin volt azon korban a legelőkelőbb magyarok által viselt, s legdrágább lábbeli: a piros-karmazsin, sárga-szattyán, piros-, sárga-kordovány már olcsóbb vala. Fekete csizmát csak gyászban viseltek. A katonaságnak is sárga vagy piros csizmája volt; fekete alig elvértve egy-két ezrednél.

tak mihez kapni az szegénység, magát vagy gyermekét oltalmazza előbbben?”

Kívül: „Méltóságos Generális Bottyán János nagy jó uramnak Ő Nagyságának íram, tartozó kötelességgel. Szécsénben.”

Ezen levelet Bottyán eredetiben elküldé Károlynak: hogy lássa, miszerént a rácz hire túlzott, és hogy Sötér s a Pest elején vigyázók is elégségesek ellene; azért jőjön mielőbb Újvár felé. Károlyi azonnal el is indula, úgy hogy a Garamtól visszatérő Bottyán april 22-kén némely ezredeivel már Patakon (N.-Oroszi mellett) találkozék, s magát Károlyit is 23-kán már Bujákon leljük. Azon volt, hogy mentül nagyobb erővel mehessen, derék harcztot is próbálandó.

Megírá azért az april közepén ezerének pihentetése végett Putnokon időző Ebeczkynek: jőjön mindgyárt regimentestül alá, s csatlakozzék a hadakhoz. Ebeczky rögtön meg is indult, s april 21-kéről már Szécsényből tudósítja Károlyit, hogy imé itt van, s a kívánt hadak „minden kétségkívül az denotált helyre és meghagyott napra, ugy mint holnapra jókor elérkeznek. Mint-hogy Bottyán uram sincsen itten: (Bottyán ekkor a Garamnál járt), káros volna ha az üdőtöltéssel lovait az had elrontaná.”

Megírá továbbá Károlyi Balogh Istvánnak, hogy ő is a divényi védállomásokon lévő lovasságból négy századot küldjön utána. Azonban ez, a postérungok üresen hagyása nélkül nem történhetett volna meg. Balogh Divényből april 21-kéről válaszol: „Excellentiád második levelét ma vettem, hasonló kötelességgel méltóságos parancsolatját; bójúvén hozzám, Tekéntetes Nemzetes Vitézlő Szalay Pál uram ő kegyelmével, s mellettem lévő Nikházy György urammal is közöltem; az ő kegyelmek regementeik nemhogy completo numero és pro

moderno rerum statu superflue is volnának: de ha a kettőből négy, vagyis negyedfélszáz lovast Excellentiád parancsolatja szerint elcommendőzok: a postérungok üressen maradnak. Nem hiszem, rossz lovassával együtt is négyszáznál többen legyenek, minthogy Méltóságos Fő-Generális Urunk Ő Excellentiája mellett is vannak, azonkívül egynéhány vármegyékben executiókon, említett Méltóságos úr (Bercsényi) parancsolatjából. Azonban oly helyen is vagyok Szalay uram — jóllehet félmértföld distantiája innét — in casu periculi et necessitatis ő kegyelmét nem lehetne secundálni, sem pediglen ő kegyelme ide nem succurrálhatna. Hét felől köll pediglen istrázsákat éjjel-nappal tartani, batallérozáson kívül, említett Szalay uramnak; itt is hasonlóképpen; batallérozás egy mértföldnyire is esik. Ezen két ezeret peniglen az én regimentemből — noha Excellentiád méltóztatik föltenni: (ez) hosszú nyugovása által megpihenhetett — nem completálhatom; tehet relátiót Méltóságos Generális Bottyán János uram: mennyit nyughatatlankodtak teletszaka Szécsénynél; egy része nem régen eresztetett el most nevezett Generális uramtul, más része mostanság is Újvárnál vagyok; egy része peniglen, s java katonáimnak, hogy régtől fogvást rabságban nyugosztalják és pihentetik, azt bánom; a kik peniglen kvártélban lenni mondatnak: azok Tiszóczon a postérungban vigyáznak; a mellyek vélem Újvárnál voltak: most is a jó lovassa velem vagyok. — Ha azért Excellentiád úgy méltóztatik tovább is parancsolni, hogy az megirt számú katonaság Excellentiádhoz menjen, praescripta modalitate tehát mindnyájan éjjel-nappal beérik valahol utban Excellentiádot, csakhogy a postérungi helek üressen maradnak. — Való dolog, sokkal jobb és hasznosabb volna hajduságot lovas had helyett ide rendőlni a postérungokban, mert kevés napok mulva éppen lovakkal

nem lehet subsistálni. Örömet is elmegyen a katonaság, mintsem itten lovát koplaltassa, rontsa, és sanyargassa; több egy hétnél sem abrakja sem szénája, szalmája is igen szűkőn. — Most semmi hireim nincsenek; holnap várok.“

XXXVI.

A Hatvanból ápril 22-kén maga is személyesen hadai után indult Károlyi a vizek apadásáról vett újabb hírekből azt ítélé, hogy a Garamon most már gázlókon is átmehet a lovasság; de tévedését eloszlatta a Garam mellől éppen visszatérő Bottyánnak ezen Patakon kelt levele:

„Méltóságos Fiam-Uramnak, kegyelmednek
ajánlom szolgálatomat.

Jóllehet kegyelmedtől eltávozásom alkalmatosságával érzettem erőtlenségemet: mindazáltal azonnal indulván, experiáltuk adjutánt urammal (Nagy Gábor) a Garamnak árját; két egész hete a miulta egy állapotban vagyok; színig lévén, lehetetlenségnek tartom gázlóban az általmenetelt. Öszvehivattam öregkorú embereket, kik ilyen tavaszi áradást sokszor experiáltak, el merik mondani: Pünkösdig sem reménlik olly apadását, hogy gázlóban lehessen a költözés. Mindenekben jelen lévén kegyelmed adjutántja — tehet bővebb információt. — Itt mikor megszállottam volna délre: találtam Géczi uram katonáit; hallok hírét, hogy többi katonaság is itt körülbelől vagyon, — nem javaslottam volna addig, míg bizonyost nem tudott a Garam felül¹⁾. Tovább mitevők légyünk? várom kegyelmed dispoziíóját; ha hidat erigálunk: micsoda modalitással erigáljuk, és micsodás securitással?

¹⁾ Minthogy a hid még nem volt berakva.

Irhatom bizonyosan kegyelmednek: már ezelőtt negyednappal Kovácsihoz, Sz.-Benedeken alól, szállott az ellenség, circiter ezerig. Másra nem vélem, hanem hogy Lévának igyekeznék. Ha híremet meghallják, hogy Garam körül jártam: tudom, másként gondolkozik. — Interim ex superabundanti irhatom kegyelmednek: bár akármiként disponáljon, de ha megyünk, olly készüllettel menjünk, hogy affrontot tehessünk, s ellene resistálhassunk.

Raptim Patak, (Nógrádban, N.-Oroszi mellett), dje
22. Apr. 1709.

Méltóságos Fiam-Uramnak, kegyelmednek
kötelessen szolgáló apja

B o t t y á n J á n o s m. k. “

Az öreg tábornokból itt is kirí a szenvedélyes harczos, a nagytetekre törő szellem: nem elégszik meg Újvár fölszerelésével, — az ellenségen „affrontot“ is akar tenni.

Károlyi 23-kán Bujákra érkezvén, még az nap átrándula Szécsénybe, Bottyánhoz. Itt megállapították terveiket. Az eleség alá szekereket parancsoltak hajtatni, s Bottyán hídhajóit, gerendáit, tengelyekre rakatván, elindítá a folyamok felé. A Garamot Zselíznél határozzák áthidalni. A hidak berakásával Zsámboki ezredes lőn megbizva, megőrizésére Csajághy hajdúi s ágyúk rendeltettek. Károlyi és Bottyán másnap, 24-kén Balassagyarmatra valának indulandók, hogy ott a hadakkal egyesüljenek. Ezek már nagy részt egybe voltak ekkorra gyűlve; Csajághy hajduiból volt még hátra 6—700, de ez is indula immár. Csajághy tudósítja Károlyit Gyöngyös-Pásztóról april 23-kán:

„Vettem Nagyságod méltóságos levelét, adjutant uram által. Ma megindultam s Nagyságodhoz mentem volna Bujákban előre: ha némely dolgoktul nem praepediál-

tattam volna. Az gyalogságot már elrendeltem, több lesz még négyszáznál, idején innend reggel meg fog indulni orderem szerint Buják felé, kiknek is meghagytam, Gyarmat felé tartsanak; amaz kétszáz gyalog is az taraczkokkal ne is várakozzék, hanem csak oda tartson Gyarmatra, ott meglehet az conjunctio.“

Ujvárból, 24-kéről ekkép ír ki Berthóthy, sürgetvén az élést: „Az vizek már itten jól apadtak; az Sitván széltében járhatni, az Nyitrán hajókon járnak által; az is igen apad. Az ellenség feles hajókat szállított Esztergamhoz, ottan akarja általvetni az hidat; olyan hire vagyon, hogy Lévához fogja szállítani táborát az német. A mi az élés dolgát illeti: alkalmasint minapi és tegnapelőtti leveleimben is megírtam Excellentiádnak: addig forogdjék az ember míg ideji vagyon.“

A tábornokok apr. 24-kén, valószínűleg csak estvére mentek át hadaikhoz Gyarmatra, mert még ezen napon mind Balogh István Károlynak, mind Zsámboki Botyánnak Szécsénybe küldik tudósításaikat. Zsámboki már az Ipoly hidjait megcsináltatta volt, s most a Garamét szállíttatá Zseléz felé. Sietve írt levele így hangzik:

„Méltóságos Generális!

Szintén most voltak nálam berseniek, kik is azt hozzák hírül, hogy bizonyos (biztos) emberök levén odabe Esztergomban: a Dunán a hidat most köti az német, Párkánynál penig sánczot ásat. (Hihető: hídő-erődül.) Ezt Méltóságos Generális uramnak hírül akarám adnom. — A (Garamra állítandó) hidhoz való eszköz, kos¹⁾ is készen vagyon. — Ezzel maradok

Nagyságodnak

Patak, 24. apr. 1709.

alázatos szolgálja

Sámboky Nagy István m. k.“

¹⁾ Czölöpök, hidlábak leverésére szolgáló ütő-gép.

Kivül: „Méltóságos Generális Bottyán János nékem régi jó uramnak Ő Nagyságának sietve íram. — Szécsény. Cito, cito, citissime.“

Túlfelől: „Szécsénybe ori és gyarmati birák sietve, száz forint büntetés alatt vigyétek.

Sámboky Nagy István m. k.“

Zsámboki betüről betüre ugyanezt megírá Károlynak is: „Gyarmat, vel ibi ubi.“

Balogh István tudósítása a Divény körüli állapotokat festi: „Mi illeti az ellenségnek constitúcióját, való dolog, jött hirem, hogy az ellenség contrahálná magát Beszterczére: de Garamszegtől megtérvén portám (tehát Balogh egész Zólyomvármegye közepéig száguldoztatá csapatait), recognoscálja, hogy mindenütt helben vannak. — Mi illeti az hadak constitúcióját és szükségeket, kivált lovaik iránt: a mint immár megírtam Excellentiádnak, lovaikat kénteleníttetnek mezzőre kieresztetni, ezen föld pediglen mezző dolgából szűk, és erdős, hegyes; szerencsétlenség is történhetik, mert csuportossan nem lehetnek, és távol is kell pascuálni. Azomban kimenvén pascuáció színye alatt — szöknek is; a minthogy Gácsban hogy érkeztem, szintén akkor Orosz Pál uram nyolcz szökött katonáját küldötte Köröskényi László uram, kiket mindgyárt vasban verettettem Gácsvárában. Hasonlóképpen Nikházy és Szalay uraimék katonái is subducálják magokat. Tartok attul, ha más dispositió nem lesz, megkevesednek, s ha valami lárma talál nappal esni: az erdőt veszi eleiben, s hazájában tartózkodik meg, szokása szerint.“ (Divény, apr. 24.)

Tábornokaink 25-kén Ipoly-Sághra érkezének. Hadaikból négy ezred már elébb, nyugotra egy órányira Visknél táborozék. Az ügyes, vitéz dandárnokot: Ebeczky Istvánt pedig előre küldötték a Garam mellé. Ez, mi-

után ott mindent szemügyre vőn: 26-kán reggel egy pillanatra Viskre rándult vissza, s innét reggeli 8 órakor Károlyihoz tudósítást küldve, igazolván Bottyánnak négy nappal ezelőtt irt állítását, miszerént a Garamon gázlót találni — lehetetlen. Lehetetlen volt még ekkor, négy nap múlva is.

Egyébiránt halljuk őt magát:

„Méltóságos Generális,

bizodalmas nagy uram!

Ezen órában veszem Excellentiád levelit, kiben ugy értem, hogy mégis kételkedik Excellentiád az gázlóban. De ha csak egy katona is usztatás nélkül az egész Garamon általmegyen: semmi hitelem ne legyen annakutánna Excellentiád előtt; mindazonáltal előtünk leszen.

Én ide gyöttem az hadak közé magam, mivel nem tudtam mire vélni; azonnal mindgyárást visszamegyek, mivel holmi sarakon dirib-darab hidakat kell csináltatnom; azonban az hidat is (a Garamra valót) erre kelleltik hozni, mivel másfelé az Szinczén sem mehet el, hanem Tergenyénél. Itt Visken találtam az négy regimentet; de az kapához¹⁾ nem kell bizakodni, mert itt csak az hollók s varjak laknak; itt az zsákok sem telnek ki, hanem ott meglehet mindezeket szerezni. Az Excellentiád további dispositióját elvárom. Újvárban az levelet azonnal expediálom²⁾. — Ezzel maradok

Excellentiádnak

Visk, 26. aprilis

1709. 8 óra tájban.

alázatos szolgálja

Ebeczky István m. k.“

¹⁾ Hogy t. i. gabnás-vermeket bonthatnának fel, s vehetnék meg a gabonát Újvár számára.

²⁾ Hihető, e levélben adatott tudtúl az újváriaknak az expeditió napja, hogy eleve értesülve legyenek, ahhozképest működvén ők is.

Kivül: „Méltóságos Generális-Marsallus Károlyi Sándor, bizodalmas nagy jó uramnak ő Excellentiájának íram.
— Sággh.“

Ugyanezen napról Balogh is ír Divényből, jelentvén, hogy Nikházy és Szalay ezereiből öt század indul: „Huszonkettődik praesentis Hatvanbul datált Excellentiád méltóságos levelét vettem szokott kötelességgel. Parancsolatja szerint a két regimentből: ugymint Szalay Pál uramébül két sereget, Nikházy György uramébül peniglen három sereget ordereztem. Főtiszt léssen velek emlégett Szalay Pál uram Főstrázsamestere (őrnagy): Fekete László uram. Mivel pedig együtt az seregek mind az két ezerben nem voltak: az elmúlt étczakán nem lehetett megindítani; nappal alkalmatlanúl esnék, a mint Excellentiád is azt parancsolta, hogy Köröskényi László uram is éjjel marsoljon ki postérungi helébtől, hogy az ellenségnek ne innotescáljon; — azért ma estve meg fognak indulni, úgy hogy holnap Szécsénhez mehessenek. Szekerek hajtását a mi illeti: immár füleki és divínyi processusokban küldöttem katonákat, hogy késedelem kívül kihajtván, assignálják Szécsénben Excellentiád emberének¹⁾. — Ellenség felől most egyebet nem hallok: helben és csendességben vagyon. Az ittvaló constitutiókat ezelőtt való levelemben megirtam Excellentiádnak. Caeterum föltett szándékában tégye Isten szerencséssé Excellentiádat, kívánom.“

Az esztergomi és Újvárt környékező némettség nem volt oly csendességben mint a Balogh István bányavárosoki németje. Mert épen e napról (apríl 26.) írja Zsámboki Nagy-Orosziból (Nógrád) Károlyinak Ságghra: „Laky István hadnagy uramot vártam Ujvárbul; kivel ezen órá-

¹⁾ Szécsényben a magtárból valának ugyanis e szekerek megrakodandók.

ban szemben-lévén, bizonyossan beszéli, hogy az esztergomi ellenség a hidat általkötötte, járnak rajta által; azt is beszéli, hogy Mocsonokon a német sánczolja magát, — lovas, gyalog; három ezernek mondja lenni . . . Esztergomi hid előtt a német sánczot most vettet . . . Azt is referálja, hogy Szent-Benedekbül az németnek az lovassa Turócz felé ment volna Az elmúlt napokban becsapott a német Ujvár alá, a minthogy a marhákbán is elkapott volt, de visszanyerték, és a németekben is egynehányan vesztek. Beszéli: mindennap kótyavetyélnek Ujvárban.“ (Azaz: a császáriaktól kiportyázásaik alkalmával nyert zsákmányt árverezi a legénység.)

Zsámboki másnap, 27-kén Drégelyben volt, a Garam hidját szállíttatván. Ennek, a tábornokok rendelete szerint, 29-kére be kelle Zselíznél állítva lenni. A hajduság már készíté a hidfősánczokat, az élést szállító szekerek is megrakodtak volt, s a hadakkal együtt a Garam felé nyomakodának.

Ebeczky a maga brigádájával már rég ott sürgölődött a folyam partján, s Nemes-Orosziból (Zselíz és a Garam mellett Barsban) april 27-kéről így utasítja Zsámboki ezredest:

„Kedves komám uram!

Én magam mind megjártam az réveket, de még bizony lóháton által nem megyen; hanem úgy hozzátok az hidakat, hogy hidon kell általmenünk, egyébkint nem. Viskre, Szetére, Lontóra s Terenyére kell gyűnni. Lelkem komám! küldj előre, ha találtok gyűnni. — Ezzel maradok

kegyelmednek

Oroszi, 27. Aprilis 1709.

kész szolgálja s komja
Ebeczky István m. k.“

Kivül: „Nemzetes Vitézlő Zámbocki István lovas Colonnellus, nékem jóakaró komám uramnak ő kegyelmének.
— Drégel.“

Ápril 29-kére a hid Zselíznél készen álla, s Károlyi és Bottyán hadaikkal és az élésszállítmánynyal előtte ütének táborn. Portáikat még azon este átküldötték a hidon, s Ujvár felé kalandóztatták. Táboruk melylyel az erősség felé nyomulandók valának, hét ezer lovasból s 1000 gyalogból álla. A többi gyalogot Csajághy vezénylete alatt a hid őrzésére kelle hátra hagyniok, némi lovassággal egyetemben. Azonkívül Esztergom felé is küldöttek vigyázó hadat. Minthogy eddigelé vagy 200 lovas szekérnél többet még nem leheté összehajtani, s ennyi az élés beszállítására nem vala elégséges: tábornokaink három ezer lovasnak paripáira is mindegyikre egy-egy zsák lisztet köttettek a nyereg mögé¹⁾, és ekkép másnap, ápril 30-kán megindulának²⁾. Ugy egyeztek össze, hogy megtámadtatás esetére Károlyi a 3000 megrakott lovas és a gyalogság által környezett teherszállítmány és szintén a várba terelt gőbolyfalka mellett maradand, ezeket földözendő: addig Bottyán és alatta Ebeczky a sereg többi részével 4000 lovassal tartóztassák az ellenséget, vagy ha ez nem mutatkozik, portyázzanak széjjel a vidéken.

És a császáriak hihetően értesülve valának a kuruczok szándokáról. Mert Mocsonokrul és Surányból még virradta előtt kijöttek Heisterrel, Vallissal 3000-en, s Esztergomból báró Bruckenthallal mintegy másfélezeren, mind válogatott, reguláris nép, s mikor a kuruczok már nem messze volnának a Zsitvától: egyszerre két oldalról megtámadák őket. De ezek el voltak

¹⁾ Kolinovics. „Theatrum Europaeum.“

²⁾ Károlyi személye szerint ápril 30-kán kora reggel indúlt Sághról Zselizre a hadakhoz, és ezekkel azonnal tovább.

készülve, s jól intézkedének előre; a hosszú szekérsor és vágó-falka minden oldalról körülvéve középtűt haladt, s míg Károlyi ennek és a megrakott 3000 lovasnak menetelét intézé: Bottyán és Ebeczky négy ezred lovassal elfogadák a harczot. Keményen vágták vissza a támadókat, a szép sík mezőn ismét és ismét sebes atakokra kelvén. Ekkép nemcsak addig tarták az ütközetet, míg Károlyi a szállitmánynyal szerencsésen beérkezett a várba: hanem az ellenséget jól meg is űzik. Heister látván, hogy a szállitmány elérte a várat, s tartván attól, hogy Károlyi is mihelyt lerakodik, 3000 lovasával és az újvári huszárokkal Bottyánéknak segélyére jó, s ekkép majd nagyon reá felesedik hadára a kuruczság: általános visszavonulót fuvatott. Bottyán egész mocsonoki, tapolcsányi sáncaikig kíséré a császáriakat, kiknek vesztesége ez alkalommal jelentékeny lehetett: mert többé a következő napokban ki nem merének jöni erősségeikből. — A szabad közlekedés Ujvárral meg volt tehát nyitva; a többi szállitmányok is bátran érkezhettek az első napi bevitel és csata után: mert a kuruczok a térnek most már a harcz által teljesen uraivá válván, Ebeczky brigádját a Garam és Ujvár közötti út körül lévő falukra helyezék el. Magok a tábornokok másnap, május 1-jén — miután a várat nemcsak hogy tetemesen fölszerelék, hanem őrségének egy részét is fölváltották: visszatértek a Garamhoz; Károlyi május 2-kára Ipoly-Sághra és Balassa-Gyarmatra, Bottyán pedig Szécsénybe érkezett, hogy a bányavárosok körül való vezényletet ismét személyesen vigye, s az élés további szállítását siettesse.

Tábornokainkat az Ipolymellyékre kísérvén, mielőtt további működéseiket tárgyalnók: tekintsük át a „Labancz Napló“ april havi följegyzéseit.

„April 8. Az németek Suránban postírungot akarnak tenni, sánczolják is már.“

April 12, a mikor a naplóíró Nyitravármegye gyűlésére Csejtére érkezik: „Itt olyan hír van, hogy Suránban megszorították az kuruczok az németeket, és igen megverték, úgy hogy ki is úzték Suránbúl; elsőben az németek megszalasztották volt az kuruczokat, de háromszázig való hosszú köntösös emberek (asszonyok?) rivogatták s pirongatták vissza, — úgy verték föl az németeket, az kiknek háromszáz szekereknél több szekerek volt. Azt is mondják, hogy Pöstyénnél sok sebes németet hoztak ma által az Vágon.“

„April 15. Olyan hír volt, hogy Mocsonoknál valami velitatio (csatározás) volt, de megszalasztották az kuruczok, és hogy Leopoldban nagy lövést hallottak, de mire való volt? még eddig hire nem gyűtt, miért? Az újhelyi Commendant hozta azt az hirt, hogy Vinkler földta Árva-várát, az melly hirrel valami német tiszt ment Bécsben.“

„April 16. Tegnap Elecske (Nyitrától nyugotra, két órányira) táján az németek az kuruczokkal összeakadván, négy német és hat kurucz veszett el.“

„April 17. Mindgyárt reggel olyan hír volt, hogy Bajmócznál sok kurucz vagyon, de nem hihetni. Én 10 óra után gyűttem ki (Csejtéből), napnyugatkor értem, Istennek hála, békével Borodban.“ (Magyar-Bród, Morvaországban.)

„April 20. György írja (Bécsből?), hogy az kuruczok Mirkendorfíg rablották föl az falukot, és békével mentek vissza.“

„April 23. Tersánczky uram írja de dato 19. (Nyitravármegye északi részéből, vagy Trencsényből), hogy már zászlós kuruczok járnak; 17-kén Kölecsényi Pált, Kórosi Gábort, Luby Andrást vitték el, — az kikkel (t. i. a kuruczokkal) hogy Bokross Pál és Hodossi Lőrincz volt; de kétséges, mert hogy Bokross és Hodossi megszabadultak volna, még nem hallottam.“ (A naplóíró észrevétele helyes: mivel legalább Bokross ekkor még csak-

ugyan nem szabadult volt ki, más főtisztnek kelle tehát ama fölszáguldó kuruczokkal lenni.) „Valami beliczi ember is van itt (Bródban), az ki eadem 19. indúlt onnand hazúl, az is mondja, hogy az (nyitramegyei labancz) nemes uraimék közül az kik Csejtérül mentek volna hazafelé, elfogdostak. — Klatóczky gyütt Trencsénbül, azt mondja, hogy Alsó-Szulán (?) is volt már ez napokban zászlós kurucz. Ádám zsidó is Bánbül gyütt meg, az is azt mondja, hogy szaporán járkálnak s felessen is az Vágon túl az kuruczok, sok károkat tettek némellyeknek, s némellyeket el is vittek magokkal.“ (Behódolt labancz nemeseket, rabokúl.)

April 24. érkezett Bródba Krumpach német főtiszt, s hozta hírül, „hogy lengyelek is (Lubomirsky) gyűnnek az kuruczok ellen, — de az Vágon túl fogják, vágják az németeket.“

„April 25. Az tisztek (Hochperg cs. tábornok és Steidl kapitány) Krumpach uramnál voltak, az kuruczok felől csak émmel-ámmal szóllanak; Kelecsényiek felől mondják, hogy egyikét elfogták, az másikat megölték — a kuruczok. — Az lehotai pintér gyütt, azt mondja, hogy Visky várát fölrahlották az kuruczok; csoportosan járván, az németek csak távul nézik őket. — Ujfalussy Andrásné asszonyom írja, hogy az erdőkön egynihány százan lappanganak, és az kivel birnak, mindenébül kirázzák. Az bajmóczi jószágban Raptinán (?) 19 executor németet fogtak, egy imögben vetköztetvén őket, az parasztok kezénél hadták, magok (a kuruczok) más faluban hallván executor németek hírét, odamentek, — azalatt az németek elszaladtak és Bajmóczban mentek.“

„April 26. Ma is gyütt Pöstyénbül levél; azt írják, hogy csak szaporán járnak az kuruczok, fogdossák és sarczoltatják az embereket. Az kuruczok az sarczot Verebélyre (a Zsitva mellé) parancsolják hogy vigyék

utánnok. Szent-György napján (apr. 24.) Szolcsánál (Nagy-Tapolcsány mellett) egymásban kaptak volt (a kurucz és a német), de még akkor hogy irt Johannes, nem volt hire: kié volt az nyereség?“

„April 27. György de 22. írja: Az minap Ausztriában csaptak volt az kuruczok, és az nagy-martonyi postírungbeli németekben levágtak.

— Minap feles lisztet vittek Trencsénben, ma valami (morvai) huszár mondta, hogy az pritomai völgyön megállván az gyalog tolvajok (guerillák?) útjokat, hogy minden lovaikat elvitték.“

„April 28. Pater Sapka írja, hogy Beczkó megént megégett (háború miatt?) kalastromostúl.“

„April 30. Nemcsyk mondja, hogy az mocsonoki németekben levagdaltak; azúta az miúta Visky megfogták volt, a táján nem volt semmi hírek. — Az cancellarius írja, hogy hamar az mezőre szállanak már az hadak, valami keveset az Vág mellett hadnak az föld népével, az többit ők tudják hová teszik s viszik.“

Ezen aprólékos adatkák is igazolják: mennyire kiterjedje a kuruczok hatalma a megnevezett időben a Nyitra és Vág folyamok körül.

És ezek után folytassuk ismét Károlyi és Bottyán hadainak dolgát.

XXXVII.

A tábornokok gyors visszajövetelére a Garam s Ipoly mentén valóban szükség vala, mivel ab anyavárosoki németiség, hogy őket revocálja: hátok mögé igyekezett nyomulni. Május 2-kán éjjel a császári őrség Szent-Benedekből kitörvén, Pásztói Horváth István hadát Tolmács nevű tót faluban (Garam-Szóllós mellett, Barsban) meglepte, és kizavarta, két katonáját levágott, kettőt elfogott, paripákban, fegyverekben zsákmányt ejte — de minthogy a visszaér-

kezett kurucz ezredek segélyül siettek: megint megtére Szent-Benedekbe.

Maga Horváth így írja meg ez esetet Poklusánról május 3-káról Károlynak: „Én, kegyelmes uram, igen szerencsétlenül jártam compániámmal együtt; az sok hamis spion s árulók miá ellenségetül az étezaka fölverettetem; nem az vigyázatlanság miatt: mert Isten látja, hogy talpon voltunk, és az réveken szüntelen patalléroztattam, de az hamis spion paraszt ember olyan réven hozta által, hogy az ember olyan helyen révet sem gondolhatna lenni; és így rajtunk ütven, oly hirtelen, hogy még lovamhoz sem tudtam kapni — mikoron az szemeim közé lőtte az tüzet. Kénteleníttettem azért egy meztelen karddal elszaladni, úgy hogy minden lovamot és fegyveremet elvitte az ellenség, és katonáimnak is harminczkettőnek lovait elnyerték, soknak pedig két s három paripája voltanak.“

Ismét, Pásztóról, máj. 11-kéről ugyanezen esetről: „Nem kétlem, hogy Nagyságod nem érthette, hogy az ellenségtől Tahnács nevő faluban felperettettem; az ki is az ottvaló lakosoknak kémségek által következt. Négy katonámnak elestével — kinek ketteje rabúl vagyon — magamnak paripáim, fegyverim, — csak éppen egy karddal, gyalog maradtam; az katonáimnak negyvenig való lovaik odamaradtanak. Zólyomi és beszterczei német az két város között füvellőre kiszállott.“ (Károlynak, Hevesre.)

Bottyán Szécsényből május 2-kán ekkép ír Károlynak Ságára: „Ezen órában veszem Nagyságod levelét, kibenerterm Nagyságod csudálkozását, hogy assistentiára kíváncsi katonaságnak szűkit irtam. — Nem tudom ki informálhatta olly sinistre Nagyságodat, hogy én Szetén (az Ipoly mellett Gyerk és Lonthó között) három compániával lerakattam volna az lisztet, és magammal hozattam volna az katonaságot; holott én se katonáját nem láttam (visszajövében), se lisztet le nem rakattam, annyival is

inkább közülök magammal egyet sem hoztam el, mert midőn Szetére értem (május 1-jén, Ujvártól visszatértében): már a liszt le volt rakva, a katonaság is elment, nem tudom ki parancsolatjából. — Darvas Ferencz urammal eleget laborálunk a szekerek hajtásában és élésnek szerzésében rajtunk semmi el nem múlik.“

Ugyan e napról és ugyan Szécsényből Nagy Gábor írja: „Darvas uramnak 3800 kila (7600 p. m.) életje készen van (Szécsényben). Excellentiádnak minémő levelet irt Ő Nagysága: transmittáltam.“ (Ez lesz Bottyán főttebbi levele.)

A Szécsényben lévő gabonát a Gyarmatban lévővel együtt e napokban indíták el Újvár felé; april 30-kán a Ságón, Ipoly-Pásztón, és egyéb közelebb fekvő helyeken felhalmozottat szállíták vala bé.

Zsámboki írja Gyarmatról Károlynak Ságóra, május 2-káról: „Mink Göcze Gábor Commissárius urammal az gyarmati prófontháznál az élést felmértük s fel is rakattuk, el is indítottuk. Liszt 21 hordóban: 261 kila; buza zsákokban: 452 zsák, kikben vagyon 898 kila buza. Ötvenhat szekereken az búza, az liszt pedig huszonegy szekéren, mely in toto liszttel buzával téssen kilas nro. 1159. (= 2318 p. m.). Az üres szekereket, a kik megmaradtak, magunkkal mindgyárt viszzük Szécsényben, azokat is kiindítván, azon leszünk, viradtig; ha Darvas Ferencz uram felmériette eddig, mulatás nélkül a többi után indítjuk.“

Darvas pedig így ír: „Liszt és gabona az pásztóin és gyarmatin kívül van már itt Szécsényben 2000 kila (4000 p. m.); csak szekerek jönneek. Készen zsákom is van ezer, hordóban is van liszt.“ (Szécsény, május 2.)

Szintén május 2-káról Csajághy, Zselízről a hídfő-erődből, hol a további élés-szállítmányok érkezését várta: „Már Istennek hálá, majd két hajó is az hid alatt szárazon marad, igen apadván az Garam. Sok helyeken lesz-

nek már hidak — (a gázlókra czéloz;) itt nem fog kívántatni az hid. Az ellenség távozására nézve is utak in securitate lesznek; az hajduságon is itt nem leszen szükség. Már Ebeczki uram túl az élést alkalmasint szállítatván, mai napon míg itt leszünk elérkezhetik ha akarja az 600 kila buza is, sőt Vice-Ispán Sámbocki uram is Szécséntől s Gyarmattul ennyi időre könnyen elérkezhetnék. Az hajókat is talám nem elrejteni az mondott helyen, hanem tovább is vinni meglehet.“

És nemcsak hogy a felsorolt gabna mind bevitetett, de a szállitmányozás még május 13-kán is, egész május közepéig folyton foly vala, az élést-vivő szekérvonatokat s a vágómarha-falkákat Ebeczkynek Garamon túllévő hadai kisérven a várig, teljes biztosság okáért. Ebeczky május 13-káról írja Gyerkről: „Az mi az buza dolgát illeti: én itt abban óránként fáradozom, csak hogy pénz nélkül már nem is kaphatok; az kik creditumomra adtának eddig, azokat sem fizethetem ki, éppen kifogytam minden pénzből. Ezen órában indulok azért Nemes Nagy-Honth vármegyének gyűlésére, az hol talán szerezhetek valamely pínzt, — azon leszek. — Az vágókat ugyan még bé nem hajtattam Ujvárbán, de azokat is bé hajtatom, általusztatván az Garamon, mivel az Garam vize mostanában igen megáradott. Semmi ollyas hírek itt Istennek hála nincsenek, kikről szükséges volna Excellentiádot (Károlyit) tudósítanom. Alattam lévő kevés hadakat Generális Bottyán János uram is commendérozni kívánja, kikben az Garamon túl is hadtam némellyeket az újvári éllésnek szerencsésebb beszolgáltatásának vigyázására.“

A zselízi hidat — ekkor már elég gázló lévén a Garamon — fölszedék, legfőlebb egy pár nagy kompot tartva készen a szekerek átszállítására. E hid-fölszedés pedig azért történt, mert Csajághy hajduira Divény, Füle

hegyes tájain vala szükség, hogy ott az örökösést legalább részben ismét átvegyék, segítségéül a Balogh-brigádának, a pár hétre pihenésre bocsátandó Nikházy György-, Orosz Pál- és Szalay Pál-féle igen megromladozott ezredek helyett.

Az újjváriak ezenközben szorgalmasan portyáznak is felváltott friss lovasságukkal túl a Vágon Szeredig, és innét Nyitráig, s lefelé a komáromi várig. Berthóthy május 6-káról így ír Károlynak: „Portássaim megérkezvén hoztanak rabokat, az kik referálják . . . hogy Pozsonyhoz is gyülekezik valami kevés német, Szeredhez feles lisztet hoztak; gondolom, Mocsonokra és Nyitrára viszik. Morvából két regimentet várnak Trencsényhez; Galgócznál csinálják az hidat, az esztergomi kész. — Rettenetes sok innen az Garamon az lézengő (kurucz) katona; az nagy részegségnek adták magokat, az szegénységet mindenütt pusztítják; ha ugyancsak úgy lesz: behozatok benne, s fel is akasztatok valamellyet.“

Mint folyának e napokban a bányavárosok körül a dolgok: Galánthai Balogh István brigadéros levelei némi adatokkal szolgálnak.

„Nikházy és Szalay uraimék seregei — írja Balogh Divényből május 2-káról Károlynak — arra való nézve késtek Ipoly-mellékin, hogy hallották volt németnek Végleshez való gyülekezését, melyről irtam is volt Excellentiádnak. Mi illeti említett seregeknek enyimekből leendő supplétióját: mely dispertim légyenek, Excellentiádat tudósítottam volt; mindazáltal irtam Andreánszky Zsigmond Vice-Kapitány (alezredes) uramnak: a mennyire kitelhetik, küldje utánnam; vagyon actu is velem hatvanig való, de oly nyomorusággal tartják lovaikat, Nikházy uramé is, hogy a ki füre nem ereszi nappal: tehát az házfödélét szaggatja, és azt fejszével szecskának vágván, abrak nélkül éteti; egész étczakán pedig kan-

társzáron merőben tartjuk lovainkot, nappal némelyik fiúveleni maradván. Tartok attul, ugy ne járjunk, mint Nagy-Magyarnál¹⁾. Most semmi ollyas occurrentiáim nincsenek.“ De már néhány óra mulva érkezének, mert még ugyanezen napon újra tudósítja Károlyit:

„Nagy-Szalatnyáról nálom lévén bizonyos ember, recognoscálta, hogy tegnap (május 1.) Zólyombul circiter 50 lovas német kijtívén emlétett helységben (Szalatnára), vélte azt, hogy exulans kuruczok közül valamelyik, házához és cselédjének (családjának) tekintésére menvén, megszoríthatják házoknál; de nem succedálván a dolog: kése-delem kívül megtértek (Zólyomvárába); hanem a kik Beszterczéről és Radvánbúl lettek lobonczokká: azoknak garamszeghi commendant égszinyó magyar ruhát s fehér új köpönyegeket csináltatván, és közikben németek is rendöltetvén: harmadnapja (ápril 30.) kijüttek plus minus száznál gyalogúl Beszterczéről, és tegnap zolnai hegyen láttattak lenni, az hová étel és italbúl provideáltattak magoknak. — Ezeket Zolnáruul Nagy-Szalatnyára tizenték, onnét ide²⁾. Beszterczei német helben vagyon; (tár-) szekereit piarczon készen tartja.“

„P. S. Hogy levelemet végzettem, jött ocsovai ember sietséggel; az is confirmálja nevezett gyalogságnak Zolna táján oldalaslag Szebedén helységben léteket; mi igyekezetek? és merre fordul? az iránt semmi recognítióm. Ez azt is vallja: többen vannak száznál: az hová mennek, kuruczoknak vallják magokat. — Én ugyen a jó vigyázást megtartom, és távóbb (távolabb) lévő tiszt-uraiméknak hirt tettem. — Fűvellés kedvéért Hajniknál (Zólyomban, a Garam mellett) szándékozik a német sánczot

¹⁾ Nagy-Magyarnál Baloghot 1706-ban vigyázatlanság miatt Pálffy fölverte volt.

²⁾ Mint látszik a kuruczoknak jó és gyors kémrendszerök volt, a nép is mindenütt részökön lévén, még e tótos vármegyékben is.

vetni. — Zolnai oskolamesternek egy akó pálinkáját elvitették, és Ocsovára is divertálván, ma, emlétett Szebedénben mentek, de mind kurucz képében járnak.“

Losoncyról május 8-káról: „Elszélledett katonaságnak reductiójára Oberster Nikházy György uram maga megyen alá; az ő kigyelme seregei még nem tértek meg: Szetéig vitetvén a lisztet, Zsámboki uram rakatta ott le, és a katonaságot maga mellé vévén — mindeddig oda vannak; a möly strázsamester megjött, az recognoscálja. — Mótyovai (Zólyom m.) ember jüvén hozzám, a ki az elmúlt cstü-törtöktől fogvást Beszterczén computuson volt, referálja: Beszterczéről szombaton 30 szekér lisztet vittek Breznóra; két Trupp német az nap Beszterczéről Liptóban ment. Kamora 500 hajdut fogadtatni parancsolta. A möly magyar hajdu ruhába öltözött németek végett minapiban is irtam Excellentiádnak: az valóságos. Beszterczén azt is hallotta: 500 lovast és gyalogot rendöltek hegyeknek, Divén felé. Hajniki és kovácsi rétekre — az ki Zólyom előtt vagyon — igyekezik füvellőre szállani a német. Dobronyiva várában is vagyon hajdu, és már árok is vagyon (a vár körül), a minthogy portám a táján lévén, ki is lőttek, hirt bocsátván azzal.

Az elmúlt szombaton, Kékkőből (kurucz kézen lévő vár) valami Révay Tamás másod magával Zólyomban szökött.“

„P. S. Excellentiád méltóságos ordere szerint az elrendőt helekre kiszállítom a seregeket. — Ma vagyon Nemes Vármegyének (Nógrád) particularis gyűlése: miként interteneáltassék az had?“

Balogh alkalmasint e gyűlés végett mene át Divényből Losoncra, a honnét jelen levelét ír.

Balogh és a többi a táján vigyázó főtiszttek rendesen Bottyánnak küldik vala napi-jelentéseiket, mint vezénylő tábornokuknak; azonban Károlyi ottlétekor némelyikök

természetesen ezt is tudósítá. A Bottyánhoz küldött jelentések — hacsak a gr. Forgáchok szécsényi levéltárában nincsenek, minthogy Bottyán neje gr. Forgách-leány volt — elveszének, kivévén azokat, melyeket még maga a tábornok eredetiben mellékelt volt Károlynak: mert ezek a gr. Károlyi-levéltárban — mint láttuk — ma is léteznek. A Károlyihoz küldöttek ellenben majdnem mind megmaradának e gazdag levéltárban, mely a hazai történelemnek annyi becses kincsét rejt. Ez archivum használata nélkül Bottyán tábornok életrata sem lett volna kidolgozható.

— — — — —

Miután Ujvárbá annyi eleség szállítatott, hogy legalább az ősz végéig bőven elég lesz vala az őrségnek: Károlyi május első napjaiban visszaindula az erdélyi határokra; mert távolléte alatt Kirchbaum tábornok csaknem egészen kiszoríttá a kuruczokat Erdélyből, Sebesvárárt is elfoglalván. Károlyi most Kirchbaum ellen akara menni. Sietett tehát alá, táborostul együtt. Csajághy május 16-kán már Nagy-Károlyba küldi utána Csényről e levelet: „A gyalogságot megindítván fel Pásztónak, Fülekre felé, magam erre divertáltam bagázsiaéskámhoz; az garmmelléki gyalogság is (a ki a hidat őrzötte volt) elérkezett Écsig, — azoknak is ordereztem amazokkal. Holnap Isten engedelmeivel magam is indulok közikben innend. — Ujvárból minémü levelet Berthóthy uram irt, az a continentiája, hogy portási megtérven alkalmas nyereséggel, rabokat hoztak, kik azt fateálták, hogy az ellenség Ujvárt bloqueálván az felföldre mégyen Galgócznál csinálnak hidat; Szeredhez Pozsonból feles lisztet hoztak; Trencsénhez várnak Morvából két regimentet. Hartleben visszatért Mocsonokra, ott most is az sánczot csináltatja.“

Bottyán, Károlyi visszamenetelével ismét egyedül vezénylett az Ipoly, Garam és Vág vidékén, egész három hónapon: május, június, július haván át. Ez idő alatt hol

a bányavárosi németek szorongatására Szécsényben és környékén, hol pedig a morva végeket fenyegetve Ujvárbán és a Vág mellett táborozék. Többször beütött Morvába, s szép nyereséggel térének meg hadai, melyek nemcsak ott szedték föl a helységeken a tűzváltást: hanem itt-honn is behajták a kurucz adót a császáriak részére behódolt vidékeken is, föl egész Pozsonyig, és Trencsényen fölül Bicséig. E pénzekből került ki a katonaság fizetése.

Tábornokunk szakadatlanul küldözé sűrű portáit úgy a bányák felé — melyeket bekerítve tartott — mint a Csallóközbe, Nyitra, Trencsény, Pozsony, Nagy-Szombat tájára, és által a Fehérhegyeken. Az ellenséges vidékeket e kisebb nagyobb számú fel-alá járó csapatok, s a hegyekből, erdőkől minduntalan kicsapdozó guerilla-szerű hadak folytonosan nyugtalanították, és nem egyszer szerencsés sikert víttanak ki. Hol itt, hol ott szorítottak meg egy-egy német csapatot, s vágták le, fogták el, hol pedig nagyobb számmal verődén össze, keményebb próbákat is merének. Kalandozásaik oly gyakoriak voltak, hogy még Pozsony és Nagy-Szombat között sem járhatának a császáriak soha katonai fedezet nélkül, sőt még így is többször rajta vesztenek vala. A Vág és Garam között pedig épen hatalmukban tartották a kuruczok a földet.

Lássuk május hóról a névtelen „Labancz-Napló“ aprólékos följegyzéseit:

Magyar-Bródban, Morvában, május 2. „Ollyan hirt csináltak volt az parasztok, hogy sok általgütt az Vágon az kuruczokban, de inquisítióra kelvén az állapot, semmi sem volt belőle, csak az kik kívánnák, azok költötték. — Páter Ravasz gyütt, mondja hogy Bossácznál (Vág-Ujhelyen túl, a morva határon) sok kurucz volt; de nem hihetni.“

Május 4. „Andrássi urnak írják Pozsonybúl, hogy Semseit Szombat (Nagy-Szombat) táján megfogván az

tolvajok (alkalmasint a lappangó kuruczokat csufolja így), 90 frtban sarczolták meg, s úgy bocsáták egy ümegben.“

Május 6. „Ferenczffi levelét vettem; azt mondja hogy nálok (Bán körül) olyan az hír, hogy Károlyi Suránnál van táborostúl. Póstyénrül is vettem leveleket, de azok semmitsem irnak.“

Május 8. „Ez éjjel az nyivnyiczai¹⁾ malmot fölverték az tolvajok, kuruczok képében. Szendrei, Thuróczi, Gyuró gyűttek Póstyénbűl, azt mondják, hogy 5000 lóval vitt élést Újvárbán Károlyi; az kuruczok sokat csintalankodnak azon az földön, Elefánt táján valami kereskedőket vertek föl.“

Május 9. „Valami mundérunggal indultak volt (a németek Bródbűl, Morvából) Újhely felé (Vág-Újhelyt érti); Nyivnyiczárul visszatértek — az kuruczoktól tartván.“

Május 10. „Paulik (hadi tiszt) megént ide (Bródba) gyűtt majd 40 lóval; az regiment (a morvai végörző huszár-ezred) számára recruta lovakat hoznak, azok eleiben gyűtt; azt mondja, hogy tegnap egynehány kurucz volt Verbón (a Vág és Morva között), az ő németjei közül is elkaptak egyet.“

Május 11. „Csalóközben hét németet vágtak le. Károlyi felől olyan hir van, hogy által fog az Dunán menni.“ (Ezeket Kis-Martombűl 6-káról írják a naplóírónak.)

Május 13. „Ma megént egy csoport német gyűtt Szakolcza tájárul, az kik executión voltak.“

Május 15. „Mondják, hogy Kétyen valami csínt tettek az más héten az tolvajok; Kéty vagy holiczi vagy sassíni jószág.“

¹⁾ Niwnitz, Morvában, Bród és a magyar határ között.

Pozsony, május 21. „Mondják, hogy Szent-János táján valami Fändrichet (zászlótartó) vágta le az kóborló kuruczok.“

Május 22. „Olyan hirt hoztak, hogy Szent-János¹⁾ táján megént németeket vagdaltak le az kuruczok, és Széleskút²⁾ táján is 40-ig valót; de mintbogy az németek magok is annyinak mondják: hihető, hogy több esett rajtok.“

Érdekes észrevétel a labanczos naplóíró tollából. E följegyzés a németeknek a Fehérhegyen túl történt nagyobb csatavesztését sejteti, hozzá járulván még az is, hogy a kuruczok ugyan e napon egész a pozsonyi kapuk alá hatolának, s az ottani kálváriánál — a naplóíró szerint — 14 németet vágtnak le. Bottyán, ugy látszik nagyobb csapatot küldött által a Fehérhegyen, s ugyanezen napokban — mint látni fogjuk — egy más csapata Morvába töre bé.

Május 23. „Blaskovicsot³⁾ mondják hogy elveszett az Fehérhegyen túl. — Hannibál Heister már Újvárbán van; Winkler, Bokross s nem tudom kicsoda fog szabadulni rajta, talám Bolfort is.“

Heister Hannibál csakugyan kicseréltetett előkelő kurucz rabokkal: Krucsay János, Winkler, és Bokross Pál ezredesekkel; ugyan ez idő tájt váltattak ki a rácztökölyin: Deák Ferencz és Gyulai István ezredesek, s valaki máson a szintén fogoly Nagyszeghy Gábor gyalog brigadéros⁴⁾. Bolfort nem szabadulhata.

Pozsony, május 24. „Az kuruczokat mondják, hogy Ausztriában csaptak volt, Plessen (?) az marhát kapták volt el, azomban visszagyüvet az németek meg-

¹⁾ Pozsonyvármegyében, a Morva vizétől félórányira.

²⁾ Szolocznicza, Detrekő várától délre.

³⁾ Ocskay László ezerében alezredes.

⁴⁾ Kolinovics. Beniczky naplója. Rákóczi levelei Károlyi Sándorhoz.

állották útjokat, az marhát is visszanyerték tőlök, magokban is elfogdostak s meg is öltek egynihányot.“

Ez esemény alkalmasint túl a Dunán történt.

Pozsony, május 25. „Az ittvaló commendáns azt beszéli, hogy Nyitránál Hohenzollern regimentjéből 30 németet vágtak le az kuruczok. Egy német volt itt, az mondja, hogy már Bodokrúl¹⁾ kimentek az németek, az Garam felé mentek, az bagazsiájokat is elvitték magokkal.“

A nyitrai veszedelem nyilván nagyobb lehetett, miután maga a császári parancsnok bizonyára kicsinyítve beszélt; a naplóíró május 22-iki megjegyzését ide is alkalmazhatni.

Május 29. „Ma az vármegye katonáit látták oda ki, kuruczoknak vélték, az marhával az város felé szaladtak.“ (Pozsony.)

Május 30. „Az alföldön az Tisza mellékén, azt mondják, hogy nagyon omol egyik ember az másikára az pestisben, és hogy már Kecskeméten is szaporán halnak. Az kuruczok felől azt mondják, hogy Hatvannál csoportoznak. Ebergényi Lubormirszki herceg hadai eleiben mondják hogy ment, de azoknak az száma már csak két ezerre szállott az hatbúl, azt is rosznak mondják“²⁾.

A császár számára ugyanis Lubomirszky herceg Lengyelországból öt ezredből álló hadat küldött volt: eze-
ket vette át Árvában vagy Trencsény északi részén Ebergényi cs. tábornok.

¹⁾ Bodok Nyitrától észak-nyugotra, Tapolesánytól délre. Régi vára még a török idejében árokkal és töltésekkel vértetett körül. Fényes Geogr. Szótárában ez olvasható róla: (I. k. 141. l.) „A Rákóczi Ferencz seregei ellen igen vitézül oltalmazták ezen várat a császáriak: mindazáltal kénytelenítették azt feladni, minekutána az ellenség erőszakos megrohanáshoz készült.“

²⁾ A Lubomirszky által ekkor küldött segédhadak 5000 emberből — két lengyel és három száz ezredből — állottak. (Kolinovics.)

„Tersztyánszky uram írja de 24 (máji) Trencsénybűl, hogy Morvában bécsaptak volt az kuruczok, és az hrozinkói völgyön az Trencsénben menő követet valaki megölte; az kinél sok levél volt, de nem tudják, hogy az kuruczok ölték-e meg, vagy az tolvajok, de az levelek oda vannak, Generális Hochperg (ez ekkor Trencsényben parancsnokolt) búsul is az leveleken. — Ebergényi conjungálta magát Lubomírszki grojkóival (?), az kit igen fegyvertelen gaznépnek mondanak Trencsénben lenni. A táján már igen bátortalan az járás; minthogy az németek kimentek (téli szállásaikból): az szegénység az hegyekben és erdőkben vette magát az masérozó nép előtt, mert kenyere sincs; az falukot kéméletlenül pusztítják valamerre mennek.“

És ezt maga a labancz naplóíró jegyzi föl saját feleiről, kik elől még a behódolt trencsényi tót nép is elfutott. Képzeltető: milyen lehete viseletök a lakosok iránt, — hátha még kurucz-birta földre hatolhattak!!

Június 2. „Péter levele együtt (bizonyosan még májusban kelvén), hogy már Morvából nem járhatnak Trencsénben, rakva vannak az hegyek tolvajokkal, az völgyeken már egynihány embert öltek.“

Igy telt le május hava a Vág vidékén, és a határokon. A bányavárosok körül folyt dolgokról nem maradtak fenn a már közlötteken kívül adataink ¹⁾.

¹⁾ Május haváról még a pozsonyi „Labancz Napló“, egy eseményt beszél el, mely nem annyira történetelig nevezetes, mint inkább Heisternek és tisztjeinek képtelen kegyetlenségére nézve jellemző, s jellemző különösen az ő magok pártjabeli ember tollából:

„Pozsony, 1709. május 25. Ma 8 óra előtt reggel két szegény embert vittek ki; az pozsonyi káptalan jobbágyi, csalóköziek. Az mikor Nyitrát vitták (1708 aug. hó): az újváriak akkor kértek ezektől szekereket; hogy elkerülhessék az szekéradást — azt állítván az újváriak előtt, hogy ha adnak szekeret: az falut fölégeti az német — alattomban két réf selyemposztóban és két szablyában alkudtak meg az újváriakkal. Ezen alkuért

XXXVIII.

Bottyán június első napjaiban Szerencsre utazott, a fejedelmi udvarhoz. Beniczky Gáspár naplójában olvasuk 1709. június 3-káról:

„Mái nap Generális Bottyán János az udvarhoz érkezett.“ Oda-utazása a hadmunkálatok megállapítása körüli tanácskozás végett történt, mert másnap (4-kén) nagy hadi tanács tartaték egész délig¹⁾; ennek végeztével tábornokunk meg vissza sieté hadaihoz.

Szintén ezen napokban az ellenfélnek Dunán-innét fővezére Pálffy is odahagyja vala táborát, Pozsonyba utazván a gyűlésre, hová június 6-kán érkezék²⁾.

Bécsben még május hó elején meghatározta a hadi tanács a nyári hadjáratok folyamát, hogy t. i. Heister a seregek egy részével, s Croix, Veteráni és Monticelli vezéréivel menjen által a Dunán, egyesüljön az ott levő császári tábornokokkal: Nehmmel, Praynerrel, Schillinggel, Nádasdyval, s működjék Eszterházy Antal s Balogh Ádám ellen, és ha majd ott szerencsésen végbenviheti dolgait: jőjjön által ismét Pálffy segítségére. A Dunán-innét ugyanis a bán vala fővezérként maradandó, alatta Viard, Steinville, Tollet, Hochperg, Leffelholcz, Hartleben és Ebergényi tábornokokkal.

A kuruczok már május közepén értesülve voltak a császáriak e terveiről. Berthóthy István írja Ujvárból 1709. május 15-kéről Károlynak: „Az német bagázsiaját Csalló-

öt embert fogtak volt meg az németek, az hármát tegnap igen megverették, talám háromszázat ütöttek mindenikén — aligha meg nem holt valamelly közülök az verés miatt — és ezek közül ma fölakasztották az egyikét, az másikat visszahozták az fogházban. Az tegnapiakot az kurucz rabokkal verették; az mint mondják, az nyakoktól fogva az sarkokig verették, három újjnyi vastagságú lapáttal.“

¹⁾ Beniczky G. naplója.

²⁾ A névtelen Labancz Napló.

közre szállítja, gondolom az hadak is oda contrahálják magokat, és ha ugyan feltett szándékja az, hogy az felföldre menjen: az gyalogját az Dunán hajókon viszi alá, az lovassa szárazon megyen, — noha a mint hallom, elsőben az Dunántúl-valókon akarja kezdeni operációit, és ha ottan succedál az dolga: úgy fog az felföldi operációkhoz¹⁾.

Heister csakugyan még május végén megkezdé vala működéseit a Rábaközben, némi hadakat átvitetvén: de azért az innenső félen lévő ellenség száma nem igen fogyott meg, minthogy ezek az átköltözöttek helyett, ugyan május végén Lubomirszky lengyel ezredeivel szaporodának föl. Bottyánnak tehát ezentúl is feles számu ellenséggel lőn dolga. — A császáriak Dunáninnét ilymódon valának felállítva: Pálffy, Steinville, Viard, Tollet a bányavárosokon és a táján; Leffelholz Szepesben; Ebergényi a lengyelekkel Liptóban, Árvában; Hochperg Trencsény és Vág-Ujhely táján Hartleben Eszterházy Józseffel és Thuróczy Gáspárral Mocsonokon, Sellyén, és a körül. Ocskay, Schaumburg, Krumpach végre a Fehérhegyeken túli vidékeket s a morva széleket védték, Ocskay azonban Pálffyval egyesülve is működik vala.

Kurucz részről Bottyán többnyire Szécsényből, Ipoly-Ságról, vagy a Garam partjairól vezénylett, Ujvárral az összeköttetést szakadatlanul fenntartván, s a bányavárosokba a németeket annyira bekerítvén, hogy ezek a kiéheztetés veszélyébe jutának, s Pozsony és Bécs raktáraiból kelle eleséget szállítatni Pálffy kísérete mellett számokra²⁾. Bottyán más részről Ujvár körül mindig tarta seregéből néhány ezer jó lovast, a kik mindenfelé kemény portyázásokat tőnek, fel a Morva vizéig, és Morva határaiig. A Csalló-

¹⁾ Károlyi-levéltár.

²⁾ A névtelen „Labancz Napló.”

közt is — hol Heister csak a gútai és a nagy-magyarai sánczokban hagyott őrseget — újra behódíták. Más csapatai Tapolcsány és Bán vidékein hajták be az adókat, s a németeknek a táján levő elsánczolt táborára rontának¹⁾. Bán körül egy labancz nemes falut — talán Bosányt — feldúlnak, s az ellenök fegyvert fogott labancz nemeseket Ujvárba viszik rabságra²⁾. Ismét más rendbeli kurucz csapat a Csallóközben, Komáromon fölül egy órányira, egy Bécsből Budára evező nagy megrakott német bárkát tartóztat föl, és foglal el — valószínűleg ágyukkal — s a rajta lelt igen gazdag embereket — hihető, bécsi kereskedők — rabúl Ujvárba viszi a sok posztó- és egy portékával, melylyel a hajó rakva volt³⁾. Ez igen gazdag zsákmány vala, s a hadak egyenruháztatására jó szolgálatot tőn.

A bányavárosok keményebb szorongatását pedig azon körülmény tette lehetővé, hogy Eger táján vagy 2000-nyi új had gyült össze s csatlakozott Bottyán táborához e végre⁴⁾, másrészt az új hajdusággal is, melyet Bercsényi Gömörben állíta fel, vállvetve nyomúlhatának előre.

Rákóczi tudósítja Károlyit Szerencsről június 9-kéről:

„Nem kétlem vagyon már tudtára kegyelmednek, hogy az Nyitra- és Vág-melléki lovas ellenség mintegy ezerig való gyaloggal megszorítván az Győrből, Komáromból, Tatából, és Esztergomból Párkányhoz gyülekezett hadát⁵⁾: bagázsiástúl ment által az Dunán; melyre nézve én is azonnal tettem olly rendelést, hogy az Gömör-

¹⁾ Kolinovics. (fol. lat. 389.)

²⁾ Ugyanott.

³⁾ Ugyanott.

⁴⁾ Ugyanott.

⁵⁾ E tábor s nemcsak a hid védelmére készítették volt a császáriak a tavasszal a párkányi sánczot. A hadakat hajókon hordák össze.

vármegyére öszvegyülekezett hajduság formaliter aggregálja az bányavárosokat¹⁾.

E hajduság előnyomulván, egyelőre Breznóbányát, Libethbányát, Besztercebányát, Zólymot és a hajniki sánczot ostromzárólá, Zólyomvármegyében. Északon Lefelholzot és Ebergényit Andrassy István, Csáky Mihály, s alattok Czelder Orbán, Babocsay Ferencz foglalkodtaták, délről pedig, mint mondók, Bottyán működött, és Korponát, Selymeczet, Körmöczöt, Szent-Benedeket táborlotta körül; hadaik egymással összefolytak. Bottyán ezenföljül — mint érintettük — Mocsonok, Tapolcsány, Nyitra felé is csapdosa. Hadtestéből egy ezredet (a Szemere Lászlót) általkülde a Tiszán Károlyihoz, a Babocsay-brigádához csatolt ifj. gr. Barkóczy Ferencz- (azelőtt b. Palocsay György)- féle ezer helyett, mely Károlyi alatt szolgált vala, de most a Szepességre rendeltetett föl. Heves déli részein Pest elejére s a rácság mozgalmaira Szent-Pétery Imre maradt vigyázóul, a hevesi fölkelt nemességgel, s Bessenyei Zsigmond ezerével.

Bercsényi írja Unghvárról 1709. június 6-káról Károlyinak :

„Palocsai uram regimentje Babocsai brigádájához rendeltetett, ellenben Szemere László uram kegyelmed corpussához esik; tudom, úgy mint brigadérosra lészen szüksége ő kegyelmére kegyelmednek. Mire nézve kegyelmed, emlétett Palocsai uram regimentit orderezze ide által, ellenben penig Szemere uram is innen általmenvén — véghez viheti Szent-Péteri uram Nemes Heves Vármegyével, Bessenyei ezerével a Tisza-oldalon való vigyázást — az melly regiment most az hajdúvárosokon vagyon, azt kegyelmed szállítsa Palocsai regimentje helyében, és az hajdúvárosokon az magok regimentje lehet.

¹⁾ Károlyi-levéltár.

Azt írják Ujvárbúl: takarodik (a német) 12,000 Pozsony s Rajka felé, mert Olaszországban mennek¹⁾.

Nem Olaszországba, hanem — mint az idő megmutatta — túl a Dunára menének, — ez lévén Heisternek átköltöző hada.

Meg kell még említenünk, hogy Bottyán hadtestéből Ebeczky István, Balogh István és Csajághy János brigádái voltak a bányavárosok körül, nevezetesen Csajághy és Baloghé az Ipoly, Ebeczkyé a Garam vidékein. Ujvárban és körülötte pedig Beleznay János, Géczy Gábor és Somody Ferencz lovas ezredei fektívének, a legnagyobb merészséget a portyázásokban Beleznay és Ocskay Sándor — Géczy alezredese — fejtven ki, a kik is olykor egész Trencsényig, és a Morva folyóig hatoltanak.

S most lássuk újra a névtelen Labancz Napló adatait:

Pozsony, június 3. „Szilágyi gyűtt Bodokrúl, azt mondja, hogy az kuruczok megént járnak azon az földön; az séllyeiekben hogy levagdaltak az kuruczok egynihányat²⁾, talám Jósef úr (Eszterházy) katonáibúl is tizet, az senteiekben is egynihányot.“

Június 10. „Sassínnál³⁾ összeakadván az labanczok az kuruczokkal: az labanczokat megverték, Révai Sándor — Elek fia — s az újhelyi (vág-újhelyi) nemesekben egynihány elveszett; ezt Paluskának⁴⁾ írják, hogy Búr nevű falunál esett.“

Június 12. „Ujfalusiné asszonyom írja, hogy ott is van hire, hogy Póstyéntt esett valami.“

¹⁾ Károlyi-levéltár.

²⁾ Séllyevárában német őrség volt; ezeket érti.

³⁾ Sasvár, a morva végeknél.

⁴⁾ Az esztergomi bibornok-érsek jószágigazgatója.

Június 21. „Mondják, hogy az szeredi baromvásárt fölverték az kuruczok.“

Június 22. „Póstyént csakugyan fölverték az kuruczok, s más falukon is kóborlottak akkor. Nem igaz hogy az bodoki németet kivítették volna.“

Június 25. „Ujvárnál Ghiczi (Géczy) Gábor és Somogyi regimentjeit mondják, hogy vannak.“

Június 26. „Az kuruczok (Pozsony alatt) egy lantkocsist (Landkutscher) öltek meg, és az lovait elvitték; azt mondják, hogy csak hatan voltak.“

Június 27. „Ma két csoport gyalog-recruta masérozott által az városon; az dánusok felől tegnap azt mondták hogy hazamennek, ma pedig azt, hogy itt maradnak.“

Június 28. „Ez napokban az pomogyi németekben százat vágtak le az kuruczok, négyen közikben mentek; azon kurucz ezerig való hogy volt, és hogy talám Ausztria felé mentek. Ujvárhoz is mondják hogy megént több kurucz érkezett; az mocsonoki postérungban lévőkben (azon vidékről jött ember hozza a tudósítást) levagdaltak az kuruczok, s hogy az kiket kinnkaptak, az sánczig üzték őket.“

E jegyzetek is úgy látszik nagyobb, s a kuruczokra nézve győztes csatározások fennmaradott emlékei.

Július 1. (Azonban még júniusról.) „Ferenczffi levelét vettem tegnap, tovább azt üzente az követtil, hogy Ádám¹⁾ irta-é vagy üzente Póstyénre, hogy az marhát takarítsák el, mert valami nép (kurucz) fog azon menni.“

Kolinovics pedig azt írja e napokról, hogy egynehány századból álló kurucz lovas porta június végén átsapván a Vágon, át a Fehérhegyeken: az osztrák végekekig nyomult előre, s az ottani és a morvai határokon portyázott.

¹⁾ A naplóíró fiatalabb rokona, ki — mint már említők — a kuruczoknál szolgált, s ekkor állítólag Bercsényi udvari kapitánya vala.

Gr. Schaumburg 400 emberrel Nagy-Lévárdnál (a Morva vize mellett) megütközék velök, s 24-et leölt, 3-at, 24 lóval együtt elfogott¹⁾; mennyien veszének a németek vagyis inkább morvák közül — mert Schaumburg a morvai huszároknak vala ezrede — Kolinovics elhallgatja, valamint azt is el: melyik félé volt a győzelem?

Bottyán személye szerint június vége felé Szécsényben tartá főhadiszállását, legalább e hó 24-kén ott találjuk őt, mint a Varga András, Gyuresi János, Nagy János, és Szombath Samu tőzsérek által Bottyán tábori-papja Boldogfalvi Kiss János esztergomi kanonok és mogyoródi apát előtt kiadott kötelezvénynek²⁾ kelte tanusítja.

Tábornokunk egyik portája a dánokra ütven — úgy látszik Pozsony körül — közülök egy chevaux-legers századost, egy hadnagyot, két kvártélymestert és 5 közvitézt elfoga; mennyit ölt le? Kolinovics — e július első napjaiban történt esemény elbeszélője³⁾ — nem említi. Ugyan e napokban egy német hadnagy 50 emberrel élelemszerzés végett kimene a párkányi sánczból; azonban Bottyánnak szorgalmasan vigyázó s a táján lévő őrsége — Kolinovics szerint 300 ember — észre veszi, megtámadja, s 3 emberét levágván, egyet megsebesítván, a hadnagyot visszaűzi. A kuruczok közül egy sem esett el, de néhányan sebet kapának⁴⁾. Lehet, hogy a kitört németek a mondott számnál többen voltak, mivel Kolinovics az ő adataiból meríte, a kiknek érdekükben áll a számukat kiesinyíteni.

1) Kolinovics. Nemz. muz. lat. fol. 389.

2) Egykorú másolat a nemzeti múzeum kéziratárában: „Mi alább megírt felső-széli tőzsérek vettünk Méltóságos Generális Bottyán János uram Ő Nagyságától hitelben huszonnyolczadfél-pár gübölyökröt, kinek árra téssen 937 tallért és 75 pénzt.“ stb. „Datum Szécsény, 24. Júnij. 1709.“

3) Nemz. muz. kéz. lat. fol 389.

4) U. o.

Júliusnak szintén első felében egy erős kurucz porta Nyitravármegye felső részén 500 darab szarvasmarhát, és 23 társzekeret — ezek között 18 mindenféle portékákkal megrakottat — foglal el a németektől, s visz bé szerencsésen Ujvárb¹⁾. Továbbá 600 lovas és 400 gyalog Ujvárból néhány ágyuval megindúl, hogy a császáriaknak Galgócznál épült hid-főszánczát megvegye, s hidjokat elégesse. A hogy a hely színére érkezének: heves támadásukkal s gránát-lövéseikkel zavarba hozzák és visszanyomták a német lovasságot, s a fölfegyverzett városbeli tót lakosokat, sőt magát a várost is bevették. De a harc közben, a császáriaknak Thuróczy Gáspár ezredestől segítségére jó, és a kuruczokat a városból estétől fogva harczolván: éji 11 órakor végre kitolja. Azok a zsákmánnyal — az ellenséges városban hihető, jól megrakodottan — visszatérnek Ujvárb²⁾. Az elesettek számát kútffőnk Kolinovics egyik részről sem említi.

A császáriak serege Dunán-innen július elején ismét öregbedék: mert a bán 7-kén néhány ezer fölfegyverzett újonczczal indula alá Pozsonyból a szorongatott bánya-városok segélyére.

Egyébiránt a névtelen Labancz Napló e hórá is szolgál némi följegyzésekkel:

Pozsony, július 5. „Bán uramot (Pálffy) mondják hogy vasárnap indúl meg, Bajmócz felé veszi utját.“

Július 7. „Bán uram ma indula meg valami recrúttakkal Bajmócz felé, onnand tovább megy. Ugy mondják, hogy bán uram embereiből egy lajdinantot elkaptak az kuruczok, más valami tiszt alig vakarodott el; az való, hogy az ő Nagysága emberei elébb indultak ő Nagyságánál, de azt nem tudom, hogy az lajdinantot elfogták-e

¹⁾ Nemz. muz. kézír. lat. fol. 389.

²⁾ U. o.

bizonyossan, vagy nem? Andrászi Péter és Gomboss Imre (ezredes) uraimék is elmentek az táborra (Pálffyval). Elsőben Bajmócz felé megyen ő Nagysága, azután nem tudom merre. Van olyan hír, hogy az Garam táján csoportoznak az kuruczok, hogy vannak már tizezeren. — Az mái lajdinánt elfogása után már azt mondják, hogy nem lajdinántot, hanem három muskatérost vittek el, azután megint úgy, hogy nem is muskatérosokat, hanem dániai Oberstert; hogy 200-an voltak az kuruczok.“

Bárkit vagy kiket fogtak légyen is el a császáriak közül: érdekes azon tény, hogy egész Pozsony kapui alá merének hatolni Pálffy elé egy-két százan, sőt meg is csapák táborát.

Július 8. „Azt mondják, hogy háromezer kurucz együtt által az Vágon, de azok operációjáról nem volt semmi hír.“

Július 9. „Spáczai emberek hoztak gabonát árulni, azt mondják, hogy Szombatbúl-e vagy Leopoldbúl (Leopoldvára) ment volna circiter 20 muskatéros Újhely felé, Krakovántt megszorították az kuruczok; — egynihány száznak mondták az kuruczot lenni; — az kik az cimiteriumban szorúltak, azután talám az templomban is; az templomot (a kuruczok) rájuk gyújtották, és mindnyájokot megölték; az faluban ház is hét égett meg¹⁾).

Július 10. „Az pestis felől szaporán kezdenek beszélleni, hogy már Hont vármegyében is penetrált volna.“

Július 11. „Az brezovaiak gyűttek, azt mondják, hogy Brezován mentek minap által tizenkét zászlóval azon kuruczok, az kik Krakovántt levagdalták az németeket, Szenicz tájára hogy mentek. Az krakoványi levágott német hogy negyven volt.“

¹⁾ Krakován falu Pöstyéntől nyugotra Morva felé esik.

Mint látszik, egész ezred (12 zászlóalja = 1200) kurucz mene át ekkor a Fehérhegyeken, mert mind Brezova mind Szénásfalu (Szenicz) ezeken túl fekszenek, Szénásfalu épen közel Morvához és Ausztriához, mely utóbbi tartományba kuruczaink ezuttal is betörének.

Ugyanis

Július 12. „Martínyi azt mondja, hogy szeniczi emberektől hallotta, hogy az melly kuruczok ott voltak ez napokban, Ausztriában csaptak, és Ausztriából sok ember szaladott Stomfa felé. — Az zöld háznál¹⁾ ma olyan hír volt, hogy Thuróczit bizoyossan elfogták az kuruczok.“

Július 14. „Viczey Terézia húgomasszony tért meg tegnap este Szenicziül; azt mondja, hogy ott voltak az kuruczok, de nem annyira mint Martínyi mondta; ő kegyelme ötnél többet nem látott, az kik az lovait vitték el ő kegyelmének, az pap házánál az kettejét hét forint váltságon visszaadták, az harmadikát, az kí jobb volt, elvitték; úgy hallotta ő kegyelme, hogy négy zászlóval voltak ott, és onnand hogy Szakolcza felé mentek; Szakolczához hogy német is ment.“

Július 15. „Az leopoldi zsidó érkezett, azt mondja, hogy semmi sincs benne hogy Thuróczit elfogták volna; pénteken ment kuruczokat kergetni az Fehérhegyen túl.“

Tehát a kuruczok Fehérhegyen túl való előnyomulása s mozgalmi folytán, Thuróczynak is Ausztria, Morva fenyegetett határai védelmére kelle sietnie a Vág mellől.

Július 16. „Valami muskatérost akasztottak föl, az másíkanak megkegyelmeztek, az kuruczokhoz akart szökni. — Tollet corpussát hogy megverték Liptóban, magát sem tudják hol van? azt mondják, hogy két batalionját törölték volna el, hogy penig ennyi lett volna (az eltörölt nép), nehéz elhinni.“

¹⁾ Pozsonyban a felső ház tereme.

Július 17. „Tollet felől — némellyek Tholdonak¹⁾ mondják — ma is van szó, hogy rosszul járt. Egyebet nem hallottam.“

Július 18. „Balogh Pál érkezett Sellyérül, mondja, hogy az mocsonoki sánczot akarták az kuruczok megvenni, de egynihány embert vesztvén alatta, re infecta vissza köllött mennie. — Ádám herczeg (Lichtenstein) üzente az Palatinusnak (Eszterházy Pál herczeg), hogy Poson és Moson vármegyékkel az belső várost (Pozsony belvárosát) pallisadáltassa bé, az külsőt pedig árokkal vétesse körül; tehát cui bono (?) még világosságra nem gyűtt, de igen jó nem lehet.“

Ennyire meg voltak riadva Pozsonyban s Bécsben a kuruczok élénkülő mozgalmaitól.

Július 19. „Az tegnapi hirről, hogy Ádám herczeg erősíttetni parancsolja az külső és belső várost is, ma arra magyarázzák, hogy az dánusok haza menvén, és Heister az fölföldre szándékozván, mégis legyen valami tartalék“ (a kuruczok ellen).

Július 21. „Marczi levelét vettem; azt írja, hogy ez elmúlt kedden az kuruczok fölverték az románfalvai házat²⁾, 120 mécz rozslisztet, fehérlisztet 6 zsákkal, 10 mécz lencsét, 3 mécz köleskását, 12 mécz árpakását, 12 iteze vaját vittek el. Dávid urnak 12 verem buzáját verték föl, el is vitték (Újvárba); sok számtalan ökröt, lovat hajtottak el. Marczi is nagy nehezen szaladott el, az ökröket is elhajtották előttök: de elvállik, sokig maradt-e bennök? Marczira azért haragusznak, hogy mért hordatta Leopoldban az gabonát? — Az dánusok

¹⁾ Ez más egyéniség, s ezredes vala, míg Tollet már ekkor tábornok.

²⁾ Románfalva Sempte és Nyitra közt, Eszterházy és Sándor birtok, ekkor labancz kézen.

már útban vannak, Augustus király számára mennek“¹⁾).

Július 25. „Az dánusok ma indulának el, úgy mondják hogy Szakolcza felé mennek, onnand Saxoniában. Mondják, hogy az elmúlt kedden az újváriak lesre vették az tavarnokiakat²⁾, hatvan emberbül számoss³⁾ mehetett el. — Bán uram már Zelíznél vagyon; az melly lakosok elszaladtak (előle) az Garam mellyé-kérül: azoknak az gabonáját arattatja bán uram.“

Július 27. „Ma az kuruczok Köpcsénben voltak, meg is vagdalták volt Naszvadit az vice-ispánt⁴⁾, de mégis kiszaladt az kezekbül, és beugrott az házban; az lovát elvették. Románfalvárúl gyüvő embert is fosztottak meg az akasztófán túl, az leveleket elvették tőle.“

A pozsonyi bitó hajdan az ugynevezett Szamár-hegyen, a várral átellenben állván: a kuruczok ezen túl, tehát mindgyárt a város alatt foglaltak állást.

Aug. 3. (Még júliusban történetkről.) „Az palatínus az sessióban mondotta, hogy Ádám hercegtül hallotta, hogy az kuruczok Újvárban dob- és trombitaszó alatt renoválták az detronisatiót, és bennünköt is proscibáltak⁵⁾. Berényi uram írja, hogy az szalaközi, elefánti⁶⁾, és a tájára való nemesség Újvárban van (rabúl); némellyikével az feleségek is szemben voltak már, az Commendáns (Berthóthy) hírével. Ferenczffi azt írja, hogy két csejtei

1) Szász-Ágost, Lescziuszky Szaniszló vetélytársa a lengyel királyságban.

2) A tavarnoki kastélyban ekkor császári őrség volt.

3) Régies értelemben: a számtalan-nak ellentéte, könnyen megszámlálható, azaz kevés.

4) Mosonyi alispán vala.

5) Vízontorlás vala ez a pozsonyi labancz országgyűlés határozatára, mely a kuruczokat proscibálá.

6) Nyitrán fölül fekvő helyek.

nemesembert fogtak el, és ez napokban az miavai¹⁾ kóparniczákon (?) is voltak.“

Aug. 4. „Andrássi uram levelét vettem Zilizrül — még júliusban kelhetett — Ebeczkit mondja, hogy közel volt hozzájuk (Pálffy táborához), de hogy meghallotta, hogy ezek oda mentek: elébb-állott; hat ezeren, mondja, hogy voltak. (A kuruczok vagy a labanczok?) Andrássi uram azt is írja, hogy az proscriptió még senkit sem hozott vissza, hanem az mikor eltalálnak kapni valamely-lyeset közülök: mindenik labanczczá akar lenni, de ha szerit teheti, azomban csak visszaszökik közikben.“

XXXIX.

Míg Dunán - innét a kuruczok dolgai — mint látuk — eddigelé — a táborokat szélesztő pestis dühöngése daczára — meglehetős szerencsével folynának: Túl a Dunán Heister saját hadtestével és Nehm 5000 ráczczával²⁾ működött. Eszterházy Antal különösen Balogh Ádám vitézsége erejével, harmadfél hónapon át, egész július végéig, minden nagyobb csapás nélkül, változó sikerrel küzd vala ellene. A Rábaközből ugyan kiszoríták: de Soprony tájékán maradtak hadai, melyek Ausztriába becsapdosának; sőt a Rábán ő maga is újra áthatolt, Styriába is beportyázott. Azonban tartott hadainak kifáradásától, elcsüggedésétől, mert Heister kegyetlenül égetteté, dúlatá szüléiknek, testvéreiknek falvait, házait³⁾; és tartott a non putaremtől, s azért június folytán kérve-kéré leveleiben Rákóczit: küldjön által segítséget. Eszterházy Dánielt vagy Babocsayt szerette volna, hat ezreddel⁴⁾.

¹⁾ Csejte, Miava a Vág jobb partján.

²⁾ A névtelen „Labancz Napló.“

³⁾ U. o.

⁴⁾ Eszterházy Antal tábori könyve.

De Rákóczi jól tudá, hogy a dunántúli nép csak régi vezérében Bottyánban bízik, jól tudá, hogy Bottyán hasonlíthatlanúl jelesb katona az elébbieknél, sőt Antal úrnál is — a ki tőle saját dicsőségét félti vala —, azért elhatározta, hogy a Dunán túl-valók megsegítésére Bottyánt küldi.

Sáros-Patakról július 16-káról írja Károlynak: „Noha Isten kegyelméből még az Dunán túl-valóknak dolgok jól foly — az mint az Antal úr 2. Julii irt leveléből látom — mivel mindazonáltal az biztatásra szükségem vagyon: Bottyánt az jász-, Sötér és Deák Ferencz ezerével s kompokkal az Duna-mellyékre rendelem, és mivel ezen regimentekkel az Bercsényi ur corpussa deficiál: jobbnak gondoltam Babocsai mellette hagyását, és a helyett az udvari lovas hadam Ordódival kegyelmed mellé való rendelését“¹⁾.

Tehát hat ezred helyett csak négyet — a negyedik magáé Bottyáné vala — küldhetett segítségül a fejedelem, de ezek is csak július legvégső napjaira verődhetének egybe. Ugyanis Deák Ferencz július 21-kén érkezik aradi rabságából a fejedelemhez²⁾, s még azután veszi át ezredét, a mely felett Rákóczi július 27-kén a hernádnémeti mezőn személyesen tart hadi-szemlét, udvari lovas hadaival együtt. A szemle után udvari karabélyos ezredét Ordódy György dandárnokkal, és udvari lovas gránátos ezerét Zay Endre ezredessel Károlyihoz Várad felé, Deák Ferenczét pedig Bottyánhoz Szécsény felé megindítja³⁾.

Július végén Bercsényi Szepesben, Liptóban, Gömörben személyesen vette át a fővezényletet, Ungvárról a hadak közé menvén. Lőcsén Andrassy István, Liptóban

¹⁾ Gr. Károlyi-levéltár.

²⁾ Beniczky G. naplója.

³⁾ Ugyanott.

Csáky Mihály, Barsban, Hontban, Nógrádban és Zólyomban a béna Eszterházy Dániel parancsnokolt, miután az utóbbinak e napokban adá át a Dunán átkészülő Bottyán a maga brigádait.

Bottyán távozása a bányavárosok vidékéről, épen e tájban midőn Pálffy, mint tudjuk, friss hadakkal érkezék ezek segélyére: a szövetkezett magyarság ügyének nem kevés hátrányára vala; de túl a Dunára segély kellett, mivel ott Sümeg elvesztése óta — július 30. — hovatovább rosszabbul folyának a dolgok. Eszterházy Antaltól mind sürűebben érkeztek a segédet, gyors és tetemes segédet kérő levelek: különben oda át minden szerteomlik.

Azért a fejedelem a felső hadseregből még Cseplész János ezredét kiszakasztá Bottyán mellé, és e helyett némi pótlékul — maga mellett maradott utolsó csapatát — a 100—120 főből álló „testőrző nemes compániát” is Bercesényi táborába rendelé, hadakozni¹⁾. E pompás lovas század a legelőkelőbb ifjakkból álla; ezredese maga a fejedelem — kinek legbensőbb testőrségét ezek képezék — alezredese gr. Haller Gábor urfi, zászlótartója gr. Bercesényi László urfi. — Rákóczi, minden hadát ekkép szétküldözvén Munkács várába vonula²⁾.

Bottyán segítő serege ezek szerint 5000 emberből állt: saját, Deák Ferencz, Sötér Tamás, Cseplész János, s a jászok lovas ezere Kókayval. Taraczkot csak kettőt vihete magával: nagy szükség lévén ilyekre a bányák körül.

E hadakkal tábornokunk augusztus elején indula alá Szécsény tájékáról, és aug. 10-ke körül Duna-Vecséhez érkezett.

S most vessünk kissé bővebb tekintetet a túl a dunai állapotokra.

¹⁾ Beniczky G. naplója.

²⁾ Ugyanott.

Eszterházy Antalnak fő- s négy brigadérosának: Béri Balogh Ádámnak, Kisfaludy Györgynek, Kisfaludy Lászlónak és Fodor Lászlónak alparancsnoksága alatt itt kilencz lovas és négy gyalog ezred áll, a szabad-csapatokon s fölkeltett nemességen, népen kívül. A lovas ezredek: Eszterházy Antal dragonyos ezere, Balogh Ádám, Kisfaludy György, Kisfaludy László, Telekesi Török István, a fogoly Bolfort Ádám, Szekeres István, Kiss Gergely és Somogyi Ádám ezerei.

A gyalog ezredek: Fodor Lászlóé, Hellepronté — Hellepront azelőtt lovas ezredes aztán főhadibiztos, az elhúnyt öreg Domokos Ferencz brigadéros hajdu ezerét kapta meg —, Eckstein Jánosé — ez, mint német tiszt 1703-ban Nagy-Kálló várának volt parancsnoka, melyet a kuruczoknak feladván, hozzájuk állott, s 1709-ben az elesett Balogh Ferencz hajduinak lón ezredesévé —, és végre Grajner Antalé, ki Eszterházy Antalnak volt azelőtt szolgálja, később katona és pedig gyalogsági főstrázsamester (örnagy), mígnem Antal úr 1709-ben ezredesévé tette a resignált Benkő Ferencz — egykor Cziráky László — féle gyalog ezernek. Lovas szabad-csapata volt Borbély Gáspárnak, Ghylányi Gergelynek, szabad hajducsapata Gál Mártonnak, Kerekesnek stb. A fölkelt nemességet s népet Benkő Ferencz, Sándor László, Luka Benedek, Bakacs Lukács ezredesek, Bessenyey, zalai alispán stb. vezérelék. A várak közül csak Simontornyában, Sümegben, s a Hellepront által újra megépített Veszprémbe tartának őrseget. Az elsőben a nyár elején elhúnyt Horváth Ferencz után Hellepront lón parancsnokká, Sümegben Grajner, Veszprémbe Eckstein. Pápát mint tudjuk, még Bottyán lerontatá, Eszterházy pedig hasonló művele 1708-ban és 1709-ben Kőszeggel, Szombathelylyel, Kapuvárral, Kőrmenddel — e kettőt elébb a németektől foglalván vissza — továbbá Csobánczsal és

és Csesznekkel, mely utóbbiból 1709. tavaszán hordatá Veszprémbe az ágyukat és élelmet¹⁾.

A kuruczok június végeig egész Sopronyig s a Lajtaig bírák azon földet, sőt Balogh Ádám Eszterházy parancsából június elején 2000-ed magával Winupassingnál Ausztriába is betűtött, megveré és elűzé Savoyai Eugen herczeg dragonyosait és Schönborn chevaux-legersjeit — kik a határt őrizék vala — s azzal sok marhát elhajtván, nagy zsákmányt nyervén, győztesen tére meg²⁾. Azonban Somogyi Ádámot, ki Török István ezerével Győrt ostromzárolá és a Tóközben fogott állást: Heister június 20—23-ka között átnyomta a Rábán.

Heister, Nádasdyval Győrtől Sárvár felé nyomult, s előre-küldé Körmendhez Prayner tábornokot, hogy a Regedénél Styriában megfeneklett Nehm ráczeit, horvátjait beljebb segítse és magához vonja.

Eszterházy jún. 24-kén Rába-Doroszlóról megparancsolja Somogyinak, hogy minden áron visszamenjen a Tóközbe, s az ott magát elsánczolt németet — melyet Heister hagyott vala ott — vágja ki³⁾. Ő maga Antal úr pedig, ki Szent-Gotthárd táján akara Nehmmel megütközni: minthogy Somogyi elűzése után Heister más oldalról közeledék, — nehogy két tűz közé kerüljön, megváltoztatta tervét, s átmene a Rábán, és négy lovas és egy gyalog ezreddel Horvátországba készütle nyomulni, hogy Nehmet hazájába revocálja, s így egyik ellenségétől megszabaduljon.

A Rábán túl Balogh Ádámot hagyá „három könnyű lovas regimentekkel“⁴⁾: t. i. Balogh saját, Bolfort és Kiss

¹⁾ Eszterházy Antal tábori könyve. A pozsonyi Labancz Napló. Kolinovics stb.

²⁾ Kolinovics.

³⁾ Tábori könyv.

⁴⁾ Ugyanott.

Gergely ezereivel¹⁾. Balogh Ádám feladata vala, hogy Praynert ne engedje Nehmmel egyesülni, közéjük ékelvén magát. Meg is indula e bátor brigadéros, és Praynerrel Körmenden hogy összeakada: derék harczczal úgy megnyomá, hogy sokakat lecsapdosván, megszorítván, Prayner dolga már igen végén jára. Azonban a fegyverropogás hallatára Sárvárról Heister egész táborával oda érkezék Prayner segítségére, s váratlanúl megcsapá Baloghot. Balogh még Heisterrel is sokáig harczola, de végre nem állhatott ellent a túlnyomó erőnek a három könnyű-lovas ezred, s futásnak vevé a dolgot. A harczon elesettekben, sebesekben nem vesztett többet 100, legfőlebb 200-nál²⁾: de sokkal nagyobb volt azon baj, hogy Kiss Gergely ezrede vasmegyei — nagyrészből Rábán túli lévén — hazájába oszlott, a többi pedig átmene a Rábán, s kevés híján szintén elszélede, mint a kurucz seregek a vesztett csaták után legtöbbnyire szoktak.

Eszterházy Antal ez eseményről — mely Heister pá-tense szerint jún. 26-kán történt — július 1-jéről Sümegről így ír: „A Rábán túl csoportozván öszve az német ereje az elmúlt napokban, kinek excursiójátúl féltvén az helységek lakosait: ordereztem melléje brigadéros Balogh Ádám uramot három regementtel; észre vévén ott létit ő kegyelmének az ellenség: véletlen néki csapott, és sok puskozások után, több segítése érkezvén az ellenségnek, dissipáltatott megirt Balogh Ádám ur corpuissa; feles katonái is ő kegyelmének: circiter hetvenig vagy százig való, ki ott elveszett, s ki sebben esett: de az ellenségnek ő kegyelme sem maradott adóssa. Egyébben sem vallott ő kegyelme nagyobb kárt, hanem abban, hogy szokás sze-

1) Kolinovics. Heister körmendi pá-tense június 26-káról.

2) Eszterházy Antal főhadsegédje Thorma István is megsebesült. (Tábori könyv.)

rént eloszlának katonái, kik újobban óránként kezdenek gyülekezni¹⁾).

Ugyan e harczról írja a névtelen pozsonyi Labancz Napló jún. 30-káról:

„Ma olyan hír gyűtt, hogy az Dunántúl azokat az kuruczokat verte föl Heister, az kik az ráczokra leselkedtek volna. — Hogy az kuruczok elszaladtak, az bizonyos: de azt mondják, hogy Győrré több sebes németet vittek háromszáznál²⁾. Ők Körmendnél verekedtek meg Praynerrel, azomban Heister és Nádasdi uram másfelől kerültek rajtok, s úgy szalasztották meg az kuruczokat: Borbély Gáspár kurucz tisztet is elfogták³⁾, valami zászlót is nyertek el tőlök; az zászlókot Sopronyban mondják hogy vitték, de hogy rabokat vittek volna: annak nincs hire. Mondják, hogy az míg Heister és Nádasdi uram oda nem érkeztek: Prayner igen szorossan volt, csak alig menekedett meg, hogy magát is el nem csípték.“ A kuruczok elesetteinek számát — daczára Heister nagyító hireszteléseinek — a naplóíró másnap, július elsején csak 60-nak mondja, azonban július 4-kén levelet vesz: „Balogh írja, hogy az minapi actiója alkalmatossággal Heisternek kétszáz kuruczot öltek meg, nyolczvan rabot fogtak, egynihányot az viznek ugrattak az kik belé is holtak; az rabok között két hadnagyot, s két zászlótartót fogtak⁴⁾; az többi elszéledett.“

Eszterházy tudósításához viszonyítva ez értesítés is nagyítja a veszteséget, és nagyítja Kolinovics, a ki 300-ra teszi Balogh elesetteinek számát.

¹⁾ Tábori könyv.

²⁾ Ebből is megítélhető, mennyi vérbe kerülhetett a győzelem Heisternek, továbbá Eszterházy ama szavaiból: „... az ellenségnek ő kegyelme sem maradt adóssa.“

³⁾ Ez nem volt igaz.

⁴⁾ Borbély Gáspárról már itt sincs szó sem.

Heister mindgyárt Körmendről rettenetesen fennhéjázó és tűzzel, vassal, kardrahányatással fenyegető pátenseket bocsáta ki a lakosokra, hogy hódoljanak be, máskülönben életök elvesz, vagyonuk prédára kél ¹⁾). A harcz után egyesült Nehm 5000 ráczával, s most már több mint 10,000-nyi seregével Sárvárhoz szálla.

Eszterházy Nehmnek Heisterrel egyesülése után sem tett le egyelőre Horvátországba betörési tervéről, mert Bercsényihez Sümegről július 1-jéről szóló említett levelében úgy ír e felől, hogy ő maga négy könnyű lovas és egy gyalog ezerrel indul oda, a többi hadat itt hagyja az ellenségre vigyázni. Horvátország szélén, „a gyalogságot a passusokra rendelvén, a lovassággal excursiót tétetek; szintén most jó módomban esik az irruptióra: mivel Generál Nehem is Regedénél lévén az hadakkal, conjungálta magát Heisterrel Sárvárnál, az horvátság is fölötte disgustatus, mivel mintegy erővel adigáltatott a fölkelésre, s úgy mondják, álgyukot is reájok forgatta Generál Nehem, nem akarván parancsolatinak engedelmeskedni.“

Mindazáltal Antal úr úgy látszik, még ezen napon letőn egyelőre a horvátországi betörésről; mivel a Balogh-dandár igen lassan gyülekezhvén újra össze: tartott attól, hogy nagyon kevés hadat hagyhatand az ellenség előtt, a mit ha Heister megsejdt, és általjő a Rábán: nagy zürzavar keletkezhetik. A földnépe úgyis meg volt már rémulve, riadva, s a nemesség között is nem egy ingadozék. Megindult tehát Eszterházy Sümegből, s egész táborával még az nap Heister elé, Sárvárnak átellenében Nemes-Dömlökhöz szálla, közel a Rábához, és sűrűen

¹⁾ Tábori könyv. Labancz Napló. Kolinovics. Továbbá magának a Körmendnél 1709. június 26-kán kelt pátensnek egy eredeti példánya, Szopori Nagy Imre úr gyűjteményében.

bocsátgatá által portáit; Balogh Ádámot pedig épen néhány ezreddel küldé újra által, és e vakmerő ember az ellenség hadvonalain keresztül Sopronyig s meg vissza nyargalódzék. (Tábori könyv.)

Heister azon munkálódott, hogy a Rábán-túl való föld állandó birtokába helyezhesse magát; ez okból Szombathelyt, Kőszegét, Rohonczt, Körmendet, Sárvárt stb. elkezdé erődíttetni, a Tóközben is sánczokat vetetett, s mivel Soprony- és Vasvármegyék nemessége, s tiszti-kara a kuruczokkal tova meneküle: új tiszteket tett bé e vármegyékre. Továbbá, hogy e rettentéssel hasson: a be nem hódoltak jószágait, a merre járt, fölégettette; hasonlót mívele az előle megfutott népü falvakkal. Tábornokai követték példáját; így Croix valahány kuruczot elfoghatott, mind felakasztatta¹⁾.

Ily eljárás ellenében a megcsüggedt népet bátorítani kívánva, s Heister körmendi pátensére felelve: Eszterházy Antal július 1-jéről dömölki táborából nyílt levelet bocsát ki és expedíál Balogh Ádám hadaival Vas- és Soprony vármegyékre; inti a lakosokat: ne adjanak hitelt az ellenség „közelebb mostan Körmendbül kibocsátott pátensének, kiben nyilvánságos hazugsággal, csak egyedül a földnépe hitegetésére, nem szégyenli föltenni, hogy már hazánknak Commendóm alatt Dunán-innét lévő szép számos fegyvere ezen tartományrul velem együtt eltávozott volna; sőt adhatom vigasztalásképpen kinek-kinek értésére, hogy olly corpussal, számossan, és jó készülettel vagyok itt a Rába mellékin, hogy Isten velünk lévő kegyelmessége által az ellenség motussának nemcsak resistálhassak, hanem túl az Rábán is ellene hasznos operációkat egész erővel folytathassak.“ Parancsolja tehát a vármegyék mindenrendű lakosainak, hogy „eleitül fogva

¹⁾ A pozsonyi „Labancz Napló.“

tapasztalván keservessen a német nemzetnek ezen a Nemes Haza fiain elkövetett istentelen nyomorgatását, s akárminémő grátiát ígérő hivogatásában megbizonyított csalárd álnokságát: senki azon ellenség édesgetéseire, sem rettentésére a Nemes Ország Confoederatiójára lett hitét meg ne szegje, sem az ellenséghez ne hódoljon, annyival is inkább édes Hazánk mellett fegyverivel szolgáló hadi tisztetek és közszemélyek otlhonn-maradott feleségeit, gyermekeit háborgatni, jószágaikból kiűzni ne mérészelje, külömben mint édes Hazájok, Nemzetek nyilvánóságos ellenségei“ személyek szerint halállal lakolnak, s helységek tűzzé és hamuvá tételnek¹⁾).

Ugyanakkor, ugyanott kelt, és ugyanazon vármegyékhez intézett feddő levélben: „Nemzetes és Vitézlő Brigadéros Balogh Ádám ur véletlen történt szerencsétlen casussával — ki is csak portásképpen bocsáttatott vala az ellenség történhető excursióinak meghatározására²⁾ három könnyü-lovas regimentekkel — nem annyira vitte dolgát Marschallus Heister uram a mint currentális leveleiben exponálja, s nem annyira dissipáltatának azon három regementek, mint a kenyér szüke miatt okoztatott eloszlások, de azok is már, Istennek hála, számosabban gyűttenek csoportokra; magam peniglen corpusommal nemcsak intacte maradtam, sőt, Istennek szent neve dicsértessék, hadaim is felessebb számmal szaporodtanak meg, kikkel alkalmatossabb operációkat is vihetek véghez.“ Azért a haza hűségétől el ne tántorodjanak, a hadi szerencse változandóságát tekintsék, mert én hadaimmal egy fordulást teszek, s megbüntetem az ollyatén ingadozókat, „kiknek is investigációjára újabb expedáltam megnevezett Brigadéros Balogh Ádám uramat

¹⁾ Táborkönyv.

²⁾ Régies = meghatárolására, határok közé szorítására.

bizonyos számu regementekkel, serio megparancsolván ő kegyelmének, hogy lavérozásának alkalmatosságával az olyan hiteszegett személyeket necsak persequálja, sőt jószágit prédára hányván, magokat kötözve küldje hozzám. Sőt a minémő új tiszteket constituált (a vármegyékre) említett Generális-Marschallus Heister uram, még azok is üdövel mutálódni fognak, a Rábán-innét lévén előbbeni tiszt uraimék, kik rövid nap functiójokban lesznek instaláltatva; amazok a kik nem hasznára, hanem kárára czéloznak a Nemes Haza szolgálatjának, mint a pünkösdi királyság, meg fognak változni.“ stb. Biztatja őket a tulsó félről érkezendő tetemes segítséggel is¹⁾.

Mind e szép intések, biztatások nem sokat használnak. A föld népét, mely 1709-ben a természet mostohasága, jégesők stb. által is sújtatott vala²⁾ — fölöttébb elremíték Heister égetései; boldogtalan csüggedés lepte meg a hadak nagy részét is, úgy hogy nemcsak hogy a Rábaközben elszélesztett három ezred nem gyüle többé teljesen össze: de még a többiekből is egyre szökdösének, oszladozának. Aratás, takarodás ideje is vala: a mikor a nemesség és népfölkelés természetesen huzamosb ideig nem volt összetartható, sőt még a mezei hadak is haza szoktak pár hétre oszolni, később készséggel zászlaik alá térendők.

A Soprony és Kőszeg körül lévő fürge kurucz csapat folyvást jól viselé magát, Balogh, Somogyi, Török folyvást portyázának a Rábaközbe, Tóközbe: de a nép annálinkább veszté kedvét és reményét, mennéljobban készültek Heister erődítései. Ezek július közepére készen állának, s őrséggel, élelemmel megrakattak. Heister ekkor megindula által a Rábán.

¹⁾ Tábori könyv.

²⁾ Ugyanott.

Eszterházy Sümegről július 12-kéről és pölöskei táborából július 17-kéről Bercsényihez irt leveleiben¹⁾ sürgetve sürgeti a segélyhadak küldését, különben ő Isten és ember előtt menti magát, hogy nem áll jól a bekövetkezhetőkről. S a segély — mint Bercsényi válaszából kitetszik — valóban már korábban is elküldetett volna: de június végén s július folytán Kecskeméten, Kőrösön és környékeiken oly nagy mértékben pusztít vala a pestis, hogy a Tisza-Duna-közét teljesen el kelle zárni, s hadakat nem lehetett arra bocsátani, hacsak azt nem akarák, hogy hadseregök, mely már hat év óta diadalmasan kiáll az ellenség minden erőlködéseit: dögvészben hulljon el. Ezért nem mehetett előbb Bottyán, — mert az ezredeket előbb is csak össze lehetett volna valahogyan verni; míglen végre a pestis dühöngése ama tájakon augusztus elejére alábbhagyván, ekkoron, mint láttuk, ő mindgyárt meg is indúla.

Eszterháznak a várakon kívül, táboron levő hadteste július közepén alig volt 7—8000-re menő: s Heister „10,000-nél több számos“ hadakkal indúlt ellene. Várván tehát népe szaporodását, folyton ellenkezve hátrála Heister elől a Balaton felé. Heister Györökgig hatolt, s onnét júl. 20-káról újra fenyegető nyílt-leveleket bocsáta szét²⁾; a merre jára: Zalát szélteben égeti vala. Györöktől gyorsan visszafordula még az nap, Eszterházy Antal is utána. Heister Sümeg alá s szomszédjába Rendekre szálla. Antal úr előcsapata Kisfaludy Lászlóval egész odáig kíséré őt. Maga Antal a többi hadakkal ellenségétől egy órányira: Nyirádon üté föl táborát, Kisfaludy László a Zala vize mellett, a csácsi réteken. Innen tudósítá az öreg brigadéros júl. 21-kén tábornagyát:

¹⁾ Tábori könyv.

²⁾ Ugyanott.

„Az németet békésértem Sümeg alá, de semmit nem vonyhattunk el közülök; Rendekhez szállott; egy katonámat szintén a városon (Sümegen) vágta le az rácز porta. Mazalin portáz ki (Körmendvárából) az Hegyhátra, az hashágyi marhát elhajtotta; szintén most munkálkodom, hogy valamint vérit vehessem. Az napokban valahol legyen, de próbálok“¹⁾).

Eszterházy ki 26-kára Szent-Grótra rendelé össze hadait, Nyirádról 24-kéről pátenst bocsát ki „egész Dunáninnencső földön lakos hadi, uri, nemes és nemtelen személyeknek.“ Biztatja őket: ne higyenek Heister „hazudozó, mocskos hivogató-leveleinek“ sem kemény büntetés alatt fenyegető pátenseinek; maradjanak hazájokhoz letett esküjökhez mindenek hívek, hisz a német „akármint fegyverével rémíttetni láttassék: mindazáltal Isten legkissebb előmenetellel azon ellenség kevélységét nem segíti, és keménykedését tartományunkban elől nem viszi.“ Parancsolja: gyűljenek a fegyverfoghatók az ő, Eszterházy táborába, valahol hírét hallják, hovahamarább, mivel „már Isten jóvoltából alkalmas corpussal gyülekeztem, s azon szorgalmatoskodom, hogy az ellenség körül magam hírével káros csapásokat tehessek, és minden uton-módon, magában elvált gonosz excursióit impediálván, az egész erejét is megpróbálhassam. Értvén azért mindenek ily hazánk közjávára s magunk, famíliánk, s cselédink megmaradására czélozó igyekezetemet — mivel éltém s vérem föláldozásával édes születtem-földemnek manutentiójára magamat elszántam — valaki fegyverhez alkalmas az lakosok közül, és corpusomhoz nem jön: fegyverre alkalmas volta kinyilatkozván, annakutánna is személyekben az ollyaténok hazafiúságtalanságokért megfogattatnak és exequáltatni fognak, jovaik pedig prédára hányatnak. Magának legkissebb nehézséget senki ne tégyen: akármint fenye-

¹⁾ Tábori könyv.

getődjék az ellenség égetéssel, — valakik mellém jönnek, léssen sokkal jobb módjok benne, hogy Styriában tizannyi égetéseket tehessünk.“ — A lakosoknak hazafiúságokért „az ő idejében, köszönhető jutalmok fog adatni.“ Az ellenség hazug pátenseit el se olvassák¹⁾).

Heister ezenközben Sümeg várát kezdé bombázni, s szerte-száguldozó lovassága és a ráczok által mindazok jószágait irgalom nélkül dúlatá s égetteté, a kik tőle drága pénzen osztogatott protectionális-leveleket nem váltának, egyszersmind be is hódolván.

Kisfaludy László, ki szorgalmasan kergetődzött a németekkel, július 24-kéről Egerszeg mellől, Tárnokról ír Eszterháznak: „Semmi lavérozást az ellenség körül nem tettem? De hitemre, fáradtig csavarogtam körüle. Az minémő erővel voltam, úgy köllött portáimat folytatnom; eleget üzték, kergették szegényeket.“ Bárcsak — ugymond — más ezerbéli portával találkozott volna, de egymaga mindent nem tehet; tiz katonája elesett így is a portyázásban. „Hogy az katonám elszéllýedt, nem csudálom, mert hazájában²⁾ lévén az ellenség, mikor szomszédját égette: minden órán magára is várta azon veszedelmet, azért is feleségén, gyermekin, s kisdéd értékén kapdozott.“ — Alább: „Az ezer, Isten jóvoltából már összejön, az csácsi réteken contraháltatik, s pro 26. prae-sentis sz.-gróti réteken compareálok. — Minden szándékom az volt, hogy az körmendi ellenséget megpróbállom: de gyalog nélkül nehezen viszek valamit véghez; mihe-len csak 100 hajdum lesz, valamely dobokkal³⁾, azonnal bémegyek“⁴⁾).

¹⁾ Tábori könyv.

²⁾ Kisfaludy László ezere zalavármegyei volt.

³⁾ Hogy az ellenséget nagy dobolással elrémitse, több hadak közcledtét gyaníttatván.

⁴⁾ Tábori könyv.

XL.

A kis de jól megerősített sümegi várat Grajner Antal védte 300 hajduval, s 9 ágyuval¹⁾. Megvívása a hegy meredekségénél fogva sok vérbe került volna: azért Heister régi mesterségéhez folyamodék, titokban megvesztegette Grajnert²⁾, a ki aztán néhány napi bombáztatás után, július 30-kán feladá a várat, szerződésre. Ő maga labanczczá lőn, hajduit is jobbára labanczságra kényszeríté, a többiek szabad elvonulást nyertek. A városban levő 800 ló — társzekér- és málhavontatók — Heister zsákmányává leve³⁾.

Pozsonyban ezt már aug. 4-kén tudták:

„Johannes gyütt ma, — írja a névtelen labancz napló-író ezen napról, — olyan hirt hozott, hogy Sümeget megvette Heister.“ S másnap: „Ma gyütt meg hire, hogy Sümeget per accordam adták föl.“ Aug. 6-kán: „Az sümegiek 80 szekeret kértek, és hatot adtak nekik; az Com-mendant (Grajner) labanczczá lett, Antal úr szolgája Még ezelőtt egynihány héttel corrupálták.“

Heister Sümeg bevételével Zalavármegyét is hódolásra hajtá. Azzal megindúla Veszprém felé, gondolván, hogy ezt is oly könnyű-szerrel kézre kerítheti, mivel szintén német parancsnok volt benne. De megcsalá magát.

Eszterházy Antal Heister előtt a Balaton felé czafo-la, azonban Balogh Ádámmal csapást tétete a Rábaközben. Balogh ráütött a szombathelyi németekre, s a felgyújtott városból a várba veré őket vissza:

„Balogh Ádám felessed magával ment Szombathelyre, és az várost az németekre gyújtotta, de az várban sal-

¹⁾ Kolinovics. A tábori könyv szerint Grajner német ember vala.

²⁾ A pozsonyi „Labancz Napló“, aug. 7-kéről.

³⁾ Kolinovics. A Ritterféle sopronyi krónika.

válták magokat. Kőszegen az belső városbúl az külsőben sem mehetnek az kuruczok miatt¹⁾).

Ama Rácz Miska nevű bátor hadnagy is átverte magát a császáriak hadvonalán, s a Lajta-melléki falukon boszulá meg Heister zalai égetéseit²⁾).

Ismét más kurucz csapat — talán a Rábán-túlról Eszterházyhoz visszasiető Balogh Ádámé — Nehm hadát megüti, s társzekereinek, élelmi szállítmányának egy részét elfoglalja³⁾. De a Győrből kitörő németek Szekeres századait megfutamtatják, s levágnak belőlök⁴⁾.

Heister Veszprémet fölkérte. A hív Eckstein, a ki saját hajdu ezerével, s összesen vagy másfélezer főnyi hadal vala benne: golyókkal felelt. Heister — kivel nagyobb ágyuk nem valának — ostromot tétete, de ismételve visszaveretett. Már irt Győrré nagyobb ágyukért: midőn több oldalról értesüle, hogy Bottyán a Duna mellé érkezett, s készül Eszterházy megsegítésére. Azért Veszprém körül két napi hasztalan vivás után ostromzárlatot hagyva, rögtön siette a Dunához, hogy Bottyán átkelését megakadályozza, mivel méltán tarthat vala attól, hogyha a népnek eme rendkívül szeretett embere, az igen híres és vitéz tábornok átjő: vége az eddig kivivott sikernek.

Eszterházy Palotánál eleibe állta Heisternek: de szerencsétlenül; serege nagyobb részben szétszórattott, több zászlaját, rézdobjait, néhány száz előfogatos paraszt-szekerét — melyek tábora élelmét szállíták — elvesztette⁵⁾. E vereség Dunántúl nagy bódulást okozott. A' Somogy-ságba menekülő Eszterházy, Balogh Ádámot személye szerént átküldé a Dunán: beszéljen mihamarább Bottyán-

¹⁾ A Labancz Napló.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ Kolinovics.

⁴⁾ Ugyanott.

⁵⁾ A Labancz Napló.

nal, adjon tudtára mindeneket, s azután siessen a fejedlemhez, mindenről jelentést teendő. Kérjen több hadat mint a mennyi Bottyánnal van, s térjen vissza a válaszsral gyorsan.

A pozsonyi Labancz Napló említi:

„Aug. 8. Amadé Antal uram írja (Győrből), hogy Sümeget föladták, és Veszprémet kérik. Kroa (Croix) valami kuruczokat fogatott meg: mind fölakasztatta. Antal (Eszterházy) hogy valami sziget felé ment, az kit főnyodi szigetnek hírnak, az Balatonban.“

„Aug. 9. Heister utánna ment Antal urnak, az főnyodi sziget felé.“

„Aug. 11. Ma azt mondják, hogy Antal megverte az ráczokat.

Antal felől épen csak estve kezdettek olyan hirt beszélni, hogy nemcsak az ráczokat verte meg, de még az németeknek is jól jutott benne, de az harczhelt hogy mégis Heister tartotta meg.“

A Nehm ráczain ejtett csapást zavarja itt össze a hir az Eszterházy és Heister között Palotánál vívott harczczal, s az elébbi győzelmet viszi át hibásan, az utóbbi csatára.

„Aug. 12. Antal felől megént olyan hir van, hogy igen megverték.“

„Aug. 13. Antal ur megverése felől való tegnapi hirt ma is confirmálják, addito, hogy az bagázsiáját is elnyerték; az harcz után nyolcz zászlót vittek Bécsben; — Palotánál verték meg.“

„Aug. 14. Kohári uram ma Pálfi (Miklós) uramnál lévén, Győrről valami Pruckenthal¹⁾ nevő tiszt irta Pálfi urnak, hogy hiteles embere gyűtt Győrré Heistertől, az ki szemeivel látta, hogy gróf Veteráni (császári ezredes), dobjait, zászlóit és bagázsiáját Antalnak vitte Heister

¹⁾ Bruckenthal, a győri várparancsnok.

táborára. Azon Pruckenthalnak azon embere ordert hozott, hogy úgy mint tegnap (aug. 13.) induljon meg Gyórrúl az ágyukkal Beszprím felé, s úgy is irta, hogy megindul. Másfelől pedig ollyant beszéllenek, hogy az kuruczok Beszprím körül öt mélyföldnyire szénát, szalmát, gabonát elégettek.“

„Aug. 15. Beszprímet (a németek) hogy már megszállották¹⁾, és ha megveszik, demoliálják.“

„Aug. 17. Antal bagázsiája felől azt mondják, hogy más nem volt, hanem az melly szegénység az tábor szükségére forspontozott, azokat nyerték el.“ És ez volt a valódi hír, mivel Antal úr a bagázsiájának értékesb részét már régóta Kassán tartja vala, a többit pedig Simontornyába szállítá be, az ezredekével egyetemben.

„Aug. 18. Bécsből azt írják, hogy az minémő ágyukot vitetett volna Heister Gyórrúl Beszprím alá — hetet — azokat az ráczok késértették, az ráczokat hogy az kuruczok fölverték, és az ágyukot hogy elnyerték.“

Menjünk most már Bottyán táborába.

Mint mondók, Bottyán aug. 10-ke táján érkezék Duna-Vecséhez, s ezen hely és Solt között veretett tábort, Földvárrel szemben. E várat — melyet Eszterházy Antal úgy látszik régebb idő óta pusztán hagyott, kevés fontosságot tulajdonítván neki, holott mint a következő szomoruan megmutatta, a közlekedés biztosítása tekintetéből megtartása igenis fontos lett volna — Pfeffershoven budai parancsnok Bottyán közeledtének hírére jókor ellátta őrséggel, ágyukkal.

„Ut ne Bothyanus inferiorem regionem pro more suo turbaret: Pfeffershovius, Budensis Gubernator, extructae ad Földvárini trajectum munitiunculae, centum et quinquaginta praesidarios imposuit,“ — írja Wagner²⁾.

¹⁾ Heister által aug. első napjaiban történt megszállását érti.

²⁾ „Historia Josephi I. Caesaris.“

Ugyancsak Pfeffershoven, Bottyán átköltözhetésének lehetetlenítésére a Dunán minden található hajót előre lefoglaltatott, részint elégettetett, továbbá alá küldé Budáról hajóhadát: az aldunai ráczokat, kik taraczkos, fölszerelt sajkáikon szüntelenül Bottyán előtt forogtak a Dunán.

Bottyánnak az általkelésre nem vala több két kis hajójánál, melyeket magával hoza; ezeken különben is csak apránként, sőt most, az ellenséges hajóhad miatt sehogysem lehetett volna átszállítani a hadat: azért a tábornok a vecsei prófontháznál hirtelenében egy nagyobb seregszállító kompon kezdett dolgoztatni.

Jövetelét már jóval előbb tudtul adá a túl a dunaiaknak, hogy addig is bátorságot, kitartást öntsön beléjük; most pedig, mihelyt megérkezett, aug. 13-kán, titkon valami megbízott emberét expedialá által Simontornyára, fegyverre szólító, s biztató nyílt-levelekkel a dunántúliakhoz, hogy imé segélyökre jöve hadaival, azért mihelyt átkelhet: a szétszórt seregek és minden fegyverfoghatók gyűljenek melléje, hogy az ellenséget közös erővel kiverhessék, s a régi, szép szabadságot helyreállíthassák. E nyílt-levelek faluról falura currensenkül valának küldözendők. Azonkívül ira Palkovics Ferencznek, egykori kedves főhadi-biztosának, ki e minőségben most is Simontornyán vala: mindenekről értesítést kérvén, s hogy átkelendő hadai számára elégséges élelmet rendeljen. Palkovics, kinek Bottyán már azelőtt, utja közben is irt volt előre, még azon éjjel vette a küldeményt, expedialá a pátensekét, s reggel választ ada.

Eszterházy, mint említő, Palotánál azért állott Heister elébe; hogy ez Bottyán átköltözését meg ne akadályozhassa; de tudjuk, hogy a harcz szerencsétlenül végződék, s Antal úr Somogyba czafolt. Heister aug. 13-kára Mező-Komáromig hatola, s ott maga egy rész hadakkal tábornokot, Schilling tábornokot a Baruth féle gyalog

ezreddel, (2400 fő), válogatott könnyű-lovassággal, s Monticelli ezredet 800 vasassal¹⁾, összesen 4—5000-nyi haddal rögtön Földvárhoz küldé előre, hogy Bottyán jövetelét meggátolja, addigis, míg ő maga a többi fegyveres eleibe szállhat.

A szegény hű Fodor László — a ki ezredével Palotától rendes sortüzelés közt vonulván vissza, szintén Simontornyába zárkózott — elszáná magát Schillingék feltartóztatására; azért a várból hajdusága nehány századával s némi fölkelte nemességgel kirohant, és csatarendben, tűzzel fogadá őket. Azonban a császáriak, különösen Monticelli vasasai zavarba hozák a nemességet, aztán megdönték a hajduk sorait is, a kik vissza kezdenek vonulni a vár ágyui alá. Maga a vitéz brigadéros, ki övétől elvágatott, a legvégsőig védé magát, mignem fején két vágás esvén, eszméletét veszve bukott alá. Több nemessel együtt elfogatott, s Heister táborára hurczoltatték. A harc egyébként nem került nagy áldozatba, mivel a visszavonulók oltalmára a vár ágyui közel valának; a császáriak kútforrásai szerint vagy 100 kurucz esett el²⁾. Saját veszteségökről szokás szerint, hallgatnak. De e 100 harczos elesténél sokkal nagyobb csapás volt a bátor és tevékeny Fodor rabságba esése, és azon körülmény, hogy most már Schilling s Monticelli háborítlanul Földvár alá, Simontornya és Bottyán tábora közé szállhatának.

Másnap, aug. 14-kén, Eszterházytól a Somogyságból lovas hadak jöttek Földvárhoz, Bottyánnal egyesülendők: de már akkor elfoglalta volt a Duna jobb partját Schilling népe; s az érkezett kurucz lovassággal összeütközvén, elpuskázák őket, meggátolák az egyesülést³⁾.

¹⁾ Wagner. Kolinovics.

²⁾ Kolinovics. Wagner.

³⁾ Bottyán alábbi levele.

Tábornokunk helyzete a dolgok ily állásában elképzelhető; átellenben a kiontott vértől gőzölgő, romoktól füstölgő, megrémült országrész: melyet megsegíteni vágya, mert nélküle menthetlenül oda vész; vele azonban csekély sereg, csak 5000 ember, s csak két tábori taraczk, és közben a Duna, melyen ellenséges ágyusnaszádok czirkálnak; a tulsó parton majdnem akkora, s tán már holnap két akkora német tábor, mint az övé; ezenkívül jóra való hajója sincs melyen átkelhetne, s hogyha volna is: a földvári erőd, Schilling, s a hajóhad ágyui ellen csupán két taraczkjával védhetné gyarló kompjait. Ha átkelhet is: hadát csak apránként költöztetheti, s így az egyes szállítmányokat — ha ugyan szerencséből még a Dunán össze nem lövik, el nem merítik hajóit — míg a többi utána érkezhetnék, Schilling túlnyomó erővel könnyen egybenvághatja. S így nemcsak hogy a túlvalókon nem segített, hanem csekély hadát is hiába elveszti. Cselről, avvagy másutt átkelésről továbbá, szó sem lehetett, mert a rác szádok föl és alá szorgalmasan őrködtek, czirkáltak, és Schilling is követhetné őt a túlparton seregével akárhová, s mindenütt csak úgy eleibe szállhat vala. E fölött Bottyán, ha másutt kelne által: Simontornyától, melyre oda túl csekély hadával, addig, míg Eszterházy szétszórt katonasága összegyülekezik, egyedül támaszkodhatnék némi biztossággal Heister ellenében: Simontornyától, mondjuk, távol esnék, elvágnának.

Ily válságok közt találá Bottyánt Palkovics válasza, melyet oda alá a madocsaí pórok híúsége csempészett át és juttatott aug. 15-kén tábornokunk kezeibe:

„Méltóságos Generális!

Nekem kiváltképpen való régi nagy jó uram! Ajánlom szolgálatomat Nagyságodnak. — Vecsei táborból Nagyságod 13. Augusti emanált levelit vettem ez étczakán, includált currenssel együtt. Értettem

mit irjon Nagyságod, — de most így informáltassék Nagyságod: Az ellenség tábora (Heister) Mező-Komárom és Szalókhhoz tegnap estve szállott, Pinczehely és Ozora, s a táján való falukra még az éjjel salva-guardákat adott. Nem egyebet colimálhatjuk, hanem hogy Simontornyát csak ma is meg fogja szállani. Azért rebus hic stantibus, Nagyságod ne bizzék (hadai számára) éléshez; hanem Nagyságod ha által akar gyűnni: úgy gyűjjön, hogy pro primis diebus legalább tíz napi élést hozzon magával, — és ellenséget innend túlünk eltávoztatni erős-kedni méltóztassék. Mert az élés dolga itt is legnagyobb, mivel sokan szorultunk ide: az bagázsia¹⁾, Fodor, Hellepront uram regimentjei, dragonyosoknak bagázsijája, lovatlanja²⁾; a ki mindennap eszik könnyen 3000-en vagyunk, — az lidvégi malmoktól is elszorított az ellenség.

Az élő Istenre kérem Nagyságodat: méltóztassék följobbvaló Méltóságoknak (Rákóczi, Bercsényi) repraesentáltatni hovahamarabb, hogy felesebb erővel, mintsem légyen Nagyságoddal, és írja leveliben, ezen földnek végső szorongatási eltávoztatására nézve succurrálni méltóztassanak.

Többet nem irhatok Nagyságodnak ezeknél; elégséges információt tehet Nagyságod előbbi és ezen levelemből. A mennyi erővel van Nagyságod: Bogyzislónál inkább iparkodjék által, avvagy hol gondolja Nagyságod, úgy hogy azonnal falukat érhessen Nagyságod³⁾.

Méltóságos Generális Eszterház Antal Uram Ő Nagyságának a mi ruhái itten voltak Simontornyán: azokat Generál-Adjutant Melsóvszky Ferencz uram által innend kivitette.

¹⁾ Eszterházy s a tábor társzekereit és szekeréseit érti.

²⁾ Antal ur dragonyos ezredének.

³⁾ A had élelmezésére nézve.

A jó Isten tudja miképpen vagyunk! . . . Tudom, Balogh Ádám uram ő kegyelme bővebben fogja informálni mind Nagyságodat, mind följebbvaló Méltóságokat. — Fodor uramon két seb van, de nem halálos egyik is; attúl most (fogva lévén) mindeneket megtud az ellenség.

Hahogy az ellenség jobban körül fog minket venni, és sarkalni: claveseket csináltasson Nagyságod, és úgy írjon ide bé nekünk.

Ezekután ajánlván magamot Nagyságod grátiájában,
maradok Nagyságodnak

Simontornya, 14. Augusti 1709.

kötelességgel való szolgálja

P a l k o v i c s F e r e n c z m. k.“

„P. S. Hellepront uram ő kegyelme ajánlja Nagyságodnak kötelességgel való szolgálatját; ennél nem írhat többet ő sem Nagyságodnak, mert mink csak túl bizunk¹⁾ rebus modernis stantibus. Nagyságtok pedig ezen földnek talpra visszaállítását az Istenért ne pertrahálja.“

Kívül: „Méltóságos Commendérozó-Generális Bottyán János nékem kiváltképpen való régi jó uramnak Ő Nagyságának, tartozó kötelességgel. Vecsei táborban. Cito, cito, citissime, citissime.“

(P. H.)

Kívül, a másik oldalon: „Madocsai bíró! Életed elveszte alatt ezen levelet titkon küld el még ma. Cito, cito, cito. Citissime, citissime, citissime“²⁾).

A mely órában Bottyán e választ vevé: azon órában maga újból ira a fejedelemnek — kit már eddig is, ismételt levelei által sürgetett több hadak küldésére —;

¹⁾ Azaz a Dunántúlról (értsd a pesti oldalt) való segítségben.

²⁾ Eredetiről, t. Szalay László ur szivességéből.

s külön futár által indítá el benső, igaz hazaszeretetből fakadott következő tudósítását, melybe Palkovics levelét is eredetiben belezárá:

„Felséges Vezérlő-Fejedelem!

Érdemem felett nagy kegyelmes Uram!

Jóllehet sok ízben tettem repraesentátiót mind az Dunántúlvalókrúl, mind mellettem lévő kevés-számú hadakrúl Felségednek, és hogy nékem semmi általköltözéshez való eszközöm, több két hajóknál, nincsen; most csináltatok valamelly kompot öszveszedett diribdarab deszkákbúl; de Felséges Uram, hacsak több hadak éjjel-nappal nem jönnek: azon Dunán-túlsó földet elvesztjük. Már is Földvárhoz szállott egy része előmben az ellenségnek, s hozzám jöni akaró némely lovas hadakat is praeccludálta, tegnap derekassan puskázott is vélek. — Azt csak elhitetheti Felséged magával: Dunántúl sohol zászlós kurucz nincsen. Hollétérül az ellenségnek, s úgy az mieink constitútiójárúl kivántam ezen órában érkezett simontornyai inspector Palkovics Ferencz uram levelét transmittálnom. Eszterházy Antal uram felől semmitsem hallani, hol bujdosik? — Eléggé biztatom szegényeket bányavárosok körül való operációink szerencsés menetivel, — de hacsak notabilis erővel nem segítjük: most csakhamar végek leszén. Szintén bár ezen kevés haddal általköltözködöm is, tartok attul, hogy mind ott vesztem; másik az: mind által sem vihetném őket. — Ezen levelem-vivő kurírom szóval is tudhatja alázatosan informálni Felségedet.

Az Isten vére hullásáért alázatosan kérem Felségedet magam is: úgy siessen szegényeket Felséged segíteni, hogy desperációban esvén, mind labanczczá ne légyenek!

Hallom, hogy Balogh Ádám is általjött oda alább a Dunán; mégeddig hozzám nem érkezett; hol késik? nem

tudom. — Ezzel midőn hovahamarébb kívánva várok jót, maradok, Duna-Vecsénél lévő táborban, 15. Aug. 1709.
Felségednek

alázatos igaz hive s méltatlan
szolgája

Bottyán János m. k.“

„P. S. Nem lévén több két tarackknál vélem, feles
sajkások szüntelenül itt előttem forognak a Dunán; szin-
tén ha valamelyeket általszállítok is, ha költözködéshez
fogok: mind hajót elnyeretem, s mind a népet levágatom;
másik az: az Sárréten is mindgyárt praecludálja az pas-
sust (az ellenség.) — Méltóságos Fő-Generális úrnak is
(Bercsényi) teljes repraesentációval megírtam a dolgokat,
de ő Excellentiáját messze hallom lenni¹⁾, — Isten tudja
meddig sem jó válaszom.“

Kivül: „Felséges Erdélyi és Magyarországi Vezérlő-
Fejedelem F. V. Rákóczi Ferencz érdemem felett való
nagy kegyelmes uramnak Ő Felségének, tartozó alázatos
engedelmességgel ajánlom. S.-Patak“²⁾.

(P. H.)

Balogh Ádám még ezen nap, aug. 15-kén Bottyán
táborára érkezék, s ott mindent megjelentvén, tovább
siete, hogy a fejedelemnek udvarlására lehessen, s szemé-
lyesen kérjen több segedelmet az egész dunántúlvalók
nevében. Rákóczihoz aug. 22-kén jutott el.

Beniczky Gáspár naplójában olvassuk:

Munkács, aug. 22. „Délután Ő Felsége a Dunán
általjött Brigadéros Balogh Ádámnak audientiát adván,
alkalmas ideig beszélgetett vele; a mint az nap vissza is
küldte Ő Felsége postán.“

¹⁾ Úgy vala; Bercsényi ekkor oda-fennt Liptóban csatázott.

²⁾ Eredetiről, b. e. Szalay László úr szivességéből.

Mily eredménynyel járt Balogh a fejedelelemnél? nem tudhatni; azonban mégis kelle valami biztató szót hoznia, mivel visszajövedelekor, ámbár már Bottyánt sem találá a Dunamellyékén, s oda túl akkorra az ügyek nagyon gyengén állanak vala: a vakmerő dandárnok mindazáltal, egyedül is, minden had nélkül, csak szolgálival, kitéve veszélynek és halálnak — átment, hogy a Heister hadai elől bujdokló Eszterházyt fölkeresse, s újabb nehéz küzdelmekhez fogjon.

De ne előzzük meg a dolgok rendjét.

XLI.

Mialatt Földvár és Simontornya körül az eléadattok történének: Eszterházy Antal aug. 15-ke táján új csapást vett, bár nem oly lényegest mint az elébbi, de mégis fölemlítésre méltót. Heister ugyanis, ki mint tudjuk Palotától Mező-Komáromig nyomakodott utána: mfg Schillinget, Monticellit még 13-kán Földvárhoz indítá, s maga 14-kén a gyalogsággal Simontornyát táborlotta körül — Veteránit lovasságának többi részével Antal ur üldözésére bocsátá, Somogyba. Veteráni a Somogyságot a Balaton mentén végig-kergetődzvén Eszterházyval, ez utóbbit Zala szélén Kis-Komárom mellett éré utol. Ütközet fejlett ki, a melyben Eszterházy dragonyosai közül körül-belől 300 levágatott, két rézdobja, három zászlója, és tábori-málhájának némi része elnyeretett. Veteráni, kinek veszteségét nem tudjuk, erre aztán megfordula, felnyargalá Somogyot, melyből méneseket, gulyákat hajta el, s azzal visszamene Heisterhez, Simontornya alá.

A névtelen „Labancz Napló“ hiteles egyén, Győrött lakott főúr levele nyomán említi ez eseményekről:

„Pozsony, aug. 20. Amadé Antal uram írja, hogy Heister Simontornya alá ment; első portáját alája küld-

vén, Fodor László gyűtt ki, de rosszul járt, mert az gyalogját elszorítván az hadtul: 300-ig valót öltenek meg benne¹⁾, maga Fodor rabbá esett; az lovasok elvakaródtak az régi bévett szokás szerint. Veteráni és Silling (?) persequálván Antal urat, Kis-Komáromnál érték el, az regularis németjeiben²⁾ ott is 300-at öltek meg, két rézdobját, három zászlóját és az bagázsíját elnyerték, maga, jószágának az javával elébb-állott; az melly porta (Veteránié) megnyargalván az Somogyságot, Lengyel Miklós ménességét, gőböllyét, és gulyáját elhajtotta, és Heisterrel conjungálta magát. Az görökiek is kuruczot fogtak s rabot nyertek.“

„Aug. 27. Fodor László felől azt mondják, hogy az examen után azt mondotta Heisternek, hogy az Dunántúlvaló kuruczok megüzenték Rákóczinak, hogy ha segítséget nem küld nekik, hogy kéntelenek lesznek az fegyvert letenni; az kire nézve Vak-Bottyánt ötezer emberrel küldte volna segítségekre, de Földvárnál az sáncz eleiben szállván Heister rendeléséből nem tudom kicsoda³⁾: által nem gyűhetett.“ Bottyán segélyül érkezését egyéb-iránt Pozsonyban már elébb is tudták:

„Aug. 22. Péter írja, hogy se Beszprímet se Simon-tornyát meg nem vették, és hogy Antal úrnak segítése ment.“ Meg mindgyárt ennek utólagos hire:

„Aug. 31. Ma olyan hír is volt, hogy hatezer kurucz ment az Dunántúlvalóknak segítségekre.“

— Míg a Sió körül szomorúan folyának a dolgok: a Rába és a Lajta-mentén még föl-fölvillámlott a kurucz fegyverek szerencséje.

¹⁾ Ez, miután még Wagner, s Kolinovics is csak 100-at mondanak, kétségkívül nagyított szám; sebesekkel, foglyokkal együtt sem mehetett ennyire a veszteség.

²⁾ Eszterházy dragonyos ezere.

³⁾ Schilling, Monticelli.

Sopronyt a körülötte táborozó Borbély Gáspár csapata, mely innét Ausztriába is becsapdozott, folyvást szorosán körülférfelve tartá vala, s aug. 5-kén a falak alá rontván: egyik gulyájokat s azonkívül több mint 70 darab jármás-ökrüket elnyeré a városbeli németeknek¹⁾. Több előkelő polgárt is elfogának, a kik aztán nagy sarczon válták ki magokat. A császári lovasság kimene ugyan a kuruczok után: de vagy nem merte megtámadni őket, vagy nem birta utolérni gyors paripáikat. Bátran elvonulának a szép zsákmánynyal²⁾.

Aug. közepén pedig 2000 kurucz csapott át a Rábán, s a Soprony alatti erdőkben lest vete, miután a városban lakó nagyszámu, titokban kurucz érzelmű párthívek által mindenekről jó eleve értesített³⁾. 18-kán reggel a lesből egy kisebb kurucz csapat vála ki, s egyszerre a város alá nyargalván, elkapá az egyik gulyát, kifogdosá a járomból a szántó emberek tulkait, és sebesen kezdé tova-hajtani. A városban a gyalogságon, fegyveres polgárságon s az ezek által állított szabad-lovasokon kívül 400 labancz huszár, s néhány század Hannover-ezredbéli vasasnémet volt őrségűl. E huszárokból egy csapat, a vasasokból 40, továbbá egy csoport városi fegyveres németgyalog azonnal utána sietett a kisszámu kurucz portának,

¹⁾ Ritter-krónika.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ „Es kam ein unglücklicher Tag, denn wie nun die Kruzen alle Kundschaft von uns bekommen, Ursach dessen: weilien sie viel solche Freunde bey uns herinnen hatten, die ihnen geflehet sind, und sich hier aufhielten, daneben gleichwohl heimlich mit ihnen hielten, und ihnen alles was in der Stadt geschieht, heimlich zuschickten; herinnen haben sie also dieses (a császáriak örködési rendszerét érti) auch erfahren, und gingen den 18. dito (Aug.) bis 2000 Mann plötzlich über die Rabau, und als man sich hier gar nichts böses eingebildet oder besorget hat: überfielen die Kruzen diesen Tage Früh gleich unsere Leute.“ stb. A Ritter-féle sopronyi krónika.

hogy a zsákmányt visszavegye. A kuruczok Kopházáig engedék magokat üzetni — míg üldözőiket a lesre nem vivék. Ekkor amazok előrohanván, úgy összevágták őket, hogy a huszárokból és vasasnémetekből a sopronyi német krónika szerint alig menekülhete meg néhány, a gyalogokból pedig éppen csak kettő. A többi mind leöletett vagy elfogatott; de kegyelmet — ugymond — igen kevésnek adának, kivált a polgárok közül csupán egynek, mivel ezekre — minthogy védelemközben egy kurucz hadnagyot meglövének — módfelett földühödtenek vala. „Hieben und schossen sie erbarmlich zusammen. . . . und liessen sie also liegen; unter diesen allen sind nicht mehr davon, als der Mitäcker, und ein Hauer, welche einen kruzischen Officier zugesprungen, und ihme so viel gebeten, dass er ihnen Pardon gab, doch mit harter und grosser Mühe dieselben kaum erretten und erhalten können vor den rasenden Gesind, welche wie die Bären erbittert waren, und mit den armen Leuten erschrecklich umgingen, dieselben zerhauet, und zerfetzet, dass man ihnen kaum hat erkennen können.“¹⁾

Ezalatt még több Hannover-vasas és labancz huszár indula a kuruczok után; a németek midőn a csatahelyre érkeztek, meglátván hogy a kurucz nagyszámu: menten hátat adának, s visszanyargaltak a városba. A labanczok azonban — kiknek kapitányok egy keresztelkedett zsidó volt — mivel elől mentek, a lesbe kerülének, s mind összevágattak, egyedül csak a keresztelt zsidó meneküle nagy ügygyel-bajjal vissza, annak is elfogák vezetéklovát s levágták szolgáját. Ha a Hannoverek is utánok mentek volna: „azok sem jártak volna jobban“ — jegyzi meg a német krónikás.

A sopronyi krónika az elesett fegyveres polgárok számát — neveiket is közli, melyekből látszik, hogy egy-

¹⁾ Ritter-krónika.

től egyig mind németek valának — 18-ra teszi, azonban közülök csak 11-et lelete megismerni, a többi olly igen össze volt vágva. A pozsonyi Labancz Napló szintén 18, Kolinovics 19 polgárt említ. A sopronyi krónika az elveszett katonák számáról hallgat, a pozsonyi Napló 72-nek mondja¹⁾, Kolinovics 40-nek: Nádasdy huszáraiból 20, a Hannoverekből ugyanennyi; azonban tudjuk, hogy a Hannoverek magok 40-en voltak. Elesett tehát összesen körülbelől 100 német, a többi elfogatott, 2—300 paripával együtt.

A soproniak e véres kudarcz után többé egész szeptember végeig senkit ki nem bocsátának zárt kapúikon. Borbély Gáspár népe mind octóber utoljáig rettegte e várost²⁾.

Az említett 2000 kurucz pedig Soprony alól a sikerült harc után azonnal tovább szágulda előre, s átkelven a Lajtán, beütött Ausztriába, és Ebenfurth s Pottendorf vidékén boszulá meg Heister dúlásait. Rabot is sokat hozott el onnat³⁾. E győzelmes kurucz had ugy látszik Török István és Kiss Gergely ezeréből álla.

Ugyan ez idő tájt szép győzelmet víttak Győr alatt Szekeres hadai. Ezek is körülbelől szintén a főntebbi módon lesre vivének 300 németet, Pannonhalma alá kicsalván; ott aztán úgy levágták s elfogdosták, hogy a 300-ból csak 7 vagy 8 vakaródhatott vissza, hirmondónak.

„Aug. 27. Ma ollyan hir volt — írja a pozsonyi Labancz Napló — hogy a győriekeket is rá-vették az kuruczok, és 300-ból csak alig szaladhatott vissza Győrré valami.“

„Aug. 28. Az győriekek felől való hirt ma is confirmálják; az Commendáns is csak harmadmagával sza-

¹⁾ Aug. 21-ikéről kelt jegyzetében.

²⁾ A Ritter-féle sopronyi krónika.

³⁾ Kolinovics.

ladhatott el; azt mondják, hogy Szent-Mártonon túlmentek az kuruczok után, s föl is verték volt ökök, öltek, fogtak benne, lovat is sokat nyertek: de usualiter más felekezetbeli kuruczokra akadtak Nyúl nevű faluban, azok megfordították az győrieket, és a nyereséget visszanyerték tőlök, s meg is verték ökök; az ráczokban, úgy mondják, hogy többet vágta le száznál, azokon kívül másokban is feleset.“

„Aug. 31. Amadé uram írja, hogy azokból az kikkel próbára indult volt Czecke (?) 300 emberrel: hét vagy nyolcz tért meg; tizenötöt levágtak benne, az többi megadván magát, rabúl hajtották el.“

Győr ezután is annyira körül táborolva maradt, hogy a városiak kénytelenek valának Heistertől engedélyt kérni, hogy Eszterházy Antallal megsarczolhassanak szüretjök szabad behordhatása végett; Heister meg is engedé nekik¹⁾.

Ezek után térjünk vissza újból Bottyán táborához.

Heister aug. 14-kén megszállá Simontornyát, azonban faltörő ágyuk nem lévén vele, a várbeliek föl sem vevék erőlködéseit, s igen vitézül oltalmazkodának. Miután Veteráni, Antal ur üzéséből a Somogyból visszaérkezett: Heister csak gyalogságának s tüzérségének egy részét hagyá Simontornya alatt, az ostrom folytatására, s a Veteráni által meghozott hadakkal ő maga is Bottyán ellen Földvárhoz szálla²⁾, Schillinghez és Monticellihez csatlakozván. Átérté, hogy csupán Bottyán átköltözhetésétől függ Túl a Duna sorsa: azért minden erejét oda összpontosítá, hogy az átkelhetést meggátolja.

Tett-e Bottyán a most már nagyban túlnyomó erő, ellenséges vár, parti ütlegek és ágyus-naszádok ellen 5000 emberével, két taraczkjával, két-három hajójával erőszakolt átkelési kísérletet? biztosan nem tudhatni. A báró

¹⁾ A pozsonyi Labancz Napló.

²⁾ Fessler: „Geschichte der Ungern“.

Palocsay-levéltárban maradt fenn Sötér Tamás ezredesnek s több szintén ekkor Bottyánnal jelen volt hadi-tiszteknek a Cseplész János ezredes által Bottyán özvegye ellen emelt követelés ügyében 1710. aug. 27-kén a jász-felső-szentgyörgyi táborban kelt, Szemere László brigadéros és Kruccsay János ezredes előtt kiadott tanuskodó-levele, melyben a jelen hadjáratra vonatkozó néhány érdekes pont fordul elő:

„Én alább megírt (Sötér) praesentibus recognoscáлом azon hittel, mellyel köteles vagyok az Nemes Hazához, hogy Anno 1709. circa diem 15. Mensis Septembris (hibásan Augusti helyett) Méltóságos Magyarországi Fő-Generális és Locumtenens Székessi Gróf Bercsényi Miklós uram Ő Excellentiája ordere mellett a mikor orderezett lettem volna Tekintetes Nemzetes Generális Bottyán János uram Ő Nagysága mellé Duna-Vecse tájékára, hogy bizonyos hadakkal Simon-Tornya segítségére általkeljünk az Dunán: azalatt az ellenség utunkat meggátolta, mind az Dunán az sajksók által, s mind penig szárazon a lovasokkal és gyalogokkal a passusokat excludálván, míg az hajókat reparáltattuk az vecsei prófontháznál¹⁾: ott-való késésünk alkalmával tudom azt bizonyossan, hogy fennt megírt Generális Botytyán János uram Ő Nagysága T. Colonellus Cseplész János uram ő kegyelme vejét N. Hajós Györgyöt magához citáltatván Dömsödrül, és ott a táboron megarestáltatta... Hogy aztán a Duna mellől Vác felé felment Ő Nagysága az hadakkal, engem penig commendérozott a Tarna mellé, Mizse névű pusztára, hogy az ellenség excursiójára ottan vigyázzak.....“ stb. A többi a per tárgyra tartozik, csak az az érdekes még belőle, hogy Monticelli tovább is ott maradt volt Föld-

¹⁾ Erre vonatkozólag lásd Bottyán fentebb közlött levelét.

várnál, a rácز naszádosokkal együtt; hihetően, mivel tartottak Bottyán visszafordulásától. Monticelli mint „fődvári Commendáns-Colonellus“ említettetik, a ki is „Török János névő pesti rácзok kapitányát katonáival együtt általszállítván az Dunán“, Cseplésznek 63 darab hizott ökrét átvitette; — ez azonban már akkor történék, mikor a kurucz had a tájáról rég másfelé nyomakodott vala.

E hiteles szemtanuk által irt levélből nem látszik, mintha Bottyán az átkelést erővel is megkísérlendő, harczot kezdett volna; mert benne csak arról van szó, hogy az ellenség az átjáró helyeket mind a vizen naszádok, mind a szárazon hadak által elzárá előttök. Valóban pusztá istenkisértés és hiábavaló vérpazarlás is lett volna az elősorolt körülmények között, oly kevés erővel annyi ellenében, s a szállító és védeszközök oly hiányában fegyverrel áttörni akarni. Bottyán eszélyesebb tervet gondola ki és követe, a mely által végre sikerült is neki Heistert — habár csak september közepe táján — Dunántúlról revocálnia, s illetőleg revocálnio, — a mi a túlvalóknak tetemes megkönnyebbülésére szolgált.

E terv az vala, hogy táborával egyszerre észak felé fordulván, magához vonja a körüllevő brigádákat, s teljes erővel veti magát a bányavárosok, névszerént Selymecz erősítéseire, míg Zólyomban, Liptóban Pálffyt, Viardot Bercsényi foglalatoskodtatja. Megjelenése ott mindenestre váratlan lesz, s bár első támadása nem találna is sikerülni: legfőbb erejüket a bányák körül összpontosítván, ha ezeket, ostromszerek hiányában, nem foglalhatják is el, mindazáltal annyira fenyegethetik s szorongatgatják, hogy Pálffy kénytelen lesz Heistert nyakra-főre sürgetni az általjövételre, — és így Túl a Duna az ellenség zömétől megszabadúl.

Bottyán, miután e tervéről Bercsényit tudósította — a ki azt annál nagyobb helyesléssel fogadhatá, minthogy

odafennt szegény Eszterházy Dániel képtelen volt pótolni Bottyánt s betölteni helyét — aug. 19-kén vagy 20-kán megindula táborával. Nyomulása oly gyors vala, hogy 21-kén már Solttól 9 mértföldnyire, Üllőn találjuk őt, s 22-kén Vácz fölött Kosdon, táborban. Üllőtől küldé a Tarna mellé, a mizsei pusztára, a pesti német és az alvidéki rác portázásai ellen való vigyázás okáért, Sötér Tamást ezredével, e következő hadi-parancs mellett:

„Tekintetes Nemzetes Vitézlő Sötér Tamás Lovas Fő-Colonellus Urnak ő kegyelmének.

Praesentibus intimáltatik Tekéntetes Nemzetes Vitézlő Sötér Tamás Colonellus Urnak ő kegyelmének. Hogy ezen alföld vigyázó nélkül ne légyen: maga mellé vévén itt lévő compániáit, ezen orderem vételével menjen alá, az hol legszükségesbnek látja lenni az vigyázást, össze-szedvén mindeneknekélőtte az egész, regimentihez tartozó katonaságot, és minden kedvezés nélkül seregre compellálván, Bácskaságra, vagy Tisza-Duna mellékire, vagy az merre értendi az ellenségnek motusit, portáztasson, szokott hazafiúi dexteritással szerint. Engemet penig minden occurrentiákrúl és hírekrúl egymást érő leveleivel informáljon. Datum in Castris ad Üllő positis, die 21. Augusti, 1709.

Tisza-Duna közt Commandérozó Generális

Bottyán János¹⁾.

Tábornokunk miután Üllőnél magához vonta Szólnok, és főlebb Hatvan várából a vállalatához szükségelt

¹⁾ Kecskemét levéltárában lévő egyszerű másolat, melynek hitelességét azonban kétségtelenné teszi azon körülmény, hogy Sötér Tamásnak aug. 25-kéről, mizsei mezőben tartott táborából a három városhoz (Kecskemét, Kőrös, Czegléd) intézett, s ezen városokbeli hadakat zászló alá szólító saját kezével írott eredeti rendelete mellékletében küldetett meg, s az ezredes rendelete, erre mint felsőbb parancsra hivatkozik. (T. Hornyik János ur szíveségéből.)

s előre magához rendelt ágyukat és hajduságot: Vácson fölül Kosdnál verete tábort. Ugyanis a Cseplész Jánosféle említett periratban az egyik tiszt vallomásában eléfordúl:

„Alól megírott recognoscálom per praesentes, azon hittel mellyel az Nemes Hazához kötelessé tettem magamot, per omnia recte azon methodussal, valamint az első fatens T. Colonellus Sótér Tamás uram ő kegyelme fa-teálta, sőt még azt is conscientiose hozzá adván, hogy mikor kosdi szőlők alatt lévő táborban említett Generális Bottyán János uram Ő Nagysága ezen Colonellus Cseplész János uram ő kegyelme causáját a nemes hadi-széken törvényessen megláttatni akarta volna: a több convocált assessorokkal együtt én is jelen lévén“ stb.¹⁾.

„Nemes jász-regimentben
egy nemes compánia főhadnagya

Kálmán István m. k.“²⁾)

Bottyán második táborhelye tehát Kosdnál volt; innen azonban siette a még 10 mértföldnyire fekvő Selymecz felé, hogy tervéhez képest, gyorsan működjék.

Hogy a helyzetet tökéletesen felfoghassuk, szükséges eléadnunk: mint folytak a dolgok Újvár vidékén s különösen a bányák körül, Bottyán távolléte alatt?

XLII.

Az újváriak folyvást oly vitézek valának, mint eddig; az ő serénykedéseik folytán a kuruczok ügye augustus hóban is jól állta a Vág és Nyitra táján. Nem hagytak alább portázásaikkal, s azonkívül hogy a Csallóközt, Pozsony és Nagy-Szombat, sőt a Fehérhegyen túli tájakat, Nyitra és Tapolcsány környékét bekalandozák,

¹⁾ A többi a pör tárgyára tartozik.

²⁾ Palocsay - levéltár.

Komárom, Esztergom, és Leopoldvár úgy Nyitra-vára elejére vigyáztanak, — azonkívül hogy az őrség fizetésére elégséges adót magok beszédék s a várba labanczoktól elvont nem kevés gabonát, s vágót szállítanak: oly szerencsével harczoltak, hogy a bossányiakat, továbbá a mocsonokiakat fölverék, s alkalmasan levágtak belőlök, e harczon a labanczságra hajlott Thuróczy ezredes kezét is általlóvén; nyereséget is nyerének ottan, egyebek közt Thuróczy vezeté-paripáit és egyéb főlovakat. Nagy-Szombatot bombákkal törették, míg a kívánt sarczot megadá; Leopoldot szorongatták, s Pongrácz ezredesnek labanczczá lett katonái részben ismét módot találának hozzájuk visszaszökni. Azokkal is erősült az őrség.

Lássuk a pozsonyi Labancz Napló reájok vonatkozó töredékes följegyzéseit:

„Pozsony, aug. 10. Ma olyan hir volt, hogy Újvárbán elsőben hármat lőttek, azután dob s trombitaszó alatt hirdették, hogy ezután se németet se rabot (ráczot?) ne fogjanak, hanem vágják le valakit megkaphatnak. Ki azt mondja, hogy in genere mindenek ellen van ezen parancsolat, s ki azt, hogy csak azok ellen, az kik már kuruczok voltak.“

Ez intézkedést Bercsényi azon okból rendelé vala, mivel Dunántúl Heister és Croix az elfogott kuruczokat a cartela ellenére széltére lövették, akasztatták.

— Aug. 12. „Szombatbúl az kuruczok miatt az városbúl az kertekben sem mehetnek;“ — ily szorosan vala e város ostromzárolva.

— Aug. 14. „Ugy mondják, hogy ez napokban Szomolyántt¹⁾ — az városban — egynehány száz kurucz volt, az kik feles szekereket hajtottak mindenfelől, az melyeken gabonát akartak Újvárbán vinni.“

¹⁾ A Fehérhegyekben.

— Aug. 16. „Leopoldbúl írják, hogy Tolvaj és Dávid uraimék aratását Újvárbán vitték de toto.“

— Aug. 18. „Az mocsonokiakat az magok felei, volt kurucz, de labanczczá lett Pongrácz katonái rávették, mert az kuruczok Mocsonok táján hajtogatván az marhát, Mocsonokrúl az föllyül-ementett katonákat pro recognítione kiküldötték: azok bizony kuruczczá lettek, és az kuruczokkal rajtok az mocsonokiakon, ugy mondják, hogy 14-et öltek meg benne, és 40-et sebesítettek meg (a mocsonoki németekben); lovat is nyertek, s sebesítettek is feles lovat. — Samburgot (gr. Schaumburg) is mondják, hogy Szobtilyánál (?)¹⁾ megént fölverte az kuruczokat, az is 18 kuruczot öletett, husz lovat nyert, és két nemes-embert fogott. Mocsonokon Thuróczi szolgái is kuruczczá lettek, az vezetékjeit elhozták, magának az balkezét lötték által, valami Pongrácz Jánost fiastúl megöltek, de nem tudhatni: ha kuruczok voltak-e vagy labanczok? (t. i. e két Pongrácz).“

— Aug. 19. „Az mocsonokiak felől azt mondják, hogy ugyan íziben megzajgatták őket. — Az újváriak igen sarkalják az dézmát.“

— Aug. 20. „Ocskai Sándort mondják, hogy Mocsonoknál elveszett, hogy Thuróczi lőtte volna agyon; — szerencse, ha van valami benne.“ Jól sejtett a naplóról: Ocskay Sándornak semmi baja sem történt, ő az egész kuruczvilágot végig-élte; a jelen jegyzet azonban annyiban érdekes, hogy megtudjuk belőle, miszerént a mocsonoki csapást Ocskay Sándor katonái — tehát a Géczy Gábor ezredébéliek — vitték véghez.

— Aug. 21. „Bogdanócson²⁾ kétszáz kuruczot mondanak lenni, az kik az szombatiaktúl minden katonára

¹⁾ Valahol a morva végeken fekvő falu lesz, miután Schaumburg e határokat őrzi.

²⁾ Nagy-Szombat mellett.

egy dolmányra való posztót kérnek, az tisztek számára nem tudom hány réf spanyol-posztót; fenyegetődznek, hogy ha ki nem küldik, hogy az várost fölégetik. Gróf Kirchauer, az ottvaló Commendánt, hogy az apácák kalastrománál csináltat sánczot.“

— Aug. 23. „Ma azt mondták, hogy Szombatot bumbázzák az kuruczok, és hogy Leopoldnál 3000 talpas van.“

— Aug. 26. „Az Commendánt (a pozsonyi) két embert vitetett ki ma, az kik kurucz képében fosztogatnak. Bertóthi irt felőlök, hogy csak kössék föl, mert nem kuruczok, hanem tolvajok; az egyikét fölköték egy diófára, az másikat visszahozták.“

— Aug. 30. „Az vármegye katonái tegnap egy kurucz tolvajt hoztak bé.“

— Sept. 1. (De még augusztusról.) „Szilágyi azt írja, hogy háromezer kurucz gyűvén ki Újvárból, az Nyitra mellékén mindkét felől Nedasóczig¹⁾ valamennyi cséplett. gabonát találtak, mind fölszedték és Újvárban vitték, az egy bossányi gabonán kívül; oda azt üzenték, hogy ne lőjjenek hozzájuk, mert fölégetik az falut és pajtákat, — az minthogy nem is lőttek hozzájuk, hanem serrel, kenyérrel gazdálkodtak nekik, s onnan békével mentek el.“

— Sept. 6. (Még szintén aug. végén történt dolgokról szól.) „Az bodoki Commendánt írja, hogy egynihány zászlóalja kurucz szállott Tapolcsánra, és az falukról currentaliter kér szekereket, az kin gabonát viszen Újvárbán. Minap az Nyitra-vizén túl való gabonában Oslántúl fogva nem kétszáz — az mint akkor volt hite — hanem ötszáz szekérrel vitetett bé. Az bossányi marhát

¹⁾ Nyitra-vármegye felső szélén, Zsámbokréton felül.

elhajtván, az bossányiak Szulyóczig¹⁾ mentek volt utánok, de haszontalanúl, mert nem nyerték vissza az marhát; és visszamenet Kovárczon szekereket hajtottak volt magok alá — mert csak gyalog gyűttek volt ki Bossánról — azonban más felekezetbéli lovas kurucz ott érvén őket, föl is verte; Bossányi Eleket, Bartakovics Ferenczet és Zsigmondot elvitték. — Szendrei írja, hogy ez napokban többet vittek el (az újváriak) Nyitra vármegyéből tizenötezer szapu gabonánál; az bossányiak szerencsétlensége is csak igaz. Ezekben az napokban György öcsém uram csitári²⁾ marhájának nagyobb részit is elhajtották.“

Újvár körül a dolgok ekkép, aug. hóban folyvást jól állának; lássuk miképen a bányák körül?

Bercsényi Miklós aug. első napjaiban Gömörben, Szepesben összevonván hadait: aug. 4-kén hajnal-hasadtakor rohantatta meg a Szepességből Liptót³⁾. A támadás fényesen sikerült. Ebergényi megveretvén, egész Rosenbergig visszaüzetett, és e várost ostromzárolák reája. A németet Liptóban két sánczból vágta ki Bercsényi, ki most 6000 emberrel Szent-Iványnál üté fel táborát⁴⁾. Tollet császári tábornok a harcok zavarában övétől elvágatván, egy ideig magát rejtegetve bujdoklott; a németek között elterjed vala eltűnésének hire⁵⁾, s a kuruczok épen elfogatásáról beszélének. Rákóczi így biztatja Patakon aug. 10-kén költ levelében Károlyit:

„Már Liptóban — az mint ma onnan gyűtt hadnagy referálja — Tolletet elfogták: nossza kegyelmed is Kirchbaumot!“⁶⁾.

¹⁾ Szulyócz Nyitrában, K.-Appony mellett.

²⁾ Bodok mellett.

³⁾ Rákóczi aug. 6-kán költ levele Károlyihoz.

⁴⁾ Kolinovics.

⁵⁾ A pozsonyi Labancz Napló.

⁶⁾ Károlyi-levéltár.

E hír azonban korai volt, mert Tolleten az elfogatás csak később, aug. végén teljesüle. Ekkor ha talán elfogatott is, megújra kiszabadúla, mert még harczolni látandjuk őt.

Liptóból a kuruczok előzőnlék Thuróczot is, el Zólyom vármegyét, melynek alsó szélein a Garam-völgyén Pálffy leskelődött: ha valamikép megsegíthetné Ebergényit; de összeköttetésöket elvágták Bercsényi seregei. Pálffy körül s a Zselíznél elsánczolt németekre Ebeczky István vigyáz vala dandárával, míg Divénynél a szorosokat most is Balogh István őrizé; Csajághy bennt volt hajduival Zólyomban, s bloquirozta a bányavárosokat. E három dandár felett, mint tudjuk, Bottyán utóda: Eszterházy Dániel parancsnokolt, Szécsényből.

Bercsényi, Liptó állandó megtarthatása végett megaká a bevett sánczokat kurucz néppel, s a vezényletet Csáky Mihályra bizá.

A pozsonyi névtelen Labancz Napló írja:

Aug. 9. „Bercsényit nagy táborral mondják Korponánál lenni, és nem messze tőle más nem sokkal kisebb kurucz tábort is, — bán uramot penig Lévánál.“

Aug. 10. „Azt is beszélük ma, hogy Liptóban két sánczbúl vágják ki az németet, és hogy küljebb gyűttek az kuruczok.“

Aug. 12. „Hogy Liptóbúl kitolták az németeket, most is rebesgetik, s hogy már Thurócz vármegye rakva van kurucczal, Zólyom vármegyében is sok helyen mutogatják magokat.“

De a kuruczoknak e szerencséje tünedező vala. — Mielőtt azonban ennek előadásához fognánk, lássunk egy érdekes epizódot: miként foglalták el a császáriak Csábrág várát? E kis hegyi vár Korponától délre, Koháry Istvánnak az ónodi gyűlésen történt megnótáztatása folytán, Bercsényi Miklósnak adományoztatott a fejedelem

által¹⁾. Egyébiránt a kuruczok még 1703-ban elfoglalták volt, s rabtartó-helyül használták. Az 1707-ben Csobáncz alatt elesett Kreuz generális is itt raboskodék azelőtt néhány évet²⁾. Most Pálffy némely labancz hajduknak egészen a kuruczokéhoz hasonló egyenruhát készítettetvén, e hajduk Korponáról kurucz képében kiindulának, tíz kötözött németet kísérve; azt mondák: ezeket úgy fogák el, s rabságra viszik Csábrágba. Itt vala többek között Mérey Mihály szegszárdi apát, Rákóczinak tántoríthatlan híve, kemény magyar ember, s Kovács János, a várkapitány, 40—50 főből álló őrséggel. Mikor amaz álkuruczok — egy-két század — a várba kéredzének, hogy a rab-németeket átadják: ők semmi rosztat nem gyanítva, bővebb vizsgálat nélkül bébocsáták. Ezek pedig, a hogy bennt valának, a németek köteleit feloldozván, lefegyverzik a meglepett őrséget, elfogák Méreyéket, és a várat ekkép, nyílt ellenséghez nem igen illő ravaszsággal hatalmukba ejték. Lássuk erről a pozsonyi Naplót:

Aug. 17. „Azt mondják, hogyha ma nem is, holnap behozzák Mérey Mihály szexárdi apátur és esztergomi kanonok urat, az kit mind úgy hirdették ez napokban, hogy Csábrágból hozták ki.“

Aug. 18. „Az nyomtatott hirekben³⁾ az van, hogy Mérey Mihály szexárdi apáturt Kovács Jánossal Csábrágból hozták ki, és mind az kettőt tömlöczben tartják; kiváltképpen Méreyre igen nagy harag van, hogy azt mondotta volna, hogy kár, hogy az Úristen lelket adott

¹⁾ A várkapu fölé Koháry e büszke feliratot vésette volt: „*Dat Deus cui vult. Comes Stephanus Koháry.*“ Ezt Bercsényi letöröltetvén, helyére véseté: „*Accepit ubi vult, Comes Nicolaus Bercsényi.*“

²⁾ L. Zweig selymeczi bányatiszt naplóját.

³⁾ A bécsi hírlapokat érti.

az németekben; hallom hogy többet is szóllott az németek ellen, de még ennyire nem tudhattam meg; — Selymeczen tartják őket. Mérey Mihályról az is van az nyomtatott hirekben, hogy azt mondotta: inkább szolgálna törököt, mint az k . . . németet.“

Aug. 19. „Méreyt cigánysággal fogták meg, mert az labanczok kurucz képében tíz németet vittek kötözve Csábrágban, úgy eresztették bé. Harminczkétezer forintról mondják, hogy tett testamentomot; hogy Bercsényi irt szabadulása felől. Most is igen kurucznek mondják lenni¹⁾.“

Csábrág elfoglaltatása után nagyobb dolgok következtek. Pálffy ugyanis Viardot elküldé Rosenberg felé a szorúlt helyzetben lévő Ebergényi s Tollet megsegítésére, s maga is megindúla Lévától föl-felé Szent-Benedeknek, és onnét a bányavárosokon át Liptónak, négy német soreszreddel és egyéb katonasággal — a véle levő rácz csapatokkal s Ocskay labanczaival²⁾ — miután azt hívé, hogy Liptó visszahódítására Viard hada nem lesz elégséges. De csalódott. Mert Csáky Mihály alig hallotta meg Viard hírét — talán nagyítva, — azonnal odahagyta sánczát, s harc nélkül kivonula Liptóból, Gömör és Szepes széleire. Pálffy ennek hallattára gyorsan visszafordult Liptó alól — a hol többé reá szükség nem vala, — s a Garam mentén lefelé haladott, hogy a kuruczokat Gyetva és Ocsova felől hirtelenül csapja meg.

Rákóczi írja Munkácsról aug. 19-kéről Károlyinak, — ez utóbbinak Kirchbaum ellen tervezett, de nem sikerült próbájára czélozva:

„ hasonló szerencsénk szalada el Liptóban is, a hol Csáki Mihály — az kit törvényre citáltatni paran-

¹⁾ Méreyvel a szathmári béke után mint címzetes püspökkel találkozunk.

²⁾ Kolinovics.

csoltam — megijedvén az vénasszony hiritül, ott hagyá az sánczot; azalatt Viard is Liptó felé nyomakodván, szerencse ha Szepességen is nem lesz lárma¹⁾).

A pozsonyi Labancz Napló:

Aug. 13. „Bán uramot az bányavárosok felé mondják hogy ment, mivel Bercsényit is a táján mondják lenni.“

Aug. 18. „Bán uramot mondják, hogy elhagyta az bányavárosokat, és Liptó felé ment az hadakkal. Van olyan hír is, hogy Csáky Mihályt megverte Ebergényi.“

Aug. 19. „Bán uram Szent-Benedekről irt (hányadikáról?); úgy vélekednek felőle, hogy az Garam mellett akar hátok megé kerülni az kuruczoknak, s Ebergényivel közben venni.“

Aug. 20. „Bán uramot mondják, hogy már megtért Liptóból.“

Aug. 22. „Bán uram felől azt mondják, hogy megtért az liptói uttól, mert Viard megsegítvén Ebergényit, az kuruczot megverték Liptóban. (Csak kiűzték, mivel harcznak nevezhető küzdelem nem volt.) Bercsényit az bányák körül mondják Bécsben, hogy alkalmatlankodik.“

Aug. 25. „Bán uramot Gyetva és Ocsova táján mondják lenni Zólyom vármegyében.“

E tájakról Pálffy aug. 15—16-ka körül — mert ekkor vala ott, csakhogy hire Pozsonyba vagy egy héttel későbbben érkezék — lovasságával a fűrész szoroson átcsapott, hogy Eszterházy Dánielt megtámadja.

És ez alkalommal sajnosan tünt ki Bottyán távolléte; mihelyt ugyanis tábornokunk a Duna mellé indula, s a jámbor Eszterházy Dániel vevé át a szécsényi parancsnokságot: a postérungbeli hadak neki adák magokat a

¹⁾ Károlyi-levéltár.

nagy nyúgodalomnak, nem lévén a ki őket — miként Bottyán folytonosan tevé — az éjjel-nappali éberségre, vigyázatra, serény portázásokra sarkalja, s szigorú hadirendet tartson. A jó Dániel ur sokkal gyengébb ember vala. Így történt aztán, hogy Pálffy — kinek előljárója Ocskay volt — észrevétlenül átjöve a főúrszi szoroson, és Balogh István dandárát Divényben meglepte s szétugraszította. Szerteáradának a berekre, maga Balogh alig menekülhete a harczból, melyben lovát ellőtték alóla.

Eszterházy Dániel ennek hírére a Szécsénynél maga mellett lévő haddal Fülekhez szálla, hogy a szétszórt katonaságot ott meg' csoportra verje. De ő is úgy járt miként Balogh István. Pálffy rajta üte, kinyomá Dániel urat Fülekből, s a várost zsákmányra veté. Fölve-rék Eszterházy szállását s másokéit; Ocskay még a szent-ferenczesek kolostorát is kirablotta. Pálffy erre benyargaltatá Divény, Gács, Losonc, Fülek környékét, félelmet gerjesztve a megrémült lakosság között, mert a ki tőle drága pénzen osztogatott protectionális-leveleket nem váltott: prédára kele jószága. Gács várában a kurucz őrség tartotta magát. Eszterházy Osgyánhoz, Rima-Szombathoz szállott, legalább Gömör határait megvédendő, Balogh pedig Nógrádban Lapujtóhoz gyűjti vala dandárát.

Rákóczi írja Károlynak Munkácsról aug. 19-kéről:

„Pálfi Divén-nél elszélesztette Balogh István brigádját, s ma veszem Bercsényi ur levelét, hogy divényi passuson innen megszállott; hirt ollyat bocsát, hogy Gácsot kívánja megszállani, mellyre nézve szükségesnek itélném: hogyha kegyelmed vagy három lovas regimentet mentül - hamarább küldhetne fel Losonc felé. — Ebeczki pedig az zilizi németre vigyáz. Mihent az fentemlített Balogh brigádja összevgyül: ezeket is (Károlyi három ezredét) revocálni fogom, s reménlem kegyelmed

azalatt nem fog rövidséget szenvedni, míg az (erdélyi) német recoligálja magát¹⁾.

Ugyanannak, Munkácsról aug. 22-kéről: „Vettem Bercsényi ur levelét, az ki írja, hogy Divínnél csak lármázik Pálfi; . . . nem tehet neki semmit; mert meghódult az ország; fogyton fogy az hajduja is, melyre nézve is csak szükséges, hogy felküldje kegyelmed az három regimentet²⁾).

Ugyanannak, Munkácsról aug. 26-káról: „Bercsényi urnak csakugyan szükséges az succursus, mert már minap Fileknél nyomta ki helyébül Eszterház Dánielt az ellenség, és nem annyira ereje vitte ezt véghez, mint az szíve - vesztett³⁾ had boldogtalansága . . . § ha már ezt Pálfi három - négy regimenttel cselekeszi: mit remélhetünk, ha most eleit nem veszszük? Melyre nézve csakugyan küldje kegyelmed hozzá az hadakat⁴⁾.

Ugyanannak, Munkácsról, aug. 28-káról: „Rima-Szombatban még ellenség nem volt tudtomra, sem nyilvánvaló hódulások előttem nem constál: mert Bercsényi ur írása is csak suspícióbúl eredett vala⁵⁾.

A pozsonyi Napló:

Aug. 29. „Pálfi uram Gács táján léte confirmáltatik; az kuruczokat Lapujtónél mondják, az ki közel van Gács-hoz, és hogy azok Bercsényit várják magokhoz, hogy megütköznek Pálfi urammal, quod ego non credo. Ocskay Füleket fölverte, Eszterház Dániel szállása mellett másoknak is jutott, az szegény Franciscánusoknak sem engedett meg. — Az szegénység nem tud hová kapni, ha Pálfi uram protectióját veszik: az kuruczok minde-

¹⁾ Károlyi-levéltár.

²⁾ Ugyanott.

³⁾ Régies; = elbátortalanodott, megfélemllett.

⁴⁾ Károlyi-levéltár.

⁵⁾ Ugyanott.

nekből prédát hánynak; az kik féltekben nem veszik: az hol éri, az német teszi porrá.“

Aug. 30. „Sándor Albert uram referálja, hogy Ocskay Balogh Istvánt fölverte, hat zászlóját nyerte el, Losonc táján (Divényen); Balogh-gal megesván az ló, nehezen kaphatott más lóra, süveg nélkül szaladott el. Andreánszkyt mondják hogy elveszett“¹⁾.

XLIII.

A derék Ebeczky István Balogh fölveretését meghallván, azonnal sietett dandarával — melyből némi vigyázó sereget mindazáltal Zselíz körül hagyta — az ellenség elé. Aug. 21-kén már Füleknél találjuk őt²⁾, a hová Bercsényi is indult. Míg Bercsényi éjtszakára Hajnácskőre szállana vissza: a hadakat éjjel Pálffy igen gyorsan megtámadá; az előörsök az Ipoly mellett, kezdték el a puskázást, azalatt a had csatarendbe állta, s rendben vonúlt Bercsényihez. E csatározásban mindkét részről ejtének foglyokat³⁾. Pálffy megtudá foglyaitól, hogy Bercsényi Csajághy hajdu-brigádáját magához vonta Hajnácskőhez, a hová más rendbéli hadak is alkalmasan gyülekezének táborra; e hirre letett Gácsvára ostromáról, bombahányó mozsarait visszaküldözé a bányavárosokra, sőt harczot a nyiltabb téren nem látván tanácsosnak állani: maga is rögtön megfordult, s Divényen át Zólyomba czafola, és ottan, Ocsova és Gyetva táján a hegy-szorulatokban elsánczolá táborát. Bercsényi lovassága nyomában volt a visszavonulónak, s egész a fűrészi szorosig szép nyereséggel üldözé. Divény, Fülek s környéke ismét a kuruczé lón.

¹⁾ Andreánszky Zsigmond Balogh István alezredese; elestének ekkori hire nem volt igaz; később, félesztendő mulva esett el Romhányán.

²⁾ L. Bercsényi alább közlendő levelét.

³⁾ Andrassy Péter lejjebb látható levelének kivonata.

Bercsényi aug. 25-kén hadi szemlét tartá, de látván, hogy nincsenek csapatai oly számmal, hogy Pálffy elsánczolt táborára ostromot tehesen: más tervet gondolt ki, s ehhezképest még az nap éjtszaka felosztá és szétküldözé hadait. A lovasság egy része Balogh Istvánnal Szécsény s illetőleg Ujvár felé küldeték, hogy Pozsonyhoz s a Fehérhegyeken-túlra fölnyomúljon; a más rész Turóczba, ismét más lovas-osztály Brunócz és Vág-Újhely környékére, míg Réthey 1300 huszárral Liptón, Trencsényen át Morvába indíttatott. Maga Bercsényi a gyalogsággal Jolsva felé nyomakodék, hogy újra Liptóba törjön. E hirre megint Ebergényin volt a megfutamodás sora; mert e tábornok, mihelyt Réthey s a Thuróczba menő dandár Liptóhoz ért: miként Csáky Mihály, azonnal harc nélkül odahagyá ugyanazon liptói sánczokat, hátra-szállott, s fészkebe, Rosenbergbe vonta meg magát. Liptó tehát újra kurucz kézre került. Erre Bercsényi Jolsvánál megállapodék, nem lévén többé szükséges hogy Liptóba törjön, miután ott a lovasság maga kivítta az eredményt; — sokkal szükségesebb, hogy Pálffy mozgulatait vigyázza: azért ezt tevé. Réthey pedig előbb Bicsénél Trencsényben meglepte és megverte Ocskay ezredét, s az alezredest Blaskovics Mártont és Ricsán tábornok fiát elfogá: aztán becsapott Morvába, hol nagy zsákmányolást, riadást tón. A Brunócz tájára küldöttek is meglátogatók Morvában Welka és Niwnitz vidékét, és visszajövőben kicsalák a leopoldvári németeket, s levagdalának belőlük. Az Ujvár felé indított csapatok végre, egyesülvén az újvári lovassággal, beszáguldozák a Vág, Nyitra és Csallóköz vidékét, s töméntelen gabonát, élelmet hordattak az erősségbe, továbbá a Csallóköz felső részén a nagy-magyarai sáncznál fölverék Eszterházy József katonáit, a kik Szeredbe 120 szekér lisztet és rabokat vittek volna; a lisztet, rabokat a kuruczok elnyerék. Ugyanezek sept.

elején Pozsony körül is mutogatták magokat, s a város alól marhákat hajtának el. Szorongatták Nagy-Szombatot, a Fehérhegyeken túl Stomfa és Szakolcza felé a Morva vizéig száguldoztanak, az adókat beszedve, nyereséget kapdosva; egy csapatjuk ugyan Szénásfalunál (Szenicz) némi veszteséget szenvedett: de egy másika, Eszterházy József népét másodízben is fölveré.

Egyébiránt mindezekről lássuk Bercsényi levelét, és a pozsonyi Naplót.

Bercsényi írja 1709. aug. 29-kéről Jolsvárol Károlynak:

„Ezennel veszem 26. költ levelét kegyelmednek; Isten megmutatta ott is¹⁾ itt is az szerencsét, s másszorra hallasztotta. Pálfi megértvén az hadaknak mind iminnen, mind amonnan való megtérésit, meglibbent vala Divén-nél; intercipiálván Heisternek és Ebergényinek irt leveleit, amannak írja, hogy ha már visszaindult (Dunántúl-ról), ott (Divénynél) várja meg, és Szécsényhez megyen eleiben. Ebergényinek: ne féljen, még itt járok én, és ha nem állhatja, szálljon Rosenberghez, ott megsegeétheti. — Látván: hiában várom mozdulását, mentem 21. az hadak közé; találám Füleknél Ebeczkit három regimenttel — egynek sem sok. Hajnácskóhoz mentem étszakára. Viradtig, olly hiszemmel, hogy engem ott tanál: rajta gyűtt Pálfi, olly sebessen, hogy ha nem küldtem volna az Ipolyhoz vigyázó seregeket, egészen confundálta volna; de amazokban akadván, ezek az puskázásra recoligálhatták magokat, nyomultak felém csendessen. Megtudván Pálfi az raboktól Hajnácskónél táborral hogy már létemet, megfordult. — Mindenütt úntalan nyomában küldvén, csipkedték, s minden porta szerencsével tért meg. Ő sem mulatott, az nap étczakával visszatért lyukában; 23. az

¹⁾ Erdély szélein, hol Károlyi csatázott.

mozsárjait visszaküldte Gyetvátul, kiket addig hozatott vala, talám azért, hogy Csajági akkor érkezett az gyaloggal hozzám, — kinek hire jobb volt s több volt magánál. 25. Mind rakásra gyűtöttem élémbe az hadat, ki hol volt; kire az nap sánczolni kezdett (Pálfi); étszaka, látván én, hogy non potem a nyakában menni: széllyelküldtem az hadat, kit Brunócz s Turócznak, kit Morvának, Posonnak; zászló számát, nem hadat néztem. Magam cum floribus indultam Szepesre, hogy Liptónak menjek. Azon egész éjjel lova hátán ült Pálfi, s reggel 26. visszament egészen Végles felé. Azalatt Ebergényi is, tudja mitül félt, pusztán hagyták egészen az liptói sánczokat, és Rosenberghhez szállott, s ott, hallom, sánczolja magát. Én is azért itt megbuktam¹⁾, míg hirem gyün Pálfi tovább való motussának: Liptónak megyen-é? vagy hová fordul? De talám ismét posituráiba teszi magát, mivel Heister ismét újra kezdette operációit, és Simontornyát megszállotta; már mint van dolgok: tíz napja hogy nem tudom, s hacsak nem revocáljuk Heistert, már nem is bízom hozzájuk, nagy lelkem-fájdalmával. — Az három regimentről irt az Főlséges Fejedelem is; igen jó helyre gyűnnek Miskolczhoz, mindgyárt eleikben küldök; azalatt gyün hir az ellenségről is, s oda fordítottam az hová illik, onnan. — Mihez kezdjek? nem tudom; mert csak napról napra való kenyerünk sincsen, nemhogy operációkhoz. Sír a lélek bennem. Széltiben hódol Nógrád, s apellál ha kérek; az némettől fél, azért vélünk nem gondol. Gömörnek emberségét megette az rozsdá, mert vasbúl állott; az többit²⁾ az exulans³⁾ emészti. Csak az jó Isten tart

¹⁾ Nem jelenkori értelmében e szónak, hanem: meglapúltam, le-súnytam magamat; mint a szárcsa ha a vízben megbukik.

²⁾ A vármegyét érti.

³⁾ Az Erdélyből s a Vágmedlyéki ellenségbirta megyékből a német elől kibujdosott nemesség, mely a felső vármegyéken volt szétesztva.

bennünköt. Én, hitemre, már kifáradok mindenbűl, mert egészségem sincs“¹⁾).

A pozsonyi Labancz Napló följegyzései:

Sept. 2. „Judex Curiae uram asztalánál beszélleték ma, hogy Pálfi uram hadát megverték, hogy kevésben múlt, hogy magát is el nem fogták. Azt is mondják, hogy Liptóvármegye kétszáz katonáját az kuruczok mint az csordát úgy hajtották el.“ E dolgot Réthey vihette véghez.

Sept. 9. „Andrási (Péter) uram de 2-da ir Beszterczebányárúl; azt írja, hogy Divén, Gács, Fülek táját benyargalták, de mindenütt szaladott (?) az kurucz előttök; fogtak ugyan egynihányat benne: de ők is elkapdos-tak ezekben. Az had hogy Ocsován van, magok mentek csak volt Beszterczére (t. i. Pálffy és Andrássy), de még az nap mentek ki az táborra. Heistert, írja, hogy várják magokhoz.“

Sept. 10. „Bán uram Ocsovához szállását némelyek nem magyarázzák jónak.“ Sejdítették tehát Pozsonyban is, hogy Pálffy Bercsényitől való féltében vonúla vissza odúiba.

Sept. 11. „Szegedi Ignác, az ki minap visszaszökött volt — Szegedi Pál uram fia; az kit Bezerédivel fogtak volt meg, — azt mondják felőle, hogy portára men-vén, az kuruczok elfogták; mások úgy mondják, hogy nem portára, hanem sétálni ment volt, úgy akadtak az kuruczok rá; az míg lehetett, ellenkezett, két sebben esett, s így fogták el harmadmagával; mindgyárt azon sebes-sen Bercsényi mind az háromnak fejeket szedette.“

Szegedy Ignác, Bezerédy Imrének egykor fő-strázsa-mestere (őrnagya), s Újkéry István, ugyanennek százados-kapitánya, s árulásában mindketten részesek: Bezerédy és Bottka Ádám lefejeztetésekor bűntársukkal Póstyéni, más-

¹⁾ Károlyi-levéltár.

ként Pistyánszky Jánossal, szintén volt Bezerédyféle tiszttel, életüknek ugyan kegyelmet kaptak, azonban több évi súlyos börtönre ítéltetének. Később mind a háromnak sikerült megszöknie, a midón labancz szolgálatba állottak. Szegedy és Újkéry — a pozsonyi naplóíró által említett harmadiknak nevét nem tudjuk — 1709. sept. elején a losonczy őrség által — midón egy kertben épen gyümölcsöt szednének — megsebesítette újra elfogattak, és Bercesényi parancsára, szökésükért halálra ítéltetvén, Hajnácskőben lefejeztettek, s Vécsey Sándor telkén, az országutja közelében temették el¹⁾. Póstyéni, a ki Eszterházy József labancz ezredében mint hadnagy szolgál vala, hasonlóképp újra elfogatott, 1710-ben, a hatvani mezőn, Elek Zsigmond alezredes és Ghylányi Péter testőrző-nemes-compániabeli hadnagy által, jobb kezén megsebesítetvén. Ekkor Unghvárába vitték, a honnét 1711-ben a szathmári békekötés folytán szabadult ki, és későbbben szülőföldjén Galántán hala meg, természetes módon²⁾.

Az olvasók meg fogják bocsátani, hogy történetünk folyamától kissé eltérve, e még sehol ki nem adott adatokat napfényre hoztuk.

Most lássuk tovább a pozsonyi Naplót:

Sept. 12. „Déltájban egynihány ökröt hajtottak el az kuruczok, az kik az nagy-magyarai sáncznál elszéllesztették Eszterhás József uram katonáit az kik Szeredben 120 szekér lisztet, és rabot vittek volna; az szekereket elhajtották, az katonákban nyolczat öltek meg, és Hávor hadnagynak az lábát lőtték által. — Recenter, mondják, hogy együtt Ujvárhoz Balogh István, három-ezered magával.“

Sept. 14. „Ma az kalváriára menvén az processió: egynehány kuruczka mutatta távulról magát, de észre-

¹⁾ Kolinovics. Nemz. muz. lat. fol. 389.

²⁾ Ugyanott.

vénén, hogy nem sokat nyerhet, békével elballagtak; 16-nak mondják hogy volt. Szombat tájárúl szekeresek gyűttek, azt mondják, hogy Rétei Bicsén szorította Blaskovicsot, és elvitte magával, és hogy az iffiú Ricsán is ott volt, hogy azt is elvitték. Azt mondják azon parasztok, hogy bán uramon esett valami hogy hátrább szállott. Olyan szó is volt ma, hogy leopoldi németeket kicsalták az kuruczok, és hogy le is vagdaltak benne. Rétei hogy 13 zászlóval volt Bicsén, és hogy talám Morvában is bécsapott. Eszterhás József uram katonáibul 15-öt mondanak hogy veszett.“

Sept. 15. „Eszterhás József uram katonáit megént fölverték, hatot levágtak, hatot elvittek, és kettőt igen megvagdaltak; az minap elhajtott szekereket és prófontot akarták volna elnyerni tőlök (a kuruczoktól). Az szombatiakra rajtok irtak (a kuruczok), hogy ha az ittvaló kalmárokat ki nem adják, hogy fölégetik az várost.“

Sept. 16. „Semmitsem hallottam mást, hanem hogy kétezér kurucz gyűtt volna által az Vágon, de az sem bizonyos.“

Sept. 17. „Ma Stiphis (?) szekere ment volna Stomfa felé fáért, ott érték az kuruczok, s elhajtották. Palugyai-nak holt hírét hozták volt, de ma meggyűtt, sótt ők ver-tek föl Szeniczen valami kuruczokot; 22 lovat hoztak bé, meg is öltek benne, rabot is hoztak.“

De elég immár ezen napló adataiból. Ideje, hogy Bottyán táborához térjünk vissza.

Bottyánt aug. 22-kén kosdi táborában hagytuk. Innét azonban ő, hogy említett tervét valósítsa, másnap sietett a bányák és pedig névszerént Selymecz felé, hogy míg Bercsényi Fülek táján küzködik Pálffyval: ő másoldalról váratlan csapást ejtsen a császáriakon. Meg is lépé eze-ket a szó teljes értelmében, mert Bottyánt még a Duna körül gondolták lenni, s gyors felnyomulásáról, úgy lát-

szik, semmi tudomások sem volt. Ő pedig utjában 23-kán s 24-kén Szécsény, Balassa-Gyarmat, Ipoly-Ságh, Léva és Korpona táján találtató minden kurucz hadat magához vonván, ekként 6—7000-re növekedett táborával a Selymecz erődítésére emelt sánczok alatt termett.

Ezen a hadépítészet legújabb szabályai szerint, a windschachti hegyszorulatokban épült erős védműveket — melyek talán építőjükről Versali-sánczoknak neveztetek¹⁾, s ágyukkal jól föl valának szerelve — egy császári ezredes védé, egy-kétezer katonával. Bottyán menten és tüzesen hozzá kezdé az ostromhoz, s Szólnokból, Hatvanból hozatott ágyuival keményen töreté a czölöpszeteket, mellvédeket.

A meglepett parancsnok kétségbeesett a hely megtartása fölött — a melynek elveszte pedig Selymecz bukásával egy lett volna — azért egyremásra küldözé a Zólyomban, Beszterczebányán levő császári tábornokokhoz a segítséget sürgető futárokat. E tábornokok: névszerént a vitéz Viard és Tollet, továbbá Steinvile, talán a hatalmas ágyuzás dörejére, még a futárok megérkezte előtt összeverték csapataikat, és így egyesülten nagy hadi-erővel²⁾ zúdultanak a veszedelem színhelyére. Megérkeztekkor a sánczok dolga már igen végsőn vala, mert Bottyán ostroma kemény és heves volt. Most, hogy a császári hadsereg oda ére: az ősz kurucz vezér, kinek ismert bátorsága, önérzete nem engedé a visszavonulást, s ki harczok tüzeiben a vér kimélésével nem sokat törődék: a három tábornok túlnyomó ereje ellen is tovább folytatta a vívást, a mely nagy, véres ütközetté fejlett. A sánczok előtt Viarddal hatalmasan küzd vala a kurucz a lovasság egy része, míg a másrt részt Bottyán leszállítván a nyeregből, a

¹⁾ Kolinovics. (389.)

²⁾ „Cum forti militum robore.“ (Kolinovics.)

gyalogsággal együtt az erődök s Tollet, Steinville népére indítá. A völgyön, a sánczokon, a hegyoldalakban, mindenütt ropogott a fegyver, folyt a vér. Bottyán hol ide hol oda nyargalva intézé az ütközet folyamát, szavaival, példájával lelkesíté, bátorítá szeretett katonáit; nagy hévvel harczolt — talán érezte: hogy ez lesz utolsó csatája, s hősi pályájához méltóan akará kivíni. Ha szép volt a kezdet, fényes a folyamat: legyen olyan a vég is! . . .

És hadai oly hősíleg küzdének, hogy csakugyan sikerült neki Viardot több véres roham után, tetemes veszteséggel visszaverni a sánczok mögé¹⁾; a másik szárnyat pedig annyira megszorítá, hogy maga a merész Tollet tábornok, a ki ott vezényelte a császári gyalogságot: a harcztűzében orczáján keresztül-lövetve, alábukott, s övéinek nagy veszedelme után Bottyán foglyává lőn²⁾. — Az ütközetnek az éjtszaka vetett végét. Mind a két fél veszteségé igen tetemes vala; Bottyáné — ha Kolinovics nem nagyítt — 2000 ember, bizonyára beleértve a sebesülteket is; a császáriaké pedig alighanem még több, mivel az ezek kútfőiből meritő, s részökre hajló Kolinovics jóniak látja elhallgatni elesetteik számát, veszteségüket mindazáltal nagyinak nevezi és vallja:

¹⁾ „ . . . Az holott is Generális Bottyán Uram mindég előlemberkedvén, fuvatá az trombitákat, s nagy felszóval igen biztatja, sörkőngeti vala az vitézlő népet: „Rajta édes fiaim! Lőjjed, vágjad ebszülte n . . . — apád, anyád, nemzeted nyomorítottját! . . .“ Így azután három ízben is nagy szívvvel reá omolván, notabilis veszedelmével visszavágtuk az sáncz mögé.“ (Deák Ferencz ezredes levele, Lörincz-kátai táborról 1709. sept. 10-kéről, Ilosvay Imréhez. Eredetiről, b. e. Szalay László ur szívességeből.)

²⁾ „Tolleten lövés esett, az orczáját lötték által.“ (A pozsonyi Labancz Napló aug. 27-kéről.) Továbbá: „Tollet — miután az övéiből sokan elveszének — a kuruczok által elnyomatván, élve elfogatik.“ Kolinovics, 389. (Az elébbi idézetnél kissé hátrább.)

„Botthyanus cum aliquot millibus aggeres Versalianos ad Schemnitzium oppugnat, sed ab accurrentibus cum forti militum robore in subsidium Tolleto, Viardio, et Steinvillio, duo millia suorum amittit, ita nihilominus, ut praeter grandem etiam caesarianorum cladem, Tolletus ipse per utramque genam trajectus, linguam difficulter illaesam conservavit. Quo ultimo virtutis bellicae opere edito Botthyanus . . . etc.“¹⁾).

A nap győzelme tehát Bottyáné volt, mivel a császáriak „nagy veszteséggel“ visszaverettek sáncaikba, a melylyekből kimozdúlni többé nem is bátorzkodnak vala, míg csak Dunántúlról segélyökre nem érkezett Heister, kinek jövetelét mind az említett tábornokok mind Pálffy nyakrafőre sürgeték. Kolinovics is, mint látjuk, elismeri hallgatagon, hogy a kuruczoké lőn a diadal, mert a pártjabeliek győzelméről hallgat, ellenben Bottyán „vitézített“ („ . . . virtutis bellicae opere“) emlegeti. Ide mutatnák a pozsonyi Labancz Napló följegyzései is. („Judex Curiae uram asztalánál beszéllették, hogy Pálfi uram hadát megverték“; ismét: „Bán uramon esett valami, hogy hátrább szállott.“)

Ide mutat Tollet tábornok sebbe-esése és elfogatása, de legjobban bizonyítja a császáriak nagy veszedelmét s megverettetését az, hogy erődített helyeikből kimozdulni ezentúl nem merének, míg csak Heister, mint mondók, meg nem segíté őket.

Egyébiránt Bottyán teljes eredményt akara elérni, nem elégedék meg az ellenség visszaverésével: el akara foglalni a sánczokat, és így a bányavárosokat is. Ezen okból a harczot másnap folytatandó vala.

¹⁾ Nemz muz. kézír. lat. fol. 388 és 389.

XLIV.

Éjtszaka a tábornokhoz futár érkezék a tiszaduna-közi pusztaságokon hagyott Sötér Tamástól: hogy a vég-örvidéki, szerémségi, bácskai és marosmellyéki ráczság összeverődött, s Kecskemét, Kőrös, Czegléd, Jász-Berény, szóval az egész alföld felrablásához készül. És e ráczok oly sereggel vannak, hogy ő nem leszen képes egyetlen ezredével ellenök állani, sőt derék hadtestnek is elegendő dolgot adnak. Azért siessen alá minélelőbb maga Méltóságos Generális uram Ő Nagysága a hadakkal, — mert különben oda vész az alföld.

A ki tudja, mily irtóztató kegyetlenkedéseket s dúlást, égetést mivelének a ráczok 1707-ben Kecskeméten, az ártatlan lakosok százait minden kigondolható kínos halálnemekkel végezvén ki; s a ki tudja, mily bennsőleg szereté Bottyán a népet: azonnal tisztában leend a felől, mit cselekedett e hírre. A mondott indokokhoz még az is, hogy az említett városok védelme ő neki mint tiszadunaközi vezénylő-tábornoknak vala gondjaira bízva.

Nem nézheté tehát tétlenül a jó magyar föld veszedelmét: még azon éjjel indulót veretett. Táborá fölkerekedék, s ott hagyá a versáli sánczokat. Bottyán mindazáltal ostromzároló seregeket állított ez erősítések alá, hogy míg majd visszatérve folytathatná a munkát: addig is legyenek szemmel-tartva a benntlévők.

Ezzel megindúla a fenyegetett alföld segélyére. A császáriak nem tőnek kísérletet üldözésére; örültek, hogy nagy veszteségüket kipihenhettek nyugton maradhatnak, örültek hogy ily reménytelenül megszabadulának a vén oroszántól. Csakhogy a vén oroszán ekkor már halál-dokló oroszán vala

Néhány nap alatt aláérkezvén Selymecz mellől a Zagyva síkjára: lovasságát azonnal leküldötte a Bácska-

ságba, a ráczok széjjelverésére. Maga táborkarával, kedves régi testőr-századával s a gyalogsággal, mely a hosszú sebes marsokban megfáradott, a Jászság szélén — Lőrincz-Káta mellett szálla egyelőre táborba, hogy ha kell — a lovas után nyomakodják. Ezen táborából adá ki a jász-berényieknek következő protectionális-levelét:

„Minthogy jász-berényiek az ellenség félelme miatt Berényen alól, megmaradott marháikat, lovaikat, és egyéb apró barmaikat nem jártathatják: engedtem meg nekik Generálisi Authoritásombúl, hogy vigore praesentium, föllyül, az hol bátorságosnak látják lenni: akármelly falu, város, avvagy puszták határin jártathassák és pascuáltathassák mindaddig, míg félelmek le nem csendesedik, vagy az idő jobbra nem fakad.

Intimáltatik azért akármelly helységbeli biráknak, lakosoknak, földes-uraiméknak és Vármegye-Tiszi uraiméknak, hogy nevezett jászberényiek marháit, gulyáit, ménesit, és akármelly névvel nevezendő barmait, az hová érkezendők lesznek, szabadon hagyják jární és pascuáltatni, minden ellenzés nélkül; másként valakik őket az iránt megháborítani praesumálják: kemény animadversiót el nem kerülík. Praesentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum in castris ad Szent-Lőrincz-Káta positis, die 9. Septembris. 1709.

Tisza Duna közt Commendérozó Generális

Bottyán János m. k.¹⁾.

(P. H.)

Tábornokunk csapatai még vissza sem érkezhettek a fölvert ráczokról: már ismét új baj üté föl fejét a Zagyva partján. De az éber Bottyán jókor észre vette, sikerült is elfojtania. És ez vala az utolsó szolgálat, melyet honának s a kurucz ügynek tón.

¹⁾ Eredetije Jász-Berény városa levéltárában. (Gyárfás István úr gyűjteményében levő másolatról, b. e. Szalay László úr szivességéből.)

A dolog így történt. A hatvaniak, ki tudja minő alatos praktikaival megnyerelve, be akarának hódolni Budára; a várat, mely a Jászságnak és az egész Mátra-aljának kulcsa volt, az ellenség kezére törekedtek játszani. Ha a fondorlat sikerül: azon egész nagy magyar vidék, a kuruczság kifogyhatatlan támogatója és bővséges éléskamarája — oda-vész.

Bottyán azonban idejében hirt vón, s szerencsére közelében lévén, váratlanul Hatvanban termett. Rajtok-dob-bana a meglepett árulókon, s ottan erős vizsgálatot tartván, kideríté a cselszövényt. A bűnösöket vasra veretve Eger várába küldötte, s Hatvant friss őrséggel raká meg. Ekkép vevé ezuttal elejét a bajnak, mely később — mikor ő már nem élt — csakugyan bekövetkezik, ha nem is magára a hatvani várra, de legalább a Jászföldre nézve.

Bercsényi írja Enyiczkeről 1709. november 3-káról Károlynak:

„Hatvanbul hire sem lesz innenfelül: hol jár az átkozott német? Most jut eszemben: Hatvan meg akara Budára hódolni, kiért holta előtt harmadnappal szegény Bottyán ott vala, s fogdostata meg benne; talám még azon factió híttá oda a németet, s terjedt az Jászságra“¹⁾.

Tehát „holta előtt harmadnappal“; úgy van. Bottyánt ugyanis, alig tiporta szét a hatvani cselszövényt, alig érkezhett innét lőrincz-kátai táborába vissza: talán az árulás-okozta fölindulás, talán azon maga-kimélése nélküli odaszáguldásakor kapott rázkódás, vagy áthülés következtében rohamos agyvelőgyulladás lepte meg, s pár nap alatt kioltá cselekvénydús életét. Igaza volt a néphitnek: testének a golyó nem árthatott, fegyver meg nem birta ölni — betegség által kelle a másként halha-

¹⁾ Gr. Károlyi-levéltár.

tatlan hősnek meghalnia. Ő, a ki száz meg száz csatában kidaczolá a vészt, ő a diadalmas, az imádott és harczimádó vezér — nem eshetett el a csaták síkján. De mégsem kellett ágyban kimúlnia: táborában, párducz-bőrén, szeretett vitézei közepette, fegyverzaj közt adá vissza hatalmas lelkét a Teremtőnek. Még akkor is intézé a harczokat, és irtatá a ráczot — Bácskában győzedelmeskedő hadainak küldözött parancsai által — midőn már haldokolt. Azon nyugodt tudattal húnyhatott el, hogy élte utolsó napjaiban is nagy vészt fordíta el hazájáról: megszabadítá az alföldet az elpusztulástól, s meggátolá Hatvan pártolását.

Halálának napját eddigelé, adatok hiányában, biztosan nem tudjuk. Azonban minden valószínűség szerint szeptember 24—25-ke körül történék kimúlta.

Bercsényi írja Károlyinak, igaz hogy Lőrincz-Kától távulról, de Bottyánnal gyors és folytonos összeköttetésben, Rahóról Gömörvármegyében, 1709. sept. 23-káról:

„ . . . Istennek hála, Csajági szerencsésen ment által Garamon, (Eszterházy) Dániel ur is megtért az maradékkal (az Újvárba menő Csajághytól elmaradt hajdukkal) Szécsén felé; Ebeczki még vele van. Ha ugyan látom, aligha valamiben nem fogok: ha Bottyán is felérkezhetnék az ráczrul kire minap küldött, — s maga fekszik, s én is magam sántálok az nedves üdőben“¹⁾.

Bercsényi hiába várja vala Bottyánt, ki nélkül nem akara jelentősebb hadi dologba fogni; a tábornok helyett ugyanannak halálhíre érkezék hozzá. Másnapról sept. 24-kéről Tornallyáról költ levelében már ezt írja: „Bottyán haldoklik“²⁾.

¹⁾ Gr. Károlyi-levéltár.

²⁾ Ugyanott.

Lőrincz-Kátától Tornallya messze föld: vagy tizenöt mértföldnyi, egyenes vonalban; lehet, hogy mikor Bercsényi ez utóbbi levelét írta: a kuruczok legkeményebb tábornoka immár nem volt az élők sorában.

Annai bizonyos, hogy september 28-kán nemcsak hogy nem élt többé, sőt halála sem vala már titok, mert egy ezen napon kelt nógrádmegyei levélben a hirneves hadvezérről mint elhúnytról van szó¹⁾.

A gróf Károlyiak levéltárában Bercsényinek sept. 24-kétől sept. 30-káig ma már nincs levele; a Bottyán elhunytát hírül-adó nyilván e közbeneső napokban kelt, s Károlyi azt, mint rendkívüli fontosságú tudósítást — akkori idők szokása szerint — eredetiben elküldé valamely főember-barátjának. S ez okból érezi hiányát máj napság a történetíró.

Bercsényi 1709. oct. 1-jén adja ki Bottyán özvegyének az alább olvasható protectionális-levelet, de a halálozás napja ebben sincs kitéve. Másnap („Datum in possessione Tornallya, die 2-da Mensis Octobris, Anno Millesimo septingentesimo nono.“) ugyan árva Forgács Juliánának latinul irt prorogationális-levelet ad ki a fő-tábornagy, titkárának Ebeczky Sámuelnek ellenjegyzésével; ebben Bottyán elhúnytáról ennyi áll: „... proxime praeteritis diebus decedente et ex hac vita sublato Spectabili ac Magnifico Domino Joanne Bottyán, Suae Serenitatis Principalis et Confoederatorum Inclyti Regni Hungariae Statuum et Ordinum Generali-Vigiliarum-Praefecto Generosa ac Magnifica Domina Juliana Forgács relicta ejusdem vidua“ etc. S noha alább ez olvasható: „... causasque omnes praenotatas a die obitus dicti olim Domini et Mariti sui computando, infra integram

¹⁾ Nagy Iván magy. akad. I. tag történeti jegyzeteiből.

unius Anni revolutionem de Jure Regni differendas et prorogandas mandare vellemus“: az elhúnyt férj halálának napját mégis feledék kitenni¹⁾).

Az egri káptalan, 1710. ápril 8-kán költ eredeti kiadványában, — beigtatván jegyzőkönyvébe Vitézlő Horváth István őrnagynak, Bottyán mostoha-unokájának protestációját, a tábornok haláláról csak ennyit említ: „... per mortem et ex hac vita decessum bonae memoriae Illustrissimi quondam Domini Generalis Joannis Bottyán.....“ etc.²⁾).

Az elhalálozás napját Kolinovics sem említi, ki is ekképen ír, a fentebbi idézetet folytatólag: „Quo ultimo virtutis bellicae opere edito, Bottyánus repentina correptus phrenesi³⁾ extinguitur, circa Kátám S. Laurentii, vicum non procul ad Jászberénio“⁴⁾).

¹⁾ A b. Palocsayak nedeczi levéltárában lévő eredetiről. Említésre méltó authographiai nevezetessége vagyon ezen, és a Bercsényi által szintén Bottyán özvegye számára Kassán 1710. január 15-kén kiadott, s hasonlókép a nedeczi archivumban őrzött eredeti védlevélnek. Ugyanis a hazai történetbúvárok előtt általán ismeretes dolog, hogy Bercsényi nemcsak bizalmas levelei, hanem a legünnepélyesebb okmányok, pátensek, szerződések stb. alá is — legyenek bár latinul írottak — csak így szokta magát oda-jegyezni: „G. B. Miklós, m. k.“ Az itt mondott két levél alá azonban kiírta egész vezetéknévét: „C. N. Bercsényi m. p.“ Oly annyira ritkaság, hogy mi, bár Bercsényinek vagy 5—600 eredeti levele volt kezeink között: e kettőnél többül sohasem láttuk vezetéknévét egészen kiírva; közzöltük azért b. e. Szalay László urral, a ki szintén érdekes ritkaságnak mondá, megjegyezvén, hogy ő sem látta addig soha Bercsényi aláírását másképp, mint „G. B. Miklós m. k.“ A gr. Károlyi-nemzetség levéltárában is mind csak ilyenek léteznek.

²⁾ Eredeti káptalani kiadvány a b. Palocsayak levéltárában.

³⁾ Jeles főorvosunk Dr. Kovács-Sebestyén Endre szerint a régi írók az agyvelőgyulladászt nevezték latinul „phrenesis“-nek.

⁴⁾ „Comment. Libri,“ 389.

A pozsonyi „Labancz Napló“ írója nagy későn, csak octóber 23-kán értesül ez eseményről:

„Oct. 23. Tersztyánszky uram azt írja (Trencsényből), hogy Vak-Bottyánt és Berthóthit hirdetik hogy megholtak.“

Kovács János „Magyar krónikája“¹⁾ Bottyán halálát csak mint 1709 őszén történtet jelenti, Spangáré pedig²⁾ így ír: „Vak-Bottyán az idén, minekutánna Érsek-Újvárból kimenvén Lengyelország felé indult volna (?), a hegyek alatt borszüretnek idején (tehát september vége felé) pestisben meghal.“

A halálozási idő meghatározása helyes, azonban az Érsek-Újvárból való kijövetel — a hol a tábornok ekkortájban nem is volt — továbbá a Lengyelország felé indulás csak annyira való, mint azon állítás, hogy Bottyán pestisben halt volna meg. Azon időben dühösen pusztít vala a pestis, úgy hogy mindenkire a ki meghalt, igen könnyen megmagyarázhatólag azt fogták reá, hogy e vész ragadá el. Azonban Kolinovics Bottyánról világosan írja, hogy „repentina correptus phrenesi extinctur:“ tehát agyvelőgyulladás és nem pestis vala megölője az ekkor körülbelől már 70-ik éve felé járó hadvezérnek.

Özvegyének gyámjául ennek rokonát Bercsényit rendelé, a ki is Tornallyán 1709. octóber 1-jén következő védlevelet ad ki az árván hagyott nő számára, elhunyt férje nagy érdemeiről s hazafiságáról meleg szavakkal, szépen emlékezvén:

„Gróff Bercsényi Miklós, Nemes Ungh vármegyének Fő-Ispánnya, Confoederált Statusok Első Sena-

¹⁾ Pozsony, nyom. 1742.

²⁾ Kassa, nyom. 1738.

tora, Ország és az egész Hadak Fő-Generálissa, Főlséges II. Rákóczi Ferencz Isten kegyelme által Szent Római Birodalomnak, Erdélynek, és Öszveszövetkezett Magyarországi Statusok Vezérlő-Fejedelmének (Titulus) etc. etc. nevezett Magyarországbán Helytartója; Adom tudtára mindeneknek az kiknek illik, ez Levelemnek rendiben. Hogy mivel néhai Tekéntetes Nagyságos Generális Bottyán János Uramnak ő kegyelmének e világbul való kimulásával, — Nemes Hazánk közügyének jeles előmozdítását s eleitül fogvást hathatós állhatatossággal sokszor bizonyított igaz hazafiúi dicséretes fáradozását s magaviselését tekintve — gyámoltalan árvai sorsra jutott özvegye: Tekéntetes Nagyságos Gróff Forgács Juliánna asszony ő kegyelme mostoha állapotjának s nem külömben javai megmaradásának méltán consulálnom kívántam, — ahhozképpest adtam ő kegyelmének ezen specialiter emanált Protectionalis Levelemet, melynek ereje által serio parancsoltatik Hazánk s Főlséges Fejedelem hűségében lévő lovas, gyalog hadi, s egyéb akármelly rendő tiszteknek, közvitézlő rendnek, és mindeneknek közönségessen; — magok előtt viselvén ez illetén árvaságra jutó özvegyeknek mindenémő törvényes attractióktúl s egyéb emergálható háborgatásoktól megengedtetni szokott esztendei respíriumot s engedelmet, — senki, semminémő praetextus alatt, említett Generálisné Asszonyt maga személyében, vagyis cseleldjét háboríttani s háboríttatni, törvényes processusokkal, s más afféle kigondolható módokkal impetálni, kilső, belső, ingó, ingatlan jószágában s javaiban károsítani, károsíttatni semmiképpen ne mérészelje; sőtinkább kiki tisztí s hivatalja szerint, igazságához képpest illendő requisítióban assistálni tudhassa. Külömben valaki ezen parancsolatommal ellenkezőt cselekszi: bizonynyal kemény animadversiót, érdeméhez képpest, el nem kerüli.

Praesentibus perlectis exhibenti restitutis. Költ Tornaly-
lyán, 1-a Octobris, 1709.

G. B. Miklós m. k.“

Legalól: „Bottyánné Asszonyom Protectionálissa“¹⁾).

Valójában meghatók azon őszinte elismerő sorok, melyekkel e levélben Bercsényi az üdvözült Bottyán érdemeit méltányolja, s különös figyelmet érdemelnek nemcsak azért, mivel oly nevezetes ember, az egyik legfőbb szereplő, a kuruczok főtábornagya, a fejedelem helytartója jelenti ki ünnepélyesen és ünnepélyes alakban e dicséretet: de figyelemreméltók méginkább azért, mivel e dicsőítés Bercsényitől eredt, ki Bottyánnal igen gyakran feszült viszonyban állt. Rákóczi dicsérete, mint a ki Bottyánt nagyon szerette, nem volna ily döntő.

Hogy ki volt Bottyán? a kuruczok s különösen Bercsényi még csak ezután kezdték igazán megérezni. Mennyit vesztének benne, csak halála után látták által jobban. Nem élt többé a népszerű férfiú, ki csak pusztá neve-varázsával is lelkesíteni birta a népet; ki a hadak terén rettenthetlen vitéz, tapasztalt, és örök-tevékenységű vala; ki semmi csapás alatt el nem csüggedett. Reá, míg csak vérét a halál meg nem fagylalá, minden körülmény közt bizton számolhattak.

Bercsényi, Bottyán halála után alig egy hónapra már fájva panaszkodik: hogy nincsen hadvezére! Nincsen a ki Szécsény táján keményen portázna Heisterre!

¹⁾ Pátens-alakban kiállított eredetije a báró Palocsay-levéltárban, Nedeczen.

Had még csak volna: ott van Ebeczky brigádja, ott Szent-Péteryé, ott Újvár körül Baloghé, — mi haszna? ha nincsen jó tábornok! Megirta — úgymond — hogy e hadak rontsanak a németre, gyűjtsák reá Szécsényt; Szent-Pétery s Balogh dandárai törjenek Morva felé: — „de kivel? ki fog hadat vezetni? Ott pedig most sokat tehetne jó ember; egész Bécsig és Morvában sohult sincs több had, csak az mi Pálfival megfordultnak iratik“¹⁾).

Alhatott már Bécs, nyughatott már Morva, kedve szerint járkálhatott Heister: mert Vak-Bottyán karja örökre lelankadt.

Ugyan e levelében panaszkodik Bercsényi, hogy már Radics Endre, a kassai hű öreg generális is haldokol, — oda sem tud kit küldeni helyére. Mindenütt érzék Botytyán hiányát; nem volt ki a táborokat vezesse, s nem volt ki a városokat védje. Később pedig bekövetkezett a katonaság demoralizálódása is: nem volt ki fegyelmet tartson köztük, nem volt ki bátor lelket öntsön beléjük; az ellenség zászlainak lebbenése elégséges vala megfutamodásukra. Nem élt többé Bottyán.

Az ő halála valójában nagy csapás volt a kuruczok ügyére, mely annakutána fokról fokra alábbszálla; mert ha Bottyán 1710-ben még él, mikoron a magyarok a lengyel-svéd erővel megújulának, — ha ez év nyarán Palocsay helyett ő kelhet által a Dunán: a szövetkezett magyar rendek ügye aligha jut vala annyira, hogy a szathmári békepontokat kénytelen-kelletlen el kelljen fogadniok.

Innét némely egykorú történetírók, például Kovács János, egyenesen az ő halálában keresik a háború lehangyatlásának okát:

¹⁾ Bercsényi levele Károlyihoz, 1709. oct. 28-káról Enyiczkeről. (Károlyi-levéltár.)

„Fejedelem Rákóczi ereje hovatovább megcsökkene: mivel hív és híres segítőjét Vak-Botytánt a halál tőle elválasztotta“ ¹⁾).

XLV.

Szükséges még némi dolgokat elmondanunk Bottyánról, melyek nem annyira történeti működését, mint inkább egyéniségét és magánéletét illetik.

Bottyán János vallására nézve eredetileg református volt; legalább Kolinovics azt írja róla: „a fide catholica alienus, Calvinii asseccla esset“ ²⁾). Az bizonyos, hogy a Léván lakozott többi Bottyánok is mind reformátusok valának. Azonban hőstünk Sellyén laktában az ottani jezsuiták befolyása alatt, katolikussá lőn. Legalább táboripapjai katolikusok voltak, s alapítványt is a nyitrai kegyesrendű iskolának tett, a hol lelkéért örök időkre misét szolgáltatnak. De rajongó és elfogult ő nem vala soha: mert ímez alapítványát sem a szerzetnek, hanem az iskolának tevé, „a gyenge ifjuságnak a tisztességes tudományokban való oktatására.“ — Mint kurucz generálisnak, katonái aránytalanul nagyobb részben reformátusokból állottak; ő tiszteletben tartá kinek-kinek vallását, s hadai között csakúgy hirdethették saját hiveiknek az ígét a kath., mint a reform. tábori lelkészek. Birtokain pedig, a hol is jobbágyainak valódi édes atyjok volt, s ha maga távol esék tőlük: az a táján vezénylő tábornok pártfogásába hathatósan ajánlotta őket ³⁾), birtokain, mondjuk, ép oly kegyes védura vala a reform., mint a kath. egyházaknak; tanusága ennek, hogy például volt főbirtokán Bátorkeszin — hol gyakorta lakott — ma is legjobban

¹⁾ „Magyar krónika.“

²⁾ „Comment. Libri.“

³⁾ L. pl. Eszterházy Antal tábori-könyvében több helyütt. S l. Károlyihoz írott 1709-iki leveleit.

virágzik, és legtöbb hivet számlál a reform. egyház, úgy komáromvármegyei Madar faluja majdnem tisztán református, és Szent-Péter hasonlóképen komárommegyei falujában szintén nagy számmal vannak Kálvín hivei. Többi jószágai többnyire kath. vidékeken esnek.

Vallási türelmetlenséggel senkisémet vádolta és vádolta őt, a mi azon korban följegyzésre méltó tünemény.

Első nejét, szület. Lakatos Juditot, mint tudjuk, 1704-ben veszté el, midőn a hű hitves börtönben lehelé ki lelkét, férje megszabadításáért szenvedvén. Miután második neje gr. Forgács Juliána, a ki igen szép, kedves, fiatal, víg, és költői kedélyű nő volt, özvegyen maradt: a legelőkelőbbek, például báró Palocsay György tábornok, báró Amade, s báró Cziráky (más adat szerint Berényi) Ádám versenyzének a bájos és gazdag özvegy elnyerhetéseért, a ki is Bercsényi gondos gyámsága alatt Egervárban tartá lakását. Választottja Palocsay lón; igen érdekes szerelmes levelei, melyeket jegybenjárásuk idejében írt, ma is megvannak a Palocsay-levéltárban, s gyöngéd és művelt lélekről tanuskodnak. 1710 őszén Egervárát a kuruczok feladván: Bottyámmét gróf Pálffy János a bán vevé pártfogása alá. Különben is vér szerinti rokona lévén, valódi előzékenységgel, nyájassággal bánt vele — mint hugával, mint született grófnővel, s mint híres-nevezetes ember özvegyével. A szathmári béke megkötése után férjhez ment az özvegy, báró Palocsay Györgyhez, de már 1713-ban kora sirba szálla, s csakhamar követé őt második férjétől született kis fia is. Palocsay 1713. oct. 12-kén Köbölkuton költ levelében már „Istenben üdvözült-“nek s „néhai-“nak írja nejét, a ki tehát ekkor már nem élt¹⁾.

¹⁾ Nemz. múzeum.

Bottyánnak sem első sem második feleségétől nem marada gyermeke, és így egyenes örököse nem volt, pedig roppant vagyont hagyott hátra. A gróf Pálffy-családtól még kir. ezredes korában tetemes összegért zálogba vette s holtig bírta a bátorkeszi-i urodalmat: Bátorkeszi mezővárosát, Köbölkut, Kis-Újfalu, Kigyós-Gyarmat, Nagy-Bény, Leánd nevű falukat s a csudai pusztát. Ezeken kívül az övé vala Gyíva és Béla — Esztergom-, Nyáregyháza — Pest-, Szántó és Fel-Győ — Csongrádvármegyében; — ezek örök áron megvett jószági voltak. Rákóczitól nyere adományban Kéméndet Esztergom-, Csattát Bars-, Madart és Szent-Pétert Komárommegyében, továbbá a császáriak által elkobzott esztergomi szép kastélyáért s földjeiért, szőleiért, a gróf Serényiek érsek-újvári nagy házát, a hozzá tartozó birtokkal. Részt másodikkal nevével kapta, részt vele együtt szerzé vala Bagonya, Vinár, Varsány, Újfalu, Alsó-Szúd — Honth-, és Szent-Kereszt és Bálvány — Barsmegyében fekvő helységeket.

Még nagyobb volt készpénzben és ingóságokban álló vagyona. Kovács János krónikája szerint Bottyán akkor időben mesés nagyságu összeget: negyvenezer aranyat hagyott maga után. Kolinovics is emlegeti dús vagyoni állását. Jószágain és készpénzén kívül nagy kincse fektüdt méneseiben, gulyáiban¹⁾, különösen pedig drága harci-paripáiban, s ezekre való sok aranyos, drágaköves díszszerszámokban, nyergekben. Mert Bottyán mint született vitéz, egész életében kedvelője vala a hadi pompának; azért töméntelen sok szép drágakövektől, gyöngyöktől, aranytól villogó mindennemű ritka - művi fegyvert, székfiommal kivarrott portai virágos selyem-, avvagy párduezbőrös csótárokat, aranyos, ezüstös, darutollas lóöltözeteket vezetékparipákra, tábori lakomákhoz kíván-

¹⁾ Palocsay-levéltár; nemz. múz. kéziratai.

tató öreg arany- ezüst-serlegeket, kupákat, tálakat, asztali eszközöket, olyan nagy hadi főemberhez illő fényes díszöltözeteket — szóval mindenféle vitézi és főúri szerzőmokat szerze össze.

És e roppant vagyonhoz a nélkül jutott, hogy a népet zsarolta volna, sőt mint sokszor láttuk, mások által zsaroltatni sem engedé. Mikor első nejét elvette: alig volt egyebe fegyvereinél, paripáinál; de neje gazdag vala¹⁾; s jószáginak jövedelmeiből és a Bottyán fegyvere által — a török ellen akkoriban vítt nagyszerű győzelmek alkalmával — nyert zsákmányból, melyből hősünknek rendkívüli vitézségeért mindenkoron tetemes osztályrész juta, — mindegyre szaporíták javaikat. Ide járult Bottyán huszárezredesi fizetése is. Igaz, hogy 1704-ben, Kuckländer ármánykodásai folytán lett esztergomi elfogatásakor anyagilag sok kárt szenvedett: de ezt bőven helyrepótlá második, még gazdagabb házassága, továbbá Rákócziinak fejedelmi bőkezősége. A fejedelem ugyanis fön- tebb említett adományozásain kívül kárpótlásúl még azon kizárólagos szabadalommal ruházá föl kedves tábornokát, hogy teljesen szabad kereskedést engede neki, a vámok, harminczadok fizetésétől tökéletesen fölmentvén. E rendkívüli kedvezmény birtokában: Bottyán követé az erdélyi fejedelmek példáját. A történelemből tudjuk, hogy a hatalmas I. Rákóczi György, Erdélyből s Magyarországból Németországra nagyban úzótt ökörkereskedés által roppant kincseket takara bé. Ily kereskedést úz vala Apaffy Mihály fejedelem is. Tököli Imre nagyatyja Tököli Sebestyén pedig lókereskedéssel vivé fel dolgát.

Bottyán követte I. Rákóczi Györgyöt és Apaffyt; hadjáratai közben a neki jutott zsákmány-osztalékon kívül összevásároltatá a tábori kótyavetyéken, az ellenségtől

¹⁾ Kolinovics.

elnyert marhákat, s alárendelt megbizottjai által az országban is egybevásároltatott ökrökkel egyetemben, haza hajtatta urodalmaiba. Ott aztán kihizlalták, s tőzsérjei: Mikolics Ferencz, Győri Pál, Tukovics György, Tukovics Ferencz, Benkovics János 300—500 darab számra hajtották Németországra, a hol tetemes nyereséggel adták el, mivel senkisem versenyezhetett velök olcsóság dolgában, a vám- és harminczadokbéli kedvezmény miatt. Hogy ilymódon sok pénzt szerze: Kolinovics is emlékezik, — de legjobban tanuskodnak ama tőzséreknél fennmaradott számadásai¹⁾. Sőt a pozsonyi Labancz Napló is följegyzett erre nézve egy-két adatot. Például:

„Pozsony, 1708. július 1. Vak-Bottyán háromszáz hizlalt ökröt hajtattott, — de még el nem költek; az gőbölösse mondta, hogy meghagyta, hogy mennél hamarább lehet, adják el, mert nem sokára meglesz az békesség, — azután többen is lesznek az kik kereskednek vele.“

„Július 3. Vak-Bottyán háromszáz ökre megint itt van az pozsonyi réteken.“

Igen nagy jövedelme volt azon időkhez képest Botyánnak, mint vezénylő-tábornoknak is. Rendes fizetése vala mint tábornoknak havonként 480 forint, s 120 emberre, 120 lóra fizetés és tartás; mint reguláris lovas ezredesnek havonként 200 forint, s 50 személyre, 50 lóra fizetés és tartás. Tábornokaira, hadsegédjeire, hadi irodájára, tábori pósta-, szállás-, szekérmestereire stb. mind külön-külön fizetés járt. Mint vezénylő-tábornokot: illeté a nyert hadi zsákmány nagy része²⁾, s a kivetett sarczokból bizonyos illeték; joga volt az ellenség' vagy bé nem hó-

¹⁾ Palocsay és nemz. muzeumi levéltár.

²⁾ Ausztriába, Styriába, Morvába s a rácok és horvátok földére tett gyakori győzelmes beutéseit tekintve: nyert hadi-prédából roppant jövedelme lehetett.

doltak földén védleveleket meghatározott díjakért osztogatnia, tűzváltáságbért szedetnie, — melyből egy rész mindíg a vezénylő-tábornokot illette.

Egy szóval hosszú évek során át folytatott fényes hadi-pályáján folyvást számos ut és mód állott nyitva előtte, hogy hazája ügyéért sokszor megbizonyított hűségének, vére ontásának, éjjeli-nappali fáradozásának, s hasznos szolgálatainak némi jutalmául — mint becsületes ember díussá legyen.

Örökségén összesen tizenketten osztozának. Név szerént: özvegy gróf Forgács Juliána; mostoha-leányai és unokái: azaz első nejének néhai Lakatos Juditnak előbbeni férjétől Nemes Jósa Páltól született gyermekei, ugymint: 1. Jósa Kata — kinek első férje Horváth, második Tolnay István —; 2. Jósa Judit, a Szabó Mátyás alezredes és nyitrai helyettes-várparancsnok özvegye. Ezeknek gyermekeik: Horváth István őrnagy, Szabó Mózes alezredes (Bottyán mostoha-unokái), s talán nőtestvéreik. Továbbá Bottyán saját nőtestvéreinek fiai: Nemes Tóth István, Séllyey György, és Molnár János, kikhez gyermekségüktől óta sok jóval volt. Végre legatáriusai: Grassalkovics János és Czagányi Mihály. Grassalkovicsról megjegyezzük, hogy ő — a később herceggé lett híres Grassalkovics Antal atyja, — Bottyánnak még a XVII-ik században bizodalmas szolgálja, nevezetesen iródeákja, s később, kurucz generális korában, tábori főpóstamestere vala, és mint ilyen, táborjárásaiban részt vón. Minő viszony kötötte a tábornokhoz Czagányit? nem tudjuk, azonban ő is régi szolgálja volt.

Elhúnyván Bottyán: töméntelen kész-pénze özvegyének juta, s Palocsay gazdagodék belőle; drága arany-ezüst-marháinak jó részét is még életében nejének adá; a többi felett az örökösök évekig tartó pereket folytatá-

nak Forgács Juliána, majd ennek halála után b. Palocsay ellen. Ezen ügyben királyi, országgyűlési, kancellári stb. végzések léteznek. Végre a királyi fiscus is beléelegyedett a dologba: az özvegy által hit alatt be nem vallott ingóságokat — mivelhogy Bottyán egyenes utód nélkül múlt vala ki — magának követelé. Sokan éheztenek a dús kincsekre, és sokféle széjjel is oszlának az öreg tábornok véren szerzett keresményei.

A mi a fekvő-birtokokat illeti: Bagonyát, Vinárt, Varsányt, Ujfalut, Alsó-Szúdot, Szent-Keresztet, és Bálványt az özvegy kapta; Bélát a tábornok még életében átadá unokájának Szabó Mózesnek, a ki, mint egyéb adatokból is kitűnik, kegyencze vala; az újvári házat, Csatát, Kéméndet, Madart és Szent-Pétert a fiscus a szathmári béke után elfoglalta, mint Rákóczi által adományozottakat, s visszabocsátá a kurucok által hazaárulásért megnótázott elébbi tulajdonosaiknak; Bátorkeszit, Nagy-Bényt, Köbölkutát, Kis-Ujfalut, Kigyós-Gyarmatot s a lyándi és csudai pusztákat az özvegy és az örökösök s legatáriusok közösen bírák 1713 sept. 24-kéig, akkor a Pálffy-ház részére kiváltatván, a zálogösszezen osztóznak meg. Károlyi Sándor önéletírásában olvassuk:

„A bátorkeszi jóság kiváltására az Méltóságos Pálfi-háztól cessiót és engedelmet nyervén: in Anno 1713 abban fáradoztam, s néhai Bottyán János successoritól és legatáriusitól — mellyek közül tizenketten vannak — kiváltottam s kézhez vettem minden perpatvar nélkül, nevezet szerint Bátorkeszit, Köbölkutát, Kis-Ujfalut, Nagy-Bényt s Kigyós-Gyarmat nevű falukat és jándi (leándi) és csudai praediumokat.“

E birtokok közül Köbölkutát és Gyarmatot Bottyán második nejének adott móringlevelében 6000 forintig leköté vala, — ezen összeg erejéig tehát Forgács Juliána részesült belőlök. Gyivát és az alföldi jóságokat: Nyár-

egyházát, Fel-Győt, Szántót az örökösök és legatáriusok kapták. A szathmári béke pontjainak értelmében ezekre szállott volna vissza az erőszakkal elvett esztergomi kastély is, a hozzá tartozókkal; — eleget pörlöttek érette, de Kuckländer míg élt ki nem adta, mint császári főtisztnek hatalmas pártfogói lévén oda-fennt, a volt kurucok ellenében. Kuckländer özvegyétől aztán Esztergom városa vette meg a kastélyt s alakította át városházává, — az örökösökkel elébb kiegyezkedvén.

Bottyánnak, 1709 elején Érsek-Ujvárra szállított gabonájáért, s ottani házának haszonbéréért, melyet a haza megszükkült állapotjában a hadak fizetésére fordítottak volt: az Ország 8000 forinttal marada adósa; ez összeget Bercesényi mint gyám szerezté vissza az özvegynek.

A vagyoni állapotokról többet nem szólván, lássunk még néhány más tárgyat, mielőtt munkánkat befejeznők.

Bottyánnak Esztergomban még a régi időkben hí embere s talán barátja volt: Boldogfalvi Kiss János, mogyoródi címzetes apát és esztergomi kanonok. Ugy látszik, a börtönből kiszabadulásának is egyik elősegítője vala; annyi bizonyos, hogy a káptalant Bottyánért elhagyá, kuruczczá lón, s az maradt a szathmári békéig. Míg Bottyán élt: hadjárataiban mellette találjuk; a tábornok által kiadott szerződéseket mint egyik tanu, rendesen ő írja alá —; tábori-főpapja volt a hadvezérnek. Vele még tisztelendő Ujváry Mihály uram vala, mint tábori-káplán. Ez utóbbi esztergomi barát volt, s 1705 tavaszán Bottyán titkos eszközlése folytán kurucz részre toborzá a várost. Kuckländer kitudván a dolgot: Heisterhez kapkodott segítségért, és ez, minthogy Károlyit Kis-Martonnál sikerült fölverníe, táborával lefelé sietett, s Esztergom őrségét friss hadakkal erősíté. Ujváry azonban még jókor kimenekült;

így lőn aztán Bottyánnak tábori- s később özvegyének udvari-káplánjává¹⁾).

Mi történt Bottyán ezredével a tulajdonos halála után? Röviden elmondjuk. A tábornok saját ezredének főtisztjeivé derék katona-unokáit, nevezetesen alezredesévé Szabó Mózeszt, őrnagyává Horváth Istvánt tette. Folyvást vitéz öreg-atyjok oldala mellett harczolván, a ki apró tisztségekről emelé fel őket idők folytán, érdemök szerint, — jól bele okúltak a hadviselésbe, a vén oroszán iskolájában. Mikor Bottyán meghalt, a fejedelem, hű tábornokának emléke iránti kegyeletből továbbra is meghagyá a regimentet az üdvözült híres neve alatt; nem adományozá közszokás szerint másnak, — a megholt tábornok unokái vezérelték a csatákba.

Ez unokák egy ízben következő folyamodvánnyal keresék meg Rákóczit:

„Felséges Fejedelem!

Kegyelmes Urunk!!

Kénszerítettünk alázatossan Felséged kegyelmességéhez folyamodnunk. — Szegény Istenben elnyugodott Generális Bottyán János öreg-atyánk-urunk a midőn már ugyan Istenben elnyugodott öreg asszony-anyánkat Lakatos Juditot előbbeni urátul Jósza Páltul a mi édes öreg-atyánktul özvegyül megmaradottat elvette volna: kész gulya, ménes, göboly, és sok szép jármás-ökrök, kilenczezer forint kész-pénz maradott vala; sokszor maga szájából is hallottuk, hogy magának semmie nem volt két-három paripájánál egyéb. Circiter harminczöt esztendeig laktanak együtt; valamit kerestének, mégeddig is mind együtt

¹⁾ E dologról rövideden Kolinovics is emlékezik: „1705. aprilisban Kuckländer tudósítja Heistert, hogy Esztergom, Bottyánnak és egy barátjának biztatása folytán Rákóczi mellé nyilatkozott.“ („Comment. Libri.“ lat. fol. 389.)

vagyon, az mostani özvegyen maradott felesége : Forgács Juliána Ő Nagysága birtokában vagyon, minden adóslevelek, mind az jószág egészen, mind az pénzbeli költség is, — mellyeket láttatik Ő Nagysága igen distrahálni; a minthogy legközelebb az gulyát és ménest maga nevére elbillegeztette, el is kívánná adni; félő, hogy mindenkénn üdőnek előtte distrahációban mégyen, azután pediglen nem tudunk mihez nyúlni. Mellyekre nézve alázatos könyörgésünkkel kérjük Felségedet: tekintvén hív szolgálatunkat, édes atyai gondviselése által találjon oly módot, hogy az őssi jószágocskánk ne distraháltassék; vagy törvényessen revideáltatni, vagy bonis mediis jó contractusok alatt megegyeztetni bennünket méltóztassék Felséged, kívánván utolsó vérünk kiontásáig hiven szolgálnunk, várván kegyelmes resolútióját Felségednek.

Felségednek

alázatos hív szolgálái

Szabó Moyzes Vice-Colonellus. m. k.

Horváth István Fő-Strázsamester. m. k.“

Kivül: „Az Felséges Erdélyországi, Magyarországi Vezérő-Fejedelem Második Rákóczi Ferencz Kegyelmes Urunk Ő Felségéhez alázatos supplicátiójok az belől megírt Jósa Pál maradékinak“¹⁾.

Rövideden megemlíti, hogy a jó fejedelem — mint a b. Palocsay-levéltárban lévő e tárgyat illető irományokból látható — azonnal elrendelé az özvegy és a rokonok barátságos összeegyeztetését. Bővebben nem akarunk ezuttal ez ügybe bocsátkozni, mivel a jelen folyamodványt nem annyira tartahnáért, mint inkább azért közöltük, mert Bottyán unokái s ezredének vezérő főtisztjei irták. Kár, hogy költe hiányzik; megtudnók belőle: hol táborozott akkor az ezer?

¹⁾ Eredetije a nemz. muz. kéziratárában hung. fol. 527. Egykoru másolata megvan a b. Palocsay-archivumban is.

Az egri káptalan 1710. ápril 8-kán költ eredeti kiadványa szerint személyesen megjelent azon napokban a káptalan előtt Horváth István, Bottyán ezerebeli őrnagy, — tehát az ezred akkor-tájban Eger körül fekvék: „Egregius Stephanus Horváth, Inclyti Regiminis Bottyaniani Supremus Vigiliarum-Praefectus, suo et cognatorum suorum hoc in passu cointeressatorum nominibus ac in personis coram Venerabili Capitulo personalter constitutus, in forma sollemnis Protestationis proponit.“ stb.¹⁾).

Az ezred további működéséről már többet tudunk. Ugyanis a fejedelem b. Palocsay Györgyöt s vele a vitéz Béri Balogh Ádámot kevés de elszánt hadakkal általküldé 1710 nyarán Túl a Dunára. Sok csatározás után, miközben Balogh Simontornyát visszavítta, az ausztriai határokig felhatolt, Sopronyt szorongatá, Kőszeget fölégette, — végre túlnyomó császári erők kezdték őket szorítani; erre Palocsay általjöve. Béri Balogh Ádám csüggedhetlenül folytatta harczeit, s Rákóczi segítségül Szabó Mózes és Horváth István alatt Bottyán regimentjét és Sándor László ezredessel az egri várból löszereket indíta utnak számára. E hadak Cseplész János ezredével együtt, mely őket a Dunáig kíséré, september 18-kára virradó éjjel a pesti malomrévbe csaptak, s ott elfoglalt nagy hajókon hirtelenül általköltözének. Szerencsés átjutásukról Cseplész másnap a szent-lőrinczi pusztáról, s még ugyan 18-kán másodízben Némediről tudósítja Károlyit²⁾).

Bottyán ezere ekkép egyesülve Balogh dandárával: vagy másfél hónapig küzdött kétségbeesett, egyenetlen harcokat, a mindenfelől reájok áradó ellenséggel; hol itt

¹⁾ Palocsay-levéltár.

²⁾ Károlyi-levéltár.

hol amott jelent meg a serény lovasság, csatázva, úzve és úzelve, mígnem Balogh Ádám november elején néme-lyek szerint Szegszárd, mások szerint Veresmart vidékén hősi védelem után elfogatott, s Budán avvagy Pesten Pálffy parancsára lefejeztetett. Erre a vezér nélkül ma-radott hadak a Bakonyba vonták magokat, s onnan ca-pitulálának zászlóaljanként, magukra-hagyatott állapotuk-ban¹⁾. Így mállott szét Bottyán ezrede is, tulajdonosá-nak halála után egy évvel és egy hónappal. Így mállott szét Túl a Dunán: azon földön, melyen a hires kurucz vezér legfényesebb diadalait vítta vala egykor.

Végezetre emlékezzünk a tábornok sirjáról. Hol pi-hennek Bottyán bajnok-tetemei? biztosan nem mutathat-juk ki a halmot. Temetését illetőleg több oldalú utána-járás után főtiszt. Povedák János lőrincz-kátai plébános ur által annyit tudhattunk meg, hogy erre vonatkozó följegyzések sem a lőrincz-kátai, sem a jászberényi, sem pedig a szomszéd jász-fényszarúi, jász-felső-szent-györgyi és tó-almási egyházak s községek levéltáraiban nem lé-teznek. S ennek oka igen természetes, mert egy részről Lőrincz-Kátán a halotti anyakönyv csak 1743-tól kez-dődve van meg, — de más részről ha meg volna is, Bottyánra vonatkozólag aligha tartalmazna adatot, mivel őt katonai szokás szerint saját papjai: Boldogfalvi Kiss János apát és Újváry Mihály temették el, — nem egy-házi hanem hadi pompával, ágyudörgés között.

A lőrincz-kátai táboron hunyván el: nem valószínű, hogy tetemei ama háborús időben Hatvanba vagy Egerbe szállíttattak volna, még kevésbé, hogy saját jószágai va-

¹⁾ A Ságfalvi Sándor-család levéltára, s gr. Pálffy János Pestről 1710. nov. 11-kéről b. Prinyi Miklóshoz írott levele. (Szalay L. „II. Rákóczi Ferencz bujdosása.“ I. k. 15. l.)

lamellyikébe vitettek volna el, mert e javakat akkor — az alföldi három pusztát kivéve — ellenség tartá megszállva. Leghihetőbb azért, hogy a hős a lőrincz-kátai ó temetőben aluszsza örök álmait. A lőrincz-kátai mostani templom 1727-ben épült, a réginek helyére, a mely körül az ó temető terüle; az építéskor e temetvény felhagyatott, s talán részben fel is dulatott. Most csak az ásatásokkor életünő embercsontok tanuskodnak egykori létéről.

A tábornok sirját tehát ez elpusztult temetőben meg nem jelölhetjük; egyenlővé lett halma a földdel, a mely csak hírét hordja immár, hamvait mint drága kincsét rejtve tartogatja.

Ha meg tudnók sirját jelölni, felvésethetnők czímere mellé sírkövére:

Élt a honért; hon ügyét vérrel védé vala váltig,
Meghalt: s húnnya után a szabadság porba hanyatlék.
Mégis — boldog hős!... még ő sirjába reményt vitt,
S nem láthatta: a szent harcznak mily bús leve vége.
Boldog hős! legalább nem húnnyt el számkivetésben!...
Egykor a hont őrzé: most a haza őrizi hamvát.

PÓTLÉKUL.

A szenvedélyes történetbúvár minden kutatási alkalmat megragad, hogy művét újabb és újabb adatokkal tökéletesbítse. Így én is jelen munkám elkészülte után sem adván magamat pihenésnek: még néhány új adatot voltam szerencsés fölfedezhetni hősöm élettörténetéhez, azonközben, míg művem sajtó alatt volt. Ezen adatokat a munka szövegébe már vagy éppen nem illeszthetvén, vagy csak rövideden érinthetvén, ime e helyütt pótlék gyanánt közlöm.

1.) A 28-ik laphoz. Bottyán 1687-ben a Buda melletti Zsámbék-várának volt kapitánya. Nevezetesen egy Győrött 1687. ápril 19-én kelt szerződés szerint Szlavniczai Sándor Mihály özvegye Kerekes Éva, Esztergom vármegyében lévő bajnai urodalmát: ugymint Bajna, Sáp, Sári-Sáp s Babály falukat öt pusztával együtt, 2500 forintért 15 évre zálogba adja „Nemzetes és Vitézlő Bottyán János urnak, Kegyelmes Urunk Ő Főlsége zsámbéki kapitánnyának.“ (Egykoru másolat a komárom-vármegyei csepi közbirtokosság levéltárában. Ugyane levéltárban létezik egy az 1697-iki naptár szeptember havánál álló jegyzék-papírosra írott levél, mely Csepen kelt, s Pázmándy Gergelyhez vala intézve; aláírása: „Szücs György, Bottyán uram zászló tartója m. k.“ Egyébként magánérdekű tartalmából azt következtethetni, hogy Bottyán ezrede vagy ezredének némely része azon időben Tatában és a táján állomásozék.)

2.) A 44-ik laphoz. Bottyán tábornok 1704. november 16-ka éjjelén Érsek-Újvár várát megostromolván, őt még november 22-kén e várban és környékén találjuk, de már mint a ráczok ellen az alvidékre készült. Gróf Bercesényi Miklós Újvárból 1704. november 22-kéről nyílt-levelet intéz a ráczokhoz, melyben megegyszer inti őket: hódoljanak be kurucz részre;

„..... Akarván azért ezen Méltóságos Fejedelem atyai kegyes gondviselését a Szent-Endrei és azok által körülbelől lévő rácságnak értésére adnom, magam is őket Ő Nagysága nevével intvén: valamint óhajtván kívánják magok, cselédjek és jószágok békességes megmaradását, szeressék önnönmagokat, és e mostani jó alkalmatosságot — kit most megvetvén, ezután nem már hasonlót olly könnyen reménylhetnek — nyugodt elmével acceptálván, vegyék bé most grátiáját Ő Nagyságának, bizonyosok lévén benne, hogy senkitől nem félve szabadosan mind túl úgy innen is az Dunán magok jószágiban majorkodhatnak, és békességesen el is lakhatnak; mire nézve az kik közülök fegyverviseléshez alkalmasoknak tapasztaltatnak: itt az Méltóságos Fejedelem és Haza szolgálatjában olly fizetések meg fog járni, valamint más fizetett magyarságnak; melly iránt bizvást be is jelentsék

magokat az Tekintetes Nemzetes és Vitézlő Generális Bottyán János uramnál ő kegyelménél, kit itt Újvár táján e napokban fel is találhatnak; van is már e végett ő kegyelmének az Méltóságos Fejedelemtől pénze és instructiója.“

Nevezetes, hogy noha Bercsényi a fő-tábornagy maga is egy helyütt vala ekkor Bottyánnal: a ráczokat mégis nem magához, hanem ez utóbbihoz rendeli, mint vezénylő-tábornokhoz, a kit Rákóczi különösen megbízott a ráczság ügyében.

Bercsényi e pátensének eredetije Szent-Endre város levéltárában létezik, másolatát Réső-Ensel Sándor ur szivességének köszönöm. E pátensre Bottyán nyílt-levele következék, melyet a 45-ik lapon érintettünk; egész terjedelmében így hangzik: „Én Bottyán János, Méltóságos Erdélyi Fejedelem Felső-Vadászi Rákóczi Ferencz Kegyelmes Urunk Ő Nagyságának Isten által Magyar Haza mellett fegyvert fogott Magyar és Rácز hadainak egyik Generálissa, és Tábori Generális-Fő-Strázsamestere. Adom tudtára mindeneknek a kiknek illik, ezen Pátens-Levelemnek rendiben. Minthogy nemcsak édes Hazánk fiai, sőt Országunk ellenségi is igazságos fegyverkezésünknek okát megértették bőségesen: arra való nézve Méltóságos Fejedelem Urunk természet szerint véle származott kegyelmességéből nemcsak az elpártolt hazánklakosinak és fiainak, hanem inkább az egész Dunántúl és innend lévő Rácз Nemzetnek — valakik tudniillik ennekutánna Hadaink ellen való fegyverkezéstől megszűnnek — az kiadatott Pátenseiben Grátiát hirdetni mindazoknak kegyelmessen méltóztatott; minekokáért kérem, és parancsolatom s tisztem, hivatalom szerint intem is: hogy ezen Ő Fejedelemsége utolszor nyújtott Kegyelmes Grátiáját minden móddal befogadni igyekezzenek, valakik ekkoráig Országunktól való hűségének elpártolásában bolyongottak. Kihezképest megirt Rácз Nemzetnek adtam olly teljességes hatalmat: valakik jövendőben szegény Hazánk hajdani dicsősségével és szabadságával élni akarnak, — elkezdett közignyek előbbmozdítása mellett fegyvert fogván, és érdemes tiszteket magok közül választván, mentül felessebben Kegyelmes Fejedelem Urunk hűségére, Rácз hadainknak számát szaporítsák, mellyeknek, mint más Országunk s szegény Nemzetünk szabadsága mellett fáradozó vitézinknek, hórul hóra való fizetések fogyatkozás nélkül meg fog járnai, — az melly fizetés kezemnél is készen vagyon. Az kik pediglen helységekben gazdálkodások után élni akarnak: jószágokban, házokban, városokban, falukban bizvást visszaszállhassanak és majorkodhassanak, — megengedetett; parancsolván serio minden rendbéli Méltóságos Fejedelem Urunk odaérkezendő hiveinek s vitézinek: senki említett akármelly helységben lakozó Rácз Nemzetet se házában, se utazásában akármelly névvel nevezendő javaiban háborgatni, vagy inkább megkárosítani, súlyos, elkerülhetetlen büntetés alatt, ne merészelje. Másképpen cselekedvén: élete fogy el érette. Praesentibus perlectis exhibenti restitutus. Datum ex Castris ad Földvár positis. Die 15. X-bris, Anno Millesimo Septingentesimo Quarto.

Generális Bottyán János m. p.^a
(L. S.)

(Egykorú másolat Kecskemét város jegyzőkönyvében, 1702—1708 kötet, 347. l. Hornyik János ur szivességéből.)

Az e pátenzenben említett rácز seregek („... Magyar és Rácз hadainak egyik Generálissa“) ugyanazok lehettek, melyeket Kolonovics említ, hogy az Érsek-Újvár rögtöni bevétele által okozott rémület hatása alatt lőnek kuruczokká; s ez annál valószínűbb, mivelhogy éppen Bottyánnak — Újvár merész megostromlójának — valának hadtestében. Főtisztjeik közül Draguly nevű ezredeset ismerünk, a ki később Erdélyben működött.

3.) A 47-ik laphoz. A nagy-szombati ütközet leírásánál ki-maradt a következő epizód: Midőn az előerohanó Ebeczky és vele a kurucz jobbszárny immár a németek ágyuit is elfoglalta volna: más részről háta mögött Scharudi árulása zavarba ejtő a gyalogságot, s a jobbszárny és közép között az Ebeczky után indult ezredesek hibája folytán nyílt hēzagot az említett két német lovas ezred elfoglalá: Rákóczi, hogy a fenyegető veszélyt elhárítsa, kivont karddal előre akara törni karabélyosai élén, e két császári ezred ellen. De főudvarmestere Ottlik György, féltvén a drága életet: az ütközet előtt titokban megkért néhány nemest, őrködjenek a fejedelem körül, s ne engedjék őt személyesen részt venni a csatában; ezek Rákóczi paripájának kantárát megragadva, erővel visszatartóztatták. Eltelve ekkép a pillanat melyben még talán segíteni lehetett volna a bajon: nem maradt egyéb hátra a visszavonulásnál. (Rákóczi emlékiratai.)

A jobbszárnyon Ebeczky után túlbuzgóságból előerohant ezredesek ezek valának: Ilosvay, Deák Ferencz, Várad János-deák és a győriek, Somody Ferencz, Sréter János lovas ezere, végre a vármegyékbeli fölkelt nemesség; ezek után következék Géczy Gábor, s az udvari karabélyos ezer, a melyek azonban már megállák helyöket. A főhiba Ilosvayt terheli, mert Ebeczkyhez ő állván legközelebb: neki kelle először megindulnia utána.

4.) A 85-ik laphoz. Bezerédy Imrének Pálffy rácзai által Vöcsejnél lett visszanyomatásáról egy szemtanu: Tóth György ekképen ír Festetics Krisztinának, Ságfalvi Sándor István kapitány nejének:

„Mint jó Asszonyomnak kegyelmednek alázatos szolgálatomat ajánlom. — Az urnak ő kegyelmének (Sándor Istvánnak) borgyus teheneit huszonegy darabot és mindeniknek borgyuit 12. praesentis az erdőről Pető György hadnagy uram katonái elhajtották; nem tudjuk pengig: Rábaköz felé az vizen át, avvagy Kemenes-alla felé hajtották? Mentem azonnal Rétey János (?) kapitány uramhoz, Bezerédy uramnak is irtam. Lővőrül mentem Vöcsejre, az holott találám Bezerédy urat; Festetics Ferencz uram is még akkor ott vala. Bezerédy uram mindgyárt parancsolá deákjának: irjon erős parancsolatot, hogy az tehene a hul találtatnak, visszaadassanak, — Pető György urnak is irata levelet; de az midőn írnia akarja az deák: esék nagy lárma, s mindgyárt lóra kapdoznak. Kimene Bezerédy ur maga seregivel, de látván az ellenségnek nagy erejét, nem állott meg neki, — megszaladt az katonaság. Festetics Ferencz uram Győrfy Miklós uram kocsijára kapván, elment Soprony felé; engem ott szorított az rácзság, nem mehettem sohová, míg el nem ment onnand; másnap menék vissza Sala-

monfa felé. Nem tudhatjuk bizonyosan még: hány esett el az katonaságból; szegény Hegedűs Zsigát agyonlőtték, Franczit elfogták, szőlottam véle.“ stb. Actum Ság, die 15. 9-bris, Anno 1705.

(A Béri Balogh-család tolnamegyei levéltárából, Ejszaki Károly ur szívessege által.)

5.) A 106-ik laphoz. Az alulról második sorban említett „egykoru magyar levél“ ím ez: „..... Sopronnak nekimentek volt tegnapelőtt, de egyszersmind nem találtuk volt megsütnyi, s kivágták az hajdukat belől; veszték el 300-ig, s Bezerédj ur hadnagya Horváth Mihály is elveszett.“

Ezt is Tóth György írja Sándor Istvánnénak, Ságáról 1706. január 8-káról. Horváth Mihály tiszti rangját azonban nem jól tudá; Horváth gyalog-ezredes volt, mint kétségtelen hitelű adatokból bebizonyítható.

(A Béri Balogh-család tolnamegyei levéltárából, Ejszaki Károly ur szívessegeből.)

6.) A 124-ik laphoz. A fertő-sopronyi sánczvonala dícsőséges megostromlásáról az egykorú Vizaknai Briccius (Bereczk) György, kolozsvári senator is emlékezik naplójában, 1706-nak nyarán írván: „Rabutin Szólnoktól indul Eger felé, kéri a várat s nem adatik, s osztán tart Kassa felé. — Azalatt a Dunántúl a kurucz hadak szép operációkat tesznek, a sopronyi sánczból kivágják a németet. Eszterházy Antal és Vak-Bottyán vezérli ott a hadakat.“

(Szabó Károly s Szilágyi Sándor kiadása; Pest, 1860. 103. l.)

7.) A 129-ik laphoz. Bottyánnak a 2-ik jegyzetben említett levele következő:

„Méltóságos Fejedelem, Kegyelmes Uram! Alázatosan és engedelmissen szolgálók Fejedelemségednek. — Kegyelmes Uram, nem egyébert kívántam Fejedelemségedet ez alázatos instantiámmal megtalálnom, hanem értvén Nemzetes Vitézlő Horváth Tamás Gyalog Fő-Kapitány uram ő kegyelme Fejedelemséged előtt való bévádoltatását az iránt, hogy ő lett volna oka Esztergam-varának feladásának, — az mellyben ártatlan; mivel az obsidiókor hogy az kúrurul visszatértem, Fejedelemséged parancsolatja szerint mindazon nyavalyás állopotomban is, két hajdunak vállára támaszkodván, bévitettem magamat, és ottbenn is maradtam volna, de némelly hajduk admoneáltak, hogy az Istenért ottbenn ne maradjak: mert a német hajduk és némelly roszak megfognak, s megköttözvén labanczkézben adnak. Már akkor láttam magam is az nagy confusiót; Bonefuss commendáns uram nem is úgy szóllott a mint kellett volna, hanem csak mint afféle félemlert csak szuszogott. Az palotás vörös hajduk is felzendülvén, hogy az fegyvert lerakják, — kik közül háromot vagy négyet in flagranti agyba-főbe is vertem; Csajághi uram hajdúi szintén úgy már nagyobb részént meghasonlottak volt: egyedül Horváth Tamás uram fogta jobban az dolgot — hogy csak halálíg tartsák a várot!.... Az minthogy jó lélekkel mondom, hogy semminek nem oka. Azért alázatosan könyörgök iránta Fejedelemségednek: meglegedvén eddig való árestomával, méltóztassék elbocsáttatni, és előbbeni hivataljába s tisztebe restituálván ő

kegyelmét, mint Fejedelemséged igaz, hű szolgáját, kegyes grátiájában bévenni és conserválni. — Kegyelmes Uram, bár sok volna olyan hadi ember és igaz magyar haza-fia mint Horváth Tamás uram, — melyet eleitül fogva magam is experáltam. Sőt ha maga ő kegyelme lett volna, magyar hajdusággal, bár csak 500-zal: olly opínióban vagyok, hogy mindeddig is megtartotta volna a várot.

Iterato is kérem Fejedelemségedet: méltóztassék annyi kegyes grátiáját hozzám megmutatni, hogy ezen alázatos könyörgő instántiám ne légyen haszontalan Fejedelemséged előtt, hanem tegyen annyi könyörületességet: méltóztassék ő kegyelmét felszabadíttatni. Melly kegyelmes grátiáját Fejedelemségednek ilyekezünk alázatosan mind én, s mind árestáns Kapitány uram életünk fogytáig megszolgálni.

Ezzel Fejedelemséged grátiájában ajánlván magamat, maradok

Fejedelemségednek mint Kegyelmes Uramnak

Karva, 1. X-bris 1706.

alázatos engedelmes szolgálja

Bottyán János m. k.

8.) A 143-ik laphoz. Bottyán 1707. január végén történt styriai beütésből visszatértében, illetőleg Fejérvár és Buda felé Rabutin elé siettében 1707. febr. 3-kán Szombathelyen vonúla keresztül, mert e napon és e helyütt keletezi Kőszeg városa követeknek kiadott következő útlevelét:

„Levelem praesentáló szabad királyi Küszögh városa követjei T. P. Ap. Uyvári Gergely ur, társával együtt, az én engedelmemből mennek Sopronban, szükséges dolgok végett. Intimálom azért, és egyzersmind parancsolom minden Renden lévő Kegyelmes Urunk Ő Fejedelemsége Hadi Tiszteinek, Hiveinek és Vitézinek közönségessen: ismervén az én engedelmemből menni, békével bocsássák és bocsáttassák, személyekben megháborgatni, vagy mellettek lévő jószágokban megkárosítani ne merészeljék, sőt utjokat mindenkben secundálni el ne mulassák, hogy annálhamarőbb visszatérhessenek. Praesentibus perfectis exhibenti restitutus. Datum Sabariae, dje 3. Febr. 1707.

(P. H.)

Generális Bottyán János m. k.

(Eredetiről, Kőszeg városa levéltárából, Alsó-Szopori Nagy Imre úr szívessege által.)

9.) A 149-ik laphoz. Bonbardi Mihály ekkép ír Csobánczról: „Csobáncz arx, etsi lacui (Balaton) minime adsita, utpote arduo monti imposita, primum sibi locum, commendationemque deposcit, tum a munitione, tum ab amplitudine. Quippe saxo insidens reliqua inter obsidioni tolerandae opportuna cisternam nobilissimam in medio obtinet. A Rakocianis profecto contra Rabuttinium strenue est defensa, in ejusque oppugnatione Generalis Kraitz, dum acrius operi incumberet, vitam amisit.”

(M. Bonbardi: „Topographia Magni Regni Hungariae.” Bécs, 1718. 78. l.)

10.) A 162-ik s 163-ik laphoz. Hogy Győr-Szigetben 1707 tavaszán és nyarán két rácz ezred állomásozott: világos Győrmege leváltárából. I. József császár 1707. martius 5-kén Bécsben kelt rendeleto által megparancsolja, hogy „mivel gr. Stahremberg Guido főpa-

rancsnoksága alatti hadakból Nemes Győr vármegyére kvártélyra osztott német katonaság és három rácز regiment a falukon a kuruczok támadásai miatt biztonságban nem lehet, — Győrnek Ujváros és Sziget nevű külső-városaiba szállásoltassék be.“ Ezen hadakból két rácз ezred a Szigetbe juta. — A Sziget sánczolatai, melyeket Bottyán 1707. június 23-kán megrohant és bevett volt: a Dunánál, nevezetesen a mostani fürdőház és püspöki major tájékán kezdődvén, a jelenlegi árvizgát irányában haladtak, egész a Rábczáig, a hol most a zsidó temető áll. Ásatások alkalmával még bukkanhatnak nyomaikra. Árkaikat — a mostani vizgát melletti süppedékes medret — viz tölté vala meg.

Révay Gáspár hajduinak veszedelméről Pázmándy Gergely, akkoriban Győrött lakozott labancz-magyar nemes, 1707-iki naptárába ezt jegyzé be: „1707. 23. Junij. Post mediam noctem inter secundam et tertiam horas caedes kuruczorum juxta Jaurinum in Sziget notabilis.“

Ugyan az ő naptárában még a következő jegyzetek olvashatók az 1707. év eseményeiről:

„15. et 16. Augusti. Incendatio praesidij et oppidi Papensis totalis, suburbij et circumjacentium incolarum et pagorum ac molarum, abactioque jumentorum, pecudum multarum.“

„19. Augusti. Motio castrorum Rabutinianorum deorsum penes Danubium, et Palfianorum sursum itidem penes Danubium versa Ovarinum.“

„September. 21. praesentis Nagy- és Kis-Barátira való excursiója a rácз militiának.“ (Győrből.)

E naptár a csepi közbirtokosság levéltárában őriztetik, Pázmándy Gergely egyéb irataival egyetemben.

11.) A 175-ik laphoz. Bottyánt Soprony alatt vítt győzödelme után negyednapra, 1707. október 6-án, a Rába és Répcze között, Vasmegyének Sopronynyal határos szélén Uraj-Ujfalun találjuk táborban, generál-staabjával együtt. Innét adja ki a következő rövid, de annál nyomatékosabb parancsot:

„Nemzetes Vitézlő Vitnédy Péter jóakaró barátomnak adassék.

Isten áldja kegyelmedet!

Vevén kegyelmed ezen parancsolatomat, valamint maga böcsülett s életit szereti: mindgyárast környüllévő falukrúl parancsoltasson tizenhat cséplőt, Kemény-Egerszegen ¹⁾ lévő fiscális gabonát: ugmint Palotai Sámuel asztagját ²⁾ cséplőttesse el, és ide Ujfaluba a Staab számára hozattassa ide. — Egyéberánt ha ezen parancsolatomat elmulatja: azonnal vasra verettetem kegyelmedet, Sümegh várában küldöm. Datum Újfalú, 6. 8-bris 1707.

(P. H.) Generális Bottyán János m. k.“

(Eredetije jelenleg Vितtnyédy József ur birtokában, Vasmegye Váth helységében. Szopori Nagy Imre ur szíveességéből.)

12.) A 233-ik laphoz. A gútai ó földvárnak a kuruczok által adott „Béka vár“ gúnynevét a nép maig fenntartotta, e néven ne-

¹⁾ A Répcze-mellyéken fekvő helység.

²⁾ Palotay Sámuel császári párton lévő ember vala: azért foglaltattak le javai Rákóczi fiscusa részére. A fiscális ingó-javak fölött a vezénylő-tábornoknak álla jogában rendelkezni.

vezvén ezen a Vág és Verekenyei-Duna egybeömlésénél épült, s négy szögletén négy bástyával bíró erőd romjait, melyeket a Vág árjai immár mindinkább sodornak. Fényes Elek-nél („Komárom vármegye leírása“ Pest, 1848. 93. l.) olvassuk róla: „A gútai városháza irányában észak felé, a Duna és Vág folyók közti csúcsban látható egy négyszegű földvár, mely jelenleg Békavárnak nevezetik, s török műnek tartják; régi adatok nyomán azonban még I. Mária királynő alatt hányatott. A Vág már igen elhordta, s jelenleg csak földhalomból áll, hová nagy árvizek idején a gútaiak temetkezni szoktak, mivel megtörténik, hogy rendes sirkertjökben is víz fakadván fel, e miatt sirt nem áshatnak.“

NB. A trencsényi ütközet a jelen munkában, ennek általános terjedelméhez mért arányban adatik elő. A kit azonban e végzetes ütközet kimerítő leírása érdekel: figyelmeztetem „Trencsényi harc“ cím alatt a magy. tud. Akadémia 1864. július 25-iki ülésén tartott történeti értekezésemre, mely a legapróbb részletekig kiterjed. Megjelent ez értekezés — mindazáltal a bevezető tájékozás hiányával, melynek tölem nem függő akadály miatt kelle elmaradnia — a „Fővárosi Lapok“ 1864-ik évi folyamának november 4-iki s következő számaiban.

* * *

Végül nem mulaszthatom el hálás köszönetemet nyilvánítani

1.) Gróf Károlyi György ő nagyméltósága irányában, mint a ki a hazai történetírás előmozdításának nemes érzetétől áthatva, a Rákóczi-korszakra nézve a hazában mindenekfölött gazdag családi levéltárát szabad használatomra nagylelkűleg átengedni méltóztatott;

2.) Gróf Wass Sámuel ő méltósága iránt, mint a kinek szives közbenjárása folytán a báró Palocsay-utódok archivuma megnyitott előttem.

3.) Bezerédj Miklós cz. püspök ő méltósága s Deák Ferencz ur ő nagysága iránt, mint a kik Bezeredy Imrere vonatkozólag kegyeskedtek becses adatokat s hagyományokat közleni velem.

4.) Zádor György kir. hétszemélynök ur ő méltósága iránt, mint a ki Bottyánnak egy hadfogadó-pátensével örvendeztetett meg, s különben is sokképen kegyeskedett gyámolítani búvárlataimban.

5.) Mátray Gábor, Dr. Wenzel Gusztáv, Dr. Rómer Flóris, Nagy Iván, Szilágyi Sándor, Hornyik János, Ráth Károly és Dr. Nagy József magy. akadémiai tag urak iránt, mint a kik közül az első a nemzeti muzeum könyvtári őre lévén, ezen állásában munkám írásához mindennemű segédeszközöket kíváncsán kíváncsán a legnagyobb előzőkenységgel rendelkezésemre bocsátani sziveskedett; hasonlóképen főtiszt. Dr. Rómer, a ki a magy. tud. Akadémia levéltárnoka, s Nagy Iván ur, a ki a magy. kir. egyetem egyik könyvtári őre; Nagy Iván urnak köszönhetem ezenkívül a Nógrádmegye levéltárából való másolatokat. Dr. Wenzel Bezeredy Imre lefejeztetésére nézve közölt velem érdekes adatokat; Szilágyi Sándor ur a nagy-kőrösi és dömsödi, Hornyik János ur a kecskeméti, Dr. Nagy József ur a nyitrai-káptalanbéli, Ráth Károly barátom pedig a győrmegyei és városi levéltárak számos adatait sziveskedtek közölni velem.

6.) Főtiszt. Lóskay Benedek és Petrovics Ferencz czist. r. tanár urak iránt, a kik Baranya vármegye, Pécs város, és a pécsi püspöki levéltárból küldének másolatokat; s főtiszt. Povedák János lőrinczkatai plébanos ur iránt, ki a Jászságban tön kutatásokat művem érdekében.

7.) Alsó-Szopori Nagy Imre és Véghelyi Dezső barátaim iránt, a kik közül az első különösen Kőszeg város levéltárából és saját gyűjteményéből halmozott el gazdag adatokkal, a második pedig veszprém- és vasmegyei nemes családok levéltáraiból.

8.) Walter Géza ur iránt, a ki mint a gr. Károlyi-nemzetség levéltárnoka, történelmi kutatásaimban hozzám kimeríthetlen szíves-séggel viseltetett, s mint az ódon, elfakult irások megfejtésének valódi mestere, e tekintetben is hathatós segítségem vala.

9.) Ifj. Csapó Vilmos kir. kamarás, Daróczy Tamás, ifj. Bezerédj István és Éjszaki Károly barátaimnak, kik közül a két első a tolnavármegyei okmányok és hagyományok megszerezhetőésében hathatósan elősegítte, a harmadik családi levéltárából küldött adatokat, s a negyedik a Béri Balogh-család archivumából másolatokat.

10.) Nagyságos Krajnik Alajos ur iránt, a kinek Kazinczy Ferencz öröknevű írónk hátrahagyott kézírataiból való adatokat köszönhetek, Bezerédyről s Heisterről.

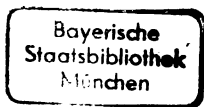
11.) Zombath Antal h. ügyvéd, és nt. Csuthy Zsigmond ref. lelkész uraknak, kik közül az első eredeti okmányokkal, s a második másolatokkal ajándékozott meg. Hasonlókép Lehoczky Tivadar urnak, a ki becses gyűjteményét küldé el felhasználásra, s Résző-Ensel Sándor urnak, ki néhány rendbeli másolt okmányt szerze.

12.) Pest, Esztergom és Győr vármegyék, s Esztergom, Győr és Pápa városok t. levéltárnokainak, mint a kik részéről kutatásaimban megelőző szíves-séget tapasztaltam. Végre mindazoknak, a kik történelmi búvárlataim terén bármimódon támogatni szíveskedének.

Fájdalom, hogy a kinek legtöbbet köszönhetek, a ki munkám írására leginkább buzdított, s nagy tudományával, tanácsival minden-
képen segélyemre vala, ki saját kutatásai közben rólam soha meg nem feledkezék, a legnagyobb szeretettel tevén félre, és juttatván kezeim-
hez a műveimet érdeklő adatokat, — fájdalom, hogy e nemeskeblű
férfiúnak: Szalay Lászlónak többé hálás köszönetet nem mondha-
tok, ama hideg márvány miatt, a mely immár sírjára borúl. Jelen mű-
vem még az ő elhunytá előtt be vala fejezve, — s ki hitte volna,
hogy mire e mű sajtó alól kikerül: már be lészen fejezve az ő nemes
élete is! Ki hitte volna, hogy a hála szózatával már csak nagy szel-
lemének áldozhatom! Nyugodjanak békével porai; szerény
művem a hálás kegyelet koszorújaképen függesztem szobrára.

Pest, december 3-kán, 1864.

Thaly Kálmán.

Sajtóhibák javítása.

A 3-ik lapon fölülről a 6-ik sorban a „volt“ szó kihagyandó, s a vessző a megelőző szó után jön.

A 8-ik l. f. a 2-ik sorb. e helyett „hogya a két izben“ olvasd „hogya két ízben.“

A 31-ik l. f. a 10-ik sorb. e szó után „három“ a „báró“ szó kihagyandó.

A 33-ik l. f. a 13-ik sorb. e szavak elül „május 12-kén“ kimaradt az évszám: „1703.“

A 39-ik l. alulról a 13-ik sorb. ez: „Soprony, Komárom,“ stb. így pótolandó: Soprony, Győr, Komárom“ stb.

A 40-ik l. f. a 6-ik sorb. „úgy mint“ h. olv. „úgy mint.“

Az 55-ik l. f. a 17-ik sorb. e h. „Budára“ olv. „magához.“

Az 58-ik l. al. az 5-ik sorb. e szó elül „a németek“ kimaradt az „azonban.“

A 60-ik l. a jegyzetben f. a 15-ik sorb. e h. „et portariis“ olv. „ex portariis.“

A 72-ik l. f. a 15-ik sorb. „sáncz“ h. olv. „sánczok.“

A 83-ik l. f. a 3-ik sorb. e h. „e hirre“ olv. „e tényre.“

A 85-ik l. al. a 10-ik sorb. e h. „s bár Vöcsejnél“ olv. „és noha Vöcsejnél.“

A 94-ik l. al. a 10-ik sorb. ez után: „ennek vasasaiból“ olv. „kik visszavonulását fedezék“ stb.

A 97-ik l. al. a 9-ik sorb. „segéül“ h. olv. „segédül.“

A 99-ik l. al. a 7-ik sorb. e h. „A veszély“ olv. „S ha a veszély.“

A 124-ik l. f. a 3-ik sorb. ez: „három négy, annyi“ így olvasandó „három — négyannyi.“

A 130-ik l. f. a 8-ik sorb. „ulteriorum“ olv. „ulteriore.“

A 143-ik l. f. a 2-ik sorb. ez után „Dat.“ kimaradt: „Rosnaviae.“

A 149-ik l. f. a 11-ik sorb. „az őrség“ h. olv. „a várbeliek.“

A 158-ik l. al. a 15-ik sorb. „In Aprilis“ h. olv. „In Aprili.“

A 172-ik l. f. a 16-ik sorb. „révet“ h. olv. „révét.“

A 176-ik l. f. a 6-ik sorb. „Pentzing“ h. olv. „Pötsching,“ s a 7-ik sorb. „Vukapatak“ h. „Vulkapatak.“

A 181-ik l. f. a 14-ik sorb. „felül“ h. olv. „felől.“

A 183-ik l. f. a 7-ik és 8-ik sorb. levő e tételből „melyet 1707-ben Eszterházy Antal vezetett volt“ néhány szó kimaradt; azért így igazítandó: „melyet 1707-ben Eszterházy Antal kevés szerencsével s a fejedelemnek nem nagy megelégedésére vezetett volt.“

A 193-ik l. al. a 4-ik sorb. „őrséget“ h. olv. „őrségét.“

A 209-ik l. f. a 14-ik sorban hibásan áll e jegyzés „Tavarnok, várkastély“); ugyanis ennek a 17-ik sorban „Tavarnokot verték föl“ szavak után kellene állania.

- A 211-ik l. f. a 15-ik sorb. „érte“ h. olv. „ért.“
 A 219-ik l. 2-ik jegyzetében „helyen“ h. olv. „hegyen.“
 A 231-ik l. al. a 7-ik sorb. „rése“ h. olv. „része.“
 A 243-ik l. al. a 6-ik sorb. „Generoso“ h. olv. „Generose.“
 A 245-ik l. f. a 10-ik sorb. e h. „saját“ olv. „tulajdon.“
 A 253-ik l. al. a 8-ik sorb. „2200—3200“ h. olv. „1200—1200.“
 A 269-ik l. f. a 4-ik és 6-ik sorb. „Hajster“ h. „Heister“ olvasandó. E hadvezér nevét a magyarok Haister-nek, Hajster-nek, s Hajszter-nek is írják vala; mi e sokféle írásmód közül a leghasználtabb Haister-t fogadtuk el, a minthogy az első ívekben úgy is van nyomtatva; azonban munkánk nyomtatása közben alkalmunk lévén eredeti, sajátkezű aláírását: „Heister“ láthatni, — mi is ehhez alkalmazkodánk. Innét a különböző írásmód.
 A 275-ik l. al. a 2-ik sorb. e h. „s leghivebb“ olv. „s öt, leghivebb.“
 A 276-ik l. al. a 2-ik sorb. „két társával“ h. olv. „bajtársival.“
 A 285-ik l. f. a 10-ik sorb. „kétszáz“ h. olv. „kétszáz.“
 A 296-ik l. f. a 17-ik sorb. „védelmére“ h. olv. „oltalmára.“
 Ugyan e lapon al. az 5-ik sorb. tollhibából áll Cusani neve Hartlebené helyett.
 A 297-ik l. 1. sz. jegyzetében „Kovács István“ h. olv. „Kovács János.“
 A 302-ik l. f. a 4-ik sorb. „Heves harc“ h. olv. „Heves csata.“
 A 314-ik l. f. a 4-ik sorb. „blopuadáján“ h. olv. „bloquadáján.“
 A 345-ik l. al. a 6-ik sorb. „miatt“ h. olv. „mellett.“
 A 347-ik l. első sorában e szó után „személyében“ álló vessző kitör-
 lendő.
 A 351-ik l. al. a 12-ik sorb. „szebellébi“ h. olv. „szenográdi.“
 A 364-ik l. f. a 9-ik sorb. „seregeit“ h. olv. „seregét.“
 A 365-ik l. al. a 17-ik sorb. „kelle“ h. olv. „kell.“
 A 368-ik l. al. a 3-ik sorb. „félíg“ h. olv. „felíg.“ (= fölig.)
 A 381-ik l. f. a 9-ik sorb. e h. „a fejedelemhez ő hozzá is“ olv. „a feje-
 delemhez s ő hozzá is.“
 A 395-ik l. f. a 9-ik sorb. „1000“ h. olv. „1200.“
 A 403-ik l. f. a 6-ik sor így olvasandó: „Az úvjáriak ezenközben is
 szorgalmasan portyáznak.“
 A 413-ik l. al. a 14-ik sorb. e szavak után „Vág-Újhely táján“ pontos
 vessző ; teendő.
 A 416-ik l. al. a 3-ik sorb. „Búr“ h. olv. „Bár.“

98/C 723

50750

